

Proceedings of the International The Ottoman World
During The Reign of Fatih Sultan Mehmed Symposium
(Ideology - Diplomacy - Warfare - Conquest)

Uluslararası Fatih Sultan Mehmed Dönemi

OSMANLI DÜNYASI SEMPOZYUMU

(İdeoloji - Diplomasi - Savaş - Fetih)

Bildiriler Kitabı

(12-13 Nisan/April 2019)

FATİH
SULTAN
MEHMET
VAKIF ÜNİVERSİTESİ

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Uluslararası Fatih Sultan Mehmed Dönemi
OSMANLI DÜNYASI SEMPOZYUMU
(İdeoloji - Diplomasi - Savaş - Fetih)
Bildiriler Kitabı

12-13 Nisan 2019

Proceedings of the International The Ottoman World
During The Reign of Fatih Sultan Mehmed Symposium
(Ideology - Diplomacy - Warfare - Conquest)

12-13 April 2019

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

2021

10.yıl

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 42

**ULUSLARARASI FATİH SULTAN MEHMED DÖNEMİ OSMANLI DÜNYASI
SEMPOZYUMU (İDEOLOJİ - DİPLOMASİ - SAVAŞ – FETİH) BİLDİRİLER KİTABI**

Editör: Prof. Dr. Abdülkadir Özcan

e-ISBN 978-605-2386-30-9

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları

Zeyrek Mahallesi Büyükkaraman Cad. No: 53 Fatih / İstanbul

Tel: 0212 521 81 00

Faks: 0212 521 84 84

Web: www.fsm.edu.tr

E-Posta: yayinevi@fsm.edu.tr

Yayınevi Sertifika No: 47914

İstanbul, Haziran, 2021

Genel Yayın Yönetmeni: Asude Tavus

Tasarım: Zeynep Küçüker

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphanesi CIP

Uluslararası Fatih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı
Dünyası Sempozyumu (İdeoloji - Diplomasi - Savaş -
Fetih) Bildiriler Kitabı / editör Abdülkadir Özcan –
İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Yayınları, 2021.

548 s. ; 24 cm. – (Fatih Sultan Mehmet Vakıf
Üniversitesi Yayınları; 42)

e-ISBN 978-605-2386-30-9

1. Fatih Sultan Mehmed, 1432-1481 -- Kongreler

I. Özcan, Abdülkadir II. Dizi

DR501/.U58 2021 956.101521092/ULU 2021

Copyright © Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2021

“Uluslararası Fatih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı Dünyası Sempozyumu (İdeoloji - Diplomasi - Savaş - Fetih) Bildiriler Kitabı” kitabında yayımlanan yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitabın yayın hakkı Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt yöntemiyle veya başka bir yöntemle çoğaltılamaz, bir veri muhafaza sisteminde saklanamaz veya iletilemez. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF UNIVERSITY PUBLICATIONS: 42

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL THE OTTOMAN WORLD DURING THE REIGN OF FATİH SULTAN MEHMET SYMPOSIUM (IDEOLOGY – DIPLOMACY – WARFARE – CONQUEST)

Editor: Prof. Dr. Abdülkadir Özcan

e-ISBN 978-605-2386-30-9

Fatih Sultan Mehmet Vakif University Publications

Zeyrek Mahallesi Büyükkaraman Cad. No: 53 Fatih / İstanbul

Tel: 0212 521 81 00

Fax: 0212 521 84 84

Web: www.fsm.edu.tr

E-Mail: yayinevi@fsm.edu.tr

Publisher's Certificate No: 47914

Istanbul, June, 2021

Publishing Manager: Asude Tavus

Design: Zeynep Küçüker

Fatih Sultan Mehmet Vakif University Library CIP

Proceedings of the International the Ottoman World During
the Reign of Fatih Sultan Mehmed Symposium (Ideology –
Diplomacy – Warfare – Conquest) / editor Abdülkadir
Özcan – Istanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakif University
Publications, 2021.

548 p. ; 24 cm. – (Fatih Sultan Mehmet Vakif
University Publications; 42)

e-ISBN 978-605-2386-30-9

I. Fatih Sultan Mehmed, 1432-1481 -- Congresses

I. Özcan, Abdülkadir II. Dizi

DR501/.U58 2021 956.101521092/ULU 2021

Copyright © Fatih Sultan Mehmet Vakif University, 2021

The papers published in the proceedings of “Proceedings of the International the Ottoman World During the Reign of Fatih Sultan Mehmed Symposium (Ideology – Diplomacy – Warfare – Conquest)” are under scientific and legal responsibility of their authors. All rights are reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted, in whole or in part. Can be used as a source by proper citation.

Uluslararası Fatih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı Dünyası Sempozyumu (İdeoloji - Diplomasi - Savaş - Fetih) Bildiriler Kitabı

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Abdülkadir Özcan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet İnbaşı Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Barbara Kellner-Heinkele Berlin Özgür Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet İpşirli İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal Kafadar Harvard Üniversitesi	Prof. Dr. Necdet Öztürk Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Fahameddin Başar Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	Prof. Dr. Nihat Öztoprak Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun Emecen İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi	Prof. Dr. Sabahat Deniz Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Géza Dávid Eötvös Loránd Üniversitesi	Prof. Dr. Zekeriya Kurşun Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Hatem Tahawy Kral Faysal Üniversitesi	Doç. Dr. Dursun Ali Tökel Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. İdris Bostan İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. Fatma Kaytaz
Prof. Dr. İlhan Şahin İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi	Doç. Dr. Halim Kara Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Ak İstanbul Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa Göleç Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Maria Pia Pedani Venedik Ca'Foscari Üniversitesi	Doç. Dr. Orlin Sabev Bulgar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın İstanbul Medipol Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi İlhami Danış Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih Andi Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	

Organizasyon Komitesi

Prof. Dr. Abdülkadir Özcan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Usta Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Fahameddin Başar Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	Arş. Gör. Ömer Faruk Köse Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Proceedings of the International The Ottoman World During The Reign of Fatih Sultan Mehmed Symposium (Ideology - Diplomacy - Warfare - Conquest)

Scientific Committee

Prof. Dr. Abdülkadir Özcan
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Prof. Dr. Barbara Kellner-Heinkele
Freie Universität Berlin

Prof. Dr. Cemal Kafadar
Harvard University

Prof. Dr. Fahameddin Başar
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Prof. Dr. Feridun Emecen
Istanbul 29 Mayıs University

Prof. Dr. Géza Dávid
Eötvös Loránd University

Prof. Dr. Hatem Tahawy
King Faisal University

Prof. Dr. İdris Bostan
Istanbul University

Prof. Dr. İlhan Şahin
Istanbul 29 Mayıs University

Prof. Dr. Mahmut Ak
Istanbul University

Prof. Dr. Maria Pia Pedani
Ca' Foscari University of Venice

Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın
Istanbul Medipol University

Prof. Dr. Mehmet Fatih Andi
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Prof. Dr. Mehmet İnbaşı
Erciyes University

Prof. Dr. Mehmet İpşirli
Istanbul Medipol University

Prof. Dr. Necdet Öztürk
Bahçeşehir University

Prof. Dr. Nihat Öztoprak
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Prof. Dr. Sabahat Deniz
Marmara University

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Assoc. Prof. Dr. Dursun Ali Tökel
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Assoc. Prof. Dr. Fatma Kaytaç

Assoc. Prof. Dr. Halim Kara
Boğaziçi University

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Göleç
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Assoc. Prof. Dr. Orlin Sabev
Bulgarian Academy of Sciences

Asst. Prof. Dr. İlhami Danış
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Organization Committee

Prof. Dr. Abdülkadir Özcan
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Prof. Dr. Fahameddin Başar
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Asst. Prof. Dr. Ahmet Usta
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Res. Assist. Ömer Faruk Köse
Fatih Sultan Mehmet Vakif University

Ortaklar/ Partners

**Uluslararası Fatih Sultan Mehmed Dönemi
Osmanlı Dünyası Sempozyumu
(İdeoloji - Diplomasi - Savaş - Fetih) Bildiriler Kitabı
12-13 Nisan 2019**

Proceedings of the International The Ottoman World During
The Reign of Fatih Sultan Mehmed Symposium
(Ideology - Diplomacy - Warfare - Conquest)
12-13 April 2019

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Abdülkadir Özcan	Takdim	1
İdris Bostan	“Sultânü'l-Berri ve'l-Bahr” Fatih Sultan Mehmed	3
Ahmet Tabakoğlu	Mehmed II'nin Para Uygulamaları	13
Hatem Tahawy	The Capture of Constantinople 1453 in The Memoirs of Constantine Mihailovic: A Comparative Historical Study	31
İlyas Kemaloğlu	Rus Kaynaklarında Fatih Sultan Mehmet ve Dönemi	49
Eyüp Kul	Fatih Sultan Mehmed Devrinde Balkanlarda Madencilik	57
Elif Gültekin	Fatih Sultan Mehmet Dönemi Tıbbi El Yazmalarına Göre Savaş Yaralanmalarında Uygulanan Tedaviler	73
Stoyanka Kenderova	Fatih Sultan Mehmed Dönemine Ait Bulgaristan Milli Kütüphanesi'nde Korunan Osmanlıca Belgeler	83
Mehmet İnaşu Tahsin Hazırbulan	Ebü'l-Feth Sultan Mehmed'in Sahn-ı Semân Medreseleri Kütüphanesine Yapılan Kitap Vakıfları	103
Yusuf Yıldız	Papa II. Pius'un Fatih Sultan Mehmed'e Mektubu (Pius II. Papa Epistola Ad Mahumetem)	145
Ergün Özsoy	Epistolae Magni Turci - Büyük Türk'ün Mektupları	171

Necdet Öztürk	Enverî'ye Göre Mahmud Paşa	187
Muhammed Emir Tulum	Kivâmî'nin Mısralarında Fatih'in Liderlik Vasfı	195
Slobodan Ilić	Did Bosnians Hate Their King? The Fall of the Medieval Bosnian Kingdom and the Ottoman Conquest of Bosnia in the Historiography and Popular Culture	205
Hakan Yılmaz	Fetihte Surlara Sancak Dikme Meselesine Farklı Analitik Bir Yaklaşım "Ulubatlı Hasan" Rivâyeti Efsâne Midir, Gerçek Midir?	211
Abdullah Taha Orhan Necdet Tosun	İstanbul'un Fethini Sûfiler Nasıl Karşılıdı? Abdürrahim Karahisârî'nin Risâle fî eşrâti's-sâ'a'sı Bağlamında Bir Yorum Denemesi	363
Gemma Masson	The Conqueror vs. The Impaler: Mehmed II and Vlad Dracula as Popular Cultural Heroes	373
Fatma Sel Turhan	Bir Fetih Çözümlemesi: Bosna Fatihi Olarak Fatih Sultan Mehmed	383
Yalçın Çakmak	Fatih Sultan Mehmet Dönemi Din Algısını Saltuk-Nâme Üzerinden Okumak	395
Mehmet Tütüncü	Fatih Sultan Mehmed'e ait olan Akçahisar Fetihnamesi	411
Zafer Gölen	Bosna'nın Fethi ve Fatih	423
Sefa Özkaya	Fethe ve Fetih Ruhuna Dönüş Özlemi: II. Mahmud'un Emriyle Yazılan "Tarih-i Feth-i Kostantîniyye" ve İstanbul	437
Mustafa Furkan Ulusoy	Türk ve Batı Sinemasında Fatih ve Osmanlı Temsilleri	467
Serdal Soylier	Fatih Sultan Mehmed Devri Kuşatma Savaşlarında Osmanlı Topçuluğunun Önemine Dair Bazı Mülâhazalar	491
Nurten Sevinç	Fatih Sultan Mehmed'in Türbesindeki Mücevherli Eşyalar	517

Takdim

İstanbul'u feth ettikten sonra çıkarmış olduğu kanunlarla Osmanlı Devleti'nin gerçek banisi şüphesiz Fatih Sultan Mehmed'dir. Zira böylece iki parçalı olan devlet toprakları birleştirilmiş, kalıcı bir merkez ve taşra teşkilâtı yapılarak devlet gerçek temellere oturtulmuş ve genişlemesini yüzyıllarca sürdürmüştür. Aynı şekilde, bir yandan fetihler devam ederken diğer yandan Osmanlı eğitim sisteminin temeli olan, müderris ve kadıların yetiştirildiği kurumlar olan medreseler nizam altına alınmıştır. Keza devletin yine temel kurumu olan askerî yapı da sağlam temellere oturtulmuş; merkez ve taşra kuvvetleri zapturapt altına alınmıştır.

Üniversitemize adını veren ve en büyük kurucu vâkıfı olan bu büyük hükümdar adına kurulan *Fatih Sultan Mehmet ve Dönemi Uygulama ve Araştırma Merkezi* ilk bilimsel toplantısını 2018 yılında bir öğrenci sempozyumu olarak yapmıştı. 12-13 Nisan 2019 yılında "Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi Osmanlı Dünyası – İdeoloji, Diplomasi, Savaş, Fetih" başlığı altında uluslararası bir sempozyum daha gerçekleştirildi. Yerli ve yabancı 35 konuşmacı, dönemin siyasî, askerî, malî, ticarî, dinî, kültürel, edebî, diplomatik ve endüstriyel alanlarda bildiriler sundular. Böylece bu padişah ve dönemi biraz daha aydınlatılmış oldu.

Bu bildirilerde ezcümle fetih sonrasında Fatih Sultan Mehmed'in Karadeniz politikası; döneminde çok tartışılan para uygulamaları; Fatih adına yazılmış gerçek ve kurmaca mektuplar; Rus kaynaklarında Fatih imajı; çağdaş bir yeniçerinin kaleminden İstanbul'un fethinin karanlık noktaları; Fatih döneminde Osmanlı topçuluğu, madenciliği; dönemin tıp yazmalarında yaralılara uygulanan tedaviler; İran ile olan ticarî ilişkiler; dönemin diplomatik özellikleri; Bulgar Millî Kütüphanesi'nde bulunan belgeler; Sahn-ı Seman Medreseleri Kütüphanesi'ne yapılan kitap vakıfları; Papa II. Pius'un mektubu ve düşündürdükleri; Fatih Türbesi'ndeki mücevherli eşyalar ve akıbetleri; Fatih

Sultan Mehmed'in liderlik vasfı; İstanbul fethinin Arap dünyasında yansıması; çağdaş Arap kaynaklarında Fatih algısı; Bosna'nın fethi; kuşatma sırasında surlara ilk sancağı kimin diktiği meselesi; Türk ve Batı sinemalarında Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı imajı; dönemin Macar serhaddi ve burada vukua gelen olaylar; Sultanın Arnavutluk seferi ve Kruya'nın zaptı münasebetiyle yazılmış fetihnâme; dönemin din algısı vb. konulara açıklık getirilmiştir.

Uzunca bir süre geçmiş olmasına rağmen, gerek son zamanlarda çıkan salgın, gerekse bazı katılımcıların bildirimlerini geç göndermeleri yüzünden basım işi biraz gecikmişti. Ancak bu kıymetli tebliğlerin bir an önce araştırmacıların hizmetine sunulması için elimizde olanların basımına karar verilmiştir. Sunulan bildirimler tarafımdan tekrar okunmuş, mümkün mertebe imlâ birliği sağlanmaya çalışılmışsa da çok vakit alacağı düşünülerek bundan vaz geçilmiştir. Ayrıca yapılan atıflarda ve düzenlenen kaynakçalarda da farklı teknikler kullanılmış olmakla birlikte sunum yapanların hassasiyetine gösterilen saygı dolayısıyla bu alanlarda da müdahalede bulunulmamıştır. Dil birliği hususunda da ısrarcı davranmayıp, makalelerin sunumun yapıldığı dilde yayımlanması uygun görülmüştür.

Sempozyum öncesinde, esnasında ve sonrasında maddi destek sağlayan Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ve Rektörlüğümüz başta olmak üzere dekanlığımızdan ve bölüm başkanlığımızdan büyük ilgi gördük. Bu arada düzenlemede emeği geçen kurul üyelerimizden Prof. Dr. Fahameddin Başar, Dr. Sami Arslan, Araştırma görevlimiz Ömer Faruk Köse ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Usta'ya, sabahın erken saatlerinden akşamın geç vakitlerine kadar yardımlarını esirgemeyen bölüm öğrencilerimize gönülden teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Abdülkadir Özcan

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

“Sultânü'l-Berri ve'l-Bahr” Fatih Sultan Mehmed

İdris Bostan *

Fatih Sultan Mehmed, saltanatının ilk yıllarında Bizans'ın başkenti Konstantinopolis/İstanbul'un fethi için başlattığı hazırlıklar arasında şehri karadan kuşatmak için olduğu kadar denizden de kuşatma planları yapıyordu. Bu maksatla Gelibolu'da güçlü bir donanma kurma planını hayata geçirmek için harekete geçen genç padişah, öncelikle İstanbul'u denizden kontrol etmek amacıyla 1395'te Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Anadolu Hisarını tamir ettirmiş ve tam karşısına Rumeli Hisarını yaptırmak (1452) suretiyle Karadeniz'e geçişi kontrol altına almaya çalışmıştı.

II. Mehmed bu sayede Karadeniz'den İstanbul'a yardım maksadıyla gelecek her türlü iaşe ve mühimmat ikmalini denetlemek istiyordu. İstanbul'u denizden kuşatmak suretiyle de şehre giden deniz ticaret yolları üzerindeki hâkimiyeti eline geçirmiş oluyordu. Boğaz'dan geçecek bütün gemilerin hisar önünde durmalarını, yüklerini gösterdikten ve geçiş akçesi ödedikten sonra yollarına devam edebilmelerini izne bağlayan bir ulti-matom ilan etti. Buna göre izinsiz geçmeye teşebbüs edecek bütün yabancı gemiler hisara yerleştirilmiş toplarla batırılacaktı.¹

İstanbul'un fethi hazırlıkları arasında Kaptanıderya Baltaoğlu Süleyman Bey, Gelibolu ve İzmit tersanelerindeki eski gemileri tamir ettirdiği gibi yeni donanma gemileri de yaptırarak güçlü bir donanma kurulması ve organize edil-

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1 Nitekim Kasım 1452'de bir Venedik kadirgası bu sebeple batırıldı (Dukas, *Bizans Tarihi*, (çev. V. Mir-miroğlu), İstanbul 1956, s. 152). Boğaz'dan geçiş ile ilgili bazı uygulamalar için bk. Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, (çev. Gül Ç. Güven), İstanbul 2000, s. 380-381)

mesi için çalıştı. Böylece kayık ve nakliye türü dahil 350-400 savaş gemisinden oluşan Osmanlı donanması İstanbul'a ulaştığında Bizans tarafından da endişe ile karşılandı. Daha önce görülmemiş büyüklükteki bu donanma devletin İstanbul'un fethine deniz cihetinden de büyük bir önem verdiğini göstermekteydi.²

Donanma, İstanbul'un fethinde şehri abluka altında tutması, caydırıcı etkisi ve Haliç tarafından kuşatmaya destek olması sayesinde önemli bir rol üstlenmiş oldu. Çünkü daha önceki kuşatmalarda şehir denizden güçlü bir şekilde kuşatılmadığı için deniz yoluyla dışarıdan gelen yardımlar önlenememişti. Bu yüzden de Bizans her zaman dış destek ve yardım alabilmişti. Bu defa II. Mehmed, karada kuşatmanın başladığı ilk günden itibaren donanmasını İstanbul sahillerine yerleştirmişti. Kaptanıderya Baltaoğlu Süleyman Bey, donanmasını bugün kendi adıyla bilinen Rumelihisarı'nın yanındaki Balta Limanı'na demirlemiş ve burayı üs edinmişti. Böylece Rumeli/Boğazkesen Hisarı ile Anadolu/Güzelce Hisar arasında boğazdan geçişi kontrol edecekti. Zeytinburnu açıklarında demirleyen bir başka filo ise, ikmal maksadıyla gerçekleştirilecek İstanbul'a geçişi engelleyecekti. Buna karşı Bizans da Haliç'te tedbir almakla meşguldü.

Kuşatmanın karadan devam ettiği sırada Baltaoğlu Süleyman Bey'in Haliç'in girişine çekilmiş olan zinciri kırmak maksadıyla denizden hücum edebileceğini dikkate alan Kaptan Antonio, on büyük gemiden oluşan Bizans donanması zincirin gerisinde mevzi aldirmişti. Nitekim Osmanlı donanmasının 9 Nisan'da Haliç'e girmek için yaptığı ilk teşebbüs sonuçsuz kalmıştı. Karada şehir surları toplarla dövülürken, donanma da Beşiktaş ve Salıpazarı önlerinde toplanarak İstanbul'u ilk defa deniz tarafından kuşatmış oldu. Nisan'ın ortalarında Boğaz sahillerindeki bazı köyler alınmış ve özellikle Büyükkada kalesi zapt edilmişti.

20 Nisan'da İstanbul'a yardım getiren üç Ceneviz gemisi, Çanakkale Boğazı girişinde bir Bizans nakliye gemisi ile birleşerek İstanbul önüne geldi ve Haliç'e girmek üzere harekete geçti. Osmanlı donanması bu gemileri Yenikapı önünde durdurmak istedi ise de muvaffak olamadı. Büyük tepkiye yol açan bu durum karşısında kaptanıderya görevden alındı ve yerine Hamza Bey tayin edildi.

Gemilerin Karadan Yürütülmesi

İstanbul'un kuşatılması sırasında donanma komutanlığının gerçekleştirdiği en önemli harekât gemilerden bir kısmının karadan yürütülerek Haliç'e indirilmesi olmuştur. Bu uygulama, tartışmaları günümüze kadar süren önemli

2 Biyografisi için bk. İdris Bostan, "Baltaoğlu Süleyman Bey", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 41.

bir deniz harekât taktiği olarak tarihe geçmiştir. Bizans, Haliç'in girişini zincirlerle kapatmış ve içeride bulunan donanmasıyla şehrin bu tarafında zayıf olan surları, Kasımpaşa tarafından gelecek Türk saldırılarına karşı koruma stratejisi uygulamak istemişti.

Öte yandan Marmara Denizi'nde yaşanan başarısızlık üzerine önceden yapılmış planlara da uygun olarak donanmadan gerekli sayıda geminin Haliç'e indirilmesi fikri uygulamaya konmuştur. Kuşatma sırasında her iki tarafta bulunan görgü şahitlerinin verdiği bilgilerde bazı farklılıklar bulunsa da gemilerin karadan yürütüldüğü güzergâh için önerilen en inandırıcı yolun Tophane-Kasımpaşa güzergâhı olduğu daha inandırıcıdır. Dönemin Osmanlı tarihçilerinin güzergâhı tarif ederken kullandıkları "Galata ensesinden" veya Galata'nın üstü yanından" gibi benzer ifadelerin kullanılması buna işaret etmektedir³. Kaynakların büyük çoğunluğu önce yolun tesviye edildiğini, daha sonra kesilen büyük ağaçların yağlanarak gemilerin geçebileceği bir kızak şeklinde hazırlandığını, tecrübeli mühendis ve denizcilerin nezaretinde gemilerin mekanik bir yöntem (cerr-i eskal) kullanılarak yukarı çekildiğini belirtmektedir. Tursun Bey'in ifadesiyle "kadırgalar ve fâyık kayıklardan" oluşan ve rengârenk bayraklarla süslenmiş, yelkenleri açılmış olan bu gemiler adeta havada yürütülmüş, hatta uçurulmuştur⁴.

22 Nisan sabahı büyüklükleri farklı yetmiş civarında Osmanlı gemisinin Haliç'e indirilmesi hem Bizanslıları ve hem de Venediklileri şaşırtmıştı. İlk anda bunları yok etmeyi planlayarak 28 Nisan günü ateş gemileriyle hücum eden Bizans ve Venedik gemileri Türk topçusunun açtığı ateşle etkisiz hale getirilmiş ve bir Venedik kadırgası batırılmış, çıkan çatışma Osmanlıların üstünlüğü ile sona ermiştir⁵. Donanmanın bir kısmının Haliç'e inmesiyle birlikte iki yaka arasına gemilerden bir köprü yapan Osmanlılar süratle karşı sahillere asker ve mühimmat taşıdılar ve kuşatmanın zayıf olan bu cephesinde Bizans için ciddi tehdit oluşturdular. Beşiktaş sahillerinde bekleyen Osmanlı donanmasına ait bazı gemiler, zaman zaman Haliç ağzına kadar gelerek içeri girme teşebbüslerinde bulundu ve buradaki Bizans donanmasını devamlı olarak taciz etti.

3 Nicolo Barbaro, *Kostantiniye Muhasarası Ruznamesi* (çev. Ş. T. Diler), İstanbul 1953, s. 39-48. Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 166. Dönemin Bizans ve Osmanlı kaynaklarında yer alan bilgilerinin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bk. V. Mirmiroğlu, *Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları*, İstanbul 1946, s. 39-72. Gemilerin yürütüldüğü güzergâhın Tophane-Kasımpaşa olması gerektiği konusunda ayrıca coğrafyacı Danyal Bediz'in 22 Nisan 1952'de Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde verdiği konferansa atıfta bulunan en son açıklama için bkz. Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, İstanbul 1971, s. 75.

4 Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-feth* (haz. M. Tulum), İstanbul 1977, s. 52.

5 M. Ak-F. Başar, *İstanbul'un Fetih Günlüğü*, İstanbul 2003, s. 49-58.

Gemileri karadan yürütme uygulamasının İstanbul kuşatmasından önce daha Aydınöğlu Gazi Umur Bey tarafından Atina Körfezi ile İnebahtı Körfezi arasında yer alan (bugünkü Korint Boğazı) altı millik mesafede donanmasını karadan yürüterek geçirmiş ve Keşişlik (Germe/Hexamilion) adasını fethetmiştir⁶.

İstanbul'un kara tarafından ele geçirilmesi üzerine Hamza Bey komutasındaki Osmanlı donanması da Haliç'i kapatan zinciri kırarak limana girmiş, Cenevize ait büyük gemiler Haliç'ten çıkarak denize açılmak suretiyle bölgeden uzaklaşmışlardır⁷.

İstanbul'un fethi Fatih'in Denizlerin Sultanı olarak anılmasına yol açtığı gibi, bu dönemden sonra Osmanlıların denizlerde giriştikleri yoğun fetihler de Osmanlı Deniz İmparatorluğu'nun kuruluşunu başlatmış oldu.

Böylece Fatih, babasından tevarüs ettiği "Sultânü'l-berri ve'l-bahr" (*Kara ve Denizlerin Sultânı*) unvanını kullanmaya hak kazandı⁸. İstanbul'un fethi, Osmanlı deniz politikalarının daha uzak denizlere yöneldiği ve iç denizlerdeki mücadelenin açık denizlere doğru çevrildiği bir dönemin başlangıcı oldu. İstanbul'un fethi ile birlikte Osmanlıların yeni politikası, denizlerden gelecek saldırılara karşı bu yeni başkenti korumaya yöneldi. Bu maksatla bir taraftan Ege Denizi'ndeki hedeflere açılan ve Boğazönü Adaları'na ulaşan Osmanlı donanması, diğer taraftan Karadeniz'in Anadolu sahillerine yöneldi.

Boğazönü Adalarının Fethi

Fatih Sultan Mehmed, Rodos Şövalyelerinin vergi vermeyi kabul etmemeleri üzerine Gelibolu sancakbeyi ve donanma kumandanı Hamza Bey'i, 180 savaş gemisi ile Rodos'a gönderdi. Önce Midilli, sonra Sakız'a uğrayan Hamza Bey nihayet Rodos'a gitti ise de bir sonuç alamayarak Gelibolu'ya geri dönmek zorunda kaldı (1455) ve bu yüzden Edirne'de azledildi⁹.

6 Pirî Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, İstanbul 1988, c. 2, vr. 158a. Tafsilat için bkz. Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 44-45.

7 Kritovulos, *Târîh-i Sultan Muhammed Hân-ı Sâni*, (çev. Karolidi), İstanbul 1328, s. 83.

8 3-11 Aralık 1444 tarihli (Evâhır-ı Şaban 848) II. Murad'ın bir köle azadnâmesinde [Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (T SMA), E. 5566] ve 3-12 Eylül 1446 (Evâsıt-ı Cemâziyelâhır 850) tarihli vasiyetnamesinde [Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri-II. Murad, nr.; BOA, Vakfiyeler Tasnifi, nr. 164] bu elkabın yer alması, Osmanlı padişahlarının bu dönemde Kara ve Denizlerin Sultânı ünvanını resmen kullandıklarını göstermektedir. Bu belgeler H. İnalçık tarafından yayımlanmıştır (*Fatih Devri Üzerinde Tetkikler*, s. 204-217); Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-feth*, s. 171.

9 Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 203.

Fatih, onun yerine getirdiği Yunus (Has) Paşa'yı daha güçlü bir donanma hazırlamakla görevlendirdi. Bunun üzerine Kaptanıderya, yaklaşık seksen gemiden oluşan donanmasıyla 1456'da Sakız'a gitmek üzere Adalar Denizi'ne doğru sefere çıktı, ancak Midilli yakınlarında fırtınaya yakalanarak donanmanın bir kısmı battı. Geri kalan kadirgalarla Rodos üzerine giden Osmanlı donanması sadece İstanköy, İncirli, Sömbeki, Leryos ve Kalimnos gibi bazı adalara ve Foça'ya baskınlar düzenleyerek aldığı ganimet ve esirlerle Gelibolu'ya döndü¹⁰.

Fatih'in bizzat kara yoluyla gittiği ve Yunus Paşa'yı da on gemiden oluşan donanmayla denizden gönderdiği Enez teslim oldu. Yunus Paşa, daha sonra İmroz (Gökçeada) ve Limni adalarını ele geçirdi. (1457).

Kritovulos'a göre, Fatih Sultan Mehmed'in en önemli politikalarından biri, savaş gemilerinin sayısını artırarak sadece karada değil, denizde de egemen olmaktı. Ülke topraklarını korumak ve özellikle uzak denizlerde hâkimiyet kurmak için güçlü bir donanmaya ihtiyaç olduğunu gören Sultan, deniz seferlerinin sağladığı faydaları bizzat tecrübe ederek görüyordu. Ayrıca bir süredir incelediği tarih kitaplarından edindiği kanaate göre kara ve deniz hâkimiyetini elinde tutan bir devletin yıldızının sönmeyeceğini düşünüyordu ve bunun için memleketin her tarafında gemi inşası için emir vermişti (1460)¹¹.

Fatih, Midilli hâkimi Nikola Gattilusio'nun Ege'de dolaşan İtalyan korsanları ile işbirliği yaptığı için Gelibolu'da hazırlanan 110 gemilik donanmayı Mahmud Paşa komutasında Midilli'ye gönderdi. Bizzat Padişah da birkaç bin yeniçeri ile Edremit'ten adaya geçerek kuşatmayı başlattıktan sonra yeniden Anadolu yakasına döndü. Bir ay kadar süren kuşatmadan sonra ada teslim olmak zorunda kalınca Fatih, tekrar adaya gelerek ilk idari düzenlemeyi yaptı ve iki yüz yeniçeri ile birkaç kadirga bırakarak oradan ayrıldı (1462)¹².

Fatih, denizden İstanbul'a gelmesi muhtemel tehdiye karşı boğaz önündeki adaları fethettiği gibi Çanakkale Boğazı'nı da tahkim etmeyi ihmal etmedi. İstanbul Boğazı'nda olduğu gibi boğazın her iki tarafına Kal'a-i Sultaniye ve Kilibahir kalelerini inşa etmek üzere Gelibolu valisi Yakup Bey'i görevlendirdi. Bu kalelerin yapımının tamamlanmasından sonra (1463) her iki kaleye otuzar top yerleştirilerek önemli deniz gücü bulunan Venedik, Ceneviz, Papalık ve

10 Kritovulos, Yunus Paşa'nın fırtına sebebiyle yirmi beş gemisini kaybettiğini, bu yüzden dönüşte gözden düştüğünü ve nihayet Fatih tarafından idam ettirildiğini belirtmektedir (*Târih*, s. 94-96).

11 Kritovulos, *Târih*, s. 129-130.

12 Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs, The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angeloviç (1453-1474)*, Leiden 2001, s. 155-156; Mirmiroğlu, *Fatih'in Donanması*, s. 100.

Rodos saldırılarına karşı boğazdan geçişi kontrol altına aldı. Böylece, Akdeniz ile Karadeniz arasındaki ticaret yolu da kesin olarak Osmanlı kontrolüne geçti.

Karadeniz'in Yeni Sahibi Osmanlılar

İstanbul'un fethi Osmanlılara Karadeniz ve Karadeniz'i çevreleyen bütün limanlara ulaşmanın yollarını açmıştı. Çünkü o günkü şartlarda sahilden bu bölgelere ulaşmak oldukça zordu. Fatih, Doğu Karadeniz'in Anadolu kıyılarında ikinci bir Bizans merkezi olan Trabzon'a sefer hazırlıkları başlattı. Bu sefer, ayrıca Karadeniz'in Anadolu kıyılarında Amasra gibi kolonileri bulunan Ceneviz'e karşı da bir harekât olacaktı. Sadrazam Mahmud Paşa'nın büyük bir donanma ile denizden, Fatih'in ise ordusuyla karadan Amasra'yı kuşatması üzerine şehir teslim oldu (1460). Bunun üzerine kara ve denizden yoluna devam eden ordu İsfendiyar oğlu İsmail Bey'in yönetiminde Sinop'a ulaştı. Şehir sulh yoluyla Osmanlı idaresine geçti ve yöneticileri de Fatih tarafından başka yerlere tayin edilmek suretiyle ödüllendirildi (1461)¹³. Aynı yıl Mahmud Paşa, Trabzon'u 150 gemiden oluşan donanmayla denizden, Fatih de karadan tazyik edince şehir teslim oldu. Trabzon'un fethi, sadece toprak alınması anlamına gelmiyordu. Bu fetih, hem karada civarda bulunan şehirlerin yeni bir iskân oluşumuna sahne olmasına ve hem de denizden gelen bir hareketliliğin başlamasına sebep oldu. Trabzon'un alınmasıyla, doğuda Rize, batıda Giresun'a kadar olan kesim daha önceden başlayan uygulamanın bir devamı olarak Türk/Müslüman nüfusun iskânına açıldı. Burası yeni bir idari yapıya kavuşturularak şehzâde sancağı haline getirildi. Bu sayede Trabzon denizden Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara ve Kafkasya'ya, karadan Doğu Anadolu ve İran'a ulaşmak için önemli bir üs haline getirildi.

Fatih, Karadeniz'deki yabancı ticaretine son vermek maksadıyla bu denizin sahillerine yerleşmiş olan Ceneviz kolonilerini birer birer ortadan kaldırmayı planladı. Amasra'dan sonra Cenevizlilerin Kafkas sahillerinde, Kırım yarım adasında, Tuna havzasında ve Karadeniz'in Rumeli kıyılarında bulunan diğer ticaret üslerini de ele geçirmek amacıyla donanmasını Karadeniz'e gönderdi. Gedik Ahmed Paşa komutasında yaklaşık üç yüz gemiden oluşan güçlü bir donanma Kefe başta olmak üzere bazı mühim mevkiileri Cenevizlerden aldı ve Kırım Hanlığı Osmanlı tabiiyetine girdi (1475). Böylece Kili ve Akkırman hariç bütün Karadeniz'de Osmanlı hakimiyeti kuruldu¹⁴.

13 Stavrides, *The Sultan of Vezirs*, s. 132-134, 138-140.

14 Kırım'ın Osmanlı idaresine girişi ve bölgenin 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu için haiz olduğu önem konusunda geniş bilgi Yücel Öztürk'ün *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, (Ankara 2000) adlı eserinde bulunmaktadır. Kefe'nin fethi sonrasına ait şehrin ticarî kapasitesini gösteren bir güm-

Pulya Seferi: İtalya'da İlk Osmanlılar

Arnavutluk sahillerinin önemli bir kısmının Osmanlıların eline geçmesi ve 1479'da Venedik'le anlaşmanın sağlanması, Akdeniz'de Osmanlı ilerlemesini cesaretlendirdi. Bu noktadan bakıldığında Fatih'in son yılları Osmanlı denizciliğinin Batı Akdeniz'e açılma teşebbüslerinin başladığı bir dönem oldu. Muhtemelen bu amaçla görevi Avlonya sancakbeyliğine nakledilen Gedik Ahmed Paşa¹⁵, 1480'de İstanbul'a geldi ve Pulya'ya sefer düzenlenmesi için teşebbüste bulundu. Pulya seferi için hazırlanan Osmanlı donanmasındaki gemi sayısı Gelibolu'dan gelen ve Avlonya'da bulunan gemilerle birlikte yüz elli civarındaydı. Donanma, 15.000'den fazla asker ve kuşatma toplarının da yüklenmiş olarak Avlonya'dan İtalya'nın Pulya sahillerine geçti.

Osmanlı donanması, Napoli Krallığı'na bağlı olan Otranto limanına demirledi. Karaya asker ve mühimmat çıkartan Gedik Ahmed Paşa, kısa sürede şehri kuşatma altına aldı. Osmanlı kuşatmasına hazırlıksız yakalanan Otranto şehri, hücumlara sadece iki hafta dayanabildi ve 26 Temmuz'da teslim oldu. Otranto'nun en büyük kilisesi olan Aziz Petrus, hakimiyetin bir simgesi olarak camiye çevrildi. Osmanlı ordusu sahil kesiminde ve içerilere doğru ilerleyerek Lecce, Brindisi ve Taranto'ya akınlar düzenledi. İtalya topraklarındaki Osmanlı ilerlemesi karşısında Papalık, Floransa, Milano ve diğer şehir devletleri bölgeye asker gönderme kararı aldılar. Bu ittifaka sadece Osmanlı devleti ile yeni antlaşma yapan Venedik katılmadı. Papa IV. Sixtus, Osmanlı işgali ile kutşallığının bozulduğuna inandığı Güney İtalya taraflarını kendi himayesine aldı ve direniş başlattı¹⁶.

İtalya fütuhatını devam ettirmek isteyen Gedik Ahmed Paşa, Fatih'in ölümü üzerine geri çağırılınca bir seneden fazla Osmanlı idaresinde kalan Otranto, yeniden Napoli Krallığı'nın eline geçti. Gedik Ahmed Paşa'nın II. Bayezid'i tebrik etmek üzere hediyelerle İstanbul'a gittiği, asıl maksadının daha çok asker ve mühimmat olarak İtalya'ya geri dönmek, diğer kaleleri almak olduğu düşünülmektedir¹⁷.

Bu sefer ile Fatih, Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'dan sonra, Batı Roma İmparatorluğu'nun merkezini de ele geçirmek istiyordu.

rük defteri neşri için bk. Halil İncalcık, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, (ed. V. Ostapchuk), Cambridge (MA) 1996.

15 Gedik Ahmed Paşa'nın bu sırada vezir olduğuna dair bkz. *Oruç Beğ Tarihi*, s. 132.

16 *Oruç Beğ Tarihi*, s. 133; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 170-171. Osmanlıların Otranto seferi hakkında en son değerlendirme için bkz. Konstantinos Giakoumis, "Osmanlıların Otranto ve Apulia Seferi (1480-1481)" (çev. K. Akpınar), *Türkler*, (ed. H. C. Güzel vd.), Ankara 2002, IX, 373-382.

17 Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr* (haz. İ. Bostan), Ankara 2008, s. 71.

Rodos Seferi

Osmanlı donanmasının İtalya seferine çıktığı 1480 senesinde bir başka donanma da Rodos üzerine gönderildi, ancak kuşatma başarılı olmadı. Şüphesiz Rodos, Osmanlılar için güney denizlerinde geride kalmış Latin karakollarının en tehlikelisiydi. Fatih, Osmanlı-Venedik savaşları sırasında Haçlı ittifakına katılan, korsanlık faaliyetleriyle zarar veren Rodos Şövalyeleri'ni cezalandırmak düşüncesindeydi. Rodos, İstanbul-Mısır arasındaki deniz ticareti güzergâhında yer alması sebebiyle önemli stratejik bir konuma sahipti. 22 Mayıs 1480'de Mesih Paşa komutasında yüz civarında gemiden oluşan Osmanlı donanması karadan ve denizden Rodos'u kuşattı. Rodos Şövalyeleri üstad-ı azamı Pierre d'Aubusson, Fatih'in bir hazırlık içinde olduğunu öğrendiği zaman şehrin surlarını kuvvetlendirmiş ve gerekli tedbirleri almıştı. Rodos'un zaptı için 28 Ağustos'ta gerçekleştirilen son hücumda İtalyan Kapısına bir Osmanlı bayrağı dikildi. Şehrin direndiği bu çatışmalarda Rodos Şövalyeleri üstad-ı azamı birkaç yerinden yaralandı. Bu sırada iki Napoli gemisinin yardım amacıyla Rodos limanına gelmesi ve Papa'nın yardım göndereceği haberleri üzerine kuşatma, başlamasından üç ay sonra kaldırıldı. Mesih Paşa, Rodos'ta başarısız olması sebebiyle İstanbul'a dönüşünde azledilerek Gelibolu sancakbeyliğine getirildi. Rodos kuşatmasının askeri teknoloji bakımından en önemli özelliği ilk defa patlayıcı tahrir bombalarının kullanılmasıdır.

Osmanlıların aynı sene içinde Pulya/İtalya ve Rodos üzerine iki önemli deniz seferini düzenleyebilmiş olması da göstermektedir ki, Osmanlı deniz beyliği deniz gücünü arttırarak bir deniz imparatorluğu olma yolunda ilerlemektedir.

Fatih Devrinde Deniz Teşkilatı

15. yüzyılın son çeyreğine girerken kara ordusunu giderek güçlendiren Osmanlıların şimdiye kadar çok dikkat çekmemiş olsa bile güçlü bir şekilde donanmasını da geliştirdiği görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in Gelibolu deniz üssünü ve tersanesini yeniden organize ederek yapılandırdığı, 1475 (879) senesine ait tahrir defterinden anlaşılmaktadır.

Bu kayıtlara göre, Gelibolu'daki gemilerin organizasyonunda ve yönetiminde rol alan gemiciler, buldukları gemilere göre gruplandırılmış, Gelibolu donanması 1475'te kadirga, kalyata, kayık, at ve tüccar gemilerinden oluşmuştu. Donanmadaki gemi mevcudu donanma ricalinin mevcutlarını da gösteriyordu ve defterde kayıtlı ilk kadirga, donanma komutanı olan kaptanıderyaya aitti. Osmanlı donanmasında kaptanıderyanın bindiği kadirga hem

daha büyüktü ve hem de daha fazla mürettebata sahipti. Otuz iki azap ve beş geminin mürettebat olarak bulunduğu bir kapudan kadirğasında ayrıca yedi kişiden oluşan bir mehteran bölüğü de yer alıyordu.

Donanmanın ikinci gemisi Tersane Kethüdası'na, üçüncü gemi ise Tersane Kâtibine aitti. Bunlar dışında donanmada doksan kadirğa, beş kalyata, on bir kayık, elli dokuz at gemisi, on üç tüccar gemisi bulunuyordu. Bu gemiler birer reis ve azaplar topluluğunun oluşturduğu geniş bir kadro teşkil etmektedir. Böylece 1475'te Gelibolu'da üslenen Osmanlı donanması yüz seksen bir gemiden oluşmaktaydı ve kadirğa, kalyata ve kayıklardaki reis ve azapların sayısı 1263'e ulaşıyordu¹⁸. Osmanlı tersane ve donanmasının bu yapısı daha sonraki dönemlerde denizciliğin gelişmiş yapısına bir esas teşkil etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed, gerek denizlere yönelik fetih politikaları ve gerekse deniz teşkilatını kurmak ve geliştirmek suretiyle attığı ciddi adımlar sayesinde imparatorluğu karada ve denizde kuran bir hükümdar olarak Osmanlı tarihindeki yerini almış oldu.

18 Bu tarihte kimin kaptanıderya olduğu bilinmemektedir. Ayrıca defterde kapudan kadirğasının reisi de kaydedilmemiştir. Ancak bu tarihten iki yıl sonrasına ait bir kayıta 23 Şubat 1477'ye (9 Zilka'de 881) kadar Hamza Bey'in, 7 Mart 1477'den (21 Zilka'de 881) itibaren de Ahmed Paşa'nın (Gedik) Gelibolu sancakbeyi olduğu tespit edilmektedir (BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 176, vr. 405b). Gelibolu'daki tersane ve donanmanın idari yapısı hakkında daha geniş bilgi için bk. İ. Bostan, "İlk Osmanlı Deniz Üssü: Gelibolu", *Türk Denizcilik Tarihi*, I, s. 73-78.

Mehmed II'nin Para Uygulamaları

Ahmet Tabakoğlu*

KURULUŞ DÖNEMİ: MONOMETALİZM (1326-1478)

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde iktisâdî durgunluk vardı.¹ Bu ortamda fiyatlar düşük, sürüm imkanları kısıtlı ve talep yetersizdi. Bu dönem Anadolu'sunun ufak gümüş paraları dar ticâret hacminin ve durgunluğun simgesidir.²

İlhanlıların egemenlikleri süresince Osmanlılar ve beylikler kendi adlarına para basmadılar. Piyasa ihtiyaçlarını karşılamak için İlhanlılar adına basılan sikkeler veya isimsiz sikkeler kullanılmıştı. İlk Osmanlı sikkesi İlhanlı egemenliğinin çökmesi ve İlhanlıların son Anadolu valisi Timurtaş'ın Mısır'a sığınmasından sonra 1326 yılında basılan akçedir. Eğer kendi adına sikke basmanın bağımsızlık işareti olduğunu hatırlarsak Osmanlı Devleti'nin gerçek kuruluş tarihinin 1326 olduğunu söyleyebiliriz.³

Devlet'in ilk yıllarında Orhan Bey (1326-1360), akçe ile birlikte bunun iki ve beş katı ağırlığında Moğol taklidi gümüş paralar basmıştı. Ancak İlhan-

* Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi

1 Moğolların XIII. yy. sonlarında Selçuklular üzerinde doğrudan denetim kurmaları, Anadolu'da bir iktisâdî durgunluk ve kargaşa ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Haçlılara ve Moğollara karşı direnen tek İslâm devleti olarak ortada Memlûklular kalmıştı. Memlûklular 1260'da Moğolları Ayn-ı Câlut'ta yendiler. 1291'de de son haçlı kalesi olan Akkâ iskelesini geri aldılar. Bunun üzerine Haçlılarla Moğollar anlaşarak Avrupa-Asya ticâretinde Mısır ve Suriye'yi devreden çıkartarak ticâreti Anadolu üzerinden yürütme imkanlarını araőtırdılar. Fakat 1335'te İlhanlı devleti dağılıncâ bu gerçekleşmedi. İşte Osmanlı devleti böyle bir durgunluk ortamında kurulmuştu.

2 Akdağ, 1.469-70.

3 Katip Çelebi gibi birçok Osmanlı müverrihi Osman Gazî'nin kendi adına para basmadığını söyler: Gibbons, 1998, 42.

hıların dağılması üzerine bağımsız olarak ilk Osmanlı akçesini teklik olarak bastırmakla yetindi (1326).⁴ Bununla beraber Osmanlı sikkeleri üzerindeki İlhanlı etkisi hem desen hem de ağırlık olarak bir süre daha devam etmiştir.⁵

Mehmed II. dönemindeki para uygulamalarının ilk örneği birinci saltanat döneminde görüldü (1446). 1446'da Edirne'de vuku bulan ve Mehmed II.'in (1444-1446 ve 1451-1481) birinci saltanatından uzaklaştırılmasına sebep olan ilk yeniçeri ayaklanması Buçuktepe Vak'ası olarak bilinir.⁶

Osmanlı tarihinde görülen bu ilk yeniçeri ayaklanmasının zâhiri sebebi, Osmanlı para birimi olan akçenin ayarının düşürülmesidir. Çünkü bu ilk para ayarlaması askeri ve piyasayı zarara sokmuştu. Kaynakların bildirdiğine göre aylardır maaşlarını alamayan yeniçeriler paranın değerinin düşürülmesinden rahatsız olmuşlar ve isyan çıkarmışlardır. Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehâbeddin Paşa'nın evini yağmalamışlar, bu arada Şehâbeddin Paşa Mehmed II.'in sarayına sığınarak canını zor kurtarabilmiştir. Yeniçeriler daha sonra şehrin doğusundaki tepeye çekilmişlerdir. İsyân, yeniçeri maaşlarına yarım (buçuk) akçe zam yapılarak yatıştırılmış ve o zamandan beri bu tepe Buçuktepe adıyla

4 Akdağ, 1974, I. 502; M. Nuri, I. 20. Gerçi daha önce Osman Bey akçe basmış ise de bu İlhanlıların Anadolu valisi adına olduğundan bağımsızlık göstergesi olan ilk Osmanlı akçesi sayılmaz. Bu sikke hakkında bkz. İbrahim Artuk, 1980, s.27.

5 Osmanlılar XVII. yy.ın sonlarına kadar 3,207 gramlık klasik İslâm dirhemini değil, İlhanlıların kullandığı 3,072 gramlık Tebriz dirhemini ağırlık birimi olarak kullanmışlardı. Bkz. Sahillioğlu, 1958, 1-6.

6 Murad II. 1444'te Macarlar'la ve Karamanoğulları ile barış antlaşmaları imzalamış, böylece devleti batıda ve doğuda emniyete aldıktan sonra hayatta kalan tek oğlu Şehzade Mehmed lehine tahttan feragat etmiş ve Manisa'ya çekilmişti. Mehmed II. o sırada henüz 12 yaşlarında idi. Divân-ı Hümayun ise Veziriazam Çandarlı Halil Paşa, Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehâbeddin Paşa, Zağanos Mehmed Paşa, Saruca Paşa ve Kazasker Molla Hüsrev'den teşekkül ediyordu. Fakat Murad II.'in bu inziva hayatı çok sürmedi. Macarlar Osmanlı tahtına çocuk denecek yaşta birinin geçmesini fırsat bilerek, Karamanoğlu'nun da tahrikiyle, on yıllığına imzalanmış Szegedin Antlaşması'nı (12 Temmuz 1444) bozarak Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar (1 Eylül 1444). Macarlar'a başta papalık üzere Eflak ve Sırp prenslikleriyle Alman ve İtalyanlar da katıldı ve böylece Avrupa'da büyük bir Haçlı kuvveti toplandı. Haçlılar'ın Bulgar topraklarını yağmalayarak Varna'ya kadar gelmeleri üzerine Osmanlı vezirleri Mehmed II.'in başkanlığında toplanıp Sultan Murad'ı tekrar iş başına getirmeye karar verdiler. Sultan Murad bir rivayete göre Edirne'de tahta çıkmış, daha doğru olan bir başka rivayete göre ise sadece Osmanlı ordusuna kumanda etmiş, Mehmed II. Varna Savaşı sırasında padişahlığını korumuş ve Halil Paşa ile birlikte Edirne muhafazasında kalmıştır. Haçlı kuvvetlerine karşı kazanılan Varna Zaferi'nden (10 Kasım 1445) sonra Sultan Murad bir süre Edirne'de kalmışsa da tahta geçmediği anlaşılmaktadır. Çünkü bu sırada İslâm ülkelerine gönderilen bazı fetihnâmeler Mehmed II. adına yazılmış, gelen cevapnâmeler de yine onun adına gelmiştir. O sıralarda Edirne'de Murad II. ile oğlu Sultan Mehmed'i tutan devlet adamları arasında büyük bir anlaşmazlık vardı. Veziriazam Çandarlı Halil Paşa ve yeniçeriler Osmanlı tahtında Sultan Murad'ı görmek isterken Şehâbeddin, Zağanos ve Saruca Paşa gibi vezirler Mehmed II.'i tutuyorlardı. Çandarlı'nın barışçı politikasına karşılık rakipleri genç padişahı fetihlere, özellikle İstanbul'un fethine teşvik ediyorlardı. Buçuktepe Vak'ası'nın Mehmed II.'i tahttan uzaklaştırmak için Çandarlı Halil Paşa tarafından tertiplenmiş olduğu iddiası da vardır. Osmanlı tarihinde Buçuktepe Vak'ası ile asker ilk defa politikaya alet edilmiş ve bundan böyle yeniçerilerin nüfuzu sürekli artmıştır. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Buçuktepe Vak'ası", DİA, VI. 344.

anılmıştır. İsyancılar bu şekilde yatıştırılmışsa da asker artık genç padişahın yüz çevirip babasının hükümdar olmasını istemiştir.

İstanbul'un Fethi ve İskanı

İstanbul'un fethi, Suriçinin alınmasıyla, 1453'te noktalanmıştı. Bundan sonra 1460'da Peloponisos (Mora) ve bir yıl sonra da Trabzon Devleti'nin fethiyle Bizans İmparatorluğunun kalıntıları ortadan kaldırıldı. Bu tarihten başlayarak, bir dünya devleti haline gelmeye başlayan Osmanlı devleti, Roma topraklarının büyük bölümünde hüküm sürdü.

Fetihten sonra Osmanlılar Batı'ya doğru ilerledi ve Balkanlar tamamen ele geçirildi. Kuzey Sırbistan (1459), Bosna-Hersek (1463-66), Arnavutluk (1468) istila edildi. Venedik savaşı galibiyetle sonuçlandı (1478). Osmanlıların bu ilerleyişleri Batı ülkelerini okyanuslara itti.

Osmanlılar henüz beylik safhasında Bizans'a karşı genişlerken elde ettikleri esirleri üretimde kullanmadılar. Ancak, özellikle İstanbul'un fethinden sonra Balkanlara yapılan seferlerle (1454-1463 arasındaki Sırbistan, Mora ve Bosna seferleri, 1466 Arnavut seferi gibi) ele geçirilen bol miktarda esir genellikle, Haslar denen İstanbul surdışındaki köylere ziraat üretim amacıyla yerleştirildi. Ortakçı kullar denen bu kölelerin 1530 sayımlarında kayıtlarına rastlanmaması artık tamamen hürleştiklerini gösterir.⁷

Karamanoğullarının kesinlikle bertaraf edilmesi ile Otlukbeli Savaşı arasında geçen dönemde (1467-1473) İstanbul çevresine sürgünler yapılmış olmalıdır.

Akkoyunlular ile Osmanlılar arasındaki çatışmalar, Mehmed II'in Trabzon İmparatorluğu üzerine yaptığı sefer sırasında başladı. Uzun Hasan da Trabzon imparatorunun kızıyla evliydi ve Osmanlı ordusunu durdurmak için Trabzon'a kuvvet gönderdi. Fâtiş, 1461'de Trabzon'u aldıktan sonra Akkoyunluların üzerine sefere çıktı. Uzun Hasan Otlukbeli savaşında (1473) Fâtiş karşısında ağır bir yenilgi aldı.⁸

Fetihten sonra ticârî faaliyetlerin gelişmesiyle onluk akçe (Muhammed Hanî 1470) bastırılmıştır. Bu monometalist dönemde tahta her yeni geçen hükümdar sikkeyi kendi adına darbettirmiş yani tecdîd-i sikkeye başvurmuştur. Devlet darp hakkı ve darp ücreti olarak bundan bir kazanç elde ediyor, fakat

7 Barkan, 1980, 575-724.

8 Uzun Hasan bu yenilgiden sonra topraklarındaki siyâsî ve askerî gücünü büyük ölçüde yitirdi. Uzun Hasan'ın 1478'de ölmesinden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgaları Akkoyunlu Devleti'ni iyice zayıflattı. Sonunda bu Devlet, yine Uzun Hasan'ın kızının (veya kızkardeşinin) oğlu olan Safevî hükümdarı Şah İsmail tarafından 1507'de ortadan kaldırıldı.

çoğunlukla akçenin ayar ve ağırlığına dokunmuyordu. Bununla birlikte Fâtih devrinde yapılan sikke tecditlerinde akçenin ağırlığı her defasında bir buğday tanesi (48 mg.) kadar azaltılmış, bu da askerın tepkisini çekmişti.⁹

İstanbul'un pâyitaht olarak onarımı ve sürekli seferler masrafları arttırmıştı. Fâtih artan harcamaların finansmanına katkı amacıyla piyasaya 1451, 1460, 1470, 1475 ve 1481 yıllarında yeni akçe çıkarmıştır. Her yeni akçe çıkarılışında eskileri beşte bir eksiğine değiştirilmiş ve hazîne aradaki farktan faydalanmıştır.

Yasakçı denen eski akçelerin toplanmasıyla görevli olanlar denetimlerini yoğunlaştırmışlardı. Halk ve yeniçeriler arasında hoşnutsuzluk çıkaran bu uygulama sırasında paraların ayarında da değişiklik yapılmıştır. Hatta İran para sistemi, Osmanlı ticâret hacmine bağlı olduğundan paranın kıymetinin düşürülmesi İran'da bile tepkiyle karşılanmıştır. Yeni akçe çıkarılmasının sık sık uygulanması o kadar derin bir hoşnutsuzluk doğurmuştur ki Bayezid II. (1481-1512) bir defadan fazla akçe bastırmamak taahhüdüyle tahta çıkmıştı. O'nun döneminde de 10 akçelik gümüş sikkeler basılmıştır.

Anadolu Birliğı ve Yeni Dünya Devleti

Akkoyunlular ile Osmanlılar arasındaki çatışmalar, Mehmed II.'nin (1451-1481) Trabzon İmparatorluğu üzerine yaptığı sefer sırasında başladı. Uzun Hasan da Trabzon imparatorunun kızıyla evliydi ve Osmanlı ordusunu durdurmak için Trabzon'a kuvvet gönderdi. Fâtih, 1461'de Trabzon'u aldıktan sonra Akkoyunluların üzerine sefere çıktı. Uzun Hasan Otlukbeli savaşında (1473) Fâtih karşısında ağır bir yenilgi aldı. Bu yenilgiden sonra topraklarındaki siyâsi ve askerî gücünü büyük ölçüde yitirdi. Uzun Hasan'ın 1478'de ölmesinden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgaları Akkoyunlu Devleti'ni iyice zayıflattı. Sonunda bu Devlet, yine Uzun Hasan'ın kızının (veya kızkardeşinin) oğlu olan Safevî hükümdarı Şah İsmail tarafından ortadan kaldırıldı.

Büyük Selçuklular büyük iktâ'lara izin verirken, Anadolu Selçuklularını küçük iktâ' sistemini yaygınlaştırmışlar, Osmanlılar da küçük sipahi timarlarını toprak düzeninin temeli yapmışlardır. Murad I. (1360-1389)'dan itibaren sipahi dirlikleri küçültülmüş, Bayezid I. (1389-1402) yerli hanedanları ve beyleri kontrol altına almaya çalışmış,¹⁰ Mehmed II. (1451-1481) de bu sisteme son halini vermiştir. Yine Fâtih eski Türk aşiret aristokrasisini tama-

9 Sahillioğlu, 1978, s.21.

10 İnalçık, "Türkler", İA, XII/2, 293-294. Murad II., Fetret devrindeki taht kavgaları ve Anadolu'daki Timur siyaseti etkisiyle merkezî devlet anlayışını Bayezid I. gibi izleyememiş ve eski Oğuz-Türkmen geleneğini ön plana çıkarmıştı. Bkz. Emecen, 1999, 21.

men bertaraf ederek devşirme sistemini yerleştirmiş ve böylece siyâsî birlik süreci tamamlanmıştır.¹¹

Haçlılarla mücadeleler (Sırsındığı-1364, Çirmen-1371,¹² Birinci Koso-va-1389, Niğbolu-1396, Varna-1444, İkinci Koso-va-1448 gibi), Timur istilası¹³ (Ankara 1402 ve bunu izleyen Fetret devri-1402-1413),¹⁴ Şeyh Bedreddin Vakası (1415-1420), büyük veba salgını (1428-9)¹⁵ gibi sebepler İstanbul'un fethe-dilip bütünlüğün sağlanmasını 1453'e kadar geciktirdi. Osmanlı Devleti Meh-med II. (1451-1482) ile büyüme ve olgunlaşma dönemine girmiştir.¹⁶

Anadolu Birliğinin sağlanmasında Mehmed II.'nin katkısını vurgulamak gerekir. Önce 1461'de Trabzon fethedildi. Moğollara karşı uğranılan Köseadağ (1243) ve Ankara (1402) bozgunlarında aşiret bağlılığına dayanan cengaverlik belirleyici olmuştu. Ancak Fâtih aşiret bağlılığına karşı devlet disiplinine sahip teknik bir orduya dayanarak Akkoyunlulara karşı Otlukbeli muharebesini kazandı (1473).¹⁷

Osmanlılar Akkoyunlularla mücadele ederken, Karamanoğullarının desteğini alan bir hıristiyan donanması Antalya'dan İzmir'e kadar Türkiye kıyıları-nı vurarak, şehirleri, bağ ve bahçeleri tahrip etmişlerdi.¹⁸ Sonuçta Mehmed II. Karamanoğlu Beyliğinin son sığınakları olan İç ve Güney Anadolu'daki yerle-

-
- 11 Fâtih'in Teşkilat Kanunnamesinde yer alan "Ve her kimesneye evladımın saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katli etmek münasibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir. Anınla amil olalar" (md. 37) kuralı bu açıdan değerlendirilmelidir. Hiç şüphesiz bu çözüm, İslâm çerçevesinde bir gerileme olmakla birlikte "vahdet"i gerçekleştirmek isteyen saltanat sisteminin zorunlu bir arayışı olarak kabul edilebilir. Bu konuda bkz. Özcan, 1982. Fetret devrindeki (1402-1413) kardeşler arasındaki taht kavgaları bu maddenin konulmasındaki esas sebep olabilir. Bu uygulamaya XIV. yy.ın sonlarıyla XVII. yy.ın başları arasında, özellikle Murad III. ve Mehmed III. dönemlerinde, rastlıyoruz. Kardeş katlinin kural olmaktan çıkarılması ve padişahlığın hânedanın en büyüğüne verilmesi uygulaması, birbuçuk yüzyıl sonra, Ahmet I. (1603-1617) tarafından başlatılmıştır. Böylece hânedanın en yaşlı üyesinin tahta çıkması teamülü oluştu. Bu da saray halkının ve valide sultanların gücünü, etkisini arttırdı. Bkz. Emecen, 1994, 49.
- 12 İnalçık'a göre Osmanlılara Makedonya'nın yolunu açan Çirmen zaferiyle, Sırsındığı zaferi aynıdır ve 26 Eylül 1371'de gerçekleşmiştir: 2010, 87-89.
- 13 Timur istilasından önce Osmanlı topraklarına doğru Tatar göçü olduğu biliniyor. Kırım'dan Rumeli'ye göçeden mühim bir Tatar kitlesi timarlı sipahi yapılmıştı. Yine Anadolu canibinde de oldukça fazla bir Kara Tatar kitlesi vardı ve bunlar Timur tarafına geçmişlerdi: Akdağ, I. 316.
- 14 Timur Anadolu'da eski Beylik rejimini ihya etmek istedi. Fakat Murad I. ve Bayezid I. taraflarından temin edilmiş olan Anadolu Birliğinin sağlamlığı Fetret Devrinde de ispatlanmış oldu: Akdağ, I. 321.
- 15 Bursa'yı etkileyen bu veba salgını hakkında bkz. Cezar, 1971, I. 289.
- 16 Osmanlı ekonomisinin temelleri hakkında bkz. Sahillioğlu, 1989, 1-17.
- 17 Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan "top ve tüfenk cengi görmemişti": Neşri, II. 818. Fâtih'e yenilmesinde teknik geriliğin baş etken olduğunu anlatan Uzun Hasan ateşli silah teknolojisi için Batılı devletlere başvurmuştu: Hammer, III. 131; Akdağ, II. 147.
- 18 Hammer, III. 133-6; Akdağ, II. 148.

rini de alarak Türkiye'nin birliğine zarar veren bu Beyliğe tamamen son verdi (1473) ve bu bölgeler tamamen Osmanlı hakimiyetine girdiği gibi Otlukbeli galibiyetinin de bir sonucu olarak Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu da birliğe katıldı. Böylece Selçuklu Türkiyesi topraklarındaki birlik tekrar sağlanmış oldu.¹⁹ Bu birliğin sağlanmasında Osmanlı Devletinin başlarda Marmara havzasında gelişmesinin ve Balkanlarda güçlenmesinin büyük rolü olmalıdır.

Mehmed II., Rum soylularına mensup gençleri sarayına almış, bunlar birer Osmanlı olarak sonradan idarede önemli mevkilere geçmiştir. Rum Mehmed'den başka Paleologlar'dan Has Murad Paşa ve kardeşi Mesih Paşa bunların en tanınmışlarıdır. Ayrıca bazıları Bizans soylu sınıfından bir kısım hıristiyan Rumlar'ın da önemli malî işleri üzerlerine aldıkları bilinmektedir. Batı'ya kaçtıktan sonra orada barınamayan ve sefalet düşen bazı Rum büyükleri tekrar İstanbul'a dönmüşlerdir. 1464-1472 yıllarında Rum bilginlerine Fâtih'in sarayında özel bir ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Georgios Trapezuntios, Roma'dan İstanbul'a bu sıralarda döndüğü gibi Kritovoulos da eserini bu tarihlerde yazmıştır. Meşhur Trabzonlu âlim Amirutzes (Amirukis, Emirce) aynı devirde Fâtih'in yakınlarında yer almıştı. Fâtih'in divanından Batı'ya gönderilen siyasi yazılar ve antlaşmalar Rumca yazılıyor, bunları yazdırmak için Rum kâtipler kullanılıyordu. Nihayet Fâtih bütün Ortodokslar'ı tekrar patriğin idaresi altına koymuş, Rumlar'ı birleştirmiş, İtalyanlar'ın sömürsünden kurtarıp ekonomik bakımdan yükselmelerini sağlamıştır.

Para Vakıfları

Para vakıflarının ilk bilineni Mehmed II. (1451-1481) tarafından kurulmuştur. Fâtih, geliri yeniçeri ocaklarına verilen etlerin subvansiyonunda kullanılmak üzere 24 000 altın vakfetmiştir.²⁰ İstanbul'da Fâtih'ten beri, 1456-1551 arasında kurulmuş 1161 para vakfı vardı.²¹

19 Akdağ, II. 147-9.

20 Uzunçarşılı, 1943, I. 254.

21 Barkan-Ayverdi, 1970. Yine İstanbul'un et ihtiyacı için Kanûnî Süleyman (1520-1566) kendinden önce bu iş için tesis edilen vakıfları bir araya getirerek 698 bin akçelik bir vakıf yapmıştı. Bunun gelirleri İstanbul kasaplarına sermaye olarak veriliyordu. İstanbul'un et ihtiyacı piyasa fiyatının altındaki fiyatlarla karşılandığı için sübvansiyon gerekliydi. Buna rağmen bu işle görevlendirilen kasaplar çoğu zaman iflastan kurtulamıyorlardı. A. Refik, 1935, 87: 973/1566; Mühimme, 7, s.499/1440: 975/1568. Üsküdar Şer'iyye, nu.II, v.53b; nu.15, v.174a: Akdağ, II. 258-9. Para vakıfları o kadar gelişmiş idi ki bunları vakıf bankalar olarak adlandırmak mümkündür. Nakit para vakfedenler paranın "rehn-i kavî ve kefil-i melî" veya ikisinden biri ile onu onbir buçuk hesabı ile muamele-i şer'iyye ve murabaha-i mer'iyye ile ba-yed-i mütevellî beher sene ala vechi'l-helal istirbâh ve istiglâl" olunmasını şart koşuyorlardı. Bu hükûkî hile aslında iktisâdî olarak % 15'lik bir fâiz oranının kabul edildiğini göstermektedir. Bkz. Yediylidiz, 1986, 159. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Çizakça, 1993.

Ticarî Reform

Devletin Akdeniz ve çevresindeki ticarî faaliyetlere hakim olabilmesi için ilkin Doğu Akdeniz’de sürekli mücadele halinde bulunan Venedik ve Ceno-va’nın tekeli eğilimlerini kırmak gerekiyordu. Bu amaçla Fâtih (1451-1481) İstanbul’un fethinden sonra İngilizlere çağrıda bulundu ve onlara ahidname (kapitülasyon) vermek istedi.²² Fâtih’in tıpkı Venedik gibi bir ticâret filosuna sahip olmak istediğini Antalya ile İskenderiye arasında işlettiği mavnalardan anlıyoruz.²³

Fâtih zamanında Gedik Ahmed Paşa’nın fethettiği Kefe (1475), Bayezid II.’in (1481-1512) fethettiği Akkerman (1484), Avrupa ve Asya tüccarlarının buldukları ve fetihten önce İtalyanların denetimlerinde bulunan büyük pazarlardı. Azak, Kefe, Akkerman gibi Kuzey Karadeniz limanlarının XV. yy. sonunda Osmanlı hakimiyeti altına girmesinden sonra artmış olmalıydı. Bu bölgeler özellikle Cenevizliler döneminde gelişmiş pazar ve ticâret bölgeleriydi. Cenevizlilerin Karadeniz’den uzaklaştırılmasından sonra Küçük Kaynarca andlaşmasına kadar (1774) bir Osmanlı iç denizi olarak kapatılması Avrupa ticâretine büyük zarar vermişti.²⁴ Fetihden sonra Alman Hansa Ticâret Birliği ve bununla işbirliği yapan Ruslar İtalyanlara bağımlı olmaktan kurtulmuşlardı.²⁵

Ancak Karadeniz’in Fâtih döneminden itibaren Osmanlı dönemi boyunca bir iç deniz olması yabancı transit ticâreti bir hayli engellemiş olsa da hemen hemen bütün Karadeniz İstanbul bağlantılı hale geldi.²⁶ 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasında kararlaştırılan, ticâret gemilerinin Boğazlardan Karadeniz’e serbest geçişi, gerçekte ancak XIX. yy.’ın ilk yarısında bir dizi ek antlaşmayla hükme bağlandı.

XV. yy.’ın sonlarına kadar Asya-Avrupa ilişkileri genellikle kara yoluyla sağlanırken bu tarihlerde, iki kıtayı bağlayan kara ticâret yollarının geçtiği bölgelerde Osmanlıların hâkimiyet kurmaları Avrupalılar’ı Asya’nın güney sahillerine ulaştıracak başka bir yol aramak zorunda bırakmıştı. Yine Osmanlıların Doğu Akdeniz, Orta Doğu, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu ulaşımına hakim oluşları, Batılıları doğrudan Asya’ya ulaşma gayretleri içine sevketti ve böylece doğrudan Hindistan’a ulaşma yolunu aradılar: 1487’de Portekizli Bartolomeu Dias Afrika kıtasının güney ucundaki Ümit Burnunu aştı ve 1498’de yine Por-

22 Sahillioğlu, 1975, 104.

23 İnalçık, 1960, belge. 37.

24 Akdağ, II. 185-6; Ayrıca bkz. Kemâlpaşazâde, nu.31, v.90b; nu.32, v.32a.

25 Akdağ, II. 185-6.

26 İnalçık-Quataert, 1994, 8. Bölüm; Çizakça, 1999, 77.

tekizli Vasco de Gama Batı Afrika kıyılarını izleyip Güney Afrika'yı dolaşarak Arabistan'ın güney sahillerinden Hindistan'a ve Seylan'a ulaştı. Bu yolu kullanan Portekizliler Hata! Yer işareti tanımlanmamış., Kızıldeniz ve Hint Okyanusu hâkimiyetini ele geçirdi. Böylece XVI. yy.dan itibaren Hint Okyanusu'nda Portekiz deniz gücüyle baharat ticâretinde etkili olmaya başladı.

Mehmed II. (1451-1481) İstanbul'un fethinden sonra câmiye çevirttiği Ayasofya'nın masraflarının finansmanı için İstanbul bedestenini yani Kapalıçarşı'yı yaptırdı. Böylece oluşturulan vakıf-ticâret merkezleri İstanbul'un ve ülkenin iktisâdî hayatını geliştirdiler.²⁷

Mehmed II. Cenevizlilere ahidname verdi. Bayezid II. ve Selim I. bu ahidnameyi yenilediler. Yine Mehmed II.'in Venedik'lilere verdiği imtiyaz önemlidir.

Mehmed II. önemli ticarî tedbirler de aldı. Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgeleri arasında birbirini tamamlayan iktisâdî-ticarî faaliyet çok gelişmiştir. Bölgeler arası ticarete İtalyanlar'ın yerine Türk müslüman, yahudi, Rum ve Ermeni yerli tâcir ve gemiciler gelmiştir. Göller bölgesi (Burdur) ve Batı Anadolu'da önemli pamuklu sanayi, Ankara ve Kastamonu'da sof, Bursa ve İstanbul'da ipekli, Selânik ve İstanbul'da çuha ve Edirne'de ayakkabı sanayii bu devirde hayli gelişmiştir. Fâtih, Batı ile olan Levant ticaretini baltalamak değil aksine geliştirmek istemiş, fakat hâkimiyet haklarını da korumuştur. Osmanlı tebaası hangi dinden olursa olsun yabancılardan daha az gümrük ödüyordu (başlangıçta yerliler %2, yabancılar %4, daha sonra bu nisbet yerliler için %4, yabancılar için %5 olmuştur). Diğer taraftan Arabistan yolu ile Hindistan ticareti ve Dubrovnik yolu ile Floransa ticareti Fâtih devrinde gelişme göstermiştir.

Mâlî Reform

Mehmed II.'in iç siyasetinde önde gelen konular bir taraftan İstanbul'un iskânı ve imarı, diğer taraftan seferler ve fethedilen bölgelerde kalelerin korunması için askerî kuvvetlerin arttırılması noktalarında toplanır. Bu iki husus, masrafların büyük ölçüde artmasını ve bu sebeple yeni vergiler konmasını gerektirdiğinden köylü ve şehirli büyük halk kitlelerini sıkımsı ve memlekette birtakım gizli ve açık hoşnutsuzluklara yol açmıştır. İstanbul'un iskânı ve imarı çabaları pek çok meseleyi beraberinde getirmiştir. Sürgün yönteminin geniş ölçüde uygulanması özellikle Anadolu'da yeni problemlere yol açmıştır.

Diğer taraftan fetih sırasında İstanbul'da devlet malı ilân edilen emlak başlangıçta göçü teşvik için her gelene parasız mülk olarak bağışlanmış, fa-

27 İnalçık, 1973, 141-4.

kat daha sonra arsalar devlet malı sayılarak kira (mukātaa) konmuş ve halka büyük bir meblâğ (yılda 100 milyon akçe) yüklenmiş, ancak meydana gelen hoşnutsuzluk üzerine bundan vazgeçilmiştir. Karaman sorunu ve Uzun Hasan dolayısıyla giderler artınca 876/1471-72'da Rum Mehmed Paşa'nın vezîriâ-zamlığında bu vergi yeniden konmuştur.

Fâtih'in merkezi hazineyi güçlendirmek için yaptığı öteki reformlar arasında İstanbul'da devlet mülkiyetine geçmiş Bizans döneminden kalma evlerin kiraya verilmesi ve özellikle akçe üzerinde yaptığı reformlar genel hoşnutsuzluğu artıran uygulamalardır.

Birçok ticaret mal ve hizmetler (mum, tuz ticareti gibi) ana ihtiyaç maddeleri üzerinde koyduğu tekel devlet kontrolü, hazine gelirlerini artırmaya yardım ettiği halde halk ve tüccar için birtakım sıkıntılar doğurmakta ve hoşnutsuzluğu genişlemektedir.

Fâtih tuz, sabun, mum gibi günlük ihtiyaç maddelerini bölge bölge mukātaaya vermiş, yani iltizamla tekele bağlamıştır. 862/1458 sonbaharında Anadolu sipahilerini savaş meydanında tutmak için Anadolu eyaletinde reâyânın ödediği çift resmini bir emirle 22 akçeden 33'e çıkartmış ve bu vergi yerleşip kalmıştır.

TİCÂRÎ GELİŞME VE BİMETALİZM (1478-1565)

Anadolu'nun ilkçağlardan beri transit ticâret bölgesi olma vasfı, zaman zaman kesintiye uğramışsa da istikrar dönemlerinde tekrar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra geçirilen zor günleri müteakip birliğin sağlanması ve Doğu Akdeniz'le Karadeniz'de güvenliğin gerçekleştirilmesi sonunda ticârî faaliyetler büyük bir canlılık göstermiş ve mübâdele hacmi büyümüştü. Fâtih ilk Osmanlı altın parasını (Sultânî) böyle bir ortamda basmıştır (1478). Böylece ikili (altın ve gümüş) madene dayanan (bimetalist) sistem dönemi açılmıştı.

Kuruluş döneminde yapılan fetihlerle Rumeli'nde bir çok altın ve gümüş madeni çalışır halde ele geçirilmişti. Bu madenler, XVII. yy.ın ilk çeyreğine kadar işletilmiş ve Osmanlı darphânelerini beslemiştir. Özellikle Yavuz Selim'in (1512-1520) Orta Doğu'da siyâsî birliği sağlaması ve gelir kaynaklarının bollaşması finansman zorluklarını azalttığından sikke tecdîdi siyasetine ihtiyaç kalmadı.²⁸

28 Sahillioğlu, 1963, 145-218.

XIV. yy.ın ikinci yarısında Venedik dükası Akdeniz ticâretinde en önemli ödeme aracı olan sikke ve başlıca hesap birimi olmuştu. Ticâreti kolaylaştırmak amacıyla diğer Avrupa devletleri de dükânın standartlarını benimsemek zorunda kaldılar.²⁹

Fâtih, İstanbul'un fethinden sonra elde edilen ganimetlerden altın para basma tecrübesine girişti. Yine Fâtih, 1463-1478 Venedik savaşları sırasında Venedik altını ile birlikte, bir miktar Ceneviz altını da basmıştı. Bu tecrübenin de sağladığı fayda ile barıştan bir hafta sonra ve Venedik dükası örnek alınarak ilk sürekli Osmanlı altını basılmıştır. XVI. yy.da toprakların hızla genişlemesinden sonra, egemenliğin en belirgin simgesi olan tek altın sikke ile Balkanlar'dan Mısır ve Cezayir'e kadar tüm ülke birleştirilmiş oluyordu.³⁰

Osmanlıların kendi adlarına bastırdıkları ve Sultânî ya da Hasene-i Sultânîye adı verilen ilk altın sikkeler, ilk kez 1478 yılında İstanbul'da üretilmiştir. Ağırlıkları ve altın içerikleri bakımından Sultânî'lerin dükadan ve Akdeniz çevresindeki diğer devletlerin altın sikkelerinden farkı yoktu. Hatta ilk Sultânî'lerin altın içerikleri dükâninkinden biraz daha yüksekti. Sultânî'lerin ve sonraki altın sikkelerin akçe cinsinden ifade edilen değerleri XIX. yy.a kadar, piyasalarda belirleniyordu.

Gündelik alışverişlerde gümüş ve bakır sikkeler kullanılmaktaydı. Bu, günlük alışverişlerin çoğunluğu için altın sikkeler bir hayli büyük kalıyordu.³¹ Bunun için altın sikkeler daha çok tüccarlar, sarrâflar, yüksek devlet memurları, imalathâne sahipleri, sipahiler sonraki devirlerin çiftlik sahipleri ile köylülerden aldıkları vergilerin bir bölümünü nakit olarak toplayan sipahiler tarafından kullanılıyordu. Bunun yanında büyük parasal miktarların ifade edilmesinde ve tereke kayıtlarında görüldüğü gibi, servetlerin saklanması için kullanılmaktaydı.

Miras tereke defterlerinde görüldüğü gibi, kişiler servetlerini saklarken, gümüş yerine daha istikrarlı olan altını tercih edebilirler.³² Bir diğer kaynak da merkezi hazinenin Rûznâmçe ile Ecnâs-ı nukûd ve erkâm defterleridir. Bu

29 Bloch'u zikreden Pamuk, 1999, 9.

30 Pamuk, 1999, 248.x

31 Mesela, İstanbul'da çalışan vasıfsız bir yapı işçisi, XVI. yy.ın büyük bir bölümünde günde 5-6 akçe ya da bir altının onda biri kadar ücret almaktaydı. Usta bir duvarcı ya da marangozun günlük ücreti ise on iki akçe ya da bir altının beşte biri kadardı. 1525'te başkent için hazırlanan narh listelerine göre, 500 dirhemlik (1,6 kg) ekmeğe ile 200 dirhem (640 gr.) kuzu etinin fiyatı bir akçeydi. Bkz. Sahillioğlu, 1, 1967, s.36-40; 2, 1968, s.54-56 ve 3, 1968, s.50-53.

32 Bu konuda bkz. Özdeğer, 1988; Öztürk, 1995.

defterlerde hazîneye giren meblağların, sikke çeşitleri ve ortak hesap parası olan akçe itibariyle toplamları yapılmıştır.³³

Bu kaynaklar bize XV. ve XVI. yy.larda Venedik dükası ile XVI. yy.ın ilk çeyreğine kadar tedâvülde kalan Eşrefî'nin en çok kullanılan yabancı altın sikkeler olduğunu gösteriyor. Eldeki bilgiler, Sultânî'nin öneminin XVI. yy.ın ilk çeyreğinden sonra hızla yükseldiğini göstermektedir.³⁴

Osmanlılar kullandıkları Avrupa altınlarına flori derlerdi. Bu 1252'de Floransa'da basılan ilk Avrupa altınıdır. Bu yüzden Venedik dükası örneğinde basılan bu ilk Osmanlı parasına da flori denmekle birlikte çoğunlukla XVII. yy.ın ilk çeyreğine kadar Sultânî ismini taşıyan bu para daha sonra bu Şerîfi ismini aldı.

Feodal dönemde mübâdele hacmi dar olduğu için sadece gümüşle yetinen ve kıymetli maden elde etme imkanları da kısıtlı olan Avrupada, Haçlı Seferlerinden sonra Akdeniz ticâretinin gelişmesiyle altın sikke basılmaya başlandı. Selçuklulardan yarım yüzyıl sonra, ticârette daha güçlü ve etkin olan İtalyan devletlerinden Floransa'da 1252'de basılmaya başlanan altın florinleri ile 1284'ten itibaren aynı standartlarda basılan Venedik dükası, XIII-XIV. yy.larda Doğu Akdeniz'de tedâvül eden en önemli sikkeler idi. XV. yy.ın ortalarından itibaren, Düka uzun mesafeli ticâretin en yaygın kullanılan ödeme aracı olduğundan, İspanya'dan Macaristan'a kadar pek çok Avrupa ülkesi, kendi altın sikkeleri için florin ve dükânın standartlarını kabul ettiler. Doğu Akdeniz'de de Memlûklar, 1425 yılından itibaren, aynı standartlarla, adını verdikleri bir altın sikke basmaya başladılar. Eşrefî Osmanlılar'ın fethine kadar Mısır'da tedâvül eden en önemli altın sikke olarak kaldı.

Aslında Mısır'da basılan ilk altın paralara Melikü'l-eşref ünvanını alan Mısır-Memlûk Sultânî Barsbay'dan (1369-1438) dolayı Eşrefî denmekteydi. Çeşitli Türk devletlerinde ve Osmanlılarda da bu isimle para basılmıştır. Orta Doğuda altın paranın genel ismi ise dinardı.

Bunlardan başka, dükânın çeşitli taklitleri de hem Batı Avrupa hem de Doğu Akdeniz'de yaygın olarak tedâvül etmekteydi.³⁵

Aynı yıllardan itibaren İtalya, Eflak ve Boğdan, Ukrayna ve Karadeniz kıyılarında tedâvül ettiğini bildiğimiz, Güney ve Doğu Avrupa kaynaklarının deyişiyile, "Türk" altın dükaları Osmanlılar tarafından basılan florin ya da dükalar olabileceği gibi, belirtilen Eşrefîler de olabilir. Bilindiği gibi

33 Bkz. Kepeci, 2013 (Rz.): 8 12 1106/20 VII 1695.

34 Sahillioğlu, 1958, 108-109 ve 141-42; Sahillioğlu, 1978; Pamuk, 1999, 70-72.

35 Pamuk, 1999, 65.

özellikle Avrupada Türk ve müslüman lafızları birbirleri yerine kullanılabilmekteydi. Ancak, Osmanlılar İstanbul'un fethinden bir süre sonra İstanbul, Edirne ve Serez'deki darphânelerinde resmi standartlarda Venedik dükası darbetmeye başladılar. Üretilen sikkelerin altın içerikleri Venedik'te üretilen dükalardan eksik olmadığı halde, darphâneler ve devlet bu üretim faaliyetinden kâr sağlamaktaydı. Frengi florisi üreten darphânelerin iltizâm bedelleri bu işin kârlı olduğunu açıkça gösteriyor. Yine devlet, kendi dükalarını basarak düşük kaliteli dükaları tedâvülden kaldırmayı da amaçlamış olabilir.³⁶

Akçe değeri 1492-1565 arasında sabit kaldı. XVI. yy.ın büyük bir bölümünde yaklaşık 0,7 gram ağırlığını sürdürdü. Yüzyılın son çeyreğine kadar akçe, günlük alışverişler için uygun bir sikkeydi. Akçe aynı zamanda Balkanlar ve Anadolu'daki en önemli hesap birimiydi.³⁷

XV. yy.ın ortalarına doğru, altın/gümüş oranı 10-15 arasında dalgalandığı için, Avrupa devletlerinin büyük bir kısmı, orta ve büyük boy gümüş sikkeler basarak günlük alışverişleri kolaylaştırmayı amaçladılar.³⁸

Fatih'in altın para basmasını mümkün kılan temel olgu Türkiyenin tekrar transit ticâret bölgesi olması ve uluslararası ticâretin gelişmesiydi. İstanbul'un fethi ve Balkanlar'da Bosna-Hersek'e kadar uzanan topraklarla, kuzeyde Kırım, doğuda da Anadolu'nun büyük bir kısmının Osmanlı Devleti'ne katılmasından sonra, Osmanlılar, Roma-Bizans ile İslâm geleneklerinin mirasçıları oldular.

Altın paranın devreye girmesinin sebeplerinden biri de uzun mesafeli ticârette etkili olmak için ödeme araçları üzerinde söz sahibi olma gereği idi. Gümüş akçe Osmanlıların ilk 150 yılında, nisbeten dar bir piyasanın ihtiyacına cevap verebilmişti. Ancak, toprakların genişlemesi, ticâretin gelişmesi daha geniş bir mübâdele hacmine cevap veren ve büyük alımlara imkan tanıyan yeni bir ödeme aracını gerektiriyordu. Bütün bunlar da altın para basılmasını sağladı.

Altın paranın devreye girdiği XV. yy.ın sonlarına doğru, Osmanlı kent nüfusunun hemen hepsi ve kırsal nüfusun bir bölümü para ekonomisine bağlanmıştı. Vergilerin neredeyse tümü akçe cinsinden ifade ediliyordu. XVI. yy. boyunca kıymetli madenlerin özellikle para olarak çoğalması ve nüfus yoğunluğunun artması, sadece kentlerdeki mübâdele ilişkilerinin yoğunluğunu artırmakla kalmamış, kırsal nüfusun önemli bir bölümünü de para ekonomisine

36 Pamuk, 1999, 66.

37 Pamuk, 1999, 72-73.

38 Pamuk, 1999, 75-77.

bağlamıştı. Kânûnnâmeler ve tahrîr defterleri de ekonominin nakdileştiğini göstermektedir.³⁹

Sultânî üretiminin XVI. yy.ın ikinci çeyreğine kadar sınırlı kaldığını biliyoruz.⁴⁰

Altın sikkelerin yokluğunda veya yeterli miktarda bulunamadıkları zamanlarda, büyük ödemeler çok sayıda akçe ile yapılıyordu. Bu durum güçlük yaratıyor, altın sikkelere olan talebi artırıyordu.

Fetihlerin bir sonucu olarak ülke içinde çeşitli para tedâvül bölgeleri ortaya çıkmıştı.⁴¹ Bu bölgelerde eskiden kalan paraların ağırlık, ayar ve hatta isimlerine bile dokunulmuyordu. Mısır pâre (kıt'a), Doğu Anadolu şâhî, Macaristan penz bölgesiydi. Hepsi de gümüş para olan bu paraların akçeye göre ayarlanmalarında ortaya çıkan dengesizlikler, çoğunlukla akçeyi iyi para durumuna getirdiğinden söz konusu paranın piyasadan kaybolmasına yol açabiliyordu.

Ülkedeki tüm altın sikkeler, Venedik dükası esas alınarak uluslararası standartlarda birleştirildi ve altın Sultânî tüm ülkede tek Osmanlı sikkesi konumuna getirildi. Böylece Osmanlılar egemenliğin simgesi olan tek bir altın sikke ile Balkanlar'dan Mısır'a ve Kuzeypatı Afrika'ya kadar tüm ülkeyi birleştirmiş oluyorlardı. Ancak, Balkanlar ve Anadolu'nun yanısıra Mısır, Tunus ve Cezayir'de Sultânî düzenli olarak basılırken, Eflak ve Boğdan prensliklerinde hiçbir zaman basılmamıştır.⁴²

Yine Balkanlar'daki para veya ödeme akışlarının en önemli kaynaklarından biri de askerî seferlerdi. Seferler uzayınca İstanbul'dan gönderilen miktar da büyümekteydi. Bir askerî seferde harcanan para 310 milyon akçe veya 2-3 milyon altın dükayı bulmaktaydı.⁴³

Mısır'da Memlûk Devleti, 1425 yılından itibaren Venedik dükası standartlarında ve eşrefî adı yerilen bir altın sikke basmaya başladı. Eşrefî kısa zamanda Mısır'da önde gelen altın sikke olarak dükanın yerini aldı ve bu konumunu 1517'de Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethine kadar korudu. Mısır'da darbedilen Osmanlı altınları diğer kentlerde üretilen altın sikkelerle esas olarak aynı standart ve görünümdeydiler, ancak bunlar şerîfi olarak adlandırılıyorlardı.⁴⁴

39 Pamuk, 1999, 81-83.

40 Sultânî hakkında geniş bilgi için bkz. Pamuk, 1999, 66-70.

41 Para bölgeleri hakkında bkz. Pamuk, 1999, 96-121.

42 Pamuk, 1999, 96.

43 Bkz. Finkel, 1988, 269-283.

44 Pamuk, 1999, 102-103.

Osmanlılar XVI. yy.ın başlarında Safevîleri yenerek Doğu Anadolu, Güney Kafkaslar, Irak ve Mezopotamya'ya girdikten sonra, bölgenin önde gelen darp-hânelerinde altın Sultânî'ler basmaya başladılar. Bir yandan da bölgenin büyük gümüş sikke kullanma geleneğini, Şâhî ismiyle devam ettirdiler.⁴⁵

1478 yılında Osmanlı Devleti'ne katılan Kırım'da, Kırım hanları da kendi adlarına gümüş sikke bastırabildikleri (Kefevî akçe) halde, altın sikke bastıramamışlardır.⁴⁶

Kuzeybatı Afrika'da, Cezayir, Tunus ve daha sınırlı ölçülerde Trablus'ta basılan altın sikkelerin kaynağı güneyden gelen kervanlardı.

XVII. yy.ın sonlarına doğru Sultânî'ler tedâvülden kalktı.⁴⁷

Toprak Reformu

Anadolu Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında iktâ' sisteminde bozulma görülmüş ve timar topraklarından bir kısmı özel mülk ve vakıf haline dönüşmüştü. Özellikle Mehmed II. (1451-1481), Anadolu ve Trakya'da bir çok mülk ve vakıf toprağını tekrar asli durumlarına çevirmişti. Bayezid II. (1481-1512)'in bu uygulamada bazı düzeltmeler yaptığı bilinmektedir.⁴⁸

Çeşitli yollarla mülk veya vakıf olarak devletin elinden çıkmış toprakların mîrîye mal edilmesi Fâtih tarafından geniş bir şekilde uygulanmıştır. Bu hareket 1478 sonbaharında Nişancı Karamânî Mehmed Paşa'nın (1477-1481) vezîriâzamlığında uygulanmıştır.⁴⁹

45 Pamuk, 1999, 110-111.

46 Pamuk, 1999, 115.

47 Pamuk, 1999, 117-119.

48 Yazıcı olarak durumu yakından bilen Tursun Bey tarihinde 20 binden (Bir yerde 2000) fazla vakıf ve mülk toprak parçasının timar sistemine sokulduğu belirtilmektedir. İşte Bayezid II. bunlardan bazılarına sahiplerine iade etmiştir. Ancak Fâtih'in kul sisteminin üstünlüğüne dayanan merkezîyetçi idaresi daha sonraki dönemlerde, bölünmecî eğilimlere karşı hakimiyetini sürdürmüştür. Bkz. Tursun Bey, 1330, 26-38; Ayrıca, Cvetkova, 1963.

49 Konya'da doğdu. Babası Ârif Çelebi'nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî soyundan olduğu ve Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini iken 824'te (1421) vefat ettiği belirtilir. Medrese tahsiline Konya'da başladı ve Musannifek ile Alâeddin Ali et-Tûsî'den ders alarak öğrenimini tamamladı. Ardından Konya'dan ayrılıp Osmanlı ülkesine gitti. İstanbul'un fethinden sonra Mahmud Paşa'nın vezîriâzamlığı sırasında (859/1455) onun himayesine girdi. Önce Mahmud Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı medresenin müderrisliğine, arkasından divan kâtipliğine getirildi. Mahmud Paşa'nın tavsiyesiyle 869/1464 yılında nişancı ve bu görevdeyken 875/1470-1'te vezir oldu. Uzun süre nişancılık görevinde kalan Mehmed Paşa bu dönemde daha çok Nişancı Paşa unvanıyla şöhret kazanmıştır. Vezîriâzamlığa ise 1478 yılı ortalarında getirildiği anlaşılmaktadır. Mehmed II, İstanbul'un fethiyle Anadolu ve Balkanlar'da sınırları genişleyen devleti yeniden yapılandırma projesinde Karamânî Mehmed Paşa'dan büyük destek görmüştür. Özellikle kanunnâmelerin hazırlanmasında Mehmed Paşa etkili rol oynamıştır. Eskiden beri mevcut olan kardeş katlinin onun görüşleri doğrultusunda kanun haline getirildiği belirtilir. Mehmed II'le birlikte yeni veraset kanununun da kurucusu ol-

Bu toprak reformu memlekette geniş hoşnutsuzluk uyandırmıştır. Bu ıslahatın asıl gayesi timarlı sipahi sayısını arttırmak ve padişahın hazinesi için yeni haslar bulmaktır. Bir zamandan beri babasıyla arası açık bulunan Amasya Valisi Şehzade Bayezid bu kanunun kendi bölgesinde (Amasya, Tokat ve Trabzon) uygulanmasına karşı çıkınca halk gözlerini ona çevirmiştir. Öteki şehzade Sultan Cem babasının savaşı siyasetini devam ettirmeye aday sayılıyor ve Karamânî Mehmed tarafından destekleniyordu. Fâtih'in hastalığının arttığı son yıllarda Bayezid ile Cem arasında taht için başlayan gizli mücadele memlekette geniş bir sosyal tepkiyle birleşmişti. Bayezid padişah olur olmaz ilk işi bu emlak ve evkafı sahiplerine iade etmek olmuştu. Fâtih'in emlak ve evkafı neshetmesi özellikle ulemâ sınıfını, şeyhleri ve eski Türk, müslüman bey ailelerini etkilemiş, yeni akçe çıkarması da bütün halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır.

muştur. Devletin maliye işleri de yeniden düzenlenmiş, defterdar Dîvân-ı Hümâyûn'un aslı üyesi yapılarak bu görev müstakil bir makam haline getirilmiştir. Karamânî Mehmed Paşa Osmanlı Devleti'nin gelirlerini arttırmak, asker ihtiyacını karşılamak amacıyla bazı vakıf ve mülk arazilerinin timara çevrilmesinde de rol oynadı. Mehmed Paşa askeri bir kumandan ve idareci olmaktan çok medreseden yetişmiş bir bürokrat olma yönü ile sıvırlmıştır. Onun özellikle iç siyasette padişah üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Cem Sultan taraftarı olarak padişahı etkilemeye, hatta onun tahtın vârisi şeklinde ilânına çalıştığı da belirtilir (İA, III, 70). Ancak olayların Bayezid lehine geliştiğini görünce başka yollarla amacına ulaşmak isteyen Mehmed Paşa'nın hasta durumdaki padişahı Mısır seferine ikna etmesinin ardında, onun yolda ölümü durumunda Konya'ya yakın olacağından Cem'in kolayca tahta çıkmasını sağlama niyetinin yattığı ileri sürülmektedir. Aldığı bütün önlemlere rağmen Fâtih'in ölümü duyuldu ve yeniçerilerden bir kısmı Fâtih'in ölümünden bir gün sonra İstanbul'a geçti. Mehmed Paşa, yasağa uymayanları tehdit ettiyse de bir grup yeniçeri subaşı ile birlikte Mehmed Paşa'nın divanhânesini basarak onu katletti. Mehmed Paşa'nın kabri, İstanbul'da isminden dolayı Nişancı olarak anılan mahalledeki caminin kible tarafında yer alan türbededir. Çağının diğer devlet adamları gibi Mehmed Paşa da mutasavvıfları, şairleri, ilim adamlarını himaye etmiş, Horasan'dan Konya'ya gelen Musannifek ile muhtemelen hocası Alâeddin Ali et-Tûsî'yi İstanbul'a getirip padişah ve Mahmud Paşa ile tanıştırmıştır. Yine Şeyh Vefâ'nın İstanbul'a gelmesi ve padişah nezdinde itibar kazanması da onun aracılığı ile olmalıdır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî soyundan olup medrese çıkışlı akrabalarının da İstanbul'a gelmelerine vesile olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed Paşa çevresindekileri belli bir kültür seviyesine ulaşmaları için teşvik etmiş, yetişmelerini sağlamıştır. Karamânî Mehmed Paşa vezîriâzamlığı sırasında ilim adamlarına tartışmalar yaptırır ve özellikle felsefi konularda bu tartışmalara katılırdı. Yeniliğe açık bir devlet adamı olarak devlet işlerinde kendisine ayak uyduramayanları değişik metotlarla etkisiz hale getirmiştir. Mehmed Paşa'nın ayrıca devlet idaresinde Türk-devşirme çekişmesinin başta gelen şahsiyetlerinden biri olduğu yolundaki yorumlar, onun yahudi asıllı hekim Yâkub Paşa'ya ve Rum Mehmed Paşa'ya karşı olan muhalefetine dayandırılır. Karamânî Mehmed Paşa'nın İstanbul'da hayır eserleri bulunmaktadır. Ayrıca Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazan Mehmed Paşa'nın mahlası Nişânî'dir. Karamânî Mehmed Paşa kaleme aldığı Osmanlı tarihleriyle de dikkat çeker. Onun Arapça yazdığı bu eser ilk Osmanlı tarihlerinden biri olarak ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle Osmanlı tarihi ilk dönemlere ve Mehmed II.' dönemine ait kıymetli bilgiler taşır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3204; Âşir Efendi, nr. 234). Kitabı, tercümesini yayımlayarak ilim âlemine ilk duyuran Mükrimin Halil Yinanç olmuş ve ikinci bir tercümesini ise İbrahim Hakkı Konyalı neşretmiştir ("Osmanlı Sultanları Tarihi", Osmanlı Tarihleri I, İstanbul 1949, s. 323-369). Yusuf Küçükdağ, DİA, 24, 449-451, İst. 2001.

Fâtih bu reformu birtakım hukuki ilkelerden hareket ederek gerçekleştirmiştir. Eski bir Karaman defteri başına konan fermanın öğrendiğimize göre, herhangi bir vakfın o tarihte asıl amacını yerine getiremediği, cami ve tekke gibi binaların harap olduğu ve artık işlemediği, böylece vakfın asıl gayesinin ortadan kalktığı ileri sürülmüştür.

Keza, mevcut mülk veya vakıf için sultandan izin ve berat alınmadığı noktası üzerinde durulmuştur. Bu gibi bütün mülk ve vakıflar kaldırılmıştır. Devlet, bunu bir müsadere olarak kabul etmiyor, fonksiyonu kalmayan vakfi kapatıyor, mevcut statünün kaldırıldığını öne sürüyordu. Aslında bu reform, eyaletlerde zaviye ve tekkelerde vakıf yoluyla şeyhlerin eline geçmiş olan ve sayısı Fetret Devri ve ondan sonraki bunalım dönemlerde artmış olan vakıf ve mülkleri yeniden mîrî haline getirmek anlamına geliyordu. Bunu yapabilmek için İstanbul Fâtihî gibi mutlak bir otoriteye sahip bir sultan olmak gerekirdi. Yapacağı seferler için çok sayıda askere ihtiyacı olan Fâtih merkezî hazine devletin ihtiyaçlarını karşılayabilecek büyük gelir toplamak çabasıydı. Bu ancak vakf ve mülk halindeki toprakların özel kişilerin mülkiyetinden veya evkâfın elinden alınıp devlete mal edilmesiyle gerçekleşebilirdi. Bu toprak reformunu hiç abartmadan, aynı dönemde batıda İspanya'da, Fransa'da ve İngiltere'de kilise mülklerinin devletleştirilmesiyle karşılaştırabiliriz.

Reformdan etkilenen gelir kaynakları elinden giden sınıfı beyler, paşalar, ulema, zaviye sahibi dervişler ve Osmanlı öncesi aristokratik aileler oluşturuyordu. Bunların arasında sayıca en büyük kalabalığı, küçük vakıflarla işleyen derviş zaviyelerini, şeyhleri ve dervişleri sayabiliriz. Reformdan etkilenenler Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde hayatî bir fonksiyonu olan fakat sonraları bu fonksiyonunu kısmen kaybeden tarikat mensubu şeyhler ve dervişleridir. Reforma karşı olanlar geniş bir propaganda faaliyetine girişmişlerdir. Onlar neshin şeriata aykırı olduğunu, dine hizmet edenlerin mağdur edildiğini ileri sürmekteydiler.

Halvetiye dervişleri Orta Anadolu'da yoğun bir propaganda faaliyetine girişmişler ve Amasya'da 2. Şehzade Bayezid'i karşı hareketin öncüsü yapmaya çalışmışlardır. Doğrudan doğruya sultanın kendisine yönetilmeyen eleştiri ve saldırılar, reformdan sorumlu devlet adamlarına, başlıca Vezîriâzam Karamânî Mehmet Paşa'ya yönelmiştir.

Mehmed Paşa, toprak işlerinden sorumlu olarak nişancılığı zamanında bu meseleyle ilgilenmiş ve padişaha bu reform hareketinde yardımcı olmuş görünmektedir. Mehmed Paşa aynı zamanda Fâtih zamanında devlet iktidarını kendi tekelleri altına almış olan kul aslından paşalara karşı da bir tepkiyi temsil

etmekteydi. Sadrazamlığında Divan'da vezirliklere kendisi gibi ulemadan kişileri getirmekteydi. Böylece toprak reformu, devletin içinde bir iktidar mücadelesi niteliğine dönüşmekteydi. Kul aslından askeri grubun başında, Gedik Ahmed Paşa bulunmaktaydı. Fâtih'in hastalığının arttığı son saltanat yıllarında bu gerginlikler, devleti büyük bir buhranın eşiğine getirmiştir.

Mehmed II., yeni bir sefer için Üsküdar'a geçtikten sonra Üsküdar ile Gebze arasında Hünkârçayı (Maltepe civarında) denilen yerde 4 Rebiülevvel 886'da (3 Mayıs 1481) vefat etti. Ölüm sebebi nikris hastalığına bağlanır. Zehirlenerek öldüğü yolundaki iddialar Âşıkpaşazâde'de yer alan bilginin yorumuna dayanır ve bütün bu koşullar göz önüne alınırsa anlamlıdır.

Fâtih'in ölüm haberi üzerine yeniçeriler ayaklanıp İstanbul'a döndüler ve ilk iş olarak Veziriâzam Karamânî Mehmed Paşa'yı öldürdüler. İdareyi eline alan Gedik Ahmed Paşa⁵⁰ ve kaynatası İshak Paşalar, Bayezid'i Amasya'dan getirtip tahta oturtmak ve Cem'in Konya'dan gelmesini önlemek için tedbir aldılar.

İstanbul Fâtihine karşı açıktan bir muhalefet yapılamazdı, halkı sıkın, askeri sınıfları tedirgin eden politikası, kendisine ve uyguladığı idareye karşı son yıllarda geniş bir tepkinin doğmasına yol açtı.

50 Gedik Ahmed Paşa, 1474'te idam edilen Mahmud Paşa'nın yerine veziriâzam oldu. 1475'te II. Mehmed onu donanmayla Kırım'daki Ceneviz sömürgelerinin fethine gönderdi. Gedik Ahmed Paşa Haziran 1475'te Keefe, ardından Sudak ve Azak'ı zaptetti. 1477'de Arnavutluk'ta İşkodra'ya karşı girilecek bir sefere memur edilen Gedik Ahmed Paşa, orduda hâkim olan menfi havaya uyararak bu görevi üstlenmekten kaçındı. Ertesi yıl, o sıralarda genç yaşta bulunan ve Arnavutluk seferine miralem olarak katılan Hersekzâde Ahmed'in arabuluculuğuyla serbest bırakılıp kaptan-ı deryalığa ve aynı zamanda Avlonya sancak beyliğine getirildi. Bu görevde iken 1479'da Ege'de Kefalonya, Zanta ve Ayamavra'yı zaptetti. İtalya fütuhatına ilk adım olarak görülen bu seferden sonra II. Mehmed 1480 yılında Gedik Ahmed Paşa'yı Otranto'ya gönderdi. Otranto'yu Ağustos 1480'de fetheden Gedik Ahmed Paşa, İtalya'da girişeceği yeni fütuhat için ertesi ilkbaharda Avlonya bölgesinde asker toplayıp donanmanın gelmesini beklerken Mehmed II.'in ölüm haberini aldı. Yeni padişah olan II. Bayezid'den ve ayrıca divandan donanma gönderilmesi ve Otranto Kalesi'ni savunan Osmanlı askerlerine yardım sevk edilmesi ricasında bulunmasına rağmen istekleri kabul edilmediği gibi kendisi de askerleriyle geri çağırıldı. Fâtih'in son yıllarında Şehzade Bayezid ile Cem arasında taht için cereyan eden gizli mücadelede idareci, ulemâ ve askerî üst zümreler arasında kutuplaşmalar ortaya çıkmış, Gedik Ahmed Paşa ise kayınpederi İshak Paşa'nın Bayezid taraftarı olmasına rağmen ne Cem'in ne de Bayezid'in tarafını açık bir şekilde tutmuştu. Bir müddet sonra yeniden vezirlik rütbesini alan Ahmed Paşa'nın da Cem'e karşı açık bir tavır almadığı anlaşılmaktadır. Bunun hemen ardından II. Bayezid, bazı anlaşmazlıkların tesiriyle ve özellikle de onun gizlice Cem taraftarı olmasından şüphelenmesi dolayısıyla itaatsizliğini bahane ederek Ahmed Paşa'yı hapse attırdı. Gedik Ahmed Paşa'nın hapsedilmesi kapıkullarının ayaklanmasına yol açtı. Bunun üzerine serbest bırakıldı ve vezirliği de iade edildi. II. Bayezid, en kabiliyetli kumandanı Ahmed Paşa'nın Cem'in tarafına geçeceği korkusuyla onu işe karıştırmadı. Cem'in tekrar yenilip Rodos şövalyelerine kaçmasından sonra uzun süredir hareketlerinden endişe ettiği Gedik Ahmed Paşa'nın ortadan kaldırılması için padişahın önünde herhangi bir engel kalmadı. Sonunda 6 Şevval 887'de (18 Kâsım 1482), vezirler ve bütün devlet erkânına Edirne'deki Yeni Saray'da verilen ziyafetin ardından Gedik Ahmed Paşa boğdurularak öldürüldü. Hedda Reindl-Kiel DİA, 13, 543-544, İst, 1996.

Bayezid döneminde birçok alanda, Fâtih devrindeki politikaların bırakıldığı ve işlerin eski şekline getirildiğini görmekteyiz. Yapılan ilk işlerden biri, Fâtih'in kapatarak devlete mal ettiği emlak ve evkafı eski sahiplerine geri vermek oldu.

The Capture of Constantinople 1453 in The Memoirs of Constantine Mihailovic: A Comparative Historical Study

Hatem Tahawy*

The Ottoman conquest of Constantinople in 1453¹ constitutes a turning point in the complex international relation in the late medieval world. Sultan Muhammad al-Fatih (1451-1481) managed to achieve the dream enticed the Muslims since seventh century. Finally, the New Rome had fallen, the mighty city of Constantine the Great now in hands of the Ottomans.

The Fatih Sultan had assumed a prominent place among the greatest conquerors in the human history. He ruled three decades, in which he achieved several political and military triumphs in Europe and in Asia Minor, but the capture of Constantinople was the crown jewel, his greatest achievement, and undoubtedly the zenith of Ottoman history.

In fact, the Fatih Sultan and his triumphs both were a result of Jihad policy of the early Ottomans against the Byzantine Empire, upon their capturing cities of Brusa in 1326, and Nicaea (Iznik) 1331. Afterwards they managed to

* Prof. Dr., King Faisal University

1 There are many Historical Sources and many Eyewitness accounts about the Capture of Constantinople 1453 by The Ottomans. See: Tursun Bey, *Tarih-i Ebul-Feth*, haz. Mertol Tulum, Istanbul 1997; Aşık Pasa Oglu, *Aşık Pasa Oglu Tarihi*, haz. H.Nihal Atsız, Ankara 1985; Kritovoulos, *History of Mehmed The Conqueror*, trans. by, Charles T. Riggs, Princeton 1954; Doukas, M, *Historia Turco-Byzantina, The Fall and Decline of Byzantium*, trans.by, J. Magolias, Detroit; Chalkokondyles, *The Histories*, 2 vols, trans by Anthony Kaldellis, London, 2014; Sphrantzes, G, *The Fall of the Byzantine Empire (1401-1477)*, Amherst, 1980; Barbaro, N, *The Diary of the Siege of Constantinople 1453*, New York, 1996; Nestor-Iskander, *The Tale of Constantinople (of its Origin and Capture by the Turks in the year 1453)*, trans.by, Hanak. W.K, and Philippides, M, Moscow.1998.

cross to Europe and annexed Gallipoli in 1354, later Edirne in 1361 to be their second capital, this time in main land Europe itself.²

The Ottoman conquests and expansions extended swiftly into Europe as they penetrated into the Balkan and routed the European forces in battles of Kosovo 1389 and Nicopolis 1396, as well as their repeated besiege of Constantinople several times by Sultan Beyazıt Yıldırım 1394-1402, and Murad II in 1422.³

Fortunately, several eyewitnesses observed closely the events of The Ottoman siege and capturing Constantinople 1453.⁴ Latin, Byzantine, Ottomans, Slavs, and other eyewitness composed extremely important reports in which they described what they saw with their own eyes. Later, these reports became the most important historical sources for this crucial an epoch making historical episode.

This paper aims to clarify and discuss a narrative of an eyewitness, Konstantine of Ostrovia,⁵ who was previously mistakenly identified as a Polish Janissary; later it was proven that he was a Serbian soldier of The Despot Branković, who- the later- was a vassal and subordinated of the Sultan Muhammad al-Fatih, and to his father Murad II previously.

Due to the victory achieved by the Ottoman Sultan Murad II in Varna 1444⁶, the treaty of Peace of Szeged was concluded between the Sultan and Branković, subsequently some Serbian cities were handed back to the Despot.

When Sultan Murad II died, shortly this news reached the ears of Branković, consequently he sent a delegation to the new Sultan offering his condolences and to confirm his obligation of the previous treaties concluded with his late father⁷.

2 - Asik Pasa Oglu, s. 36-38; Chalkokondyles, *Histories*, vol.1, 33-37; Kritovoulos *History of Mehmed*, 23-24; Zachariadou, E, "The Conquest of Adrianople by the Turks", in, S.V, xii, 1970, 211-217; Nicol, D, *The last Centuries of Byzantium*, (London, 1972), 154.

3 - Ktitovoulos, *History of Mehmed*, p.25; Doukas, *Historia*, .60-61,84,160-163; Chalkokondyles, *Histories*, vol.1, 384-385; Kananos, J, *Chronicom*, ed. by I. Bekker, C.S.H.B, (Bonn, 1838), 457-479

4 - Marios Philippides and Walter K. Hanack (eds.), *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography and Military Studies*, (London, 2011), 10-35.

5 - Mihailović (Constantin), *Pamiętniki Janczara, czyli kronika turecka Konstantegoz Ostrowicy*, napisana między r. 1496 a 1501, Łoś (Jan) éd., (Cracovie 1912).: Several European Translations: -Mihailović (Constantin), *Memoirs of a Janissary. Konstantin Mihailović*, Stolz (Benjamin) trad., (Londres, 1892) (reprint Ann Arbor, 1975); Mihailović (Constantin), *Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik*, Lachmann (Renate) trad., (Graz, 1975); -Pertusi (Agostino) éd., *La caduta di Costantinopoli, I, Le testimonianze dei contemporanei*, (Milan, 2001) (Scrittori greci e latini), 254-260; -Mihailović (Constantin), *Mémoires d'un janissaire. Chronique turque*, Zarembo (Charles) trad., (Toulouse 2012); Mihalovic, *Yenicilerler ve Bir Yenicierinin Hatirati, Hazirlayan*, Kemal Beydilli, (Istanbul 2013).

6 - Chalkokondyles, *Histories*, vol.2, s.77-81; Doukas, *Historia*, 184-185.

7 - Doukas, *Historia*, 190.

Muhammad concluded a renewed treaty with Branković, sent to him his daughter Maria, who were a widow of the late Sultan –Murad II-, and confirmed Branković's holding of lands under his control. At the same time, Sultan imposed an annual tribute of 1500 Gold pieces on Branković; furthermore forcing him to send 1500 Serbian knights to help him for subjecting his enemies⁸, while the Sultan would pay their salaries.

In March 1, Sultan Muhammad dispatched orders to gather all his forces and allies to join his campaign against Constantinople; eventually endless forces joined him⁹.

The Byzantine historian George Phrantzes declared that Branković as a vassal to Ottomans offered a squadron to support the Sultan¹⁰, who had already started his siege of Constantinople. The Serbian Historian J. Kalić,¹¹ confirmed the participation of 1500 Serbian knights in the army of The Ottoman Sultan, who convinced Branković that he needed them for launching war against Qaramans in Asia Minor. When the Serbian knights discovered the real aim of the Sultan, they thought of fleeing.

The same historian believed that the Serbian contribution in the siege of was represented in the professional tunnel diggers, and mine experts, whom the Sultan employed to undermine the walls of Constantinople¹².

The soldier Konstantin Mihailović who was born 1430 in Ostravic, was a member of this contingent sent by Branković upon the request of Sultan Muhammad. Eventually, the Serbian regiment arrived at the scene, and joined the Ottoman siege of Constantinople since spring of 1453¹³.

At the end of The Ottoman capture of Constantinople, the Serbian squadron returned home. Thereafter, Mihailović settled in the Serbian city Novo Brdo, until the Sultan troops seized it in 1455¹⁴, where he was arrested with

8 - Sphrantzes, G, *Memorii* 1401-1477. In, Pseud – Sprantzes: *Macarie Melissonos Cronica 1258–1481*, ed. by, Vasile Grecu, Bucarist 1966, 103, *Mihalovic, Memoirs of a Janissary. Konstantin Mihailović*, Trans.by, Stolz, Benjamin, Ann Arbor 1975, 91; Angold, M, *The Fall of Constantinople to the Ottomans*, London 2012, 15.

9 - Doukas, *Historia*, 209.

10 - Sphrantzes, G., *Mimorii*, 103, Nicol, *The Last Centuries*, 381.

11 Kalić, J “ Η Σερβία και η Πτώση Κωνοταντινουπόλεως” “Η” Αλωση της Πόλης, ed. E. Khrysos (Athens 1994), 193-208.

12 Kalić, J “Η Σερβία και η Πτώση Κωνοταντινουπόλεως”, 193-208, Chalkokondyles, *Histories*, vol.2, 500, note11; Barbaro, N., *The Diary*, 50; Tursun Bey, *Tarih-I Ebu'l-Feth*, s. 47-51; Doukas, *Historia*, 221.

13 Mihailović, *Memoirs*, 93.

14 Mihailović, *Memoirs*, 99.

two of his brothers along with other 320 Serbian Youths, subsequently all were annexed to Janissary regiment in the Ottoman army. Later his name has been changed to be Ishaq Kahya.

Kahya/Mihailović participated in all future Ottoman military campaigns of Sultan Fatih, among them the siege of Belgrade city in 1456. He also participated in the Ottoman campaign against Vlad II the ruler of Walashia, similarly against Morea, Trebizond and others¹⁵.

After the Ottoman conquest of Bosnia 1463, he was appointed a governor of a minor castle called Svecaj on the river Virbas; later the Hungarian king Corvinus capture it in the same year.¹⁶ Mikhailović was arrested and therefore returned to his Christian world,¹⁷ where he composed his memories in Polish language describing his service in the Ottoman Janissary and before.

The memoirs of Mihailović consisted of 48 chapters, and contains vivid details on his life among the Ottomans in the reign of the Sultan Fatih. “The Memoirs of a Janissary” had several translations into Modern languages. The last appeared in Turkish language by prof. Kemal Beydilli, (under the Turkish title: *Yeniceriler ve Bir Yenicerinin Hatirati*), published in 2013.

What is more important here chapter 26,¹⁸ in which he describes the events of siege and capture of Constantinople 1453, as an eyewitness and a member of the Serbian regiment, as mentioned above.

While both Marios Philippides and Walter K. Hanack considered the Serbian soldier Mihailović as an eyewitness number 11 of the Ottoman conquest,¹⁹ Benjamin Stolz who translated his memories into English doubts his presence at Constantinople walls in 1453, and he notes that Konstantine’s claim to participate in the siege and seizing operations is a implausible claim.²⁰ He built his theory on what Konstantine himself narrates afterwards in chapter 27, when he was taken prisoner in Novo Brdo in 1455,²¹ that he was not able to resist and flee from Ottoman soldiers due to his young age. Soltz wonders how Konstantine could be a soldier participating in Constantinople two years before that date.²²

15 Mihailović, *Memoirs*, 107,111,117,129.

16 Mihailović, *Memoirs*, 141.

17 Mihailović, *Memoirs*, 141.

18 Mihailović, *Memoirs*, 89 – 95.

19 Marios Philippides and Walter K. Hanack (eds.), *The Siege and Fall of Constantinople*, 35.

20 Mihailović, *Memoirs*, 218-219.

21 Mihailović, *Memoirs*, 99.

22 Mihailović, *Memoirs*, 218.

Stolz hypothesized that it is probably the young Konstantine was a member of group of tunnel diggers, and mine experts, of whom the region of Novo Brdo was famous, and had been sent with the Serbian squadron; they were employed by the Sultan in the diggings under the walls of Constantinople and in the explosion of pits and mines. Alternatively, he could just heard the whole story of siege form some citizens of Novo Brdo who returned back home afterwards the capture of the City²³.

However, many evidences may prove the truth of Mihailović's narrative, and support his presence in the occasion of the siege and capturing of Constantinople, to be a real and trustful eyewitness on this unique historical episode; assuming that his age at this moment was probably around 23 years old.

Even if one agrees with Stolz who stated that his age was 14 years old, it is well known that in medieval Europe every knight has a young assistant called *squire*, a word derived from the late Latin *scutarius* («shield bearer»); that means his job was to help the knight and look after his horses, weapons and all his needs. This assistance was usually a teenage boy.

This is could be proven in the light of another memoirs written almost at the same time, that is of the Bavarian knight and prisoner of war Johanne Schiltberger,²⁴ who stated that he was 16 years old when he participated in the battle of Nicopolis between Ottomans and Christian European powers, as a *squire* to his Lord the German Knight Lienhart Richartinger .

We can assume that Mihailović probably was presence at the walls of Constantinople during the siege and capture, which certainly would give his testimony a greater credibility. Furthermore, in his narrative on the fighting between the Ottomans and the Byzantines, he never mentioned the issue of tunneling and the manufacture of mines. while he narrated all the siege events since building of the Rumili Hisar by the Sultan Fatih, to his genius plan of building ships on land before dragging and pulling them through the hills until lurching them on the Golden Horn. Furthermore, he also narrated what happened after the Ottoman capture of Constantinople and the agreement between the Sultan and the Genoese of Galata.²⁵

23 Mihailović, *Memoirs*, 218.

24 Johanne Schiltberger "The Bondage and Travel of Johan Schiltberger, A native of Bavarya in Europe, Asia and Africa 1396-1427.trans.by, J.Buchan Telfer, with notes by, P. Brun, New York 1885, 3.

25 Mihailović, *Memoirs*, 89-95.

The Serbian soldier Mihailović commenced his testimony about the Ottoman conquest of Constantinople with an allusion that was repeated more than once in his narrative about the deception of the Sultan Muhammad the conqueror to the Byzantines and the Serbs together.²⁶ Since the Sultan claimed the mobilization of his army in order to cross into Asia Minor and fight his opponent Qaraman. He did not forget to mention that the Sultan also brought with him a large number of craftsmen, builders and workers, as well as their equipment of axes, shovels, hoes, and all the iron machines.²⁷

However, the Serbian soldier had a unique narrative concerning the request of the Fatih Sultan from the Byzantine Emperor Constantine XI Palaeologus to provide him with some ships to cross the Bosphorus.²⁸ This request was not mentioned in any other Latin or Byzantine contemporary sources, which all agreed that the Sultan had, at the beginning of siege, a naval force of approximately 40 large warship, besides 200 smaller ones.²⁹

One may hypothesize that Mihailović probably resort to this story- the Ottoman request of Byzantine ships- to confirm his idea which he repeated several times along his narrative, regarding the Sultan deception to the Byzantines.

Our witness Mihailović also addressed the issue of the Sultan commencement of the construction of Rumili Hisar, when he ordered the craftsmen to take measurements of the place. The workers immediately started to carry the stones and the Sultan shared that work himself, which prompted the rest of the soldiers to imitate him. Eventually everybody worked with great diligence and determination.³⁰

Moreover, Mihailovic reported that the Sultan ordered that no craftsman working in the construction of this fortress will be allowed to leave until it- the castle- was completed in two years.³¹

Here lies a clear inaccuracy of his account- on this occasion- compared to contemporary historical narratives. Since the Venetian Nicolo Barbaro and the contemporary Byzantine historian Doukas both stated that the construction of the castle began in March 1452 and was completed in August of the same

26 Mihailović, *Memoirs*, 89.

27 Mihailović, *Memoirs*, 89.

28 Mihailović, *Memoirs*, 89.

29 B arbaro, *The Diary*, 9; Chalkokondyles, *Histories*, vol.2, 175.

30 Mihailović, *Memoirs*, 89.

31 Mihailović, *Memoirs*, 89.

year; while the Byzantine historian Chalkokondyles stated that the fortress was completed in only three months.³²

An excuse can be sought for our Serbian witness in this confusion, which may have stemmed from the arrival of the Serbian military contingent to the walls of Constantinople shortly before the events of the siege and capture in 1453, which means that Mihailovic was not there in the previous year when the castle was built, or probably heard about the building of the castle from some Ottoman soldiers, or else perhaps when he saw the mighty castle and its wide area, buildings, huge facilities, which all led him to assume that such an enormous castle would take to years to be built.

Mihailovic continued in his narrative on the real intention of the construction of this castle which he named Geniassar³³, i.e. the new fortress (Yeni Hisari); while he seem to be ignorant of the other name given to the castle by Byzantines due to its true strategic mission, Bas-Kesen, that is the Cut-Throat, as stated by the historian Doukas.³⁴

Afterwards, Mihailovic jumps in his narrative to the story of the Ottoman siege to illustrate the lack of Ottoman military ships in the Strait, which contradicted the historical truth and other contemporary sources. Therefore, the Sultan, according to his narrative, ordered the construction of 35 ships in a forest 4 miles from the coast. He also mentioned that those who know of this news – i.e. Building the ships in forests- thought this was an otiose act, since it was impossible for the Sultan to transport these vessels to the sea through a mountainous and uneven land³⁵.

Indeed, studying the issue of the conquest of Constantinople must also stop at this point of Mihailović's narrative, which appeared immediately in his narrative after the accomplishment of the building of Rumili Hisar. Because the historical circumstances of the Ottoman siege of Constantinople in 1453 contradicted the chronological order of the events as stated in Mihailović story, since the Ottomans mobilizing of their newly built ships by towing them on the land road before landing in the Gulf of the Golden Horn had already occurred, but long after that date.

32 Barbaro, N., *The diary*, 9; Doukas, *Historia*, s. 194; Chalkokondyles, *Histories*, vol.2, 169.

33 Mihailović, *Memoirs*, 91.

34 Doukas, *Historia*, 196.

35 Mihailović, *Memoirs*, 91.

It is well known that, the Sultan accomplished the construction of the new fortress in August 1452; while the construction of the ships, preparing their masts, dragging them on iron bars lubricated with animal fat, by both men and bulls, all occurred in April of the following year 1453.³⁶

Mihailovic later returned to elucidate the early stages of the Ottoman siege of Constantinople. He referred to the inevitable request of the Sultan to Despot Branković to send 1500 knights according to their previous agreement, in order to lead them to Qaraman's war.³⁷ Branković already sent a Serbian military contingent consisting of 1500 knights under the command of Voivode Brezicic Jaksa.

He then reiterated that the Despot was not aware of real intention of the Ottoman Sultan.³⁸ This seems to be an attempt by the young Serb soldier to absolve his master of helping the Ottoman Muslims to overthrow Constantinople, the capital of Eastern European Orthodoxy.

In fact, The Despot dispatch of a Serbian military force to assist the Sultan Fatih in the siege of Constantinople was already reported by contemporary Byzantine historians Kritovoulos and Sphrantzes without specifying the number of Serbian knights of this contingent.³⁹

Successively, Mihailović's narrative agreed with the rest of contemporary narratives on the precursors of war between the two sides. The Ottomans attacked the property of the Byzantine peasants in the territories adjacent to Constantinople, while the Byzantines killed some Ottoman inhabitants within the city itself.⁴⁰

Unsurprisingly, Mihailovic alone admitted that the Serbian contingent soldiers on their way to the Sultan realized the real aim of their mission, that he would use them in the siege and capturing the Byzantine capital.⁴¹ They wanted to return back; but were instructed to go ahead and not return under any

36 Leonard of Chios, 20. in , *The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts*, trans.by, J.R. Melville Jones, Amsterdam,1972; Tursun Bey, 52; Kritovoulos, *The History of Mehmed*, 55-58; Doukas, *Historia*, 214-215; Chalkokondyles, *Histories*, vol.2, 179-179-180; Nicol, *The Last Centuries*, 404; Runciman, S, *The Fall of Constantinople*, Cambridge 1965), 105-106; Babinger, F., *Mehmed The Conqueror*, Princeton, 1978, 88-89.

37 Mihailović, *Memoirs*, 91.

38 Mihailović, *Memoirs*, 91.

39 Mihailović, *Memoirs*, 103, 109; Runciman, *The Fall of Constantinople*, 82; Nicol, *Last Centuries*, p.381; Angold, *The Fall of Constantinople*, 15.

40 Mihailović, *Memoirs*, 89.

41 Mihailović, *Memoirs*, 91.

circumstances lest they would be killed by the Ottomans.⁴² Later, he distressfully wrote “We moved to Constantinople, and assisted the Ottoman Sultan,”. Then he as if he is evading this terrible act. “But the city never fell through our assistance!⁴³”

However, Prof. Runciman observed that the Serbian military contingent sent to the Sultan Muhammad fought valiantly besides the Ottoman forces, despite the sympathy they felt towards the Christian population of Constantinople.⁴⁴

Our Serbian witness ignored the arrival date of the Serbian contingent to join the Ottoman army in the siege, but pointed out that it was stationed for a week in front of Kharisios Gate⁴⁵ before the Sultan accomplished his stunning plan to drag and drop ships through the hills and drop them into the Gulf of the Golden Horn.

Since we know from other contemporary sources that the accomplishment of Fatih’s plan was the night of 22 April 1453⁴⁶; therefore, we can assume that the arrival of the Serbian force and camping in front of the gate of Kharisios occurred in mid-April. This enabled Mihailovic to describe in details how the Ottomans dragged and towed these ships from their position through wooden planks coated with thick animal fat. In addition to the placing many of the infantrymen who dragged ships which raised their masts in order to exploit the wind factor. In his own words, “as if it were already moving in the water⁴⁷.” Eventually the nearly impossible operation underway while banners were raised higher, drums were beating and guns were firing. Consequently, 30 vessels were towed and dragged amid a Byzantine failure to prevent this operation. Mihailović simply called what he saw a miracle.⁴⁸

Mihailović’s narrative was also agreed with other contemporary sources that the Ottomans built a wide bridge of wooden barrels⁴⁹. He hit the truth when he said that the Ottomans had imposed an 8-week siege around the

42 Mihailović, *Memoirs*, 91

43 Mihailović, *Memoirs*, 91.

44 Runciman, *The Fall of Constantinople*, 82.

45 Mihailovic, *Memoirs*, 93.

46 Barbaro, *The Diary*, 37-38; Tursun Bey, 52; Kritovoulos, *The History*, 55-58; Leonard of Chios, 20; Doukas, *Historia*, 214-215.

47 Mihailovic, s. *Memoirs*, 93.

48 Mihailović, s. *Memoirs*, 93.

49 Mihailović, s. *Memoirs*, 93; Doukas, *Historia*, s. 219; Kritovoulos, *The History*, s. 57; Barbaro, *The Diary*, 53; Leonard of Chios, 21

city⁵⁰. The blockade began actually in the first week of April and continued until the capture of the city at the end of May 1453.

In view of the arrival of the Serbian military contingent, among which supposedly the young soldier Mihailović, and its station in front of the walls of the city in mid-April. This explains why he neglect in his narrative the achievement of the Byzantines in the extension of the iron chain and the closure of the Gulf of the Golden Horn in front of the Bosphorus by the orders of the Byzantine emperor to Bartolomeo Soligo⁵¹, since that was done at the beginning of the month.

Indeed, Mihailović's testimony was brief and almost devoid of details about the Byzantine and Latin forces defending the city of Constantinople. This perhaps because of his presence alongside the Ottoman forces outside the walls of the city; or possibly, he returned with his regiment to his country straightaway after the conquest, so he could not meet any of the Byzantine survivors to know from them dreadful events of the fallen city.

He merely believed that the massive area of Constantinople made the emperor unable to protect all the places effectively, and did not provide defenders speedily and effectively to resist continuous Ottoman assaults⁵².

However, he illustrated that the repeated attack of Janissary forces on the walls of the city has succeeded in undermining some of them, consequently enabled them to break into the Byzantine defenses⁵³.

It is noteworthy that, he depicted the Janissary soldiers using a neutral language. He did not praise their bravery and boldness during the continuous Ottoman attack on the walls of the city. This is contrary to what have pointed to in the other Byzantine and Latin historical sources that described them as valor in war, and brave fighters like monsters, and even they recorded their clothes and weapons, and the cries of fighting and Islamic amplifications of which they were famous⁵⁴.

In fact, Mihailović observed from his own location in front of the Kharisios gate that the Ottoman forces stormed one of the points of the walls of

50 Mihailovich, *Memoirs*, 93.

51 Barbaro, *The Diary*, 24-25; Runciman, *The Fall of Constantinople*, 86-94.

52 Mihailovic, *Memoirs*, 93.

53 Mihailovic, *Memoirs*, 93.

54 Leonard of Chios, 33,36; Barbaro, *The Diary*, 32; Doukas, *Historia*, 222, Chalkokondyles, *Histories*, vol.2, 179; Tursun Bey, 48-49, 57.

Constantinople and killed a Byzantine officer assigned to defend this area of the wall. Thereby the Byzantine defenders horrified, tried vainly to flee, and eventually surrendered themselves, while the Janissary pursued and killed the fleeing ones among them.⁵⁵

Mihailović did not mention the name of that Byzantine officer, nor did he the area from which the Janissary soldiers rushed to the streets of the city; however this could be known from reading the rest of the contemporary sources, who stated that the Byzantine officer was charged with the protection of the area of the wall which was damaged. This area is known as Mesoteichion in front of St. Romanos gate near the Myriandrion area at the Kharisios Gate⁵⁶. It was the most affected part in the walls of Constantinople because of the gigantic artillery shells and the other cannons in the possession of the Ottoman Turks.

On the contrary of Latin and Byzantine sources, Mihailovic did not mention any of the names of military leaders who defended the city of Constantinople, such as the Byzantine Supreme Commander Mega Dux Lukas Notaras. This general who abandoned the gate he was defending and escaped towards his home, and led his followers to withdraw behind him.⁵⁷ Our witness also ignored the Genoese commander J. Guistiniani, to whom the emperor assigned the task of defending Constantinople. Especially since most contemporary sources have debated the great role played by the latter in defending the city until his injury, which forced him withdraw to his ship and flee straightaway before the Ottoman invasion. This act undoubtedly contributed to the dispersion and withdrawal of his followers from their positions on the walls.⁵⁸

From his position, Mihailovic watched the Ottoman conquest and the rush of troops into the streets of Constantinople. His narrative accorded with other contemporary accounts of the first wave soldiers chasing and killing residents in the streets, houses and even churches⁵⁹.

55 Mihailović, *Memoire*, 93.

56 Barbaro, *The Diary*, 58,64,66; Chalkokondyles, *Histories*, vol. 2, 177; Nestor- Iskander, *The Tale of Constantinople*, 40.

57 Barbaro, N., *Diary*, 28,67; Dolfin, Z, in "The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts, 129; Christoforo Riccherio, in *The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts*, 124; Leonard of Chios, 71-72.

58 Barbaro, *The Diary*, 22,65; Tedaldi, in *The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts*, 7; Lomellino, in: *The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts*, 132; Leonard of Chios, in *The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts*, 17-18,36-37; Pertusi, A, "The Anconitan Colony in Constantinople and the Report of its Consul, Benvenuto, on the Fall of the City", in, *Charanis Studies, Essays in Honor of Peter Charanis*, (New Brunswik, 1980), 207,

59 Mihailović, *Memoirs*, p.93; Barbaro, *The Diary*, 67; Leonard of Chios, 50-51, Doukas, *Historia*, 227.

Indeed, it must be recognized that this violent flood of soldiers into the city may have happened in the early hours of the storming as a result of religious zeal and fear of the any expected resistance of the inhabitants of Constantinople. A few hours later, the Ottomans had already conceived that the city was overthrown entirely, so the captivity and enslavement operations became more favorable than the slaughters due to the issue of economic feasibility⁶⁰.

The byzantine sources also agreed on this, the contemporary historian Doukas, after his account of incursions and killings, talks about the Ottoman gathering of the prisoners of the civilian population saying:

“Moreover, what tongue can express the calamity which befell the City and the terrible captivity, and the bitter migration she suffered, deported not from Jerusalem to Babylon or to the Assyrians, but from Constantinople to Syria, Egypt, Armenia, Persia, Arabia, Africa, scattered throughout Italy, Asia Minor, and the other provinces. And how was this done? The husband was taken to Paphlagonia and the wife to Egypt. The children were dispersed in other places⁶¹”

After this, Mihailovic, in his memoirs, recounted the death of the last Byzantine emperor Constantine XI Palaeologus. He said that the emperor desperately defended Constantinople with 1000 infantry soldiers, and when the Ottomans succeeded in breaking into the walls of the city, he tried to reach the ruins of the walls rapidly, but he arrived late and fought bravely before the Ottoman soldiers killed him⁶².

Mihailovic provides several significant details about the death of Constantine XI, he reported that a certain Ottoman Janissary soldier called Sanelless (Sari Ilyas), had found the body of the Byzantine emperor, later presenting his head to the Sultan.⁶³

The Sultan tried to confirm the identity of the *head* by interrogating one of the prisoners from the retinue of the Byzantine emperor whose name is Andrew (Andreas), when the answer of that later confirmed it was the head of the emperor, the Ottoman Sultan rewarded the Janissary soldier with some horses, luxury robes, money and strong tents, furthermore he also bestowed upon him the title of Voivoda with the administrate of area called Agidin,⁶⁴ (Aydin).

60 Doukas, *Historia*, 224-225; Leonard of Chios, 40; Barbaro, *The Diary*, 70; Christoforo Riccherio, 40; Chalkokondyles, *Histories*, vol.2, 199.

61 Mihailović, *Historia*, 239

62 Mihailović, *Memoirs*, 93.

63 Mihailović, *Memoirs*, 93.

64 Mihailović, *Memoirs*, 95.

Mihailović's account of the death of the Last Emperor is fairly similar to that of the contemporary Byzantine historian Chalkokondyles, who also pointed out that the Ottoman soldier - whom he did not name - brought the emperor's head to the sultan and was rewarded many grants and privileges.⁶⁵

While the contemporary Byzantine historian Doukas reported that one of the Janissary soldiers hit the emperor with an arrow in his face; the emperor was staggering backwards and received a new arrow, finally a fatal injury on his back. This happened before the same soldier left his body without knowing it was the body emperor himself.⁶⁶ Later, after the subjugation of the city accomplished, the Sultan inquired about the fate of the Byzantine emperor, and a certain Janissary soldier claimed that he had killed him. The Sultan asked for the head of dead emperor, thus the Janissary run with one of his colleague to the body of the deceased emperor and separated its head in order to present it to the Sultan, who asked the Byzantine military commander Lukas Notaras whether it was the emperor's head or not, the later affirmed it was the emperor's.⁶⁷

It was anticipated that the Sultan, al-Fatih, would straightway after the capturing of the city, search for the Byzantine emperor alive and dead. The Russian eyewitness Nestor-Iskendar told us that the Sultan ordered the Ottoman leader Balta Oglu and his military contingent, together with 3,000 soldiers, to search for the Emperor. When the body – of the deceased emperor- was found the Sultan delighted for this news and order it should be sent to mummification and kept, in the most sacred place under the altar of the church of Hagia Sophia⁶⁸.

Actually, the murder of the Last Byzantine emperor during the Ottoman invasion of Constantinople on May 29, 1453 has been mentioned in various details in a several contemporary historical sources. While Barbaro, Leonard of Chios and Doukas have pointed out, in an attempt to glorify the Emperor, that the later begged his retinue to kill him instead of falling into the hands of Ottoman Turks.⁶⁹ On the contrary, the Ottoman historian Tursun Bey stated that when a wounded ottoman soldier tried to attack the emperor, the later horse stumbled and crushed him beneath it, then perished without being identified.⁷⁰

65 Doukas, *Historia*, vol., 2, 201.

66 Doukas, *Historia*, 224.

67 Doukas, *Historia*, 232.

68 Nestor-Iskander, *The Tale of Constantinople*, 84.

69 Barbaro, N., *The Diary*, 68. note. (9); Leonard of Chios, 37; Doukas, *Historia*, 224.

70 Tursun Bey, 59.

Generally speaking, most eyewitness accounts and contemporary historical sources have agreed on the death of the last Byzantine Emperor during the last Ottoman attack, but the differences between them was in the way he was killed.

While Nicolo Barbaro reported that he saw the body of the dead emperor among dead corpuses, some others said he had hanged himself in the moment of Ottoman storming of St. Romanos Gate;⁷¹ both Kritovoulos and Sphrantzes who was ordered by the emperor to inspect the Byzantine defenses in another area, heard that he had already been killed.⁷² Benvenuto, the representative of the Italian city of Ancona in Constantinople and contemporary of the Ottoman conquest of Constantinople, reported that he had heard from one of the followers that the emperor had been killed, later his head was offered on a spear to the Ottoman sultan. Noting that the consul had stated at the beginning of his testimony that he himself had seen everything he wrote in his narrative, except for the question of the emperor's death.⁷³

On the other side, several allusions in the contemporary sources pointed at the Emperor's thinking of escape, or his actual successful fleeing. The first of these narrative was narrated by Cristoforo Riccherio who blamed the emperor believing he wanted to escape before being crushed under the feet of Ottoman soldiers rushing into the city.⁷⁴ The other similar narrative was offered by the Armenian poet Abraham von Ankyra, who accused the emperor of fleeing from Constantinople by one of the Latin ships.⁷⁵ While the third escape narrative was the writing in the testimony of Nestor – Iskendar, who claimed to hear that the soldiers who were accompanying the emperor at the gate of Kharisios kidnapped him on the night of the Ottoman attack, and took him to the Galata area in order to save him.⁷⁶ The fourth fleeing narrative declared by the Venetian N. Sekoundinos who was the first ambassador to arrive in Constantinople shortly after its fall (the summer of 1453). He referred to a story in the city that when the Ottomans tried to kill the emperor, an angel descended from heaven and raised the emperor and hid him in a cave near Kharisios Gate. When the

71 Barbaro, N., *The Diary*, 68.

72 Kritovoulos, *The History of Mehmed*, 71; Sphrantzes, *The Fall of Byzantine Empire*, 70.

73 Pertusi, "The Anconitan Colony", 207.

74 Cristoforo Riccherio "The Capture of Constantinople", 122.

75 -"Die Eroberung Konstantinoplis in Jahre 1453", in, Mesrob, Kikorian und Wernerseibt (eds.), (Köln, 1981), 45; Nicol, D, *The Immortal Emperor, The Life and Legend of Constantine Palaeologus, The Last Emperor of the Romans*, (Cambridge, 1992), 83.

76 - Nestor-Iskander, *The Tale of Constantinople*, 93.

Ottomans known that they closed the gate so that he- the emperor- would not come back again, while the emperor enters into a long sleep until the angel of the Lord reaches him again and returns his sword for the leadership of the Christian people and the restoration of Constantinople.⁷⁷

On the other side, a popular legend has been spread concerning the reappearance of the emperor in order to defeat the Ottoman Turks and chase them back to the borders of their homeland in Persia (Monodendrion).⁷⁸ Surprisingly, the myth here did not refer to the expulsion of the Turks to their legendary place in *Ergenekon*, but focused on their Persian identity, as the majority of Byzantine historical sources described them as of Persian origin.⁷⁹ This reflects a confusion in the Byzantine imagination about the origin of the Ottoman Turks.

One may hypothesize that, the ideas regarding the death of the last Byzantine emperor in Constantinople and his success in escaping, as well as the Byzantine laments, which were formulated by the popular conscience at the time, were intended to keep the emperor alive so that he could restore the city again.

At the end of his testimony to the events of the Ottoman conquest, Constantine Mihailović pointed out that the inhabitants of the city of Galata, which faces Constantinople, had concluded a treaty with the Ottoman Sultan.⁸⁰ Wherein, they would become his subjects if the city fell into the hands of the Ottomans, which has already happened and have accordingly handed over the city's keys to the Sultan. Although he did elaborate on this issue and did not specify their nationality, we know from contemporary sources that they were merchants of the city of Genoa⁸¹. The Genoese Podesta Lomellino. A in a letter to his brother narrated all the details of Constantinople fall at the hands of the Ottomans, and his attempts to save the lives and properties of Genoese in Galata, so he sent ambassadors and gifts to Sultan Fatih reminding him of previous treaty between them and the Ottomans⁸².

77 - Der Tod des Kaisers, Beobachtungen zu literarischen Darstellungen des Sterbens byzantinischer Herrscher "The Death of The Emperor. On the Description of the Decease of Byzantine Rulers in Literature", in, *Journal for History of Law (Rechtshistorisch Journal)*.13, 1994, 266, 268.

78 - Doukas, *Historia*, 226.

79 - Chalkokondyles, *Histories*, vol.1, 13; Kritovoulos, *History of Mehmed*, 13.

80 - Mihailović, *Memoirs*, 95.

81 - Doukas, *Historia*, 240; Miklosisch and Muller (eds.) *Acta et Diplomata Graeca Res Graecas Italasque Illustratranita*, (Wien, 1865), III, 287-288; Babinger, *Mehmed*, 101.

82 - Lomellino, A, in, "The Siege of Constantinople 1453", 131-135.

The Podesta also encourage his Genoese followers not to take any hostile actions against the Ottomans; in return, the Sultan assured inhabitants of Galata of safety for their lives and properties, with the exception of those who had fled the city and would not return to it again. This was according to a new treaty, which was often concluded in the day after the fall of Constantinople or in the first week of the following month⁸³.

Mihailovic ends his narrative with Sultan departure from Constantinople, then invading several other cities and castles which all had fallen easily on his hands; Finally, Sultan Muhammad returned to Edirne.⁸⁴ Mihailovic did not forget to accuse him of preparing war against Serbia and Despot Branković, regardless the previous truce between them⁸⁵.

Mihailovic's recent remarks about the Sultan's denial of his promises is consistent with his continuous accusations of the Ottoman Sultan of deceiving his opponents, the Byzantine Emperor, and his Serbian ally Branković. He reiterated more than once in his memoirs that the conqueror succeeded in conquering the city of Constantinople only through deception and trickery, and his disrespect of truces and treaties⁸⁶.

The Byzantine historian Doukas confirms what Mihailović said that the Sultan Fatih once he completed the conquest of Constantinople departed to the city of Edirne to enter the city with a glorious parade, where all the Christian rulers and ambassadors came to his court trembling with fear; the Sultan met with arrogance and pride. The Sultan demanded from the Serbian ambassador that his country should pay an annual tribute of 12 thousand Bezant to the Ottoman treasury. Indeed, in August 1453, an Embassy from Branković paid the agreed amount, with signs of obedience. More, with instructions of the Serbian Despot, the Embassy also paid for the ransom of 100 nuns, who were prisoners in the Ottoman land. The money was also paid to all nobles who fell into captivity in order to redeem themselves⁸⁷.

Again, Doukas confirmed what Mihailović stated about the intention of Sultan Fatih to assault Serbia, as he mentioned that the Ottoman Sultan spent the winter of 1454 in the city of Edirne preparing to subdue Serbia.⁸⁸

83 - Lomellino, A, in, "The Siege of Constantinople 1453", 133.

84 - Mihailović, *Memoirs*, 95.

85 - Mihailović, *Memoirs* 95.

86 - Mihailović, *Memoirs*, 89,91, 93.

87 - Doukas, *Historia*, 241-242.

88 - Doukas, *Historia*, 242.

Finally, upon reading and analyzing the testimony of the Serbian soldier Constantine Mihailovic on the Ottoman conquest of Constantinople in 1453, we can draw with some observations that we believe can explain many of the raised issues.

Firstly, it seems that the young age of Mikhailovich as an assistant of a knight, or even a young knight, did not allow him to be in the front rows of the Serbian military regiment. He therefore failed to mention many events that required closer proximity to direct military confrontations between the Ottomans and the Byzantines at the walls of Constantinople.

For example, in his testimony, Mihailovic did not mention the success of the Byzantines in extending the sea chain and closing the Golden Horn bay in the face of the Ottoman ships in the Bosphorus⁸⁹. In addition, surprisingly, he never mentioned the Ottoman artilleries, especially the large Cannon, which most of the other historical sources mentioned and attributed to it breaking the wall of the city⁹⁰.

If we could excuse him for not mentioning the names of senior military commanders who defended Constantinople, such as the general Byzantine commander Lukas Notaras, and the Gneose commander Guistiniani, J. because he was outside the walls of the city. On the other side, we will not excuse him for not revealing the name of one of the Ottoman leaders whose regiment stationed near the Serbian military battalion. Also he did not record - as Chalkokondyles, Barbaro and Abbot Leonardo of Chios, the shouts and cries of the Ottoman soldiers on the battlefield⁹¹.

For the same reason, we can excuse him because of his humble cultural and educational level and the shallowness of his political and religious background, as he never referred to the Ottoman-Byzantine relations before the Ottoman siege and the conquest of Constantinople; nor to relationship between the Italian cities (Venice and Genoa) with Byzantium and their actual contribution to the defense of Constantinople. Moreover, did he mention anything about the Byzantines' request for help from the Papacy and the European West, nor about the ecclesiastical union imposed by the emperor on Hagia Sophia in December 1452, nor on the rejection of the inhabitants of the

89 - Barbaro, *The Diary*, 24; Doukas, *Historia*, 213; Runciman, *The Fall of Constantinople*, 86.

90 - Barbaro, *The Diary*, 130; Doukas, *Historia*, 200-201; Chalkokondyles, *Histories*, vol.2, 177; Tedaldi, G., in. "The Siege of Constantinople 1453", 3.

91 - Chalkokondyles, "Histories", 220-221; Barbaro, N., *The Diary*, 59; "The history of The Loss and Captivity", 33,35-36 (Illala, Illala, Mahomet Russolalla).

city to this union. It is noteworthy that he never speaks on Ottomans or Islam, on contrary to most of other eyewitness.

Our interpretation is that he may not have been a sufficiently religious man, or that the period of captivity he spent among the Ottomans for eight years (1455-1463) made him describe things impartially. In his narrative, only al-Fatih was accused of unfaithfulness and the use of deception against the Byzantines when he captured the city of Constantinople.

We can emphasize that the unique feature of Mihailović's testimony on the Ottoman siege and conquest of Constantinople in 1453 was his neglect of what most contemporary sources speak on miraculous signs that eventually led to the fall of the city, such as the moon turning into a crescent on the night of May 22, linking this to an old prophecy concerning the great Emperor Constantine, or the bright light and flame rising from the top of the Hagia Sophia, or using of many prophecies in order to explain the causes of the fall of Constantinople. The explanation for this may be due to his age, the shallowness of his culture, and to his interest in recording what he, himself saw.

Finally, we should mention that the Serbian soldier Constantine Mihailović wrote his memoirs after 1490, when he was elderly in his sixties, lone after 37 years of his participation in the siege and which we believe contributed to the abridgment of his narrative, forgetting many of the events, and the confusion on each other.

Finally, the repetition of this phenomenon- long delaying writing- in some contemporary eyewitness accounts of the Ottoman conquest makes us wonder why some of them failed - Nestor- Iskandar (after 30 years), Tursun bey (after 35 years), and Aşık paşa Zade (after 33 years)- to record their testimony on such unique historic event at the time, or even a short while later? . Undoubtedly, the answer of such question may require a new research.

Rus Kaynaklarında Fatih Sultan Mehmet ve Dönemi

İlyas Kemaloğlu*

Rus kaynakları, Türk tarihinin birçok alanı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Slavların ortaya çıkmalarından itibaren çeşitli Türk boy ve devletleriyle yan yana yaşaması, onlarla hakimiyet mücadelesi vermesi, yapılan savaşlara rağmen ticarî münasebetlerin hiç kesilmemesi, iki taraf arasında en üst seviyede evliliklerin yapılması, Rus kaynaklarının Türkleri konu etmesine neden olmuştur. Rus kaynakları özellikle Karadeniz'in kuzeyindeki Türk boylarının tarihini anlamamız açısından büyük önem arz etmektedir. Avarlar, Hazarlar, İdil Bulgarları, Peçenekler, Kıpçakların tarihini büyük ölçüde Rus yıllıklarından öğrenmekteyiz.¹ Altın Orda tarihi açısından da Rus kaynakları, büyük önem arz etmektedir.² Bu dönemler için manastırlarda kaleme alınan yıllıklarla edebi eserler ön plana çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti tarihi açısından da Rus kaynaklarının önemi büyüktür. Bu kaynakların başında Rus yıllıkları, seyahatnameler, elçi raporları, istihbarat raporları gelmektedir. Diğer taraftan Ruslar, XV. yüzyılın sonuna kadar Altın Orda'nın hâkimiyeti altında kaldıklarından ve bu tarihe kadar bağımsız bir dış politika izleme şansına sahip olmadıklarından dolayı Osmanlı Devleti ile geç tanıştılar. Bundan dolayı da Rus kaynakları Osmanlı'dan geç bir tarihte bahsetmeye başladılar.

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1 Bu konu için bkz. İlyas Kemaloğlu, *Rusların Gözüyle Türkler* (İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2015), 15-30.

2 İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya. Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi* (İstanbul: Ötügen Yayınevi, 2. Baskı, 2015).

Ayrıntılı olarak Osmanlı, ilk defa Rus yıllıklarındaki “O Vzyatii Tsargrada” (*İstanbul’un Ele Geçirilişi Hakkında Hikâye*) adlı hikâyede anlatılmaktadır. İstanbul, Rus yıllıklarında ve dönemin diğer kaynaklarında “Tsargrad”, yani “Çarlar Şehri” olarak geçmektedir. Yıllıklardaki bu hikâyeye, aslında bağımsız bir eser olup, daha sonra yıllıkların farklı nüshalarına dâhil edilmiştir.³ Söz konusu eserin yazarının Nestor İskender adlı bir Rus olduğu düşünülmektedir. Kendisiyle ilgili Türklere esir düştüğü, sünnet edildiği, İstanbul’un fethine katıldığı, bu sefer sırasında notlar tuttuğu ve bu notlarını da İstanbul’daki insanlardan bilgi alarak tamamladığı bilinmektedir.⁴

Hikâyede İstanbul şehri ve Bizans’taki sorunlardan bahsedildikten sonra İstanbul’un fethi konusuna geçilmektedir: “1453 yılında Tanrısız Mehmet’in hâkimiyetindeki Türkler, ataları Murat hayattayken İstanbul’da hüküm süren Ortodoksların Çarı Konstantin ile barış içerisinde olup anlaşma imzalamalarına rağmen, İstanbul’a yürüdüler. Karadan ve denizden çok sayıda asker getirdiler ve aniden şehre yaklaştılar... Çar, Sultan Mehmet’in yanına ne olduğunu öğrenmek ve barış sağlamak için elçiler gönderdi. Lanetli, inançsız ve sinsî sultan, elçileri kabul etmedi, büyük bir orduyla ve korkunç hareketle karadan ve sudan Aralık ayında şehre yaklaştı ve topların atılmasını emretti...”⁵ Rus yıllığındaki hikâyenin başlangıcından anlaşılacağı üzere Rusların Osmanlılara bakışları da önceki Türk devlet ve boylarına bakışlarından farklı değildir. Hâlbuki Sultan Mehmet, Rus Devleti’nden çok uzaktaki topraklara saldırmıştı. Ancak İstanbul, Ruslar için de çok önemli bir şehirdi. Zira Ruslar kendileri de Bizans üzerine birçok sefer düzenledikleri gibi Hristiyanlığı da Bizans aracılığıyla kabul etmişlerdi. Bundan dolayı İstanbul onlar için dinî merkez ve kutsal bir yer olup bu olayı da İslamiyet’in Hristiyanlıkla mücadelesi olarak görüyorlardı. Nitekim Rus yıllığında her ne kadar Türkler, Tanrısız olarak adlandırılrsa da her iki tarafın da dua ettikleri ve Tanrı’dan yardım istedikleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Türklerle ilgili kısım şöyledir: “...*Kuşatmanın 14. günü Türkler, kendi kötü dualarını ettiler ve zurna ve ağız kopuzu çalmaya başladılar...*”⁶

3 M. N. Speranskiy, “Povesti i Skazaniya o Vzyatii Tsargrada Turkami (1453) v Russkoy Pismennosti XVI-XVII Vekov”, *Trudi Otdela Drevnerusskoy Literaturi*, XII, otvetstvennyy redaktor I. P. Eremin (Moskva - Lningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1956), 188-225. Emine İnanır, *Rusların Gözüyle İstanbul* adlı eserinde hikâyenin Türkçe çevirisini kısa yorumlarla vermektedir. Bkz. Emine İnanır, *Rusların Gözüyle İstanbul* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 65-95. Yine bu hikâyeye, Türkiye’de yayımlanan bir başka çalışmaya daha konu olmuştur. Bkz. T. Caferov, *XV-XVII. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler*, Çev., N. Abdullayev (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2010), 7-21.

4 İlyas Kemaloğlu, *Rusların Gözüyle Türkler*, 75-76.

5 *PSRL, III, Voskresenskaya Letopisy*, podgotovil k izdaniü A. İ. Tsepkov (Ryazan: İzdatelstvo Aleksandriya, 1998), 175.

6 *PSRL, III, Voskresenskaya Letopisy*, 176-177.

Rus müellif, Bizans'ın zayıflaması ve Türklerin gelişini de aslında dinî sebeplerle izah etmektedir: “...Çar, patrik ve bütün din adamlarıyla birlikte bütün kiliselerde dua ediyor ve savaşın sona ereceği düşüncesiyle Tanrı'ya şükrediyorlardı. Kötü inançlı Mehmet de birçok gün istişare etti ve geri çekilmeye karar verdi. Çünkü deniz yolu açılmış ve şehre her yerden yardım gelmesi bekleniyordu. Ancak kanunsuzluklar, bizim başlarımızın da üstünde olduğundan, günahlarımızdan dolayı kalplerimiz ağırlaştığından, Tanrı'nın emirlerine uymadığımızdan ve onun yolunda olmadığımızdan, onun öfkesinden nereye kaçabiliriz ki? Şehirde çara ve patriğe insanlar kötü tavsiyede bulundular: “Kötü inançlı, kaç gündür şehrin kapısında savaşmadan durduğundan dolayı hazırlık yapmaktadır. Ona barış teklifiyle elçi gönderelim.” Böyle de yaptılar... (Sultan), elçilere şöyle cevap verdi: “Çar böyle akıllı karar aldıysa ve barış istiyorsa ben de aynısını yapacağım. Ancak önce şehirden Mora'ya gitsin. Patrik ve isteyen herkes oraya engelsiz gidebilir. Şehri de bana boş bırakın ve ben sizinle asırlarca geçerli olacak barış tesis edeceğim. Ve kötü planlarım da olmayacak, Mora'ya ve adalarına saldırmayacağım. Şehri terk etmek istemeyenler ise benim hâkimiyetim altında güvende ve üzüntü içinde olmadan yaşasınlar.”⁷⁷ Sultan Mehmet'in bu teklifi kabul edilmedi. Diğer taraftan Nestor İskender'in yukarıdaki satırları, yıllıklardaki Çengizogullarının Rus topraklarına gelişini anlatan satırlarla aynı içeriktedir. Diğer bir deyişle Ortaçağ Rus müellifleri, gerek Çengizogullarının Rusya topraklarına düzenledikleri seferlerin gerekse de Osmanlı'nın İstanbul kuşatmasının nedenlerinin aynı olduğunu yazmışlardır. Bu neden - her iki toplumun Tanrı'nın yolundan uzaklaşması ve çok sayıda günah işler olmasıdır.

Sonraki gelişmeleri de Rus müellif, dinî hususlarla izah etmektedir. Hikâye göre 24 Mayıs gecesinde Aya Sofya Kilisesi'nin kubbesi alev almış ve bütün şehir aydınlanmıştır. Alev tek bir bütün olarak göğe yükselmiştir. Hikâyede olayın devamı şöyle anlatılmaktadır: “Patrik, boyar ve bütün danışmanlarını toplayarak Çarın yanına gitti ve çariçe ile birlikte şehri terk etmeleri için yalvarmaya başladı. Çar, onu dinlemeyince patrik şöyle dedi: “Biliyor musun çar, bu şehirle ilgili bütün kehanetler gerçekleşmektedir. Ve şimdi de yine kötü bir âlâmet görüldü: Büyük Ayasofya'daki ışık ki, takdis eden ve cihanşümül metropolit ile bağlantılıydı ve Justinian zamanında Tanrı'nın gönderdiği bizleri kuvvetlendirin ve yüce kutsal kiliseyi ve bütün şehri koruyan melek, göğe çekildi. Bu da Tanrı'nın şefkat ve lütfunun bizi terk ettiğini ve Tanrı'nın şehri bizim düşmanlarımıza vermek istediğini göstermektedir.”⁷⁸ Hikâyenin devamında çar, şehri terk

7 PSRL, III, Voskresenskaya Letopisy, 181.

8 PSRL, III, Voskresenskaya Letopisy, 185.

etmeyi reddetmiş ve söz konusu alametten halka bahsedilmesini de yasaklamıştır. Ancak halk bunu öğrenmiş ve şehir paniğe kapılmıştır. Patrik bir taraf-tan dua etmiş, diğer taraftan da halk arasında dinî propaganda yürütmüş ve olup bitenleri yine dinî açıdan izah etmiştir.

Bu olaydan sonra yine birkaç gün boyunca taraflar arasında çatışma yaşanmış, ardından şehrin düşeceğine dair yeni bir alâmet daha zuhur etmiştir. Şehri derin bir karanlık kaplamıştır: *“Hava yükseklikte yoğunlaşarak şehrin üzerine çöktü ve yere göz yaşları gibi kırmızı büyük damlalar döküldü. Bu damlalar, manda gözleri büyüklüğünde olup yerde de uzun süre kaldılar. İnsanlar onları görünce hem şaşırıyor hem de korkuya kapılıyordu.”* Patrik, bunun Kutsal Ruh’un ayrılışını ve şehrin sonunun gelişini ifade ettiğini belirtmiştir.⁹ İşin ilginç tarafı, hikâyeye göre Sultan Mehmet’in yanındaki Müslüman din adamları da bu olayı aynı şekilde yorumlamışlardır. Hikâyede bu olay şöyle anlatılmaktadır: *“...Lanetli Mehmet, şehrin üzerindeki büyük karanlığı görünce âlimlerle mollaları çağırdı ve onlara şehri kaplayan bu karanlığın ne anlama geldiğini sordu. Ona da cevap verdiler: “Bu olağanüstü alâmet - şehrin sonudur...”*¹⁰ Bunun üzerine Türkler, saldırıya geçtiler.

İstanbul’un düşüşü ise Rus kaynağında şöyle anlatılmaktadır: *“...Çar kiliseden çıkarken Tanrı’nın kilisesi ve Ortodoks dini için kendini feda etmek isteyenlerin onunla gelmesi gerektiğini belirtti. Ata binerek de Altın Kapı’ya doğru gitti, orada Tanrısız’ı görmeyi umuyordu... Doğru dinde olan Konstantin, 29 Mayıs’ta Tanrı’nın kiliseleri ve Ortodoks dini uğruna bu şekilde zarar gördü. Sağ kalanlara göre kendi eliyle 600’dan fazla Türkü öldürmüştü. Kehanetler gerçekleşti: Şehir, Konstantin tarafından kuruldu ve Konstantin zamanında yıkıldı...”*¹¹ Ardından müellif konuyu yine günahlara getirmiş ve bu günahlar yüzünden kanunsuz Mehmet’in çarlık tahtına oturduğunu ve kâinatın iki kıtasına hâkim olduğunu belirtmiştir. İstanbul’un ele geçirilişi ile ilgili hikâye bu şekilde sona ermektedir.

Bu hikâye, Rus kaynaklarında Osmanlı Devleti ile ilgili günümüze ulaşan ilk kaynaklardan biridir. Görüldüğü gibi de Fatih Sultan Mehmet ve İstanbul’un fethini konu etmektedir. Hikâyede taraflar arasında vuku bulan çatışmalardan bahsedilse de hikâye daha çok dinî semboller ve İslamiyet-Hristiyanlık mücadelesi çerçevesinde kaleme alınmıştır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’u fethe-derek dünya tarihine adını yazdıran bir hükümdar olmasına rağmen Nestor

9 PSRL, III, Voskresenskaya Letopisy, 190.

10 PSRL, III, Voskresenskaya Letopisy, 190-191.

11 PSRL, III, Voskresenskaya Letopisy, 192.

İskender, onun için tek bir olumlu kelime kullanmamış ve kendisini yalnızca lanetli, kötü inançlı, Tanrısız sıfatları ile tasvir etmiştir. Bunun sebebi ise yukarıda da belirttiğimiz gibi İstanbul'un Ruslar açısından öneminin büyük olması, bu şehrin Müslümanların eline geçmesini istemeleri ve yıllıkların bu olayı İslamiyet ile Hristiyanlığın mücadelesi olarak görmeleridir.

İşin ilginç tarafı, bu olaydan yaklaşık bir asır sonra kaleme alınacak başka bir Rus kaynağında Fatih Sultan Mehmet, çok farklı bir şekilde tasvir edilmiş, IV. İvan'a kendisini örnek alınması tavsiye edilmiştir. Bu tasvir ve tavsiyeler, Rus yazar İvan Peresvetov'a aittir.

Büyük Litvanya Knezliği'nde doğan ve 1520-30'lu yıllarda Leh-Litvanya ordusunda görev yapan İvan Peresvetov, 1538'de Boğdan üzerinden Rusya'ya geldi ve burada yaşamaya başladı. Peresvetov, Rusya'ya gelince Rus Çarı IV. İvan'a yurtdışında kendisiyle ilgili duyduğu ve başka konularda kaleme aldığı iki kitapçık takdim etti. Bu bilgileri biz Peresvetov'un IV. İvan'a daha 1549'da verdiği iki arzuhalden öğreniyoruz. Bu arzuhallerde Peresvetov, bir taraftan Rus çarından iş (görev) isterken, diğer taraftan da farklı konularda bilgi vermektedir. Bizi ilgilendiren kısmı, Peresvetov'un aktardığı Boğdan Voyvodası Petro'ya ait düşüncelerden ibarettir. Peresvetov şöyle yazmaktadır: *"Boğdan Voyvodası Petro, Türk Sultanı Mehmet hakkında şunları söylemektedir: "Hükümdar, Ortodoks olmasa da kendi devletinde Tanrı'nın istediklerini gerçekleştirdi, devletinde büyük bilgelik ve adalet sağladı. Kendine sadık kadılara hazineden bir yıllığına yetecek maaş bağlayarak ülkenin dört bir tarafına gönderdi. Açık mahkemeler kurdurttu ve bütün devlette kimseden mahkeme harcı alınmadı, vergileri ise kendi adına hazineye toplamayı emretti. Bunu da kadıların cazibeye kapılmamaları, günah işlememeleri ve Tanrı'yı kızdırmamaları için yaptı. Ricalden birini de sadık hizmetinden dolayı şehir veya bir bölgeyle ödüllendirdiğinde onları kendi kadılarına gönderir ve hazineden gelir evraklarına göre ödemesini emreder. Kadı, suç işlese de Muhammed'in kanunlarına göre idam edilir. Onu yüksek bir yere çıkarır ve aşağı atarlar. Atarken de şunu söylerler: "İyi ün ile yaşayamadın ve hükümdara doğru hizmet edemedin." Şimdiki hükümdarlar da Muhammed'in kanunları ile yaşıyorlar. Suç işleyenler, idam edilmekte. Suçluları bulduklarında da affetmemektedirler. Ancak yine yaptıkları hizmetlere göre idam ederler. Ve şöyle derler: "Yaptıkları işe göre de Tanrı'dan bulurlar..."¹²*

12 "Soçineniya İvana Semönoviça Peresvetova", podgotovka teksta M. D. Kagan-Tarhovskoy, perevod A. A. Alekseeva, kommentarii Ya. S. Lurye, *Biblioteka Literaturı Drevney Rusi*, IX, (St. Petersburg, 2000), <http://www.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=5115> Son Güncelleme: 04.12.2013. Peresvetov ve IV. İvan'a tavsiyeleri hakkında bkz. S. A. Nefedov, "Reformı İvana III i İvana IV: Osmanskoe Vliyanie", *Voprosı İstorii*, 11 (2002): 30-53.

Peresvetov, Boğdan voyvodasının ağızından bütün bunları aktarırken Bizans'taki duruma da atıf yapmaktadır: “...*Hükümdarın olgunluğu ve hükümdar hayatının kanunları hakkında bilgi sahibi olmak istiyorsanız, Bizanslıların esareti hakkında okuyunuz... Tanrı tembellelere değil, çalışanlara, adaleti sevenlere ve doğru mahkemeler oluşturanlara yardım etmektedir. Adalet, Tanrı için kalbî mutluluk, hükümdar için ise büyük bilgiliktir... Bizanslılar kendi dinlerini gâvurlara karşı koruma konusunda tembellelik ettiklerinden dolayı şimdi istemeden de olsa İslam dinini tehlikelerden korumaktadırlar...*”¹³ Peresvetov da Boğdan voyvodasının ağızıyla aslında Rusya'da da durumun Bizans'inkine benzer olduğunu, yani adaletin olmadığı ileri sürüldüğünü söyleyerek hükümdarını bir taraftan uyarmakta, diğer taraftan da Fatih Sultan Mehmet'in başarısının sırrını vermektedir. Peresvetov, özellikle Rusya'da adaletin olmadığı altını çizmekte ve Boğdanlı Petro ile arasında geçtiği konuşmayı aktarmaktadır. Peresvetov'un “*Hristiyan dininin, Rusya'da durumu iyidir, kilisenin güzelliği de iyidir, ancak adalet yoktur*” demesinin üzerine Petro da “*adalet yoksa hiçbir şey yoktur*” demiştir.¹⁴ Rus yazara göre Osmanlı'da ise bütün bunların hepsi vardı.

Peresvetov arzuhalinde bir ilginç karşılaştırma daha yapmaktadır. Kazan'ın ele geçirilmesi gerektiğini savunan Peresvetov, İstanbul ile Kazan'ı ve Rus çarı ile Osmanlı sultanını karşılaştırmakta ve adeta İstanbul ile Kazan'ı her iki taraf için de arz ettiği önem açısından bir tutmaktadır. Bu konuyu Peresvetov şu şekilde aktarmaktadır: “*Boğdan Voyvodası Petro bir konuya çok üzülmemekte ve şunları demektedir: “Büyük hükümdar, güçlü ve inançlı çar, düşmanı Kazan hanının faaliyetlerinden çok çekmektedir. Kazan hanı, onun en kötü düşmanıdır, ona karşı o kadar sabırlı olmamalıdır. Türk Sultanı Mehmet de İstanbul'a vergi ödemiş, beyefendi çar ile savaşmadan barış içerisinde yaşamıştır. Ama onun babası deniz çapulcusuydu ve Türk topraklarına hâkim oldu. Daha sonra Türk Sultanı Mehmet, ki çapulcu soyundan gelmektedir, güç biriktirdi ve İstanbul'u aldı, beyefendi çar Konstantin'i yok etti, kiliselerin güzelliğini gözden düşürdü, kilise çan sesini susturdu, kiliselerden haçları indirdi, kiliselerden harikalar yaratan ikonları çıkarttı ve kiliseleri, kendi kötü dualarının yapıldığı camilere dönüştürdü.”*”¹⁵ Bu satırlarda Sultan Mehmet, çapulcu olarak nitelendirilse de sonraki satırlarda kendisinden ve özellikle de ülkesinde kurduğu adaletten yine övgüyle bahsedilmektedir. Peresvetov voyvodanın ağızından bunu Bizans imparatorlarının yaklaşımı ile karşılaştırarak aktarmaktadır: “...*Bizans'ta mahkeme adil değildi, ticaret dürüst yürütülüyordu. Tüccar kendi malına fi-*

13 “Soçineniya Ivana Semönoviça Peresvetova”.

14 “Soçineniya Ivana Semönoviça Peresvetova”.

15 “Soçineniya Ivana Semönoviça Peresvetova”.

yat bile biçemiyordu. Başta kendi ruhunu, daha sonra da malını satardı... Her konuda Tanrı'yı kızdırıyorlardı... Hristiyan biri olmayan, başka dinden olan ise Tanrı'nın gücünü anladı. Türk Hükümdarı Sultan Mehmet, İstanbul'u ele geçirdi ve devletin tamamında Tanrı'nın sevdiği adaleti ve adil mahkemeyi kurdu. Böylece Tanrı'yı da kalbi mutluluk ile teselli etti. Bundan dolayı da Tanrı, ona yardım etti. Tanrı'nın yardımıyla birçok yeri ele geçirdi. Kendi devletinde adalet kurdu ve alışveriş ile ilgili tüzük çıkarttı. Ve öyle bir ortam oluştu ki tek bir kelime ile 1.000 Ruble değerindeki bir şeyi satın almak mümkündü. Sultan şöyle dedi: "Tanrı tarafından verilen devletimde adil olunuz. Tanrı'nın doğruyu nasıl sevdiğini, yalana da nasıl kızdığını görünüz. Tanrı'nın emirlerine uyunuz ve mallarınızı ter dökerek edininiz..."¹⁶

Genel olarak Peresvetov, Sultan Mehmet'i ideal bir hükümdar olarak tasvir etmekte, ülkede sağladığı adaleti ve mükemmel devlet teşkilatını övmekte ve en önemlisi de yukarıda da belirtildiği gibi Çar IV. İvan'dan onu ve onun sistemini örnek almasını istemektedir. Yine sultana dair kaleme aldığı *Skazanie o Magmete Saltane (Sultan Mehmet Menkıbesi)* adlı risalesinde Osmanlı sultanının çok sayıda Rumca eser okuyarak yetişmiş büyük bir filozof olduğu, bu eserlerden istifade ettiği, kanunlara önem verdiği, devletinde gerçekleştirdiği reformlar sayesinde de ahaliyi refaha kavuşturduğu belirtilmektedir.¹⁷

Görüldüğü gibi ele aldığımız bu ikinci çalışmada yıllıktaki hikâyeden bambaşka bir Fatih Sultan Mehmet portresi çizilmektedir. Yıllıktaki hikâye ile Peresvetov'un eserindeki Fatih ve döneminin tasvirleri, Rus kaynaklarındaki konu ile ilgili en ayrıntılı tasvirlerdir. Bununla birlikte Rusya'da Osmanlı'ya ilgi ve dolayısıyla da Rusça kaynaklarındaki Osmanlı'ya dair bilgi daha sonraki yüzyıllarda artacaktır. Petro döneminde Rusya'da Osmanlı'ya dair telif ve tercüme eserler yayımlandı, Rus öğrenciler Türkçe öğrenimi için Osmanlı'ya gönderildi. Yine bu dönemden itibaren Osmanlı-Rus savaşlarına katılan komutanlar hatıralarını, Osmanlı'ya gönderilen elçiler ise raporlar kaleme aldı. Daha sonraki tarihlerde ise Osmanlı ile ilgili istihbarat raporları oluşturuldu. Tüm bu çalışmaların neticesinde Rusya, Osmanlı ile ilgili askerî ve diplomasi alanlarında istifade ettiği bilgilere sahip olduğu gibi Türkoloji ve Şarkiyatçılık çalışmalarının da temelini atmıştır.

16 "Soçineniya İvana Semönoviça Peresvetova".

17 A. Aykut, "İvan Peresvetov ve Sultan Mehmet Menkıbesi", *Bellekten*, 46/84 (1982): 874; A. N. Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK Yayınları, 2010), 189. Peresvetov'un menkıbesi, Türkiye'de başka çalışmalara da konu olmuştur: G. Öksüz, "XVI. Yüzyıl Rus Edebiyatında Fatih Sultan Mehmet Menkıbesi", *Gazi Akademik Bakış*, VI/12 (2013): 333-346; T. Caferov, *XV-XVII. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler*, 7-21.

Fatih Sultan Mehmed Devrinde Balkanlarda Madencilik

Eyüp Kul*

Gelmiş geçmiş tüm Türk devletleri için halkın karnını doyurmak en başta gelen görevler arasında telakki edilmiştir. Elbette bu yerine getirilirken ihmal edilmeyen en önemli husus, ahaliye adaletle muamele edilmesidir. Nitekim Türk devletleri arasında müstesna bir yere sahip Osmanlı Devleti'ni idare edenler için de devlet anlayışı, temelde toplum nizamının devamına odaklıdır. Bu doğrultuda bir padişah ve padişahın ülkeyi adaletle yönetmesi fikri üzerinde durulmuştur. Nizamın devamı için toplum tabakalarının kendi işleriyle meşgul olması ve tabakalar arasında kanun ve kurallara aykırı geçişlerinin olmaması, Osmanlı sisteminde dikkat edilen hususlardan sayılmıştır¹. Bu konuda açıklamalarda bulunan mütefekkirlerden biri olan tarihçi Tursun Bey de, devlet ve hukuku Farabî ve Nasireddin Tûsî'nin görüşlerine dayanarak açıklamıştır. Tursun Bey'e göre her devirde büyük bir padişah yetiştiği gibi nizam-ı âlem için bir insana güç verilmekte, insanlar arasında ayrılık ve düşmanlığın meydana getireceği kargaşalık onun tedbirleri ile ortadan kalkmaktadır. Tursun Bey'in üzerinde ısrarla durduğu hususiyet, düzenin korunması için bir padişahın varlığının zaruri olduğu, onun da mutlak otoriteye haiz olması gerektiğidir².

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1 Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Geltenekeçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 59.

2 Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), 340-341.

Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı sultanları içerisinde ilme ve âlimlere verdiği değer başta olmak üzere teşkil ettiği kurumlar ve temsil ettiği zihniyet ile müstesna yere sahiptir³. Nitekim o, yaptığı her işte ve uygulamada mutlak otoritesini ön plana çıkaran sultan özelliği göstermektedir. Öyle ki Osmanlı idare sisteminde padişahın mutlak merkezi otoritesi hakkında Fatih, seleflerinden çok daha üstün bir inanç besliyordu. Haktan biri gibi camide cemaat arasında namaz kılan ve saray kapısında halkın şikâyetlerini dinleyen babası Sultan II. Murad'dan farklı bir padişah portresi çiziyordu. Sarayda dahi sadece belli kimselere hitap ve arz imkânı veriyor, divan toplantılarında hazır bulunmayarak devlet işlerini ancak özel bir arz odasında devlet erkânı ile müzakere ediyor, sanki kişiliği kutsal bir imparator gibi davranıyordu. Hiç kuşkusuz Fatih Sultan Mehmed, Türk ve İslam dünyasının liderliğinin yanı sıra İstanbul'un fethiyle üçüncü bir geleneği, yani imparatorluğun merkezini elde tutarak Roma imparatorluğunun tek varisi olduğunu kabul etmişti⁴.

Balkan Maden Yataklarının Bulunduğu Alanların Fethi

Osmanlılar, Edirne'nin fethinden itibaren (1361), Balkanlardaki fütuhata sağ, orta ve sol kol üzerinden devam ettirdiler. Nitekim bu fetih siyasetinin temel noktalarını madenlerle ünlü şehirler çekmekteydi⁵. Bu cümleden olarak Osmanlı fütuhat siyasetini belirleyen temel faktörlerden biri de iktisadî yaklaşımlardır. İmparatorluk politikasının ilk hedefleri arasında altın ve gümüş madenleri ile uluslararası ticaret ve bu ticaretle ilintili olarak gümrük vergileri biçiminde nakit gelir getiren transit merkezlerinin elde edilmesi yatmaktadır. Öyle ki imparatorluğun merkezî yönetimi, özellikle de büyük orduların teşkili, idamesi ve uzak savaş meydanlarına sevki ile birlikte hayli masraflı bir yığın garnizonun ayakta tutulması, muazzam miktarlarda nakit paraya ihtiyaç duyulduğunun farkındadır. Osmanlıların bulunduğu coğrafya siyasal teorisi de buna dayandırılmıştır. Hükümdarın varlığı ve hükümlerliliği, düzenli ve büyük gelir akışı sağlama yeteneği ile doğru orantılı kabul edilmiştir. Gelir kaynaklarının merkezde toplamanın yeğâne yolu olarak nakit para, yani altın ve gümüş, merkezi iktidarın temeli sayılıyor, bürokratların her şeyden evvel gayesi nasıl yapıp da merkezî hazineyi olabildiğince fazla değerli madenle zenginleştirebileceklerine kafa yormak oluyordu⁶.

3 Mehmet İpşirli, "Fatih Sultan Mehmed Dönemi Uleması ve İlim Hayatı", *Fatih Sultan Mehmed*, ed. Fahameddin Başar, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2018), 97.

4 Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 111, 117.

5 Halil İnalçık, "Murad I", *DİA*, c.31, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 157.

6 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c.1, ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 96-97.

Hezarfen Hüseyin Efendi, Balkan coğrafyasının fetihten önce büyük mahsulünün madenler olduğunu ifade etmektedir⁷. Onun ifadesinde dile getirdiği husus ile ilgili Osmanlı arşiv vesikalarında da benzer görüşler mevcuttur. Örneğin, Kratova belgelerinde “...*kadimden havass-ı ma'den...*”⁸ olan bir yerleşim yeri olarak tarif edilmekte ve yapılan arkeolojik kazılarla bunu teyit etmektedir⁹.

Aslında bölgedeki en zengin maden yatakları, devrin kroniklerinde ifade edildiği gibi fetihlerinin akabinde idari bakımdan genel olarak Rumeli Eyaleti sınırları içinde kalacak olan alanlarda bulunuyordu. Öyle ki İbn-i Kemal *Tevârih-i Âli Osman*'da Rumeli hakkında “...*Rumili bir nâzenîne benzer ki iklim-i Lâz anun sîm-i sînesidir, belki o niğâr-ı sîmberün sinesinde altunlu 'anberînesidir. İçi ve taşı cevâhir-i insanun kânu, toprağı ve taşı sîm ü zerrün ma'deni...*”¹⁰ şeklinde dikkat çekici sözler kullanmaktadır. Ona göre Rumeli, bir nazlı diyar olup burada bulunan Laz-ili bölgesi gümüş yataklarının merkezi / kalbidir. Rumeli coğrafyasının taşı ve toprağı, gümüş ve altın madenleri ile doludur.

Bu zengin memleketlerin fethinin tamamlanması hiç kuşkusuz İstanbul'u alarak iki kıta arasında devletin bütünlüğünü tesis eden ve Fatih unvanını alan II. Mehmed'e nasip olmuştur. Fatih Sultan Mehmed, dedesi Sultan I. Bayezid'in gerçekleştirmek için ortaya koyduğu hedefleri, İstanbul'un fethinden sonra bir bir yerine getirmiştir. Macaristan ve İtalya'da yer alan şehir devletleri için hayati önem taşıyan bu zengin maden yatakları, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselişi sırasında bu devletler ile rekabetin başlıca nedenleri arasındadır. Zira Fatih Sultan Mehmed, imparatorluğun kuruluşunu da bu madenlerden elde edilecek nakitle mümkün olacağı kanaatindeydi. Öyle ki sultan saltanatının ilk yıllarında 1454'ten 1464'e kadar, yaptığı askeri faaliyetleri bu madenleri ele geçirmek üzerine yoğunlaştırmıştı. Hatta bölgenin fethi ile de yetinmeyerek madenlerin üretim düzeylerini artırmak için Sırp ve Rum sermaye sahipleri mültezimlerden istifade etmişti¹¹.

7 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fi Kavânîn-i Âli-i Osmân*, haz. Sevim İlgüler, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 256.

8 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Maliyeden Müdevver Defterler*.21662, 8.

9 Апостол Керамидчиев, “Резултати Од Археолошкото Рекогносцирање Во Кратовско (1977-1978 Г)”, *Историја XXII*, Број:1, (Скопје 1986), 160-166.

10 İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âli-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 144.

11 İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 97.

Fatih devrinde Osmanlı Devleti'nin Balkan ülkelerinin zengin maden yataklarına ilgisi, ilk önce Novaberde ve Srebrenica madenleri ile başlamış, daha sonra ise Sırbistan ve Bosna'nın kalan kısımları ile devam etmiştir. Aslında maden yataklarına karşı Osmanlıların alakası Kosova muharebesinden (1389) sadece birkaç yıl sonra bile geçerliydi. Zira savaşı takip eden süreçte Osmanlılar, Yenipazar çevresinde yer alan Gluhavica madeninde etkilerini göstermeye başlamışlardı¹². Fatih Sultan Mehmed devrinde bu işlere ağırlık verilerek bölgede gerçekleştirilen fetihlere paralel olarak madenlerin çıkarılması, ocakların işletilmesi ve üretim düzeyinin artırılmasına gayret gösterilmiş, bizzat sultan tarafından madenlerin faal hale getirilmesi için yeni nizamnamelerin yayınlanarak işleğin sürekliliğinin temini yoluna gidilmiştir¹³.

1. Novaberde, Trepçe ve Güney Sırbistan'daki Maden Bölgelerinin Fethi

Madencilik faaliyetlerinin 1304-1319 arasında başladığı Novaberde, Sırp despotluğunun altın ve gümüşleriyle de tanınan başlıca madencilik merkezidir. Sırbistan'da madenciliğin gelişmesindeki en zengin dönem, 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıllardır. Nitekim giderek ehemmiyeti artan Novaberde gümüş madenleri ile ilgili olarak Fransız seyyah Bertrandon de la Brocquiére, 1433 yılında Despot Brankoviç'in gelirlerini 200.000 duka olduğunu yazıyor, yani despotun yılda dokuz tonluk bir üretim gerçekleştirdiğini belirtiyordu¹⁴.

Sultan II. Murad, saltanatının son dönemlerine doğru ardı ardına yaşanan başarısız girişimler nedeniyle tahtı oğluna devrederek Manisa'ya çekilmişti (1444). Ancak bu başarısız fetih siyasetiyle yakından bağlantılı olarak meydana gelen malî sıkıntılar, yeniçerilerin hoşnutsuzluğuna sebep olduğundan çok geçmeden Osmanlı tarihinde "Buçuktepe Vakası" adıyla anılan ve para taşıması yüzünden çıktığı bilinen ilk askeri isyana dönüşmüştü¹⁵. Özellikle tahta çıktığı ilk aylarda askere maaş yetiştirilmekte ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya kalan Sultan II. Mehmed, kısa bir süre devam eden (1444-1446) iktidarını kaybedecekti. Hiç kuşkusuz yaşanan mali sıkıntının en önemli sebeplerinden biri

12 Olga Zirojević, "Mining From The 15th to The 18th Century", *Mining of Yugoslavia (11th World Mining Congress)*, ed. Mehmed Džindić, (Belgrade: NIRO Privredni Vjesnik Press, 1982), 132.

13 Скендер Ризај, "Рударството Во Македонија Од XV До XVIII Век", *Гласник XIV*, Број:2-3, (Скопје 1970), 91.

14 Gordana Tomović, "History of Mining In Yugoslavia", *Mining of Yugoslavia (11th World Mining Congress)*, ed. Mehmed Džindić, (Belgrade: NIRO Privredni Vjesnik Press, 1982), 128.

15 Halil Sahillioğlu, "Kuruluşta XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme" (PhD diss., İstanbul Üniversitesi, 1958), 41; Abdülkadir Özcan, "Buçuktepe Vakası", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, 343-344.

Novaberde gümüş madenlerinin Sırp despotuna terk edilmesi ve devrin daimi sıkıntısı olan gümüş darlığının daha da artmasıydı¹⁶.

İstanbul'u alan ve devletin sınırlarını bir bütünlük içine koyan Fatih Sultan Mehmed, ilk hükümdarlık yıllarında karşı karşıya kaldığı ekonomik darlığın sebeplerinden biri olan Novaberde'yi elde etmeyi mühim hedefleri arasında saymıştır. Nitekim bu doğrultuda taşradan gelen istekler de geri çevrilmeyecektir. Üsküp'te yerleşik uç beylerinden İsa Bey'in madenleri ile ünlü Novaberde hakkında sunduğu rapor, sultanın harekete geçmesine neden olmuştur¹⁷.

Altın, gümüş ve diğer kıymetli madenlerin bulunduğu zengin bir memleket olarak tarif edilen¹⁸ ve bölgenin en önemli kalelerinden birine sahip olan Novaberde, yüzyıllarca bölgedeki gümüş üretim merkezi olmuştur¹⁹. Hiç kuşkusuz fethin öncesinde Üsküp uçbeyi İsa Bey'in askerî ve siyasi düşünceleri İstanbul'da karşılık bulmuş, her ne şekilde olursa olsun fırsat olarak dile getirilen bölgenin ele geçirilmesi fikrî 1455'de ordusu başında harekete geçen Fatih Sultan Mehmed tarafından uygulamaya konulmuştur. İsa Bey ile kale önüne gelen sultan, sulh yoluyla elde edilemediği hisarı muhasara neticesinde fethetmiştir²⁰. Bu kuşatma sonrasında *Tevârih-i Ali Osman* adlı kroniğe göre Vilkioğlu'na ait kale içindeki bol miktarda hazır gümüşe hazine adına el konulmuştur²¹.

Fatih Sultan Mehmed'in saltanat yıllarının ünlü tarihçisi Tursun Bey tarafından "...maa'din-i fidda vü zehebdir ..." diye tarif edilen, yani gümüş ve altın madenlerinin bolca bulunduğu Novaberde, Osmanlı hazinesine büyük katkılar sunmuştur. Hakeza bu sefer sonunda elde edilen ve Novaberde'ye yakın olan Trepçe'deki madenler hazineyi doldurmuştur²². İdris-i Bitlisi, bu

16 Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 95, dipnot 116.

17 Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, c. II, yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 719, 721; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 116.

18 İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Tashih-Tahkik-Çeviri: Muhammed İbrahim Yıldırım, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 133.

19 Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1991), 238.

20 Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 719, 721; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 116; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 118-119.

21 İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 117.

22 Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1977), 78. Diğer kroniklerde de Novaberde'nin alınmasının hazineye büyük bir gelir sağladığı belirtilmektedir. Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühül'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, haz. M.Hüdaî Şentürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 106; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, 721.

fetih hadisesini daha da yüceltmektedir. Ona göre Novaberde kalesinin fethedilmesi Karun'un hazinesine sahip olunması ile eş değerdir. Ayrıca Sultan Mehmed, kalenin elde tutulabilmesi ve madenlerin devamlı çıkarılmasını temin etmek adına güvenilir eminler ile askerlerini bu altın madenine tayin etmiştir²³.

Buranın fethi ile yetinmeyen Fatih Sultan Mehmed, civardaki madenlerin de ele geçirilmesini emretmiştir²⁴. Sultanın Novaberde'yi kuşatmasına şaşırın Sırp despotu Lazar, hâkimiyeti altındaki diğer kaleleri güçlendirmeye gayret göstermiş, aşağı kesimlerde yaşayan erkek, kadın ve çocukların bir bölümünü kalelere, bir bölümünü de ülkenin dağlık kesimlerine taşıdığı gibi hayvan sürülerini ve eşyalarını da iç kesimlere naklederek savunma tedbirleri almıştır²⁵. Fatih'in elde edilmesini emrettiği yerlerden olan Kopaonik dağı ve yamaçları ortaçağ Sırbistan'ın en zengin maden bölgesiydi²⁶.

Lazar tarafından alınan tedbirlere rağmen Vilkioğlu topraklarının emniyetini tesis etmek niyetiyle Rumeli akıncılarından Karaca Bey idaresindeki Osmanlı birlikleri, Trepçe Kalesi üzerine doğru hareket etmiş ve burası savaşız bir şekilde elde edilmiştir²⁷. Kale içinde işlenmemiş halde bulunan gümüş hazine görevlilerince teslim alınmış, devam eden sefer sırasında Trepçe etrafındaki maden yerleri de ele geçirilmiştir. Bunlar arasında en önemli maden yatakları Zaplana ve İplana da yer alıyordu. Osmanlı askerleri, Trepçe'nin fethinin akabinde saf gümüş bölgesi olan Zaplana dağlarına varıp düşmanı püskürtmüştü. Söylenceye göre Vilkioğlu'nun ekser hâsılı buradaki gümüş madenlerinden geliyordu. Bu sefer sırasında Zaplana ve öte tarafında yer alan İplana'da büyük miktarda maden ele geçirilmişti. Bu fetih hadisesi Karun'un hazinesinin bile bu miktar olmadığı şeklinde İbn-i Kemal tarafından abartılı bir şekilde ifade edilmişti. Sultanın buradan da hareketle, yönünü Birvenik'e döndürdüğü ve buradaki madenleri de ele geçirdiği anlaşılmaktadır²⁸.

23 Bitlisi, *Heşt Behişt*, 133.

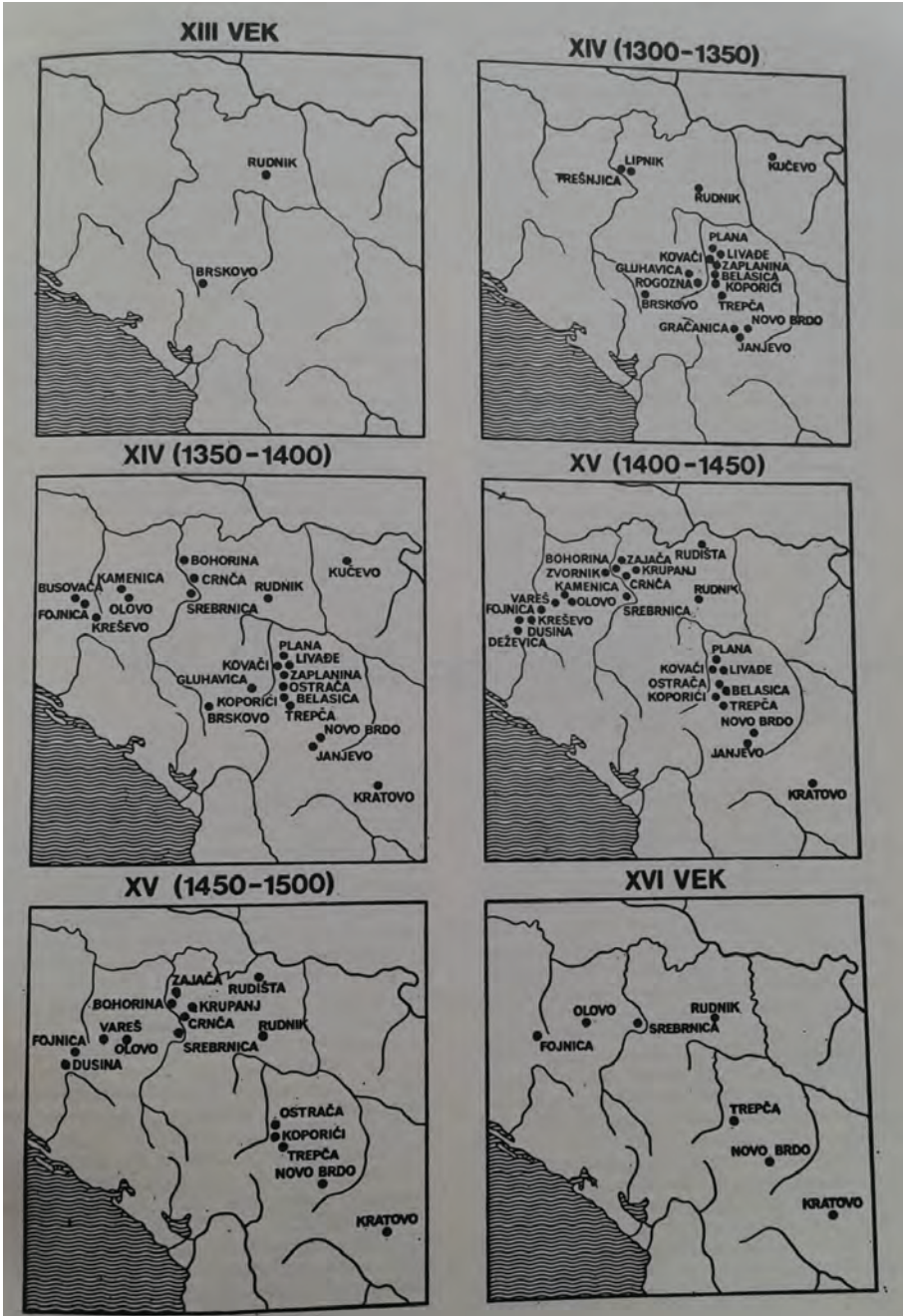
24 İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 117.

25 *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, çev. Ari Çokona, (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2012), 309.

26 Tomović, "Mining In Yugoslavia", 128.

27 Bitlisi, *Heşt Behişt*, 134.

28 İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 117-118.

Resim 1: Balkanlarda Maden Yatakları ve Madencilik Faaliyetlerinin Yürütüldüğü Dönemler²⁹

29 Tomović, "Mining In Yugoslavia", 131.

2. Rudnik Bölgesinde Yer Alan Maden Yataklarının Fethi

13. yüzyılın sonlarında Rudnik dağı gümüş, kurşun ve bakır madenleri ile önemli bir maden merkezi haline geldi. Bu dağın bazı yamaçlarında bulunan zengin cevher yatakları, Rudnik bölgesinin madencilik alanında ilerlemesine, hatta bölgede uzun süre bir darphanenin de faal olarak ortaya çıkmasına sebep oldu. Bölge asıl gelişimini 15. yüzyılın ortalarında madencilik zirveye ulaşması ile gerçekleştirdi³⁰. Bunda hiç kuşkusuz Belgrad'ın Macarların eline geçmesini müteakip Semendire'nin 1430 sıralarında Sırp merkezi olması büyük etkendi. Zira burası Tuna nehri üzerinde ve Belgrad'ın doğusunda bir günlük mesafede inşa ve tahkim edilen bir kaleydi³¹.

Fatih Sultan Mehmed'in bölgeye olan ilgisi, Osmanlı sarayında bulunmuş olan Sırp prenseslerinin çeyizleri ile gündeme getirilmiş, ancak asıl fırsat 1458 senesinde Lazar'ın ölümü ile gerçekleşmiştir. Bu gelişme üzerine Semendire'nin kuşatılması ve etrafındaki alanların Osmanlı toprağına katılması daha da kolay olmuştur. Sadece Semendire değil, aynı zamanda Semendire ile Belgrad arasında kalan ve Belgrad için çok mühim bir nokta oluşturan Havale kalesi (Güzelcehisar) de, bu kuşatma sırasında elde edilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı ordusunun en önemli başarılarından biri Sivricehisar'ın (Ostrovica) fethidir. Çünkü Laz diyarının hisarlarından biri olmasının yanı sıra burası etrafta bulunan gümüş madenlerinin muhafızı konumundaydı. Öyle ki Sivricehisar ve etrafındaki ahali burada bulunan madenler nedeniyle ihya olmuştu³².

Tursun Bey, Sivricehisar'ı "*haris-i ma'den-i fidda*" olarak tarif eder³³. Hakeza Sivricehisar, gümüş madenleri ile tanınırken, Rudnik demir madenleri ile ünlüydü³⁴. Bununla birlikte bölgedeki en muteber maden ise Rudnik idi. Nitekim buradaki madenler de Osmanlı birlikleri tarafından bu sefer neticesine kesin olarak elde edilmiştir. Bölgede tesis edilen Osmanlı idaresi, Rudnik'te nüfusun günlük yaşamında önemli bir değişiklik yapmamış, yerel otoritelerin rolü önemli olmaya devam ettiği gibi mevcut maden mevzuatı ve geleneksel yasalar da yürürlükte bırakılmıştır. Sivricehisar'da da benzer bir yapılmaya gidilmiş, burası küçük bir garnizona dönüştürülerek maden işlerini kontrol eden ve vergileri toplayan birkaç görevli bulundurulmuştu. Madencilik faaliyetlerinin devamı hususunda bir sorun görülmeven Semendire Sancağı, Fatih

30 Tomović, "Mining In Yugoslavia", 128.

31 Şerif Başta, "XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihinin II. Murad (1421-1451) Devri Hadiseleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 28, Sayı: 1-2, (Ankara 1970), 39.

32 Bitlisi, *Heşt Behişt*, 146; Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, 114; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 150.

33 Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, 97.

34 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s. 20.

sultan Mehmed'in iktidarlarının sonlarına doğru, 1476-1477 yıllarında, büyük bir üretim artışı ile karşı karşıya kalmıştı. Bunun yegâne sebebi, Macarlarla yapılan savaşın madencilik üzerinde de derin etki yapmasıydı³⁵.

3. Bosna ve Hersek'teki Maden Yataklarının Fethi

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki zengin maden yataklarına ilgisi, ilk olarak Novaberde ve Srebrenica madenleri ile başlamış, Sırbistan ve Bosna'nın kalan kısımları ve Tuzla'daki tuz yatakları ile devam etmiştir³⁶.

Bosna, zengin gümüş ve altın madenlerine sahip olup³⁷ coğrafi olarak yüksek dağlar ve fethi zor kalelerle çevriliydi. Bir taraftan Frenk memleketlerine, bir taraftan Rumeli'ye hudut olan bu coğrafyanın bir parçasını oluşturan Hersek'te yüksek gelirleri bulunan bir bölge idi. Nitekim İdrisî Bitlisî, Hersek kralının hazinesinin dolu ve zenginliği ile meşhur olduğunu ifade edilmektedir³⁸.

Bosna'daki en önemli gümüş üretim merkezi, demirin de çıkarıldığı Srebrenica idi. 15. yüzyılın ortalarında Srebrenica, krala 30.000 dukuluk gelir sağlıyordu³⁹. Bosna'daki Fojnica ve Kreşevo madenleri gümüş bakımından zengin iken Olovo'da kurşun çıkarılıyordu. Hersek ve Pavlovici'deki çeşitli köylerde, Drina nehrinin sağ kıyısında ve Praca nehri üzerinde demir madenleri işletilirken en önemli demir üretim merkezi Çaniçe idi⁴⁰. Bosna ve Hersek'in fethinin akabinde madenler üzerine eminler tayin edilmişti⁴¹. Bosna krallarınca terkedilmiş bazı madenler de Dubrovnikli mültezimlere ihale edilmişti⁴².

Maden Ve Madencilerle İlgili Kanun, Nizam ve Yasaknameler

Devlet kuran Türk hükümdarları, aynı zamanda kanun yapıcı özellikler gösterir. Nitekim devletin iki yakasını bir araya getirerek gerçek kurucu unvanını almış olan Sultan Mehmed, kurucu şahsiyetini, uygulanmakta olan örfi kuralları ilk defa kanun mecmuaları halinde toplatması ile göstermiştir. Bu yönüyle Fatih Sultan Mehmed'in efsanevi Türk hükümdarları Oğuz Kağan, Cengiz Han ve Emir Timur gibi devlet kurucu ve kanun koyucu hü-

35 Срђан Катић, "Рудник Под Османском Влашћу у XV и XVI Веку", Историски Часопис LV, (2007), 135, 139.

36 Tomović, "Mining In Yugoslavia", 128.

37 Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, 122.

38 Bitlisî, *Heşt Behişt*, 166, 170.

39 Tomović, "Mining In Yugoslavia", 128.

40 İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 97.

41 Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, 128.

42 İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, 97.

kümdarlar arasında yerini almış olduğu bir açıktır. Günümüze ulaşan en eski yazılı kanun metinleri onun zamanından kalmaz⁴³. Elbette Fatih'in kanunnamelerinin bazı hususiyetleri alışlagelmiş düzenin dışındadır. O, kanunnamelerindeki kuralların takip eden evlatları tarafından da uygulanmasını istemektedir. Ancak bu durum devlet ileri gelenlerinin mertebelerine tahsis edilen kısımda "...*şimdiden sonra gelen evlâd-ı kirâmımdan dahi islahına sa'y etsünler...*" şeklindeki ifadeleri katı bir tutuma sahip olmadığını, toplattığı ve yaptırdığı kanunların zamana göre değiştirebileceğini kabul ettiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir⁴⁴. Bunlar arasında yer alan, maden işleri ile ilgili kanunlar ise konuyu ihtiva etmeleri nedeniyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Osmanlılar, Rumeli'de gerçekleştirdikleri fetihlerin ardından, bölgedeki madenlerdeki düzeni çok değiştirmeden faaliyetlerinin devamı için büyük gayret göstermiştir. Nitekim Fatih döneminde çıkarılan kanunname, nizamname ve yasaknâmelerde kullanılan bazı cümleler buna misal oluşturmaktadır. Örneğin, Fatih devrine ait Kratova ile ilgili kanunnamenin başında geçen *kanun-ı sâbık* cümlesi daha önceki dönemlerde de bu kanunnamenin yürürlükte olduğunu göstermektedir⁴⁵. Kratova madencilerine verilen hükmün bir benzeri Sidrekapsi madencilerine de verilmiştir. Burada belirtildiği üzere bu kanun Fatih'in babası Sultan II. Murad tarafından da uygulanmıştır⁴⁶.

Aslında kanunnamelerde geçen bu ifadeleri, Osmanlı öncesi döneme, hatta daha da geriye götürmek mümkündür. Bu kanunnamelerdeki hükümler, daha önce Sakson madencilerinin oluşturduğu sistemin bir nevi tekrarı niteliğine sahiptir. Sırbistan'ın antik dönemde oldukça iyi bilinen zengin cevher yatakları, 13. yüzyılın ortasına kadar uzun süredir devam eden mütevazı madencilik ve metal işleme seviyelerinde dönmüştü⁴⁷. 1133 yılında kuzey Britanya ve 1170'de Saksonya'da yeni gümüş madenlerinin kuruluşu, Avrupa madencilik tarihinde bir dönüm noktasıydı ve Sakson madencilerin Balkanla-

43 Abdülkadir Özcan, "Devlet Kurucu ve Kanun Koyucu Olarak Fatih Sultan Mehmed", *Fatih Sultan Mehmed*, ed. Fahameddin Başar, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2018), 22.

44 Abdülkadir Özcan, *Atam Dedem Kanunu – Kanunnâme-i Âl-i Osman*, İstanbul 2018, s. 15.

45 Nicoara Beldiceanu, *Les Actes des Premiers Sultans Conservés dans les Manuscrits Turcs De La Bibliothèque Nationale à Paris: Regrements Miniers 1390-1512*, c.II, (Paris: Mouton & Co and Bcoie pratique des Hautes Études, 1964), 180; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, c.1, (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 542.

46 Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kânunnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956), 66.

47 Tomović, "Mining In Yugoslavia", 128.

ra doğru göçü, yeni cevher yataklarının gelişmesine büyük katkı sağlamıştı⁴⁸. Saksonlar, daha gelişmiş üretim teknolojisi, değerli metallerin keşfi ile temel madencilik düzenlemelerini bölgeye taşımıştı. Küçük gruplar halinde Balkanlara gelişlerinde ilk başlarda yerel ortamdaki izole edilen ama buna rağmen kısa süre sonra evlilik gibi durumlarla yerel halkla etkileşime giren Saksonlar, Sırbistan'a Alman şehirlerinin tüzüklerini, bilgilerini ve ruhunu getirmişti⁴⁹.

Uzun yıllar boyunca Sakson madencilik nizamları ile faaliyetlerini devam ettiren ve bölgede gelişmiş bir iş kolu olarak ortaya çıkan madencilik, Fatih Sultan Mehmed'in Laz-ili ve Vılkı-ili topraklarına yaptığı seferin akabinde Osmanlı nizamının tesisine büyük katkı sunmuştu⁵⁰.

Sultanın üzerinde hassasiyetle durduğu bu ikinci nokta, yani maden nizamının sağlanması, maden çıkarımının sürekliliğiyle ilgiliydi. Özellikle işçilerin eski usul üzere kuyuları işletmedikleri, ırgatların dahi işlerine ehemmiyet vermedikleri, bu yüzden de üretimin aksadığı bölgeden gelen bilgiler arasındaydı. Bunun üzerine kaleme alınan Novaberde ve diğer yerlere ait maden yasaknamesinde, bu işlere tevessül eden işçi ve ırgatların bulunduğu kuyuların askeri görevlilerce teftişi ve işi aksatan kişilere gerekli cezayî müeyyidenin uygulanması salık veriliyordu. Diğer bir sıkıntı da cevher alıcıların (vatrok) kurallara riayet etmemeleriydi. Bu gibi işlere tevessül eden, cevher alımında yolsuzlukta bulunan, başka kadınlara giderek cevher ve gümüş satanlar hakkında da sancakbeyi, kadı, subaşı, naib ve vekilleri tarafından yakalama kararı çıkarılması tembih edilmişti⁵¹.

Novaberde ile ilgili başka bir tarihsiz yasakname ise çarh ve kuyuları işletmeyen gayrimüslim tebaa hakkındaydı ve madenlerde çalışan kişilerle ilgili uyarıları ihtiva ediyordu. Papaz, kuyucu, knez ve urbararların haftada iki gün toplantı (izbor) yaparak işleri aksattıkları durum tespiti ile başlayan yasakname de, madenlerde çalışan kişilere amel ve adamlarından başka kişilerin karışmaması, kuyucu, çarhçı ve diğer görevlilerin uygun kişiler arasından seçilerek madenlerin işletilmesine gayret gösterilmesi telkin ediliyor, aksi halde gerekli cezanın yürürlüğe sokulacağı hatırlatılıyordu⁵². Üretimi müteakip takip edi-

48 Gordana Garič Petrovič-Vladeta Petrovič, "Human Capital And Serbian Mining: Historical Perspective", *Mining In The Central Europe Through History*, ed.Jacek Engel-Miloš Grujič-Pavol Rybar, (Belgrade 2010), 31.

49 Tomović, "Mining In Yugoslavia", 128.

50 Bitlisi, *Heşt Behişt*, 146.

51 Anhegger and İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî*, 6.

52 Anhegger and İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî*, 7-8.

lecek yol ise şu şekilde belirlenmişti. Çarhlardan elde edilen külçeler, sadece kalhaneye getirilecek, madenlerdeki amiller haricinde hiç kimseye gümüş verilmemek, hatta kuyumcu ve simkeşlere 200 dirhem gümüşten fazla gümüş aldırılmayacaktı⁵³.

Fatih devrine ait Kratova madenleri ile ilgili kanunname de kuyu, kuyucu ve diğer görevlilerle ilgili ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Kuyuların kazılması ve sürekli olarak çalıştırılması için bazı kurallar getirilmişti. Öyle ki kuyunun bir miktar kazılıp akabinde işin yarıda bırakılması uygulaması arzu edilmeyen bir durum olarak tarif edilmişti. Bununla birlikte sürekli olarak bu kuralın uygulandığı da söylenemez. Nitekim kuyucu, kuyudaki madeni biraz kazdıktan sonra eşmeyi bırakabilirdi. Böyle bir halde, kuyucu kuyu üzerinde mülkiyet hakkına sahip değildi ve ilerleyen süreçte kuyudaki haklarını kaybedebilirdi. Eğer kuyu sahibi üç gün sonunda da işi bırakmış ve kazmaya devam etmemişse, başka biri gelerek kuyuyu kazabilir ve kuyunun yeni sahibi olurdu. Başka bir kuyu tipinde ise kuyunun el değiştirmesi şöyle tarif edilmektedir. Kuyudaki kazma işlemi belli bir aşamaya getirilmiş, maden bulunan toprak kuyudan çıkarılacak seviyeye erişmiş ancak kuyuda çalışma durdurulmuşsa, kuyunun el değiştirilmesi için altı hafta bekletilmesi yoluna gidilirdi. Yedinci hafta başında, başka bir kişi gelerek işlemeye başlaması halinde kuyunun yeni sahibi olurdu. Hatta eski kuyu sahibi yedinci haftanın ilk günü dahi gelse kuyu üzerinde hak iddia edemezdi. Yeni kuyu sahibi kuyudan istediği kişiye pay verme hakkına sahip olurdu⁵⁴.

Kuyuların devamlılığı mühim olup aksi hallerde, devlet veya bölge sakinlerinden herhangi bir kişi devreye girerek kuyunun çalıştırılmasını temin ederdi. Örneğin, Kratova'da cevhere ulaşılan bir kuyunun 1 yıl 6 hafta işletilmemesi halinde, başka bir kişi kuyuyu işletmeye almak için bazı şartları yerine getirmek zorunda bırakılıyordu. Nitekim kuyuya talipli kişi bu isteğini, bölgede üç hafta boyunca ilan ederdi. Bu ilan sırasında kuyunun başka biri tarafından işletilme ihtimalini göze alamayan eski sahibi kuyusunu işletmeye devam edebilirdi. Ancak bu bekleme süresi de sadece üç hafta ile sınırı olup dördüncü hafta gelen kuyu sahibi kuyu üzerindeki haklarını kaybederdi. Böyle durumlarda yeni kuyu sahibinin eski sahibi kuyuya ortak edebildiği, bazı hallerde ise buna yanaşmayarak başka birini / birilerini hisse vermek suretiyle ortak ettiği vaki idi⁵⁵.

53 Benzer hükümler Srebranica, Zaplana, Plana ve Kratova madeni için geçerliydi. Anhegger and İnalcık, *Kânûnnâme-i Sultânî*, 9, 12-14, 15.

54 Beldiceanu, *Regrements Minières*, 180; Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 542.

55 Beldiceanu, *Regrements Minières*, 179-180; Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 542.

Kuyular, birbirleri yanında bulunurdu ve yüzeyden kuyunun boyutu se-kizer kulaç (ortalama 6 metre) olarak belirlenirdi⁵⁶. Bu bilgiden her kuyu ara-sında 16 kulaç (yaklaşık 13 metre) olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bazen kuyu sahipleri cevher çıkarımı sırasında yan kuyunun sınırına erişebilir, böyle bir halde yan kuyudan yapılan maden çıkarımı bir sakınca doğurmazdı. Resmi olarak bunun bir sorun teşkil etmediği ifade edilse de bu hal iki kuyu sahibi arasında sorun çıkmasına neden olurdu⁵⁷.

Kuyucuların ücretleri ile ilgili de Fatih devri kanunnamelerinde bilgiler mevcuttur. Kuyucu ücretlerinin ödenmesinde yaşanan aksaklıkla ilgili kuyucu taifesine ilginç haklar tanınmıştı. Mesela, Kratova madenlerinde çalışan işçile-re kuyu sahiplerince ödenmeyen ücret durumunda cevher çıkarılan kuyu rehin edilebilirdi. Kuyu sahibi, haksızlığını kabul edip parayı vereceğini taahhüt ederse, kendisine Pazar gününden Çarşamba günü akşamına kadar mühlet verilir, bu süre zarfında kuyucuların ücretini getirmesi halinde rehin işlemi ortadan kal-kardı. Bununla birlikte rehin kuyunun cevherinin bol ve kuyucuların harcırahını verecek derecede madene sahip olması, kuyunun rehin edilmesi yerine kuyucu ücretlerinin cevherden karşılanması yolunun tercih edilmesine neden olurdu⁵⁸.

Maden, sonu belli olmayan bir uğraş olup yapılan kazma faaliyeti sonunda yeterli miktarda cevhere ulaşıp ulaşılamayacağı belli değildir. Bu yüzden işçile-re nasıl ücret verileceği madene ulaşmak ile yakından ilişkilidir. Sidrekapsi ma-denlerinde çalışan işçilerin ücretleri, iki biçimde, ulûfe veya bizzat cevher öden-mesi şeklinde yapılırdı. Ancak ikinci seçenek tercih edildiğinde, işçilerin cevheri halka satımına müsaade edilmezdi. Bu ise kuyunun yeterli derecede çalıştırıla-mamasına ve kuyularının battal kalmasına neden olduğundan yasaklanmıştı⁵⁹.

Laz-ili'nde yer alan madenlerin en mühimleri Srebrenica, Sas ve Rudnik idi. Bölgedeki madenleri işletenlerden devletin beklentisi, işletimin süreklili-ğiydi⁶⁰. Öyle ki bu işin devamı noktasında bölgedeki ahalinin bir kısmı has-sa madencileri olarak ayrılmıştı. Devlet, hassa madenlerinde çalışan kişilerin terk ettikleri köylere döndürülmeleri hususunda, kadı ve subaşilar vasıtasıyla

56 Robert Anhegger, *Beitraege Zur Geschichte Des Bergbaus Im Osmanischen Reich I*, Zurich-Newyork 1945, 480. 1841 yılında mimar arşının değeri platin bir ayar arşını ile 75,7738 cm'lik bir standarda bağlanmıştır. Bu değer üzerinden hesaplama yapılmıştır. Mehmet Ali Ünal, "Rumeli Sancaklarında Ölçüler ve Tartılar", *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, ed. Zafer Gölen-Birol Çetin-Abidin Temizer, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2018), 64, 67.

57 Beldiceanu, *Regrements Miniers*, 181; Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 542-543.

58 Beldiceanu, *Regrements Miniers*, 179; Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 542-543.

59 Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 520; Beldiceanu, *Regrements Miniers*, 183.

60 Anhegger and İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî*, 11.

sıkı bir kontrol mekanizması geliştirmişti. Dahası bu madencilere yapılan müdahale devletin hiçte istemediği bir husustu⁶¹.

Fatih dönemine ait tarihi tam olarak tespit edilemeyen Sidrekapsi madenleri ile ilgili kanunnameye madenlerle ilgili önemli kayıtlar vardır. Kratova madencilerine verilen hükmün bir benzeri Sidrekapsi madencilerine de verilmiştir. Burada da ifade edildiği üzere çıkan cevherden alınan öşür, Dımaşk dirhemi ile 12 dirhem gümüşten bir dirhemdir⁶². Ancak daha sonra bu konuyla ilgili düzenleme yapılarak 12’i de birlik oran 10’da bir öşüre dönüştürülmüştür. Kratova’da da aynı uygulamanın yürürlükte olduğu görülmektedir. Bu kanunnameye maddede görev alan kişiler ve sorumlulukları ile ilgili de bilgiler verilmiştir. Buna göre şafar adlı görevlilere haftada bir, bir at torbası kadar cevher verilirdi. Ancak bunun uygulanmasında farklı bir usul tercih edilirdi. Cevher şafara verilmeyerek haftada dörder akçe ulufe, bazı zamanlarda üçer akçe verilerek, cevherin kalanı amile bırakılırdı. Cevher işleyen işçilerin nazırına hutman denir, sekiz işçi üzerinde bir hutman görevlendirilirdi. Hutmanlara da haftadan haftaya çıkarılan cevherden yaklaşık bir at torbası kadar cevher verilirdi⁶³.

Madenlerin eritilmesi sırasında ihtiyaç duyulan kömürün Sidrekapsi’ndeki ocakların yakınlarına getirilmesi hakkı herkese tanınmıştı. Hatta bu işi yapan kişiler ile madencilerin bargirleri dahi ulak hizmetinde kullanılmadığı gibi bunun aksine hareket edenler, subaşı ve kadılarca takibe alınarak gerekli cezayî müeyyideye maruz bırakılırdı⁶⁴.

Muhtemelen Fatih Sultan Mehmed’in iktidarının sonlarına ait Kratova madenleri ile ilgili kanunnameye yeni kurallarının uygulamaya alındığı anlaşılmaktadır. Eski usule göre kuyudan çıkan cevherin hepsi işçilerin oluyor, kuyu sahiplerine işçiler tarafından altıda bir cevher veriliyor, arta kalan cevher ise 20 akçe karşılığında yine kuyu sahiplerine satılıyordu. Yeni getirilen usule göre ise kuyular, bol cevher veren kuyu ve bol cevhere sahip olmayan kuyu olarak iki katagoriye ayrılıyordu. Bol cevher veren kuyunun cevherinden devlet adına alınan öşürden sonra kalan cevher, kuyu sahibi ve işçiler arasında bölüşürülüyordu. Eğer kuyu iyi cevher vermeyen bir özellik gösterirse, cevherin yarısından fazlası istişare ile işçilere veriliyordu⁶⁵.

61 Anhegger and İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî*, 12.

62 Yani 1200 dirhem gümüşten 100 dirhem gümüş alınmaktadır. 1 Dımaşk dirhemi, 3,086 gramdır. Anhegger and İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî*, 66.

63 Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 519; Beldiceanu, *Regrements Miniers*, 183.

64 Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 525; Anhegger and İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî*, 66-67.

65 Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 519.

Kuyulardaki sıkıntılardan en önemlisi hiç kuşkusuz su seviyesindeki artıştır. Bu durumda su dolu olan kuyulara lağım açılarak suyun tahliyesi sağlanır ve kuyunun kurutulması yoluna gidilirdi. Bu işi yapanların aldıkları ücretler de kanunnamelerle belirlenmişti. Hâsıl olan cevherin öşrü alındıktan sonra, dokuzda biri lağım sahiplerine verilirdi. Kuyuda bol su olması halinde mültezimler de hak sahibi olurdu. Bu haldeki bir kuyuda mültezimler, 1/7, 1/6 veya 1/5 nispetinde paya sahip olur, bu hal kadı önünde hüccet edildikten sonra lağım açılması işine başlanırdı⁶⁶.

Kuyudaki suyun boşaltılması için devletin de devreye girdiği ve suyun boşaltılması için bazı kişileri görevlendirdiği görülmektedir. 26 Aralık 1459 tarihinde, Novaberde de yer alan kuyulardaki suların boşaltılması için 600.000 akçenin lazım olduğu hesaplanmıştı. Bu paranın 300.000 akçesi Hoca Nikola, Kartov ve Vaslukos oğlu Toman'a verilmiş ve geri kalan miktarı ise Novaberde'deki gayrimüslim sipahilere ödenmişti. Ancak keşif miktarının yeterli gelmediği kısa zaman içinde anlaşıldığından Hoca Nikola ve Novaberde'den Kabakoz Husioğlu Yani, bu işi yapmak üzere bazı tekliflerde bulunmuştu. Buna göre şahıslarına verilecek parayı ilk yıl ödememek, ikinci, üçüncü ve dördüncü yıllarda 200.000'er akçe olarak geri ödemek taahhüdünde bulunan girişimcilerin istekleri devlette karşılık bulmuştu. Bunun üzerine devlet su harcı için hâsıl olan gümüşten alınan beş akçe ve iki puldan feragat etmiş, beylik hâsılı da bu kişilere bırakılmıştı. Ayrıca devlet, son bir kolaylık daha sunarak iş sonunda 50.000 akçeyi müteşebbislere bağışlayacağına söz vermişti⁶⁷.

Fatih'in madenler ile ilgili politikasını paranın dolaşımı ile ilgili yaptıklarından ayrı düşünmek imkânsızdır. Fatih Sultan Mehmed devri Osmanlı tarihinde eşi benzeri görülmemiş para üzerindeki ayarlamalarla geçmiştir. 1444-1481 tarihleri arasında, tecdid-i sikke denen akçenin ağırlığı ve gümüş içeriği tam altı kez düşürülmüştür⁶⁸. Fatih'in uygulamaya soktuğu tağşiş politikasının bir ayağı da doğal olarak eski paralarının piyasadan çekilmesidir. Bu doğrultuda çıkarılan yasaknamelerle bölgeye adamlar sevk edilerek gerekli tedbirler alınıyordu. Nitekim tarihsiz bir Novaberde yasaknamesinde bu durum açıkça zikredilmekte, gümüş ve eski akçelerin kaçırılması yerine darphanelere teslimi, aksi uygulamalara tevessül edenlerin soruşturulması, bulunan akçelerin dir-

66 Akgündüz, *Fatih Devri Kanunnameleri*, 519.

67 Anhegger and İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî*, 10.

68 Yeni sikkelerin üzerine basıldıkları yıl yazılmasından yola çıkarak Sultan II. Mehmed'in tağşişleri 1444 yılındaki ilk cülusu, 1451 yılındaki ikinci cülusu ve daha sonrasında ise 1460-1461, 1470-1471, 1475-1476 ve 1481 yıllarında gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 54.

hemine ikişer akçe verilerek darphaneye teslimi ve kalb akçelerin alım-satımında kullanılmaması emrediliyordu. Bu tedbirlerden olarak Dubrovnik ve diğer gayrimüslim vilayetlere giden yolcu yükleri ile bedesten ve kervansaraylardaki odalarının aranması gibi tedbirlere başvuruluyordu⁶⁹. Hatta Novaberde ile ilgili bir emirde kalb akçe bulunduran kişilerle ilgili ağır yaptırımlar getirilmiş, kalpazanlık yapanların boğazından asılarak idamına hükmedilmişti⁷⁰.

Fatih Sultan Mehmed'in yeni akçe çıkartma ve eskisini tedavülden yasaklama şeklindeki mali tedbirleri ile şahıslar elindeki eski akçeyi darphanelerde beşte bir eksiğine hakiki gümüş fiyatına almak imkânı elde etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Böylece devlet nakit gümüş para üzerinden beşte bir vergi alma imkânına kavuşmuştur⁷¹. Sultanın çıkardığı yeni nizamnameler ile bölgedeki Üsküp, Kratova ve Novaberde darphanelerinde para basım faaliyetlerinin hızlandığı görülmektedir. Bu minval üzere bölgedeki madenler ve bu madenlerin darp edildiği darphanelerle ilgili müteşebbislerin girişimlerini görmek mümkündür⁷². Nitekim 1475 yılında Kratova maden ocakları ve darphanesi hakkında bilgi veren Cenovalı Yakopo de Promotorio, şehirde bir darphanenin bulunduğunu ve büyük miktarlarda altın ve gümüşün darp edildiğini yazmaktadır⁷³.

Sonuç olarak Fatih Sultan Mehmed, kurmaya çalıştığı imparatorluğun nakit ihtiyacının önemli bir kısmını, bölgedeki madenleri ele geçirerek gerçekleştirmişti. O, aynı zamanda bu madenlerin daha iyi işletilmesi gayesiyle kanunname, yasakname ve nizamnameler çıkarmıştır. Bu kanunnamelerin büyük çoğunluğu her ne kadar tarihsiz olsa da, hükümdarın Sakson madencilerin uygulamalarının bölgeyi ele geçirdiği sırada yürürlükte tuttuğu, zaman içinde kendi kanunlarını yerleştirmeye gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim kuyu ve kuyucular ile diğer maden çalışanları ile ilgili düzenlemeler ilerleyen yıllarda bölgede yeni bir sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Üsküp Nezareti ve bu nezaretin idare ettiği sahalardaki lon kuyucuları ve lonik bedeli bunun en önemli kanıtını oluşturmuştur⁷⁴.

69 Anhegger and İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî*, 8.

70 Anhegger and İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî*, 9.

71 Yaşar Üysel, "Reformcu Bir Hükümdar Fatih Sultan Mehmed", *Belleten*, Sayı: 212, (Ankara 1991), 83.

72 Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukaataaları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23, No: 1-2, (İstanbul Ekim 1962-Şubat 1963), 167-169.

73 Ахмет Шериф-Маржан Димитријевски, *Кратовската Монетокова Чница Во Османлискиот Период*, (Кратово: Logos-A Press, 2007), 63.

74 Üsküp Nezareti, lon kuyucuları ve lonik bedeli hususunda ayrıntılı bilgi için bkz., Eyüp Kul, *Alaca-hisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçitrın Sancaklarında Madencilik (Üsküp Nezareti, Lon Kuyucuları ve Lonik Bedeli)*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2019).

Fatih Sultan Mehmet Dönemi Tıbbi El Yazmalarına Göre Savaş Yaralanmalarında Uygulanan Tedaviler

Elif Gültekin*

Giriş

Büyük bir cihan imparatorluğu kuran Osmanlı Devleti'nde bunu sağlayan temel unsurlardan biri hiç şüphesiz orduların sefer öncesi ve sefer sırasındaki lojistik hizmetlerinin başarılı bir şekilde organize edilmesidir.¹ Sefer lojistiği kapsamında ordunun maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarını gözettiği bilinen Osmanlı Devleti, ordunun mühimmat ve cephanesini eksiksiz hazır ettiği gibi, askerlerin beslenmeleri için yeteri kadar yiyecek ve zahireyi de sağlamıştır.² Ordunun giyim-kuşam, temizlik, hayvanların ihtiyaçlarının giderilmesi, yemeklerin taze pişirilmesi gibi hususlarda siyasi yapının iç kaynaklarının yetersiz görüldüğü zamanlarda ise, bu ihtiyaçları kentlerdeki orducu esnafları aracılığıyla karşılamıştır.³

Sefer lojistiği; sefer organizasyonu sırasında ordunun hareket ve savaş kabiliyetinin arttırılması, besin ve diğer ihtiyaçların karşılanması gibi amaçlar doğrultusunda alınan tedbirleri kapsadığı gibi, hasta ve yaralıların tedavisini yürüterek can kayıplarını en aza indirmeyi sağlayacak önlemleri de içermektedir.⁴ Savaş al anlarına ulaşıncaya değin uzun mesafeler kat eden ordunun

* Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

1 Uğur Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik", *Turkish Studies* 2012; 7(4): 2269-2286.

2 Tahir Sevinç, "1695 Sakız Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2010; 21: 59-79.

3 Bülent Çelik, "Osmanlı Seferlerinde Orducu Esnafı", *SUTAD* 2018; (44): 259-267.

4 Mehmet Çetin, Recep Kök, "Askeri Devrim Bağlamında Batı Savaş Lojistiğinin Tarihsel Gelişimi", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 2015; 3(4): 1-25.

yakalanabileceği salgın ve bulaşıcı hastalıklar ve savaş meydanlarında görülen yaralanmalar ile mücadele, ancak sefer sırasında sağlık hizmetlerinin iyi organize edilebilmesi ile mümkündür. Osmanlı Devleti'nin başta İstanbul olmak üzere pek çok önemli fethine imza atan Fatih Sultan Mehmet'in de savaşlarda gösterdiği başarıda hiç şüphesiz savaş meydanlarında sunulan sağlık hizmetlerinin iyi organize edilmesinin katkısı olmalıdır.

Cerrahiyye-i İlhaniyye'de Savaş Yaralanmalarına Uygulanan Tedaviler

Savaş lojistiğinin sağlık boyutunu gösterebilecek Fatih Sultan Mehmet dönemine ait bir arşiv belgesi bugüne kadar tespit edilmemiştir. Ancak o dönemde yazılmış Türkçe tıp kitaplarında savaş yaralanmaları için uygulanan tedaviler hakkında bazı ipuçlarına rastlanmaktadır. Fatih Sultan Mehmet döneminde yazıldığını kesin olarak bildiğimiz eserler arasında özellikle Sabuncuoğlu Şerefeddin'in yazdığı *Cerrahiyye-i İlhaniyye*⁵ önemli bir yere sahiptir. Cerrahi ameliyatları ve cerrahi aletleri tasvir eden minyatürleri ile sadece Türk tıp tarihi için değil dünya tıp tarihi için de çok önemli bir eser olan *Cerrahiyye-i İlhaniyye*⁶ savaş yaralanmalarına özel bir cerrahname değildir. Savaş yaralanmaları, savaş sırasında ateşli ve ateşsiz silahların etkisiyle ya da yakın mücadele sırasında vücudun aldığı darbeler neticesinde oluşan yaralanmaları kapsamaktadır. Bu tür yaralanmalarda etki yüzeysel ise ciltte ezilmeler, morarmalar, derin olmayan yaralar ortaya çıkabildiği gibi etkinin derin olması durumunda derin yaralar, damar kesikleri ve buna bağlı kanamalar, kırık-çıkıklar, uzuv kaybı, iç organ fonksiyonlarının bozulması, ateşli silah kullanıldıysa yanıklar oluşabilir, enfeksiyon riski ortaya çıkabilir. Bu bağlamda *Cerrahiyye-i İlhaniyye*'de yer alan, damar kesiklerinin anlatıldığı 56. fasıl, yara bakımı ve tedavisinin anlatıldığı 84. fasıl, ampütasyonun anlatıldığı 87. fasıl, vücuttan ok ve temren çıkarmanın anlatıldığı 94. fasıl, kırık-çıkık tedavilerinin anlatıldığı 3. bâb, kan durdurucu ve yara tedavi edici ilaçların anlatıldığı 36. fasıl başta olmak üzere pek çok başlık altında, savaş yaralanmalarına uygulanan tedaviler hakkında işaretler bulmak mümkündür.⁷

Cerrahiyye-i İlhaniyye'de yer alan vücuttan ok ve temren çıkarılması başlığı doğrudan silahla yaralanmayı içermesi bakımından diğer başlıklara göre konumuza daha aydınlatıcı malumatlar sağlamaktadır. Burada yer alan bilgilere göre ok ile yaralanmış kişilerde öncelikle yaralının durumuna bakılarak tıbbi

5 Nuran Yıldırım, "Cerrahiyye-i İlhaniyye, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Gözlem ve Deneyimleri, Cerrahi Yöntemler ve Ameliyatlar", *Journal of Turkish Studies* 2017; 47: 297-347.

6 İlter Uzel, "Şerefeddin Sabuncuoğlu: Cerrahiyyetü'l-Haniyye", Türk Tarih Kurumu, Ankara:1992.

7 Age, ss. 348-352.

müdahalenin işe yarayıp yaramayacağına karar verilmektedir. Eğer hayatı kurtarılabilirse olduğu kanaat getirilirse ikinci adım olarak ok ve okun ucundaki delici kısım olan temren vücuttan çıkarılmakta, ardından gerekiyorsa yara dikilmekte ve bakımı yapılmaktadır.⁸

Sabuncuoğlu; ok ile yaralanmış kişilerde eğer beyin (*dimağ*), kalp (*yiürek*), karaciğer (*bağır*), akciğer (*öyken*), hayalar, bağırsaklar, mesane (*kavuk*) ve buna benzer ana organlar (*âzâ-yı reise*) isabet aldıysa yaralının hayatının kurtarılmasının daha zor olduğunu belirtmektedir. Özellikle bu organların yaralanması akabinde yaralıda görülen bazı belirtilerin (*alâmetler*) kısa süre içerisinde hayatlarını kaybedeceklerine işaret olduğunu, bu belirtileri gösterenlere tıbbi ve cerrahi müdahalenin beyhude olacağını ifade etmektedir.⁹

Sabuncuoğlu'nun tehlikeli olarak tanımladığı alametler; okun kafaya isabet ettiği ve kafatasını geçerek beyin zarını yaraladığı durumlarda (*beyni üzzerindeki perdeyi mecruh itse*) şiddetli baş ağrısı, baş dönmesi (*degzinmesi*), göz kararması, iki gözde kızarıklık, tasa [ölüm korkusu], akıl bulanıklaşması (*aklı muhabbit olur*), dilin kızıl olması, kasılmalar (*teşennüc*) ortaya çıkması, safra kusma, burun ve kulak deliklerinden kan gelmesi, belki konuşamaz olma, sesin kısılması, okun girdiği yerden bulamaç ya da et suyu benzeri bir sıvı [beyin omurilik sıvısı] çıkmasıdır. Eğer ok kalbi yaraladıysa sol göğüs başına yakın bir yere isabet etmiştir ve yaralı oku sert bir yere batmış gibi hisseder, ok vücutta yumurta hareket eder gibi hareket eder, yaradan (*cerahat*) kan gelir, ellerle ayaklar soğur, soğuk soğuk terleme görülür. Akciğer isabet aldıysa yaradan köpük çıkar, yaralının boyun damarları (*eviye*) şişer, rengi morarır, yaralı derin derin nefes alır, soğuk hava talep eder. Diyaframın yaralandığı (*hicab*) durumlarda yaralı büyük büyük nefes alır, şiddetli ağrısı olur, uyuyamaz. Kişinin karaciğeri yaralandıysa şiddetli ağrısı olur, yaradan koyu renkli kan sızar; midesi yaralandıysa yaradan hazm edilmemiş gıdalar çıkar; bağırsaklar yaralandıysa yaradan dışkı (*necis*) sızar; mesanesi yaralandıysa şiddetli ağrı hisseder ve yaradan idrar sızıntısı olur.¹⁰

Sabuncuoğlu'na göre yukarıda sayılan alametlerin görüldüğü yaralılar kısa süre içerisinde hayatlarını kaybedeceklerdir ve tedavileri mümkün değildir. Ölümün yakın olduğu bu kişilerden ümit kesmek gerekmektedir. Ancak bahsi geçen organlara saplanmış olmasına rağmen bu belirtiler görülüyorsa ok çıkarılıp yara tedavi edilebilir. Ayrıca okun etli bir bölgeye saplanması ve gözle

8 Age, ss. 348-352.

9 Age, ss. 348-352.

10 Age, ss. 348-352.

görülebiyecek bir yerde bulunması durumunda da hemen çekilip çıkarılması mümkündür. Çekildiği halde çıkmayan ok, etrafındaki dokular çürüyene kadar birkaç gün vücutta olduğu gibi bırakılır ve sonra çıkarılır. Eğer ok; göğüs, karın, vücudun iki yanı (*pehlu*), *yavuk* gibi vücut boşluklarına battıysa ve temren görünmüyorsa, yani o boşlukta kaybolduysa, *mil* (Resim 1) isimli alet ile aranır. Temren bu şekilde bulunabilirse *kelbeteyn* (Resim 2) ile tutulur ve çekilerek çıkarılır. Okun kelbeteyn ile çıkarılacağı yara ağzı dar ise ve bu bölgede damar, sinir ya da kemik bulunmuyorsa biraz yarılarak genişletilebilir ve ardından okun çıkarılması gerçekleştirilir. Bu işlem sırasında oluşan yara ağzı büyükse dikilerek gerekli ilaçlar sürülür ve yara bakımı yapılır.¹¹

Sabuncuoğlu; okun yumuşak dokuya isabet etmediği ve kendi ifadesiyle “vücudun daha sağlam (*eslem*) bölgeleri” olan yüz, boyun, boğaz, iki kürek kemiği arası (*talı*), pazular, köprücek kemiği, arka omurga, uyluk, baldır gibi kemikli azalara isabet ettiği durumlarda da müdahaleden fayda görülebileceğini söylemektedir. Eğer ok bir kemiğe isabet ettiyse hemen çekerek çıkarılabilir. Bu şekilde çıkmazsa birkaç gün ok orada bırakılır, etrafındaki doku çürüdükten sonra çekilir. Yine çıkmazsa bir *miskab*¹² (Resim 3) ile temrenin etrafındaki kemik doku delinerek genişletilir ve ok çekilerek çıkarılır. Ancak ok kafa kemiğine isabet edip beyin zarını (*sıfak*) geçerek beyne ulaştıysa ve yukarıda bahsedilen kötü alametler ortaya çıktıysa müdahaleye gerek yoktur. Ok sadece kemiğe batıp beyin zarını geçmediyse ve yaralı bu haldeyken birkaç güne kadar ölmezse ok o zaman çıkarılabilir.¹³

Sabuncuoğlu okun nasıl çıkarılacağına karar verilirken saplandığı vücut bölgesi kadar temren ve okun çeşidinin de yol gösterici olduğunu söylemektedir. Büyük ok, küçük ok, sapının (*ağacının*) içi oyuk (*mücevef*) olan ok, sapı tek parça (*bitevi*) olan ok, üç köşeli ok, dört köşeli ok, çengelsiz temren ve çengelli temren farklı şekillerde vücuttan çıkarılmaktadır. Ok ve temrenin vücuttan çıkarılması, çeşitlerine göre, girdiği taraftan ya da çıkış yönünden olmak üzere iki farklı yol izlenerek gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin temren vücuttan çıkacağı noktaya yakın ise ve çıkış yapacağı alanda oluşturduğu kabartı dışarıdan bakıldığında görülebiliyorsa, bu kabartı bölgesi yarılarak temren kelbeteyn yardımı ile sıkıca tutulur ve çekilerek çıkarılır. Ya da temren ve okun sapı birlikte vücutta kalmışsa okun sapı ileri doğru itilerek vücuttan çıkması sağlanmaktadır. Diğer taraftan temrenin iki yanında iki çengeli olur-

11 Age, ss. 348-352.

12 Miskab: Sert nesnelere delmede kullanılan alet. Bugün de bu amaçla kullanılan aletlere matkab denmektedir.

13 İlder Uzel, Age, ss. 348-352.

sa, çekilerek çıkarıldığında dokuyu parçalayacağından itilerek çıkarılmalıdır. Bu nedenle öncelikle battığı etin bu çengellerden kurtarılması gerekir. Eğer çengeller kolaylıkla çıkarılamayacak kadar büyükse temreni oynatmak ve temreni çıkana kadar dört tarafa yavaşça döndürmek gerekir. Bu şekilde çıkmazsa temreni birkaç gün yerinde bırakılır ve temrenin etrafındaki doku çürüyünce çekilir. Vücuttan çıkarılacak temrenin şekline göre bazı yardımcı aletler de kullanılmaktadır. Örneğin temrenin sapa bağlandığı kısım oyuk değilse, *midfa'-ı mücevvef*¹⁴ (Resim 4) isimli alet yara sokulur, bu aletin ucundaki oyuk kısmın temrene oturması sağladıktan sonra temreni itilerek çıkarılır. Eğer vücut içinde kalmış olan temrende sapın takılacağı kısım oyuksa, bu oyuğa girecek şekilde tasarlanmış konik bir ucu olan *midfa'-ı musammet*¹⁵ (Resim 5) ile temreni itilir ve vücuttan çıkarılır.

Cerrahiyye-i İlhaniyye'de okun vücuttan çıkarılması sırasında dikkat edilmesi gereken hususlara da yer verilmiştir. Buna göre ok çıkarılırken damar, sinir ve tendonları (*veter*) kesmemeye itina gösterilmelidir. Bunun için mümkün olduğunca yumuşak, acele etmeden ve sabırla davranılmalıdır. Ayrıca yaralıya ok çıkarma işlemi sırasında bulunduğu vaziyeti hiç bozmaması talimatı verilir. Veyahut da işlemi yapan kişiye nasıl kolay olacaksa hastanın öyle durması sağlanmalı ve temreni ondan sonra çekilmelidir.¹⁶

Ok çıkarma işlemi tamamlandıktan sonra yara bakımı da itina ile yapılmalıdır. Eğer çıkarılan temrenin zehirli (*agulu*) ise ok değen yerin dokusu yarılacak şekilde okun yaraladığı yer tamamen kazınır. Ardından yara iyileşene kadar uygun ilaçlar ve merhemlerle bakım yapılır. Ok çıkarma işlemi sırasında kanama olursa kitabın son faslındaki kan durdurucu ilaçlar sürülerek müdahale edilmelidir. Diğer taraftan ok çıkarıldıktan sonra oluşan yara büyükse yara ağzı dikilmeli ve iyileşinceye kadar ok yarasına uygun ilaçlarla yara bakımı yapılmalıdır.¹⁷

14 Midfa': İtici demektir. Midfa'-ı Mücevvef: Temrenin ok sapına bağlandığı kısmın konik formda olduğu durumlarda kullanılan, temreni itecek kısmının içi oyuk şekilde olan itici bir alet. Bu aletin modern çizimi için bkz: Ümit Emrah Kurt. Hekim Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun *Cerrahiyetü'l Haniyye* Adlı Eserinde Yer Alan Cerrahi Aletlerin Tanımlanması, Çizimi Sınıflanması ve Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, syf. 351.

15 Midfa'-ı Musammet: Temreni itecek kısmı konik formda olan itici bir alet. Bu aletin modern çizimi için bkz: Ümit Emrah Kurt, age, s. 350.

16 İlter Uzel, Age, Age, ss. 348-352.

17 İlter Uzel, Age, Age, ss. 348-352.

Tartışma ve Sonuç

Fatih Sultan Mehmet döneminde yazılmış olan ve dönemin cerrahi müdahalelerini en kapsamlı şekilde açıklayan *Cerrahiyye-i İlhaniyye*'de ok yaralanmalarının tüm ayrıntıları ile paylaşıldığı görülmektedir. Ok ile yaralananlarda görülen tehlikeli belirtiler çok iyi gözlemlenmiş, sağlık personelinin ve sağlık malzemelerinin sınırlı olduğu savaş alanlarında bu belirtilerin yol göstericiliğinde kimlere müdahale edilmesinin yerinde olacağı açıklanmıştır. Bugün de doğal felaketler, savaşlar gibi büyük olaylarda sağlık personelleri olay yeri müdahalesinde benzer bir tutum doğrultusunda hareket etmektedirler.

Dünyanın en eski savaş aletlerinden biri olan ok¹⁸ ile gerçekleşen yaralanmalarda izlenecek yolun son derece ayrıntılı olarak ele alındığı *Cerrahiyye-i İlhaniyye*'de ateşli silahlarla yaralanmanın yer almıyor olması dikkat çekicidir. Ateşli silahlardan topların ilk kez 1331 yılından itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Topun icadından yaklaşık elli yıl sonra Avrupada ilk tüfekler de kullanılmaya başlamıştır.¹⁹ Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Batı ordu sistemi ve savaş yöntemlerinde ateşli silahlara dayalı yeni taktiklerin devreye sokulduğu²⁰ bir askeri devrim yaşanmıştır.²¹

Avrupada ateşli silah yaralanmalarından bahsettiği bilinen ilk kitap ise Alman ordusu baş cerrahı Heinrich von Pflazpaint'ın 1460 yılında yazdığı Buch der Bündt Ertznei [Buch der Wundarznei] adlı eserdir.²² Bu kitabın yabancı cisimlerin çıkarılması kısmında ok ve kurşun yaralanmalarından bahsedilmiştir. Ateşli silahların daha da geliştiği askeri devrim yıllarında, ünlü Fransız cerrah Ambroise Pare (1510-1590) kurşun yaralanmaları ile artan uzuv kayıpları nedeniyle yeni amputasyon ve yapay uzuv teknikleri geliştirmiş, kurşun yaralanmalarının vahim sonuçlarına yeni bir boyut kazandırmıştır.²³

Osmanlı Devleti'nde ise 2. Murat döneminden itibaren ateşli silahların kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Ateşli silahlar Fatih döneminde yeniçeriler arasına tam olarak yerleşmiştir.²⁴ Ateşli silah yaralanmalarından bahseden ve

18 Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara: 1999, s.9.

19 Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara: 1993, ss.104-105.

20 Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul: 2010.

21 Mehmet Çetin, Recep Kök, Agm.

22 A. Greig, A. Gohritz, M. Geishauer, W.J. Mühlbauer. Heinrich von Pflazpaint, Pioneer of Arm Flap Nasal Reconstruction in 1460, More Than a Century before Tagliacozzi. *Craniofacial Surgery*, 2015; 26(4):1165-8.

23 Alan J. Thurston, Paré and Prosthetics: *The Early History of Artificial Limbs*, ANZ Journal of Surgery 2007; 77(12): 1114-1119.

24 Nejat Eralp, Age. s. 111.

kurşunun vücuttan nasıl çıkarılacağına anlatıldığı Osmanlı dönemine ait ilk kitap *Alâim-i Cerrahîn* isimli cerrahnâmedir. Bu eser, Mora seferi sırasında Moson kalesi fethedildiğinde kalede bulunan Çindar isimli cerrahi kitabının İbrahim b. Abdullah tarafından 1505 yılında Türkçeye yapılan tercümesidir.²⁵ Savaş meydanında kurşun çıkarma ile ilgili Osmanlı dönemine ait ilk tasvir ise bir Venedik cerrahi kitabında yer almaktadır.²⁶ (Resim 6)

2. Murad döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nde tüfekler kullanılmış olmasına rağmen, Fatih Sultan Mehmet döneminde yazılmış ve dönemin en önemli eserlerinden biri olan *Cerrahiyye-i İlhanîyye*'de kurşun çıkarma bahsinin yer almaması, değişen savaş teknolojisine Osmanlı sağlık hizmetlerinin yeteri kadar ayak uydurmadığını, yani savaş lojistiğinin sağlık hizmetleri boyutunda eksiklikler yaşanmaya başladığını düşündürmektedir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin savaşlardaki üstünlüğünü kaybetmeye başlamasında bu durumun etkisi ayrıntılı olarak incelenmeye muhtaç olmakla beraber, "orduya yeni tıbbi bilen hekimler yetiştirmek üzere" 1827 yılında Tıphane-i Amire ismiyle yeni bir tıp okulu kurulmuş olması bu düşüncemizi desteklemektedir.

Kaynakça

Çelik, Bülent. "Osmanlı Seferlerinde Orducu Esnafı", *SUTAD* 2018; (44): 259-267.

Çetin, Mehmet, Kök, Recep. "Askeri Devrim Bağlamında Batı Savaş Lojistiğinin Tarihsel Gelişimi", *Siyaset. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2015; 3(4): 1-25.

Emecen, Feridun, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul: 2010.

Eralp, Nejat. *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara: 1993, ss.104-105.

Greig, A. Gohritz, A. M. Geishauser, W.J. Heinrich von Pfalzpaint, Pioneer of Arm Flap Nasal Reconstruction in 1460, More Than a Century before Tagliacozzi. *Craniofacial Surgery*, 2015; 26(4):1165-8.

25 Mehmet Gürlek, "Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Cerrahi Yazmalara Bir Örnek: Alaim-i Cerrahin", *Turkish Studies* 2011; 6(3): 1423-1434.

26 A. Cruce, *Chirurgiae libri septem, theoricam, practicam, ac verissimam experientiam continentes*, Venedik: 1573.

Gürlek, Mehmet. Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Cerrahi Yazmalara Bir Örnek: Alaim-i Cerrahîn. *Turkish Studies*, 2011; 6(3): 1423-1434.

Kurt, Ümit Emrah. *Hekim Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyetü'l-Haniyye Adlı Eserinde Yer Alan Cerrahi Aletlerin Tanımlanması, Çizimi Sınıflanması ve Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.

Kurtaran, Uğur, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik", *Turkish Studies* 2012; 7(4): 2269-2286.

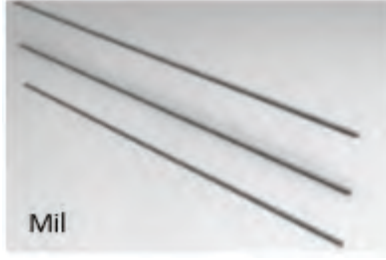
Sevinç, Tahir, "1695 Sakız Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010; 21: 59-79.

Thurston, Alan J. Paré and Prosthetics: "The Early History of Artificial Limbs", *ANZ Journal of Surgery*, 2007; 77(12): 1114-1119.

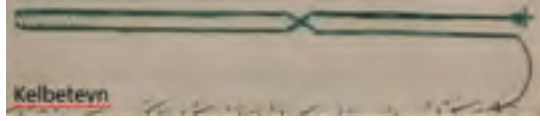
Uzel, İlder. *Şerafeddin Sabuncuoğlu: Cerrahiyetü'l-Haniyye*. Türk Tarih Kurumu, Ankara:1992.

Yıldırım, Nuran, "Cerrahiye-i İlhaniyye, Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun Gözlem ve Deneyimleri, Cerrahi Yöntemler ve Ameliyatlar", *Journal of Turkish Studies*, 2017; 47: 297-347.

Yücel, Ünsal. *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara: 1999.

Resim 1: Temreni vücut boşluğunda arayıp bulmaya yarayan mil isimli aletin Ümit Emrah Kurt tarafından yapılan çizimi

Resim 2: Temren çıkarmada kullanılan, ucu kuş burnu gibi, ağzının içi tuttuğu nesneyi sıkıca kavrayabilmesi için dişli olan "kelbeteyn" in Cerrahiyye-i İlhaniyye'deki tasviri.

Resim 3: Cerrahiyye-i İlhaniyye'de miskab örnekleri ve Ümit Emrah Kurt tarafından yapılan güncel çizimi.

Resim 4: Midfa'-ı Mücevvef. Cerrahiye-i İlhaniyye'deki orijinal çizim ve Ümit Emrah Kurt tarafından yapılan güncel çizim

Resim 5: Midfa'-ı Musammet. Cerrahiye-i İlhaniye'deki orijinal çizim ve Ümit Emrah Kurt tarafından yapılan güncel çizim.

Resim 6: 1570-1573 Osmanlı Venedik Savaşı'nda bir kurşun çıkarma tasviri. Görsel A. Cruce (della Croce) tarafından yazılan *Chirurgiae libri septem, theoreticam, practicam, ac verissimam experientiam continentes* (1573) isimli eserden alınmıştır.

Fatih Sultan Mehmed Dönemine Ait Bulgaristan Milli Kütüphanesi'nde Korunan Osmanlıca Belgeler

Stoyanka Kenderova*

Bulgaristan Sv. sv. Kiril ve Metodiy Milli Kütüphanesi (NBKM), Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait, arşiv evrakları, el yazmaları ve eski baskı kitaplarıyla birlikte, süreli yayınlara da sahip olan, dünyanın en zengin kütüphanelerinden biridir. Bütün bunlar, 140 yıl önce kurulan Şarkiyat Bölümünde muhafaza edilmektedir. Sayı olarak, Şarkiyat Bölümü 328 yerleşim fonunda bulunan ve genelde Osmanlıca olan 500 000'nin üzerinde işlenmiş arşiv birimine (archival unities) sahiptir.¹ Bundan başka burada 720 defter, 183 sicill, 3800 Arapça, Osmanlıca ve Farsça el yazması² ve 2000 civarında Arap alfabesiyle yazılı eski baskı kitap bulunur. Osmanlı belgeleri arasında 15. yüzyıla tarihlenenler, en az sayıdadır. Fatih Sultan Mehmed hükümdarlığına ait belgelerin yanısıra onun adıyla ilgili olup daha sonraki zamanlardan kaynakları da burada sunarız.

* Prof. Dr.

- 1 Stoyanka Kenderova ve Sevdije Ali, "Ottoman Archive Documents Kept in the Bulgarian National Library", in *Balkan Ülkeleri Kütüphaneler Arası Bilgi-Belge Yönetimi ve İşbirliği Sempozyumu Bildirileri. 5-7 Haziran 2008, Edirne/Türkiye. Yayına Hazırlayanlar Ender Bilal ve Yaşagül Ekinci.* (Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No 87), 2008, 118-123.
- 2 Stoyanka Kenderova, "Oriental Manuscripts Collection Kept in the Bulgarian National Library", in *Balkan Ülkeleri Kütüphaneler*, 139-143.

I. Fatih Sultan Mehmed dönemine (1451–1481) ait belgeler:

1. Fatih Sultan Mehmed tuğralarına sahip dört fermanı³

Bunlar arasında en erken tarihli olan Gelibolu limanı'nın sahibi Küçük Yahya ve ortaklarına hitap eden 26 Safer 882/ 9.06.1477 tarihli fermanıdır.⁴ Belgede Gelibolu sancak beyi Ahmed'in komutasındaki Akdeniz seferine katılacak olan gemilerden 70 aletçiye 7980 akçe tutarında maaşın ödenmesi emrediliyor.

Sırasıyla 20 Zilkade 882/ 23.02.1478⁵, 25 zilkade 882/ 28.02.1478⁶ ve 8 Zilhicce 882/ 11.02.1478⁷ tarihli geri kalan üç ferman, Novo Bırdodaki Sultan maden idarecileri olan Karagöz ve Cafer'e hitap ederken bazı kalelerde konuşlanan askeri birliklerinin maaşlarının ilerde sultan hazinesine madenlerden gelecek gelirler pahasına ödenmesi emrediliyor. Askeri birlikler şöyle sıralanıyor: Hersek vilayeti'nde Kuçilat kalesi'nden 42 mustahfıza – toplam 19 338 akçe, İzvornik Kalesi'nden 156 reis ve kale azabına – toplam 57 541 akçe, ve Semendra ile Güzelce kaleleri'nden 600 reis ve kale azabına – toplam 50 000 akçe. Burada, en önemli ve kârlı maden ocaklarının daha 15. ve 16. yüzyıllarda Sultan hası olarak defterlere geçirilmiştir. Novo Bırdo bölgesi'ndeki gümüş madenlerinin ele geçirilmesine ilişkin olaylar, *Müneccimbaşı Tarihi*'nde yansıtılmıştır. Her fermanın sonunda, devir işlemi sonrası, ödemenin gider olarak kayda alınması amacıyla kadıdan hüccet alınması gerektiği belirtilmiştir.

2. Hüccetler

Yukarda adı geçen fermanların ikincisine ilişkin hüccet mevcuttur.⁸ Bu hüccet, Priştine ve Novo Bırdo el-muvella [hilâfeten] İsa el-Hüsrevi tarafından düzenlenmiştir. Belge, evâsıt-ı Zilhicce 882/ 16-25.03.1478 tarihine dayanıyor ve yukarıda belirtilen 19 338 akçe tutarının, padişah haslarından ispenç vergisini tahsil etmeye gelen Mevlâna Muhyiddin kâtibin elinden alındığını belgeliyor.

3 Belgeler Bulgarca ve faksimile olarak yayımlanmıştır. Bkz. Nikola Popov, "Nyakolko fermana ot vremeto na sultan Mehmed II", *Izvestiya na Darjavnata biblioteka Vasil Kolarov za 1955 godina*. Sofiya, 1957, 197-199, 201-204.

4 Fon 1/14042 (resim 1)

5 Fon 1/14041, yaprak 1 (resim 2)

6 Fon 1/14041, yaprak 3.

7 Fon 1/14041, yaprak 2.

8 OAK 265/32 (resim 3). Bkz. Popov, „Nyakolko fermana“, 199-200, 205; Boris Nedkov, *Osmanoturska diplomatika i paleografiya. T. II. Dokumenti i rechnik* (Sofya: Nauka i izkustvo, 1972), 122-123 ve 288.

Evahir-i Recep 882/ 29.10.-7.11.1477 tarihinde Gelibolu kâtibi tarafından düzenlenen bir hüccet daha var.⁹ Ancak söz konusu belgenin düzenlenmesine neden olan ve Sultaniye Kalesi'ni korumakla görevli 24 topçunun maaşlarının ödenmesine ilişkin fermana sahip değiliz.

3. Defterler

15. yüzyılda yaratılan birkaç düzine deftere ulaştık. Fakat bunların önemli bir kısmı bir bütün olarak korunmamış, az sayıda sayfa içermekle birlikte tarihlendirilmemiştir. Bir tek kâğıt üzerindeki filigranları ve bir yere kadar mektubu inceledikten sonra, bu yüzyıla ait oldukları söylenebilir. Tam olarak korunmuş olan defterler, Milli Kütüphane tarafından yayınlanan Envanterlere dahil edilmiştir. Bazıları “Bulgaristan tarihi hakkında Türk kaynakları” dizisine çevrildi, sayısallaştırıldı ve kütüphane sitesinden kullanılabilir.¹⁰ İkinci Mehmed dönemine ait defterler arasında toplam 12 olmak üzere en fazla timar defterleridir (7 mufassal defter ve 5 icmal defter). En erken tarihli mufassal defterler: 1454-1455 yıllarına ait (Sofya mufassal defteri), 1477-1479 yıllarına ait (Kütahya mufassal tahrir defteri) ve 1479-1481 yıllarına ait (Tırnova mufassal tahrir defteri).¹¹ Diğer dört defteri, paleografik verilere dayanarak 15. yüzyıl ortalarından olduğu tespit edilmiştir.¹²

Üç kısa timar defterleri ve doğancı defterleri de vardır. Bir tanesi 1478-1479 yılına aittir (Rumeli doğancılarının icmal timar defteri); ikincisi 1479 yılına ait olan (Edirne, Fere, Vize, Tekfurdağı, Keşan, Silivri, Pınarhisarı, Dimetoka, Dırma, Aydos, Filibe, Eskişehir vb.) doğancılarının icmal timar defteridir ve üçüncüsü – 15. yüzyılın ortalarına ait Güney-Doğu Trakiya icmal defteridir.¹³ Geri kalan kısaltılmış timar defterleri, sırasıyla 1454-1479, 1477 ve 1479-1482

9 Fon 1/14041, yaprak 4. Bkz. Stoyanka Kenderova ve Jana Jelyazkova, „Edin ranen dokument za ohranata na krepostta Sultaniye (dnes Chimenlik v Chanakkale)“, in *Tyurkologiyata dnes. Predizvikelstva i perspektivi. 65 godini spetsialnost Tyurkologiya v Sofiyski Universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Yubileyna nauchna konferentsiya 10-11.11.2017. Sastav. M. Yordanova ve İ. Sariivanova* (Sofya: Universitetsko izdatelstvo, 2017), 88-101.

10 *Turski izvori za bilgarskata istoriya. T. I (X). Sastav. B. Cvetkova ve V. Mutafchieva* (Sofya: BAN, 1964), 21-224; *Opis na timarski registri, zapazeni v OrientalSKIYA otdel na Narodnata biblioteka Kiril i Metodiy. Sastav. M. Mihaylova vb. Ed. B. Cvetkova* (Sofya: NBKM, 1970), No 1-16.

11 OAK 85/20, OAK 223/1 ve OAK 4/57.

12 Fon 1/14662 – Holomic, Arkadya, Kalendaric sancakları mufassal tahrir defteri; OAK 83/34 – Yenice, Karasu mufassal tahrir defteri; OAK 265/26 – Ilıca, İvraniye, Dubnice, Radomir mufassal tahrir defteri; Tn 31/10 – Tırnova kazası mufassal timar defteri.

13 D 649; Fon 88/752 – her iki defterden ikişer sayfa olmak üzere bkz. Stoyanka Kenderova ve Sevdıye Ali, *Bulgaristan Milli Kütüphanesi Belgeleri Işığında Edirne'de Yaşam. Proje Sorunları Recep Gürkan, Ender Bilal, Stoyanka Kenderova ve Sevdıye Ali* (İstanbul: Ege Basım, 2010, Trakya Üniversitesi Yayınları 113), 113.

yıllarına ait¹⁴. Aynı zamanda, Güneybatı Anadolu'daki vakıf köylerinin bir envanteri olup, Sultan Orhan'ın Bursadaki vakfına gelir ve giderini yansıtan ve 13 sayfadan oluşan 1454-1455 yıllarına ait bir vakıf defteri mevcuttur.¹⁵ Son olarak, 1472-1473 yıllarına ait Sağ kol akıncı defteri'nden bir bölümü de not edebiliriz.¹⁶

II. Daha sonra oluşturulmuş, ancak Sultan II. Mehmed dönemi memurları ve yakınları ile ilgili belgeler:

1. Hırvat asıllı olup Sultan II. Mehmed tarafından iki kez sadrazam tayin edilen (1453-1466 ve 1472-1473) Veli Mahmud Paşa (ö. 1473) ile ilgili Sultan I. Ahmed'in iki emirnamesi.

İlk belge, İstanbul'da defnedilen Mahmud Paşa vakıflarının bulunduğu yerlerde görev yapan kadı ve idarecilere gönderilen ve 5 Muharrem 1021/ 8.03.1612 tarihine ait hükümden bir nüshadır.¹⁷ Onun vakfına¹⁸ ait yerleşim yerlerinde cizye-i ziyade toplamak üzere memurların görevlendirilmesi, söz konusudur.

22 Rebiyulevvel 1021/ 23.05.1612 yıllarına ait ferman, Tuna Defterdarının ve bazı vergi memurlarının, Zagra-i Atik (Stara Zagora) ve Dırama bölgesinden üç vakıf köyünden cizye-i ziyadenin tahsil edilmesinin engellendikleriyle ilgilidir. Vakıflar yine Veli Mahmud Paşa'ya aittir.¹⁹

2. Muhasebe defterinden bir alıntı

Bu alıntı, 1040/ 10.08.1630-29.07.1631 yılına ait Edirne, Keşan, Yanbolu, Karınabat (Karnobat), Nevrokop, Demir Hisar, Üsküp ve Pilevne (Pleven)

14 VD 110/10 – Vidin, Berkofça ve Timok timar icmal defteri parçası; OAK 265/27 – Vidin, Zagoriye, Timok, Eflak vb. icmal tahrir defteri; OAK 45/29 – Niğbolu timar icmal defteri.

15 *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı. Proje Yönetici İsmet Binark. Proje Sorumluları Necati Aktaş ve Necati Gültepe* (Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No 17, 1994), 139-170; Evgeniy Radoshev, Svetlana İvanova ve Rumen Kovachev, *Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Department at the St St Cyril and Methodius National Library. Part 1 – Registers* (Sofia: NBKM), 2003, p. 59, No 1 (OAK 27/34).

16 OAK 94/73. Nedkov, *Osmanoturska diplomatika*, 175-177 ve 320.

17 NPTA XVII 2/98. *Turski izvori za bılgarskata istoriya. T. VII (XXVI). Ed. Strashimir Dimitrov, Elena Grozdanova ve Stefan Andreev* (Sofya: BAN, 1986), 171-172.

18 Veli Mahmud Paşa, Edirne'de mülk ve Çatalca, Silivri, Kırklareli vs. bölgelerden yerleşim yerleri İstanbul'da bir cami yararına vakıf eder. Bkz. Tayip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar* (İstanbul, 1952), 322; M. Süreyya, *Sicill-i Osmani, Cilt IV*, (İstanbul, 1996), p. 309

19 NPTA XVII 2/95 (resim 4).

vilayetlerinden *vakıf* reayadan ziyade-i cizye vergi gelirlerini yansıtıyor.²⁰ Söz konusu alıntı, Sultan II. Mehmet döneminden birçok isim içeriyor: Rume- li Beylerbeyi Murad Paşa²¹; Vezir Hoca Sinan Paşa (ö. 1486); oğlu Mehmed Bey²²; Sadrazam Rum Mehmed Paşa (1466-1469)²³; Sadrazam Karamani Meh- med Paşa (1477-1481)²⁴; Sadrazam Gedik Ahmed Paşa (1473-1477); Hekim ve II. Murad ve II. Mehmed dönemi Veziri Fazlullah Paşa ve yukarda adı geçen Mahmud Paşa.

Belgenin 2ci yaprağında (recto tarafında), 1040 yılına ait Sultan II. Mu- rad'ın eşi Sitti Sultan (veya Sitti Hatun, 1467 yılında Edirne'de vefat etmiş) vakıflarından toplanan ziyade-i cizye, yer alıyor. Vergi toplama işinde 52'nci bölüm Silahdarı Emin Hasan Abdullah ve 39'ncü bölüm Silahdarı Kâtip Ridvan Abdullah, görevlendirilmiştir. Toplam hane sayısı 425'tir.

Aynı yaprakta (verso tarafında), rahmetli Mahmud Paşa'ya, Sinan Pa- şa'ya, Sultan II. Mehmed'in özel hekimi Hekim Yakub'a,²⁵ Hatice Sultan'a (Selçuk Hatun olarak adlandırılan Sultan II. Mehmed'in kızı) ve Sultan II. Mehmed'in hocası olan Hoca Hayreddin'in Medine-i Münevver'e adanan dağınık vaziyette olan vakıflardan 1040 yılına ait ziyade-i cizyenin toplan- ması yansıtılıyor. Aynı zamanda Sultan II. Mehmed'in İstanbul vakıflarından Rum ve Ermeni reayadan toplanan ispenç vergisine de yer verilmiştir. Hane sayısı 584'ü buluyor.

III. Sultan II. Mehmed'in İstanbul'daki Hastanesi hakkında belgeler:

Bilinen en erken darüşşifalarından (*Bimaristan*) bir tanesi, 1470 yılında İstanbul'da Sultan II. Mehmed Külliyesi'nde kurulmuştur. Külliye astronomi ve matematik derslerinin verildiği bir medrese de yer almaktadır. Bu amaçla, Semerkant'tan özel olarak Ali Bin Muhammed el-Kuşçu davet edilmiştir (ö. 1474). Kendisi, ünlü astronom Uluğ Bey'in (1394-1449) öğrencisidir, onun rasathanesinde çalışmıştır, hatta daha sonra ise rasathanenin başına geçmiştir. Ayrıca Ali Bin Muhammed el-Kuşçu, aritmetik, geometri ve astronomi üzeri-

20 Fon 116/151 (resim 5). *Turski izvori*, T. VII. (Sofya: BAN, 1986), 341-346.

21 İstanbul'da bir cami, bir medrese ve imaret kuruyor, onlara vakıf olarak Edirne ve Dimetoka bölge- sinden köyleri bağışlıyor .

22 Sultan II. Mehmed'in oğlu Cem'in kızıyla evli. Kendisine mülk bağışlanıyor.

23 Üsküdar'da bir imarethane kuruyor ve ona Dimetoka bölgesinden bazı köyleri vakıf olarak bağışla- mıştır. .

24 Serez, Dirama ve Nevrokop bölgesinde mülk sahibi. Sultan II. Bayezid'in tahta çıkmasını sağlar.

25 Kendisine Yenice-i Karasu bölgesinde bir köy mülk olarak verilmiştir ve daha sonra kendisi burada vakıf kurar. Bkz Tayip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda*, 149.

ne çeşitli eserlerin yazarı olarak da bilinir. Bunun dışında Uluğ Bey'in Astro-nomi cetvelleri (zîc) hakkında yorum hazırlamıştır.²⁶

Darüşşifaları'nda çalışmak üzere Kastilya Kralı VI. Alfonso'nun hekimi Musevi Efraim İbn Savçı davet edilirken İtalya'dan Maestro Jacobo (ö. 1484) geliyor. Daha İslâmiyeti kabul etmeden ve Yakup Paşa ismini almadan önce, Sultan'ın dikkatini çeker ve özel doktoru olarak tayin edilmiştir (yukarda isminden bahsedilmiştir).²⁷

Söz konusu darüşşifa hakkında sunduğumuz belgeler, genelde darüşşifa hekimbaşı²⁸ tarafından Sultan'a²⁹ gönderilmek üzere hazırlanan arzlardır. 1671 yılına ait en erken tarihli belgede, hekimbaşı Musa'nın (ö. 1646)³⁰ Sultan I. Ahmed'e, darüşşifa çamaşırcısı (câme-i şûy) Mustafa Hasan'ın bu görevden kendi isteğiyle ayrıldığı ve yerine günlük 3 akçemaş ile Ebülkasım'ın getirilmesi tek-lifi arz edilmiştir.³¹

Darüşşifada ikinci hekim görevine henüz talebe (şakird) olan kişiler de atanmış, ancak belgelerde bu görevi üstlenmek için hazır oldukları da özellikle beyan edilmiştir. Hekimbaşı Kâtipzâde Mehmed Refi'nin (ö. 1769),³² 1759 yılına ait³³ arz'ına göre, ikinci hekim Ahmed Efendi'nin vefat etmesi nedeniyle

26 *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi. Cilt I. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu.* (İstanbul: İRCİCA, 1997), cilt 1, 27-38.

27 Yakup Paşa, böbreküstü bezlerinin salgılama yetersizliğinden kaynaklanan bir hastalık olarak da bilinen Addison hastalığı üzerinde incelemelerde bulunuyor. O. Şevki (Uludağ), *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi.* (Ankara, 1991), 207 ve 209; A. Terzioğlu, "Bimaristan", in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt VI.* (İstanbul: İSAM, 1992), 173.

28 Hekimbaşı, Sultan ve ailesiyle ilgili görevini yerine getirmektedir. Sultan Divanı üyesi olmamasına rağmen, tüm hekimlerin başını çekiyor ve saray ile devletteki tüm sağlık işlerini yönetiyor. Belgelerde ser-i etibba, ser-i etibba-i hassa, ser-i etibba-i sultani, reisületibba, reisületibba-i sultani, reisületibba-i şehriyari, ser-i etibba-i şehriyari olarak da adlandırılmaktadır (bkz. Ali H. Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşı Kurumu ve Hekimbaşılar* Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1999), 3. Hekimbaşının ve diğer sağlık ve yardımcı personelin görevleri, hastanelerin de geliri sayesinde ayakta durabildiği, vakfın kurulması sırasında *vakıfname* (vakfiye) belgelerinde detaylı bir şekilde verilmiştir. Bkz. Nil Sarı, "Osmanlı Darüşşifalarına Tayin Edilecek Görevlilerde Aranan Nitelikler", in *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* (ed. Nil Sarı, İstanbul, 1995, s. 11-54).

29 Stoyanka Kenderova, "Sultanskite bolnitsi prez XVII-XVIII vek spored osmanski dokumenti, sahranyavani v Natsionalnata biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy", in *Kulturna i meditsinska antropologiya. Sbornik v chest na prof. Mincho Georgiev. Sastav. E. Troeva* (Sofya, 2015), 172-188; Stoyanka Kenderova, "Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıllarda Bazı Sultan Darüşşifaları'nın Tarihine Ait Osmanlıca Belgeler", in *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık. Kongre Bildiri Kitabı. Ed. Ayşegül Erdemir, İbrahim Başağaoğlu, Öztan Öncel ve Sezer Erer. İstanbul, 2010* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım TİC.LTD.ŞTİ, 2010), 749-762.

30 Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1120; Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılik*, 47-49.

31 Fon 1A/53506 (resim 6)

32 Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılik*, 109-115.

33 Tsg 26/3.

boşalan göreve, şu anda [Süleymaniye]³⁴ Tıp Medresesi *şakirdi* es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Hüseyin Halife layık görülmüştür.

Yukarda adı geçen Hekimbaşı, arşivimizde sahip olmadığımız arz ile günlük 2.5 akçe ücret karşılığında darüşşifada çalışan şakird Derviş Mehmed Halife'nin öldüğünü, bildirmiştir. İsmail Halife'nin onun yerine atanması teklifi yapılırken bu amaçla daha Ağustos 1762 tarihinde rüüs-i hümayûn adı altında özel belge hazırlanmıştır.³⁵ Bütün bu detayları, başka bir hekimbaşı – Mehmed Arif (ö. 1789)³⁶ tarafından 1774 yılının tam sonunda arz'a yapılan ek yazılardan öğreniyoruz. Burada, Sultan II. Mehmed Darüşşifası şakirdi İsmail Halife, günlük 2.5 akçe ücret karşılığında ikinci hekim olarak tayin ediliyor. Boşalan şakirdlik görevine, mükemmel bir eğitim ve becerisinin garantisini olan Süleymaniye Tıp Medresesi mezunu olan Abdullah Halife getirilmiştir.³⁷

Çok daha yüksek ücretle yani 25 akçe karşılığında çalışan ve vefat eden Musevi asıllı dış hekim ve Sultan'ın hekimisi İshak Yahudi'nin³⁸ yerine 5 akçe günlük ücretle çalıştırılmak üzere es-Seyyid Mehmed Esad Halife bin es-Seyyid Mehmed Said Efendi layık bir adaydır. Olayla ilgili arz, yukarıda adı geçen Hekimbaşı Mehmet Arif tarafından Ocak 1775 yılında yapılmıştır.³⁹

Buna benzer taleplerin yerine getirilmesi için, Sadrazamın veya yardımcısı olan Kaymakam Paşa'nın onayı gereklidir.⁴⁰ Onay, belgenin üzerine "buyuruldu" kelimesinin yazılmasıyla ifade edilirken, ardından belge tarihinin tam altına daha geniş bir kalemle ikisinden birisinin imzası yer alır. İmza kuyruğu, metnin altındaki tüm boş alanı kaplar ve Latin S harfinin şekline benzer. Böylece, belgeye ek yazıların eklenmesi önlenir ve sorunun tamam-

34 Süleymaniye Tıp Medresesi, Mimar Sinan tarafından en büyük Sultan Küllüyesi'nde 1553–1559 döneminde kurulmuştur. Esin Kahya ve Ayşegül D. Erdemir. *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 152-154; T. Zorlu, "Süleymaniye Tıp Medresesi I" in *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, İstanbul, 2002, III/2. s. 79-123.

35 Rüüs-i hümayûn veya küçük berat adı verilen özel belge, bir kişinin atanması veya görevden alınması ile birisinin desteğinin verilmesi veya kaldırılması için düzenlenir. Öncelikle, yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü, devlet dairesine gönderilen bir talep, beyan veya yazı hakkında bilgi verilir.

36 Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık*, 107-108.

37 Fon 1A/5730.

38 17.yüzyılın başlarında Saray'daki Yahudi hekim topluluğu 63 kişiyi buluyor. Bkz. Nil Sarı, Osmanlı "Hekimliği ve Tıp Bilimi" in *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* (ed. Nil Sarı, İstanbul 1999), s. 30-33. 19.yüzyılın ortalarında İstanbul'daki hekim muayenehaneleri 45, burada çalışanların toplam sayısı ise 84 kişi idi. Bunlardan 75'i Yahudi hekimlerin muayenehanelerinde çalışırdı. Burada söz konusu olan 38 hekim, 20 muayenehane sahibi, 3 ortak, 11 kalfa ve 23 çıraktır. Bkz. Stoyanka Kenderova, "Register of the Medical shops in Istanbul in 19th century" in *Proceedings of the 38th International Congress on the History of Medicine*. Ed. Nil Sarı. (Ankara, 2005), 1263-1268.

39 Fon 1A/64769.

40 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 255-257.

landığı gösterilir. Daha sonra belge, Baş muhasebe kalemi odasına gönderilir, orada tezkire hazırlanır ve yeni atanan kişiye sunulmak üzere padişahın beratı yayınlanır.

Bazen metnin altında, Baş defterdarın, “mahalline kayd oluna” şeklindeki ifadesi yer alır. Bu karara, 9 Nisan 1623 yılına ait belgede rastlıyoruz. Hekimbaşı İshak Efendi yazdığı mektubunda, Fatih Darüşşifası Başhekimisi Zeynel Abidin’in (ö. 1647) başka bir göreve geçtiğini ve yerine günlük 40 akçe ücretle Sultan’ın hekimlerinden Mehmed’in tayin edilmesi rica olunmaktadır.⁴¹

IV. Sultan Hekimbaşısından Tıp risâlesi

Bazı padişah hekimbaşları tıp risâleleri de yazmıştır. Yukarıda adı geçen Zeynel Abidin bin Halil bunlardan biridir. Kendisi, aynı zamanda kadı mesleğini de yerine getirmektedir, 1638-1646 dönemi arasında ise padişah hekimidir. Bununla birlikte “Kalbin Sağlığa Kavuşması” (Şifa’ el-fu’ad“) ve “Tıbbî Konular” (Mesâil-i tıbbiye)⁴² başlıklı iki Tıp risâlesini kaleme almıştır. İlk eseri daha popülerdir ve bu eserin bir nüshasının Bulgaristan Milli Kütüphanesi’nde korunması nedeniyle burada özellikle dikkat çekeriz.⁴³

”Kalbin Sağlığa Kavuşması”, Sultan IV. Murad’a (1623-1640) takdim etmek üzere 1628 yılında kaleme alınmıştır. Eserin yazarı, iki temel görevinin insan vücudunun sağlığını korumak ve hastalıktan sonra iyileştirmek olan ve en asil mesleklerden biri olan tıbbı yüksek değer veriyor. Eser, dönemin tıbbî bilgi seviyesini yansıtırken aynı zamanda insan vücudundaki farklı yaşamsal sıvı karıştırılması ve hareketiyle sınırlandırılan ve aralarındaki ilişki ile toprak, su, hava ve ateş olmak üzere, dört ana unsurla olan ilişkiden ibaret olan normal yaşam süreçleri hakkında Hipokrat’ın (M.Ö. 460-377) öğretisinin Doğu tıbbında süreklilik bulunduğunun bir kanıtıdır.⁴⁴

Eser bir giriş, on yedi bölüm ve kapanış bölümünden oluşmaktadır. İlk on bölümde yiyecek ve içeceklerle ilgili açıklamalar ve insan vücuduna yararları hakkında, bilgiler veriliyor. Yazar, hayvan ve tavuk etine, balık, süt, taze ve kuru meyvelere dikkat çekiyor. Bir sonraki bölümler değerli taşların doğasına, bahçe ve mis kokulu yaban çiçeklerine adanmıştır. Sonuncu olan 17. bölümde

41 Fon 1A/53523 (resim 7).

42 Bayat, *Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık*, 62-65.

43 OP 1078 (resim 8). Stoyanka Kenderova, “Tsenen iztochen rakopis za zdravosloven jivot”, *Bibliotekar*, 1991, kn. 1, 34-38; Stoyanka Kenderova, “Za choveshkoto tyalo i poleznite za nego hrani i napitki” in *Etnokulturi i izkustva. Sbornik s izsledvaniya v chest na 70 godishninata na prof. Lyubomir Mikov. Sastav. Vladimir Dimitrov* (Sofya: NBU, 2017), 187-193.

44 M. Ullmann, *Islamic medicine* (Edinburgh, 1978), 57-58.

insanın şişmanlamasına ve gücünün arttırılmasına yardımcı ilgililer ele alınıyor.

Farklı gıda ürünlerinin tanımlanması, maddenin dört temel özelliğine göre yapılıyor. Örneğin arpa, mercimek ve bakla soğuk ve kuru; nohut ise ılık ve kurudur. Taze olduğu zaman balık soğuk ve ıslaktır. Yiyeceklerin birçoğu insan üzerindeki etkileriyle mizacına göre tanıtılmıştır. Yazar, yemek yerken gözetilmesi gereken üç şartın tümünü de belirtmiştir. Başta yemeye başlamadan önce, önceden tüketilen yiyeceklerden midede kalıntılardan kurtulmak amacıyla, insan hareket etmek zorundadır. Yemekten sonra, kısmî bir hareket gerekir, ardından ise sessizlik şarttır. Hatta Zeynel Abidin bin Halil, Galen'in sözlerine yer verir: "Gıda miktarı az olursa, insan ömrü uzun olur".

* * *

Bu çalışmada, Fatih Sultan Mehmed dönemine ait olup Bulgaristan Milli Kütüphanesi'nde korunan belge ve bir el yazısı kitabı tanıtıldı. Bunlar Sultanın mali idaresinin işleyiş şeklini yansıtmaktadır ve 15. yüzyılda Osmanlı belgelerinin ilmi yönü kadar paleografyası ve Osmanlı dilinin gelişimi için de değerli kaynak durumundadır.

Kaynakça

Bulgaristan Milli Kütüphanesi'nde korunan Osmanlıca belgeler

Defter – D 649

Fon 1 ve 1A (İstanbul) – F. 1/14041 (yaprak 1-4), F. 1/14042, F. 1/14662

F. 1A /5730, F. 1A/53506, 1A/53523, F. 1A/64769

Fon 88 (Plovdiv) – F. 88/752

Fon 116 (Pleven) – F. 116/151

Fon Tn (Tirnov) – Tn 31/10

Fon VD (Vidin) – VD 110/10

NPTA (Novopridobiti turski arhivi) – NPTA XVII 2/95, NPTA XVII 2/98

OAK (Orientalska Arhivna Kolektsiya) – OAK 4/57, OAK 27/34, OAK 45/29, OAK 83/34, OAK 85/20, OAK 94/73, OAK 223/1, OAK 265/26, OAK 265/27, OAK 265/32

Tsg (Tsarigrad, İstanbul) – Tsg 26/3

El yazması – OP 1078.

Araştırmalar

Bayat, Ali Haydar. *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1999.

Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı. Proje Yönetici İsmet Binark. Proje Sorumluları Necati Aktaş ve Necati Gültepe. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No 17, 1994.

Gökbilgin, Tayyip, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*. İstanbul, 1952.

Kahya, Esin, Ayşegül D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cümhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Kenderova, Stoyanka, "Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıllarda Bazı Sultan Darüşşifaları'nın Tarihine Ait Osmanlıca Belgeler" in *Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sağlık. Kongre Bildiri Kitabı. Ed. Ayşegül Erdemir, İbrahim Başağaoğlu, Öztan Öncel, Sezer Erer. İstanbul, 2010*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım TİC.LTD.ŞTİ, 2010, 749-762.

Kenderova, Stoyanka, "Oriental Manuscripts Collection Kept in the Bulgarian National Library", in *Balkan Ülkeleri Kütüphaneler Arası Bilgi-Belge Yönetimi ve İşbirliği Sempozyumu Bildirileri. 5-7 Haziran 2008, Edirne/Türkiye. Yayına Hazırlayanlar Ender Bilar ve Yaşagül Ekinci*. Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No 87, 2008, 139-143.

Kenderova, Stoyanka, "Register of the Medical shops in Istanbul in 19th century", in *Proceedings of the 38th International Congress on the History of Medicine ed. Nil Sarı*, Ankara, 2005, 1263-1268.

Kenderova, Stoyanka, "Sultanskite bolnitsi prez XVII-XVIII vek spored osmanski dokumenti, sahranyavani v Natsionalnata biblioteka Sv. Sv. Kiril i Metodiy", in *Kulturna i meditsinska antropologiya. Sbornik v chest na prof. Mincho Georgiev. Sastav. E. Troeva*. Sofya: BAN, 2015, 172-188.

Kenderova, Stoyanka, "Tsenen iztochen rakopis za zdravosloven jivot", *Bibliotekar*, 1, 1991, 34-38.

Kenderova, Stoyanka, "Za choveshkoto tyalo i poleznite za nego hran i napitki" in *Etnokulturi i izkustva. Sbornik s izsledvaniya v chest na 70 godishninata na prof. Lyubomir Mikov. Sastav. Vladimir Dimitrov*. Sofya: NBU, 2017, 187-193.

Kenderova, Stoyanka ve Jana Jelyazkova, "Edin ranen dokument za ohra-nata na krepostta Sultaniye (dnes Chimenlik v Chanakkale)" in *Tyurkologi-*

yata dnes. *Predizvikatelstva i perspektivi. 65 godini spetsialnost Tyurkologiya v Sofiyski Universitet Sv. Kliment Ohridski. Yubileyna nauchna konferentsiya 10-11.11.2017. Sastav. M. Yordanova ve Ī. Sarivanova.* Sofya: Universitetsko izdatelstvo, 2017, 88-101.

Kenderova, Stoyanka ve Sevdıye Ali, *Bulgaristan Milli Kütüphanesi Belgeleri Işığında Edirne'de Yaşam. Proje Sorumluları Recep Gürkan, Ender Bilar, Stoyanka Kenderova ve Sevdıye Ali.* İstanbul: Ege Basım, 2010, Trakya Üniversitesi Yayınları 113, 1-70.

Kenderova, Stoyanka ve Sevdıye Ali, "Ottoman Archive Documents Kept in the Bulgarian National Library" in *Balkan Ülkeleri Kütüphaneler Arası Bilgi-Belge Yönetimi ve İşbirliği Sempozyumu Bildirileri. 5-7 Haziran 2008, Edirne/Türkiye. Yayına Hazırlayanlar Ender Bilar ve Yaşagül Ekinci.* Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No 87, 2008, 118-123.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik).* İstanbul, 1994.

Nedkov, Boris *Osmanoturska diplomatika i paleografiya. T. II. Dokumenti i rechnik.* Sofya: Nauka i izkustvo, 1972.

Opis na timarski registri, zapazeni v Orientalnskiya otdel na Narodnata biblioteka Kiril i Metodiy. Sastav. M. Mihaylova vb. Ed. B. Svetkova. Sofya: NBKM, 1970.

Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi. Cilt I. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: İRCİCA, 1997.

Popov, Nikola "Nyakolko fermana ot vremeto na sultan Mehmed II", *İzvestiya na Darjavnata biblioteka Vasil Kolarov za 1955 godina.* Sofiya, 1957, 197-199, 201-204.

Radushev, Evgeniy, Svetlana İvanova ve Rumen Kovachev, *Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Department at the St St Cyril and Methodius National Library. Part 1 – Registers.* Sofia: NBKM, 2003.

Sarı, Nil, "Osmanlı Darüşşifalarına tayin edilecek görevlilerde aranan nitelikler" in *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, ed. Nil Sarı, İstanbul, 1995, 11-54.

Sarı, Nil, "Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi" in *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, ed. Nil Sarı, İstanbul, 1999, 11-68.

Süreyya, M. *Sicill-i Osmanî, Cilt IV.* İstanbul, 1996.

Şevki (Uludağ), Osman, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Ankara, 1991.

Terzioğlu, A. "Bimaristan", in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt VI*. İstanbul: İSAM, 1992.

Turski izvori za bilgarskata istoriya. T. I (X). Sastav. B. Cvetkova ve V. Mutafchieva. Sofya: BAN, 1964.

Turski izvori za bilgarskata istoriya. T. VII (XXVI). Ed. Strashimir Dimitrov, Elena Grozdanova ve Stefan Andreev. Sofya: BAN, 1986.

Ullmann, M. *İslamic medicine*. Edinburgh, 1978, 57-58.

Zorlu, Tuncay, "Süleymaniye Tıp Medresesi. I" in *Osmanlı Bilim Araştırmaları. III/2*. İstanbul, 2002, 79-123.

Resimlerin Listesi:

Resim 1 – F. 1/14042 Bkz İMG–5564

Resim 2 – F. 1/14041, yaprak 1 Bkz İMG–5565

Resim 3 – OAK 265/32 Bkz İMG–5563

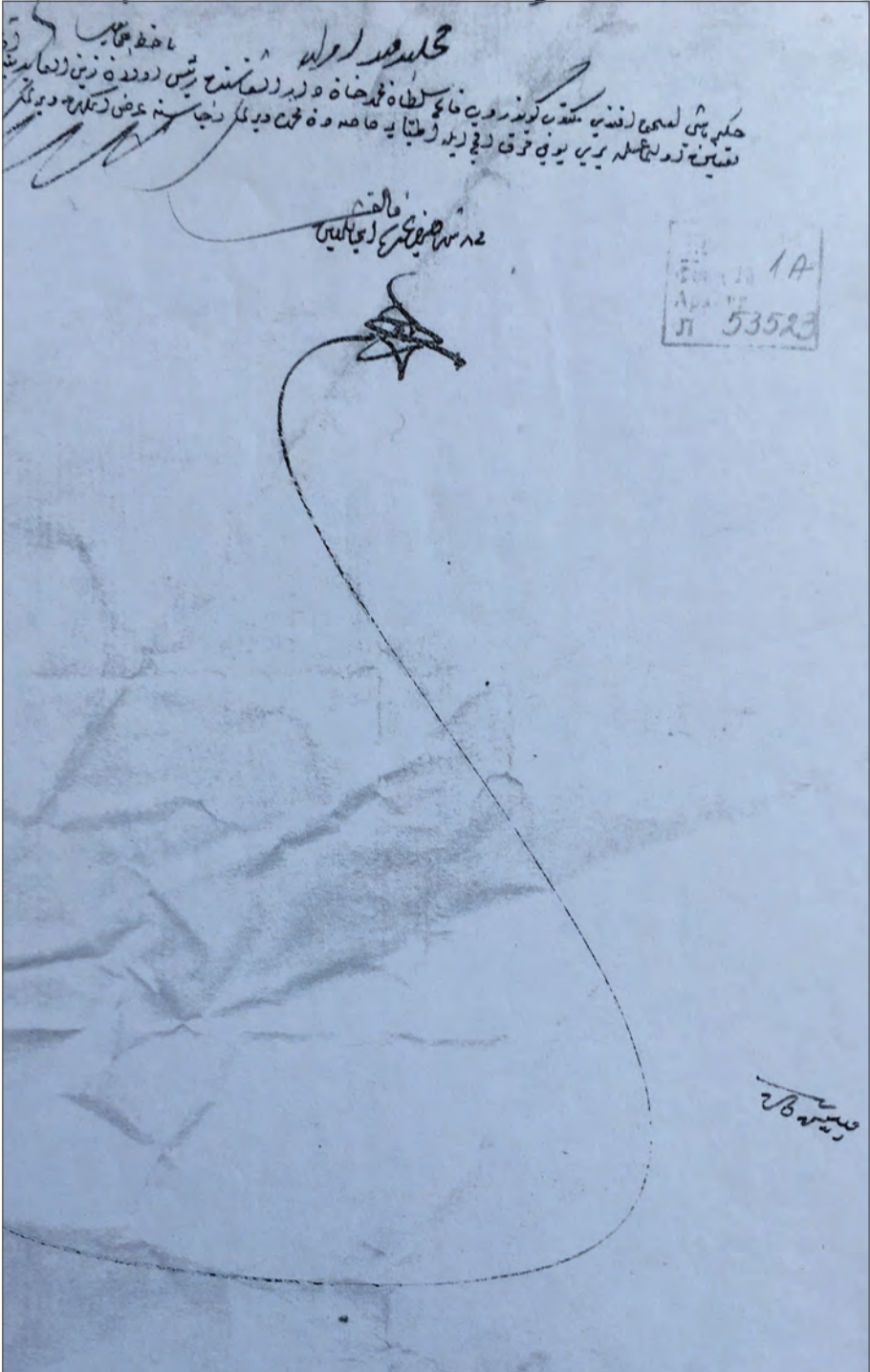
Resim 4 –NPTA XVII 2/95 Bkz 2..JPG

Resim 5 – F. 116/151 Bkz 1..JPG

Resim 6 – Bkz F. 1A/53506 Bkz İMG–5559

Resim 7 – F. 1A/53523 Bkz İMG–5558

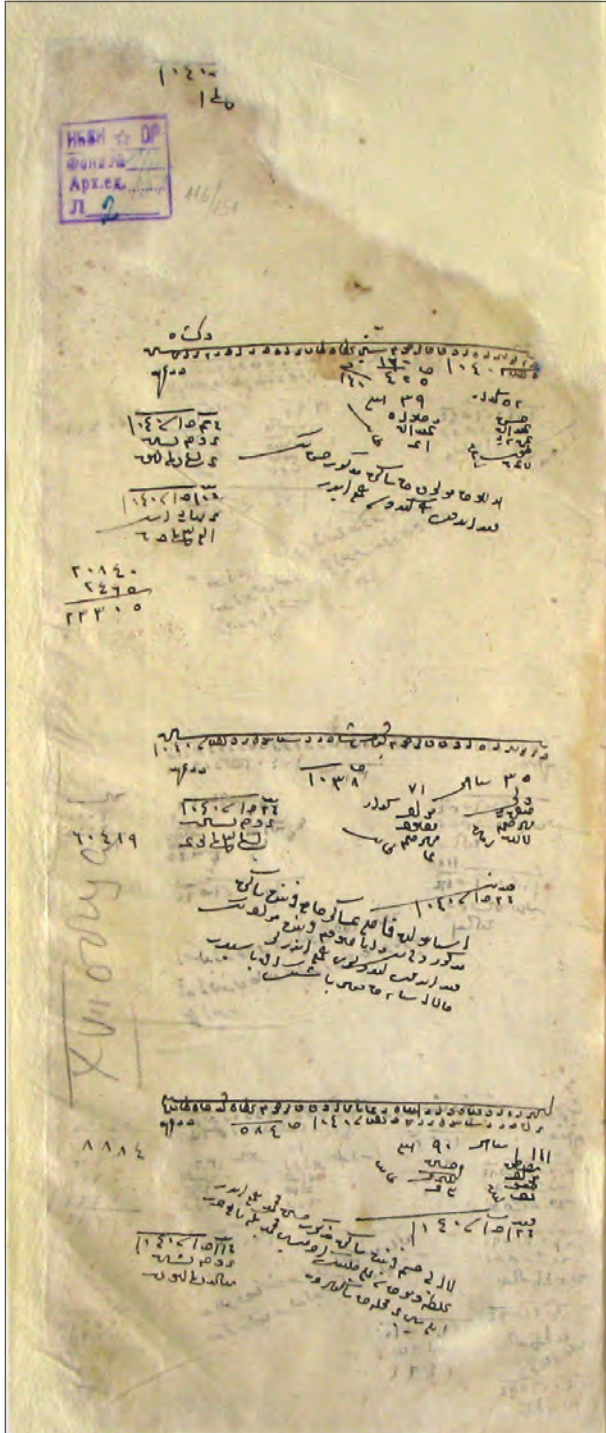
Resim 8 – OR 1078, yaprak 1b-2a

1417 AX VII 2/35

Handwritten calligraphic header in Ottoman Turkish script, featuring a large, stylized initial letter 'ص' (S) and a purple circular stamp to the right.

من حق الرفعة والكرامه... ما ضارب زير فضله... فاصلا ما يجره... ستمه اوزار لانه لازم... بيان كاي من... معتد الملك... اذ ان جرحي... اوه طغوزي... تسليع خزنة... فرور دارين... تذكرة... سموه هايون... وازر وطون... ويزر كك... اوشرفين... طغزة اولاد... قولدرك... زمانه... آخر طغزة... نعمتي... اعتمار...

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 حیدر بیچد و بنا بر بیجا اول حکیم حتی محمد صفری
 اولسونکر بو عالمی کیم عدیدن وجود کتور دی
 و آدمی حمله مخلوقا ندرن اشراف نطقه ممتاز ایلدی
 و علم آدم الاسماء کله احطاب مستطی ایلدی
 علم و عقلی اوده نصیب قاید بجهده هیزدان
 صلوات منوالیات اول رسول اکرم صلی
 الله علیه وسلم معجزه و انشقاق اولان برده
 مظهر سینه اولسونکر قلوب منیر کیمه هر کله مرض
 لغز داروی هدایت ایلد و اول قلدی و ذراحی
 ال اصحاب اوزرینه اولسونکر انلرون هر بری
 هدایت شمعناک بنعل سینه مقصد اقصایه
 یول بولدی اتمایو بعد زایل و اجری لطف
 جلیل دینلجا بدن جلیل لطف الله تعالی
 فیها حق التبعیل والتاجیل ایدر کله بو صفت
 طب

اشرف صنایع و ارحم صنایع عددن اولمغله علم
 ابدان قرین علم ابدان اولدی قله اعظم کاد بولر
 دیوار کیم مطاب عالم ایچ نوع اوزرینه در بر نومه
 دینوی دیوار ره غوغایه احرورین در بر ایلدی
 مستفاز اولان لذات ادر احرز احرز احرز احرز احرز
 خیار ادر یونلر کیم ایسی انشا تحصیل اقله امکان
 اولان اولغی طینت احکامی بلوب اولمغله عمل ایلدی
 اولود و علم طب بر عذر ادر اولمغله وجود انسان
 صحیحی و حسنه لکی معلوم اولور و علم طب اول وضع
 ایلدین فیلسوف ایکی نمنه احرز وضع ایلدی برسی
 اولدر ادر اولمغله بدن انسانده مومده اولان صفت
 حجت اولور برسی دخی اولدر کیم حجت کمالده
 مفقود اولان صحت اولمغله بولور بوجهدن
 اوزرینه واجب اولدی بولمغله حکا دن قده
 محمدین و اطبا محترمین اختیار ایلدی کلای لیلیا دن

نوبت عهدن خاص این فرمان تو کوز و بعضی نوبت در دیار
 و اصل و بلحاظ کرک و کار در کان شمال شمال مرسک
 و ایستد فوجت فدی من تحفظ این قرن که تو کنونک استیز
 و ما من همانا نوبت و فن القعدت آما من اولجا بیون بوس که یوز
 اوله البتله بی صبا به لری فقر علفان او نطقه زیک بوز لوقه
 و مسامع لری که یوز بایم کل لجه اجماله اوله
 اولوه مذکور ایستوک قسطنطنیه ایمال و ما خیر القعدت
 حواله و ران قلوب ما نغر و یکه قلم تسلیم آتہ تو کن فاضل
 کند و زنده محرم لوز کما و کلین بوز و بجز بیام بوز
 علاقت شریح لوز
 من شکر ذوق القعود
 اسی و عاقله و عاقله
 عاقله

کتابی اسکاں قومان کوجک میں باقی سیرنگوں تو فریب و لغو

1404

اولیاج بدکن آسکر کاندل انجاری لاسر لاکر لکھ لکھ لکھ لکھ

کلبوں بیجاغی مکن لصد نام بالیدیا آف و کیز سفرتہ کنزیدو جکر

آز کباری لبتھارندن تیس نفو کسیدہ لیس نامیز سیر لکھ

علوفیجون مرتفع و ولج و فوج بوس لکیز سکن لرجی صفا

لرنہ رسم کونلکر غیرس بر آلیج علوفلکیز جون مذکور

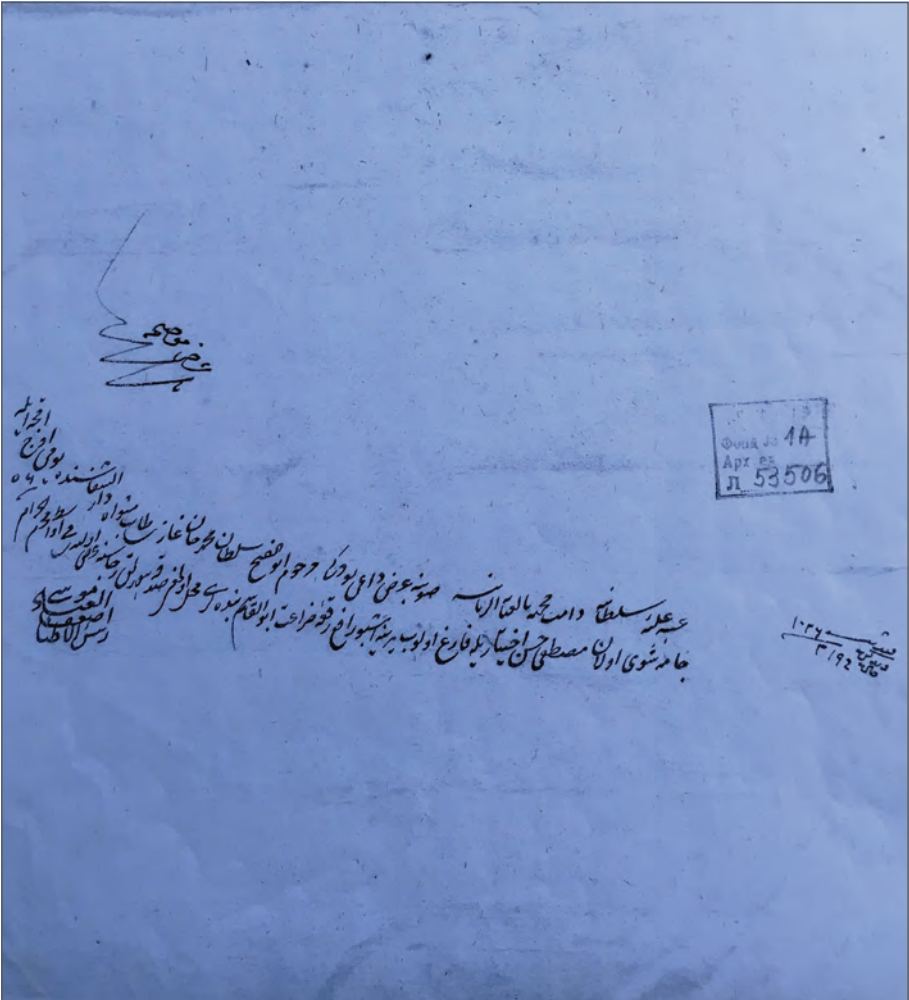
ابستو کتس طند ز بدی بکر طفوز یوز سکن لرجی وینر

عذرو بہاء لیتبار و امام سلیم اند کوکن فاضلو کاندو کاز

عبدلوز ک وقت چاسیم محمودی لوانہ تیبیلو سز

علو صارتو لرنہ لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ

مصر صر عم ان ناکر واکطر ، لوانہ ناکر ، صفا ما ،
و کتس

Ebü'l-Feth Sultan Mehmed'in Sahn-ı Semân Medreseleri Kütüphanesine Yapılan Kitap Vakıfları

Mehmet İnbaşı*
Tahsin Hazırbulan**

Giriş

Vakıf (vakf) kelimesi terim olarak, “bir malın mâliki tarafından dinî, iç-timaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder. İslam ve Osmanlı hukukunda ve sosyal hayatında vakıflar; sosyal devlet anlayışının bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ahiret inancı ve yardımlaşma isteği, vakıfların kurulmasında önemli faktörlerden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde bu amaç doğrultusunda kurulmuş çok sayıda vakıf mevcuttur. Bu vakıflar içerisinde en zengin olanları padişah ve hanedan ailesi tarafından kurulmuş olan vakıflarla, yüksek kademede bulunan devlet görevlilerinin kurduğu vakıflardır.

Osmanlı hanedanı tarafından yaptırılmış olan cami, medrese, imaret, han, hamam, su yolları, vb. gibi hayrat eserlerinde, sunulan hizmetlerin sürekliliğinin sağlanması amacıyla akarı (geliri) çok büyük olan vakıflar kurulmuştur. Mimari ve nakdi değerler üzerine kurulan bu gibi hanedan vakıflarının haricinde yine hanedan mensupları, var olan bir kuruma/vakfa kendilerine ait olan para, değerli madenler vb. gibi malları bağış yoluyla

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

** Öğr. Gör., Munzur Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Bölümü

vakfetmişlerdir. Bu bağışlardan birisi de Fatih Sultan Mehmed'in kendi vakfı olarak kurduğu Sahn-ı Semân Medreseleri Kütüphanesi için yapmış olduğu kitap bağışlarıdır. Bu medrese ile Osmanlı ilim ve eğitimi için yeni bir dönüm noktası başlamıştır. Sahn-ı Semân medreseleri için önemli akarlar sağlayan Fatih, aynı zamanda kurduğu medrese kütüphanesi için çok sayıda Kitabı(nı) da vakfetmiştir. Vakfetmiş olduğu kitaplar, dini ilimler, tıp, astronomi, tarih, edebiyat vb. gibi alanlarda yazılmış toplam 839 adet kitaptan oluşmaktadır.

Bu çalışmanın ana kaynağı olan 968 / 1561 tarihli Kütüphane Defteri'nde çok önemli veriler vardır. Fatih Sultan Mehmed'in kurduğu bu vakıf kütüphanesine sultandan başka, Hatibzâde, Kadızâde ve Mehmed Şah Çelebi gibi şahıslar tarafından da Kelâm, Hadis, Tefsîr, Mantık vb. gibi dini alanlarla birlikte tıp, tarih edebiyat kitapları da vakfedilmiştir. Şahısların bu vakfa yapmış oldukları katkı için kütüphane defterinin mukaddimesinde yer alan Arapça ibarede “...*Faaliyetleri, hasletleri güzel olan ve bu güzel vakfı kuran Sultana, bazı hayır sahiplerinden ve iyilik isteyen kişiler de uydular ve kitaplarını vakfettiler ve kütüphaneye koydular. Haşr ve hesap gününde bu mükâfata ortak olmak için bu kişiler Sultanı örnek aldılar. Böylece kitaplar büyük bir sayıya ulaştı. İnsanların bu kitaplardan istifadesi de büyük oldu*” sözleriyle yapılan bağışın önemi ifade edilmiştir. Vakıf kütüphanesi için Ahmed Kâbilî, Alâ'iyeli Muhyiddin, Aşık Nureddin, Arab Muhyiddin, Baba Ali, Bezirgân-zâde, el-Hac Hasan-zâde, Fazlullah Paşa, , Güngörmez Acem, Hasan Paşa, Hatib-i Antalya, Hâtibzâde, Hüsam Bin İbrahim, Kadızâde, Kasım bin Hasan El-Karamanî, Kırk Kilyalı oğlu, Mahbub Çelebi, Mehmed Bin Bali, Mes'ûd Acem, Mevlânâ Mehmed Kırımî, Mevlânâ Musannif, Silahdar Başı, Sultan Hatun, Tuzlalı-oğlu ve bilinmeyenler için de Gayr-ı Ma'lûme kayıtlarıyla toplam 554 kitap vakfedilmiştir.

Tüm bu bilgilerden hareketle hazırlanan bildiride, vakıf kitaplar için oluşturulmuş olan 968/1561 tarihli kütüphane defterine göre Fatih Sultan Mehmed'in kurucusu olduğu Sahn-ı Semân Medreseleri Kütüphanesine Hatibzâde, Kadızâde vd. vâkıflar tarafından yapılan vakıf kitapların, türü, içeriği ve kitap özellikleri hakkında bilgiler sunulacaktır.

Fatih Sonrası İstanbul'da İmar Faaliyetleri

Fatih Sultan Mehmed, fetihten sonra İstanbul'un imar ve iskânı için çalışmaları başlatmıştır. Fetih sonrası şehirde bulunan halkın evlerinde huzur içinde yaşamalarına izin verilmiştir¹. Fatih, İstanbul'un yeniden imar edilmesinde Bizans'ın asillerden Notaras'ı kendisine danışman olarak seçmişti². Fetih'in sembolü olarak Ayasofya ve şehirde bulunan birçok kilise camiye çevrilmiş akabinde şehrin nüfus ve vergi kaynaklarını tespit etmek için 1455 yılında tahrir yapılmıştır³. Bu tahrir neticesinde İstanbul'da bulunan hane, dükkân, kilise vb. gibi birçok yapı da kayıt altına alınmıştır. Şehrin, yeniden inşâ ve iskânında bu tahrirden istifade edilmiştir⁴. Dukas, fetihten sonra İstanbul'da birçok kitabın ganimet olarak alındığını, bir nomismaya (Bizans Parası) on kitabın satıldığını kaydetmektedir. Satılan kitapların arasında Aristoteles, Platon ve dini alanlarda yazılmış birçok kitap olduğunu, bazı kitapların tezyinatında kullanılan değerli madenlerin koparıldığını ve kitapların satıldığını veya atıldığını ifade etmektedir⁵.

İstanbul'un bir ilim ve kültür şehri olmasını isteyen Fatih, fetihten sonra İstanbul'dan ayrılan bilim ve fikir adamlarını İstanbul'a davet ederek onları sur içine yerleştirmiştir. Anadolu'dan bir çok ailenin yeni fethedilen şehre iskân edilmesi için fermanlar yazılmış, isteyen sanatkarların İstanbul'a nakli yapılmış ancak iskânın gönüllü olmayacağı anlaşılınca "zengin ve hüner sahibi" olan her zümreden Türkün İstanbul'a aileleriyle birlikte iskânı emredilmiştir. Zorunlu iskâna daha sonra Rumeli'de bulunan müslim ve gayri müslim aileler de dâhil edilmiştir⁶. Bursa, İznik, Gelibolu, Üsküb, Yenişehir, Selanik vb. gibi şehirler fetihlerinden kısa bir süre vakıf çalışmaları, iskân, inşâ ve ihyâ faaliyetleri neticesinde süratle Türk-İslam şehirleri olmuştur. Fatih, tıpkı bu şehirlerde olduğu gibi İstanbul'u da süratli bir şekilde Türk-İslam şehri haline getirmek istiyordu. Fatih'in bu isteği ile Veziriazam Mahmud Paşa, İstanbul'un en gözde ticaret yerlerinden olan Mahmud Paşa be-destenini kurarken, vezirlerden Hoca Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Murad Paşa,

1 Yeorgios Francis, "*Şehir Düştü*", Çev. Kriton Dinçmen, İstanbul 1993, s. 105,108.

2 Halil İnalçık, "*Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*", İstanbul 2010, s. 167. Kritovulos, "*Kritovulos Tarihi*", Çev. Ari Çokana, İstanbul 2018, s. 97.

3 İstanbul'un ilk tahririne ait defter parçası merhum Halil İnalçık tarafından neşredilmiştir. Halil İnalçık, "*The Survey of Istanbul 1455-The Text, English Translation, Analysis of Text, Documents*", İstanbul 2012.

4 Geniş Bilgi İçin Bakınız: Mehmet Öz, "1455 Tahriri ve İstanbul'un İskân Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı İstanbulu I*, s. 107-125.

5 Dukas, "*Bizans Tarihi*", Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 193.

6 Yaşar Yücel, Ali Sevim, "*Klasik Dönemin Üç Hükümdarı*", Ankara 1991, s. 95,96.

Davud Paşalar da kendi adlarıyla kurulan mahalle ve bedestenleri vücuda getirmişlerdir⁷.

Sultan, İstanbul'da yapılan cami ve saray vb. gibi inşâ faaliyetlerine büyük bir titizlikle nezaret ediyor, buralarda kullanılacak zaruri malzemelerin hariçinde, imar faaliyetlerini yapacak ustaların, işinin en iyisi ve hünerli olmasına da dikkat ediyordu. Fatih, yeni yapılacak olan eserlerin, eski eserlere nazaran daha güzel ve görkemli olmasını istiyordu. Bu sebeple kullanılan malzemeden işçiye kadar her aşamayla doğrudan ilgilenen sultan, her işini büyük bir tutku ve estetik kaygısı ile yerine getiriyordu⁸.

Semâniye Medreselerinin Kurulması

Fetihten sonra yapılan binalardan birisi de Bayezid'deki Eski Saray'dır. Bu saray İstanbul'da kurulan ilk kütüphaneyi de içerisinde barındırmaktadır. Fatih'in saray kütüphanesinde, kendisi için istinsah edilip tezhib ve teclid edilen, kendine hediye edilen ve kendisi için satın alınan kitaplar bulunmaktaydı. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra Edirne'ye Manisâ'dan getirdiği hususî kütüphanesini önce İstanbul'da Eski Saraya sonrasında ise Yeni Saraya nakletmiş ve bundan başka muhtelif yerlerde Kütüphaneler kurmuştur. Fatih'in saray kütüphanesinin hâfız-ı kütübü ise fahrî hocalarından Sinan Paşa'nın tavsiyesi üzerine görevlendirilen Tokatlı Molla Lütfî Efendi'dir⁹. Fetihten sonra İstanbul'da kurulan ilk vakıf kütüphanesi Surdibi'nde Muhammed b. Şeyh Hasan Geylanî'nin kurduğu küçük bir koleksiyona sahip zaviye kütüphanesidir¹⁰.

Fâtih, fetihten sonra sekiz muhtelif camide sekiz medrese açılmasını emretti. Bu medreseler içinde en mühimi Ayasofya'daki idi. Fâtih, Eyyûb Sultan Camii'ni yaptırırken, aynı zamanda bir de medrese kurdurdu. Bursa'dan Muradiye Medresesi Müderrisi Mevlânâ Alâeddin Tusî, Bursa'lı Hoca-zâde ve Mevlânâ Abdülkerim yeni kurulan bu medreselerde eğitimden sorumlu idiler. Semâniye Medreselerinin kurulmasına kadar buralarda eğitim devam etti¹¹. Fatih Sultan Mehmed, Ayasofya ve Zeyrek'te yapılan eğitim çalışmaları için kitap

7 Halil İnalçık, "Devlet-i 'Aliyye", İstanbul 2009, s.125. Kritovulos, "Kritovulos Tarihi", s. 158, 159.

8 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi*, s. 167, 168.

9 İsmail Baykal, "Fatih Sultan Mehmed'in Hususi Kütüphanesi ve Kitapları", *Vakıflar Dergisi IV*, Ankara 1958, s. 77; İsmail Erünsal, "Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütfî Hakkında Birkaç Not", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı, XXXIII, İstanbul 1980-81, s. 58; Hakan Anameriç, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", *OTAM*, Sayı 19, 2015, s. 59,60.

10 İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri", İstanbul 2014, s. 18.

11 Fahri Unan, "Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi", Ankara 1993, s. 402.

bağışında bulundu¹². Bu kitaplar Semâniye Medresesi kurulduktan sonra buraya yapılan kütüphaneye daha sonra da Fatih Camii Kütüphanesine taşındı¹³.

Fatih'in en büyük eğitim öğretim kurumları, kendi camii etrafında yaptırdığı ve Semâniye olarak isimlendirilen medreselerdi. İstanbul'u büyük bir ilim merkezi haline getirmek isteyen Sultanın, imar faaliyetlerini bu yönde artırması ilme verdiği önemi göstermektedir. Nitekim Sultan'ın, Yeni Camii ile aynı anda imarına başlanan medreselerin yapımına bizzat nezaret etmesi önemlidir. Semâniye Medreseleri, bir ilkokulu (dâru't-ta'lim), bir liseyi (Tetimme medresesi) ve dîni ilimleri öğretmek için kurulan sekiz medreseyi ihtiva etmekteydi. Medrese dışında bir de kütüphane binası vardı¹⁴.

Medresenin adı, yapımı tamamlanan sekiz yüksek dereceli medreseden gelir; caminin iki tarafında dörder adet sıralanan ihtisas medreselerine "*Semâniye*" adı verilmiştir. Nişancı-zâde Mehmed ve Hoca Sâdeddin ise bu yapıları "*Medrese-i Âliye*" olarak tanımlar. "*Sahn*" kelimesinin nereden geldiği hakkında farklı görüşler vardır. Sahnın "*düz yer, geniş saha, avlu*" gibi manalara geldiği, külliye'nin Bizans'tan kalma Havariyyun Kilisesi harabelerinin temizlenip bu alana yapılması dolayısıyla bu ismin kullanıldığı veya şehrin tam ortasında bulunmasından dolayı bu adın verildiği görüşleri de ileri sürülmektedir¹⁵.

Fatih Sultan Mehmed caminin batı tarafında medresenin bütün müderrislerinin ve öğrencilerinin kullanması amacıyla bir kütüphane, hastalıkların tedavisinin yapıldığı bir darüşşifa¹⁶ ve gurbetten gelen ulema ve yolcuların barınması için tâbhane de yaptırmıştı¹⁷.

Sahn-ı Semân Medreseleri kurulduğunda, Ayasofya ve Zeyrek'te yapılan eğitim son bulmuş bütün eğitim Semâniye'de vermeye başlandı. Yine, Semâniye Medreselerinin kurulmasında sonra Osmanlı medrese eğitimi, Semâniye medreselerine göre şekillendirildi¹⁸. Fatih, Semâniye Medresesi Kütüphanesi için şahsi kütüphanesinde bulunan bazı kitaplarını vakfetmiş, ayrıca fethi

12 Süheyl Ünver, "*Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*", İstanbul 1946, s. 165.

13 İsmail Erünsal, "*Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütüfî Hakkında Birkaç Not*", s. 60-68.

14 Halil İnalıcık, "*Fatih Sultan Mehmet Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası*", Çev. Fahri Unan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3. sayı, Samsun 1998, s. 221.

15 Fahri Unan, "*Sahn-ı Semân*", *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, s. 532.

16 Süheyl Ünver, "*Fatih Külliyesinin İlk Vakfiyesine Göre Fatih Darüşşifası*", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, Cilt 5, No 17, İstanbul 1940, s. 13-17. Süheyl Ünver, "*İstanbul'un Zaptından Sonra Türklerde Tıbbi Tekâmüle Bir Bakış*", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 1, 1938, s. 71-83.

17 Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s.38,39. Ünver, *Fatih Külliyesi*, s. 39-50. Hüseyin Atay, "*Fatih ve Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nâmeler*", *Vakıflar Dergisi*, XIII. Sayı, Ankara 1981, s. 176,177.

18 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 11-17.

müteakip Ayasofya ve Zeyrek'te yapılan eğitim için de kitap bağışında bulunmuştu. Ayasofya ve Zeyrek'e verilen bu kitaplar da Semâniye Medresesi Kütüphanesine nakledildi¹⁹. Cami kütüphanesinin 800 kadar kitabı önce Sahn-ı Semân kütüphanesinin fihristine kaydedildi, daha sonra Sultan I. Mahmud'un 1155 /1742 tarihinde tesis ettiği şimdiki müstakil kütüphaneye taşındı²⁰. Kütüphane için bir kataloğun yapılması kitapların yerlerinin tespitinde var olup olmadığına katkı sağladı. Kütüphanede bulunan kitap kayıplarının önlenmesi için farklı tedbirler alındı. Örneğin, Şemseddin Altun-aba Vakfiesinde kitap kayıplarının önlenmesi amacıyla, ödünç verilen kitaplardan kitap başına belirli bir miktar para okuyucu tarafından hâfız-ı kütübe verilmesi zorunlu tutulmuştu²¹. Osmanlı Devleti'nde ise, III. Selim döneminde kütüphaneden birçok kitabın okunmak için alındığı, ancak iade edilmediği veya kitapların satıldığı Sultan'a arz edilmiş, Sultanın bu konuda yayınladığı bir Hattı Hümayunla kitap kayıpları önlenmeye çalışılmıştı²².

Kitapların kaybolmaması için alınan bu tedbirlere rağmen Fatih'in kitapları muhtelif kütüphanelere, yerli ve yabancı şahıs veya kurumlara geçmiştir. Molla Gürâni tarafından Fatih adına yazılan ve kütüphanesi için takdim edilen iki ciltlik bir tefsîr kitabının Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesinde olduğunu Süheyl Ünver bildirmiştir.²³ Fatih'in kütüphanesinde bulunan ve vakfettiği kitaplardan bir kısmı, kitapları incelemeleri için Fatih'in tanıdığı âlimlere ve araştırmacılara verilmişti. Aynı zamanda kütüphanenin hâfız-ı kütübünden ödünç alınan kitaplar, alan şahıslardan geri istenmediği veya alanların kitapları kütüphaneye iade etmedikleri için kaybolduğu tahmin edilmektedir²⁴.

Sahn-ı Semân Medreselerinin Kütüphane Kataloğu

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde, *TSMA. D. 9559* koduyla kaydedilen Semâniye Medresesi Kütüphane Kataloğu toplam 86 varaktan oluşmaktadır. Kataloğun 3-40a varakları Fatih Sultan Mehmed'in bizzat vakfettiği kitapları ihtiva etmektedir. Kataloğun kapağında "*Semâniye Medreselerinde Mevlânâ*

19 İsmail E. Erünsal, "*Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*", İstanbul 2015, s. 108. Erünsal, kütüphaneler ve vakıf kitaplar konusunda bu eserinde oldukça geniş bilgi vermektedir. Ayasofya ve Zeyrek'te bir kütüphane olup olmadığını, Semâniye Medresesi Kütüphanesinde bulunan kitaplar üzerinden değerlendirmektedir.

20 Ünver, *Fatih Külliyesi*, s.52.

21 Nebi Bozkurt, "*Medrese*" *TDV DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 326.

22 Baykal, *Fatih Sultan Mehmed'in Hususi Kütüphanesi ve Kitapları*, s. 79.

23 Baykal, aynı eser, s. 77.

24 Süheyl Ünver, "*Fatih'in Tıbbı Merakı ve Hususi Kütüphanesi*", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, Cilt 6, No 19, İstanbul 1942, s. 7.

Hacı Hasan-zâde Efendi'nin yoklayub yazdığı kitablara defteridir ki merhum ve mağfur Sultan Mehmed Hân aleyhi'r-rahmân el-bârî vakf eylemişlerdir. Fî 21 Rebi'ülâhîr Sene 968" yazmaktadır²⁵. Defterin ikinci sayfasının üst kısmında "Odadan çıkan kitaplar defteridir" ibaresi bulunmaktadır²⁶. Buna göre bu kütüphane kayıt defterinin 9 Ocak 1561 tarihinde hazırlandığı ve Sahn-ı Semân Kütüphanesi'nde yer alan kitapların tespit edildiği anlaşılmaktadır.

Arapça bir mukaddime ve dua cümlelerinden sonra *es-Sultanü's-sa'id eş-şehîd es-Sultan ibnü's-Sultan es-Sultan Mehmed Han ibnü's-Sultan Murad Han* ibaresi yer almaktadır²⁷. Fatih, kurdurmuş olduğu bu kütüphane için hâfız-ı kütüb tayin etmiştir. Bu hâfız-ı kütübün görevi vakfiyede belirtildiği üzere kitapların muhafazası ve kayıt altına alınmasıdır. Bildiriye konu olan katalogun mukaddimesinde kitapların muhafazası için üç kişinin ismi geçmektedir. El Hac Muhammed, Şah Çelebi bin İbn-i Fenâri ve Muhammed bin Cafer El-Hac Hasan'dır. Adı geçen şahısların kütüphaneye ait bir katalog hazırladıklarını Muhammed bin Cafer bildirmektedir. Mevcut katalogun hazırlayıcısı olan Muhammed bin Cafer, katalogun hazırlanmasında eski iki katalogu karşılaştırdığını, çalışmasına örnek olarak İbn-i Fenâri'nin katalogunu tercih ettiğini ve kendi çalışmasının kataloglar içerisinde en güzel çalışma olduğunu ifade etmiştir²⁸.

Katalogun Arapça mukaddime kısmında²⁹ Fatih'in ilme verdiği önemden ve yapılan bağışlardan; "Akıllıların, iyi düşünenlerin, temiz kalpli olanların ve bu işin farkında olanların arasında Sultan oğlu Sultan Şehid Mehmed Han bin Murad Han vardır. Allah onun mağfiretini artırsın ve Firdevs cennetine yerleştirsin. Allah rahmed eylesin. Akıbetini hayırlı eylesin. O sadık bir azimete sahipti. Dinin belirtilerini ihyâ etme konusunda himmet sahibiydi ve keskin bir azimete sahipti. Peygamberimizin şeriatını ikame etme konusunda da keskin bir azimete sahipti. Onun dinine sahip çıkanlara, ona ve âline salâ -ü selâm olsun. Değerli kitaplardan ve sahifelerin güzellerinden çeşit çeşit topladı. Öyle ki başka birisi böyle bir eser toplamakta yetersiz kalır. İstanbul'a bu ender kitapları bıraktı. Sahibinin gölgesi de hâla korunmaktadır. Semâniye medresesi ehline vakfetmiş ki o medreseler zamanının en büyük medreseleriydi" şeklinde bahsedilmektedir.

25 T SMA. D. 9559, vr. 3a.

26 Bu katalog için bkz: İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Türkler*, C. 11, Ankara 2002, s. 426-450.

27 T SMA. D. 9559, vr. 3a.

28 "Görüyoruz ki bu eski defter benim sa'y ü gayretimdir. Bu da Allah'ın yardımıyla olmuştur ve önceki defterlerden daha iyi olmuştur." T SMA. D. 9559, vr. 3.

29 T SMA. D. 9559, vr. 3.

Mevcut katalogda Fatih Sultan Mehmed'in vakıf kitaplarının haricinde, Hatibzâde, Kadızâde ve Mehmed Şah Çelebi tarafından vakfedilen kitapların da kayıtları tutulmuştur³⁰. Kütüphane Kataloğu'nun mukaddimesinde mealen; "Sonra işleri ve hasleti güzel olan bu güzel çalışmada yaptıkları güzel olan Sultana, bazı hayır sahiplerinden ve iyilik isteyen kişilerden olan kişiler uydular ve kitaplarını vakfettiler ve kütüphaneye koydular. Haşır ve hesap gününde bu mükâfata ortak olmak için bu kişiler Sultanı örnek aldılar. Böylece kitaplar büyük bir sayıya ulaştı. İnsanların bu kitaplardan istifadesi de büyük oldu" şeklinde kitaplarını vakfeden bu kişiler hakkında övgü dolu cümleler bulunmaktadır³¹

El-Hac Hasan, kütüphanede bulunan vakıf kitapları alanlarına göre sınıflandırmıştır. Katalogda ilim dalları sırasıyla, Kelâm-ı Kadim, Tefsir, Hadis, Usûlü Fıkh, Furû'-i Fıkh, Kelâm, Hikmet, Arapça, Mantık, Tasavvuf ve Müteferrik eserlerden oluşmaktadır. Vakfedilen kitapların 112'si Tefsîr, 36'sı Hadis, 83'ü Usûl, 116'sı Furû', 39'u Kelâm, 9'u Hikmet, 56'sı Arapça, 56'sı Mantık, 46'sı Tasavvuf ve 42 tanesi de Müteferrik eserdir. 1 eser ise bu kitapların haricinde Mecmû" olarak kaydedilmiştir.

Kütüphane kataloğuna kaydedilen eserlerin büyük bir kısmı mükerrer eserlerden oluşmaktadır. Aynı esere ait şerhlerin ve hâşiyelerin yazıldığı da vakidir. Örneğin *Keşşâf Tefsîri*'nden şerh ve hâşiyeleriyle kırk, *Tefsîrül-Kadî*'den on, *Şerhül-Kırmanî Sahîh-i Buharî*'den dört, *Mebusû'tan* yedi adet vb. gibi çok sayıda mükerrer kitaplar bulunmaktadır. Kütüphane kataloğunda kayıtlı kitapların, müstensihleri ve sayfa sayıları, cilt özellikleri vb. farklılık göstermekle birlikte aynı tür eserler içerisinde bazı kitapların vakfedenleri belli olmadığı için "Gayr-ı Ma'lûme" ibaresi de kullanılmıştır³².

Hoca Sâdeddin Efendi de Fatih'in medreseye bağışladığı kitapların birçoğunun mükerrer kitaplar olduğunu söylemektedir. Kitapların mükerrer olmasının nedeninin, müderris ve talebelerin sıra bekleme sıkıntısını giderdiğini ve Fatih'in hayır yapma konusunda çok hassas ve en küçük ayrıntıyı dahi düşünmesinin bir sonucu olduğunu ileri sürer³³. Erünsal, kitapların mükerrer olmasının bir diğer nedeni olarak Ayasofya ve Zeyrek'teki kitapların da buraya aktarılmasından ileri geldiğini ifade etmektedir³⁴.

30 Fatih Sultan Mehmed'in kütüphane için vakfetmiş olduğu kitapları 11-13 Mayıs 2018 tarihinde düzenlenen VI. Osmanlı İstanbulu Sempozyumu'nda "Fatih Sultan Mehmed'in Sahn-ı Semân Medreselerine Vakfettiği Kitaplar" başlığıyla tarafımızdan tebliğ olarak sunulmuştur.

31 TSMA. D. 9559, vr. 3.

32 Bildirinin son kısmında yer alan Ek'ler kısmında kitap isimleri, şerh ve hâşiyeleriyle birlikte toplam adediyle verilmiştir.

33 Hoca Sâdeddin Efendi, "Tacû't-Tevarîh III", haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1999, s.182.

34 İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, İstanbul 2015, s. 108.

El-Hac Hasan, Fatih Sultan Mehmed'in vakfettiği kitapların daha kolay bulunması amacıyla ilim dallarına ait olan kitaplardan bazılarının (genelde mükerrer olan kitaplar) başlangıç noktalarını belirtmiştir. Ancak diğer vakıf kitaplar için böyle bir belirtme ibaresi yoktur. Her bir ilim dalının başlangıcından önce vakfedilen kitapların alanını sonunda ise kaç adet kitap vakfedildiğini “*Tafsîl-i Kütübî't-Tefâsîr-i iyzâ mine'l-Hakâtü'l-Kadîme Aded-i Mücellidât 112*” şeklinde kaydetmiştir.

Kitaplar kaydedilirken, öncelikle kitap adı, varsa cild numarası, hattatı, içeriği, kâğıdı, yazı stili, dış özelliği ve sonunda da varak sayısı belirtilmektedir. Bazı kitaplar için “*Kitâb-ı Gayr-ı Ma'lûme*” kaydı düşülmüştür. Bu tür özelliklere sahip kitaplara örnek vermek gerekirse:

*Kitâb'ü-l-Keşşâf evvelinde sûre-i Kehf âhiline dek Kelâmullah. Kenarında surhla yazılmış. Çiğeri cildli. Dimaşkî tamamına. Vakf-ı Mevlânâ Ahmed Kâbilî. Üç yüz kırk sekiz varak*³⁵.

*Kitâb-ı Şerhü'l-Keşşâf, Es-Seyyid Mevlânâ Sâdeddin. Ta'lik hatla dimaşkî tamamına siyah cildli. Vakfı Kadızâde. İki yüz dört varak*³⁶.

*Kitâbı Meâlimü't-Tenzil. Cildü'l-evvel. İlâ âhiri sûre-i Âli İmran. Semerkandî tamamından kırılmış. Kelâmı kadim surhla yazılmış. Köhne çiğeri cildli. Vakf-ı Bezirgân-zâde. İki yüz doksan sekiz varak*³⁷.

Hatibzâde, Kadızâde, Alâ'iyeli Muhyiddin vb. gibi vâkıfların, vakıf kitapları içinde bazılarının özellikleri belirtilirken, mevcut durumlarının zâyi olduğunu veya ödünç alan şahsın kitabı kaybettiği belirtilmiş kaybolan veya zarar gören kitaba karşılık bedel alındığı kaydedilmiştir. Bu kitaplar katalogda şöyle belirtilmiştir:

*Kitâb-ı Metnü'l-Meşârikü'l-Envâr. Âhirinden bazı varakları zayı olmuş ve Kitâb-ı Nevâdirü'l-Maârif fî şerhi Sahâif de ibtidasında iki cüzüyle cild olmuş. Dimaşkî tamamına çiğeri cildli. Minel Kitâbı Gayr-ı Ma'lûme. Yüz yetmiş varak*³⁸.

*Kitâb'ü't-Telvihi'l-îzâh. Dimaşkî tamamından kırılmış. Evveli surhla mecdul. Siyah cildli. Vakf-ı Kadızâde. Bu Kitâb merhum Mevlânâ Hafız elinde zayı olub Hafız-ı Kütüb Arab Muhyeddin bir bedel almış. El'an mevcud. El'an bedeldir. Onu defter kenarında mütevellî Hayreddin Beğ dahi işaret etmiştir ve bu bedel iki yüz yirmi altı varak*³⁹.

35 TSMA. D. 9559, vr. 43 a.

36 TSMA. D. 9559, vr. 44 a.

37 TSMA. D. 9559, vr. 46 a.

38 TSMA. D. 9559, vr. 48 b.

39 TSMA. D. 9559, vr. 50 b.

Kitâbü't-Tavzîh. Tamam. Bâ hatt-ı Ömer bin Bayezid el-Bergamanî. Min evveli ilâ âhiri musahhah ve muhşî. Dimaşki tamamına sabıka asumanî köhne sof cildli idi. Amma el'an yeşil kâğıda mukavva cildlidir. Vakf-ı Kadızâde. Yüz elli sekiz varak⁴⁰.

Kitâb-ı Hâşiye-i Şerhül-Adudu es-Seyyid ve hâşiye-i şerhi metâlih es-Seyyid bir cildde. Dimaşki nısfına ak kâğıda mukavva cildli. Vakf-ı Hatibzâde. Bu Kitâb merhum Kemal Çelebi'de zayi olub Hafız-ı Kütüb Arab Muhyiddin anı bedel Tefsîr-i Kadî'nın Mevlânâ Hüsrev Hâşiyesini almış. Bunun evsafı budur. Dimaşki nısfına kırmızı cildi vardır. Yüz seksen dokuz varak⁴¹.

Bazı kitap, risale vb. gibi eserler ise tek bir cilt halinde birleştirilmiştir. El-Hac Hasan, bu tür kitapların “Mecmû” halde olduğunu belirtmiş ve bu eserlerin ismini ayrı ayrı kaydetmiştir. Katalogda “Mecmû” halde bulunan birçok kitap vardır. Bu tür kitaplara örnek vermek gerekirse:

Kitâbüş-Şafiyete fî İlmi's-Sarf ve'r-Risâleti's-Şemsiyyete fî ilmi'l-Mantık ve Kitâbü'l-Kâfiye fî İlmi'n-Nahv. Nâkısü'l-âhur. İlâ âhiri kavle. İlâ tafsili ... hazâ Âhiri ibarete min hurufi's-şurut bir cildde. Dimaşki nısfına yeşil kâğid mukavva cildde. Vakf-ı Musannifek. Yüz üç varak⁴².

Semâniye kütüphanesinde bulunan ve vakfedilen kitaplar aklî ve naklî bilimlerin alanında yazılmış olmakla birlikte kitap sanatları bakımından da değerli olan kitaplardır. Fatih'in şahsi kitapları ve vakfettiği kitapları kütüphanede bulunan diğer kitaplardan ayırmak amacıyla kitapların iç kısımlarına ve kütüphane için yapılan kataloglarına “*Vakf-ı Sultânî*” ibaresi yazılmıştır⁴³. Diğer vakıf kitapları için vakfedenin adı veya şöhreti belirtilmiştir. *Vakf-ı Alâ'iyeyli Muhyiddin*, *Vakf-ı Tuzlaluoğlu* vb. gibi. Vakıf kitapları arasında bulunan *Kitâbü'l-Fıkh* adlı eserde “*Mühr-i Sultânî*” olduğu kaydedilmiştir⁴⁴. Yine defterin son kısmına ayrı olarak kaydedilen ve içerisinde farklı alanlarda yazılmış 10 kitap, mektup vb. olan mecmû' eserin evvelinde Nişân-ı Hümâyün ahirinde ise Mühr-i Sultânî olduğu belirtilmiştir⁴⁵.

40 TSMA. D. 9559, vr. 50 b.

41 TSMA. D. 9559, vr. 51 b.

42 TSMA. D. 9559, vr. 60 a.

43 Transkripsiyonunu yapmış olduğumuz Kütüphane Kataloğunda Fatih'in Vakfettiği kitaplar diğer vakıf kitaplardan bu şekilde ayrı tutulmuştur. Bakınız: Ünver, *Fatih Külliyesi*, s. 55.

44 TSMA. D. 9559, vr. 57 a.

45 TSMA. D. 9559, vr. 66 b.

Semâniye Medreseleri içerisinde bir Darüşşifâ bulunması nedeniyle vakfedilen kitaplar arasında Tıp'la ilgili eserler de bulunmaktadır⁴⁶. Darüşşifâ için İstanbul'a davet edilen ve burada çalışan hekimlerin derslerinde kullanmak istediği kitaplar tercüme ve istinsah edilerek temin edilmiştir⁴⁷. Bu kitaplar hakkında ilk bilgi Süheyl Ünver tarafından verilmektedir⁴⁸.

Vakfedilen Kitaplar ve Türleri

"*Tafsîli Mushafeyniş-Şerifeyn mine'l-Hakati'l-Kâdime*" başlığıyla ilk olarak kütüphaneye vakfedilen iki adet El-Kelâmü'l-Kadîm ve'l Furkânü'l Hakîm kaydedilmiştir. Mushaflardan ilki Mes'ûd Acem tarafından, ikincisi ise Tuzluoğlu tarafından vakfedilmiştir⁴⁹.

Mushafların kaydından sonra "*Tafsîl-i Kitâbü't-Tefâsir*" başlığı altında ikinci olarak vakfedilen yüz on iki Tefsîr kitabının isimleri yazılmıştır.

Katalogda, vakfedilen Tefsîr kitaplarının 38 tanesini Carullah el-Allâme Zemâhşeri'nin yazdığı meşhur *Kitâbü'l-Keşşâf* oluşturmaktadır. Bu eser yazıldığı dönemden başlayarak müfessirlerin ilgisini çekmiştir. Kur'anı lügat, nahiv ve belâgat ilkelerini dikkate alarak yorumlaması Kur'an-ı Kerîm'in icaz yönlerini, özellikle taşıdığı edebî üstünlüğü ve erişilmez nazım güzelliğini ortaya koyması, Kur'an'da manaların tasvir ve temsil yoluyla anlatılmasının etkili bir metot olduğunu göstermesi gibi özellikleriyle çok beğenilmiş ve hemen bütün müfessirlerce kaynak olarak alınmıştır⁵⁰. Adı geçen Tefsîre ait Mevlânâ Sâdeddin, Kutbeddin er-Râzi, Çarperdi vb. gibi farklı şahıslar tarafından yazılan *Hâşiyetü'l-Keşşâf* ve *Şerhü'l-Keşşâf* bulunmaktadır. Bununla birlikte Mevlânâ Necmeddin Aksarâyî Ali tarafından yazılan ve Kutbeddin er-Razi'nin *Şerhü'l-Keşşâf*ıyla mecmû' edilen *Kitâbü'l-Muhâkemât*'ı da kaydedilen tefsir kitapları arasındadır⁵¹.

Abdullah bin Ömer olarak bilinen ancak Kadı Beyzâvî olarak meşhur olan şahsın, *Beyzâvî Tefsîri* veya *Tefsîrü'l-Kadı* olarak bilinen tefsirden ise dokuz

46 Ünver, *Fatih Külliyesinin İlk Vakfiyesine Göre Fatih Darüşşifası*, s. 13-17.

47 Ünver, *İstanbul'un Zabtından Sonra Türklerde Tıbbi Tekâmüle Bir Bakış*, s. 72, 80, 81.

48 Ünver, içerisinde "Tıbb" geçen tüm kitapları bir liste halinde vermiştir. Kitaplardan bir kısmı Mecmû' halde bulunmakta olan eserler arasındadır. Müteferrik eserler arasında verilen iki kitap ise doğrudan tek bir kitap olarak kaydedilmiştir. Fatih'in vakfettiği kitapların haricinde aynı kataloğun içerisinde bulunan Hoca-zâde'nin vakfettiği kitaplar arasında Tıp kitapları bulunmaktadır. Ünver, kataloğun son sayfasında bulunan bu eserlerin isimlerini vermiştir. Bakınız: Süheyl Ünver, "Fatih'in Tıbb Merakî ve Hususî Kütüphanesi, *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, Cilt 6, No 19, İstanbul 1942, s. 3-8.

49 *T SMA. D. 9559*, vr. 43 a.

50 Ali Özek, "El Keşşâf", *DİA*, Ankara 2002, c. 25, s. 330.

51 *T SMA. D. 9559*, vr. 43a-44b.

adet⁵² ayetlerin hadislerle yorumlanması sonucu ortaya çıkmış olan İmam el-Begâvî'nin yazdığı *Kitâb-ı Me'âlim-i Tenzîl*'den⁵³ ise yirmi tane bulunmaktadır.⁵⁴ Yazarı belli olmayan sekiz adet *Tefsîrü'l-Kebîr*, sekiz adet *Tefsîr-i Musannif*, beş adet *Tefsîr-i Fatiha* ile birlikte ikişer adet *Tefsîrü'l-Veciz*, *Tefsîrü'l-Vasit*, *Tefsîrü'l-Gevaşi* vakfedilen kitaplar arasındadır. "Mecmû" halde bulunan bazı ayetlerin Tefsîrleri (En'am, Yunus vb.) ile münferiden yazılmış olan bazı tefsir kitapları da vakfedilenler arasındadır⁵⁵.

Tefsîr kitaplarından Ahmed Kâbilî ve Kadızâde 29, Musannif 12, Hatibzâde 10, Alâ'iyeli Muhyiddin 9, Hasan Paşa 6, Bezirgân-zâde 5, Sultan Hatun 4, Silahdar Başı ve Mes'ud Acem 3, Mevlânâ Musannif 2, Hatib-i Antalya, Kasım bin Hasan el-Karamanî, Mevlânâ Mehmed Kırımî ve Tuzlaluoğlu ise 1 kitap vakfetmiştir. Vakfedeni belli olmayan ve deftere "Gayr-ı Ma'lûme" olarak kaydedilen 2 adet daha tefsir kitabı vardır.

Sahn-ı Semân Medreseleri için vakfedilen kitaplardan bir diğeri Hadis alanında yazılan eserlerdir. Hadis alanında yazılan kitapları Peygamber efendimizin söz ve davranışlarını, onun İslâm'ı anlama ve uygulama tarzını görüp öğrenen sahabenin bu konudaki müşahedelerini ve sahabe neslinin talebesi olan tabî'lerin dini yorumlarını daha sonraki Müslümanlara aktaran birer kaynak olmuştur. Bu eserlerin ihtiva ettiği malzemenin dikkatli bir şekilde nakli "Rivâyetü'l-Hadis" kitaplarını, bunlardaki malzemenin sağlamlık derecesini tespit etmeyi konu alan çalışmalar da "Dirâyetü'l-Hadis" ile ilgili eserleri meydana getirmiştir⁵⁶.

Bu alanda otorite olarak kabul edilen şahısların medreselerde ders kitabı olarak okutulan kitaplarından ve diğer hadis eserlerinden toplam otuz altı kitap vakfedilmiştir. Altı adet farklı ciltlerde İmam Buhârî'ye ait olan *Sahîh-i Buhârî*, dört adet farklı ciltlerde *Şerhü'l-Kirmanî Sahîh-i Buhârî* vakfedilmiştir. Hadis ilminin bir diğer önemli eseri olan *Sahîh-i Müslim* adlı eserin şerhi olan *Şerhü'l-Sahîh-i Müslim* adlı eserden ise bir adet vakfedilmiştir. *Kitâbü'l-Mesâbih* adlı hadis eserinden üç adet, bu kitaba dayanarak hazırlanan *Şerhü'l-Mesâbih*'ten ise dört adet vakfedilmiştir⁵⁷.

52 Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *DİA*, Ankara 1992, c. 6, s. 100-103.

53 Saffet Bakırcı, "Me'âlimü't-Tenzîl", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, s. 203-204.

54 *TSMA. D. 9559*, vr. 45a,46b.

55 *TSMA. D. 9559*, vr. 45a-47b.

56 M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *DİA*, Ankara 1997, c. 15, s. 47.

57 *TSMA. D. 9559*, vr. 48a- 48b.

Mevlânâ Ekmeleddin tarafından hazırlanan, *Kitâbü'l-Metnü'l-Meşârikü'l-Envâr*'dan beş adet *Kitâbü'l-Hedâyikü'l-Eshar fî Şerhü'l-Meşârikü'l-Envâr* adlı hadis eserlerinde 1 adet, *Şerhü'l-Meşârikü'l-Envâr*'dan bir adet bağışlanmıştır. *Tenkîhu'l-fâzıl-Buhârî, Câmiu'l-Usûl fî Ehâdis-i Resûl, Şerhü'l-Şihâb, Riyâzü's-Salihîn, Tenbîhü'l-Gâfilin, Tuhfetü'l-Ebrâr, Kitâbü'l-Erbâ'in* vb. gibi hadis eserlerinden ise bir adet kitap vakfedilmiştir. Vakfedilenler hadis kitapları arasında dikkati çeken bir diğer eser ise *Tıbbü'n-Nebevî*'dir. Kadızâde tarafından vakfedilen bu kitabın hadis eserleri arasında yazılması ilginçtir⁵⁸.

Hadis alanında Kadızâde 10, Musannif 8, Ahmed Kâbilî 5, Alâ'iyeli Muhyiddin ve Mes'ûd Acem 3, Hâtibzâde, Mahbub Çelebi ve Gayrı Ma'lume olarak 2, Kırk Kilyalıoğlu ve Tuzlualoğlu 1 kitap vakfetmiştir.

Katalogda vakfedilen kitapların üçüncü bölümünü *Usûl* alanında yazılan kitaplar oluşturmaktadır. Sözlükte “kök, esas, kaide” anlamındaki asl kelimesinin çoğulu usûlün fıkıh kelimesine izâfe edilmesiyle oluşturulan ve temel İslâmî ilimlerden biri olan *usûlü'l-fıkıh* icmâlî delilleri ve fıkıh istinbatına ulaştırılan kaideleri bilmek şeklinde tanımlanır. İcmâlî deliller dinî hükümlerin meşruiyet kaynağını teşkil eden delillere toplu bakışı, fıkıh istinbatına ulaştırılan kaideler de bu delillerden fikhî hükümlerin çıkarılmasında izlenecek metotları (menhec-menâhic) ifade eder⁵⁹. Bu alanda seksen üç kitap vakfedilmiştir.

Fıkıh usulü alanındaki başarılı çalışması yanında Hanefi fıkıh doktrininde de önemli bir yeri olan Fahrüislam el-Pezdevî'nin yazmış olduğu⁶⁰ *Usûl-i Pezdevî* adlı eserden dört, eserin şerhi olan *Keşfü'l-Pezdevî*'den iki, *Şerhü'l-Pezdevî*'den üç, *Fevâidü'l-Pezdevî*'den ise şerhiyle birlikte üç eser vakfedilmiştir⁶¹.

Medrese eğitiminin ders kitaplarından olan *Metnü'l-Muğni*'den farklı şerhleriyle birlikte yedi, *Metnü'l-Menâr*'dan ise farklı şerhleriyle birlikte on bir adet vakfedilmiştir. İbnü'l-Hâcib'in *Metn-i Muhtasar*'ından dört, *Şerhü'l-Muhtasar*'ından ise sekiz adet vakfedilmiştir. Seyfeddin el-Buhârî'nin *Hâşiyetü'l-Şerhü'l-Adud* adlı eserinden ise iki, Mevlânâ Sâdeddin tarafından hazırlanan *Hâşiyetü'l-Şerhü'l-Adud*'tan ise altı tane vardır⁶².

58 TSM. D. 9559, vr. 48a-49b.

59 A. Cüneyd Köksal-İbrahim Kâfi Dönmez, “Usûl-i Fıkıh”, *DİA*, Ankara 2012, c. 42, s. 201.

60 Murteza Bedir, Ferhat Koca, “Pezdevî Ebü'l-Usr”, *DİA*, Ankara 2007, C. 34, s. 264-266.

61 TSM. D. 9559, vr. 49a-49b.

62 TSM. D. 9559, vr. 50a-50b.

Usul alanında yazılan *Telvîh*'ten üç, Hâşiyesinden bir adet, *Tavzîh*'ten yedi adet, *Metnü'l-Minhac*'tan ise şerhleriyle beş adet vakfedilmiştir. Müteferrik olarak vakfedilen başka usûl kitapları da katalogta bulunmaktadır⁶³.

Ahmed Kâbilî 24, Kadızâde 20, Hâtibzâde 11, Musannif 6, Alâ'iyeli Muh-yiddin 5, Güngörmez Acem ve Tuzlaluoğlu 3, Mes'ûd Acem, Mahbub Çelebi ve Gayrı Ma'lûme 2, Aşık Nureddin, Baba Ali, Mevlânâ Musannif, Hüsam Bin İbrahim ve Kırk Kilyalı oğlu ise 1'er Usûl Kitâbı vakfetmiştir.

Vakıfların, vakfettiği kitaplar içerisinde en fazla olanı *Furû'* alanında yazılan kitaplardır. İslâm hukukunun amelî-tatbikî bölümünü ve miras hukukunda alt soy hısımları ifade eden fıkıh terimi olan, *fürû'* kelimesi, sözlükte "bir şeyin üst tarafı; dal, kol, şube" anlamına gelen fer'in çoğuludur⁶⁴. Bu alanda toplam 116 kitap bağıışı yapılmıştır. Vakfedilen kitapların büyük bir kısmını aynı müellif tarafından yazılan, *Furû'*, şerh, hâşiye türündeki mükerrer eserler oluşturmaktadır.

Kitâbü'l-Hidâye adlı eserden yedi, *Şerhü'l-Hidâye*'den ise iki, Mevlânâ Ekmeleddin'in yazdığı *Kitâbü'l-İnâye fî Şerhü'l-Hidâye*'den ise üç adet vakfedilmiştir. Bir başka eser olan *Kitâbü'l-Nihâye fî Şerhü'l-Hidâye*'nin farklı ciltlerinden altı, *Gâyetü'l-Beyân Şerhü'l-Hidâye* adlı eserden ise iki farklı cilt kitap olarak vakfedilmiştir⁶⁵.

Metnü'l-Vâfi'den bir, *Kitâbü'l-Kâfi fî Şerhü'l-Vâfi* adlı eserin farklı ciltlerinden beş kitap vakfedilmiştir. *Kitâbü'l-Kudûri*'den şerhleriyle birlikte üç, *Metnü'l-Menâfi*'den iki adet, *Mecmâ'ül-Bahreyn*'den altı, *Metnü'l-Kenz*'den bir, *Metnü'l-Vikâye* adlı eserden ise şerhleriyle birlikte on adet vakfedilmiştir⁶⁶.

İmam Nesefî'nin *Metnü'l-Manzûme*'sinden iki, Serahsî'nin hapisshaneyken yazdığı meşhur fıkıh kitabı olan *Mebsut* adlı eserin farklı ciltlerinden yedi adet⁶⁷, üç adet *Hulâsatü'l-Fetâvâ*, dokuz adet *Fetâvâ-i Pezdevî* iki, altı adet *Kunyetü'l-Fetâvâ* vakfedilmiştir. *Münyetü'l-Müftî*'den ve *Fusûlü'l-İmâdî*'den iki, *Fusûl-i Usturşenî*'den bir adet vakfedilmiştir. Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin'in *Câmiü'l-Fusûleyn* adlı eserinden ise iki adet kitap vakfedilenler arasındadır. *Kitâbü'l-Vakî'ât* adlı eserden iki, şerhleriyle birlikte *Metnü'l-Ferâiz* adlı eserden ise altı adet vakfedilmiştir⁶⁸.

63 TSMA. D. 9559, vr. 51a,52b.

64 Ahmed Akgündüz, "Fürû", *DİA*, Ankara 1996, c. 13, s. 249.

65 TSMA. D. 9559, vr. 52a, 53b.

66 TSMA. D. 9559, vr. 53a, 54b.

67 Eyyüb Said Kaya, "El-Mebşût", *DİA*, c. 28, Ankara 2003, s.214-216.

68 TSMA. D. 9559, vr. 55a-56b.

Hatibzâde'nin kendi yazdığı ve vakfettiği *Risâletü'l-Cihad*'dan ve yine yazarı ve vâkıfı Alâ'iyyeli Muhyiddin'in *Nakdül-Fetâvâ*'den birer adet Furû vakfedilenler arasındadır. Mükerrer olarak vakfedilen *Kitâbü'l-Veciz fî'l-Fıkh, Muhtelifül Rivâyet, Telhisü'l Câmîiü'l Kebîr, Uyûnu'l Mezâhib, Dürer ve Gurer, Fetâvâ-i Sugra, Kitâbü'l-Fıkh* vb. eserlerden başka, münferiden vakfedilen çok sayıda furû kitabı bulunmaktadır⁶⁹.

Allah'ın zâtından ve sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibarıyla kâinatın hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilim dalı olan *Kelâm* alanında 39 kitap vakfedilmiştir. Katalogda ilk olarak *Metnü'l-Mevâkıf* yazılmıştır. *Mevâkıf*'a göre kelâm, kesin deliller getirmek ve ile-ri sürülecek karşı fikirleri çürütmek suretiyle dinî inançları kanıtlama gücü kazandıran bir ilimdir⁷⁰. Seyyid Şerif'in yazdığı *Metnü'l-Mevâkıf* adlı eserden iki, *Şerhü'l-Mevâkıf*'tan beş, Hasan Çelebi'nin ve Hatibzâde'nin *Hâşiyetü'l-Şerhü'l-Mevâkıf*'ından ise birer adet vakfedilmiştir⁷¹.

Metnü'l-Mülahas'ın şerhinden bir adet vakfedilmiştir. *Metnü'l-Mekâsid*'den bir, Mevlânâ Sâdeddin'in *Şerhü'l-Makâsid* adlı eserinden iki, *Şerhü't-Tevâlihül lil-İbri*'den ve *el-Metâlibü'l-aliyye*'den, Hatibzâde'nin kendi yazdığı ve vakfettiği *Şerhü'l-Tecrid*'den, *Hâşiyeye-i Celâl*'den ise ikişer adet Kelâm kitabı vakfedilmiştir. Şemseddin İsfehânî'nin ayrıca *Şerhü'l-Akâ'id* ve *Şerhü't-Tecrid* adlı iki farklı eseri daha bulunmaktadır. *Kitâbü'l-Maârif fi Şerhüs-Sahâ'if, Şerhü'l-Akâ'id, Şerhü'l-Telvihât* vb. kitaplardan da mükerrer veya mecmû' halde vakıf yapılmıştır⁷².

Hatibzâde 16, Alâ'iyyeli Muhyiddin 13, Güngörmez Acem 3, Kadızâde ve Musannif 2, Aşık Nureddin, Mes'ûd Acem ve Mevlânâ Mehmed Kırımî ise 1 adet Kelâm kitabı vakfetmiştir.

Hikmet alanında ise dokuz kitap bağışı yapılmıştır. Klasik sözlüklerde hikmet kelimesinin (çoğulu hikem) “yargıda bulunmak” anlamındaki hükm masdarından isim olduğu belirtilir; ayrıca “engellemek, alkoymak, gemlemek; sağlam olmak” manalarına gelen ihkâm masdarlarıyla anlam ilişkisi kurulur. Hikmet, sözcüğü, kelâm, fıkıh, tasavvuf vb. gibi birçok alanda kullanılan geniş kapsamlı bir terimdir⁷³.

69 TSMA. D. 9559, vr. 57a.

70 Yusuf Şevki Yavuz, “Kelâm”, *DİA*, c. 25, Ankara 2002, s. 196-203.

71 TSMA. D. 9559, vr. 57b.

72 TSMA. D. 9559, vr. 58a, 59b.

73 İlhan Kutluer, “Hikmet”, *DİA*, Ankara 1998, c. 17, s. 503-511. Aynı cilt ve başlık içerisinde, M. Sait Özer-varlı ise kelimeyi Kelâm alanında (s. 511-514) Ferhat Koca, Fıkıh alanında (s. 514-518), Mustafa Kara ise Tasavvuf alanında incelemiştir. (s. 518-519).

Bu alanda kaydedilen ilk eser mecmû' haldeki *Kitâb-ı Kısmü't-Tabîiyat*'tır. *Şerhü'l-İşârât li Hoca'dan* ve *Şerhü'l-İşârât li İmam er-Râzî'den* bir adet, Mevlânâ Kutbuddin'in yazdığı *Kitâbü'l-Muhâkemât*'tan ise bir adet vakfedilmiştir. *Hevâşi es-Seyyid Ali Şerhu Hikmeti'l-Ayn* adlı eserden ise bir adet kaydedilmiştir. Vakfedilen eserler içerisinde ise *Şerh-i Bidâyet-i Hikmet*'den iki adet vakfedilmiştir. *İhvânüs-Safa'dan* ve *Kitâb-ı Eşkâl* bu alanda kaydedilen son eserlerdir⁷⁴.

Hatibzâde 5, Kadızâde 2, Baba Ali ve Gayr-ı Ma'lûme 1 adet Hikmet kitabı vakfetmiştir.

Tâfsil-i Kitâbü'l-Arabiyye başlığı altında Arapça alanında 56 kitap vakfedilmiştir.

Bu alanda kaydedilen ilk eser *Sihâhü'l-Cevherî*'dir. Bu eserin farklı ciltlerinden oluşan altı adeti vakfedilmiştir⁷⁵. *Şerhü'l-Kâfiyetü'l-Rızaeddin el-Istrabâdî'den* ve *Şerhü'l-Mesâbih'ten* üçer adet, *Hâşiyetü'l-Musannef Alâ Şerhü'l-Miftâhü'l-Mevlânâ Sâdeddin* adlı eserden iki, *Şerhü'l-Mutâvvel li Telhîsü'l-Miftâh'tan* beş, *Şerhi Muhtasar Telhîsü'l-Miftâh'tan*, *Delâilü'l-İcâz*, *Hâşiyetü'l-Mutâvvel'den* *İzâhü'l-Meânî'den* vb. birer adet vakfedilmiştir. *Metnü'l-Miftâh'tan* bir, Seyyid Şerif'in yazdığı *Şerhü'l-Miftâh'tan* üç, Mevlânâ Sâdeddin, Mevlânâ Sultan ve İmâdî'nin yazdığı şerhlerden ise birer tane vakfedilmiştir. Bu alanda yazılmış tek eserlerden başka, iki tane *Muhtasârü's-sihâh*, *Düstur'ül-Lugât*, Carullah Allame'nin *Kitâbü'l-Esmâ ve Efâl* ile birlikte münferiden veya mecmû' halde bulunan farklı kitaplarda kataloğa kaydedilen eserler arasındadır⁷⁶.

Hatibzâde 18, Musannif 11, Ahmed Kâbilî 7, Alâ'iyeli Muhyiddin 6, Mes'ûd Acem 5, Mevlânâ Musannif ve Güngörmez Acem 3, Aşık Nureddin, Kadızâde, Tuzlaluoğlu ise 1'er adet Arapça kitabı vakfetmiştir.

Düşünme faaliyetinde zihni hatalardan koruyan, doğru düşünmenin kurallarını, ölçülerini ve yöntemlerini gösteren ilim yahut sanatın adı olan "Mantık"⁷⁷ alanında da on iki kitap vakfedilmiştir.

Mevlânâ Kutbeddin'e ait *Şerhü'l-Metâlih'den* bir ve *Kitâb-ı Tasavvurât Şerhü'l-Metâlih'den* iki ve *Şerhü's-Şemsiyye* adlı eserlerden üç adet, *Fevâid-i Şemsiyyet lil-Menâr'dan* bir, *Hâşiyetü'l-Şerhü'l-Metâlih'den* ise beş adet vakfedilmiştir. Bu hâşiyelerden ikisi Seyyid Şerif tarafından yazılmıştır⁷⁸.

74 TSMA. D. 9559, s. 59, a-b.

75 TSMA. D. 9559, s. 59, b.

76 TSMA. D. 9559, s. 60, 61 a-b.

77 İbrahim Emiroğlu, "Mantık", *DİA*, c. 28, Ankara 2003, s. 18-28.

78 TSMA. D. 9559, s. 62 a-b.

Hâtibzâde 7, Alâ'iyveli Muhyiddin ve Musannif 2, Mes'ûd Acem ise 1 adet mantık kitabı vakfetmiştir.

Vakfedilen kitaplar arasında bir diğer bölümü ise *Tasavvuf* alanında vakfedilenler oluşturmaktadır. Tasavvuf, kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilimdir. Bâtını fıkıh da denir. Tasavvufun binden fazla tarifi yapılmıştır. Her sufi içinde bulunduğu hale göre tasavvufu tarif etmiştir. Tasavvuf, "Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber gibi yaşamaya çalışmak" şeklinde tanımlanabilir⁷⁹. Tasavvuf ile ilgili toplam 46 kitap vakfedilmiştir.

Bu alanda kaydedilen ilk eser Kadızâde tarafından yedi adet olarak vakfedilen *İhyâu Ulûmi'd-dîn* oluşturmaktadır. *Kütü'l-Kulûb*'den iki, *Kitâbu't-Taarruf fi Mezhebi et-Tasavvuf* adlı eserden üç adet tasavvuf kitabı vakfedilmiştir. *Metnu'l-Miftâhu'l-Gayb*'den dört, *Kitâbü'l-Fütûhât*'tan ise beş adet vakfedilmiştir. *Kitâb-ı Yeştemilu alâ Resâile Müteaddidede min İlm-i Tasavvuf* adlı eserden iki, *Kitâbü'l-Fusûs*'tan ve *Şerhü'l-Fusûs*'tan, *Mukadimetü's-Şerhü'l-Fusûs*'tan ise birer adet vakfedilmiştir. Bu eserlerden başka mecmû" olarak veya münferiden vakfedilen çok sayıda tasavvuf kitabı bulunmaktadır⁸⁰.

Bu alanda en çok kitap vakfını yapan kişi 32 kitapla Kadızâde'dir. 8 adet Musannif, 3 adet Alâ'iyveli Muhyiddin, 2 adet Gayrı Malume, 1 adet ise Mevlânâ Musannif tarafından vakfedilen tasavvuf kitabı vardır.

Katalogun son kısmında ise "*Tafsîl-i Kütüb-i Müteferrik*" başlığıyla kaydedilen kırk iki adet kitap vardır. Kitapların on beş tanesi mecmû" haldedir. İçerisinde çok sayıda farklı kitabın / risalenin bulunduğu bu kitaplarda tasavvuf, kelam, şiir, tabiat, tıp, hadis vb. gibi çok farklı alanlarda yazılmış eserler bulunmaktadır. Mecmû" olarak kaydedilen on beş kitabın on ikisi Alâ'iyveli Muhyiddin tarafından vakfedilmiştir.

Münferiden vakfedilen kitaplarda mecmû" haldeki kitapların özelliklerini taşır. Hadis, Kelam, Tıp, Tarih, Şiir vb. alanda yirmi yedi kitap vakfedilmiştir. *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Siretü'n-Nebi Aleyhisselâm*, *Muhammediye*, *Makamatü'l-Harirî*, *Menâkib-ı İmam-ı Azâm*, *Şerhi Kaside-i İbn-i Farîd*, *Faslü'l-Hitab*, *Tarihü'l-Atebi*, *İlm-i Nucûm* vb. gibi çok sayıda eser vakfedilenler arasındadır⁸¹.

Bu eserlerden 12 adetini Alâ'iyveli Muhyiddin, 11 tanesini Kadızâde, 9 adedini Musannif, 4 tanesini Hâtibzâde, 2 adedini Güngörmez Acem, Kırk

79 İsmail Köksal, "Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi", Tasavvuf, Ankara 1999, s. 85.

80 TSMA. D. 9559, s. 62-64, a-b.

81 TSMA. D. 9559, vr. 64a, 66b.

Kilyalı oğlu, Mahbub Çelebi, Mevlânâ Musannif ve Tuzlaluoğlu ise 1 adet vakfettiği.

“*Mecmû’ Adeti Mücellidât Hakatü’l Kadîme*” 553 kaydından sonra, Mehmed Bin Balî tarafından vakfedilen ve evvelinde Nişân-ı Hümâyün, ahirinde Mühr-i Sultânî’nin bulunduğu içerisinde 10 kitap, mektup vb. müteferrika-dan oluşan mecmû’ bir eser daha kaydedilmiştir. Eserin toplam varak sayısı 252’tir⁸².

Vakfedilen Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme

Süheyl Ünver, Fatih Sultan Mehmed’in şehzadeliği döneminde şer’i ilimlere ait metin, şerh ve hâşiyelerle dolu olan bir kütüphanesi olduğunu, hükümdar olduktan sonra en ciddi ve yeni aklı ilimlere ait yazılmış metinler ve şerhlerle kütüphanesini zenginleştirdiğini ifade etmektedir.⁸³ Semâniye Kütüphanesine kitap vakfeden kişilerin vakfettiği kitaplar ve bu kitapların yazarları, Fatih’in ve hocalarının ders olarak okuduğu kitaplar ve yazarlardır denilebilir. Osmanlı müderrisleri, medrese eğitiminde ekol olarak Gazali ve Râzî’yi örnek almıştır. Davûd-i Kayserî, Molla Yegân, Molla Fenârî, Hızır Bey, Molla Lütfî, İbn-i Kemal, Ebussuud Efendi gibi bilinen alimler bu ekolden yetişmişlerdir. Medreselerde okutulan dersler ve ders kitapları da genellikle Râzî ekolünden yetişen kişilerin telif ettiği eserlerdir⁸⁴. Katalogda vakfedilen kitaplar içerisinde Râzî’ye ait kitapların bulunması bu düşünceyi destekler mahiyettedir.

Vakfedilen kitapların büyük bir kısmı geleneksel şer’i ilimlerin ilk başvuru kaynaklarından. Semâniye Medreselerinde ve sonrasında kurulan medreselerin ders programlarına bakıldığında bu kitapların derslerde kullanılan ana kitap ve yardımcı kitaplar olduğu kuvvetle muhtemeldir. Mesela Fatih medresesinin Semâniye kısmında *Şerhü’l-Mevâkıf* ve bunun gibi değerli birçok ilmi eserler okutulurdu. Fatih’in meşhur *Fatih Külliyesi Vakıfnâmesi*’nde bu ve bunun gibi eserlerin okutulmasını tavsiye ediliyordu⁸⁵.

Klasik dönem Osmanlı medreselerinde okutulan fıkıh derslerinde *Şerh-i Ferâiz*, *Tenkîh ve Tavzîh*, *Sadru’ş-şeriâ*, *Hidâye*, Usûlu Fıkıhta, *Telvih*, *Şerh-i*

82 T SMA. D. 9559, vr. 66 b.

83 Ünver, *Fatih Külliyesi*, s. 165. İsmail Erünsal, “Fatih Sultan Mehmed’in İlgi Duyduğu Kitaplar ve Kütüphanesi”, *Fethi Gören Şehirden İstanbul’un Fethine ve Fatih’ine Bakış* (28-29 Mayıs 2014), Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2014.

84 Fahri Unan, “Osmanlı Medrese Ulemâsı: İlim Anlayışı ve İlmî Verim”, *Türkler*, C. 11, Ankara 2002, s. 812,813.

85 İhsan Ezherli, “Osmanlı Medreseleri ve Eğitim Metotları”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 7, Sayı 71-71, 1968, s. 66.

Adûd; Kelâm'da *Hâşiye-i Tecrid*, *Şerh-i Mevâkıf*, *Belagatta*, *Mutavvel*, *Şerh-i Miftah*, *Miftâhu'l-Ulûm*; *Hadiste Buharî*, *Mesâbih*; tefsîr'de *Keşşâf*, *Beyzâvi*; *Akaidde Şerhu Akaidi'n-Nesefiyye*, *Şerh-i Akaidü'l-Adûdiyye Devvânî* gibi kitaplar okutulmaktadır⁸⁶. Bursa Ulu Camii'nde bu ve benzer kitaplardan oluşan bir kütüphane vardır⁸⁷. Okutulan kitaplar ve dersler, basitten ağıra doğru yürütüldüğünden, öğrenci bir üst medreseye geçtikçe daha yükseköğrenime başlamış oluyordu. Medreselerde müderrisin daha çok takrir bazen de münazara tekniği ile yaptırdığı derslerde kitap veya ders bir üst sınıfa geçmede esas alınmıştır⁸⁸. Ders geçmede belirlenen kitaplar içerisinde *Hâşiye-i Tecrid*, *Miftâh*, *Telvîh*, *Mevâkıf*, *Hidâye*, *Keşşâf* vb. gibi kitaplar bulunmaktaydı⁸⁹.

Vakfedilen kitapların büyük bir kısmı Hadis, Kelâm, Akaid, Fıkıh, Usûl, Tefsîr, Belagat alanında yazılmış olan eserlerdir. Kitaplar içerisinde vakfedenerin kendi kitapları olduğu gibi kısmen şahıs adına telif olan kitaplarla birlikte tek nüsha ve müellif hattı olan birçok kitap da bulunmaktadır. Kataloğun giriş kısmında Muhammed bin Cafer El-Hac Hasan'ın da belirttiği gibi "*Değerli kitaplardan ve sahifelerin güzellerinden çeşit çeşit topladı. Öyle ki başka birisi böyle bir eser toplamakta yetersiz kalır. İstanbul'a bu ender kitapları bıraktı*"⁹⁰ sözünün gerçekliğini kanıtlamaktadır.

Fatih Sultan Mehmed, Vakfiyesinde medresede okutulacak dersler ve bu derslerde okutulacak olan kitapları da belirtmiştir. Belirtilen kitaplar içerisinde vakfettiği kitaplarda bulunmaktadır. Vakfiyeye ve daha sonra yapılan ders programlarına göre medreselerde derecesine göre okutulan dersler⁹¹:

	Kanun-ı Talebe-i Ulûm (Kanûn-i Örfiye-i Osmânî)	Kanun-nâme-i Âl-i Osman	Kâtip Çelebi (Vakfiyeden nakli)
Sahn	a) Hidâye	50 Akçeli Medrese	50 Sahn
	b) Keşşâf		
	c) Şerh-i Adûd		
	d) Seçmeli		

86 Cahit Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler*, c.11, Ankara 2002, s. 835-837.

87 M. Asım Yediyıldız, "*Mabed ve Kitap: Ulucami Kütüphanesi*", Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri Kitabı, Ankara 2009, s. 285, 306.

88 Mefail Hızlı, "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese", *Türkler*, c. 11, Ankara 2002, s. 801.

89 M. Kemal Özergin, "Eski bir Rûznâme'ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1974, s. 265.

90 TSMA. D. 9559, vr. 3a.

91 Atay, "*Fatih ve Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nâmeler*", s. 179.

Tetimme	İsfehâniye	Dâhil	Dâhil (Hidâye)
	Şerhü-s Şemsiye	Hariç	Hariç (Hidâye)
Dâhil	a) Telvîh	45 Akçeli	40-a) Şerh-i Mevâkîf
	b) Miftâh	40 Akçeli	b) Şerhi Mekâsîd
		35 Akçeli	30-a) Miftah
		30 Akçeli	b) Me'âni
Hariç	a) Hâşiye-i Tecrid	25-Akçeli Medrese	
	b) Şerh-i Metâlî'		20- a) Riyâziyat
	c) Şerh-i Tevâlî'		b) İlm-i Kelâm
	d) Mutavval	20-Akçeli Medrese	
	e) Fıkh Metin ve Şerhleri		

Medreselerde okutulan dersler ve bu derslerde okutulan kitaplar üzerinde farklı makaleler ve değerlendirmeler bulunmaktadır⁹². Medresede ders kitabı olarak okutulan bu kitapların tesadüfi olmadığı yazılan makalelerde belirtilmektedir. Bu kitapların sonraki süreç içerisinde eğitimden kaldırılmış olmalarının Osmanlı Devleti'nde ilmin gerilemesine neden olduğu fikri öne sürülmüştür. Örneğin, Sait Yazıcıoğlu, bir makalesinde Semâniye'de ders kitabı olarak okutulan iki eserin öneminden şu şekilde bahseder: “XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve bilhassa XVII. ve XVIII. yüzyıllarda felsefi ilimlerin gözden düşmesi kelim öğrenimi için de olumsuz bir durum yarattı. Kâtip Çelebi'ye göre Osmanlılarda ilimlerin duraklamasının en önemli sebeplerinden birisi bu uygulamadır. Yine Kâtip Çelebi'ye göre Fatih'ten sonra gelenler “Tecrid” ve “Şerhü'l-Mevâkîf”i öğrenimden kaldırmışlardır. Buna gerekçe olarak da bu derslerin felsefeye dayandırılan ve felsefenin de diğer dini ilimlerin öğrenimi için tehlikeli olduğu gösterilmiştir. Bu vaziyet alış, fıkhın kelama üstünlüğünü sağlamıştır”⁹³.

92 Bakınız: Şükran Fazlıoğlu, “Manzûme fi Tertibi'l-Kütüb fi'l-ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/1 (2003), s. 97-110; Fatma Zehra Pattabanoğlu, “Medreselerde Okutulan Mantık ve Felsefe Derslerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yeri ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 32, 2014, s. 23-50. Mehmet Paçacı, “Osmanlı Medresesinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Tefsirin Çağdaşlıkla Karşılaşması”, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları 1*, Ankara 2011, s. 63-89. Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008, s. 25-46. Mustafa Şanal, “Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 2003, s. 149-168.

93 Mustafa Sait Yazıcıoğlu, “XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelam Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri” A.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi IV, Ankara 1980, s. 282. Bu konu ile ilgili bakınız: Yaşar Sarıkaya, “Osmanlı Medreselerinde Akli İlimlerin İhmal Meselesi Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001, s. 145-158.

Osmanlı medreselerinin zaman içerisinde bu programları, dönemin ihtiyaçları doğrultusunda geliştirmeleri beklenirdi. Fakat uygulamada durum bir başka istikamet takip etti. Akli ilimlerin medrese programlarından önemli ölçüde çıkartıldığı görüldü. Nitekim IV. Murad (1623-1640)'a sunduğu Layihasında *Koçi Bey* bu konudaki bazı şikâyetlerini dile getirirken aynı yüzyılda yaşamış bir çağdaşı olan Kâtip Çelebi (ö. 1658) *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk* adlı eserinde bu husus üzerinde geniş bir biçimde durmaktadır.⁹⁴

Sonuç

Fatih Sultan Mehmed, fetihten sonra, harap olmuş şehri, imparatorluğunun ve dünyanın siyasî ve ilmî başkenti yapmak amacıyla çalışmalara bizzat yakından takip ederek kendi isteği ve arzusu doğrultusunda yeniden imar ve inşâ ettirmiştir. Kuruluş döneminde fethedilen ve Türk-İslam şehirleri haline gelen Bursa, Selanik ve Üsküb için izlenen iskân, inşâ ve ihyâ siyasetinin aynısı İstanbul için de uygulanmıştır. Fatih'in şehri yeniden inşâ ve ihyâsına vezirleri kayıtsız kalmamış kendi adlarıyla anılan siteler ve mahalleler kurmuşlardır. İstanbul'un kısa bir süre içerisinde mamur bir şehir haline gelmesinde yapılan vakıf çalışmaları ve bizzat Sultanın yakın ilgisinin payı büyüktür.

İstanbul'u, sadece imparatorluğunun ve dünyanın başkenti değil, İslam ve batı dünyasının en iyi ilim merkezi yapmak isteyen genç sultan, fethin hemen akabinde Ayasofya ve Zeyrek'te kiliseden çevrilen camilerde eğitim çalışmalarını Muradiye Müderrislerinin öncülüğünde başlatmıştır. Şehzadeliğinden itibaren büyük bir kütüphaneye ve kitap koleksiyonuna sahip olan Sultan, fetih sonrası açılan ilk medreselerin ihtiyaç duyduğu kitapları da temin etmiştir.

İstanbul'un büyük bir ilim şehri olmasını isteyen Fatih, doğuda ve batıda tanınmış olan bilginleri İstanbul'a davet etmiş, onlara büyük ihsanlarda bulunmuştur. Semâniye Medreselerinin kurulmasıyla birlikte İstanbul'da eğitimin merkezi Fatih Külliyesi olmuştur. Bu külliye eğitim-öğretim için her şeyin en küçük ayrıntısına kadar düşünüldüğü büyük bir komplekstir. Osmanlı ülkesinde ki eğitimin şekillenmesi de bu medreselerden sonra farklı bir boyut kazanmıştır.

Fatih Sultan Mehmed, medrese müderrisleri ve talebeler için yaptırmış olduğu kütüphaneye, Ahmed Kâbilî, Alâ'iyeli Muhyiddin, Âşık Nureddin. Âşık Nureddin, Arab Muhyeddin, Baba Ali, Bezirgân-zâde, El-Hac Hasan-zâde, Fazlullah Paşa, Gayr-ı Ma'lûme, Güngörmez Acem, Hasan Paşa, Hatibi Antal-

94 Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Son Dönemi Medreselerinde Fen Bilimlerinin Tedrisatı Konusunda Bazı Düşünceler, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 38, s. 110.

ya, Hâtibzâde, Hüsam Bin İbrahim, Kadızâde, Kasım bin Hasan El Karamanî, Kırk Kilyalı oğlu, Mahhub Çelebi, Mehmed Bin Balî, Mes'ud Acem, Mevlânâ Mehmed Kırımî, Mevlânâ Musannif, Musannif, Silahdar Başı, Sultan Hatun, Tuzlalu oğlu tarafından 553 kitap vakfedilmiştir. Bu kitap bağışları “İslam Vakıf” anlayışında farklı bir vakıf anlayışını ortaya koyması açısından da güzel bir örnektir. Kütüphaneye vakıf olarak verilen bu kitaplar, medreselerde ders kitabı veya yardımcı kitap olarak okutulan kitaplardan oluşmaktadır. Râzî ve Gazali ekolünün bu medreselerde ve vakfedenlerin şahsında da hâkim olduğu kitapların türlerinden rahatlıkla anlaşılabilir.

Tefsîr, Hadis, Usûlü Fıkh, Furû'-i Fıkh, Kelâm, Hikmet, Arapça, Mantık ve Müteferrik eserlerden oluşan vakıf kitaplar için üç kataloğun hazırlandığı ve bildirimize kaynak olan son kataloğun sahibi Muhammed bin Cafer el-Hac Hasan tarafından bildirilmektedir. El Hac Hasan, sadece Fatih'in vakfettiği kitapları değil, kütüphaneye kitap bağışında bulunan Hâtibzâde, Kadızâde vd. tarafından vakfedilen kitapları da kataloğa kaydetmiştir.

Vâkıfların, Sahn-ı Semân için vakfetmiş olduğu kitaplar onların ulema- dan veya bu aile geleneğinden geldiği bir gerçektir. Nitekim vakfedilen eserler içerisinde Alâ'iyveli Muhyiddin, Hâtibzâde, Kadızâde'nin kendilerine ait eserlerin varlığı bu görüşü desteklemektedir. Vâkıflar, medrese kütüphanesine vakfettikleri eserlerle kütüphane koleksiyonunu zenginleştirmiştir. “Şahısların bu büyük vakfa yapmış oldukları katkı için defterin mukaddime kısmında “... Sonra eylemleri güzel olan, hasleti güzel olan bu güzel çalışmada yaptıkları güzel olan Sultana, bazı hayır sahiplerinden ve iyilik isteyen kişilerden olan kişiler uydular ve kitaplarını vakfettiler ve kütüphaneye koydular. Haşr ve hesap gününde bu mükâfata ortak olmak için bu kişiler Sultanı örnek aldılar. Böylece kitaplar büyük bir sayıya ulaştı. İnsanların bu kitaplardan istifadesi de büyük oldu” sözleriyle yapılan bağışın değeri ifade edilmiştir.

	Kitâb Adı	Yazarı	Hattatı	Özellik	Vâkıfı	Adet
Tafsîl-i Mushafeyn-i Şerifeyn Minel Hakatü'l Kâdime Adedi Mücellidat 2						
1	El-Kelâmü'l-Kadîm ve'l Furkânü'l Hakîm				Mes'ûd Acem	1
2	El-Kelâmü'l-Kadîm ve'l Furkanü'l Hakîm			İbrahim bin Mes'ûd sahibi olarak yazılmış	Tuzlalı Oğlu	1
Tafsîl-i Kitâbı Tefsîr Eydan Minel Hakatü'l Kâdime Adedi Mücellidat 112						
3	Kitâbü'l Keşşâf (Şerh ve Hâşiyeleri ile birlikte)					38
4	Kitâbü'l Muhâkemât	Mevlânâ Necmeddin Aksarayî Ali		Kutbeddin Er Razi'nin Şerhü'l Keşşâf birlikte	Ahmed Kâbilî	1
5	Tefsîrü'l Kadı					9
6	Tefsîrü'l Kebîr (Farklı Cildlerle)					9
7	Tefsîr-i Fâtîha					6
8	Meâ'lim-i Tenzil					24
9	Tefsîrü'l Veciz					2
10	Tefsîrü'l Vasit (Cild 1)					2
11	Tefsîrü'l Gevaşî					2
12	Tefsîrü'l Şeyh				Alaiyeli Muhyeddin	1
13	Uyûnu-t Tefâsir				Kadızzâde	1
14	Tefsîri Hakâyık-ı Sülemî				Kadızzâde	1
15	Te'vilâti'l-Kâşâni				Kadızzâde	1

16	Tefsiri'l-Kur'an Li Ebil Kasım El Kuşeyri				Kadıızâde	1
17	Tefsîrü'l Ragîbü'l İsfahânî				Ahmed Kâbili	1
18	Tefsîr-i Sûret-i Yunus'dan Sure-i Necm'e				Kadıızâde	1
19	Tefsîr-i Sûret-i En'am Risale-i Müştemilete Risale-i Müştemile ale'l Keşşaf.. Risale-i			Mecmû'	Alaiyelü Muhyedin	1
20	Tefsîr-i Sûret-i Yusuf				Meş'ud Acem	1
21	Tefsîr-i Sûret-i Sâd'dan Sure-i Na'sa				Gayrı ma'lûme	1
22	Kitâbü'l Telhîs fit- Tefsîrü'l Kur'an			Defteri sabıkada böyle yazılmış.	Kadıızâde	1
23	Kitâbu mine'l Tefsîr				Kadıızâde	1
24	Tefsîr-i Musannef (Cild)				Musannef	4
25	Tefsîr-i fî'l Kırâât				Kadıızâde	1
26	Havassı Kur'an bi'l Fârisî ve Menâkıbü'l İmam-i Azâm			Mecmû'	Ahmed Kâbili	1
27	Kitâb-ı Yeteallek'ü bi Faziletî'l Kur'an-ı Kerim ve Adab-ı Tilavetihi Kırâât			Mecmû'	Gayrı ma'lûme	1

Tafsîl-i Kitâbı Hadis Minel Hakatü'l Kâdime Adedi Mücellidat 36						
28	Sahîhi Buhârî					6
29	Kirmanî alel Buhârî (Cild 1)					4
30	Tenkîh el-fâzil-Buhârî				Ahmed Kâbilî	1
31	Şerh-i Sahîh-i Müslim (Cild 1)				Meş'ûd Acem	1
32	Kitâbü'l Muvatta Kitâbü'l İşârü'l İnsaf fî İşârü'l Hilâf Buhârî-i Sanî			Mecmû'	Ahmed Kâbilî	1
33	Metnü'l Meşârikü'l Envâr (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)					9
34	Mesâbih (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)					7
35	Câmiu'l-Usûl fî Ehâdis-i Resûl (Cild 1)				Musannef	1
36	Şerhü'l Şihâb (Cild 1)				Mahbub Çelebi	1
37	Riyâzü's-Salihin				Ahmed Kâbilî	1
38	Tenbihü'l-Gâfilin				Hatîbzâde	1
39	Tuhfetü'l Ebrâr				Meş'ûd Acem	1
40	Tıbbü'n-Nebevî				Kadîzâde	1
41	Kitâbü'l Erba'în				Kadîzâde	1
Tafsîl-i Kitâbı Usûl Minel Hakatü'l Kâdime Adedi Mücellidat 83						
42	Metn-i-Usûl	Fahrulislam el Pezdevî				4
43	Keşfü'l Pezdevî				Musannef	2

44	Şerhü'l Pezdevî (Cild1)				Kadızáde	3
45	Fevâ'id'il-Pezdevî				Ahmed Kâbilî	2
46	Şerhi Fevâ'id'il- Pezdevî				Ahmed Kâbilî	1
47	Metnü'l-Menâr (Şerh ve Hâşiyeleri ile birlikte)					11
48	Metnü'l-Mugnî					7
49	Kitâbü't Telvîh					6
50	Kitâbü't Tevzîh					7
51	Metn-i Muhtasar İbnü'l-Hâcib (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)					12
52	Hâşiye-i Şerhü'l Adud	Seyfeddin el-Ebherî			Ahmed Kâbilî	8
53	Metnü'l-Minhâc (Şerh ve Hâşiyeleri ile birlikte)					5
54	Fusûl-i Bedâ' fî Usûl-i Şerâ'î	Mevlânâ Şemseddin Fenârî			Ahmed Kâbilî	1
55	Kitâbü'l Bedî' (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)					3
56	Tahsil-i Usûl-i min Kitâbi'l Mahsûl				Kadızáde	1
57	Necmü'l-Usûl fî Mesâi el Mahsûl	İmâm Râzî			Kadızáde	1
58	Müntehabi'l- Mahsûl	İmâm Râzî			Ahmed Kâbilî	1
59	Müntehab fî Şerhil Müntehab				Ahmed Kâbilî	1
60	Kitâbü't Tahsil fî Usûl-il Fıkh				Ahmed Kâbilî	1
61	Kitâbü'l Erbâin fî Usûlid-Dîn				Kadızáde	1

62	Şerhi fî İlmi'l Usûl				Ahmed Kâbilî	1
63	Şerhi mine'l Usûl		Mahmud bin Şaban el Kastamonî		Kadızâde	1
64	İlmi Usûl			Mecmû'		1
65	Kitâbı Tahkik fî Şerhi Ahîsketi				Ahmed Kâbilî	1
66	Def'i'l İ'tiradât el Mevrûde Alet Tahkik fî Usûl		Mehemmed bin Mehemmed		Mevlânâ Musannef	1
Tafsîl-i Kitâb-ı Furû' Aded-i Mücellidat 116						
67	Kitâbü'l Hidâye					7
68	Kitâbü'l İnâye (Cild 1) fî Şerhü'l-Hidâye					9
69	Kitâbü'l Gâyetü'l-Beyân (Cild 2) fî Şerhü'l-Hidâye					2
70	Şerhü'l-Hidâye (Cild 1)				Musannef	2
71	Metnü'l Vâfi				Ahmed Kâbilî	1
72	Kitâbü'l Kâfi (Cild 1) fî Şerhü'l-Vâfi					5
73	Metnü'l-Kudûri					3
74	Metnü'l-Menâfi'					1
75	Metnü'l-Mecma'i'l-Bahreyn (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)					5
76	Şerhü'l-Mecmâ					3
77	Metnü'l Kenz		Musannef	Mecmû'		
78	Metnü'l-Vikâye (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)	Gayrı ma'lûme	1			

79	Hâşiye-t Sadr-ı Şeriâ				Alaiyeli Muhyiddin	1
80	Şerhü'l-Vikâye (Cild 1)					4
81	Metnü'l-Manzûme li'l İmam en- Neseî					2
82	Kitâbü'l Musaffa fi Şerhi'l Manzûme					2
83	Kitâbü'l-Hakâyık fi Şerhi'l Manzûme				Ahmed Kâbili	1
84	Şerhü'l-Manzûme				Kadızâde	2
85	Kitâbü'l-Muhtelif fi Şerhi'l Manzûme				Kadızâde	1
86	Kitâbü'l-Mebcut (Cild 1)				Ahmed Kâbili	7
87	Kitâbü'l-Muhit				Kitâb-1 gayr-1 ma'lûme	1
88	Kunyetü'l-Fetâvâ					6
89	Hülâsetü'l-Fetâvâ					3
90	Fetavâ-i Pezdevî					2
91	Münyetü'l-Müftî					2
92	Fetavâ-i Hass				Elhac Hasan zâde	1
93	Mecmaü'l-Fetâvâ				Kadızâde	1
94	Fusûlü'l-İmâdi					2
95	Fusûlü'l-Usturşenî				Kadızâde	1
96	Câmiü'l-Fusûleyn	Kadı Simavna				2
97	Vâkıât					2
98	Fetâvâ-i Suğrâ				Kırk kilyalu oğlu	1

99	Dürer ve Gurer	Mevlânâ Hüsrev			Alâ'iyveli Muhyiddin	1
100	Nakdül Fetavâ-i Alâ'iyveli Muhyiddin				Alâ'iyveli Muhyiddin	1
101	Kitâbü'l Veciz fî'l Fıkh				Ahmed Kâbilî	1
102	Muhtelifü'l-Rivâyet					2
103	Telhîsü'l Câmîü'l Kebîr				Kadıızâde	1
104	Uyûnu'l Mezâhib				Kadıızâde	1
105	Kitâbü'n-Nikâye fî'l-Fıkh				Meş'ûd Acem	1
106	Mukaddimetü'l Gaznevî				Meş'ûd Acem	1
107	Risâletü'l Cihad	Hatîbzâde			Hatîbzâde	1
108	Kitâbü'l-Hudûd ve'l-Ahkâm (Cild) Kitâbü'l Usûl	Musannef		Musannef Mecmû	Musannef	1
109	Metnü'l-Ferâiz (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)					6
110	Kitâbü'l mine'l Fıkhıh kezâ fî'd defatiri's-sabıka				Ahmed Kâbilî	1
111	Kitâbü'l Fıkh					3
112	Metnü'l Veciz fî Fıkhü'l Şâfi	İmam Gazali			Musannef	1
113	Kitâbü'l-Veciz fî Şerhi'l-Veciz			Zahrinde müellifinin adı halle yazılmış.	Musannef	1
114	Kitâbü'l Muharrir Fıkhü'ş Şâfi				Musannef	1
115	Şerhi'l Havî fî Fıkhü'ş Şâfi				Musannef	1
116	Tetimme-i Fetavâ-i Ali				Ahmed Kâbilî	1

Tafsîl-i Kitâbı Kelâm Adedi Mücellidat 39						
117	Metnü'l Mevâkîf (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)					9
118	Metnü'l Mekâsid (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)					3
119	Kitâbü'l Muhassal Kitâbü'l İmam Râzî			Mecmû'	Hatîbzâde	1
120	Telhîsü'l- Muhassal				Hatîbzâde	1
121	Şerhü'l Mulahas (Cild)				Alâ'iyveli Muhyiddin	1
122	El-Metâlibü'l Âliye					2
123	Şerhü't Tevâlihü'l lil İbrî					2
124	Şerhü't Tevâlihi'l İsfahânî				Hatîbzâde	1
125	Şerhü't Tecrid (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)					4
126	Hâşiye-i Celâl					2
127	Metnü'l Akâid Kitâbü'l Ferâizü'l Manzûm (Muhsin El Kayseri) Manzûme-i İbn-i Cezvî fî İlmi Kırâât Kitâbü'l Kâfiye fin- Nahv Kitâb-ı Metnü'l Şemsiyye fî'l Mantık			Mecmû'	Alâ'iyveli Muhyiddin	1

128	Şerhü'l Akâ'id-i Sa'deddin Kitâb-ı Şerhi Kasîde Şerhi Kasîde vb.			Mecmû'	Mevlânâ Mehmed Kırımı deyu yazılmış	1
129	Hâşiyetü'l Şerhü'l Akâid Risâle-i ... Kadı	Musannef	Musannef		Musannef	1
130	Risâletü'l Ru'ye vel Kelâm	Hatîbzâde			Hatîbzâde	1
131	Risâlet Teteâlleku bi'l Kaza'i ve'l Kader Şerhü'l Adab Hâşiyeye-i Efdalzâde				Hatîbzâde	1
132	Kitâbü'l Maarif fi Şerhü'l Sahâ'if				Hatîbzâde	1
133	Kitâb-ı Lutfü'l Letâif fi Şerhi Sahâ'if				Güngörmez Acem	1
134	Risâletü'l fit-Tahkîk'il-İmân				Kadızzâde	1
135	Şerhü'l Fikhü'l Ekber Hâşiyeye-i Mevlânâ Hayali Ali Şerhü'l Akâ'id Şerhü'l Hadîsü'r Râbi Şerhi Risâletü'l İlmü'l Hadis vb.			Mecmû'	Alâ'iyeli Muhyiddin	1
136	Şerh-i Yekülü'l-Abd Hâşiyeye-i Seyid Ali Şerhi Lutfullah İsfahânî			Mecmû'	Alâ'iyeli Muhyiddin	1
137	Şerhüt Telvîhât				Alâ'iyeli Muhyiddin	1
138	Kitâb-ı İlmü'l Kelâm Risâle-i Beyan ..leyn Risâle-i İlmü'l Kelâm			Mecmû'	Alâ'iyeli Muhyiddin	1

Tafsil-i Kitâbı Hikmet Adedi Mücellidat 9						
139	Kitâb-ı Kismü't Tabiiat min Metni'l İşârât Şerhi Lütfullah İsfâhanî Risâle-i Teâllik			Mecmû'	Baba Ali	1
140	Şerhü'l İşârât li- İmam er Râzî					1
141	Şerhü'l İşârâtü'l Hoca Nasreddin et Tusî				Hatîbzâde	1
142	Kitâbü'l Muhakemât	Mevlânâ Kutbeddin			Hatîbzâde	1
143	Şerhü'l Bidâyet Hikmet li Mevlânâzâde Kitâb-ı Mukaddemetü's Sultan vb.			Mecmû' 6 Kitab	Hatîbzâde	1
144	Kitâb-ı Hevâşi es Seyyid Ali Şerhi Hikmetü'l Ayn				Hatîbzâde	1
145	Şerhi Bidâyet-i Hikmet				Hatîbzâde	1
146	İhvânü's-Safa				Kadıızâde	1
147	Kitâb-ı Eşkâl				Kadıızâde	1
Tafsil-i Kitâbı Arabiyye Adedi Mücellidat 56						
148	Sihâhü'l-Cevherî (Cild 1)				Ahmed Kâbilî	6
149	Muhtasârü's-Sihâh				Tuzlalu oğlu	1
150	Dustûrü'l-Lügat			İçinde bir başka risale var	Ahmed Kâbilî	1

151	Kitâbü'l-Esmâ vel Efâl	Carullah Allâme		Farsça	Hatîbzâde	1
152	Kitâbü'l Esmâ-i Carullah Allâme Şerhü'l Abiyâtü'l Mufassal			Mecmû	Güngörmez Acem	1
153	Kitâbü'l-Ef'al	Carullah Allâme		Farsça tercüme olunmuş	Güngörmez Acem	1
154	Kitâbü's-Sâmî fi'l-Esâmi				Güngörmez Acem	1
155	Kitâbü'l Mufassal İzâhü'l Mufassal			Mecmû'	Hatîbzâde	1
156	İzâhü'l Mufassal (Cild 1)				Musannef	1
157	Şerhü'l Mufassal	İbn-i Hacib			Kadıızâde	1
158	Kitâbü'l Kâfiye Kitâbü'l Mesâbih Kitâbü'l Avâmil			Mecmû'	Alâ'iyeli Muhyiddin	1
159	Kitâbü'l Hevâşi-i Çelebi Hevâşi-i ale'l Kâfiye Şerhü'l Dibâcetü'l ...			Mecmû'	Mes'ûd Acem	1
160	Şâfiyetü'l fi İlm-i Sarf Risâletü's Şemsiyye fi İlmi'l Mantık Kitâbü's Kafiye fi İlmi'n Nahv			Mecmû'	Musannef	1
161	Şerhü'l Kâfiyetü'l Rızaeddin el Istrabadî					3
162	Lübâbü'l-İ'râb		Musannef		Musannef	1
163	Kitâbü'l-Abâb fi Şerhü'l-Lübâb				Hatîbzâde	1
164	Şerhü'l-Lübâbü'l Musannef		Musannef		Musannef	1

165	Şerhü'l-Lübâb				Hatîbzâde	1
166	Şerhü'l-Lübbül Lübâb	Seyyid Abdullah			Hatîbzâde	1
167	Şerhü'l-Mesâbih					3
168	Kitâbü'r-Reşâd fî Şerhü'l İrşâd lil Musannef		Musannef		Mevlânâ Musannef	1
169	Muğni'l-Lebib Kitâbü'l Garîb				Musannef	1
170	Metnü'l-Miftâh (Şerh ve Hâşiyeleri İle birlikte)					7
171	Kitâb-ı Hevâşi Şerhü'l Miftâhü'l Mevlânâ Sa'deddin				Hatîbzâde	1
172	Hâşiyetü'l Musannef alâ Şerhü'l Miftâh				Musannef	2
173	Şerhü'l Mutâvvel li Telhîsü'l Miftâh					11
174	Şerhü'l Muhtasarü'l Telhîsü'l Miftâh				Hatîbzâde	1
175	İzâhü'l-Meâni				Hatîbzâde	1
176	Şerhü'l İzâhül Cemâlleddin Aksarayî				Hatîbzâde	1
177	Delâilü'l-İcâz				Musannef	1
Kitâbı Tafsîl-i Mantık Adedi Mücellidat 12						
178	Şerhü's Şemsiyye					3
179	Fevâid-i Şemsiyet lil Menâr				Meş'üd Acem	1
180	Şerhü'l-Metâlih	Mevlânâ Kutbeddin			Hatîbzâde	1
181	Kitâb-ı Tasavvurât Şerhü'l Metâlih	Mevlânâ Kutbeddin			Hatîbzâde	1

182	Kitâb-ı Tasavvurât Şerhü'l Metâlih (Mevlânâ Kutbeddin) Risâle-i Tahkik Musavvadat-ı Müteferrik Kitâbü'l-Ferâizi'l Manzûm			Mecmû'	Alâ'iyeli Muhyiddin	1
183	Hâşiyetü'l Şerhi'l Metâlih					5
Tafsîl-i Kitâbı Tasavvuf Adedi Mücellidat 46						
184	İhyâ-u Ulûmiddîn (Cild 1)				Kadıẓâde	7
185	Kutü'l-Kulûb (Cild 1-2)				Kadıẓâde	2
186	Kitâbı Et-Taarruf fî Mezhebi et- Tasavvuf (Cild1)				Kadıẓâde	3
187	Beyân-ı İstılahâtü's-Sufiyye Menâzilü's- Sâirîn... Şeyh Ziyneddin Risâle-i Teâllik-i bi't- Tevhid				Musannef	1
188	Kitâbü'l Vesâye				Kadıẓâde	1
189	Kitâbü'l Menâzil				Kadıẓâde	1
190	Kitâb-ı Müntehab Mişkâtü'l-Envâr Risâletü'l Kadisiye Risâle-i İlm-i Tasavvuf Kitâb-ı Müntehib Kuvvetü'l Kulûb Risâletü'l İlm-i Tefsîr Risâle-i İlm-i Tasavvuf Kitâbü'l Firdevs			Mecmû'	Alâ'iyeli Muhyiddin	1
191	Avârifü'l Meârif				Kadıẓâde	1

192	Kitâbü'l Nefahat				Kadızâde	1
193	Fevâihü'l-Cemâl fî İlm-i Tasavvuf				Kadızâde	1
194	Kitâbü'l Minhâc				Kadızâde	1
195	Celâyilü'l-Ahbar				Kadızâde	1
196	Bahrü'l-Hakâyık (Cild 1)				Kadızâde	1
197	Kitâbü'l Mahbûb (Cild 2)				Kadızâde	1
198	Mirsâdü'l -İbâd				Musannef	1
199	Hallü'r-Rumuz Keşfü'l-Kunuz	Musannef	Musannef		Mevlânâ Musannef	1
200	Risale-i İmam Kuşeyrî				Mesannef	1
201	Tezkiretü'l bi Ahvâl-ı Mevtâ				Musannef	1
202	Kitâbü'l Marifeti'l- Hukuk-ı Muhasebe				Gayr-ı Ma'lûme	1
203	Kitâb-ı Yeştemilu alâ Resâile Müteaddidede min İlm-i Tasavvuf				Kadızâde	2
204	Metnu'l Miftâhu'l- Gayb				Alâ'iyveli Muhyiddin	1
205	Şerhü'l-Miftahü'l Gayb					3
206	Kitâbü'l-Fütühât (Cild 1)				Kadızâde	5
207	Kitâbü'l-Fusûs				Kadızâde	1
208	Şerhü'l-Fusûs				Kadızâde	1
209	Kitâbü'l Fusûs Risâle-i İlm-i Tasavvuf			Mecmû'	Kadızâde	1
210	Mukadimetüş Şerhü'l Fusûs				Kadızâde	1
211	Kitâbü'l-Fusûs fî Şerhü'l-Fusûs				Kadızâde	1

212	Şerhi Evâilü'l-Mesnevi	Musannef	Musannef		Musannef	1
213	Kitâbü'l Esrârü'l Halve Risâle-i Tecrîd Risâle-i Mübeşşerât Risâle-i Mürşid Risâle-i İlm-i Tasavvuf Risâle-i Tuhfetü'l Lübâb			Mecmû'	Kitâb-1 gayr-1 ma'lûme	1
Tafsîl-i Kitâb-1 Müteferrik Adedi Mücellidat 42						
214	Kitâb-1 Mukaddime Kitâbü'l Mefâtiḥ fî Şerhi Mesâbih Hûlasâtü'l Fi Ma'rifetü'l Hadîs Risâle-i Nukûd ... İrşad Şerhi Kasidetü'l Ebu Ali Bin Risâle-i Marifetü'l Talû'ül Mevlüd Risâle-i İstikşaf-1 Târikü'l-Hak Kitâbü's-Sibyân Kitâb-1 Hakâ'iku'l Yemân		Musannef	Mecmû'	Musannef	1
215	Risâle-i Münteḥabe Risâle-i Adâbü'l-Bahs Şerhü'l Tabiât Risâle-i Manzûme Risâle-i Kadı ..müteâllik Risâle-i fit-Tıbb Risâle-i Müteallik Bahs Şerhü'l Hatibetü'l Mesâbih Risâle-i İlm-i Hesab Risâle-i İlm-i İnşâ			Mecmû'	Alâ'iyeli Musannef	1

216	Şerhi Evrâd-ı Meşâyihi'ül Kebîr Ucube-i Sev.../ Su'al Kitâb-ı... Kitâb-ı Füsûs Risale-i Müştemilat Risâle-i Misbâh Risâle-i İlm-i Tasavvuf Kitâbü'l.. Fasihâtü'l Muhiddin Risâle-i İlm-i Kırâât Kitâb-ı Manzûmetü'l İbn-i Cezvi Risâle-i Mantık Cezvî Risâle-i Ebu Ali bin ...vb.			Mecmû'	Alâ'iyeli Muhyiddin	1
217	Kitâb Künhü Malâ büdde minhu lil mürid Kitâbü'l Füsûs Şerhü'l Hadisü'l Râbi'in Risâle-i Mûteâllik Risâle-i İlm-i Tasavvuf Risâle-i Mûteâllik İlm-i Hurûf Risâle-i İlm-i Tasavvuf Risâle-i İlm-i Tasavvuf			Mecmû'	Alâ'iyeli Muhyiddin	1
218	Kisâsü'l-Arabiyye Risale-i İlm-i Hadîs Kitâb-ı Ta'limü'l Mûteâlim Kitâb-ı Hadisü'l Râbi'in Dua-i Mervi			Mecmû'	Alâ'iyeli Muhyiddin	1

219	İzâh fî Esrârın Nikâh Manzûm İlm-i Tâbir Kitâbü'l Zübdetü'l Fit-Tib Risâle-i İlmi-t-Tib Risâle-i minel Tıb Risâle-i min ilm-i ... Evrak-ı Müteâllike			Mecmû'	Alâ'iyveli Muhyiddin	1
220	Nasihâtü'l Mülûk Kitâb-ı ...ste Tuhefetü'l Acaib Kitâbü'l Kavâid Fezâil Kitâb-ı ...yte Kitâb-ı bazı musavvadat			Mecmû'	Alâ'iyveli Muhyiddin	1
221	Şerhi Risâle-i Adabü'l Bahs Usûl-i Müteâllik Şerhü't Tecrid			Mecmû'	Alâ'iyveli Muhyiddin	1
222	Kısâsü'l-Enbiyâ			Farsça	Mevlânâ Musannef	1
223	Kısâsü'l-Enbiyâ			Farsça	Musannef	1
224	Siretü'l Nebî Aleyhisselâm			Türkçe	Mahbub Çelebi	1
225	Muhammediye			Türkçe	Tuzlalu oğlu	1
226	Makâmâtî'l-Harîri				Kırk kıyalı oğlu	1
227	Makâmâtî'l-Harîri				Kitâb-ı gayr-ı ma'lûme	1
228	Dua-i Şerif Risâle-i İlm-i Tasavvuf Şeyh Akşemseddin Metnü'l Akâ'id Risâle-i Adabü'l Bahs Metnü'l Telhis			Mecmû'	Kitâb-ı gayr-ı ma'lûme	1

229	Rebî'ul-Ebrâr li'z-Zemahşerî ve Bazı Risâleler			Mecmû'	Alâ'iyveli Muhyiddin	1
230	Müntehâbi'l Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam Risâle-i Fetâvâ Risâle-i T... Risâle-i Müştemilet Risâle-i Mübteda			Mecmû'	Alâ'iyveli Muhyiddin	1
231	Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam R.A.				Kadıızâde	1
232	Faslü'l-Hitab		Musannef		Musannef	1
233	Metnü'l Hamâset				Musannef	1
234	Şerhü'l Hamâset				Musannef	1
235	Şerhü'l Kasidetü'l-Bürde	Musannef	Musannef		Musannef	1
236	Şerhi Kasidetü'l Ebu'l Feth Şerhi Beytü'l Mezkûr Şerhi Kasidetü'l.....			Mecmû'	Alâ'iyveli Muhyiddin	1
237	Şerhi Kasidetü'l İbn-i Farid				Kadıızâde	1
238	Şerhi Kaside-i İbn-i Farid				Kadıızâde	1
239	Şerhi Sakdizzind				Kadıızâde	1
240	Târihü'l A'tebi				Kadıızâde	1
241	Kitâbü'l-Enbiya fi Târihü'l Halife				Kadıızâde	1
242	Muhtasar Târihi'l Muntazim (Cild 1)				Musannef	3
243	Kitâbü'l Mücez fi't-Tıb				Kadıızâde	1
244	Şerhü'l Mücez Nefiseddin				Kadıızâde	1
245	Şerhi Külliâtü'l-Kanun				Kadıızâde	2

246	Şerhü'l Çağmîni Kadıızâde Şerhü'l Kemâleddin Kadıızâde Şerhi Mevâkîf Mevlânâ Seyyid Ali Risâle-i			Mecmû'	Hatîbzâde	2
247	Şerhi Tezkiretü'l Nizâmeddin				Hatîbzâde	1
248	Şerhü'l Tezkire				Hatîbzâde	1
249	Tabsîretü'l fi ilm-i hey'e Metnü'l Eşkâl			Mecmû'	Alâ'iyveli Muhyiddin	1
250	İlm-i Nücum Risalesi				Alâ'iyveli Muhyiddin	1
251	Cüzdân içinde bazı müteferrika				Kadıızâde	
Mecmû Adeti Mücellidat Hakatü'l Kadime 553						
252	Tefsîrü'l-Kadı Ba hatt-ı Keyhüsrev bin Fetullah		10 kitap, mektub vb. oluşan mecmû eser	Bu Kitâbın evvelinde Nişân-ı Hümâyün ve evvelinde ve ah irinde Mührü Sultanî vardır.	Mehmed Bin Balî	1

Papa II. Pius'un Fatih Sultan Mehmed'e Mektubu (Pius II. Papa Epistola Ad Mahumetem)

Yusuf Yıldız*

Giriş

İslam'ın doğuşundan İstanbul'un fethine kadar geçen zamanda Müslüman-Hristiyan ilişkilerine, ağırlıklı olarak savaşlar, özellikle de Haçlı Seferleri damgasını vurmuştur. Ancak iki dinin mensupları arasında, zaman zaman diplomatik ilişkiler ve barışçıl diyaloglar ve temaslar da kaçınılmaz olmuş ve bu durumun doğal sonucu olarak kültürel etkileşimler bile yaşanmıştır. Örneğin fanatik Haçlı ideolojisine rağmen, Kutsal Roma-Cermen İmparatoru II. Friedrich'in (1194-1250), Müslüman-Hristiyan barışçıl diyalogunun en önemli mimarlarından ve öncülerinden olduğu söylenebilir. İmparator, Müslümanlarla yalnızca dostluklar kurmamıştır. Onlardan bilimsel alanda faydalanmış, İslam dinine oldukça önyargısız yaklaşmış, hatta bu dine ilgi duyup, hakkında önemli ölçüde bilgi edinmiştir.¹ II. Friedrich'ten aşağı yukarı iki buçuk asır sonra, Fatih Sultan Mehmed de Hristiyanlarla diyalog kurmuş, onlara karşı hoşgörülü bir siyaset izlemiş, onları korumuş, hatta Hristiyanlık konusunda bazı araştırmalar yapmıştır.² İlgi çekicidir ki, bu hoşgörülü hükümdarların ikisi de entelektüel bir birikime sahiptir. Bu da gösteriyor ki, karşılıklı hoşgörü ve beraber yaşama kültürünü besleyen temel etkenlerden biri de bilgi ve bilgeliktir.

* Doç. Dr., T.C. Viyana Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği

- 1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Yıldız, "Filozof Kral II. Friedrich: Kutsal Roma-Cermen İmparatoru II. Friedrich (1194-1250) ve İslam Bilim Mirası", *History Studies* 9, issue 1 (2017), 175-198; Karamuk Gümeç, "II. Frederich von Hohenstafen'in İslam Dünyası ile İlişkileri ve Arapça Kroniklere Yansıması", *Bellefen LVII*, Sayı 219 (Agustos 1993), 446-479.
- 2 Reinhold F. Gleis and Markus Köhler, *Pius II. Papa Epistola ad Mahumetem. Einleitung, kritische Edition, Übersetzung* (Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2001), 15-16.

Kuşkusuz Hristiyan-Müslüman diyalogunun en önemli araçlarından biri literatürdü ve Hristiyanların, Orta ve Yeni Çağ'da Müslümanlarla yaptıkları teolojik tartışmalar çerçevesinde kurdukları diyaloglarda³, dil olarak daha çok Latince ve Yunanca kullanılmıştı. Sonuçta Müslüman-Hristiyan diyalogu, bugün hâla büyük bölümü araştırılmamış ve incelenmemiş olan zengin bir literatür meydana getirmiştir. Şüphesiz, bu diyalogun en önemli belgelerinden biri, Hümanist Enea Silvio de'Piccolomini'nin, Papa II. Pius olarak 1461 yılı sonbaharında, Fatih Sultan Mehmed'e yazdığı mektuptur.

19 Ağustos 1458'de papa seçilen Siena Piskoposu ve Kardinal *Enea Silvio* o'nun, kendisine hangi ismi almak istediği sorulduğunda Vergil'den yaptığı bir alıntıyla "*Sum Pius Aeneas... fama super aethera notus*" (Ben, şöhreti göklere ulaşan... dindar Aeneas'ım) cevabını verdiği rivayet edilmektedir.⁴ Skolastik düşünceyi koruyan Katolik Kilisesi, Rönesansın doğduğu 15. yüzyılda, özgürlük, demokrasi, liberal sanatlar, bilimin önemi gibi fikirlerin kaynağı olan Antik Çağ'a, Hümanist düşünceyi beslediği için oldukça mesafeli dururken, II. Pius'un Antik Çağ'la Hristiyanlık arasında bağ kurduğunu ve mektubunda birçok Antik dönem yazarının fikirlerini – elbette bu fikirler Hristiyanlık dogmalarına ters düşmediği müddetçe – referans aldığını görmekteyiz.⁵ Onu papaların birçoğundan ayıran Hümanist düşünceleri olmuştur.⁶ Ancak, papanın eserlerinden, özellikle de sultana yazdığı mektuptan onun, Hristiyanlık dogmalarına sıkı sıkıya bağlı ve başka inançlara, özellikle de İslam'a karşı, oldukça önyargılı olduğu anlaşılmaktadır. Papanın İslam'ı, bizzat kendisinin İslam kaynaklarına ve Kur'an'a başvurarak araştırmamış oluşu ve İslam konusunda, kendi döneminde ve daha önceki yüzyıllarda yazılan anti-İslami eserleri esas alışı bu önyargıyı daha da kuvvetlendirmiştir. Ayrıca İstanbul'un 1453 yılındaki fethi ve Yunanistan'ın tamamen Türk egemenliğine girişi, bilhassa Hümanist papada büyük bir şok etkisi yapmış, onun Türk tehlikesi konusundaki endişelerini zirveye taşımıştır. Bu nedenle papa, bu tarihten itibaren bir Haçlı seferinin gerekliliği konusunda daha gayretle propaganda yapmaya başlamıştır. Hatta Batı'ya yönelen Türk tehlikesini önlemek için son çare olarak, bir defalı-

3 Örneğin, geç Bizans döneminde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki dini tartışmalar için bkz. Otto Mazal, "Zur geistigen Auseinandersetzung zwischen Christentum und Islam spätbyzantinischer Zeit", in *Orientalische Kultur und europäisches Mittelalter*, ed. Albert Zimmermann und Ingrid Cremer-Ruegenberg (Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1985), 1-19.

4 *Glei and Köhler, Pius II. Papa, 11. Ayrıca bkz. "Vergesst Aeneas nicht", Neue Züricher Zeitung (22.10.2005), <https://www.nzz.ch/article/D7557-1.178677>.*

5 II. Pius'un hayatı ve düşünceleri konusunda bkz. Georg Voigt, *Enea Silvio de'Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*, Vol. I-III (Berlin: de Gruyter, 1856-1863).

6 Bu konuda özellikle bkz. Volker Reinhardt, *Pius II. Piccolomini: Der Papst, mit dem die Renaissance begann* (München: Beck, 2013).

ğına da olsa, Haçlı seferi fikrini bir kenara bırakıp sultana bir mektup yazarak barışçıl diyalog kurma ve onu vaftiz olmaya ikna etme yolunu denemiştir.

Papa II. Pius'un mektubu, siyasi-tarihi yönü yanında, Orta Çağ'dan beri süregelen Müslüman-Hristiyan dini tartışmaları bağlamında, felsefi-teolojik yönüyle de öne çıkan ve o dönemki Katolik kilisesinin hem kendini nasıl gördüğünü ve sunduğunu hem de İslam'a, Türklere ve diğer doğulu milletlere nasıl baktığını ortaya koyan önemli bir belgedir. Mektup özellikle son yıllarda Türkiye'de sık sık gündeme gelmesine ve tartışılmasına rağmen, Avrupa tarihi kadar Türk tarihi için de oldukça önemli bir tarihi belge olan bu mektup hakkındaki araştırmalar oldukça yetersiz kalmış ve mektubun, 2018 yılına kadar Türkçe'ye tercümesi yapılmamıştır.⁷ Batı'da ise mektuba yazıldığı dönemden itibaren büyük ilgi duyulmuş, Fatih Sultan Mehmed devrinde bile birçok kez basılmıştır.⁸ Bugüne kadar mektubun 94 el yazma nüshası ve 1991 yılına kadar – sekizi 1482 öncesine ait olmak üzere – en az 19 matbaa baskısı ve çağdaş İtalyanca ve Almanca tercümeleri tespit edilmiştir.⁹ Mektubun Almanca'ya ilk tercümesi, 1474 yılında Hümanist Michael Christan tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁰ Mektup hakkında modern dönemde de, özellikle Almanya'da değerli çalışmalar yapılmıştır.¹¹ Bu çalışmaların başında, Prof. Dr. Reinhold F. Gleib ve

- 7 Orjinali Latince olan mektubun Prof. Dr. Reinhold F. Gleib ve Dr. Markus Köhler'in Almanca çevirisi esas alınarak yapılan Türkçe'ye ilk tercümesi için bkz. Yusuf Yıldız, *Papa II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu. Pius II. Papa Epistola ad Mahumetem*, Almanca-Latince ve Türkçe Metin Birarada (Ankara: Akçağ, 2018).
- 8 Örneğin bkz. Pii Secundi, *Epistola ad Mahumetem*, ed. Ulrich Zell, (Köln, 1467-1472); Pius papa secundus *qui obiit anno MCCCCXLIII in Ancona dum proficisci proposuerit contra thurcos composuit*, ed. Ulrich Han (Roma, 1474); Pius papa secundus eloquentissimus, *qui obiit anno MCCCCXLIII in Ancona dum proficisci proposuerit contra thurcos composuit*, ed. Bartholomaeus Guldinbeck (Roma, 1477).
- 9 Bkz. Johannes Helmraht, "Pius II. und die Türken", in *Europa und die Türken in der Renaissance*, ed. Budo Guthmüller and Wilhelm Kühlmann (Tübingen: Niemeyer, 2000), 126.
- 10 Bu mektubun ilk Almanca tercümesinin tam metni ve buna dair değerlendirmeler için bkz. Klaus Wolf and Jonas Göhler (eds.), *Papst Pius II. an Sultan Mehmet II. Die Übersetzung der Epistola ad Mahumetem durch Michael Christan* (Berlin/Boston: De Gruyter, 2016).
- 11 Gleib ve Köhler'in çalışmasına ek olarak bkz. Johannes Helmraht, "Pius II. und die Türken", in *Europa und die Türken in der Renaissance*, ed. Budo Guthmüller and Wilhelm Kühlmann (Tübingen: Niemeyer, 2000); Kurt Flasch, *Der Papst schreibt an den Sultan. Pius II. an Mohamed II. im Jahre 1461* (Basel: Schwabe Verlag Basel, 2011); Reinhold F. Gleib, "Pius Aeneas und der Islam. Der Brief des Papstes an den Eroberer Konstantinopels", in *Religiöse Kommunikation – Formen und Praxis vor der Neuzeit*, ed. Gerhard Binder and Konrad Ehlich (Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier, 1997); Eric John Morral, "Der Islam und Muhammad im Spätmittelalter. Beobachtungen zu Michel Velsers Mandeville-Übersetzung und Michael Christians Version der 'Epistola ad Mahumetem' des Papstes Pius II.," in *Geschichtsbewusstsein in der deutschen Literatur des Mittelalters*, ed. Christoph Gerhardt, Nigel F. Palmer, Burghart Wachinger (Tübingen: Niemeyer, 1985), 147-161; Else Hocks, *Pius II. und der Halbmond* (Freiburg im Breisgau: Herder, 1941), 131-155; Rigomera Eysser, "Papst Pius II. und der Kreuzzug gegen die Türken", in *Mélanges d'Histoire Générale*, vol. 2, ed. Constantin Marinescu (Bukarest: Impr. Metinalau, 1938), 1-135; Yiğit Topkaya, "Rezension zu Wolf, Klaus; Göhler, Jonas (ed.), Papst Pius II.

Dr. Markus Köhler'in, mektubun modern Almanca'ya ilk çevirisi ve edisyon kritiği olarak 2001 yılında "*Pius II. Papa. Epistola ad Mahumetem*" başlığı ile yayımladıkları eser gelmektedir.

II. Pius, İstanbul'un Fethi ve Türkler

Enea Silvio de'Piccolomini, 18 Ekim 1405'de İtalya'nın Siena Şehri'ne bağlı Corsignano'da doğdu. Siena ve – Hümanist Francesco Filelfo'nun öğrencisi olarak – Floransa'da liberal sanatlar ve hukuk okudu. 1432 yılında Piskopos Domenico da Capranica'nın sekreteri olarak, konsil mi yoksa papa mı öncelikli olmalı konusunda çıkan tartışmaların damga vurduğu Basel Konsili'ne katıldı. Orada ömür boyu dostu olacağı Nicolaus Kusanus ile tanıştı. Nikolaus, daha o zamanlar İslam'la ilgilenmiş ve Basel'de, vaktiyle Petrus Venerabilis tarafından çevrilen ve hala kullanımda olan Latince Kur'an nüshasını¹² incelemişti. Enea Silvio, Papa IV. Eugenius'un, 1437 yılında konsil üyelerinin çoğunluğu ile anlaşmazlığa düşerek konsil toplantısını Ferraraya nakletmesi üzerine Basel'de kalarak konsil hareketinden¹³ yana olmaya karar vermiştir. Papanın tarafına geçen Nicolaus Kusanus ise kısa bir süre sonra Bizans imparatoru ve patriğini Ferraradaki konsile katılmaya ikna etmek için bir delegasyonla İstanbul'a gitmiştir. Bu vesileyle oradaki bilginlerden Kur'an hakkında daha ayrıntılı bilgi almış ve böylece daha sonra Enea Silvio'nun da İslam konusundaki bilgilerini borçlu olacağı kendi İslam bilimleri eserinin temelini atmıştır. Bizanslıların, İstanbul'a karşı yönelen Türk tehdidinin etkisiyle Latin kilisesiyle birleşmeye (Union) hazır olduklarını açıklaması üzerine, konsilin yeniden nakledildiği Floransa'da 6 Temmuz 1439'da bir törenle *Laetentur caeli*¹⁴ adlı bir birleşme fermanı ilan edilmiştir. Bizanslılar, Batı'dan yardım alabilmek için bütün dini anlaşmazlık konularında (gerçekte esas anlaşmazlık konusu papanın statüsünün İstanbul patriğinin üstünde olduğu meselesiydi) pes etmekten başka çareleri olmadığı için adeta teolojik ve politik bakımdan aldatılmışlardır. Bu nedenle, birleşmenin sadece bir plandan ibaret kalışı ve asla gerçekleşmemiş olması şaşırtıcı değildir.

an Sultan Mehmet II. Die Übersetzung der 'Epistola ad Mahumetem' durch Michael Christan, Berlin 2016", *H-Soz-Kult* (31.08.2016), www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-25698

12 Petrus Venerabilis tarafından 1142/1143 yılında hazırlanan Kur'an tercümesi ilk Latince tercümedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ludwig Hagemann, "Die erste lateinische Koranübersetzung – Mittel zur Verständigung zwischen Christen und Muslimen im Mittelalter?", in *Orientalische Kultur und europäisches Mittelalter*, ed. Albert Zimmermann and Ingrid Cremer-Ruegenberg (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1985), 45-58.

13 *Konsilcilik* ya da *Konsil Hereketi*, konsillerin aldığı kararların bazı şartlarda, papanın bile boyun eğmek zorunda olduğu en üst otoriteyi teşkil edebileceğini savunmaktaydı.

14 *Laetentur caeli: Bulla unionis Graecorum*: Birakin gökler sevinsin: Bizanslılar/Yunanlarla birleşme fermanı.

Bu arada Enea Silvio, papaya karşı tavır alan konsil çoğunluğunun müzakerecisi olarak görev yapmış, hatta 1440 yılında rakip papa adayı V. Felix'in sekreteri olmuştur. Ayrıca konsilin tarihçiliğini yapan ve şiirler yazan Enea, yazar olarak da kendini göstermiştir. Kazandığı itibar ve İmparator III. Friedrich'in imparatorluk şansölyesi Kaspar Schlick'le olan dostluğu sayesinde, 1442 yılında Viyana'da imparatorluk sekreteri olarak atanmış ve *poeta laureatus* (en yüksek şair) tacını giymeye layık görülmüştür. Enea Silvio, en güzel eserlerini bu yıllarda yazmıştır. 1444 yılında yazdığı *Chrysis* adlı komedi ve *Euryalus ve Lucretia* adlı aşk romanı bunlara örnek olarak gösterilebilir. III. Friedrich'in, iki papa adayı arasındaki tarafsızlığından vezgeçerek konsil tarafına geçişi, Enea Silvio'nun kilise politikasında da bir dönüm noktası teşkil etmiş ve o da daha önce muhalefet ettiği 'meşru' Papa IV. Eugenius'un tarafına geçmiştir. Taktiksel ve parasal açıdan yaptığı değerlendirmeler sonucunda nihayet ruhban sınıfına katılmaya da karar vermiştir. Böylece 1446 yılında Viyana'da törenle diyakoz¹⁵ olarak takdis edilen Enea, bir yıl sonra Triest piskoposu olmuş ve 1449'da da memleketi Siena'ya piskopos olarak atanmıştır. Sonraki yıllarda, III. Friedrich'in taç giyme törenini ve 19 Mart 1452'de büyük bir ihtişamla icra edilecek olan evlenme merasimini hazırlama görevini üstlenmiştir.¹⁶

İtalya'da bu gelişmeler yaşanırken, Fatih Sultan Mehmed (1432-1481), son Bizans İmparatoru XI. Konstantin'e savaş ilan etmiş ve İstanbul'u kuşatmaya başlamış; yaklaşık iki ay süren muharebeden sonra şehir nihayet 29 Mayıs 1453'de düşmüştü. Gábor Ágoston'un ifadesiyle, İstanbul'u fethettikten sonra "kayzer" unvanını alan sultan, Bizans imparatorunun varisi olduğunu vurgulamış, hakan "el-berreyn ve'l Bahreyn" lakabını kullanarak da Balkanlar, Anadolu, Karadeniz ve Ege'nin hâkimi olduğunu ilan etmişti. Bu lakaplar, onun Asya ve Avrupa'da izlediği imperial politikanın en önemli kanıtlarıydı. Artık bir uç beyliği olmayan Osmanlı, patrimonial bir imparatorluğa yükselmişti.¹⁷ Çağdaş Bizanslı Tarihçi İmrozlu Kritoboulos, İstanbul'un fethedildiği gün hakkındaki gözlemlerini şöyle not etmiştir:

"Daha sonra sultan, polise/şehre girdi ve büyüklüğünü ve konumunu, ihtişamını ve parlaklığını, kiliselerinin ve kamu binalarının, müstakil ve toplu evlerinin çokluğunu, büyüklüğünü ve güzelliğini, soylu evlerinin bulunduğu

15 Kilise hiyerarşisinde papazlık ve piskoposluktan önceki görev basamağı.

16 Reinhold F. Gleis, "Pius Aeneas und der Islam. Der Brief des Papstes an den Eroberer Konstantinopels", in *Religiöse Kommunikation – Formen und Praxis vor der Neuzeit*, ed. Gerhard Binder und Konrad Ehlich (Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier, 1997), 302-303.

17 Gábor Ágoston, *Osmanlılar: "Serhad Beyliği'nden İmparatorluğa"*, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, ed. M. Fatih Çalşır (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 16.

lüks alanları, ayrıca limanının ve tersanelerinin konumunu ve şehrin her bakımından, gerekli olan her şeyle donatılmış ve doğal olarak avantajlı durumda olduğunu, kısaca bütün donanımını ve süsünü yakından gördü. Ama o, ölenlerin sayısının çokluğunu, evlerin terk ve şehrin tamamen tahrip ve imha edildiğini de gördü. Ve birden acıya kapıldı ve şehrin tahribi ve yağmalanışından dolayı çok pişman oldu ve gözyaşı döktü, sesli ve acı acı iç çekti ve şöyle seslendi: ‘Nasıl bir şehri yağma ve yıkıma teslim ettik biz!’ Bu, onun ruhuna böylesine acı verdi.”

Kritoboulos, bu olayı “*translatio imperii*”deki¹⁸ bir sonraki adım olarak görse de bu, aynı zamanda “*translatio studii*”¹⁹ içerir gibi de gözüküyordu. Çünkü sultan cahil bir barbar değil, Arap, Fars ve Yunan felsefesini inceleyen bir entelektüel, bilincinde ve tavırlarında Büyük İskender’le bağ kuran bir insandı: İskender hakkındaki eserleri tercüme ettirmiş ve onları sesli okutup dinlemiştir ki; Arrian’ın *Anabasis Alexandri* adlı eserinin bir kopyası, bugün hâlâ Fatih’in kurduğu Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.

Fatih, İstanbul’u fethettikten sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti yapmış, şehri yeniden inşa ettirmiş, buraya aralarında Hristiyan ve Yahudilerin de bulunduğu birçok insan yerleştirmiş ve Bizanslı bilim adamlarını sarayına çekmiştir. Gelecekteki fetih planları için Klaudios Ptolemaios’un *Geographike/Coğrafya* adlı eserini Arapça’ya tercüme ettirmiş ve buna göre haritalar hazırlatmıştır. Bilgin Gennadios Scholarios’u (elbette onun Floransa’da kiliselerin birliği konusunda alınan karara karşı olduğunu bilerek), İstanbul Ortodoks Kilisesi patriği olarak atamış ve ona, tebaasının dini konusunda bilgi edinmek için Hristiyanlığın ana dogmalarını özetleyen bir eser hazırlatmıştır.

Ancak Batı’da, Fatih hakkında başka bir algı mevcuttu. Çünkü genel olarak Türkler ve İslam, Hristiyanlığa karşı yönelen ciddi bir tehdit olarak görülüyordu. Bu nedenle, İstanbul’un fethini, yaz aylarında imparatorluk sarayının nakledildiği Graz’da 12 Temmuz 1453’de öğrenen Enea Silvio aynı gün papaya şunları yazmıştı:

“Şu anda Konstantinopolis hakkında duyulan bu haber ne kadar korkunç? Bunları yazarken ellerim titriyor, ruhum dehşete kapılıyor ve ne öfke yazmama ne de acı konuşmama izin veriyor. Ah zavallı Hristiyanlık! İnsan hâlâ hayatta olmaktan utanıyor: Bu talihsiz hadise yaşanmadan önce keşke ölseydik!... Türk

18 *Translatio imperii*, Ortaçağ Avrupası’nda dinsel ve politik gücün bir imparatorun, bir halktan ya da bölgeden bir diğerine geçişini anlatmak için kullanılan bir terimdir.

19 *Translatio studii*, kültürel ve bilimsel hazinelerin bir nesilden, bir kültürel topluluktan, bir çağdan diğerine intikali ve öğretimi manasına gelen bir terimdir.

hükümdarı, son günlerde büyük ordu kitleleriyle karadan ve denizden Konstantinopolis'i kuşatmış, getirilen savaş makineleriyle yapılan üç saldırı sonunda şehri fethetmiş ve halkın tamamını katletmiştir: Çeşitli işkence metotlarıyla rahiplere işkence etmiş, ne kadınlara ne çocuklara ne de yaşlılara acımıştır; orada 40.000'den fazla insan öldürülmüş olmalı... Bunları tek tek saymak istemiyorum. Başkalarının, bunu aziz babaya daha net ve gerçeğe yakın olarak anlattığından şüphem yok. Benim için, aziz babayla birlikte Hristiyanlığın uğradığı bu felaket için yas tutmak kâfidir. Konstantin'den sonra 1100 yıldan fazla süre [tam olarak 1124 yıl] varlığını koruyan ve asla kâfirlerin eline geçmeyen bu şehir, bu uğursuz yıl, alçak Türklerin yağmasına maruz kalmıştır. Bildirildiğine göre, kuruluşunun 1164. yılında [M.S. 14 Ağustos 410'da] Roma da Got Kralı Alarik tarafından yağmalanmıştı, ama o, kutsal kiliselerin kutsiyetini ihlal etmeyi yasaklamıştı. Fakat Türklerin Tanrı'nın kiliselerini tahrip edeceğinden kimin şüphesi olabilir ki? Dünyanın en meşhur kilisesi Aya Sofya'nın tahrip edilmesi ya da kutsallığının ihlal edilmesi bana acı veriyor! Hayranlık verici mimari yapılarıyla azizlere ait sayısız kilisenin çöküşü ya da Mehmed tarafından kutsallığının bozulduğu bana acı veriyor! Ya Latinler tarafından henüz bilinmeyen oradaki sayısız kitaba ne diyeyim? Ah, ne kadar büyük insanın ismi yok olacak şimdi! Bugün Homer'in ikinci ölüm günü, Platon'un ikinci ölümü! Yetenekli filozof ya da şairleri nerede bulacağız artık? İlham perilerinin pınarı kurudu! Ah, bu felakete onurlu sözlerle yakınmaktan başka elimizden hiçbir şey gelmeyecek!"

Enea Silvio'nun bu ifadeleri, onun kafasında, kendisini bilhassa İstanbul'daki sanat ve kitap hazineleri konusunda endişelendiren klişeleşmiş bir barbar Mehmed imgesi olduğunu göstermektedir. Onun benzer korku dolu ifadelerine, yukarıda sözü geçen arkadaşı Nicolaus Kusanus'a, yine Graz'dan yazdığı 21 Temmuz 1453 tarihli mektubunda da rastlamaktayız:

"... Günümüze kadar Konstantinopolis'de Antik Çağ bilgeliğinin bir anıtı bulunuyordu ve sanki literatürün ana meskeni oradaymış gibi, hiçbir Latin, eğer bir müddet Konstantinopolis'de okumadıysa bir yarım bilgin gibi bile görünmezdi; Roma'nın gelişme döneminde bir eğitim şehri olma şöhretine Atina sahipken, bugün buna Konstantinopolis talip gibi gözükmektedir. Platon bize oradan geri döndü, Latinler; Aristoteles, Demosthenes, Xenophon, Thukydidies, Basilios, Dionysios, Origenes ve daha birçoklarının eserlerini, oradan <daha> bugün öğrendi ve gelecekte daha birçok eseri tanıyacağımızı ümit etmekteydik. Hâlbuki şimdi, Türkler galip geldikleri ve <eskiden> Yunanların hâkim olduğu her şeyi ele geçirdikleri için, mahvolan Yunan literatürü oldu! Bence Yunan ismi hiçbir zaman, şimdikinden daha büyük bir zarara

uğramadı: Yunanistan'ı büyük hezimetlere uğratan Kserkses ve Dareios, literatürle değil erkeklerle savaşmışlardı, Romalılar, Yunanistan'a boyun eğdirdiler de Yunan literatürünü dikkate almamazlık yapmamışlar, hatta bildirildiğine göre onu gönüllü olarak kabul etmişler ve saygı göstermişlerdi – elbette o zamanlar en bilgin olarak görülen kişi, kendini en çok Yunan olarak gösterendi. Ama Türk hâkimiyeti altında durum farklı olacak, çünkü onlar barbardırlar; medeniyet ve bilgelik düşmanındırlar.²⁰

Enea Silvio'nun bu ifadeleri, Avrupa'nın, İstanbul'un fethiyle büyük bir sarsıntı yaşadığını ortaya koymaktadır. Papanın mektubundan alınan bu bölüm, aynı zamanda, Haçlı seferi ve Türklere karşı savaşın neden sadece Roma-Katolik kilisesi ve Avrupa siyasetinin değil, aynı zamanda Avrupa Hümanizminin de önemli bir meselesi, özellikle Hümanist Papa II. Pius'un papalık döneminin ana sorunu haline geldiği konusunda fikir vermektedir. Enea Silvio, daha papa seçilmeden önce İstanbul'un fethi nedeniyle Türklere karşı bir Haçlı seferinin gerekliliği konusunda verdiği gayretli vaazlarıyla dikkat çekmektedir. Özellikle Regensburg (Mayıs 1454), Frankfurt (Ekim 1454) ve Viyana'da (Şubat ve Mart 1458) toplanan imparatorluk meclislerindeki konuşmaları buna örnek olarak gösterilebilir.²¹ Hatta ilginçtir ki, İstanbul'un fethinden bir yıl sonra toplanan Frankfurt İmparatorluk Meclisi'ndeki konuşmasında, ilk kez Avrupalılar deyimini kullanmış ve Avrupa'yı anavatan olarak nitelemiştir:

“Eğer doğruyu itiraf etmek gerekirse Hristiyanlık, yüzyıllardır şimdikiinden daha büyük bir utanç yaşamadı. Çünkü eski zamanlarda sadece Asya ve Afrika'da, yani yabancı ülkelerde yenildik, ama şimdi bu yenilgi, Avrupa'da, yani kendi öz vatanımızda, kendi evimizde, kendi yuvamızda en ağır şekilde başımıza geldi.”²²

Tabiki fetih haberiye sadece papa sarsıntı yaşamamıştı. Kutsal Roma Cermen İmparatoru III. Friedrich, fetih haberini aldıktan sonra dairesine çekilip hüngür hüngür ağlamış ve günlerce yas tutmuştur. Burgonya Dükü İyi Philipp, Şubat 1453'de başkent Lille'de büyük tantanalarla kutlanan meşhur Sülün Şenlikleri'nde öfkesini dile getirmiş, Haçlı seferi düzenleme yemini etmiştir.²³

20 Gleis, *Pius Aeneas*, 303-305.

21 Gleis and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 18-19.

22 Wolf D. Gruner and Wichard Woyke, *Europa-Lexikon. Länder-Politik – Institutionen*, 2nd edition (München: Verlag C. H. Beck, 2004), 60.

23 Klaus-Peter Matschke, *Das Kreuz und der Halbmond. Die Geschichte der Türkenkriege* (Düsseldorf/Zürich: Patmos Verlag, 2004), 156-159.

Özellikle Roma'da büyük bir panik hakimdi. Burada, sultanın, Akdeniz dünyasının tamamını ele geçirerek Hristiyanlığı yok etmek istediğine inanılıyordu. Papa, Türklerin, Granada üzerinden İspanya'yı fethetmek için Avrupa'ya Afrika'dan girmesinden korkuyordu.²⁴ Enea Silvio, 1456 yılında Kardinal olduktan ve nihayet 19 Ağustos 1458'de papa seçildikten sonra, Türklere karşı Haçlı seferini acilen programına almıştır. Aynı yılın 13 Ekim'inde *Vocavit nos Pius* (bizi Pius çağırıyor) adlı bir ferman yayınlayarak, Avrupalı hükümdarları, Türklere karşı bir Haçlı seferi düzenleme görevi üzere gelecek yıl Mantua'da yapacağı kongreye davet etmiştir.²⁵ Kongrede saatlerce süren bir konuşma yapan papa, sultanla barış yapmaya meyilli olanları bu fikirden caydırmak için onlara şöyle seslenmiştir:

“Bu inançtan vazgeçin, çünkü Mehmed, zafer kazanmadan ya da tamamen mağlup olmadan asla silahı bırakmayacak! Kazandığı her zafer onun için, Batı'nın bütün hükümdarlarını mağlup ettikten sonra Hristiyanlığı yıkana ve bütün dünyaya sahte peygamberinin yasasını kabul ettirine kadar, başka zaferler kazanma yolunda bir basamak teşkil edecektir.”

Sonuçta, papanın Haçlı seferi planı, kongreye sınırlı sayıda katılan hükümdarlar arasında fazla yankı uyandırmamıştır. Katılımcılar, Türklere karşı savaşa hazır gözükseler de savaşın finansmanı konusunda aralarında şiddetli tartışmalar yaşanmış, sonuçta kesin vaatlerde bulunmadan ülkelerine dönmüşlerdir.²⁶ Papa, 19 ülkeden Haçlı seferine destek sözü alabilmiştir, ancak hükümdarların böyle bir plana ilgisizliği devam etmiştir. Buna Avrupa içi anlaşmazlıklar da eklenince papanın projesi arka plana itilmiştir. Bu nedenle o, 23 Eylül 1463'de çıkardığı *Ezechielis* adlı fermanla, Haçlı seferleri tarihinde bir ilke imza atarak, sefere papa olarak şahsen kendisinin de katılacağını ilan etmiş ve seferin gerçekleşmesi için bu tarihten itibaren daha çok gayret sarf etmiştir. Ayrıca Haçlı seferi politikasını haklı göstermek için, Julius Caesar'ı örnek alarak dönemindeki olaylar hakkında *Commentarii* adlı bir eser kaleme almıştır. Nihayet 1464 yılında, ağır hasta olmasına rağmen, büyük çabalar neticesinde âdeta zoraki oluşturulan bir Haçlı ordusunun başına geçmiştir. Ancak papa, 15 Ağustos 1464'de, donanmanın Ancona'dan hareketinden kısa bir süre önce ölmüştür. Böylece Hristiyanlığın son Haçlı seferi başlamadan biterken, Fatih Sultan Mehmed seferlerine devam etmiş, aynı yaz Kuzey Bosna'daki Yayça'yı kuşatmıştır.²⁷

24 Kurt Flasch, *Der Papst schreibt an den Sultan. Pius II. an Mohamed II. im Jahre 1461* (Basel: Schwabe Verlag Basel, 2011), 6.

25 Mantua Kongresi ve resepsiyonu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Helmuth, “Pius II. und die Türken”, 117-124.

26 Matschke, *Das Kreuz und der Halbmond*, 192.

27 Gleason and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 19-21.

II. Pius, Türk tehlikesini son derece ciddi bir mesele olarak görmüş, âdeta bütün enerjisini Türklere karşı bir Haçlı seferi düzenlemek için sarf etmiş, fakat bunda başarılı olamamıştır. Johannes Helmrath'ın ifade ettiği gibi: “*Türkler, Haçlı seferi – Enea Silvio için yaşam mevzusu, ölüm mevzusu*” olmuştur. *Libreria Piccolomini* adlı Siena Katedrali'nin kütüphanesinin duvarlarına Ressam Pinturiccio tarafından yapılan ve renkli hulyaları andıran sekiz resimden ikisi direk Türklere ilgilidir. Bunlardan altıncısı 1459'da Mantua'da düzenlenen kongreyi, sonuncusu ise 1464'de Haçlı donanması tam Ancona'dan ayrılırken papanın ölümünü göstermektedir. Helmrath'ın tahminine göre, bu iki resimde ön planda göze çarpan türbanlı adamlar, muhtemelen papanın Osmanlılara karşı harekete geçirmeye çalıştığı Orta Asya Türk devletlerinin elçileridir.²⁸ Yani papa, Türk tehdidini, Müslüman devletlerle bile diplomatik ilişkiler kuracak kadar ciddiye almış olmalıdır.

II. Pius, hayatını, Türklere karşı başarılı bir Haçlı seferi düzenleyip onları İstanbul'dan atmaya adanmıştır. Hal böyleyken, onun, Türklere savaşma düşüncesinden geçici de olsa vazgeçip 1461 yılı sonbaharında Fatih Sultan Mehmed'e bir mektup yazarak onu Hristiyanlığa davet etmesi çok sürpriz bir gelişme olmuştur. Burada akla gelen ilk soru, papayı bu açık taktik değişikliğine ya da gelenek dışı düşünceye iten sebebin ne olduğudur. Papanın neden böyle bir tutum sergilediği konusunda net ve somut bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda sadece bazı tahminler yürütülebilmektedir. Gleit ve Köhler'e göre, muhtemel nedenlerden biri, papanın Avrupalı hükümdarlara olan kırgınlığıdır. Çünkü Mart 1462'de güvendiği altı kardinal huzurunda yaptığı *Exstimatis* adlı konuşmada, devam eden Osmanlı genişlemesine karşı Avrupalı hükümdarları harekete geçirme konusundaki bütün çabalarının başarısız oluşundan duyduğu büyük hayal kırıklığını açıkça dile getirmiştir. Mantua Kongresi'nden sonra iki yıl geçmesine rağmen Haçlı seferi planının somut bir hal almayışı, muhtemelen II. Pius'u bu konuşmadan daha birkaç ay önce Sultan Mehmed'i Hristiyan yapmayı deneyerek Türk tehlikesini bu yolla bertaraf etmeye sevk etmişti.²⁹ Franco Cardini'nin ifadesiyle “*Avrupalı hükümdarların ikiyüzlülüğü ve itaatsizliği papayı kırmıştır. Kendini tamamen kırılmış ve küçümsenmiş hissederek...*” bu şaşkıncı mektubu yazmıştır.³⁰

Papanın kararında etkili olan nedenlerden birinin de sultanın kişiliği olduğu tahmin edilmektedir. Yani Sultan Mehmed'in Hristiyanlara karşı hoşgörülü

28 Helmrath, “Pius II. und die Türken”, 79.

29 Gleit and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 21-22.

30 Franco Cardini, *Europa und der Islam: Geschichte eines Missverständnisses*, aus dem Italienischen übersetzt von Rita Seuß (München: Beck, 2000), 179.

oluşu, entelektüelliği, İstanbul'u yeniden inşa ettiği haberi Roma'ya ulaşmış ve bütün bunlar papanın dikkatini çekmiş olmalıdır. Sultanın Hristiyanlığa yakınlık duyduğu konusunda o dönemde Batı'da ısrarla sürdürülen söylentilerin de papanın kararında etkili olabileceği düşünülebilir. Ayrıca II. Pius'un, bir hükümdarı ve onunla birlikte bir halkın tamamını Hristiyan yapma girişimiyle, Büyük Konstantin'le başlayan ve kendi zamanına kadar gelen bir misyonerlik geleneğini sürdürmeyi amaçlamış olabileceğini de göz önünde tutmak gerekir.

Göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biri de II. Pius'un çağdaşları olan Johannes de Segovia ve arkadaşı Nicolaus Kusanus'da zamanla Türkler ve onların dini ile olan kavgaların kılıçla değil, barışçıl yollarla ve argümanlarla sürdürülmesi gerektiği konusundaki fikirlerin hâkim oluşudur. Özellikle Johannes de Segovia (Ölm. 1458), ölümünden önceki son beş yılını bu amaca adanmış ve 12. yüzyılda Petrus Venerabilis tarafından hazırlanan eski tercümenin yetersiz olduğuna ve daha net bir tercüme metninin başarılı bir Hristiyan-Müslüman diyalogu için ön koşul teşkil ettiğine inanarak büyük bir zahmetle yeni bir Kur'an tercümesi hazırlamıştır. Daha sonra, Müslümanlar ile Hristiyanların barışçıl bir ortak konferans düzenlemesi gerektiği fikrini ortaya atmış ve zamanının nüfuzlu şahsiyetlerine mektuplar yazarak bu düşüncesi için onların desteğini almaya çalışmıştır.³¹ Çünkü Johannes de Segovia Türk tehlikesi sorununun, Türkleri Hristiyanlığı kabule ikna etmekle çözüleceğine inanmıştır. O, Müslümanların dinini, misyonerlik faaliyetleri vasıtasıyla değil, ikna etme sanatı ve İslam dininin temsilcileri ile yapılacak teolojik tartışmalar vasıtasıyla değiştirmek istemiştir.³² Johannes'in mektup gönderdiği kişiler arasında, o zamanlar henüz kardinal olan Enea Silvio'nun bizzat kendisi (Mayıs 1458) ve Nicolaus Kusanus (Aralık 1454) da bulunmaktadır.

Nicolaus Kusanus'a gelince, o da 1453 yılının sonunda İstanbul'un düşüşüne ilk tepki olarak, barış ve bütün dinlerin birliğini talep eden "*De pace fidei*" (dinler arasında barış hakkında) adlı bir eser kaleme almıştı. 1461 yılında, otuz yıldır yaptığı İslam araştırmalarının meyvesi olan baş eseri "*Cribratio Alkorani*"yi (Kur'an'ın Süzgeçten Geçirilişi), artık papa olan arkadaşı Enea Silvio'ya ithaf etmiştir: Nikolaus bu eserinde, İslam ile Hristiyanlığın birbirinden hiç de farklı olmadığı konusundaki teolojik bilgiden yola çıkarak, kendince Kur'an'ı içinde bulunan hatalardan ve tahriflerden temizliyor, âdeta onu süzgeçten ge-

31 Gleis and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 22-24.

32 Eric John Morral, "Der Islam und Muhammad im Spätmittelalter. Beobachtungen zu Michel Velsers Mandeville-Übersetzung und Michael Christans Version der »Epistola ad Mahumetem« des Papstes Pius II.," in *Geschichtsbewusstsein in der deutschen Literatur des Mittelalters*, ed. Christoph Gerhardt, Nigel F. Palmer, Burghart Wachinger (Tübingen: Niemeyer, 1985), 155.

çirmeye ve böylece İncil'in hakikatının nihayetinde Kur'an'da da bulunduğunu kanıtlamaya çalışıyordu. Nikolaus'un kullandığı metot, *pia interpretatio*, yani Kur'an'ın temelde İncil'le uyumlu olduğunu ortaya koymak amacıyla gönül okşayan ve hoşgörülü bir Kur'an yorumu yapmaktı. Eserin ithaf yazısında belirttiğine göre, bu eserle papanın İslam'la düşünsel bir tartışma yapması durumunda ona teolojik bir donanım sağlamak istemişti. Muhtemelen Johannes de Segovia ve Nicolaus Kusanus'un İslam-Hristiyan diyalogu konusundaki bu barışçıl ve uyumlu düşüncelerinin de papanın sultana bir mektup yazarak onunla barışçıl yoldan anlaşmaya karar vermesinde etkisi olmuştur.³³

Epistola Ad Mahumetem (Mehmed'e Mektup)

Papa II. Pius'un, *Epistola ad Mahumetem* orijinal başlığı ile Fatih Sultan Mehmed'e yazdığı Latince mektup, yaklaşık olarak 1461 yılı Ekim ile Aralık ayı arasına tarihlendirilmektedir. Çok geniş kapsamlı bir metin olan bu mektubu kabaca iki bölüme ayırmak mümkündür: Kısa olan birinci bölüm, siyasi ve genel felsefi bakışlar içerirken, çok daha geniş olan ikinci bölüm, teolojik tartışmalardan oluşmaktadır.³⁴

Mektup, Latince ifadesiyle bir *captatio benevolentiae*³⁵ ile başlamakta ve papa burada kendini "insanı ve düşmanını" sev yasağı gereği Osmanlı sultanına karşı da nefret beslememekle yükümlü bilen ve endişesi sultanın ruhunun kurtuluşu için de geçerli olan Hristiyan dünyasının ruhani lideri olarak tanıtılmaktadır. Daha sonra cahillere karşı da mükellef olduklarını ve herkesin kurtulmasını arzu ettiklerini ifade eden papa, *Extra ecclesiam nulla salus* (Kilise dışında selamet yok) temel kuralından hareketle sultanı vaftiz etmek istediğini açıklamaktadır. Papa bu amaca ilk önce tehdit ile propaganda arasında değişen salt siyasi fikirlerle ulaşmaya çalışmaktadır. Sultanın, mümkün olduğu kadar şöhret kazanmak ve hâkimiyet alanını genişletmek, özellikle de Hristiyan halklara hükmetmek arzusu içinde olduğuna değindikten sonra, Batı devletlerinin teker teker adlarını saymak suretiyle onların askeri güçlerinden bahsetmekte, özellikle İtalya'nın ekonomik ve askeri kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde anlatarak sultanı Batı yönünde başka bir sefer düzenlememe konusunda uyarılmaktadır. Buna karşın doğu insanının sopalarla savaştan "hanım evladı" olduğunu (bu Antik Çağ'dan beri süregelen polemikti) iddia etmektedir. Eğer

33 Gleis and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 24-25.

34 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 22.

35 *Captatio benevolentiae*, Latince literatürde bir yazarın, metni okuyacak olan şahsa, hemen ardından gelecek olan talebini dostça kabul etmesi için doğrudan gönül okşayıcı sözlerle hitap etmesi manasına gelmektedir.

Batı'ya bir sefer düzenlerse Avrupalıların aralarındaki kavgaları bırakıp sultana karşı birleşeceğini ileri sürmektedir.

Papa hemen ardından sultana, güç ve şöhret arzusuna savaştan çok daha kolay bir yolla kavuşabileceğini hatırlatmaktadır: Bir kaç damla suyla. Eğer vaftiz olursa Fatih Sultan Mehmed'i Doğu Roma imparatoru olarak tanımayı ve dünyanın en güçlü hükümdarı yapmayı vaat etmektedir. Böylece bir taşla iki kuş vuracaktı: Birincisi, Türklerin Hristiyan olmaları durumunda, din kardeşi olacakları için Türk tehlikesi ortadan kalkmış olacaktı. İkincisi, Sultan Mehmed, Katolik olacağı için Yunanlar/Bizanslılar ile Latinler arasındaki dini ayrılık da giderilmiş olacaktı.³⁶ Ayrıca papaya göre Hristiyanlık sadece Avrupa için değil, bütün ekümenliğin birliği için de bir araçtı ve eğer sultan Hristiyanlığı kabul ederse Katolik Kilisesi, Hristiyan birliğinin kuruluşu sayesinde başta Hristiyan olan ancak daha sonra Müslümanlara kaptırılan Mısır, Suriye, Afrika vb. toprakları da geri kazanacaktı.³⁷

II. Pius, sultanın vaftizinin başka birçok avantaj daha sağlayacağını ifade ettikten sonra, kısmen Vergil'in 4. Ekloge'si, kısmen de Yeşaya kehaneti ile ilişkili kurarak, eğer sultan din değiştirirse, dünya çapında bir barışın hâkim olacağını ve yeni bir altın çağın yaşanacağını da iddia etmektedir.

Papa, mektubun siyasi kısmının ikinci bölümünde, sultanın din değiştirmesinin halkının isyanına neden olabileceği konusundaki endişeleri de dağıtmaya çalışmaktadır. Bu amaçla tarihte Hristiyanlığı kabul eden hükümdarlardan örnekler veren papa, öncelikle sultanın 1453 yılında şehrini ele geçirdiği İmparator Konstantin'in Hristiyan oluşunu hatırlatmaktadır. İmparator Konstantin'in Hristiyan olmak suretiyle nasıl bir şans elde ettiğini vurgulayarak felsefi düşüncelere geçmekte ve bu düşünceler içerisine, ortak kabul gören esaslarında İslam ile Hristiyanlık arasında temel uyumlar gördüğü doğal teolojinin³⁸ antik öğretilerini işlemektedir. Daha sonra sultanı yeniden Hristiyanlığa davet ettikten ve onu, saray mensuplarının kuruntularını dinlememesi gerektiği konusunda uyardıktan sonra asıl teolojik tartışmaya geçmektedir.

Mektubun teolojik kısmı, kabaca müdafaa ve polemige dayalı açıklamalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Papa teolojik bölümde ilk önce, Eski ve Yeni Ahit'in içeriği hakkında kısa bir özet verdikten sonra, ağırlıklı olarak Hristi-

36 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmed'e Mektubu*, 22-23.

37 Helmraht, "Pius II. und die Türken", 125.

38 *Doğal teoloji*, akıl ve yaratılışın, doğrudan gözlemlenişi gibi doğal kaynaklara dayanarak Tanrı hakkında bilgi edinmeye çalışmak olarak tanımlanabilir.

yanlığın, İslam tarafından reddedilen ana öğretileri olan teslis³⁹ ve Soteryoloji⁴⁰ üzerinde durmaktadır. Daha sonra, ilerleyen bölümlerde İslam'ın bir hak din olup olmadığını sorgulamak için bazı İslami öğretileri, özellikle İslam'daki cennet düşüncesini eleştirmektedir.

II. Pius, mektubunu, özellikle tartışmalı olan Hristiyanlık esaslarının gerçekliğinin altını çizdiği ve II. Mehmed'e Hristiyanlığı kabul etmesinin getireceği avantajları yeniden hatırlattığı bir özet sonuçla bitirmektedir.⁴¹

Glei ve Köhler'e göre bu mektup, belki biraz safça gözükse de sultanı hem siyasi hem de teolojik argümanlarla Hristiyanlığı kabul etmeye ikna etmek için yapılan oldukça ciddiye alınması gereken bir girişimdir. Sultanın dinini değiştirmeyi hedefleyen bu yazılı girişimin ciddiyeti konusundaki en önemli delillerden biri, II. Pius'un, mektubun yazımını için kullanmak üzere bir taslak metin⁴² çıkarma zahmetine girmiş olmasıdır. Ayrıca daha sonra mektubunun son hali için papanın büyük bir itinayla tekrar düzenlediği bu taslak bize, mektubun oluşum aşamaları ve papanın çalışma metodu hakkında bir fikir vermesi açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Yani mektup ciddi bir teşebbüstü. Bu nedenle papanın, düzenlemeyi planladığı Haçlı seferini haklı çıkarmak için, mektubun kasıtlı olarak başarısız olmasını sağlama hesabı yaptığı iddiası da yersizdir. Çünkü her şeyden önce II. Pius'un Türkler hakkındaki konuşmaları da göstermektedir ki, Haçlı seferi, mektuba gerek kalmadan daha az çabayla da zaten haklı gösterilebilmiştir.

Mektup ciddi bir teşebbüstü. Peki, ama Sultan Mehmed mektuba nasıl tepki göstermişti? Malesef sultanın mektuba tepkisi konusunda hiçbir bilgi bulunmuyor. Hatta mektubun herhangi bir zamanda gönderilip gönderilmediğini ve adresine ulaşıp ulaşmadığını bile bilmiyoruz.⁴³ Ancak sultanın mektuptan haberi olduysa da kendi din kardeşleri olan Yunanlar/Bizanslılar tarafından bile kabul görmeyen papanın bu teşebbüsünü dikkate aldığı düşünülemez. Kaldı ki

39 II. Pius, özellikle *Kristoloji* (Hz. İsa'nın şahsiyeti ve önemi ve Pnomatoloji: Kutsal Ruh öğretisi) konusuna ağırlık vermektedir.

40 *Soteryoloji*, insanlığın Hz. İsa ile kurtulacağı düşüncesini içeren öğretilerdir.

41 Mektubun tam metni için bkz. Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmed'e Mektubu*, 23-24.

42 El yazması olarak günümüze kadar korunan bu taslağın bir kopyası, Franco Gaeta'nın makalesinde bulunmaktadır. Bkz. Franco Gaeta, "Sulla «Lettera a Maometto» di Pio II", *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il medio evo e archivio Muratoriano* 77 (1965), 195-227. Taslağın ayrıntılı analizi için ayrıca bkz. Gleit ve Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 87-97.

43 Franz Josef Worstbrock ve Johannes Helmrath, kanıt göstermeksizin mektubun sultana hiç gönderilmediğini iddia etmektedirler. Bkz. Franz Josef Worstbrock, "Art.: Piccolomini, Aeneas Silvius (Papst Pius II.)", in *Die deutsche Literatur des Mittelalters – Verfasserlexikon*, vol. 7, ed. Kurt Ruh (Berlin/New York 1989), 654; Helmrath, "Pius II. und die Türken", 126.

papa, sonuçta bu mektupla zaten karşılıklı hoşgörü siyaseti çerçevesinde barış içinde beraber yaşamayı değil, Hristiyanlık dininin üstünlüğünü göstermeyi ve bunu kabul ettirmeyi hedeflemişti.

İlginçtir ki, papa kendisi yazılarında, hatta “*Commentarii*” (yorumlar) adlı ana eserinde bile, Osmanlı sultanına yazdığı mektuptan tek kelimeyle bahsetmemektedir. Gönderilip gönderilmediğini bilmemek de mektubun gerçekten yazıldığını ve çok kısa sürede hızla yayıldığını biliyoruz. Ayrıca mektup, “*De veritate Christiana ad Maumethem Turcam*” başlığı altında Bartolomeo Platina’nın (Ölm. 1481) çağdaş Pius biyografisinde⁴⁴ yer alan II. Pius’un yazıları listesinde de zikredilmektedir.⁴⁵ Helmrath’ın ifadesiyle, “mektup gönderilmiş ya da gönderilmemiş olsun – Batı’daki hızlı yayılışı, mektubun çekmeceye koymak için yazılan bir Soliloquium (kendi kendisiyle sohbet yazısı) olmadığını ya da öyle kalmadığını göstermektedir.” Helmrath’ın araştırmalarına göre, çoğu kez müstakil olarak “*II. Pius’un Eseri*” olarak kopyalanan bu mektup, *Epistulae pontificales*’de, yani resmi devlet mektupları koleksiyonu içinde günümüze ulaşmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere sistematik olmayan aramalara göre, mektubun bugüne kadar 94 el yazma nüshası ve 1991 yılına kadar, sekizi 1482 öncesine ait olmak üzere, en az 19 matbaa baskısı ve çağdaş İtalyanca ve Almanca tercümeleri tespit edilmiştir. Diğer taraftan metnin bu kadar yaygın oluşu, – bunu II. Pius’un teşvik edip etmediği belli değil, muhtemelen onun ölümünden sonra yayıldı – o zamanlar Batı’da Türkler hakkında teolojik-retorik literatüre büyük ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁶ Ayrıca gelecekte mektup, sadece papa diplomasisine ait bir belge olarak değil – 1474 yılında Michael Christan tarafından hazırlanan ilk Almanca tercüme ve bazı Latince kopyalarındaki notlarından anlaşıldığı üzere – aynı zamanda Hristiyanlık inancı konusunda da yeni bir örnek ders kitabı olarak kabul edilmiştir.⁴⁷

Epistola Ad Mahumetem’in Dayandığı Kaynaklar

Haçlı seferi düzenlemek için gayret sarf ederek Türk tehlikesiyle özellikle siyasi alanda meşgul olan II. Pius, Fatih Sultan Mehmed’e 1461 yılında yazdığı Hristiyanlığa davet mektubuyla, Müslümanlarla 300 yıldan beri sürdürü-

44 Platina’nın II. Pius biyografi için bkz. Giulio C. Zimolo (ed.), *Le vite di Pio II di Giovanni Antonio Campa- no e Bartolomeo Platina* (Rerum italicarum scriptores, n. ed. III, 3) (Bologna: Zanichelli, 1964).

45 Gleis and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 27-34. Ayrıca bkz. aynı eser, dipnot 62.

46 Helmrath, “Pius II. und die Türken”, 126. Mektubun baskıları ile ilgili diğer bilgiler için ayrıca bkz. Georg Voigt, *Enea Silvio de’Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*, vol. 3 (Berlin: Georg Reimer, 1863), 659.

47 Gleis and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 34-35.

len teolojik-edebi tartışmalara da katılmış oluyordu. Peki, ama papa İslam'ı ne derece tanımaktaydı ve mektubunda İslam hakkında ortaya attığı iddialarına dayanak olarak hangi kaynakları kullanmıştı?

Bu sorulara cevap ararken dikkatler doğal olarak ilk önce, 1460 yılı başı ile 1461 yılı sonbaharı arasında Nicolaus Kusanus tarafından hazırlanan *Cribratio Alkorani*⁴⁸ adlı esere yönelmektedir. Çünkü Nicolaus Kusanus, papanın sultana mektup yazma düşüncesini desteklemekle kalmamış, aynı zamanda bizzat ona ithaf ettiği bu eseriyle papanın İslam'la düşünsel bir tartışma için ihtiyaç duyacağı donanımı sağlama niyetinde olduğunu da açık ve net olarak ortaya koymuştur.

II. Pius'un, Nicolaus Kusanus'un arzusuna uyarak mektubu yazdığı ve kaynak olarak onun *Cribratio Alkorani* adlı eserini kullandığı fikri ilk kez Georg Voigt tarafından ortaya atılmış ve bu fikir daha sonra, diğer bazı araştırmacılar⁴⁹ tarafından da savunulmuştur.⁵⁰ Voigt, bir "sanat eseri" olarak nitelediği papanın mektubunun, Nicolaus Kusanus'un eserinden bazen bire bir alıntılar içerdiğini iddia etmektedir.⁵¹ Ancak, Gleib ve Köhler'in tespitlerine göre, yakından incelendiğinde Voigt'in bu iddiası doğruyu yansıtmamaktadır. Çünkü *Cribratio Alkorani* ile mektup arasında ne dilsel ne de düşünsel açıdan dikkate değer bir benzerlik bulunmaktadır. Aynı düşüncüyü paylaşan Ludwig Hagemann da papanın *Cribratio Alkorani*'yi özenle okuduğunun kabul edilebileceğini, ancak bu eseri kullandığı ve içindeki düşüncelerden direkt alıntılar yaptığının söylenemeyeceğini ifade etmektedir.⁵²

Eğer papa, *Cribratio Alkorani*'den yayarlanmadıysa, o halde hangi kaynakları kullanmıştır? Bu konuda doğru tespiti 1965 yılında, Nicolaus Kusanus'un çağdaşı ve papanın güvenilir adamlarından olan İspanyol Kardinal Juan de Torquemada'nın "*Tractatus contra principales errores perfidi Macho-*

48 Nicolaus de Cusa, *Cribratio Alkorani – Sichtung des Korans*. Auf der Grundlage des Textes der kritischen Ausgabe neu übersetzt und mit Einleitungen und Anmerkungen hrsg. von Ludwig Hagemann und Reinhold Gleib (Hamburg: Felix Meiner, 1993).

49 Bu araştırmacılarından bazıları şunlardır: Else Hocks, *Pius II. und der Halbmond* (Freiburg im Breisgau: Herder, 1941), 131-155; Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitwende* (München: F. Bruckmann, 1953), 212; Franz Xaver Seppelt, *Geschichte der Päpste. Von den Anfängen bis zur Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts*, vol. IV: *Das Papstum im Spätmittelalter und in der Renaissance. Von Bonifaz VIII. bis zu Klemens VII.*, ed. G. Schwaiger (München: Kösel, 1957), 338. Bkz. Gleib and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 36, dipnot 68.

50 Gleib and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 35-36.

51 Voigt, *Enea Silvio*, 658.

52 Ludwig Hagemann, *Der Kur'an in Verständnis und Kritik bei Nikolaus von Kues. Ein Beitrag zur Erhellung islamisch-christlicher Geschichte* (Frankfurter Theologische Studien 21) (Frankfurt am Main: J. Knecht, 1976), 69-70.

*meti*⁵³ adlı o zamana kadar az dikkat çeken eserini mektup için kullanılan edebi kaynak olarak adlandıran Franco Gaeta yapmıştır. Mektuptan ve kardinalin eserinden bazı bölümleri karşılaştıran Gaeta, II. Pius'un birçok ifadeyi neredeyse kelimesi kelimesine Juan de Torquemada'nın eserinden alıntıldığını tespit etmiştir. Ayrıca Glel ve Köhler'e göre mektubun teolojik kısmı yakından incelendiğinde ağırlıklı olarak bu esere dayandığı görülmektedir. Aynı durum, II. Pius'un kullandığı bütün Kur'an alıntıları, İslam'ın "batıl öğretileri" için gösterdiği örnekler ve bunların çürütülüşü için de geçerlidir. Ayrıca İspanyol kardinalin eserinde, papanın akli ve kitabi delillere dayanan argümanlarının doğrudan örnekleri de bulunmaktadır. İki eser arasındaki bu büyük uyuşma, *Tractatus contra principales errores*'in, en azından mektubun teolojik kısmı için kullanılan sadece ana kaynak değil, hatta tek kaynak olduğu sonucuna götürmektedir.

Peki, papanın, mektubu için ana kaynak olarak kullandığı *Tractatus contra principales errores* nasıl bir içeriğe sahiptir, ne derece objektiftir, eserin yazarı İslam'ı ne derece tanımaktadır? Bu eserin içerdiği İslam konusundaki yargıları ve bunların objektiflik derecesini tam olarak anlamak için öncelikle kısaca eserin yazarını tanımak gerekmektedir. Juan de Torquemada, 1388 yılında Valladolid'de Katolik Kastilya kralının (I. Johann 1379-1390) hizmetinde çalışan bir asilzadenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1425 yılında Paris'teki teoloji eğitimini bitirdikten sonra, Kastilya'da San Pablo ve San Pedro manastırlarının yöneticiliğini yapmıştır. 1425 yılında Dominikan Tarikatı'nın San Pablo/Valladolid koluna katılan Juan de Torquemada, 1431 yılında tarikatın Lyon'daki genel kilise konseyinde kendi memleketinin Dominikanlarını temsil etmiş ve konsey tarafından Basel Konsili'ne (1431-1449) göndermiştir. Reform komisyonunun İspanyol üyesi olarak Basel'de papalığın görüşlerinin en önde gelen savunucularından olmuş ve daima konsile karşı papanın otoritesini savunmuştur. Papa IV. Eugenius da onu bu tutumundan dolayı kendi hizmetine almıştır. Bundan sonra papalık hizmetinde diplomat olarak da çalışmış ve Kastilya, Almanya ve Fransa'da papanın konsilden öncelikli olduğu fikrini savunmuştur.

Papalığın ve görüşlerinin en gayretli savunucularından olan Juan de Torquemada'ya, 1439 yılında Papa IV. Eugenius tarafından hizmetlerine karşılık *de-*

53 Eserin tam başlığı şöyledir: "*Tractatus contra principales errores et Turcorum sive Sarracenorum*" (Hilekâr Muhammed'in ve Türklerin ya da Sarazenlerin Ana Hatalarına Karşı Tez). Bkz. Iohannes de Turcremata (Juan de Torquemada), *Tractatus contra principales errores perfidi Machometi* (Bruxellis: Fratres Vitae communis, 1475-1480). Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. F. Geata, "Sulla «Lettera a Maometto» di Pio II", *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il medio evo e archivio Muratoriano* 77 (1965), 127-227.

fensor fidei (dinin savunucusu) unvanı verilmiş ve kardinal olarak atanmıştır. İlerleyen yıllarda kendini edebi çalışmalara adanmış kardinal, en kapsamlı eserlerini, bu arada baş eseri *Summa de Ecclesia*'yi⁵⁴ da (1453), bu yıllarda kaleme almıştır. Başında sınırsız güç ve yetkiye sahip papanın yer aldığı kurumsal-laşmış kilise anlayışını savunan bu eser, 15. yüzyılın en kapsamlı ve sistematik eklesiyoloji (kilise bilimi) eseridir ve daha sonraki teoloji üzerinde büyük etkisi olacaktır. II. Pius'un papa seçilmesine şiddetle muhalefet etmesine rağmen, muhtemelen ikisinin de yeni bir Haçlı seferinin gerekliliği konusunda aynı görüşte oluşu, Juan de Torquemada'yı Pius'un en yakın danışmanlarından biri yapmıştır. Haçlı seferi projesi için Mantuâda toplanan hükümdarlar kongresindeki gayretleri ve daha sonra Haçlı seferinin hazırlıklarına katılımı, böyle bir sefere onun da en az II. Pius kadar önem verdiğini göstermektedir. Yani Juan, Katolik kilisesinin genel siyaseti ve dini anlayışı yanında, kilisenin İslam konusundaki geleneksel düşüncelerini de şiddetle savunan bir din adamıdır.

İspanyol kardinalin eserinin yazılış vesilesi ve amacına gelince: Juan de Torquemada, Papa II. Pius'a ithaf ettiği *Tractatus contra principales errores*'in giriş kısmında, eserin yazılış vesilesi, eserin oluşum şartları ve amacı hakkında papaya bizzat kendisi bilgi sunmaktadır. Buna göre, kardinalin böyle bir eser kaleme alma düşüncesinin çıkış noktasını teşkil eden olay, 13 Ekim 1458'de Mantuâda bir hükümdarlar kongresi düzenleneceğini bir fermanla ilan eden papanın, kardinalden bu kongreye katılımını talep etmesi olmuştur. Haçlı seferini en az papa kadar gerekli gören Juan de Torquemada, eserinde papaya, bu proje için duyduğu büyük sevinci ifade etmekte ve derin bir teşekkür sunmaktadır. Ayrıca ona göre, sadece Hristiyanlığı değil, dünyevi güç alanlarını da tehdit eden Türk ilerleyişi, papanın ve Hristiyan hükümdarların ortak girişimini acilen zorunlu kıldığı için, böyle bir kongre kesinlikle gereklidir. Eserin yazılış amacına da değinen kardinal, İslam'la teolojik alanda da mücadele etmek için donanımlı olmak gerektiğini ve eserin de bu amaca hizmet etmek için kaleme alındığını belirtmektedir. Bu donanımı ise İncil metinleri vasıtasıyla Hz. Muhammed'in "tehlikeli batıl öğretilerinin çürütülüşü" olarak tanımlamaktadır. Tabi ki Müslümanlarla teolojik mücadele projesi, yazar için sadece bir araç teşkil etmiştir: Kendi ifadesine göre eserinin öncelikli amacı, Hristiyan Batı'yı Müslümanlarla askeri yollarla da mücadeleye teşvik etmektir. Bu nedenle eser, papanın Mantuâda Hristiyan hükümdarlara Haçlı seferi görevi verme planı için teolojik meşruluk sağlayan bir propaganda yazısı izlenimi de vermektedir.

54 Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karl Binder, *Wesen und Eigenschaften der Kirche bei Kardinal Juan de Torquemada O.P.* (Innsbruck: Tyrolia, 1955).

Juan de Torquemada'nın, eserini Mantua Kongresi'nden önce papaya sunuşu, bu eserin Ekim 1458 ile Ocak 1459 tarihleri arasında tamamlandığını göstermektedir. Yazar, eserin girişindeki ifadesine göre, bu eserle o güne kadar Hristiyanlığın İslam'la olan tartışmalarında kendinden önceki yazarların henüz kapatamadığı bir açığı kapatmak istemektedir. Kendinden öncekiler, esas olarak Hz. Muhammed'in kökeni ve biyografisiyle meşgul olurken, o, her şeyden evvel güya onun "batıl öğretilerinin" çürütülüşüne önem vermekteydi. İslam'da sayısız batıl öğreti bulunduğunu iddia eden yazar, bunlardan 40 tane-sini seçmiş ve burada özellikle iki temel "yanlış" öne çıkararak onlara savaş açmıştır: Hz. Muhammed'in Tanrı'nın peygamberi olduğu iddiası ve İslam'ın Tanrı tarafından gönderilen bir din olarak görülüşü. Juan de Torquemada, İslam'ı, Hristiyanlıktaki Ortodoks anlayışın dışında kalan bütün sapık düşünceleri⁵⁵ bünyesinde toplayan bir havuz olarak görmektedir.

Tractatus contra principales errores'a somut bir şekilde, yazarın, papanın Haçlı seferi planlarını teolojik olarak da meşru gösterme (İslam'ı olumsuz yan-sıtarak) amacı damgasını vurmuştur. Dolayısıyla bu amaç, yazarın, İslam'a karşı farklı ve dengeli bir bakış açısı geliştirmesini mümkün kılacak neredeyse hiçbir açık kapı bırakmamıştır. Yazar, çağdaşları olan Juan de Segovia (Ölm. 1458) ve Nicolaus Kusanus'un aksine, Orta Çağ Hristiyanlık-İslam diyaloguna yeni dinamikler kazandırmak, Batı'ya yabancı bir din olan İslam'a daha derinden bakmak ya da sadece onunla mücadele konusunda farklı yollara başvurmak gibi yeni yaklaşımlardan çok uzak gözükmemektedir. O daha çok kendinden önceki anti-İslami eserler geleneğinin sınırları içerisinde kalmıştır. Eserinde de İslam hakkında yüzyıllardır süregelen Hristiyanlık hükümlerini, özellikle de ön yargıları tekrarlamış, hatta kendinden öncekilerin anti-İslam polemiklerini daha da şiddetlendirmiştir. Kullandığı kaynakların da açıkça ortaya koyduğu gibi, kardinalin Hz. Muhammed'in öğretileri konusundaki yaklaşımına Orta Çağ Hristiyanlığının İslam'a geleneksel bakış açısı damgasını vurmuştur. Eserinde, Eski ve Yeni Ahit'in yanında, örneğin Aristoteles, Cicero, Vergil, Augustinus, Ambrosius, Hieronymus gibi Antik Çağ yazarlarının eserlerinden de alıntılar mevcuttur. Ancak onun, eseri için yararlandığı ana kaynaklar bunlar değildir. Yazarın kullandığı konsept ve argümanları, onun daha çok Thomas Aquinas'ın (1224/25-1274) *Summa theologiae*⁵⁶, *Summa*

55 Juan de Torquemada, Hz. Muhammed'in öğretilerinde; Nestorius, Sabellius, Arius ile Antropomorfistlerden (insani özellikleri doğa güçleri, hayvanlar gibi varlıklara ve Tanrılara atfedilenler) Origenes ve Tertullian'ın sapkın öğretileri ve yerden yere vurulan Epikür felsefesinden izler olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Gleis and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 46, dipnot 93.

56 Thomas von Aquino, *Summe der Theologie*, zusammengefasst, eingeleitet und erläutert von Joseph Bernhart, Bd. 1: Gott und Schöpfung, 3. durchgesehene und verbesserte Auflage (Stuttgart: A. Köhner, 1985).

*contra gentiles*⁵⁷ adlı eserleri ile aynı yazarın anti-İslami eseri *De rationibus fidei*'den faydalandığını göstermektedir. Ayrıca yazar, Petrus Venerabilis'in (yaklaşık olarak 1094-1156) *Summa totius haeresis Saracenorum*⁵⁸ adlı anti-İslami eserinden de yararlanmışır.

Juan de Torquemada'nın Hz. Muhammed'in hayatı ve öğretisi hakkındaki açıklamaları, onun İslami kaynaklara hemen hemen hiç başvurmadığını gösterdiği gibi, "İslam'ın batıl öğretileri" konusundaki argümanlarının da ikinci elden olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar, önyargılardan sıyrılarak İslam'ı gerçekten bağımsız olarak araştırmak yerine, kullandığı eski kaynakların Hz. Muhammed'in öğretilerine dair sunduğu bütün çürütücü ifade veya fikirleri neredeyse kelimesi kelimesine alarak daha kolay bir yola başvurmuştur. Bunları bulamadığında ise Thomas Aquinas'ın eserlerinde yer alan İslam'la uyuşmadığını düşündüğü Hristiyanlığın dogmatik inanç esaslarını kullanmıştır. Sonuçta Juan de Torquemada'nın bu eserinin, esas olarak, kısmen çeşitli anti-İslami eserlere, kısmen de Thomas Aquinas'ın yazılarına dayanan bir derleme olduğu söylenebilir. İçeriksel olarak neredeyse hiçbir bireysel ve bağımsız fikir sunmayan bu eser, Hristiyan geleneğinde yüzyıllardır süregelen İslam polemiklerinin yanırlarını ve karmaşalarını somut olarak belgeleyen bir özet teşkil etmektedir.⁵⁹

Değerlendirme

Glei ve Köhler'in, papanın ve yararlandığı ana kaynağın yazarı Juan de Torquemada'nın İslam konusundaki ön yargılarına yönelik genel eleştirilerine bazı önemli noktalara daha değinerek bazı ilaveler yapmayı gerekli görüyoruz. II. Pius'un mektubu yakından incelendiğinde, Avrupada yüzyıllardır süregelen Türkler ve İslam hakkındaki klişe düşüncelerin papa tarafından mektupta tekrarlandığını görmekteyiz. Bu düşüncelerin Avrupada yaygınlığında ve değışmezliğinde rol oynayan en önemli faktörlerden birinin "Türk tehlikesi" düşüncesi olduğu açıktır. Zira Müslüman Türklerin, 14. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya doğru ilerleyişi ve nihayet 1453'de Hristiyan dünyasının iki ana merkezinden biri olan İstanbul'u fethetmeleri, Avrupadaki Türk-İslam algısını daha olumsuz bir noktaya taşımıştır. Avrupa, bu olaydan sonra Türklere yabancı bir kültürün ve dinin temsilcileri olarak daha ön yargılı bakmaya başlamıştır.

57 Thomas von Aquin, *Thomae Aquinatis summa contra gentiles – Summe gegen die Heiden*, hrsg. und übersetzt von Karl Albert, Karl Allgaier, Paulus Engelhardt und Markus H. Wörner unter Mitarbeit von Leo Dümpelmann, 4 Bde. (Darmstadt: 1987-1996).

58 Petrus Venerabilis, *Summa totius haeresis Saracenorum*, *Schriften zum Islam*, editiert, ins Deutsche übersetzt und kommentiert von Reinhold Gleis (Corpus Islamo-Christianum, Series Latina, Bd. 1), Altenberge: CIS-Verlag, 1985.

59 Gleis and Köhler, *Pius II. Papa Epistola*, 37-60.

Batı kültürü ve değerleri ile Katolik inancından başka inançlara tahammülü olmayan Katolik Kilisesi tarafından yönetilen bu geleneksel Türk-İslam algısı, kilisenin aşırı tutucu tutumu düşünüldüğünde tutarlı gözükmemektedir. Ancak II. Pius'un, "ilk Rönesans papası" ve "hümanist papa" unvanlarını taşıyan biri olarak, Türkler ve İslam konusunda, örneğin onları önyargılardan uzaklaşmaya çalışarak objektif bir yaklaşımla araştırmak ve değerlendirmek gibi yeni politikalar geliştirmemesi dikkat çekicidir. Çünkü II. Pius, mektubundan da net olarak anlaşıldığı gibi, esasında, teoloji yanında felsefe – mektubunda muhteşem felsefi tespitleri olduğunu görüyoruz – ve diğer bilim dallarına da ilgi duyan ve bilimsel yönüyle de ön planda olan hümanist bir aydın olarak tanınmaktadır. Buna rağmen, başka inanç ve kültürlerle karşı oldukça önyargılı oluşu, Avrupa'nın o dönemde skolastik düşünceden kurtulmaktan ve Hümanizmi özümsemekten henüz çok uzak olduğunu ve her şeyden önce siyasi çıkarların bunun önünde önemli bir engel teşkil ettiğini göstermektedir. Ancak hümanist düşüncenin o dönemde yeni gelişmeye başladığını da unutmamak gerekir. Nitekim aynı düşünceler ve önyargılar, yaklaşık 60 yıl sonra Protestanlık mezhebini kuran Martin Luther'de de ziyadesiyle görülecektir. Hatta Avrupa, bugün bile hâlâ bu ön yargılardan kurtulmuş değildir.

Elbette papanın İslam konusundaki düşünceleri önemli ölçüde, kendinden önce İslam hakkında süregelen teolojik tartışmalarda varılan sonuçlardan beslenmiştir. Çünkü "İslam, Hristiyanlığın antitezidir" ana düşüncesinden hareketle üretilen anti-İslami düşünceler zamanla gelenekselleşmiş, özellikle kilise yazarları ya da babaları tarafından nesilden nesile aktarılmıştır. Papa da bu geleneğin dışına çıkmamış ve çağdaşı olan teologlar Juan de Segovia ve Nicolaus Kusanus gibi İslam'a ve Türklere karşı yeni bir bakış açısı geliştirerek Orta Çağ Hristiyanlık-İslam diyaloguna yeni dinamikler kazandırmak yerine, eskilerin fikirlerini hemen hemen tamamen benimsemiştir. Bu nedenle o, bu fikirleri mektubuna da taşımış ve burada şiddetle savunmuştur. Mektubunda sık sık Juan de Torquemada ve Thomas Aquinas gibi anti-İslami eserlerin yazarlarını referans alışı bunu kanıtlamaktadır. Bu nedenle papanın, İslam'a karşı neredeyse hiçbir olumlu fikir geliştirememiş ya da İslam'a objektif bakmamış oluşu şaşırtıcı olmasa gerektir. Papanın mektubunda kullandığı ve bize göre paradoks özellikler taşıyan metodu ve üslubu da bunun sonuçlarından biridir. Çünkü II. Pius, bir taraftan güçlü bir hükümdarın dinini değiştirmek için değişik kanıtlar sunarak olağanüstü gayret sarf ederken, diğer taraftan onun dini konusunda eleştiri boyutlarını aşır hakaretler içeren ifadeler kullanarak kırıncı bir üslupla bütün çabalarını ve projesini riske atmaktadır. Öyle ki mektubu okuyan birinin aklına ilk gelen sorular şunlar olabilmektedir: Aca-

ba papa gerçekten bu mektubu Fatih Sultan Mehmed için mi yazmıştır, yoksa bununla başka bir şey mi hedeflemiştir? Yoksa Haçlı seferi projesine kayıtsız kalan Hristiyan hükümdarların suratına bu mektubu tokat gibi çarpıp onlara bir ders vererek sefere çıkmalarını sağlamak mı istemiştir?

Teolojik yönü daha ağır bastığı için mektuptan, özellikle II. Pius'un İslam ve Hz. Muhammed hakkındaki düşüncelerini öğrenmekteyiz. Şimdi mektuba göre onun İslam'a ve Hz. Muhammed'e bakışını ve bu bağlamdaki bazı akıl almaz diyebileceğimiz iddialarını çarpıcı bazı örneklerle özetlemeye çalışalım:

Öncelikle II. Pius, İslam'ın Tanrı tarafından gönderilen bir hak din, Hz. Muhammed'in ise bu dinin peygamberi olduğunu kesin bir dille reddetmektedir. Hz. Muhammed'i bir peygamber olarak görmeyen papa, onu, daima "yasa koyucu" olarak nitelemektedir. Ondandır söz ederken Fatih'e, sık sık senin peygamberin sözü yerine "senin yasa koyucun" diyerek Hz. Muhammed'i kendi başına yasa hazırlayan sıradan biri statüsüne indirmekte ve İslam'ın ilahi bir yasa değil, "Hz. Muhammed'in uydurduğu bir yasa" olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle İslam'ı daima "öğreti" olarak nitelemekte ve din kelimesini kullanmaktan özellikle kaçınmaktadır. Örneğin kendi dini için "Hristiyanlık yasası" tabirini kullanırken, İslam için "İslam yasası" tabiri yerine "Sarazen yasası" tabirini kullanmaktadır.⁶⁰ Hz. Muhammed'i de sık sık "Sarazen"⁶¹ olarak niteleyerek aşağılamaktadır. Papa bu düşünceleri metnin geneline yaymıştır.⁶²

II. Pius, daha da ileri giderek İslam'ın, İsa'yı kıskanan ve şöhretini ve büyüklüğünü baltalamak isteyen şeytanın kararı ve tavsiyesi üzerine İncil ve Tevrat'a aykırı bir yasa olarak çıkarıldığını iddia etmektedir.⁶³ Hatta Hz. Muhammed'i tanrılara tapan biri olarak göstermekte⁶⁴, hiçbir kanıt sunmaksızın onun içki içip sızdığını ve rüyasında gördüğü şeyleri gerçekmiş gibi göstermeye çalıştığını ileri sürmektedir.⁶⁵

60 Bkz. Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 108-109.

61 "Doğulu" anlamına gelen Arapça bir kelimeye dayanan "Sarazen" (Latincesi Saracen) tâbiri, ilk kez 4. yüzyılda bir kilise babası tarafından kullanılmıştır. Ortaçağ'da, özellikle Avrupalı ve Bizanslı yazarlar, Müslümanları bu tâbire zamanla "cahil putperest", "haydut", "korsan" gibi birçok olumsuz anlamlar da yüklenmiş ve Haçlılar ve Hristiyanların bütün Müslüman düşmanları bu adla anılmaya başlanmıştır.

62 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 102-128.

63 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 110-111.

64 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 112-113.

65 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 125.

Kur'an, cennette onur, şöhret, erdemli bir yaşam ve sevgi gibi zevkler değil, bal ve şaraptan nehirler, seçkin yemekler, çok sayıda kadın ve cariyeler, bakire kadınlarla cinsel ilişki, meleklerin insanların hizmetine verilmesi gibi doğrudan insan vücuduna hizmet eden zevkler vaat ettiği için, bu cennetin insanlara göre değil hayvanlara göre bir yer olduğunu iddia etmektedir.⁶⁶

Papanın iddiasına göre, Müslümanlar, Tanrı'yı insan biçimli düşünmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed, bütün günahların sebebi olarak Tanrı'yı göstermiş, meleklerin ateşten yaratıldığını, günah işlediklerini, ölümlü olduklarını ve şeytanların da Tanrı'nın merhameti ile kurtulacağını ifade etmiştir.⁶⁷

Papa, İslam'ın zina, fuhuş ve diğer utanç verici zevklere izin verdiğini iddia ederek eleştiri sınırlarını aşmış iftiraya dahi başvurmuştur.⁶⁸

Papa Miraç konusuna da değinip bu konudaki hurafeleri ön plana çıkararak bunları, İslam'ı ve Hz. Muhammed'i itibarsızlaşma aracı olarak kullanmaktadır.⁶⁹

Yahudilerin ve Hristiyanların Eski ve Yeni Ahit'i bozdukları iddiasının Hz. Muhammed'in bir icadı olduğunu, onun, şöhret hırsı ve kendi yasaının muhafazası ve emniyeti için böyle bir yalan uydurduğunu iddia etmektedir. Ayrıca onun, "yasaını", yani İslam'ı tartışma ve akli deliller arama yasağı getirerek ve bunu ihlal edenleri kılıçla cezalandırarak koruduğunu iddia etmektedir.⁷⁰

Papa İslam'ı karalarken Hz. İsa'yı, Hristiyanlığı ve kilise babalarını sürekli övmekte ve Katolikliğin en temel inançlarından olan ve İslam tarafından reddedilen teslisin gerçekliğini kanıtlamak için olağanüstü bir gayret sarf etmektedir.⁷¹ Fakat Hristiyanlık'taki dogmatik tartışmalar ve ayrılıkların, örneğin Katolik-Ortodoks anlaşmazlığının (özellikle teslis konusundaki fikir ayrılıklarının) üzerinde fazla durmamaktadır. Teslis konusundaki Katolik inancı dışındaki düşünceleri çılgınlık olarak gören papa, bu çılgınlığın, vaktiyle kutsal konsillerde kilise babaları tarafından mahkûm edilen Arius, Nestor, Makedonius ve Porphyrius Siculus'a dayandığını, Hz. Muhammed'in de bu konuda onları takip ettiğini iddia etmektedir.⁷²

66 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 91.

67 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 96-99.

68 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 118.

69 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 120-121.

70 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 106-112.

71 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 71-90.

72 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 76-77 ve 110-111.

Millet olarak Arapları birçok kez küçümseyip onlara hakaret ederken, Türklerin onlardan farklı olduğuna dikkat çekmekte ve onları övmektedir.⁷³ Anlaşılan bunu, zaten dinine hakaret ettiği Fatih'in milli duygularını da inciteyerek onu büsbütün kızdırmaktan çekindiği için yapmaktadır.

II. Pius'un, İslam'a karşı yüzyıllardır gelişip şekillenen önyargılar, İslam düşmanlığı, Türk tehlikesi gibi olgulara rağmen, Fatih Sultan Mehmed'e mektup yazarak onu Hristiyanlığı kabule ikna etmeye çalışmasının, çok gelenek dışı ve radikal bir karar olduğu söylenebilir. Ancak bu yargıya varmadan önce kararın alınmasını hazırlayan şartların ne olduğunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Papanın kararını etkileyen birinci ve en önemli faktör, onun böyle bir mektup yazmaya mecbur kalışıdır; daha doğrusu papa mektuba son çare olarak başvurmuştur. Çünkü esasen papa, İstanbul'un fetihinden sonra, Katolikliği ve Avrupa'yı tehdit eden düşmanlar olarak gördüğü Türklere karşı bir Haçlı seferi düzenleme projesine hayatını adanmış, ancak bu konuda Avrupalı hükümdarlar nezdindeki bütün çabaları sonuçsuz kalmıştır. Çünkü kendi aralarında mücadele eden ve iç meselelerle meşgul olan hükümdarlar, bu projeye ilgi gösterememişler ve papayı çeşitli entrikalarla oyalamışlardır. Bu durum papada derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Diğer bir faktör, Nicolaus Kusanus ve Johannes de Segovia gibi döneminin önemli teologlarının, Müslümanlarla barışçıl diyalog kurarak tartışma ve ikna yoluyla onların Hristiyanlığı kabulünü sağlama yönündeki düşüncelerinin papa üzerinde yarattığı etkidir. Öyle ki, Johannes bu amaçla ortak bir Müslüman-Hristiyan konferansı düzenlemeyi bile önermiştir. Üçüncü bir etken ise Fatih Sultan Mehmed'in diğer Osmanlı sultanlarından ayrılan sıra dışı kişiliğinin papaya cesaret vermiş olabileceğidir. Özellikle Fatih'in Hristiyanlara karşı hoşgörülü bir siyaset izlemesi, Hristiyanlık konusunda bazı araştırmalar yapması ve entelektüel bir hükümdar oluşunun papanın kararında etkili olduğu çok kuvvetli bir ihtimaldir.

Yani papa, Fatih'e yazdığı mektupla gelenek dışı bir siyasete imza atarak büyük bir cesaret göstermiştir. Ancak o, bu kararı karşılıklı barış, hoşgörü ve beraber yaşama kültürünü geliştirmek gibi Hümanist düşüncelerle almamıştır. Anlaşılan papa, Haçlı seferi projesinin fiyaskoyla sonuçlanmasından sonra Hristiyanlığa karşı en büyük tehdit olarak Batı'ya yönelen Türk tehlikesini, Fatih'i ve halkını Hristiyan yaparak bertaraf etmek ve İslam'ın Batı'da yayılma imkânı bulmasını engellemek istemiştir. Ayrıca bu sayede Hristiyanlık, dünyanın en üstün dini haline gelecekti. Papa Silvester'in (314-335) Doğu ve Batı Ro-

73 Yıldız, *II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, 103-104.

ma'nın hâkimi İmparator Konstantin'i (306-337) vaftiz ettiği gibi, o da Doğu ve Batı'da güç sahibi olan büyük bir hükümdarı vaftiz edecek ve ikinci Silvester olarak tarihe geçecekti. Böylece Fatih, doğu ve batının hükümdarı olarak siyasi ve askeri gücüyle kiliseleri birleştirip Hristiyanlığın üstünlüğünü temin ederken, II. Pius da hem Hristiyan dünyasının tek ve en güçlü ruhani lideri olacak hem de ekümenikliği gerçekleştirmiş olacaktı.

Sonuç olarak II. Pius'un, inancının düşmanı olarak gördüğü Türklerle bir defalığına olsun düşmanlığı bir kenara bırakıp, Fatih Sultan Mehmed'e bir mektup yazarak barışçıl yolla diyalog kurma girişimi, dünya tarihindeki en sıra dışı ve en önemli olaylardan biridir. Fatih'in bu mektuba verdiği cevabı ya da en azından tepkisini bilmek mutlaka çok ilginç, hatta heyecan verici olurdu. Fakat Fatih'in eline geçip geçmediği ya da mektuptan haberdar olup olmadığı konusunda bugüne kadar henüz bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak yine de mektup, Türk-Avrupa daha doğrusu Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin gelişim sürecinin aydınlatılmasına sağladığı katkı açısından değerli bir belgedir. Çünkü Avrupa'nın siyasi durumu, papalığın İslam'a, Türklere ve diğer doğulu milletlere bakışı gibi konularda önemli bilgiler içermesinin yanında, resmi Katolik teolojisi ve Katolik kilisesinin kendini nasıl gördüğü konusunda bizzat kilisesin lideri aracılığıyla doğrudan bilgi sunduğu için Katolik inancını tanıtan bir ders kitabı özelliği de taşımaktadır.

Epistolae Magni Turci - Büyük Türk'ün Mektupları Fatih Sultan Mehmet adıyla yazılmış 1455 tarihli “kurmaca” bir mektup ve diğerleri

Ergün Özsoy*

1. Giriş

Avrupa arşiv ve kütüphanelerinde Türk tarihi ile ilgili kaynaklar tahmin edilenden daha fazladır. Bu kaynakların bir kısmı Türkçe yazılmış ve daha önceki zamanlarda bir şekilde götürülmüş Türkçe yazma eserlerdir. Daha çok sayıda olan ise Ortaçağlardan başlayıp Fatih Sultan Mehmet döneminde büyük bir artış gösteren Türkler hakkında yazılmış kronikler, seyahatnameler, mektuplar gibi eserlerdir. Bunlardan başka Avrupa ülkelerinin kendi kayıtlarında Türklerle ilgili çeşitli bilgi ve belgeler, yazışmalar arşivlerde geniş yer tutar. 15-17. yüzyıllarda toplanan imparatorluk meclislerinin, önde gelen kişilerce yazılan karşılıklı mektupların değişmez konusu Türk meselesi idi. Bunlar arasında oldukça dikkat çekici olan bir kaynak türü ise özellikle bilinçli olarak üretilmiş olan sahte mektuplardır. Bu mektuplar siyasi ve askeri amaçların elde edilmesi amacıyla ile toplumların yönlendirilmesinde önemli işlevler yerine getirmiş, kendilerinden sonraki dönemlerin zihniyetinin temelini oluşturmuşlardır. Bu mektuplar çok sayıda üretilip yaygınlaştıkça giderek karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hal almış, ilk otantik şekillerine ulaşmak güçleşmiştir. Tarih araştırmalarında belgeleri tanımanın önemi malumdur. Bu çalışmada “Epistola” olarak bilinen mektuplar hakkında kısa bilgiler verilecektir. Bir sempozyum tebliğinin genişletilmiş hali olan bu yazının amacı, her biri apayrı araştırma

* Dr., Augsburg Üniversitesi

konusu olan ve üzerine ciltlerce eser üretilmiş olan bu mektuplar hakkında iddialı fikirler ileri sürmek değil, bu mektupların birlikte bir bütün oluşturduğu fikrinden hareketle bu bütün içindeki yerlerini ve rollerini ele alarak genel manzarayı anlamaya çalışmak ve varsa ortak işlevlerine dikkat çekmektir. Burada farklı mektuplar hakkında bilgiler verilecek, son olarak bir örnek mektubun özellik ve içeriğinden kısaca bahsedilecektir. Bir metin geleneği olarak görülen Epistola metinlerini altı ayrı başlıkta ele alıp incelemek mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Epistola Presbiteri Johannis
2. Epistola Soldani
3. Epistola Morbosani
4. Epistola Ad Mahumetem
5. Epistolae Magni Turci
6. Epistolae Obscurorum Virorum

1.1. Bu alandaki çalışmalar

19. yüzyılda Moritz Steinschneider, Wilhelm Wattenbach ve Reinhold Röhricht gibi araştırmacılar bazı yanlış ve sahte mektuplara atıfta bulunmuşlardı. Seyahatnameler üzerine çalışmaları bulunan Reinhold Röhricht, Moğol hanları ile papalar arasındaki mektuplaşmalar üzerine 1891 tarihli bir makale yazmıştı.² Franz Babinger ve Nicolae Jorga Fatih'le ilgili çalışmalarında bu mektuplara da değinmişlerdir. Babinger ayrıca Epistolae Magni Turci yazarı İtalyan Humanist³ Laudivius Zacchia hakkında kapsamlı bir makale kaleme almıştır.⁴ Helmuth Rogge 1966 yılında siyasi bir hiciv olarak kurgu mektupları ele alan bir kitap yazmıştı.⁵ Türkçede ise bu konuya da bazı yerlerde temas eden Hans Pfeffermann'ın Rönesans papaları çalışması Kemal Beydilli tara-

2 Reinhold Röhricht, "Zur Korrespondenz der Päpste mit den Sultanen und Mongolen-chenen des Morgenlandes im Zeitalter der Kreuzzüge", *Theologische Studien und Kritiken* 64 (1891) s.359-369.

3 Hümanist kelimesi 14 ve 16. yüzyıl söz konusu olduğunda bir düzgün Latince yazma Antik çağ kültürünü yücelten bir anlayış olarak algılanmalıdır. Bugünkü Türkçeye insanlı olarak çevrilen anlamını 17. Yüzyıl sonrasında kazanmıştır. 14-16 yüzyıllar arasındaki hümanistlerin insanlılık gibi bir düşünceleri mevzubahis değildir. Onlar kiliseyi daha doğrusu skolastik anlayışı eleştirerek antik çağ kültürüne hayranlık duyan kimselerdir. İtalya'dan başlayıp rönesansın ve sonra da reformun ilk tohumlarını oluşturan bu anlayıştır denebilir.

4 Franz Babinger, "Laudivius Zacchia, Erdichter der "Epistolae Magni Turci" *Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, München, 1960.

5 Helmuth Rogge, *Fingierte Briefe*, Beck, München, 1966.

findan çevrilmişti.⁶ Günümüzde bu alandaki çalışmalar çok sayıda değilse de sürdürülmektedir. Bettina Wagner, “Die Epistola Presbiteri Johannis” adlı eseri ile Rahip Kral John (Prester John) mektuplarını bu mektupların nüshaları arasındaki farklılıklarla yayılma biçimlerini incelemiştir. Son olarak Karolina Dominika Döring’in *Sultansbriefe* adlı kitabı yayımlanmıştır.⁷ Türkiye’de bu alanda tarihçilerin değinileri dışında özel olarak bu alanla ilgilenen yayın bilgilerimize göre fazla değildir. Erhan Afyoncu’nun *Truva’nın İntikamı*⁸ adlı meseleye dolaylı temas eden bir yayını ve en son Yusuf Yıldız’ın 1461 tarihli Pius II mektubunun ilk Türkçe çevirisi vardır. Yıldız’ın çevirisi oldukça popüler olan II. Pius mektubu üzerinden bu konuya ilgiyi artırabilir.⁹ Ayrıca Avrupada Türk imajı konusunun giderek ilgi çekmesi göz önüne alınırsa önümüzdeki dönemlerde bu alandaki çalışmaların artması da muhtemeldir.

Sahte mektuplar bilinen bir konudur. Türk tarihçileri de bu yer yer konuya değinirler, ancak bu mektupların özellikleri, ne şekilde ortaya çıktıkları, kimler tarafından hangi amaçlarla yazılmış oldukları üzerinde yapılacak araştırmalar önemlidir. Ortaçağ ve Yeniçağ’da önemli bir iletişim aracı olan mektuplar sayesinde bu devrin olaylarını ve devletlerin, kültürlerin birbirleri ile etkileşimlerini, meydana gelen değişimleri daha iyi anlamak mümkündür.¹⁰

2. Epistolae / Mektuplar

2.1. Epistola Presbiteri Johannis

Batı dünyasını 1145’ten Yeniçağ zamanlarına kadar meşgul eden Hindistanlı rahip Kral John’un mektuplarından batıda ilk bahseden 1445 yılında Otto von Freising olmuştu.¹¹ Mektup Bizans imparatoru I Manuel Komnenos’a¹² gönderilmiştir. Papa III. Alexander’in 1177 tarihli cevabi mektubu var-

-
- 6 Hans Pfeffermann, *Die Zusammenarbeit Der Renaissancepäpste Mit Den Türken*, Mondial Verlag, Ag, Winterthur, 1946.
- 7 Karolina Dominika Döring, *Türkenkrieg und Medienwandel im 15. Jahrhundert*, Matthiesen Verlag, München 2013, ve ayrıca bkz. Karolina Dominika Döring, *Sultansbriefe, Textfassungen, Überlieferung und Einordnung*, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2017
- 8 Erhan Afyoncu, *Truva’nın İntikamı*, Yeditepe, İstanbul 2016.
- 9 Yusuf Yıldız, *Papa II. Pius’un Fatih Sultan Mehmet’e Mektubu*, Akçağ, Ankara, 2018.
- 10 Mektupları antik çağdan günümüze kadar değerlendiren makalelerden oluşan bir yayın için Bkz. Christina Antenhofer, Mario Müller (Hg.), *Briefe in politischer Kommunikation vom Alten Orient bis ins 20. Jahrhundert*, V&R unipress Göttingen, 2008.
- 11 Bettina Wagner, *Die Epistola presbiteri Johannis, lateinisch und deutsch; Überlieferung,, Textgeschichte, Rezeption und Übertragungen im Mittelalter; mit bisher unedierten Texten* Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2000, s.1.
- 12 Manuel Komnenos’un ilk eşi Berta von Sulzbach Almandır. I. Friedrich (Fredrik Barbarossa) da bir Bizanslı prenses ile evlenmek istemiş bu konuda Manuel ile mektuplaşmış ve 1155 yılında İstanbul’a gitmişti. Otto von Freising de bu seyahate katılanlardandır. Mektubun ilk alıcısı olan Komnenos ile

dır.¹³ En eski mektubun tam olarak tarihinin tespit edilmesi mümkün olmadığından I. Manuel Komnenos'un dönemi olan (1143-1180) yılları esas alınır. Rahip John'a ait mektupların çeşitli kütüphanelerde ve arşivlerde Wagner'in hazırladığı listeye göre yazma ve baskı olarak 12-17. yy arası Latince toplam 207 adet nüshası bulunur.¹⁴ Bu mektuplarda batı dünyasına hitap eden Rahip John, barış içinde yaşayan bağımsız huzurlu bir toplum resmi çizer. Doğuda bulunan batı yanlısı bir kral Hristiyan dünyası için büyük bir umut kaynağıdır. Rahip Kral John ve onun muhteşem krallığı hakkındaki yayınlar genellikle haçlıların kaybettiği zamanlarda sayıca artmaya başlar askeri ve siyasi bakımdan üstün oldukları dönemlerde ise pek gündeme gelmez. Rahip Kral John mektuplarının batı dünyası bakımından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 'Kızıl Elma' benzeri bir işlevi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu mektupların tarihi belge ile kurgu arasında bir metin olarak yarattığı fantastik dünya okurları kendine çeker. Bu mektupları bir başka kurgu metinde aynı zamanda bir Ortaçağ uzmanı olan İtalyan yazar Umberto Eco, gayet anlaşılır bir biçimde anlatmıştır.

“Baudolino, Rahip Johannes'in Krallığını unutma. Ancak o ararak Hristiyanlığın bayrağı Bizansın ve Kudüs'ün ötesine götürülebilir. Seni, imparator'un, inandığı birçok hikayeyi uydururken duydum. Bu yüzden, bu krallık hakkında başka havadisler işitmesen bile, onları uydur. Dikkat et, senden yalan olduğunu düşündüğün şeyleri anlatmanı istemiyorum, bu günah olur, ama gerçek olduğuna inandığın **şeyleri yalan olsa** da anlatmanı istiyorum; bu erdemli bir davranıştır, çünkü kesinlikle var olan ya da meydana gelmiş olan bir şey hakkındaki kanıt eksikliğini telafieder. Senden rica ediyorum: İranlıların ve Ermenilerin topraklarının ötesinde bir Johannes mutlaka var, Baktria'nın¹⁵, Ekbata-na'nın¹⁶ Persepolis'in, Sus'un ve Arbeles'in¹⁷ ilerisinde. Müneccim Kralar'ın torunu olan bir Johannes. Friedrich'i Doğu'ya gitmesi için teşvik et, çünkü tüm kralların en büyüğü olarak onu aydınlatacak olan ışık

batıda mektuptan ilk bahseden Otto von Freising arasında böyle bir bağlantı görülür. Wagner, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s.252. Umberto Eco, Baudolino adlı romanında bu dönemi ve Rahip John, Fredrik Barbarossa ve Otto von Fresing arasındaki bağlantıyı anlatmıştır. Otto, romanın kahramanı görünen Baudolino'ya tarihin içinde yalan olmazsa sıkıcı olacağını söyler.

13 Bettina Wagner, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s.11.

14 Bettina Wagner, *Die Epistola presbiteri Johannis* s.20-25.

15 Afganistan'da Belh şehri ve cıharındaki bölge Toharistan.

16 İran'ın orta-batı kesiminde Hemedan şehri yakınında yer alan antik kent, en eski kayıtlar MÖ 1000'lere gider.

17 Muhtemelen Taberiye gölü batı kıyısındaki Arbel dağı kastedilmektedir.

oradan geliyor... imparator'u Milano ile Roma arasındaki balcıktan çekip çıkar... Ömrünün sonuna kadar oraya yapışıp kalabilir. Bir papanın hüküm sürdüğü bir krallıktan uzak dursun. Orada her zaman yarım bir imparator olacaktır. Unutma, Baudolino... Rahip Johannes... Doğu'nun yolu..." "Bunu neden Rahewin'e değil de bana söyluyorsun. Üstat?" Çünkü Rahewin'in hayal gücü yok, o yalnızca gördüğü şeyi anlatabilir, hatta bazen onu bile anlatamaz, çünkü ne gördüğünü anlamaz. Oysa sen görmediğin şeyi bile hayal edebilirsin."¹⁸

2.2. Epistola Soldani

Sultan mektupları olarak bilinenlerin en eskisi *Epistola Soldani*'dir. Mektubun yaklaşık Haçlı seferleri sonrası, 13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyıl başlarına tarihlendiği düşünülmektedir.¹⁹ Mektubun çeşitli koleksiyonlarda toplam 56 ayrı versiyonu bulunur. 49 adedi tam, diğerleri yalnızca başlıkları ile mevcuttur. Mektup paganların kral sultanından papaya yazılmış mektup (Rex soldanus Paganorum) başlığını taşır.²⁰ Bu mektupta sultan kendi işgal planlarından bahsederek papaya ordularını boşu boşuna kurban etmemesini tavsiye eder. Kudüs, Trablusşam ve Akka'nın fetihlerine işaret eder, karşılıklarına çıkmamasını tavsiye eder. Mektubun yazarı Balthasar/Walthasar, Baldach/Waldach gibi çeşitli yazım şekillerinde görülür. Kendini Babil'den Mısır'a kadar doğudan batıya Afrika'dan Asya'ya kadar olan bölgenin Sultanı (soldanus rex Babiliorum) olarak adlandırır. Mektuplar Clemens'e yazılmıştır, yakın tarihli papalık yapan aynı isimli iki kişiye hitap edilmiş olabileceği düşünülmektedir (5 Haziran 1305-20 Nisan 1314) arasında papalık yapan. Clemens V. ile 7 Mayıs 1342- 6 Aralık 1352 tarihleri arasında görevde olan Clemens VI olabilir. Bu mektuplara karşılık Clemens'in cevabı da mevcuttur.

Bu mektup türünün ikinci bir versiyonu ise yedi ayrı nüsha halinde ulaşmış ve Sultan Johannes isimli birisi tarafından Humanist Papa olarak adlandırılan 1461 tarihli "Epistola ad Mahumetem" adlı Fatih Sultan Mehmet'e yazdığı mektubu ile tanınan Enea Silvio Piccolomini yani Papa II. Pius'a yazılmış olmaktadır. Enea Silvio'nun da bu mektuplara cevapları vardır. Bu mektuplar başı ve sonu benzer biçimde belli bir formatta düzenlenip güncel olaylara ve kişilere göre aynı formatlar içinde yeniden üretilip yazılarak dolaşıma çıkarılmıştır.

18 Umberto Eco, *Baudolino*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s.64.

19 Wilhelm Wattenbach, "Fausse Correspondance du Sultan avec Clément V.", *Archives de l'Orient latin* 2, 1884, s.297-303.

20 Mektuptaki Latince ibare şu şekildedir: *Epistola quam scripsit olim Rex soldanus Paganorum prophanus domino pape, principi sacerdotum.*

Sultan mektupları elyazmaları, özellikle İtalyanca konuşulan bölgelerde yaygınlaşmışlardır, genellikle Papanın yazdıkları ile bağlantılıdır.²¹

Epistola, Antik dünya ile Roma kültürüne ve latinceye önem veren Humanist bir anlayışla yazılır. İlk örneklerinden sonra giderek değişme ve gelişme göstermiş, mektupların yazarları içinde buldukları dönemin siyasi olaylarını ve kişilerini bir şablona sahip bu mektuplara yerleştirmişlerdir. Haçlı seferleri döneminde mektubun farazi yazarı olarak Babil Sultanı adını verdikleri doğudaki Müslüman liderler öne çıkarken örneğin İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet doğudaki mektup muhatabı olarak görülmüş ve onun adına birçok mektup yazılmıştır.

2.3. Epistola Morbosani

Epistola Morbosani, Papa'ya haçlı seferi planlarından vazgeçmesini tavsiye eden 1343-1346 yılları arasına tarihlenen mektuplardır. Morbasanus adı ile kendini Orhan Gazi'nin (1326-1362) yol arkadaşı veya savaşçısı (*Collateralis pugil*)²² olarak belirten bir yazar tarafından kaleme alınır. Kaynakların aktardığı şekli ile bu mektuplarda Sultan kendisini Priamus'un ve Aeneas'ın mirasçıları olarak belirtir ve Truva'nın intikamını alacağını söyler. Bu miras sebebi ile fethetmiş olduğu Yunanistan bölgeleri de kendisine aittir. Ayrıca Türkler de İsa'yı büyük bir peygamber olarak tanımaktadırlar ve dini farklılıklar o kadar da ciddi değildir. İtalyanlar ile aralarında Truva kökenli olmaları sebebi ile kardeşlik bağları bulunmaktadır. Barış içinde kardeşçe birlikte yaşamak mümkündür ve sultanın dileği de bu yöndedir ancak Papa haçlı seferleri için planlar yapmaya devam ederse kendine bağlı ittifakları ile birlikte İtalya'yı işgal edecektir. Latince olarak 47 adedi tam olmak üzere özellikle İtalyan arşiv ve kütüphanelerinde 64 farklı metin bulunmaktadır.²³ Muhtemelen İstanbul'un fethinden sonra Latince Epistola Morbosani mektuplarını temel alarak Almancaya çeviriler yapılmıştır.²⁴ Bu mektupların bir versiyonunda Babil sultanı İmparator veya bir başka Hristiyan lidere kızı ile evlenmesini önerir. Elbette kızı değerli bir çeyiz ile birlikte gelecek Hristiyan olacaktır. Bu görüşmeleri yürütmek üzere ise bazı el yazmalarında geçtiği şekli ile Sultanın kardeşi Rahip Kral John (Priesterkönig Johannes) da elçi olarak gelecektir. Bu evlilik mektup-

21 Karolina Dominika Döring, *Sultansbriefe*, s.7.

22 Lat. Orijinal kayıt: *Collateralis pugil*. Bu tabir eski Almanca sözlüklerde aşağıdaki ibarelerde görüleceği şekilde anlaşılmıştır. Bkz. woerterbuchnetz.de. (*Collateralis* (Lat.), zur Seite stehend, eine Seitenstellung habend, die Seitenverwandtschaft betreffend; s. Kollateral-...Pugilatio (Pugilatus, Lat.), Faustkampf. Pugilist (Lat. pugil), Faustkämpfer, Boxer.)

23 Karolina Dominika Döring, *Sultansbriefe*, s.41.

24 Karolina Dominika Döring, *Sultansbriefe*, s.68.

ları daha halk ağzı ile yazılmış mektuplardır.²⁵ Almanca Fehdebriefe denilen versiyonda da Sultan, Hristiyan liderlere meydan okur. Bazı mektuplarda Babil Sultanı, Papa, kral veya prensleri Babil şehrinde bir turnuvaya (Ritterturnier) davet eder. Bu mektupların da latince ve Almanca yazmaları vardır. Morbosanus ismi üzerinde tartışan batılı tarihçilere göre bu kişi Umur Paşa olmalıdır. Feridun Emecen, İslam Ansiklopedisine yazdığı maddede batılı kaynakların Umur Bey'in (ö. 748/1348) adını Morbassanus olarak yazmış olduklarını onun XV ve XVI. yy Osmanlı kaynaklarında da Osmanlı denizciliğinin atası olarak sayıldığını kaydeder.²⁶ Umur Beyin Osmanlı beyliği ve Orhan Beyle ilişkilerinin iyi olması Morbosanus olarak kaydedildiği mektuplarda onu Orhan Beyin yakınında bir kişi olarak gösterilmesine sebep olmuş olmalıdır.²⁷

Anlaşıldığı kadarıyla Epistola Soldani ve Epistola Morbosani ilk örneklerinde belki birbirinden ayrı iken, örneğin Epistola Soldani Babil'e, Morbosani ise Truva'ya vurgu yaparken zaman içinde yeni mektupların üretilmesi sırasında bu iki farklı coğrafya birleştirilmiştir.

2.4. Epistola Ad Mahumetem

İstanbul'un fethinden sonra Avrupada Türklerle ilgili yayınlarda ciddi bir artış olmuştu. Elbette o dönem en çok ilgi çeken kişilerden biri de genç yaşında İstanbul'u fethederek tarihsel Roma İmparatorluğu'na tamamen son veren Fatih Sultan Mehmet idi. Avrupadaki beklentinin yeni bir Kayzer doğacağı fikri olması muhtemeldir. Aynı zamanda bu dönemde Fatih Sultan Mehmet'e Papa II Pius (1458-1464) tarafından yazılan mektup da Türklere yönelik ilgi bakımından giderek artan literatürün parçalarından biri haline gelmiştir.

1454 yılının Nisan- Haziran ayları arasında ve hemen ardından Eylül ve Ekim ayları boyunca süren ve yine daha bir yıl olmadan 1455 Şubat ayından Mayıs ayına kadar devam ederek Türkenreichstag adları verilen üç imparator-

25 Bu mektupların sayısı 11 olarak görülür ve tarihleri 1444-1512 arasında değişir. Bkz. Döring, *Sultansbriefe*, s.73.

26 Feridun Emecen, «Umur Bey», *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/umur-bey> (06.02.2019). Emecen'in de atıfta bulunduğu Tursun Bey'in Umur Bey ile ilgili dizeleri şöyledir:

Eğer görse anı Gazi Umur Beğ
Diye olmaya bu tonanmadan yeğ
Mavunalar kadırgalar bu üzre
Sanasın taşlar yörir su üzre
Cıdadan her biri oldı neyistan
Kızıl bayraklardan bir gülistan
Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, hazırlayan Mertol Tulum, İstanbul, 1977, s.169.

27 Morbasanus yanında Çelebi ve bazı muhtemelen Türkçesi bozulmuş kelimelerin bu metinlerde bulunduğu kayıtlarda geçmektedir. Muhtemelen bu mektupların edisyon kritiğinin yapılması ile bunlar daha iyi anlaşılacaktır.

luk meclisi toplantısı düzenlenmişti. İstanbul'un düşmesinden sonra durumu değerlendirmek için yapılan bu toplantılar Alman tarihçiliği bakımından Yeniçağ (Neuzeit) döneminin de başı kabul edilir. İstanbul'un düşmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun balkanlardaki hızlı ilerleyişi karşısında papalıkla birlikte Türklere karşı savunma imkanlarının değerlendirilmesi genel olarak bu toplantıların temel amacı idi.

1458-1464 yılları arası Papa II. Pius adıyla Papa olacak olan ve bugünkü anlamda İspanya ile Yunanistan arasında kalan bölgeyi "coğrafi Avrupa" olarak tanımlayarak bugüne kadar gelen Avrupa diskurunu kuran Enea Silvio Piccolomini de bu toplantılara da katılmıştı. Bu toplantıların İstanbul'un fetihinin yol açtığı ortamda bir Avrupa fikrinin oluşumunda da rolü olduğundan söz etmek gerekir.²⁸ Onun konuşmaları ile Avrupa yalnızca fiziki anlamda değil içerik olarak da tarif edilir. Piccolomini, Cicero'dan ve Roma klasik döneminden yaptığı alıntılarla Avrupa'nın kökenini Roma'ya bağlar. İstanbul'un düşmesi ona göre Homer'in ikinci ölümüdür (der secunda mors Homeri). Tamamen Türk karşıtlığına dayanan bir anlayışı yerleştirmeye çalışır ve bunda başarılı olacaktır.²⁹

Enea Silvio Piccolomini'nin bu dönemdeki yazışmalarının İstanbul'un fetih çevresinde şekillendiği görülür.³⁰ Enea Silvio, papa olmadan önce de çok aktif bir biçimde Türklere karşı yürütülen kampanyanın öncülerinden biriydi. Tarihçilere göre en tanınmış papalardan biridir ve aynı zamanda Bütün Avrupa fikrinin de babası kabul edilir. (Pater totius Europae) Kaldı ki 19 Ağustos 1458'de papa seçildiğinde Aeneas kendini bu göreve iyice hazırlamıştı.³¹

28 Eylül/Ekim 1454'te toplanan Frankfurt'taki bu meclis toplantısı Türk Meclisleri olarak bilinen üç önemli toplantı serisinden biridir. Birinci "Türkenreichstag" Nisan/Haziran 1454 tarihleri arasında Regensburg'da düzenlenmişti. Üçüncü toplantı Şubat/ Mayıs 1455'te Viyana Neustadt'ta düzenlenmiştir. Günümüze kadar gelen Avrupa fikrinin oluşumu konusunda başta Enea Silvio Piccolomini ve Sebastian Münster'in ve diğerlerinin görüş ve değerlendirmeleri konusunda daha fazla bilgi için bkz. Caspar Hirschi, "Boden der Christenheit und Quelle der Männlichkeit. Humanistische Konstruktionen Europas am Beispiel von Enea Silvio Piccolomini und Sebastian Münster, Leitbild Europa?" *Europabilder und ihre Wirkungen in der Neuzeit*. ed. J. Elvert, J. Nielsen-Sikora. Stuttgart 2009, 46-66. Bu konuyla ilgili Winfried Schulze danışmanlığında hazırlanmış bir master tezi için bkz. Fabian Fischer, "Das Europabild des Humanisten und Papstes Enea Silvio Piccolomini/Pius II.," LMU, Master Tezi, Danışman: Winfried Schulze, Claudia Märkl, Münih, 2007.

29 Johannes Helmraath, "Enea Silvio Piccolomini (Pius II.)-Ein Humanist als Vater des Europagedankens?," *Themenportal Europäische Geschichte*, 2007, www.europa.clio-online.de/essay/id/artikel-3176.

30 Carl Göllner, Piccolominin'nin haçlı seferleri planları konusunda bir makale yazmıştır. Bkz. Carl Göllner, "Kreuzzugspläne nach dem Fall Konstantinopels", *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, *TURCICA*, c. III, Bükreş. MCMLXXVIII, s.35-40. Türkçeye Çev. Doğan Gün, "İstanbul'un düşüşünden sonra Haçlı Seferi Planları"

31 Ferguson, W., & Rowe, J. "The Tragedy of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pope Pius II): An Interpretation", *Church History*, 30(3), 288-313, 1961.

1442-1443 yılları arasında III. Fredrik'in hizmetinde bulunan Enea Silvio, Almanya'nın desteğini almak ve tarafsızlığını ortadan kaldırmak istedi, ancak her ne kadar 1461 tarihli mektup II Pius'un otantik bir mektubu olduğu gibi bir izlenim uyandırsa da belgenin aslı oldukça eskidir ve Wagner'e göre bir haçlı seferi propaganda aracı olarak Papa V. Clemens (1305-1314) zamanında yazılmış bir mektuba dayanır.³² II. Pius'un mektubunun asıl amacı 1462 yılı için planlanan haçlı seferleri için yeniden bir hareket sağlayabilmektir. Papa II. Pius'un Türk sultanını Hristiyan olmaya çağırmasını ihtiva eden mektubu, ele aldığı dini meseleler sebebiyle Hristiyanlık açısından da önemli metinlerden biri olarak kabul edilir. Wagner'in değerlendirmesine göre her iki mektup da gönderilmemiş ve esasında kendilerinden beklenen politik etki ve başarıyı sağlayamamışlardır.³³ 1461 yılında yazılmış olmakla birlikte II. Pius'un sağlığında pek fazla bilinmeyen mektup ancak onun ölümünden sonra yaygınlık kazanmıştır. Mektup Fatih Sultan Mehmet'e hitaben yazılmış Kuran'a karşı bir Hristiyanlık savunması biçiminde kaleme alınmıştır, Türkçeye çevirisi yakın zamanlarda yapılmıştır.³⁴

II. Pius'un bu mektubu yanında Türklerle ilgili bir başka rolüne değinmek gerekir. Türklerin Truva kökenli olduğu tartışmaları konusunda onun önemli bir işlevi olmuştu. Kaynaklara göre daha önceleri Aeneas da Türklerin Truva kökenli olduğu iddiasını dile getirmişti, ancak fikrini değiştiren Otto von Freising oldu. Ortaçağın bu tanınmış tarihçisinin Avar Türklerinin 758 yılında kuzeyden geldiğini belirten tek bir cümlesi bütün tarihçiler tarafından alındı³⁵ ve Truva hikayesi unutuldu. Michael J. Heath'in aktardığına göre aslında Otto'nun kaynağı Frutolphus Michelsbergensis (ö.1103) idi ve o da olayı 766'ya tarihlendiriyordu. Ancak tarihçilerin tamamı Otto'ya bile başvurmadan Aeneas'ın verdiği bilgileri esas alıp tekrarladılar.³⁶ Otto von Freising, aynı zamanda Hindistanlı Rahip kral John'dan bahseden ilk kişidir. Bu efsanenin yaygınlaşan gücü ve giderek tarih ile kurgunun birbirine karışmış hali II. Pius'a benzeri bir mektup yazma konusunda fikir vermiş olmalıdır.

32 Wilhelm Wattenbach, "Fausse Correspondance Du Sultan Avec Clément V.", Archives de L'orient Latin, Ernest Leroux, 1884, Documents s. 297-303.

33 Bettina Wagner, *Die Epistola presbiteri Johannis*, s.337.

34 Mektubun ilk Almanca çevirisinin yayını için bkz. Klaus Wolf, Jonas Göhler (Hrsg.) *Papst Pius II. An Sultan Mehmet II. Die Übersetzung der Epistola Ad Mahumetem durch Michael Christian*, De Gruyter, Berlin, 2016. Almanca'ya yapılmış tam çevirisi ve incelemesi için bkz. Reinhold Gleis, Markus Köhler, *Pius II Papa Epistola ad Mahumetem. Einleitung, Kritische Edition, Übersetzung*, Trier 2001. Türkçe çevirisi için bkz. Yusuf Yıldız, *Papa II. Pius'un Fatih Sultan Mehmet'e Mektubu*, Akçağ, Ankara, 2018.

35 Michael J. Heath, *Renaissance Scholars and Origen of The Turks*, Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance, T. 41, No. 3 (1979), s. 453-471.

36 Latince bu cümle Heath'in belirttiğine göre şöyledir: *Ea tempestate Turci a Gaspiis portis egressi cum Avaribus multis utrobique profliqatis confligere.*

2.5. Epistolae Magni Turci

Franz Babinger, İtalyan erken dönem hümanistlerinden Laudivius Zacchia ve onun yazdığı Epistolae Magni Turci adı ile yayılan bu mektuplar üzerine detaylı bir makale yayınlamıştır. Zacchia, Cenova körfezinin güney sahillerinde Liguria da doğmuştur. Hristiyan Avrupa devletlerinin korku içinde titrediği bir dönemde Kıbrıs, Rodos ve Girit'i ziyaret etmişti. Yolculuğu sırasında yazdığı kitabı kayıptır. Papa V. Nikolaus'un (1447-1455) himayesine girdi. Hümanistler için altın çağı başlatan kişi olarak bilinen Papa 25 Mart 1455 yılında öldüğünde Babinger'e göre Laudivius genç bir yaşta olmalıdır. Laudivius'un II. Mehmet'in ağzından yazdığı mektup 17 Eylül 1473 yılında Arnold von Brussel matbaasında 44 sayfa olarak basıldı. Yirmi beş yıl içinde 6000 nüsha basılmıştır. Türk tehlikesinin en yüksek olduğu bu dönemde Laudivius da kalemle bu tehlikeye karşı savaşmıştır. Muhtemelen okuyucuların tamamı mektupların sahte olduğunu anlayamıyordu ancak onların Türk tehlikesine karşı sürdürdükleri savaş amacına ulaşıyordu. Mektubun içeriğinde Fatih Sultan Mehmet'in farklı ülkelere yazmış olduğu mektuplar ve onların karşı cevapları bulunur. Laudivius'un mektupları onun II. Mehmet'in ölümünden sonra da basılmaya devam etti. Almanya'nın çeşitli şehirlerinde, Lyon'da, Krakow'da basıldı. Aeneas Silvius Piccolomini'nin meşhur mektubu ile birlikte basıldı. 1589 yılında Paris'te basılan Augier Ghislain Busbecq'in Legationis Turcicae epistolae quatuor adlı eserinde ek olarak verildi.³⁷

2.6. Epistolae Obscurorum Virorum

Kurmaca siyasi mektuplar Reform dönemi Almanya'sında yaygın olarak rastlanan bir hiciv türü idi. Amaç muhatabın düşüncelerini ve dünyayı algılayışını sergileyerek onu gülünecek duruma düşürmekti.³⁸ Bu türe Almanca "Dunkelmännerbriefe", Latince ise "Epistolae obscurorum virorum" adı verilir.

Orta çağda yazılan mektupların karakterleri bugün anladığımızdan biraz daha farklıydı. Genellikle gelecekte yayınlanabileceği ya da bir koleksiyona dahil olabileceği hesap edilerek adeta kamuya yarı açık standartlarda yazılırdı. Bu mektupların tam olarak iki kişi arasındaki özel iletişimden daha fazlasını ifade ettiğini söylemek mümkündür. Bu mektuplar 1515'ten itibaren özellikle skolastik düşünceyi eleştirme amaçlı olarak reformistler tarafından kullanılmıştır.

37 Franz Babinger, "Laudivius Zacchia Erdichter der "Epistolae Magni Turci", *Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, München 1960, s.1-40.

38 Helmuth Rogge, *Fingierter Briefe Als Mittel Politische Satire*, Beck, Münih 1966, s.15.

3. Fatih Sultan Mehmet'in Papa V. Nikolaus'a mektubu

Burada bahsedilen mektuplara benzer bir mektup Augsburg Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. Mektup içeriği yukarıda bahsedilen genel sultan mektupları versiyon ve türlerinden tam olarak birine girmez biraz daha farklı bir kategoridedir. Epistola Soldani temelli olmakla birlikte o dönemdeki Türkler ve İstanbul'un fethi güncel olayları sebebiyle Umur Bey'e atfedilen mektubun özelliklerini de taşır.³⁹ Mektup 1455 tarihlidir ve Fatih Sultan Mehmet tarafından Papa V. Nikolaus'a yazılmış ve sonunda İmparator Mehmet, İkinci İskender (*Imperator Mahumethei, Secundus Alexander*) olarak imzalanmıştır.⁴⁰ Elbette kurmaca bir mektup olup burada anlatılan literatürün örneklerinden biridir.

Papa V. Nikolaus 30 Eylül 1453 tarihinde Almandada Kreuzzugsbulle adı ile anılan bir haçlı seferi çağrısı yapmış, bütün Hristiyanları topyekün bir mücadeleye ve haçlı seferine çağırarak büyük bir mektup yazmıştı.⁴¹ Papa, II. Mehmet'i Hristiyanların zalim düşmanı olarak tanımladıktan sonra yetinmemiş ve şeytanın oğlu, felaketlerin oğlu, ölümün oğlu, Hristiyanların kanına susamış kişi olarak sayısız Hristiyanın kanına girerek İstanbul'u fethettiğini bunun yanında mabedlerini ve mübarek yerlerini talan ettiğini ifade ederek, onu Antichrist'in habercisi olarak adlandırmış ve bütün Hristiyanlığı yeryüzünden silmek istediğini belirtmişti.⁴² Papanın bu mektubu ya da daha doğru ifadesi ile haçlı seferi çağrısı burada konu edindiğimiz mektubun karşılık olarak yazıldığı

39 15. yüzyıldan itibaren kayda değer bir koleksiyona sahip olan Wallerstein Oettingen Prensiği kütüphanesi, 1980 yılında Baviera Devleti tarafından 40 milyon Mark karşılığında satın alındı. Koleksiyonun en değerli ve tanınmış parçası "Echternach İncili" olarak bilinen eserdir. Evangelien, Echternach, 705, Universitätsbibliothek Augsburg, Cod. I.2.4.2

40 Karin Schneider, *Deutsche mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Augsburg*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1988. Mektupların bulunduğu cildin adı ve kaydı şu şekildedir: "Quellensammlung zur Reichsgeschichte des 15. Jahrhunderts - UB Augsburg - Oettingen-Wallersteinsche Bibliothek - Cod.I.3.2.18" adlı bir ciltte bulunur. Bu koleksiyonun daha önce Donauwörth Heilige Kreuz (Kutsal Haç) manastırında olduğu kaydedilmiştir. Quellensammlung zur Reichsgeschichte des 15. Jahrhunderts - UB Augsburg - Oettingen-Wallersteinsche Bibliothek - Cod.I.3.2.18 (Çevrimiçi: urn:nbn:de:bvb:384-uba 002017-1, 19.07.2015)

41 (Alm. Kreuzzugsbulle: Haçlı seferi çağrısı) 1545 Şubatından itibaren bu çağrıya uyan ve kutsal savaşa altı ay hizmet edenler günahlarından da kurtulmuş sayılacaktı. Papa bu amaçla elçi ve hatiplerini birçok yere gönderdi, ancak Haçlı Seferi düzenlemek için yeterli desteği bulamadı. Bkz. Damaris Grismann, *Krieg mit dem Wort, Türkenpredigten des 16. Jahrhunderts im Alten Reich*, De Gruyter, Berlin, 2016, s.29.

42 Buradaki ibarelerin kaynağı Arno Strohmayer, "Das Osmanische Reich-ein Teil des europäischen Staatensystems der Frühen Neuzeit", *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, R. Oldenburg, Viyana, Münih, 2005, s.149. Stromeyer, askeri olarak Türkleri alt edemeyen Hristiyan Avrupalıların Türkleri en büyük düşman olarak görmelerinin 18. yüzyıla kadar devam ettiğini belirtir. Strohmayer'in kaynağı ise şöyledir: Kreuzzugsbulle Papst Nikolaus V., Rom 1453 September 30, *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Friedrich III. Fünfte Abteilung, erste Hälfte, 1453-1454*, Helmut Weigel- Henny Grüneisen (Deutsche Reichstagsakten 19/1, Göttingen 1969, 56-64, 60.

mektuptur ve ilhamını papanın bu mektubundan almaktadır. Mektubun muhtemelen II. Mehmet'in ağzından dile gelerek Papaya ve kiliseye karşı bazı eleştirilerin dile getirilmesi amacını da taşır. 23-25 folyo numarası ile ciltlenmiş "II. Mehmet'in Papa V. Nikolaus'a yazdığı mektubun"⁴³ hemen öncesinde yer alan yazmada ise İstanbul'un fethi ile Osmanlıların balkanlardaki yayılması ve yarattığı baskı konularında Papalık ile Avrupa temsilcilerinin görüşmelerde buldukları 1454 yılı Frankfurt Reichstag raporu yer alır.

Buraya kadar ele aldığımız mektuplardan genel olarak örneğin Epistola Morbosani, Truva hikayesine atıf yapıyor İtalyanlarla komşuluk ilişkilerinden bahsediyordu. Epistola Soldani ise Haçlı eserlerinden bahsediyor Babil kralı olarak kendini tanıtıyordu. Bu mektup daha ziyade Morbosani mektubuna benzerlik göstermektedir. Mektupların yazılışları sırasında bir coğrafyayı temel alarak ona göre bir içerik oluşturdukları sonucunu çıkarmak mümkündür. Mektup latince el yazması olarak kopya edilmiş ve Karolinen Miniskül tarzında (karolingische Minuskel) tarzında yazılmıştır. Bu türden mektupların kendilerine has üslubu ile ayrı bir hiciv türü olduğu kadar bir siyasi eleştiri metodu olduğunu da söylemek mümkündür. Özellikle Papaya Türk Sultanı tarafından yazılan mektuplar kiliseye karşı bazı eleştirileri risk almadan dile getirmek için elverişli bir araç da oluyordu. Mektup, Titus Livius'un "Ab urbe condita" adlı milattan önce 753 yılında Roma'nın kuruluşundan itibaren Drusus'un ölümüne kadar Roma tarihini anlattığı eserine yapılan atıflarla yazılmıştır. Türklerin İmparatoru Mehmet'ten Papa V. Nikolaus'a hitabı ile başlar. "İkinci Murat'ın oğlu Büyük Türk, hakiki İskender, hakiki bir Makedonyalı, zira o da yüce kaderin de ispat ettiği üzere Makedonyalı Büyük İskender gibi Makedonya'nın meşhur yıldızları altında doğmuş, papayı, Hristiyanların en yüksek din adamını, sizin mübarek kabul ettiğiniz bizim de Muhammed'in sözlerinden bildiğimiz Roma kilisesini selamlıyoruz" dedikten sonra devam eder;

"İskender olarak adlandırılan beşinci Türk olarak sık sık hem Makedonya hem de ikinci Pön Savaşlarını Adackaos'un kitabından ve Romalı tarihçi Livius'un "şehrin kuruluşu" (ab Urbe Condita) kendi gözümüzle okuduğumuzda haşmetli krallar ve senato bize hatırlatır ki adalet sağlamak dışında bir savaş sebebi yoktur. Ama biz Truva'nın ve Danalılara (Yunanlar) karşı savaşan bizim

43 Brief Mehmeds II. an Papst Nikolaus V. 23v-25r, (Çevrimiçi: urn:nbn:de:bvb:384-uba002017-0052-7, 19.07.2015) Schnedier'in katalogunda yer alan açıklaması şu şekildedir: Brief Mehmeds II. an Papst Nikolaus V. Anno M CCCC LV Epistola imperatoris Thurcorum ad summ um ponti./icem Nicolaum quintum ... Thuadmiratbey Machomethey magnus Turcorum dominus ... Cum de Allexandro audito quinto turcio ... - ex Hadrianopoli nostra felicissima civitate. Imperator Machumethei secundus Allexander. Karin Schneider, Deutsche mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Augsburg: die Signaturrengruppen Cod. I.3 u. Cod. III. 1. Wiesbaden, Harrassowitz, 1988.

Hektorumuzun tarafındaydık Burada sana tekrar belirtelim ki önceki mektubumuzda yazdığımız gibi Bizans'ta (İstanbul) son talihsizliği bizim zaferimiz olmuş olan şehirde ortalarda yoktun, mazeretin vardı. Macarlar, Venedikliler ve diğer başkaları denedi ama kendimizi teslim ettiğimiz, bize yol gösteren tanrının yardımıyla üstesinden geldik.”

Mektubun kurmaca yazarı Fatih, papaya bir düşüncesizlik edip askerleriyle karşısına çıkmamasını, atalarının ve becerikli cesur askerlerinin yardımıyla onu perişan edeceğini belirtir. Ölüm korkusu olmayan okçularla yirmi adet gemi donatacağını söyler. Yine tekraren üç ve beş kürekli gemilerle askerler ve silahlar göndererek onları yeneceğini söyler. Kendisine büyük bir sevgi ve hürmetle itaat eden korkusuz yeniçeri askerlerinden bahseder. Mektup özellikle donanma gemileri ve askerlerinden, savaşta paranın öneminden de bahseder. Edirne'den yazılmış saadet şehri sonunda İmparator Mehmet, İkinci İskender (*Imperator Mahumethei, Secundus Alexander*) olarak imzalanmıştır. İkinci İskender imzası da batıda fatih ve Türklerin nasıl görüldüğünü anlama bakımından üzerinde düşünmeye değer bir husustur. Mektubun yazıldığı tarihlerdeki genel anlayışa göre Türkler Asyalı değil, Truva kökenli olduğu yönünde görüşler bulunuyordu. Bu nedenle Fatih Sultan Mehmet de İskender gibi Makedonya yıldızlarının altında doğmuş bir cihangir olarak kabul edilmiş olmalıdır.

Bu mektubun belki de en önemli taraflarından birisinin sonunda yer alan “İkinci İskender” imzasıdır. Fatih Sultan Mehmet'in o dönemde Avrupa dünyasında nasıl algılanmış olduğunu anlamak bakımından bu ibareyi önemli bir işaret olarak değerlendirebiliriz. Bu ibarenin metnin altına tesadüfen iliştilmemiş olduğunu hem İskendername geleneğine hem de Fatih biyografisi kaleme alan yazarların verdiği bilgilere hem de Avni mahlası ile şiiirler yazmış olan padişahın İskenderle ilgili beyitlerine bakarak söylemek mümkündür.⁴⁴ Osmanlı Türk anlatı geleneğinde ve siyasetinde İskender/Zülkarneyn önemli bir figürdür, Fatih Sultan Mehmet'in Büyük İskender'i kendine örnek aldığı ve ondan ilham aldığı da çeşitli kaynaklarda dile getirilmektedir.⁴⁵ Babinger, Gi-

44 Avni mahlası ile şiiirler yazan Fatih Sultan Mehmet'in Büyük İskender'le ilgili beyitleri şöyledir:

“İki 'âlem nakşını görmek dilersen âşikâr
Devr içinde şişe-i mey câm-ı İskender yeter”
“Tevârih-i Cem ü İskender itmez hâtrım hergiz
Meger câm-ı cihân-bîn eyleye anı yine rûşen”

45 Örneğin, Franz Babinger'in Floransalı Benedetto Dei'ye dayanarak verdiği bilgiye göre Fatih, 1460 yılı ikinci Mora seferinden döndükten sonra İstanbul'daki sarayında dinlenmeye çekilmiş ve bu sırada B. Dei tarafından ziyaret edilmiş ve aralarında bir konuşma geçmiştir. Her ne kadar Babinger, Dei'nin sözlerinin abartılı olabileceğini belirtse de bunların gerçeğe uygun olduğunu belirtir. İtalya ve buradaki durumla ilgili sözlerinden sonra Fatih Sultan Mehmet: Genç, varlıklı ve talihin kendinden

ritli Georgios Trapezuntios'un Mehmed'e yazdığı iki mektupta da onun İskender'le karşılaştırılmasından bahseder.⁴⁶ Babinger yine Giacomo de Languschi veya Niccolo Sagundino'nun İstanbul'a yaptıkları bir yolculuktan sonra onun İstanbul'u dünya idaresinin başşehri yapma niyetinde olduğunu belirtirler. Doğu ve Batıyı birleştirerek bütün dünyayı tek bir ülke yapacaktır, bunun için İstanbul en uygun yerdir. Babinger ayrıca Fatih'in genç yaşlardan beri İskender'in hikayelerini okuyarak incelemiş olduğunu belirtir.⁴⁷

Sonuç

Epistola olarak bilinen mektup türündeki bu eserler genellikle hem tarihi gerçeklere uyan hem de edebi değeri olan metinlerdir ve kalemi kuvvetli, antik dönem kültürü ve latince hakkında yetkin olan kişiler tarafından yazılmış ve/veya yazdırılmışlardır. Bazı tarihçilere göre bu mektuplar tam bir politik sahtecilik sayılmazlar, edebi açıdan fiktif metinlerdir ama tarihsel gerçekten de ayrılmazlar. Örneğin Türklerle ilgili olanların arka planında geniş Osmanlı Türk yayılması bulunmaktadır. Bu mektupların tarihi belge ile kurgu metin olmaları arasındaki çizgi belirsizdir bu nedenle her zaman edebi özellikleri ile birlikte değerlendirilmelidir.⁴⁸

Mektupların amaçlarından biri *Aeneas Silvius Piccolomini'nin (Papa II. Pius)* çabalarında olduğu gibi Türkler ile Avrupalılar arasında o zamana kadar dile getirilen muhtemel bağları ortadan kaldıracak ve toplumun bu idareye meyletmesinin önüne geçecek yeni teoriler geliştirmektir. Örneğin Umur Bey'e atfedilen Morbosanus mektuplarında Türklerin Truvalı köklerine dayanarak dile getirilen egemenlik ve toprak iddialarının karşısına yeni fikirler ve iddialarla geçilebilirdi. Böylece bir türlü askeri alanda gösterilemeyen mücadele kalemle ve sözle sağlanmaya çalışılır.

Bu mektupların büyük Türk tehlikesine (Alm. Türkengefahr) karşı ihtiyaç duyulan maddi kaynakların (Alm. Türkensteuer) sağlanması için gerekli ortamı hazırlama amacı açıktır.

Epistola türü mektuplar çeşitli amaçları hayata geçirmek üzere bazı fikirlerin dile getirilmesinde önemli bir araç olmuşlardır. İstenen fikir dile getirilip ustaca yazılmış bir mektupla yaygınlaşmış dolaşıma çıktıktan sonra artık o

yana olduğunu görmekte olduğunu ve Sezar'ın İskender'in ve Xerkes'in zaferlerini geçmek istediğini belirtir. Franz Babinger, *Mehmet der Eroberer*, Piper 1987, s.193.

46 Babinger, *Mehmet der Eroberer*, s. 265.

47 Babinger, *Mehmet der Eroberer*, s.546.

48 Bkz. Giles Constable, aktaran Döring, s.90.

mektubun sahte olup olmadığının bir önemi kalmaz. Bir kere bu fikir dolaşımı çıktı mı artık kalıcı olma ihtimali artar. Elbette bu fikirlerin dikkati çeken popüler söylemler olması bu fikirlerin dolaşımında kalma sürelerini artırır. Bu sebeple bu mektuptaki temalar da bu anlayışlara hizmet edecek şekilde özenle seçilmiştir. “Türk tehlikesi” üzerinden yapılan bu yayınlar geniş bir okuyucu kitlesine ulaştığından metin yazarlarının skolastik karşıtı hümanist fikirlerine de yayılma imkânı sağlamış oluyordu.

Sonuç olarak bu mektuplar bir taraftan propaganda bir taraftan da eğlence amaçlarına hizmet ederken aynı zamanda Osmanlı Türk akınları karşısında Batı dünyasının içinde bulunduğu çaresizliğin de göstergesi idi.

Enverî'ye Göre Mahmud Paşa

Necdet Öztürk*

Veziriazam Mahmud Paşa'nın,¹ Osmanlı devlet ve siyaset adamları arasında başarılı hizmetleriyle, ilim ve sanat adamlarını himaye ve teşvik etmesiyle, 'Adnî' mahlası ile yazdığı Türkçe ve Farsça divanıyla, nesirdeki ustalığıyla mümtaz şahsiyetlerden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca halkın muhayyilesinde yer eden ender kişilerden biridir. Adına menâkıbnâme (*Menâkıb-ı Mahmûd Paşa-yı Veli*)² yazılmış olması bunun en önemli göstergesidir. Tarihçi ve şair Enverî (ö. 1465'ten sonra) de hamisi Mahmud Paşadan övgüyle söz eder.

Bilindiği üzere Enverî, *Teferrücnâme*'sini Fatih Sultan Mehmed'e,³ *Düstûrnâme*'sini ise Mahmud Paşa'ya ithafen yazmıştır. 22. Kitaptan oluşan *Düstûrnâme*'nin 19-22. Kitapları Osmanlı tarihini konu edinir (842 beyit). Enverî, 19. Kitabı Fatih Sultan Mehmed devrine kadarki Osmanlı tarihine (b. 1-501), 20. Kitabı Fatih devrine (b. 502-700), son ikisini (21-22. Kitaplar) ise Mahmud Paşa'ya tahsis etmiştir (b. 701-842). 21. Kitapta, Mahmud Paşa'nın siyasi ve askerî faaliyetlerini (b. 701-799), 22. Kitapta (b. 800-842) yaptırdığı hayır eserleri ile şiir ve nesirdeki başarısını, ilim ve sanat adamlarını himaye edişini ve faziletlerini anlattıktan sonra, cömert ve iyiliksever Paşadan kendi beklentilerini dile getirmiştir.

* Prof. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi

1 Hayatı ve hayır eserleri için bk. Şehabeddin Tekindağ, "Mahmud Paşa", *İslâm Ansiklopedisi* (Kısaltma: İA), VII, 183-188; aynı yazar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Kısaltma: DİA), XXVII, 376-378.

2 Ferhat Aslan-Enfel Doğan, "Mahmud Paşa Menkıbesi Üzerine Dil Bilgisel ve Halk Bilimsel Bir İnceleme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXXIX (İstanbul 2010), 47-102.

3 *Çün Teferrücnâme-i kıldım temâm Padişah âdına idüp ihtimâm (Düstûrnâme-i Enverî, nşr. M. Halil [Yinanç], İstanbul 1928 (Kısaltma: DE 2012 -), s. 4. (Beyit, eserde bu şekilde imla edilmiş)*

Mahmud Paşa

Daha öncekiler gibi Mahmud Paşa da burada anıldı; yaptığı fetihleri ve eserleri anlatıldı. Hak teâlâ İslam dininin güç ve kuvvet kazanması işini bazı kullarına nasip eder. Mahmud Paşa da bunlardan birisidir. O, önemli işlerde fikrine başvurulandır; feraset göklerinin güneşidir. Paşa, Süleyman Peygamber'in veziri Âsaf görüşlüdür. Meşhur kahramanlardan İskender ve Dârâ'nın bütün özellikleri sanki onda toplanmıştır. Bu değişik özellikleri şahsında toplayan Paşa, padişahın kulları arasında vezirlik makamına en uygun isimdir. O, saltanat işlerini düzene ve yoluna koyandır. Mahmud Paşa, *izzile* Hz. Ebubekir'e, *adlile* Faruk (Hz. Ömer)'a, *hilmile* Hz. Osman'a ve *ilmile* Haydar (Hz. Ali)'a benzerdi. O, yiğitlikte ve kahramanlıkta devrinin Behram'ı, Behmen ve Samıdır.

1. Siyasi ve askerî faaliyetleri

Vezer tayin edilmesi: Sultan Mehmed (Fatih), 859 (1454/55)'da çıktığı Sırbistan (*Laz*) seferinde, üstün vasıflara sahip olan Mahmud Paşa'yı, kendisine vezir tayin etti.

Rumeli Beylerbeyi tayin edilmesi: Sultan Mehmed, 860 (1455/56)'da Belgrad seferinden geri döndü. Mahmud Paşa'ya vezirlik görevinin yanında Rumeli Beylerbeyliği görevini de verdi. Vezirlik koltuğuna oturur oturmaz hizmet sancağını yükseslere çıkardı. Osmanlı ülkesinin bayındır hâle gelmesinde onun hizmetleri çoktur. Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlık duyanların yüreklerine korku saldı; öyle ki, savaşta kimse cesaret edemez hâle geldi.

Enez'in fethi: Padişah, birçok yeri onun isabetli görüşleri sayesinde fethetti. Bunlardan biri de Enez'in alınmasıdır.⁴

Mora'nın fethi:⁵ Sultan Mehmed, Mora seferine giderken Paşa'ya Sırbistan (*Laz*)'a gitmesini buyurdu⁶ ve ona: "Yankooğlu kim ki, senin karşına çıka, ben

4 Enverî, Fatih devri anlatımında Enez'in fethini 859 (1454/55) olarak gösterir (*Düstürmâme-i Enverî (19-22. Kitaplar) [Osmanlı Tarihi (1299-1465)]*, haz. N. Öztürk, Çamlıca Basım Yayın / 118, İstanbul 2012, Kısaltma: DE 2012 : 46); Tursun Bey (*Târîh-i Ebü'l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1977 (Kısaltma: TEF 1977 : 858 (1454) yılını gösteriyor. (TEF 1977 : 79) Âşıkpaşazâde "Ve bu fethün târihi sekiz yüz elli yedisiyile sekizi arasında vâkı' olundu, Sultan Mehmed Han Gâzi elinde." (*Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, haz. N. Öztürk, Bilge Kültür Sanat, Yayın No: 559, İstanbul 2013 (Kısaltma: ÂPT 2013 : 125. Bâb); aynı bilgi için bk. Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. N. Öztürk, 2. Basım, Bilge Kültür Sanat, Yayın No: 535, İstanbul 2013 (Kısaltma: NT 2013 : 291)

5 Enverî, Fatih devri anlatımında Mora'nın fethini 862 (1457/58) (DE 2012 : 47); Âşıkpaşazâde 862 yılı âhiri (ÂPT 2012 : 129. Bâb); Neşri, 862 (NT 2013 : 298) olarak gösteriyor.

6 "Fatih Sultan Mehmed, 1457/58 yılında Sırbistan meselesinin çözümü işini Mahmud Paşa'ya verdi. Paşa, kendi parası ile hazırladığı Rumeli askerine Anadolu askeri ile Fatih'in verdiği 1000 yeniçeri-

senin zaferle döneceğine inanıyorum.” dedi. Paşa, padişahın buyruğu üzerine emrindeki orduyla Sırbistan’a vardı. Şava⁷ adında benzeri bulunmayan son derece sağlam bir kale vardı. Paşa, anılan kaleyi fethettikten sonra oradan dönerek Sivricehisar üzerine düştü ve onu da aldı. Sivricehisar’ı sağlamlaştırdıktan sonra oradan Belgrad’a geçti. ‘Nevhisar’ derler Belgrad’a havale bir hisar vardı,⁸ onu da fethetti. Sonra Güğercinlik Hisarı’nı savaşız aldı.⁹ Süleyman Peygamber ins ve cin askerlerini toplayıp gelse Mahmud Paşa’ya karşı zafer kazanamazdı.

Mahmud Paşa, Misişra’ya¹⁰ vardı. Ancak tekfuru Paşa’ya karşı savaşa cesaret edemedi.

Amasra, Sinop, Trabzon ve Koyluhisar’ın fethi:¹¹ Bu dört sancak, Mahmud Paşa’nın siyaseti ve isabetli görüşleri sayesinde fazla güçlük çekilmeden fethedildi. Bunlardan biri Amasra (*Amasr*)’dır, ki Paşa’nın tavsiyesiyle alındı. Çok sağlam bir kale olan Sinop (*Sinab*)’un fethinde de Mahmud Paşa önemli rol oynadı. Ayrıca altın ocağı Küre ile Trabzon (*Tarabuzan*) ve Koyluhisar’ın kolaylıkla alınışında da Paşa’nın hizmeti geçmiştir.

Eflak seferi: Mahmud Paşa Eflak ülkesine sefer düzenledi. Eflak voyvodası benlik taşıyordu. Paşa, ordusunun başına geçti. İki taraf arasında yapılan savaşta, Allah’ın da yardımıyla düşman mağlup edildi. Gerçi düşman gece baskını yaptı ama yenilmekten de kurtulamadı.

yi de katarak Sofya’ya ulaştı. İleri yürümek istemeyen askerlerini türlü sözlerle ikna ederek Resava, Kürüce gibi önemli kaleleri ele geçirdi.” (*İA*, VII, 185). Tursun Bey, Fatih Sultan Mehmed kendisi 862 (1457/58)’de Mora seferine giderken Mahmud Paşa’yı da Eflak seferine gönderdiğini, yanına 1000 yeniçeri ile Rumeli askerini ve bazı akıncıları verdiğini kaydeder (*TEF* 1977 : 91)

- 7 Böyle bir kale adı diğer kaynaklarda geçmez. Onun yerine Sava Nehri geçiyor. Enverî muhtemelen bu suyun kenarındaki bir kaleden söz ediyor.
- 8 Enverî’nin Belgrat’a havale dediği ‘Nevhisar’ (*DE* 2012 : 56) için Tursun Bey, “Ve Güzelce-hisâr’ı – ki havâle-i Belgirad’dur.” diyor. (*TEF* 1977 : 97)
- 9 Tursun Bey (*TEF* 1977 : 91, 93-99), Sultan Mehmed tarafından Laz ülkesinin zaptıyla görevlendirilen Mahmud Paşa’nın Resava, Omol, Belgrad’a havale olan Güzelcehisar, Sivricehisar, Rudnik ve Güğercinlik (“Güğercinlik kal’asının dizdarından gayrı keferesine timârlar adamağ ile ve el altından kaftânlar göndermek ile ve envâ’-ı istimâlet ve dil-hôşî sözler ile kalblerini celb itti. Kulleden gayrı üç kat kal’ayı virecek oldılar.”; s. 98) kalelerinin alındığını; Âşıkpaşazâde Güğercinlik, Sava, Gerüce, Bıranç ve daha nice hisarların (*ÂPT* 2013 : 129. Bâb); Neşrî, *Feth-i Mahmud Paşa Sava ve Kürüce ve gayruhâ mine’l-kılâ’* başlığı altında (s. 297) Güğercinlik, Dırava, Sava, Kürüce, Brançe ve daha nice kalelerin fethedildiğini yazıyor.
- 10 Enverî’nin “Misişra” imlasiyle verdiği bu kale Mora’daki “Mistra” olmak gerekir. Sultan II. Mehmed, Despot Dimitrius’un elindeki Mistra (Isparta)’nın alınması işiyle Mahmud Paşa’yı görevlendirmişti. Tursun Bey (*TEF* 1977 : 103), Selmenik, Holomic, Gardik, Yılduz-hisar, Mıhlı, Livandar, Toprak-hisar, Helidon; Âşıkpaşazâde (130. Bâb) *Mesevri, Lundüre, Yılduz hisarlarının*; Neşrî, *Feth-i Misivri ve Livindire ve Yılduz* başlığı altında bu üç kalenin 864 (1459/60)’te nasıl alındığını yazıyor. (*NT* 2013 : 298)
- 11 Enverî, Amasra hariç bu yerlerin fethetme kronolojisini Fatih devri anlatımında 865 (1460/61) olarak veriyor. (*DE* 2012 : 49) Âşıkpaşazâde Amasra’nın fethi için “Sekiz yüzaltmış dördüyle beşi arasında vâkı’ olundu.” (*ÂPT* 2013 : 132. Bâb); Neşrî ise 864 diyor. (*NT* 2013 : 300)

Midilli seferi: Sultan Mehmed'in Midilli'ye düzenlediği seferde,¹² yanında Mahmud Paşa da bulunuyordu.

Frenk, Germe'yi iyice sağlamlaştırıp güçlendirmişti. Mahmud Paşa çok sayıdaki askeriyle Germe'yi aldı ve düşman kaçıp gitti. Sonra Midilli'ye gitti. Düşman, Paşa'yı deniz savaşı yapamaz sanıyordu. Ceneviz (*Cineviz*), Gadalan ve Venedik, Paşa'nın geldiğini duyunca darmadağın oldular. Böylece güç iş kolaylaştı, savaşa bile gerek kalmadı.

Bosna seferi

Yayça (*Jajcza / Jajce*)'ya karşı saldırıya geçen düşman burayı ele geçirmişti. Mahmud Paşa, padişaktan önce giderek kaleyi topa tuttu. Buradaki çarpışma 20 gün sürdü. Macar (*Ungurus*) kralının 100.000 atlısı vardı. Padişah henüz gelmemişti. Yankooğlu'yla 350 ban,¹³ Mahmud Paşa'nın karşısına çıkıp savaşma cesareti ve yürekliliğini gösteremediler.¹⁴

İzvornik (*Zvornički*) fethine gelince;¹⁵ Çeyh, Alman, Ungurus, Eflak, Bosna ve Papa'nın kuvvetleri Türklere karşı savaşmak üzere Bosnadaki İzvornik'te bir araya toplanmışlardı. Bunun üzerine Mahmud Paşa, Yayçadan İzvornik'e hareket etti. Düşmanın 100.000 atlısı ve 50.000 yaya askeri¹⁶ vardı. Büyük toplara sahip olan düşman, kendilerine değil İzvornik, dağ bile dayanamaz diyorlardı. Düşmanlar kendilerine o kadar güveniyorlardı ki, İran, Mısır kısaca bütün Müslümanlar bir araya gelseler İzvornik Kalesi'nden bizi çıkaramazlar derlerdi. Mahmud Paşa, ordusuyla İzvornik üzerine yürüdü. Doğanını düşman üzerine saldı. Niyeti düşmana gece baskını yapmaktı. Savaş düzeni alan İslam ordusu, saflar tutup alaylar bağlayıp düşmana karşı yürürken âdeta yer yerinden oynuyordu. Zırhlar ve çukalların çıkardığı seslerle, at kişnemeleri ve gazilerin naraları ortalığı inletiyordu. Martoloslar,¹⁷ (kaledekilere)

12 Enverî, Fatih Sultan Mehmed'i anlattığı 20. Kitapta, Eflak ve Midilli seferlerinin aynı yılda (866/1461-62) yapıldığını, Midilli seferinde kale burcunda ezan okuduğunu söylüyor. (*DE* 2012 : 50) Aynı yılı veren Âşıkpaşazâde (2013 : 139. Bâb) bu iki seferin yedi ay içerisinde; Neşri (*NT* 2013 : 307) ise Midilli seferinin Eflak gazasından iki ay sonra olduğunu yazar.

13 Enverî, Bosna seferini ve Yayça (*Yençe*)'nın 867 (1462/63)'de fethini Fatih devri anlatımında verdiği için burada tekrar etmiyor. Düşmanın süvari sayısı ile Sırp kralının 350 banı olduğu bilgisi diğer kaynaklarda geçmez. Âşıkpaşazâde (*ÂPT* 2013 : 140. Bâb)ve Neşri (*NT* 2013 : 309) aynı kronolojiyi veriyor.

14 Çok müstahkem bir kale olan Yayça ile ilgili Tursun Bey ayrıntılı bilgi vermektedir. (*TEF* : 1977 : 126-128)

15 Enverî tarih vermez. Oruç Bey (*Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]*), 3. Basım, Bilge Kültür Sanat, Yayın No: 559, 603, İstanbul 2014 (Kısaltma: *OBT* 2014 : 105) Kovaç, Yayça, ve İznok (Üzvernük) seferini 868 (1463/64) olarak gösteriyor.

16 Düşmanın süvari ve yaya birliklerinin mevcudu diğer kaynaklarda geçmez.

17 Osmanlı kroniklerinde çok değişik imlalarla yazılan (*martoloz / martalos / martuluz / martaloz*) 'mar-

Paşa'nın gelmek üzere olduğunu, sağlam durmalarını ve sabretmelerini haber verdiler. Ara yerde Sava Suyu vardı. Düşman, Mahmud Paşa gelmeden kaleye karşı saldırıya geçmişti. Savaş esnasında bir martolos, Paşa'nın geldiğini ve papazın kaçtığını haber verdi. Bunun üzerine Yankooğlu ve ardından Ungurus da kaçtı. Mahmud Paşa Sava'yı gemiyle geçince bir de ne görsün, düşman dağ taş demez kaçır. Üstelik İslam ordusunun henüz hepsi gelmemişti. Savaş davulları vuruldu. Kaçan düşman ordusunu dağ bayır demeden takibe koyuldular. 10.000 arabayla, atlarını, toplarını ve diğer araç gereçlerini savaş alanında bırakan düşmanlar canlarını zor kurtardılar. Düşmandan geride kalan ne varsa hepsi yağmalandı. Kaçan düşmanlardan atı yorulanları yakaladılar. Ele geçirilen kâfirler zincire vuruldu. İş bilir Mahmud Paşa'nın bu başarısını bütün Doğu ve Batı işitti. Artık benim diyen düşman, onunla savaşa tutuşamazdı.¹⁸

2. Hayır eserleri

Mahmud Paşa'nın fetihlerini anlatıp bitirdikten sonra şimdi de yaptırdığı eserleri bildirelim. Paşa, Ankara (*Engüri*)'da bir bezhane (*bezzazhâne*) yaptı. Bu tezgâhlarda dokunan ve sırma (*istebrak*) ile işlenen en iyi sof (yün) kumaşlar Doğu ve Batı'ya buradan giderdi.¹⁹

Mahmud Paşa, Edirne (*Edrene*)'de büyük bir hamam yaptı. Suyu cana can katan, havası gönüller açan Hasköy'ü²⁰ bayındır hâle getirerek, burayı âdetta cennet bahçelerinden bir yer hâline getirdi. Burada, cami, hamam, saray, bahçe ve bostan yaptı. İstanbul'da çok güzel bir imaret yaptı. Asker ve halk herkes burada yer içerdi.

tolos' sözcüğü ilk kez Osman Bey döneminde geçmektedir. Anlaşıldığına göre Osman'ın Aratun adındaki martolosunun görevi (*ÂPT* 2013 : 3. Bâb; *NT* 2013 : 37) bölgedeki Rum tefurlarının niyet ve planları hakkında kendisine doğru bilgi akışını (istihbarî bilgiler) sağlamaktır. Osmanlı padişahlarının Anadolu ve özellikle Rumeli'de güvendikleri bazı Hıristiyanları casus veya istihbarat elemanı olarak istihdam ettikleri anlaşılmaktadır. (*ÂPT* 2013 : 41. Bâb; *NT* 2013 : 77-78; *ÂPT* 2013 : 115. Bâb; *NT* 2013 : 266) Nitekim Kosova Savaşı (1448) öncesinde II. Murad, düşman hakkında bilgi almak için Martaloz Doğan'ı göndermiştir. (*ÂPT* 2013 : 120. Bâb; *NT* 2013 : 274)

18 Enverî'nin, İzvornik'in fethine dair verdiği bilgiler Âşıkpaşazâde, Neşri ve Oruç Bey gibi bu yüzyılın belli başlı tarihçilerinin verdikleri bilgilerden birçok bakımdan farklılık göstermektedir. Bu sefere iştirak eden tarihçi Tursun Bey (*TEF* 1977 : 136-139) ile Enverî arasında bir paralellik var ise de, düşmanın asker sayısı, Macarların yardımına gelen güçler ve ele geçirilen ganimetler gibi bilgilerde farklılık vardır.

19 Enverî'nin verdiği bu önemli kayıt, *İA* ve *DİA*'daki "Mahmud Paşa" maddesine girmemiştir.

20 *Hasköy / Hasköyü (Uzuncaova)*: Bulgaristan'da Filibe civarında.

3. Özellikleri²¹

Mahmud Paşa, bilginleri ve devlet ricalini cuma günleri huzuruna davet ederek onlara ziyafetler verirdi. Onun dostları takva sahipleri, düşmanı bid'at ehliydi. Mahmud Paşa zekâ, feraset, şecaat sahibi ve cömert bir kişiydi. O, cömertlikte Hâtem gibiydi. Onun erdemleri ve faziletleri saymakla bitmez. O, iyi huyları olan kâmil bir Müslümandı.

Mahmud Paşa, nazımda Firdevsî'yi aratmaz. Nazmı anlaşılır ve son derece güzeldir. Çok güzel ve akıcı konuşur. Paşadan herkes yararlanır, onun herkese iyiliği dokunmuştur. Onun saymakla bitmeyecek kadar çok olan özelliklerinin pek azını burada sıraladım. Herkese iyiliği olan Mahmud Paşadan benim de bir isteğim var. Çok zahmetler ve güçlükler çektim. Bana bir çiftlik köy verirse çok sevinirim. Bu dileğimi geri çevirmeyeceğini umarım.

Enverî'nin eserini bitirişi ve okurdan talebi

Allah'ın yardımıyla *Düstûrnâme*'yi 869 yılı Zilhicce (Temmuz-Ağustos 1465)'sinde bitirdim. Şâhâne olan bu manzum eser tam 3.730 beyittir. Kırk peygamberle binbir padişah gelip geçti; ebedi olan Allah'tır. Bu eseri, insanlar okuyup ibret alsınlar diye yazdım. Bu kitabın nazmında türlü zorluklar yaşadım. Bu güçlükleri sizin için çektim. Enverî'den duanızı esirgemeyin, o bana yeter. Her kim ki beni hayır ve duayla anarsa, Allah da onun üzerinden rahmetini esirgemesin. (DE 2012: b. 701-842)

Sonuç

Fatih Sultan Mehmed devri şair ve tarihçilerinden Enverî'den öğrendiğimize göre; Veziriazam Mahmud Paşa'nın İstanbul'un fethinden sonraki on iki yıl zarfında gerek Balkanlarda gerek Anadolu'da gerek Ege adalarında yapılan fetihlerde kayda değer hizmetleri geçmiştir. Onun isabetli görüşleri, Fatih Sultan Mehmed tarafından takdirle karşılanmıştır. Yaptırdığı kalıcı hayır eserleri ile ilim ve sanat adamlarını himaye ve teşvik edişi övgüye layık görülmüştür. Ayrıca halkın gönlünde yer ederek adına menâkıbnâme yazılan mümtaz şahsiyetlerdendir.

21 Tursun Bey de Mahmud Paşa'dan övgüyle söz eder. Vezir Nizâmülmük, Sultan Melikşah için ne ise, Mahmud Paşa da Sultan Mehmed için aynıdır benzetmesini yapar ve şu ifadeleri kullanır: "*Latif-tab*, *hakîm-mizâc*, *seniy azîz idi*. *Menâkıb-ı mahmûdî hâd-râyiha-i misk gibi dimâğlarda cây-gîr olmuştur*, *ve me'âsir-i memdûhî etrâf-ı âlemi nesîm-i bâd-ı sabâ gibi seyyârdur*. *Sohbet-i hâsında sözi öz ve az idi*. *Hizmetkârlarına nisbet-i tenezzülâtı çoğ idi*; *bast-ı kelimâtî hâzırlara inbisât-bahş idi*... *Muhibb-i ulemâ ve fukarâ ve tâlib-i rızâ-yı Mevlâ idi*." (TEF 1977 : 24-25)

Kaynakça

Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)], haz. N. Öztürk, Bilge Kültür Sanat, Yayın No: 559, İstanbul 2013.

Düstûrnâme-i Enverî (19-22. Kitaplar) [Osmanlı Tarihi (1299-1465)], haz. N. Öztürk, Çamlıca Basım Yayın / 118, İstanbul 2012.

Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. N. Öztürk, 2. Basım, Bilge Kültür Sanat, Yayın No: 535, İstanbul 2013.

Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)], haz. N. Öztürk, 3. Basım, Bilge Kültür Sanat, Yayın No: 603, İstanbul 2014.

Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1977.

Kıvâmî'nin Mısralarında Fatih'in Liderlik Vasfı

Muhammed Emir Tulum*

Giriş

Fâtih'in ön plana çıkan önemli vasıflarından biri de liderlik vasfıdır. Sultânın bu vasfının tezahür ettiği birçok hadise tarih kayıtlarında yerini almıştır. Onun liderlik vasfını belirleyen bilgi, ileri görüşlülük, azim ve kararlılık gibi birçok özelliğinin yanı sıra bir özelliği daha vardır ki tarihte çok az lidere nasip olmuştur. Bu özellik, beklenmedik anda ortaya çıkan bir tehlike karşısında soğukkanlı ve cesur davranarak çevresindeki insanları kontrol edip yönlendirebilmesidir. Kıvâmî'nin *Fetihnâme* adlı eserinde sultanın bu özelliğini yansıtan mısralar mevcuttur. Şâirin aktardıklarına göre Fatih, Kazıklı Voyvoda olarak nam salan III. Vlad'ı yakalamak için Eflak'e sefer düzenler. Vlad, bir süre kendisini gizler ve ortaya çıkmaz. Bir gece yanındaki birkaç bin askerle ansızın Fatih'in ordugâhına baskın yapar. Tarihe Targovişte gece baskını olarak geçen baskın, Osmanlı askeri içerisinde kargaşaya sebep olsa da sultanın müdahalesiyle askerler hızlıca toparlanır. Böylece hem kargaşa sebebiyle askerlerin birbirlerini kırmaları engellenir, hem de hızlıca toparlanılarak baskın püskürtülür. Kıvâmî, Osmanlı askerlerinin bu âni baskın karşısındaki durumunu ve Fatih'in askerlerini kontrol altına alarak bu tehlikeyi nasıl püskürttüğünü kalem almış, diğer taraftan manzum metin içerisinde hadisenin Osmanlı askeri açısından fizikî ve psikolojik tahlilini de yapmıştır.

Bu tebliğde Kıvâmî'nin konuyla alakalı beyitleri, Fatih'in Eflak seferiyle alakalı tarihî kaynaklar da dikkate alınarak incelenecek ve Fatih'in liderlik vasıflarından birine dikkat çekilecektir.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı

III. Vlad (Kazıklı Voyvoda) Hakkında

Kazıklı Voyvoda olarak nam salan III. Vlad (1431-1476), Vlad Tepeş (Celat) veya Kont Drakul (Şeytan) gibi isimlerle de anılmıştır. Eflak Prensi II. Vlad Drakul, II. Murad döneminde Eflak'ın ele geçirilmesinden sonra, iyi niyet göstergesi olarak on iki yaşındaki Vlad (III) ve altı yaşındaki kardeşi Radul'u Osmanlı devletine rehin bırakır. Vlad ve kardeşi 1442-1448 tarihlerinde Osmanlı topraklarında eğitim görürler. Hatta III. Vlad II. Murad'ın sarayında Şehzade Mehmed'le beraber Molla Gürani'den ders de almıştır. Vlad'in kardeşi Müslüman olur fakat Vlad buna niyetli olmadığı gibi Müslümanlara ve Türklerle karşı nefret besler.¹ Fatih'in kendisini Eflak Prensi olarak tayin ettiği 1456 yılına kadar yaptığı işlerle olumlu manada dikkat çeken Vlad, prens olduktan sonra gerçek kişiliğini ortaya çıkarır. Halka karşı zalimâne bir siyaset izler. Öldürmek istediği kişileri genelde kazığa vurdurduğu için Kazıklı Voyvoda olarak nam salar. Türklerden de çok kimseyi bu şekilde öldürmüştür.

Vlad Eflak Prensi olduğu ilk zamanlarda Osmanlı'ya sadık gözükür. Fakat daha sonra bağlılığını bozar. Bu arada Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken vergiyi ödemez. Halkına yaptığı zulümler ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bozarak Macarlarla ittifak etmesi gibi sebeplerle Fatih kendisini bertaraf etmek ister. Onun yerine Osmanlı'ya kendini sevdirmiş olan kardeşi Radul'un tayin edilmesi kararlaştırılır. Fatih bertaraf etmek istediği Vlad'a karşı bu niyetini gizli tutarak onu yakalatmak ister. Vlad, övgülü sözlerle İstanbul'a davet edilir. O da İstanbul'a gelmeye razı olmuş görünür. Fatih, Niğbolu Sancak Beyi Hamza Bey ve kuvvetlerini de Vlad'ı karşılayıp yakalaması için görevlendirir. Fakat Vlad kendisi hakkındaki tertibatı öğrenmiş olacak ki, yanına aldığı kuvvetlerle Tuna kıyısında kendisini bekleyen Hamza Bey üzerine ani bir baskın yapar. Hamza Beyi, yanındaki Fatih'in elçisi Kâtib Yunus'u ve diğer esir alınan askerleri kazığa vurdurtur. Bundan dolayı Kazıklı Voyvoda olarak nam salar. Ayrıca Tuna nehrini geçerek Bulgaristan'daki Türk ve Bulgar halklarına katliamlar yapar. Bu olanları duyan Fatih çok üzülür ve öfkelenir. Trabzon seferi dönüşünde, 1462 baharında Eflak seferine çıkar.²

Fatih'ten önce Eflak'a ulaşan önce öncü kuvvetler Vlad'ı bulamamıştır. Zira Vlad ve askerleri saklanmıştı. Fatih Eflak'a vardığında da Vlad'ın izine rastlanmaz. Kendisinin bertaraf edilip yerine kardeşi Radul'un geçirileceğini bi-

1 Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Tarihi, Kayı II, Cihan Devleti* (İstanbul: Ktb Yayınları, Eylül 2013), 185-186; İ. Hakkı Uzunçarşılı Vlad'in Şehzade Mehmed'le Molla Gürani'den ders aldığı konusuna değinmez fakat Osmanlı sarayında yetiştiğini belirtir. Bkz. *Osmanlı Tarihi, II, İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar* (Ankara: T.T.K. Basımevi, 1949), 74.

2 Uzunçarşılı, aynı eser s. 75.

len Vlad, ani bir gece baskınıyla (şebîhûn) padişahın karargâhına girip Fatih'i öldürmeyi hedefler. Bu maksatla 17 Haziran 1462 tarihinde tarihe Targovişte gece baskını olarak geçen baskını gerçekleştirir. Fakat hedefine ulaşamaz. Fatih'in otağ-ı hümayunu geridedir ve Vlad yanlışlıkla Mahmud Paşa ile İshak Paşa'nın çadırlarına saldırmıştır. Saldırının ilk sıralarında Osmanlı askeri arasında bir telaş olmuşsa da hızlıca toparlanılarak baskın püskürtülmüştür. Evrenosoğlu Ali Bey netice alamayarak kaçmaya başlayan Vlad ve askerlerinin peşine düşer ve bazısını kılıçtan geçirerek bin civarında esirle döner.³ Fatih etrafa casuslar göndererek Vlad'ı aratır. Ayrıca beylerine akın emri verir. Birçok ganimetler ele geçirilir. Fakat Vlad'ın izine rastlanmaz.

Vlad'ın Osmanlı askerlerine yakalanmayarak Macaristan'a sığındığı ve Macar Kralı Matyas'ın Osmanlılarla arasını bozmamak için onu hapsettiği rivayet edilir. Fatih, Vlad'ın yerine kardeşi Radul'u Eflak Prensi olarak tayin eder. Vlad'ın nasıl öldüğüyle ilgili çeşitli rivayetler varsa da bu makalede Kıvâmî'nin rivayeti üzerinde durulacaktır.

Kıvâmî'nin Fetihnâmesi'nde Konu Aldığı Targovişte Gece Baskını

Kıvâmî'nin manzum-mensur şekilde kaleme aldığı *Fetihname*⁴ adlı eseri Fatih dönemi fetihlerini ve kısmen de eserini kendisine sunduğu II. Bayezid döneminde gerçekleşen fetihleri konu alır. Şairin hayatı hakkında detaylı bilgi yoktur. Araştırmalarda muhtemel kişiler belirtilerek bu kişiler arasında Kıvâmî olma ihtimali en yüksek kişi olarak II. Bayezid döneminde defterdarlık vazifesi yapan Defterdar Kıvameddin Kasım görülür.⁵ Sırasıyla Fatih'in fetihlerini aktaran Kıvâmî, sultanın Trabzon seferi dönüşünde Eflak'a düzenlediği sefer hakkında da bilgiler verir.⁶ Şairin aktardıklarına göre Eflak Beyi, Kazıklı Voyvoda diye meşhur olmuş son derece zâlim, kara dinli, kara yüzlü ve müfsid bir kâfirdir. Rivayetlere göre vilayetinde bir kimse suç işleyip öldürülmeyi hak ederse o kişiyle beraber çoluk çocuğu ve bütün akrabasını yol kenarlarındaki kazıklara vurur yıllarca bekletir, halkına böyle siyaset güder. Sultan Muhammed Han Gazi üzerine sefer düzenleyip Eflak Vilayetine ulaştığında, içine korku düşen Kazıklı Voyvoda yanındaki birkaç bin askeriyel⁷ saklanır ve ortalığa

3 Uzunçarşılı, s. 76.

4 Berlin Milli Ktp., Ms. Or. 4, 1975. v. 160.

5 Kıvâmî. *Fetihnâme-i Sultan Mehmed (Tıpkı Basım)*, haz., Franz Babinger (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955) V-VI.

6 Kıvâmî. *Fetihnâme-i Sultan Mehmed (Tıpkı Basım)*, haz., Franz Babinger, v. 134-142; İsa Kayaalp, "Kıvâmî DİA, İstanbul 2002, XXV, 527; Kıvâmî, *Fetihnâme*, haz., Ceyhun Vedat Uygur (İstanbul: Yapı Kredi Yay. Ağustos 2007), 280-290.

7 Uzunçarşılı'ya göre baskın 10.000 askerle gerçekleştirilir.

çıkılmaz. Fatih, etrafa casuslar gönderip Kazıklı Voyvoda'yı aratır. Fakat Vlad'in izine rastlanmaz.

Kıvâmî nesir bölümünde verdiği bu bilgilerden sonra gece baskını konu aldığı manzum kısma geçer. Manzum kısma konu aldığı gece baskınıyla ilişki kurarak gece tasviriyle başlar ve hâdiseyi açıklar.

“Dünyayı karanlık kaplamış, kimse gökyüzünü göremiyordu. Dünya adeta baştanbaşa katrana battığından atlar ve insanlar birbirinden ayırt edilemez durumdaydı. O gece ay (gibi aydınlık) yanaklı, saadet güneşi, kutlu sultan; yiğit, saflar yaran; dinin, Hz. Peygamber şeriatının ve dünyanın yardımcısı Sultan Muhammed çadırında yalnız olarak oturuyordu. Melekler etrafında gece nöbeti tutuyordu. Sultanın düşmandan yana bir endişesi yoktu. (Bu esnada) gece karanlığında aniden bir gürültü koptu. “Düşman geldi ve saldırdı” dediler. Cihanın ve devrin sultanına “düşmanın gelip gece baskını yaptığını” haber verdiler. Sultan, “Kıpırdamayınız, kavga ve kargaşa olmasın” dedi. Beylerine atlarına binip önünde tek tek toplanmalarını emretti. (Sonra) askerler (bilmeyerek) birbirine el uzatmasın (kılıç vurmasın) diye pek çok yerde meş’aleler yaktılar”:

7. Ki žulmet kaplamışdı cihānı

Göremezdi kimesne āsumānı

8. Cihān kıtrāna batmışdı ser-ā-ser

Seçilmezdi hiç aslā at ıla er

9. Meger ol gice sultān-ı kıamer-rūh

Sa’adet āfitābı šāh-ı ferrūh

10. Dilir ü şaf-şiken Sultān Muḥammed

Mu’ın-i dīn ü dünyā şer’-i Aḥmed

11. Oturmuşdı fāriğ halvetinde

Melekler pāsbanlardı kıatında

12. Ḥūzūrında ‘adūdan fāriğ idi

Muhālif nesne fikrinde yoğıdı

13. Dün içinde hemān bir velvel’oldı

Didiler geldi düşmen uş kıoyıldı (v.139)

1. Haber eylediler šāh-ı cihāna

Zamānuñ šāhı sultān-ı zamāna

2. Ki dün başkının itdi geldi a’dā

Didi depresmeñüz olmaya gāvğa

3. Buyurdı begleri oldu süvâre
Ki olalar şâh öninde pâre pâre
4. Uyardılar niçe yirlerde meş'al
Ki 'asker birbirine sunmaya el

Verilen bilgilere göre Vlad Fâtih'in ordugâhına gece baskını yapınca Fatih soğukkanlılığını koruyarak hemen bir dizi tedbirler almış ve böylece askerlerinin korkuya kapılıp bilmeden birbirini kırmasına mani olmuştur. Sultan önce telaşlanmamalarını söylemiş, sonra beylerinin atlarına binerek önünde tek tek toplanmalarını emretmiştir. Daha sonra askerler birbirlerini kırmasın diye meşaleler yakılmıştır. Şair, sultanın bu tedbirini açıkladıktan sonra gece baskınının asker açısından psikolojik ve fiziki tahlilini de yapar.

“Çünkü gece korkusu zor olur ve asker içinde kargaşa çıkar. Pis dinliden çok korktukları için korkuyla bilmeyerek birbirlerini kırabilirler. Bu durum (gece baskını) özellikle de düşman memleketinde ve gece vakti (olunca), asker açısından çok zor bir durumdur”:

5. Ki zîrâ müşkil olur dün belüni
Kopar 'asker içinde eñü yâñı
6. Biri birin kırar bilmez belünden
Be-ğâyet hafv iderler sasu dinden
7. Yavuzdur işbu iş 'asker içinde
Huşûsâ yağı ikliminde dünde (v.140)

Şairin Osmanlı askerinin Kazıklı Voyvoda'dan korktuğunu da belirttiğini görüyoruz. Bu noktada bazı hususları hatırlamamız gerekir. Vlad'in etrafındaki halklara ve Türklere yaptığı işkenceler zaten onun korkulan biri olmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan Fatih, Eflak seferine çıkmadan önce Niğbolu sancakbeyi Hamza Bey'i Vlad'i yakalaması için görevlendirerek Eflak'a göndermiş, Vlad, Hamza Bey'in üzerine ani bir baskın yapmış, esir olarak ele geçirdiklerinin kol ve bacaklarını kırdıktan sonra kazığa oturtmuştu.⁸ Hamza Bey ve Fatih'in elçisi Kâtib Yunus'u da bu şekilde öldürmüştü. Fatih Eflak seferine çıktığında ise kendisiyle beraber Targovişte'ye giren Osmanlı askeri, kilometrelerce uzunluktaki yolda kazıklara geçirilmiş insanları görünce de korkuya kapılmıştı.⁹ Dolayısıyla Vlad'in kendi memleketinde, sayısı bilinme-

8 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 75.

9 Erhan Afyoncu, *Bir Cihan Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed* (İstanbul: Yeditepe Yay., Eylül 2018), 81-84.

yen askerleriyle ve gece yaptığı ani bir baskının, bazısı kendisinden ürkmekte olan Osmanlı askerlerini daha da korkutabileceği ve aralarında kargaşaya sebep olacağı tahmin edilebilir. Şairin de dikkat çektiği üzere düşman ülkesinde bulunan ordular dezavantajlı durumdadır. Zira o ülkenin fiziki imkânlarını orada yaşayanlar kadar iyi bilmezler.

Kivâmî, manzum kısmın devamındaki mensur kısımda da yaşanan bu hadisenin Osmanlı askeri açısında fiziki ve psikolojik durumunu tahlil etmeye devam eder¹⁰:

“Eflak Beyi Kazıklı Voyvoda gece baskını yapınca asker içinde çok sıkıntılı bir durum vaki olmuştur. Allah korusun kalabalık asker üzerine ansızın gece baskını yapılması çok sıkıntılı olur. Askerler korkuyla birbirlerine kılıç vurabilirler. Özellikle bütün askerlerden kiminin silahlarını çıkardığı, kiminin yaylarının kirişlerini gevşettiği, kiminin kılıçları bellerinden çözdüğü, kiminin atlarını değiştirmiş olduğu, kiminin uykuda kiminin uyanık olduğu ve her birinin huzurlu bulunduğu bir anda (bu durum daha da tehlikelidir”.

Kivâmî, mensur kısmın devamında yaşanan gece baskının nasıl sonuçlandığını şöyle mealen açıklar:

“O alçak adam birkaç bin askeriyle gelip sağ koldan saldırır. Sonra ateşe düşmüş gibi geri kaçar. İslam askerinden birçok gazi onların peşinden gidip baş keser ve kan döker. Fakat sabah olduğunda Vlad’ın yine yakalanamadığı ve tekrar ortadan kaybolduğu anlaşılır. Fatih akıncı beylerine akın emri verir. Eflak vilayeti yağmalanır. Vlad bir kere de akıncıların üzerine baskın yapar, fakat yine başarısız olur. Sultan etrafa casuslar gönderip Kazıklı Voyvoda’yı aratır fakat yakalayamaz”.

Şair, Vlad’ın âkıbeti hakkında da bilgi verir. Osmanlı askerlerinden kaçtığı bir sırada¹¹ atının ayağının sürçmesiyle düşüp boynunu inciterek helak olmuş veya gazilerin kılıçlarıyla öldürülmüştür:

“Görün ki o alçak atının ayağı sürçüp boynu bükülüp helak olurum diye düşünmemiştir. Ya da gazilerin, İslam askerlerinin kılıçlarıyla parça parça olurum diye düşünmemiştir”.

10 Bu kısım ve devamındaki kısımda orijinal metin alıntılanmamış, metnin anlama dayalı tercümesi aktarılmıştır.

11 Şair Vlad’ın ne zaman öldürüldüğüyle ilgili bilgi vermez. Kaynaklar, Fatih’in Eflak seferinden sonraki bir süreçte, Macaristan’da hapis kaldıktan sonra tekrar Eflak’e geldiği ve burada öldürüldüğü üzerinde durur Nasıl öldüğü hususunda çeşitli rivayetler vardır. Kivâmî’nin bahsettiği rivayeti aktaran kaynaklar da vardır. Buradaki rivayette Vlad’ın kendilerinden kaçtığı belirtilen İslam askerlerinden kasit Osmanlı akıncıları olmalıdır.

Kıvâmî'nin Aktardığı Bilgilerin Sahih Olup Olmadığı Hakkında

Bir edebî eser olarak, Kıvâmî'nin aktardığı bilgilerin sahih olup olmadığı veya Fatih'in bu seferinde şairin bizzat bulunup bulunmadığı gibi sorular akla gelebilir. Şairin bu seferde bulunup bulunmadığı net değildir, fakat aktarılan bilgilerin güvenilir olmasını destekleyici unsurlar vardır. Öncelikle, eserin yazıldığı tarih olan h. 893¹² (m. 1487/1488) yılının hadisenin yaşandığı tarih olan 1462 tarihine yakın olması önem arz eder. Diğer taraftan verilen bilgilerin güvenilirliğini pekiştiren bazı işaretler vardır. Şair, eserinin bir bölümünde Fatih Sultan Mehmed'in İslam'ın yücelmesi için yaptığı (bazı) gazâlara baş ve canını terk ederek sadakatle gittiğini belirtir. Sultanın birçok gazâsını ise işiterek öğrendiğini belirtir. Ayrıca şair, eserinin bir bölümünde tarih kitaplarını okuduğundan da bahseder. Tarihçilerin, daha önce gelen Gazi Şahların din düşmanlarıyla yaptığı gazâları rivayet ettiğini belirterek kendisinin bu kitaplardan nicesini okuyup dinlediğini, her başlığı ve bölümleri incelediğini belirtir. Şu halde şair o kaynaklardan da faydalanmış olmalıdır. Şairin bu tür eserler okuduğuna dair bir başka delil de eserinin bir bölümünde Ahmedî'nin İskendernâme'sinden rivayet aktarmasıdır. Son olarak bu hususta belirtmemiz gereken bir nokta daha vardır: Şair, Fatih'in gazâlarından bir kısmını yazdıktan sonra bu metni Sultan Bayezid'e sunduğunu ve eseri beğenen sultanın tamamlamasını emrettiğini belirtir.¹³ Bu bilgi üzerinden şu kanaate varabiliriz. Eğer Sultan Bayezid, babası hakkında yazılan bu eseri beğenmiş ise doğru bilgilerin aktarılmış olma olasılığı yüksek olmalıdır.

Fâtih'in Targovişte'de Tezâhur Eden Liderlik Vafının

Benzer Örnekleri Hakkında

Fatih'in gelişen ani bir durum karşısında derhal bir karar vererek hadiseye müdahale etmesi ve hadisenin seyrini değiştirmesiyle alakalı olarak başka örnekler de vardır. Vereceğimiz iki örnekten biri 1456 tarihli Belgrad kuşatması esnasında yaşanmış, biri de 1476 tarihli Boğdan seferinde yaşanmıştır. Belgrad muhasarası devam ederken bir ara Türk ordusu dış kaleyi ele geçirir. Fakat Osmanlı lehine görünen durum tersine döner. Hunyadi Yanoş liderliğindeki destek kuvvetlerinin de katılımıyla hücumu geçen düşman askerleri, Osmanlı askerini dış kaleden geri atar. Fatih düşmanı kale dışına çekerek imha etmek amacıyla kale dibindeki orduyu geri çeker. Fakat güçlü bir şekilde taarruz eden düşman kuvvetleri Osmanlı ordusunun ilk saflarını yarar ve topları ele

12 Kıvâmî. *Fetihnâme-i Sultan Mehmed (Tıpkı Basım)*, haz., Franz Babinger, v. 319.

13 İlgili beyitler için bkz. Kıvâmî, *Fetihnâme*, haz., Ceyhun Vedat Uygur. Transkribe metin; 15/8; 150/1-4; 225/2-226/10; 75/9-13; 76/2.

geçirir. Osmanlı askerleri ikinci safaya yerleşir fakat bu saf da yarıdır. Bu defa, Osmanlı ordusu duvarlar ve hendeklerle tahkim edilmiş olan ve ordugâhın bulunduğu üçüncü safaya çekilir. Düşman Fatih'in bulunduğu karargâha kadar yaklaşır. Osmanlı askerinin dağılmaya yüz tuttuğu bu esnada vezirleri Fatih'e karargâhı terk etmesi gerektiğini söyler. Fatih ise "Düşmandan yüz çevirmek bozgunluk alametidir." diyerek bu teklifi reddeder. Böyle bir geri çekilişin, muhtemelen o zamana kadar elde ettiği bütün kazanımlarını kaybetmesine, hatta belki ülkesinin haçlı istilasına maruz kalmasına sebep olabileceğini öngören Fatih, memleketinin Haçlı istilasına maruz kalmasındansa savaşarak mertçe ölmeyi tercih eder ve atıyla düşmanın üzerine atılır. Beraberinde Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, Mustafa Bey, Özgüroğlu İsa Bey ve İshakoğlu İsa Bey ve kardeşi Mustafa Bey de ileri atılırlar. Fatih'in savaşa atılması sonrası düşman saldırısı da Fatih'in bulunduğu noktaya yoğunlaşır. Bir düşman askeri bir elinde (o sırada öldürülen) yeniçeri ağasının başı diğer elinde kılıcıyla Fatih'in üzerine saldırır. Fatih onu ve daha sonra gelen iki Macar askerini bizzat öldürür. Bu çarpışmalar esnada sultan da alnından ve dizlerinden yaralanır.¹⁴ Fatih'in düşmana atılması dağılmaya yüz tutmuş askerlerinin cesaretlenip toparlanmasına vesile olmuş ve savaşın seyrini değiştirerek karşı taarruz başlatmıştır.

Yaşanan yoğun çatışma Türkler de Macarlara da ciddi kayıplar vermiş, Macarların meşhur komutanı Hunyadi Yanoş bir Türk askerinin attığı okla yaralanarak bir müddet sonra ölmüştür. Fatih'in ordusunun bozguna yüz tuttuğu ve vezirlerinin dahi karargâhı terk etmesini tavsiye ettiği bu kritik süreçte böylesine cesurane bir harekette bulunması büyük bir bozgunu önlemiş hatta düşmanın tekrar saldırma cesaretini de kırmıştır.¹⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı da bu noktaya dikkat çekerek "Fatih'in karargâha hücum eden düşmana karşı gösterdiği sebat ve mukâvemet, korkunç bir bozgunu önlemiş ve sonu belki de büyük bir Haçlı Seferi vücudaya getirebilecek olan tehlikeyi bertaraf etmiştir" der.¹⁶

Fatih'in Boğdan seferinde de benzer bir hadiseye şahit oluyoruz. Boğdan Beyi Stefan, Türklerin Akdere dedikleri "Valea Alba" adlı sarp bir dağa konuşlanılır. Arkasını da ormana veren Stefan hâkim bir tepede kuvvetli bir tahkim kurmuş olur. Osmanlı ordusu ile kendi arasında da bir takım hendekler, ağaç ve arabalardan engeller koyar, en öne de toplar dizer. Osmanlı askeri Stefan ordusuna karşı hücumu geçtiğinde düşmanın ağır bombardımanı ve ok yağmuru karşısında aciz kalır. Yeniçeriler bu müthiş top ateşi karşısında yerlere kapakla-

14 Afyoncu, s. 62-64; Ömer Kesme, "Fatih Dönemi Sırbistan Seferi", erişim 20 Mart, 2019, <https://www.akademikparadigma.com/fatih-donemi-sirbistan-seferleri/>.

15 Şimşirgil, *Osmanlı Tarihi*, Kayı II, Cihan Devleti, 165.

16 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 17.

nır. İbn-i Kemal'in ifadeleriyle “sinelerini, göğüslerini top ve tüfenge siper etmek âdetleri iken, yüzleri üzere düşüp yatarlar”. Fatih, bu duruma kızarak Yeniçeri Ağası ve komutanlarını çağırır ve “Şu oğlanlar ne acib iş eylediler. Dilâverlik kemerin kuşanan böyle mi eder?” diye onları azarlar. Ardından kalkanını eline alarak atını Boğdan toplarının üzerine sürer. Fatih'in bu cesurane hareketi üzerine piyade ve süvariler de topa, tüfeğe bakmayarak düşmanın üzerine yürür. Barikatları aşır, düşmanla kıran kırana çarpışır.¹⁷

Sonuç

Kıvamî'nin mısralarını inceleyerek üzerinde durduğumuz Targovişte gece baskını ile verdiğimiz diğer iki örnek hadiseden de anlaşıldığı üzere Fatih, yalnızca bir sultan olarak değil ordu komutanı olarak da aktif pozisyonadadır. Bizzat ordu komutanı olarak katıldığı savaşlarda aniden gelişen beklenmedik durumlar karşısında soğukkanlılığını koruyarak aldığı kararlar ve yaptığı eylemlerin savaşların seyrini değiştirdiği görülür. Kıvamî, *Fetihname* adlı eserinde Fatih'in bu özelliğinin tezahür ettiği bir örneğe dikkat çekmiştir. Ayrıca şair eserinin manzum ve mensur kısımlarında Targovişte'de yaşanan bu gece baskınının Osmanlı askeri açısından fiziki ve psikolojik tahliline de yer vermiştir. Kıvamî'nin eserinden aktarılan bu bilgiler, edebî eserlerin tarihi hadiselerdeki bazı detayları anlamamıza yarayacak ipuçları taşıdığı ve tarih bilimine katkı sağlayabileceği noktasında da örneklik teşkil eder.

17 İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, haz., Şerafettin Turan (Ankara: T.T.K. Yay., 1957) s. 409.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II, İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, 79-80; Afyoncu, *Bir Cihan Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed*, 87-88; Ahmet Şimşirgil, s. 242-243; Çetin Sungur, “Fatih'in Boğdan Seferi”, erişim 20 Mart, 2019, <http://www.e-tarih.org/makaleler.php?sayfa=makaledetay&makaleno=1345>; Samet Şahin, “Bir Entelektüel Hükümdar: Fatih Sultan Mehmed'in Kişiliği”, erişim 20 Mart, 2019, <http://www.tarihi kadim.com/bir-entelektuel-hukumdar-fatih-sultan-mehmedin-kisiligi/>

Did Bosnians Hate Their King? The Fall of the Medieval Bosnian Kingdom and the Ottoman Conquest of Bosnia in the Historiography and Popular Culture

Slobodan Ilić*

Unlike the so-called exact sciences, historiography has always been regarded as occupying a void space between science and literature, between research and story-telling or, to put it bluntly, between fact and fantasy. Indeed, the very Turkish word for history, *tarih*, derives from the Arabic stem 'r-kh conveying a fairly romantic notion of a wistful affection for the past, the *maşdar* of the related 2nd augmented verbal form *ta`rīkh*, being a factitive with a meaning of putting recollections in a congruous order i.e. dating them. The first Turkish written accounts, like the Ottoman chapter of Ahmedî's *İskender-nâme*, Âşık Paşazâde, İbn Kemâl, Oruç, Rûhî, Bihîştî or the anonymous 15th century chronicles as headings preferred the plural *tevârih*, so the common title *Tevârih-i Âl-i Osmân* did not mean *history of*, but rather *tales about* the Ottoman dynasty, immanently implying not an authoritative truth, but rather a personal relation on the persons and events described, very much alike the semantic field of the corresponding French word *histoire*. Although never employed in this context, at least to the best of my knowledge, the common Middle Eastern tale-telling introductory locution *biri varmış, biri yokmuş* (Pers. *yakî bûd yakî nabûd*, Coll. Ar. *hâ jît-ak mâ jît-ak*) would be perfectly fitting.¹ In story-telling the amalgamation of myth and reality, history and literature is obvious, self-explanatory and self-justificatory.

* Prof. Dr., Near East University

1 The similar semantical switch underwent the Turkish word for literature, *edebiyât*, originally denoting gentle, nice and proper behavior and way of life.

Herodotus, celebrated as father of history, had never made an attempt to distinguish between the two, and had no scruples about blending stories of gods with stories of mortals. Only in the last two centuries, witnessing the ultimate alliance of history and ideology, which on its part claimed the ownership of the final and decisive truth, the historians assumed a responsibility to firmly separate mythology and historiography, making however their own myths based on available or selected historical sources. On the other side, the inability of history scholars to specify the boundaries of the field prevented them to protect their guild from amateurs and frauds, in contrast to e.g. physicians or engineers. The mass media, both print and audiovisual, have their own interest in introducing charlatans and myth-makers as serious scholars, so the balance is tending to change toward the phantasy i.e. myth and pseudo-history. It is particularly true if a subject discussed treats a question of national importance, and absolutely true if the *logos* of history is confronted with the *mythos* as an authoritative pronouncement concerning the very origin of a nation.

There are not many historical events where history and myth intertwine in a such extent as the fall of the medieval kingdom of Bosnia to the Ottomans in 1463. The event of an enormous historical importance introduced to the Balkans a new religion and a new civilization, and laid foundation for the formation of the one of the youngest European nations - the Bosniak one,² tracing its origin to the sole event of 1463, as well as the gradual process of Islamicization of country's Christian population, particularly strong in the 16th and 17th centuries.

The mythological narrative evolved in the late 19th century and kept alive in popular historiography until nowadays, goes as follows: Medieval Bosnians were predominantly adherents of a Manichaeistic *Bogumil* creed, as such they were oppressed both by Catholic and Orthodox Christian Churches, and were desperately hoping for the Ottoman Sultan to come and free them. The last Bosnian king, Stephen Tomašević (1438-1463), was feared, hated and despised for his flirting with the both churches, at times switching from one to the other, as well as for committing a patricide, namely poisoning his father, King Stephen Thomas (d. 1461). *Bogumil* faith had much in common with Islam, so Bosnians converted to Islam en masse upon Mehmed Fatih's arrival, rejected to defend the country and its detested king.

2 For a reader non-familiar with the Balkan affairs: the word *Bosnian* applies to all Bosnian population, Christian, Muslim and Jewish, while the term *Bosniak*, once synonym of the word *Bosnian*, since nineties applies exclusively to Islamicized population of Bosnia. In the recent years, the term *Bosniak* was extended to all Serbo-Croatian speaking Muslims of former Yugoslavia as far as Kosovo and North Macedonia even if ethnically and geographically distant and unrelated to Bosnia proper.

Patricide

The credit for the spread of the claim concerning the patricide allegedly committed by Stephen Tomašević belongs to the Ragusan Benedictine monk Mavro Orbini (1563-1614) and his widely read book *Il Regno degli Slavi*, published in 1601.³ Orbini inculcates the king for conspiracy with his uncle Radivoj, and eventually the murder of his father.

The earliest Western source from which Orbini could derive the information was Jörg von Nürnberg, a German gunsmith who in 1456 entered the service of Stephen Vukčić Kosača (1404-1466), the Grand Duke of Bosnia, four years later was taken captive by the Ottomans, and spent twenty years in their service, before managing to escape to Venice. In his book *Geschicht von der Turckey*, published in 1483, Jörg claims that King Thomas' brother, inspired by Matthias Corvinus (1443-1490), king of Hungary and Croatia, persuaded Prince Stephen Tomašević to transfer some castles to his uncle in return for his support in the patricide. The event infuriated the Ottoman Sultan who decided to raid Bosnia.⁴

The historical evidences, however, do not support the claim, and they lead to a supposition that King Thomas died of an unspecified illness. According to documents preserved in the Archives of Dubrovnik, on 8th of June 1461, more than a month before Thomas' death, king's envoy Rusko Tudrović was received by Dubrovnik's Senate delivering king's request for a physician. The request was granted, but the king died towards the end of July, and the physician Marin Radonjić returned to Dubrovnik.⁵

The archeological findings support the surmise. The remnants of the King Thomas' skeleton, escavated in the family crypt at the castle of Bobovac, show that the fifty year old king suffered from an advanced stage of dephorming spondylosis which made him virtually crippled.⁶

But, from where comes the wrong accusation? The only source for Jörg's claim, which was undoubtedly available to him during his twenty year long service for Ottomans, was Ottoman chronicler Tursun Bey, a contemporary

3 Mauro Orbini, *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiauoni* (Pesaro: Apresso Girolamo Concordia, 1601).

4 Jörg von Nürnberg, *Geschicht von der Turckey* (Memmingen: Albrecht Kunne, 1482/83)

5 Vladimir Ćorović, *Historija Bosne*, I (Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1940). A very good survey of the available literature concerning the circumstances of the death of Stephen Thomas are presented in: Amer Maslo, "Historiografske interpretacije o smrti bosanskog kralja Stjepana Tomaša," *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* 5 (2018): 189-211.

6 Pavao Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1973).

and the firsthand witness of the conquest of Bosnia, who in the 16th chapter of his *Târîh-i Ebu 'l-Feth* relates that among the reasons for Fatih's decision to break the peace agreement, next to his 'futile' claims on the fortress of Smederevo (Semendire) and the title of Serbian *despot*, was the fact that he procured the throne by murdering his father (*Bir dahi bu ki ol müdbir-i bed-fi 'âl bu cihetden ki atasın öldürüb kıral olmuşdı. Hıyânet-i 'ukûk-ı übüvvet hukûk-ı riyâsetden ana nasîb komamışdı*).⁷ I have no reason to doubt that Tursun was the one who invented the whole episode concerning the patricide, what was in full accord with the usual practice of Ottoman chroniclers, who had never seen the holy war or any pragmatic political reason as sufficient one for breaking a peace agreement, and were regularly producing a real or invented evidence of enemy's moral corruption, and presenting Ottoman Sultan as agent of God's justice and the assault as a deserved vengeance for disobeying the divine order.

Bosnian Bogumils

Although the origin of the legend about the betrayal and the mass conversion of the adherents of the Bosnian Church upon the Ottoman raid of 1463 could be traced back to the report of the papal legate to Stephen Tomašević's court, Nicholas of Modruš (1427-1480),⁸ it was for the first time launched into the historical science in the 19th century by a pan-Slavic oriented Croatian cleric Franjo Rački (1828-1894),⁹ and later accepted by Bosnian nationalist intellectuals like Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (1839-1902), and Safvet-beg Bašagić (1870-1934).

The theory received the first serious blow after the publication of the earliest Ottoman tax registers for Bosnia, dated 1468/1469, documenting that no mass conversion whatsoever happened in the 15th century, and that at the time of composing the register, two decades after the conquest, Islamicization was less than 2%.¹⁰

The historical sources also refuted the claim concerning the betrayal and the easy fall of the Bosnian state. Tursun Bey as a firsthand witness, offers a

7 Tursun Beg, *The History of Mehmed the Conqueror*, eds. Halil İnalçık and Rhoads Murphey (Chicago & Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1978).

8 See: Serafin Hrkać, "Nikola Modruški", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 3-4 (1976): 145-156.

9 Franjo Rački, "Bogumili i Patareni," *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* 7 (1869): 84-179.

10 Ahmed Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine* (Mostar: Islamski kulturni centar, 2008).

lengthy descriptions of fierce fighting (*kılıç kılıça belki saç saça sakal sakala olurdu*) against Bosnian soldiers, and numerous suicides committed by Bosnian women and children in order to avoid being captured (*hod çok kâfir ve kâfire, gulmân ve cevârî ve etfâl Türk almasun deyu terk-i cân idüib kendüyi ihtiyârile perrân iderdi*).

It is worth mentioning that the word *Bogumil* has never been used in contemporary sources for adherents of the Bosnian Church, and that the assertions of alleged similarities between dualistic Manichaean beliefs and a strictly monotheistic religion like Islam are not only baseless but also ridiculous.

The *Bogumil* theory suffered the final stroke in 1975, after the publishing of the influential related study of John Fine.¹¹ Today, it is generally abandoned even in Bosnia, with notable exception of some lone romantic pseudo-historians.¹²

Did Bosnians Hate Their King?

In particular during the Bosnian War (1992-1995) and its aftermath, the Turkish academia was confronted with an intensified interest in Bosnian history, and unsurprisingly, with the inflation of self-styled Balkan experts. Almost universally, the prominent place was allotted to Tursun Bey's assertion that 'Bosnians hated their king and desperately waited for the arrival of the Ottomans, whose righteousness, liking for justice and moral excellence were worldwide renown and acknowledged'.

I have already stressed the importance of Tursun Bey as a firsthand witness, notwithstanding his deficiencies and limits. I also have to mention that Tursun Bey maintained an extremely conventional and ornate style, abundant with Arabic and Persian idioms and references, which rendered its narrative even in Latin transliteration almost incomprehensible for pop-up experts trained neither in *elsine-i selâse* nor in any Balkan language. So, instead of very good transliterated edition of Mertol Tulum,¹³ the majority preferred a popular 'abridged and simplified' edition of Ahmet Tezbaşar, published by Tercüman newspaper in 1976.¹⁴

11 John V. A. Fine, *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries* (New York: Columbia University Press, 1975).

12 See e.g.: Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* (Sarajevo: Preporod, 1997); Enver Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: self-published, 1998).

13 Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, ed. Mertol Tulum (İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1977).

14 Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi*, ed. Ahmet Tezbaşar (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1976).

The Turkish word *sadeleştirme* has at least three different meanings depending on context. To the best of my knowledge, none of them includes notion of forgery, fabrication or manipulation. Still, this is exactly what the editor offered. In the chapter concerning the conquest of Bosnia some parts are, understandably, left out (including the two sentences on patricide), but strangely, some sentences which do not exist in the original text were ex post interpolated, among others a whole passage portraying the emotional attitude of Bosnians towards their king and approaching Ottomans: *Ayrıca memleketin iç durumu gayet kötü olup halk, hükûmeti ve idarecileri sevmezdi. Macarların zulüm ve baskıları neticesi yalnız halk değil, bazı asılzadeler bile şiddetle Türk idaresini istiyorlardı. Türklerin idareye getirdikleri düzen ve huzur, mal ve can emniyeti bakımından malûm ve meşhurdu. Muzaffer Osmanlı padişahı, İslâm'a davet etmek ve huzuru getirmek amacı ile Bosna üzerine sefer-i hümayûn buyurdu.*¹⁵ [sic]

At the beginning of my humble contribution to the Conference, I mentioned that mythology, compared with historiography has much more compelling power. The Bosnians are neither the first nor the last nation having at least two paralelly existing histories, one made of facts, the other made of dreams. When being accused for a reckless fabrication of historical facts and mythologizing the past, a modern Bosnian pseudo-historian stated, with good reason, that he is only doing what his Serbian, Croatian, or Turkish counterparts had done some two hundred years ago.

Aristotle argued that human imagination (in his case drama, especially tragedy) had, sub specie aeternitatis, a higher epistemological value than history, i.e. the actual truth, since it depicts not what *happened* by a haphazard decision of a whimsical god, destiny, miracle or accident, but what *should happen* according to the eternal cosmic logic and the infallible law of justice. Historians are not disinterested, cold and dry notaries of the events, but those who present them in a form appealing to their respective communities' understanding of just, good, and beautiful, in accord with the ancient Arabic saying that the truth is expected from prophets, and the beauty is expected from poets. I would add, from historians too.

15 Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi*, 97.

Fetihte Surlara Sancak Dikme Meselesine Farklı Analitik Bir Yaklaşım “Ulubatlı Hasan” Rivâyeti Efsâne Midir, Gerçek Midir?

Hakan Yılmaz*

*“Şarkta uydurma efsane yapılmamıştır. Mutlaka
bunun asılları vardır. Lâkin rivayetlerdeki farklar
bu asılları efsaneleştirmiştir.”*

(A. Süheyl Ünver, “Fatih Devri Fıkraları”, *İstanbul Risaleleri*, II, 135)

Giriş

İstanbul’un fethi tarihin dönüm noktası sayılabilecek en önemli olaylardan biri olduğu için aynı zamanda üzerinde de en çok tartışılan tarihî meselelerden biri olmuştur. XVI. yüzyılda fethin “*şulhen mi, ‘anveten (savaşla) mı*” gerçekleştiği tartışmasıyla başlayıp, günümüze dek farklı iddialar ekseninde çeşitlilik kazanan bu tartışmaların en önemlilerinden biri, hattâ belki de en önemlisi; fethiye tanık olmuş Bizans’lı müverrih Yorgios Sfrancis’in (ö 1478’den sonra) uzun zamandır haksız gerekçelerle Makarios Melissinos’a atfedilen *Chronicon Maius*’unda yer alan “Ulubatlı Hasan” rivâyetinin efsâne mi, gerçek mi olduğu konusudur.

Sfrancis’in muhâsaranın iyice şiddetlendiği bir anda, Lopadion (Ulubat)’lı olduğunu bildirdiği “*Hasan*” adlı bir yeniçerinin surlara sancak dikerken şehid olması ânını ayrıntılı olarak aktaran bu rivayeti, ilk kez XX. yüzyılın başlarında Osmanlılar’da belirgin bir şekilde ön plâna çıkarılmış ve Ulubatlı Hasan’ın “İs-

* Araştırmacı-Yazar & Yeniçağ Tarihi Uzmanı

tanbul surlarına sancak diken ilk yeniçeri” olduğu bilgisi zamanla halk arasında bilinen en meşhur rivayet hâlini almıştır. Ne var ki rivayetin muhtasar bir kaynağın genişletilmiş versiyonunda yer alması; 1930’larda Yunan ve Romen akademik çevrelerinde kronikteki bilgilerin Safrancis’e ait olmadığı ve buna bağlı olarak son zamanlarda “Ulubatlı Hasan”ın da sonradan uydurulmuş “efsâne”ler arasında yer aldığı yönünde asılsız birtakım iddiaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Konuyu tartışan araştırmacılardan bir kısmı rivayeti tereddütsüz “efsâne” sayarken, kimileri ise bu konuda peşin bir hükme varılmayacağı, mevcut kıstasların rivayeti asılsız saymak için yeterli olmadığı yönünde nispeten daha temkinli bir yol izlemişlerdir.

Bu bildiride “Ulubatlı Hasan” rivâyeti literatürdeki diğer metin örnekleriyle karşılaştırılarak, kaynağı *Chronicon Maius* hakkındaki trajikomik iddialar bilimsel deliller ışığında yeniden masaya yatırılacak; konu ile ilgili tüm muhâlif yaklaşımlar farklı analitik bir yaklaşımla yeniden ele alınıp çözüme kavuşturulacak ve fethin en büyük şehidi olan Hasan’ın İstanbul’da tarihî yarımadaının merkezinde ortaya çıkan kabri, yıktırılan mescidi, Bursa Ulubat Gölü yakınlarında ve Edirne’deki vakıf köylerine ilişkin vakfiyesi, yaptırdığı hayır eserleri ve soy seçeresi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durularak, esrarengiz kimliği bu tarihî ve topografik deliller ışığında tüm yönleriyle aydınlatılmaya çalışılacaktır¹.

“Ulubatlı Hasan” Rivayeti ve Asılsızlığına İlişkin İddiaların Genel Bir Değerlendirmesi

İstanbul’un fethi Türk ve dünya tarihi için apayrı bir önem ve değer taşıyan nadir olaylardandır. Dünyanın en stratejik ve en güzel şehri konumundaki Konstantinopolis’i fethetmek için pek çok dünya hükümdarı şehrin üzerine sayısız seferler düzenleyip amaçlarını elde edemediği geriye dönmüşken; bu büyük devlete erişmeyi kendisi için en büyük gaye edinen Sultan II. Mehmed sonunda şehri ele geçirmeyi başarmış ve “Fâtihi” unvânını kazanarak gelmiş-geçmiş en büyük dünya hükümdarları arasında yerini almıştır. Aynı zamanda Peygamberî bir müjde de olan fethi kendisini teşvik eden ve kuşatmanın en kritik anlarında yeniden gayrete getiren Şeyh Akşemseddin de o zamandan beri fethin “Mânevî Fâtihi” kabul edilirken; şehrin fethi uğruna kara surlarının en büyük kapısı olan Romanos/Topkapı burcunun üzerine çıkıp canı pahasına Fâtihi’nin sancağını diktiği bilinen “Ulubatlı Hasan” ise, asırlar-

1 Bu bildirinin çok kısa bir özeti, sunuluşundan kısa bir süre sonra yeni bâzi ilâve, çıkartma ve değişikliklerle *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*’nde yayımlanmıştır: Hakan Yılmaz, “Keşfedilen Kabri, Yıkılan Mescidi ve Ulubat Gölü Civarındaki Köyünün Vakfiyesi Işığında; Fâtihi’nin Alemdârı, Şehidler Serdârı ‘Ulubatlı Baba Hasan’”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121/239 (Mart-Nisan 2019), 383-404.

ca نعم الجيش “Ni ‘mel ceyş”in en büyük simgesi ve fethin en büyük şehidi olarak algılanıp, Türk halkı tarafından her zaman büyük bir minnet ve saygı ile anılmıştır.

Fethetme bizzat tanık olan ünlü Bizans’lı tarihçi ve devlet adamı Yorgios Sfrancicis, *Chronicon Minus* adıyla bilinen kısa kroniğinin genişletilmiş versiyonu olan *Chronicon Maius*’ta; İstanbul surlarına ilk sancağı diken Osmanlı askerinin aslen Lopadion (Λουπαδίου/Ulubat)’lı olan “Χασάνης/Hasan” adında iri yapılı, çok güçlü bir yeniçeri olduğunu belirtmiş ve bu bilginin ilk defa XIX. yüzyılın başlarında, Hammer’in 1827’de yazmaya başladığı Almanca *Târih*’i aracılığıyla literatüre girdiği² kabul edilmiştir. Ancak bu ve benzeri eserler uzun süre Türkçe’ye çevrilmediği için Hasan’la ilgili bu çağdaş satırlar, Osmanlı coğrafyasında bir sonraki yüzyılın başına kadar hiç kimse tarafından fark edilmemiştir.

Yorgios Sfrancicis, XX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar kendisine aidiyetinde hiç kimsenin şüphe etmediği *Chronicon Maius*’unda, elinde kılıcıyla ilk kez surlara çıkmayı başaran, üzerine taş ve oklar yağdıran Rumlar’ı kendisine has şiddetiyle tek başına dağıtıp kaçırarak, ne var ki sonunda kanlar içinde kalıp burcun üzerinde şehid olan “Ulubatlı Hasan” ve beraberindeki otuz kişiyi bir görgü şahidinin sıcak üslûbuyla aynen şöyle tasvir etmişti:

“Καί τις ιανίτζαρις τοῦνομα Χασάνης, ἐκ τοῦ Λουπαδίου ὁ γιγαντώδης ὄρμητο λένδρος, ὑπὲρ κεφαλῆς τῆ ἀριστερᾶ χειρὶ τὸν θυρεὸν βαλὼν, τῆ δὲ δεξιᾷ τὸ ξίφος ἀσπασάμενος, ἐπὶ τὸ τεῖχος, οὗ ἐθεώρει τὴν σύγχυσιν, ἐχώρησεν. Εἶποντο δὲ αὐτῷ καὶ ἕτεροι ὡσεὶ τριάκοντα τὴν ἀνδρείαν ζηλώσαντες. Οἱ δὲ ἐναπομείναντες ἡμέτεροι ἐν τῷ τείχει κατεκόντιζον αὐτοὺς καὶ βέλεσιν ἔβαλλον καὶ λίθους ὑπερμεγέθους ἐκύλιον κατ’ αὐτῶν· δέκα καὶ ὀκτὼ ἐξ αὐτῶν ἀπεκρήμνισαν. Ὁ δὲ Χασάνης οὐ πρότερον ἐπέσχε τὴν ὄρμην ἢ ἀνελθεῖν ἐν τοῖς τείχεσι καὶ τρέψασθαι τοὺς ἡμετέρους. Ἦνίκα γοῦν ἐκράτησε τῆς ἐπιχειρήσεως, καὶ ἕτεροι πολλοὶ ἀκολουθήσαντες ἀνῆρχοντο εἰς τὸ τεῖχος. Καὶ τοὺς ἀναβαίνοντας οὐκ ἔφθανον κωλύειν οἱ ἡμέτεροι διὰ τὴν ὀλιγότητα· οἱ δὲ πολέμιοι πλῆθος ἦσαν, τοῖς δὲ ἀναβάσι συμπεσόντες ἐμάχοντο καὶ ἦν οὐκ ὀλίγος αὐτῶν ὁ φόνος. Καὶ ὁ Χασάνης μαχόμενος προσπαισθεὶς πέτρα τινὶ κατέπεσεν. Ἐπιστραφέντες δὲ οἱ ἡμέτεροι καὶ ἰδόντες αὐτὸν κείμενον ἔβαλλον πάντοθεν, ὁ δὲ εἰς γόνυ διαναστὰς ἡμύνητο· ὑπὸ δὲ τοῦ πλήθους τῶν τραυμάτων παρείθη τὴν δεξιὰν καὶ κατεχώσθη τοῖς βέλεσι. Καὶ ἕτεροι πολλοὶ ἀπε κτάνθησαν.”³

2 Bu kısmın Türkçe tercümesi için, bk. Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, I, çeviren: Mehmed Atâ, sadeleştirip özetleyen: Abdülkadir Karahan, IV. Baskı (İstanbul: MEB Yayınları, 2005), 185.

3 Yorgios Sfrancicis, *Chronicon Maius*, British Library, Add. Ms. 36539, f. 84^v, st. 6-27; Georgios Sphrantzes, “Cronica (Chronicon Maius): 1258-1481”, *Memorii*, II, Editie Critica de Vasile Grecu, (București (Bükreş): Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, 1966), 426-429.

“İşte o sırada aslen Lopadion (Ulubat)’lı olup koca bir vücûda sâhip olan ‘Hasan’ adlı bir yeniçeri, sol eli ile başının üstüne kalkanını tutup, sağ eli ile kılıcını çekti ve bizimkilerin şaşkınlık içinde geri çekildikleri o bölgede surun tepesine doğru atıldı. Onunla aynı cesareti göstermek isteyen otuz kadar diğeri de kendisini takip etti. Bizimkilerden hâlâ surlarda kalanlar ise üzerlerine kayaları yuvarlıyorlardı ve onlardan on sekizini aşağı attılar. Ne var ki, Hasan kendisine mahsus şiddeti ile sürun üzerine çıkıp bizimkileri kaçırmayı başardı. Bu zafer üzerine diğeri de onu takip ederek surlara tırmanma fırsatını buldular. Bizimkiler, sayılarının pek az olması nedeni ile sûra tırmananlara mânî olamadılar. Düşmanın sayısı fazla idi, buna rağmen yine de yukarıya çıkanlara saldırdılar ve onlardan birçoğunu öldürdüler. Bu çatışma sırasında Hasan’a bir taş isâbet etti ve onu yere yıktı. Kendisini yere yıkılmış görünce, bizimkiler de üstüne her taraftan taş fırlatmaya başladılar. O ise dizleri üstüne kalkmış kendini savunmaya çalışıyordu. Ancak almış olduğu pek çok yaradan dolayı artık sağ kolu işlemez oldu ve oklarla kaplandı, nihâyet beraberindeki pek çok kişi ile birlikte öldü.”⁴

Sfrancis’in *Chronicon Minus*’u ile aynı üslûba sâhip oluşu ile dikkati çeken bu rivayette göze çarpan en önemli noktalar; içindeki tasvirlerin çok canlı ve ayrıntılı şekilde sunulduğu ve olup-bitenleri direkt ilk ağızdan aktaran sıcak bir anlatımın metne kuvvetle hâkim oluşudur. Ulubatlı Hasan’la ilgili bu satırları *Chronicon Maius*’tan naklederek onu fethin en büyük kahramânı olarak literatüre kazandıran ilk müellif aslında Hammer değil, ondan bir buçuk asra yakın bir süre önce Fatih’in biyografisini ve fetihlerini anlatmak için iki ciltlik ayrıntılı bir monografi kaleme alan ünlü Fransız tarihçi Georges Guillet de Saint George (1624-1705)’dur. Guillet 1681’de yazdığı *Histoire du regne de Mahomet II. Empereur des Turcs* adlı eserinin ilk cildinde, Ulubatlı Hasan’ın son hücumdaki büyük fedâkârlığını Sfrancis’ten naklen kayıt altına almakla yetinmemiş; onun surlara çıkan ilk otuz kişinin kumandanı olarak elinde kılıcıyla Romanos Burcu’nda şehid düşmekle Türkler arasında ebedileşmiş, fethi damgasını vurmuş en büyük ve en seçkin Osmanlı askeri olduğunu idealize edecek bir tarihî perspektif inşâ etmiştir.

Şimdiye kadar İhtifalci Mehmed Ziyâ’nın 1914’teki ilk Fetih İhtifâli (kutlaması) hakkında *Tanin Gazetesi*’nde yayımlanan bir yazısından⁵ hareketle, Osmanlılar’ın bu tarihe kadar surlara çıkan ilk asker olarak “Balaban Çavuş”u

4 Bu Türkçe tercüme, cümleleri toparlayıcı küçük düzeltmelerle; Kriton Dinçmen, *Şehir Düştü: Bizanslı Tarihçi Francis’den İstanbul’un Fethi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 95-96’dan alınmıştır.

5 Mehmed Ziyâ Beg, “İstanbul’da Türkler: Dört Yüz Altmış Birinci Devr-i Senevi, İlk Huşbe-i Şehâmet”, *anin Gazetesi*, sene: VI, sayı: 1965, 18 Receb 1332 / 30 Mayıs 1330 / 12 aziran-ı Efrencî 1914, 2-3.

bildikleri⁶; “Ulubatlı Hasan”ın ise çok daha sonraları, İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın meşhur *Osmanlı Tarihi*’ni yazdığı 1947 yılından itibaren yaygınlaşıp efsaneleştiği iddia edilmiş⁷ ve bundan sonra akademik çevrelerde, basın-yayın organlarında ve özellikle sanal ortamda sürekli tekrarlanıp duran ifâdeler eşliğinde “*Ulubatlı Hasan adlı birinin hiç yaşamadığı*” furyası sürüp gitmiştir⁸.

Marin Barletî’den nakledilen bu gazete haberinde “*Balaban Beg*”ın adı geçmek ve onun “*Surlara çıkıp şehre giren ilk kişi*” olduğundan söz edilmekle birlikte, konuya iddiâ sâhiplerinin mantığıyla yaklaşılabilecek olursa; Barletî’nin ifâdelerine göre bu bilgi de bir “*duyuntu*”dan ibâret kalmaktadır⁹. Kaldı ki bizim tespitlerimize göre; 1914’de *Tanin Gazetesi*’nde yayımlanan İhtifâl haberinden önce, “Ulubatlı Hasan” adında birinin Osmanlılar nezdinde bilinmediği iddiâsı da tamamen yanlıştır. Zira bu konuda yaptığımız küçük yüzeysel bir araştırma dahi göstermiştir ki; bu tezin tam aksine Ulubatlı Hasan, *Hammer Tarihi* Türkçe’ye tercüme edilmeden sekiz ve *Tanin Gazetesi*’ndeki ihtifâl haberinden tam on dört yıl önce, 1316/1900’de İstanbul’un fethine dâir *Feth-i*

- 6 “İstanbul Hicret-i seniyye’niñ 857 senesi Mayıs’ınıñ laîf ü tarâvet-nisâr bir şabâhına müşâdif Mayıs’ın yigirmi toközuncü günü feth edilmişdi. Yeniçeri neferlerinden Balabân Çavuş’un, ilk def’a olarak Topkapu sürü üzerine rekz ü i’lâya muvaffak olduğu râyet-i Muhammedi’yi müte’âkib, her tarafdan birden çalınan kös-i zaferlerin velvele’-i tebşirâtı, topların ıurâka’-i dehşet-nisârı arasında gûl-güle’-i tekkirât ü tehlilât ile mansûr ü muzaffer ordumuz Topkapu cihetinden akın akın şehre girenken Fâtih-i celâdet-şî’âr, esb-i süvâr-i şehâmet olduğu hâlde, yed-i yemin-i gâlibânesinde seyf-i şârim-ı saqveti orduya toğrı şallayarak: ‘Ganâ’im siziñ, mebânî benimdir!’ diye mehîb ü müheyyic şadâsıyla cihân-gîrlere, fâtihlere ders-i ırfân ve medeniyet veriyordu.” Mehmed Ziyâ Beg, “İstanbul’da Türkler”, *Tanin Gazetesi*, VI/1965, 3.
- 7 Krş. V. Engin, “Ulubatlı Hasan’ı Bırak, Balaban’a Bak!”, 11; Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012); a.mlf., *Truva’nın İntikamı*, 86-90. “Ulubatlı Hasan” isminin 1947’den önce hiç kimse tarafından işitilmediği iddiâsının tam aksine, öne sürülen tarihten tam yirmi yıl önce, 1927’de tarihî yarımada içindeki bazı sokak adları değiştirilirken Ayvansaray’daki *Hançerli Panayia Rum Kilisesi*’nin bulunduğu “*Hançerli Kilise Sokak*”ın adı “*Ulubatlı Hasan Sokak*” olarak değiştirilmiştir ki, bu Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında olduğu gibi, Cumhuriyet’in ilânından sadece dört yıl sonra da Ulubatlı Hasan’ın halk arasında ismi sokaklara konulacak kadar benimsenmiş ve özümsemiş simge bir kahraman olarak algılandığını açıkça gösterir. Aynı şekilde, yine Ayvansaray’da 1932-1933 Eğitim-Öğretim yılında hizmete açılan “*Ulubatlı Hasan İlkokulu*” da, Hasan’ın isminin bu târihlerde hâfizalarda ne kadar kuvvetle yerleşik bulunduğunu kanıtlayan bir başka delildir.
- 8 Erdoğan Aydın, *Fatih ve Fetih, Mitler ve Gerçekler*, (Ankara: Doruk Yayımcılık, 1997), 86 vd.; Vahdetin Engin, “Ulubatlı Hasan’ı Bırak, Balaban Çavuş’a Bak!”, *Hürriyet Tarihi*, 28.05.2003, 10-11; Feridun Emecen, *İstanbul’un Fethi Olayı ve Meseleleri* (İstanbul: Kitabevi, 2003), 27, 44, 49; Feridun Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 317, 336; Emecen, “İstanbul’un Fethi: Son Kuşatma ve Konstantinopolis’in Düşüşü”, *Düşten Fethi İstanbul*, ed.: Coşkun Yılmaz (İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı, 2015), 93; Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, I (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2002), 57-58 + Genişletilmiş II. Baskı (İstanbul: Nisan 2012); Erhan Afyoncu, *Truva’nın İntikamı* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012), 86-90; İlber Ortaylı, “Şanlı bir tarihin ‘renkli’ balonları”, haber: Şenol Demirci, “İşte tarihi palavralar” ara başlığı altında, *Milliyet Gazetesi*, 02.09.2003; Murat Bardakçı, “Ulubatlı da Bir Şey mi, Daha Yığınla Tarihi Hurafemiz Var”, *Hürriyet Gazetesi*, 07.09.2003, vb.
- 9 Feridun M. Emecen, “Menkıbe-Tarih İlişkinin Çarpıcı Bir Örneği: İstanbul’un Fethinde Surlara İlk Çıkanın Kimliği Meselesi”, *İ. Aydın Yüksel’e Armağan*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2012), 258.

Celil-i Koştanîniyye isminde bir monografi kaleme alan Ferik Ahmed Muhtar Paşa tarafından, oldukça net ve vurgulu bir biçimde “*Burçlara ilk sancağı diken Osmanlı askeri*” olarak gösterilmiştir.

Burada müellif, Hasan’ın şehâdet anlarını Hammer aracılığıyla Sfrancis’ten naklen aktardıktan sonra, onun haklı olarak tüm Osmanlı tarihinin gelmiş-geçmiş en büyük kahramanlarından biri olduğunu önemle vurgulamış; varlığını ve milleti uğrunda eşsiz fedakârlığını Türk tarihi içinde ölümsüzleştirecek ilk ve en önemli adımı atarak hakkında şu mühim değerlendirmeyi yapmıştır:

“Ulubadlı Hasan’ın kahramınca olan şu hareketi Rûm müverrihîn-i kadîmesiniñ ve anlardan iktibâsen i’tâ-yı ma’lûmât iden Hammer’ın beyânât-ı sâbıkasıyle mertebe’-i *sübûtda* olmağla, müşâr^{um}-ileyhiñ ‘*Osmanlılık nâm* ve şerefini ebedî kılan ‘*Osmanlı* kahramanlarının en büyüklerinden biri olduğına *şüphe* yoktur.”¹⁰

Fethi müstakil olarak ele aldığı için Hasan’ı doğrudan Türk tarih literatürüne katmış bulunan bu meşhur eserde yapılan vurgunun, bir gazete haberinden çok daha önemli olduğunda şüphe yoktur. Şu hâlde Ulubatlı Hasan’ın ilk kez dünyâ literatürüne girişi, Guillet’in XVII. yüzyıl sonlarında hazırladığı Fatih monografisi; Osmanlı literatürüne girip yerleşmesi ise XX. yüzyılın başında, Ferik Ahmed Muhtar Paşa’nın *Feth-i Celil-i Koştanîniyye*’inde Hammer’dan yaptığı tercüme sayesinde olmuştur. Mehmed Ziyâ, Marin Barleti’nin *Historia de Vita et gestis Scanderbegi Epirotarum Principis* adlı kroniğinden naklen¹¹ “*Balaban Çavuş*”a odaklı daha farklı bir perspektif inşa etmeye çalışmıştır ki, bu aslî kaynaktan yalnız “sûra çıkıp şehre girdiği” belirtildiği hâlde, onun Balaban’ı “*râyet-i Muhammedî*”yi “*ilk def’a olarak Topkapu sûrı üzerine rekz ü i lâya muvaffak*” olmuş bir yeniçeri olarak göstermesi, günümüzde de Balaban’ın direkt Hasan’a alternatif bir isim ve Sfrancis’in verdiği bilginin “*şüpheli*” olduğu algısının yayılması sonucunu doğurmuştur.

10 Hammer’dan naklen, bk. Ferik Ahmed Muhtâr Paşa, *A’yâd-ı Mefâhîr-i Milliyye’-i ‘Osmaniyye’den ‘Osmanlılığın Avrupa’da Tarz-ı Te’essüsü, yâhûd Feth-i Celil-i Koştanîniyye* (İstanbul: Tâhir Beg Matba’ası), 1316/1900, 202.

11 *Tanin Gazetesi*’nin İhtifâl haberinin yayımlandığı nüshasının ilk sayfasında, Efdaleddin Bey’in kaleme aldığı “Fâtih ve İstanbul” başlıklı yazısında Osmanlı “*aleyhdâr*” müverrihler arasında بارله نبوس “*Bârletiyûs*” ve فرانسس “*Frânzes*”in adlarını da sayması (krş. *Tanin Gazetesi*, sene: VI, sayı: 1965, 18 Receb 1332 / 30 Mayıs 1330 / 12 Haziran-ı Efrenci 1914, 1); bu dönemde gerek Ulubatlı Hasan’ın gerekse Balaban’ın aslî kaynaklarının içeriklerinin Türk müellifleri tarafından çok iyi bilindiğini gösterir ki; bu, İhtifalci Ziyâ’nın da Balaban’la ilgili bilgileri doğrudan Marin Barleti’den aktardığını kesinleştirmekle kalmaz; 1900 yılından beri Ahmed Muhtar Paşa aracılığıyla literatüre yerleşen “Ulubatlı Hasan” isminin bu yıllarda bilinmediği iddiasınının da isâbetsizliğine apayrı bir kanıt teşkil eder.

İhtifalci'nin bu kıyasındaki en büyük yanılığı; rivâyetin aslı yazarı Marin Barleti Balaban'ın surlara sancak diktiğinden hiç söz etmeyip, onu sadece “*burca ilk çıkan*” ya da “*şehre ilk giren kişi*” olarak betimlemesine; yıllar önce Georges Guillet de (ö. 1705) Fatih adına yazdığı kapsamlı monografide Hasan'la onun arasındaki bu önemli fark ve ayrımı açıkça göstermesine rağmen, günümüz araştırmacılarının ısrarla bu ikisinden birini diğeri'nin alternatifi olarak sunma yarışına girişmeleridir.

Ulubatlı Hasan'ın tarihte hiç var olmamış efsanevî bir karakter ve hayalî bir kişilik olduğu yanılığından hareketle, böyle bir kimsenin “*Osmanlı kaynaklarında geçmediği*” varsayımından yola çıkarak, -ilginç bir tutarsızlıkla- yine bir Osmanlı kaynağında değil, efsanelerle karışık bir Romen kroniğinde adı geçen “*Mustafa*” adlı bir beyi ona alternatif isimler arasında sayan ve ardından İstanbul'un ilk sü-başısı “*Karışdırân Süleymân*”ı “*Bir Osmanlı kroniğinde adı geçtiği*” için daha kuvvetli bir aday olarak yansıtanlar da olmuştur¹². Ancak bu yapılırken, şehre girme ve sancak dikme girişimlerinin çok farklı noktalarda, belli bir kronolojik periyoda göre gerçekleştiği unutulduğu için, öne sürülen en kuvvetli adayın diğeri'nin yerine geçmesi temelinde, işin daha en başında tarihen isabetsiz ve bilimsellikten çok uzak bir yol tutulmuştur.

Bu yaklaşımların ne kadar yüzeysel ve tarihî açıdan ne kadar isabetsiz olduğu, birazdan çağdaş kesin kanıtlar ışığında daha net bir şekilde gösterilecektir.

***Chronicon Maius*'un Sfrancis'e Ait Olmayan Pseudo (Sahte) Bir Eser Olduğu İddiâlarının Kesin Bilimsel Kanıtlar Işığında Çürütülmesi**

Ahmed Muhtar Paşa'nın meşhur eseri *Feth-i Celil-i Kostonîniyye*'de yer alıp literatürde yavaş yavaş fethin simgesine dönüşmeye başlayan “*Ulubatlı Hasan*” rivayeti, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kimi zaman gerginleşip kimi zaman sakinleşen Türk-Yunan diplomatik ilişkileri ekseninde, fetih bağlamında çoğu zaman etkisini daha da kuvvetle hissettirmiştir. Bu durum ise bekleneceği üzere Yunan ve Romen siyasî ve akademik çevrelerinde ciddi bir rahatsızlığa neden olmuş; 1931 yılından itibaren -aslen İstanbul doğumlu olan ve 1926 yılına kadar İstanbul'da yaşayıp eserler kaleme alan- Yunan tarihçi Ioannes Papadopoulos (ö. 1957), bilâhare Romen târihçi Vasilis Grecu ve Hanak-Philippides gibi araştırmacıların temelsiz iddiâları ekseninde; -hiçbir bilimsel kaygı gözetilmeksizin- Sfrancis'in *Chronicon Maius*'unun “*pseudo*” (sahte) bir eser oldu-

12 Emecen, “Menkibe-Târih İlişkisinin Çarpıcı Bir Örneği...”, 251-260; Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul; Yeditepe Yayınları, 2011), s 127.

ğu ve XVI. yüzyılda Monemvasia metropoliti Makarios Melissinos (ö. 1585)¹³ tarafından uydurulduğu iddiasının türemesi sonucunu doğurmuştur¹⁴. Bu konuda ortaya atılan sözde kanıtlar başlangıçta meseleye objektif yaklaşan bilim adamları tarafından peşinen reddedilmişse de¹⁵, içeriği yeterince sorgulanmadan yeni bir keşifmiş havasına sokularak zamanla tarih câmiasında abartılı bir şekilde rağbet bulmuştur.

Adı geçen araştırmacıların kroniği başkasına değil de özellikle Melissinos'a atfetmeleri, kendi ütopyalarından başka hiçbir temele dayanmayan bu sabit varsayıma odaklandıkları gerekçeler ekseninde; eseri güya uydurduğu öne sürülen “*sahtekâr*” (!) derleyicinin Mora'da yaşamış bir kimse olması, genişletilmiş metinde de Mora'ya ve Melissinos ailesine ilişkin yeni bâzı eklentilerin bulunması ve kroniğin nüshalarının Makarios Melissinos'un son zamanlarını geçirdiği Roma ve Napoli çevrelerinde yer alması... gibi basit ve yüzeysel bir takım temellendirmelere dayanır. Oysa eserin aslı müellifi Sfrancis'in Konstantinopolis'in düşmesi sonrası kaçıp sığındığı yer de -bizzat kendi ifâdelelerine göre- Mora'dır ve üstelik 1460'ta Fâtih'in burayı da fethetmesi üzerine o, Korfu Adası'ndan yola çıkarak tıpkı Melissinos gibi Roma ve Venedik'e geçiş yapıp 1466 yazı boyunca bu bölgelerde de kalmıştır. Ayrıca iddiâ edildiği gibi aslında *Chronicon Maius*'un değil, Sfrancis'e ait olduğunda şüphe edilmeyen *Chronicon Minus*'un tüm nüshaları -başta Napoli ve Vatikan çevreleri olmak üzere- İtalya'dadır¹⁶. İşte iddiâcılar büyük bir çelişki ve çarpıtma eseri olarak,

13 Mora'da yaşayan ve 1573-1577 yılları arasında Monemvasia metropoliti olan, yaşamı süresince Osmanlı aleyhtarı faaliyetleri ile tanınan Makarios Melissinos'un ayrıntılı biyografisi için, bk. Ioannes K. Chasiotes, *Μακάριος, Θεόδωρος και Νικήτορος οί Μελισσηνοί (Μελισσοουργοί)*, (Tessalonica, 1966); F. Dölger, “Ein literarischer und diplomatischer Fälscher des 16. Jahrhunderts: Metropolit Makarios von Monembasia”, Otto Glauinig zum 60. Geburtstag, Festangabe aus Wissenschaft und Bibliothek (Leipzig 1936), 25-36.

14 I. Papadopoulos, “Phranzès estil réellement l'auteur de la grande chronique qui porte son nom?”, *Actes du IVe congrès international des études byzantines I*, *Bulletin de l'institut archéologique bulgare*, IX, Sofia 1935, 177-189; Papadopoulos, “Über 'Maius' und 'Minus' des Georgios Phrantzes und über die Randoten des angeblichen Pachomios.”, *Byzantinische Zeitschrift*, XXXVIII (1938), 323-331; Vasile V. Grecu, *Georgios Sphrantzes. Leben und Werk. Makarios Melissenos und sein Werk*, extras din “Byzantinoslavica”, XXVI/1 (1965), 62-73; Vasile Grecu, *Introducere*, XIII-XIV; Marios Philippides, “The Fall of Constantinople: Bishop Leonard and Greek Accounts”, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, XXII, (1981), 287-300.; W. Hanak-M. Philippides, *The Siege and Fall of Constantinople in 1453*, (Farnham, Ashgate, 2011), 152-160; Levent Kayapınar, *Chronicon Minus: İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis'in Anıları*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), 1-16.

15 Meselâ, bk. M. Carrol, “Notes on the Authorship of the siege section of the Chronicon Maius of Pseudo-Phrantzes book III”, *Byzantion*, LXI (1971), 28-44; LXII (1972), 5-22; LXIII (1973), 30-38; LXIV (1974), 17-22.

16 Nitekim Riccardo Maisano, *Chronicon Minus*'un Biblioteca Nazionale di Napoli (Napoli Milli Kütüphânesi), Codex Neap. XVI.A.10'da yer alan yazmasını 1990 yılında Roma'da İtalyanca tercümesiyle birlikte neşretmiştir: Riccardo Maisano, *Cronaca, Giorgio Sfranze*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Series Italica, Vol: 29, Accademia Nazionale dei Lincei, Roma 1990. Levent Kayapınar *Chronicon*

Chronicon Minus'un bu bölgedeki mevcut nüshalarını¹⁷ tereddütsüz Sfrancis'e ait kabul ederken, *Maius*'un nüshalarını¹⁸: “*Burada Melissinos yaşamıştı!*” diyerek, hiçbir delile dayanmadan keyfi bir biçimde ona atfetmişlerdir¹⁹. Bu ise akademik realite ile zerre kadar bağdaşmayan, ilmî bütün kriter ve teâmülleri fütursuzca ayaklar altına alan apaçık bir tahrif girişimidir.

Melissinos'tan yüz yirmi yıl önce kroniğin aslı müellifi Sfrancis de uzun süre Mora'da yaşamış ve İtalya'da kalmışken, üstelik her iki kroniğin de nüshaları aynı bölgelerde yer alıyorken, bir çarpıtma ve çelişkiler ağından ibâret olan bu taraflı iddiâların isâbetsizliği ve kroniği Melissinos'a atfetmeye delil teşkil edemeyeceği çok açıktır. Şu hâlde bu iddiâlar -aşırı cehâletten kaynaklanmıyorsa- hangi “*mâsum*” amaca hizmet etmek için ortaya atılmıştır? Hâlbuki tıpkı Melissinos gibi Grek asıllı bir din adamı olan ve Roma çevrelerinde bulunan, dönemin tarihî ve biyografik kaynaklarını yakından tanıyan Leo Allatius (1586-1669), onun ölümünden sadece altmış beş yıl gibi kısa bir süre sonra yazdığı ve yayınladığı eserlerde *Chronicon Maius*'un Melissinos'a ait olmayıp,

Minus'a yazdığı “Değerlendirme”de Napoli nüshasını esas alan bu neşre atıfta bulunmasına, hattâ hazırladığı tercümede bu çalışmayı tâkip ettiğini kendi diliyle açıklamasına rağmen (krş. Kayapınar, *Yorgios Sfrancis'in Anıları*, 8), hemen iki sayfa sonra seleflerinin müzmin iddiâlarını tâkiben *Chronicon Maius*'a ait elyazmalarının “*Melissinos'un yaşadığı Napoli gibi yerlerde bulunmasının, eserin 1573-1575 yılları arasında Metropolit Makarios Melissinos tarafından yazıldığı tezini kuvvetlendirdiği*” isâbetsiz yorumunu tekrar ederek ilginç ve sıradışı bir çelişki örneği sergilemiştir (s. 10).

- 17 *Chronicon Maius*'un nüshalarının bir kısmı gibi, *Chronicon Minus*'un da XVI.-XVII. yüzyıllarda istinsah edilmiş en eski ve en meşhur nüshalarının hepsi Melissinos'un yaşadığı dönem yahut sonrasına tekabül eden, onun son zamanlarını geçirdiği İtalya çevresinde; Vatikan, Napoli ve Torino gibi şehirlerde yer alır: Bibliotheca Apostolica Vaticana, Ottob. Gr.: 260, ff. 113-206; Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vaticanus Barb. Gr.: 175, ff. 1-97; Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. Barb. Gr.: 176, ff. 1-81; Torino Biblioteca Nazionale Universitaria, Taurinensis: 246 (BVI/20); Biblioteca Nazionale di Napoli, Codex Neap. XVI.A.10 (ff. 1r-85v). Riccardo Maisano *Chronicon Minus*'un Napoli nüshasını tanıttığı “Riconsiderazioni Sul Testa Delle Memorie di Giorgio Sfranze” başlıklı makalesinde (*Talariskos. Studia graeca Antonio Garzya sexagenario a discipulis oblata*, Napoli 1987, 363-390) bu nüshaların özelliklerine de kısaca değinmiştir.
- 18 Biblioteca Ambrosiana, Milan (Milano), Cod. P.24 (Sup. Gr.: 613); Biblioteca Ambrosiana, Milan, Cod. P.123 (Sup. Gr. 641); Bilioteca Vallicelliana, Roma, Cod Vall. Graecus CLXXII/4; Torino (Turin) Biblioteca Nazionale Universitaria, Cod. Taurinensis, B. 11 20 (Gr. 102). British Library'de kroniğin XVIII. yüzyılda istinsah edilmiş iki yazma nüshası daha vardır: Biritsh Library, Add. Ms. 3569 (ff. 1r-137v); Harley Ms. 5595 (ff. 2'-158').
- 19 *Chronicon Minus*'un Napoli'deki yazmasını *Cronaca*, *Giorgio Sfranze* adıyla neşreden Maisano, konu ile ilgili makalesinde Papadopulos'un bazı asılsız varsayımlarını da işin içine katarak, Makarios Melissinos'un İtalya'ya gittikten sonra dolaştığı çevrelerdeki bazı kişileri Büyük kroniğin o bölgelerde bulunan yazmalarıyla ilişkilendirmeye ve bu isimleri Melissinos'un “*sahte kopyalarını yayan işbirlikçileri*” gibi göstermeye çalışırken (Maisano, 379-383); *Chronicon Minus*'un nüshalarının da aynı bölgelerde yer aldığını unuttur ve bunları neden aynı gerekçeye dayanarak Melissinos ile -sözde- “*ortakları*” (!) na atfetmediği sorusunu cevapsız bırakır. Bu ve benzeri anlamsız çarpınışlar, selefleri gibi onun da uzun uzadıya kurguladığı; görünüşte ayrıntılı ve sıradışı, ancak temelde tamâmen çürük ve olağandışı tüm önerilerini kendi içinde çelişkili duruma düşürüp daha en başından itibâr edilemeyecek bir hâlde getirir.

doğrudan Sfrancis'e ait olduğuna resmen tanıklık etmiştir²⁰. Spekülatif yorumcuların öne sürdükleri gibi Melissinos'un dolaştığı yerlerde eserin onun tarafından genişletildiğine dair en küçük bir bilgi, malûmât ya da söylenti mevcut olsaydı, bunu herkesten önce onunla aynı yerleri dolaşan bu meşhur teolog ve müellifin bilmesi ve dile getirmesi gerekirdi. Dolayısıyla Küçük Kronik gibi, Büyük Kroniğin de Sfrancis'ten başka birine ait olmadığı, olamayacağı kesindir. Bilimsel realiteyi umursamayanların, sırf konuya yüzeysel bakmaları yanıltmak ve göz boyamak için ortaya attıkları bu spekülatif yorumların içerdiği bâriz çelişkiler, iddiâcılarının samimiyetsizliğini ve kroniği Melissinos'a atfetmek için her yolu denediklerini yeterince kanıtladığından, bundan sonra ne bu alenî çarpıtmalarına ne de diğer iddiâlarına itibâr edilemeyeceği ortadadır. Aklın temel dinamiklerini ve bilimselliği baz almayan bu keyfi ve âmiyâne mantığa bakılırsa, bu gerekçe ile pekâlâ zevke göre *Chronicon Maius*'un değil de *Chronicon Minus*'un Melissinos'a, yâhut *Maius*'un Sfrancis'e ait olduğu da öne sürülebilir veyâ buna benzer yığınla rastgele daha pek çok spekülasyonlar ortaya atılabilirdi. Ne var ki bunların hiçbirinin bilimsel gerçeklikle bağdaşmayacağını peşinen kabul etmek gerekir.

Bunların yanı sıra, bir eserin kime ait olduğunu tespit konusunda “nüshasının çok bulunduğu bölge”ye bakarak hüküm vermeye çalışmak, literatürel anlamda da tamamen yanlış, tutarsız ve isabetsiz bir girişimdir. Çünkü bir eserin nüshalarına pekâlâ yazıldığı yerden çok çok uzak noktalarda, hattâ kimi zaman belki dünyanın öbür ucunda bile rastlanılabilir. Meselâ; nüshası sadece Vatikan'da, İngiltere'de ya da Fransa'da bulunan bir Osmanlı kroniğinin yazarının, aslî memleketinden kilometrelerce ötede bulunan o topraklarda yaşadığını iddia etmek, ya da üzerinde yazarının adı zâten kayıtlı olan bir kroniği sırf nüshaları belli bir bölgede yer alıyor diye, tutup da orada yaşamış alâkasız başka birine atfetmeye kalkışmak ne kadar mantık dışı ise işte bu iddia da o derece yüzeysel ve mantık dışıdır.

Bu noktada akıl ve mantık mefhumunu büsbütün aradan kaldırarak iddialarına kendilerince -tutarlı olsun ya da olmasın- kroniğin içinden sözde birtakım kanıtlar da devşirmeye çalışan iddiâcılar, benzer sayısız örneğine rastlanan sıradan ve en bilindik argümanları bile büyük bir pişkinlikle birer “çelişki” imiş gibi yansıtarak, bunları da kroniğin “sahte” oluşuna güyâ delil getirmeye çalışmışlardır. Bu iddiaların başında her iki kronikteki müellif isim-

20 Krş. Leone Allacci, *Georgii Acropolitae Magni Logothetae Historia.*, Leone Allatio interprete (Parisiis: E Typographia Regia, MDCLI (1651), 426; Georgiis Diatriba'ya atfla: Leonis Allatii (Leone Allacci), *In Roberti Creyghtoni apparatus, versionem et notas ad historiam Concilii Florentini scriptam a Silvestro Syropulo de unione inter Graecos et Latinos, exercitationum pars prima*, Romae MDCLXV (1665), 117.

lerinin yazılış şekli, te'lif târihleri ve yazarın kendi resmî görevine ilişkin ifâdeleri gelmektedir. Bu noktada *Kısa Kronik*, Σφραντζής / “Sfrancis”ın 6985/1477 yazı sonlarına ait yazdığı kısa bir giriş cümlesiyle yarım kalırken, *Geniş Kronik*'te kendisini Φραντζής / “Francis” diye tanıtan yazar tarafından: “29 Mart 6986/1478'de çok hasta olmasına rağmen, Corfiot soylularının ricâsı üzerine” yazıldığı belirtilmesi²¹ güyâ bir “çelişki” olarak yansıtılmaya çalışılmış; ancak üzeri kapatılmak istenen asıl büyük “çelişki” örtbas edilerek, bu kısımda neden “Melissinos”un değil de “Φραντζής / Francis” ya da “Σφραντζής / Sfrancis” isminin yer aldığı veyâ buradaki tarihin neden “Melissinos’un kroniği tahrif ettiği târih” olduğu öne sürülen “1583” yılı değil de, Sfrancis’in ölümüne çok yakın bir zamana işâret eden “6986/1478” yılı olduğu açıklanamamıştır. Kaldı ki kroniğin ne metninin içinde, ne nüsha varaklarında, ne de dönemin bibliyografik kaynaklarında bir din adamı olan Makarios Melissinos’un Bizans tarihçiliğiyle uğraştığını, Yorgios Sfrancis’in nüshaları üzerinde çalıştığını veya böylesi bir “genişletme” işine kalkıştığını doğrulayacak literatürel tek bir kayıt, hattâ en küçük bir îmâ bile mevcut değildir. Dolayısıyla kroniğin içinden -sözde- “sahte”liğine delil diye cımbızlanıp çıkarılan bu ilginç satırlar, isabetsizliği alenen ortada olan bu iddianın doğruluğuna en küçük bir kanıt teşkil etmese de; bu Büyük Kroniğin de diğeri gibi doğrudan “Sfrancis” tarafından yazıldığına ve iddia sahiplerinin resmen güneşi balçıkla sıvamaya çalıştıklarına bizzat yazarının dilinden oldukça sağlam ve güvenilir bir kanıt teşkil etmektedir.

Bu noktada yazarın isminin her iki kronikte de iki farklı şekilde imlâsını bir “çelişki” gibi gösteren, hattâ bunlardan hangisinin doğru olduğu konusunda tartışmaya bile girişen; sonunda ilginç bir şekilde “gerçek” kabul ettiği *Chronicon Minus*'taki Σφραντζής / “Sfrancis” imlâsını değil de, “sahte” olduğunu öne sürdüğü *Chronicon Maius*'taki Φραντζής / “Francis” yazımını doğru kabul eden Papadopulos, içine düştüğü bu çarpıcı çelişkiyi nasıl olmuş da hiç fark edememiş veyâ -kendi mantığına göre- bundan sonra ismin doğru imlâ edildiği *Chronicon Maius*'u neden “gerçek” ve yanlış yazıldığı *Chronicon Minus*'u “sahte” ilân etmemiştir?

Benzer şekilde; *Kısa Kronik*'teki aynı kısımda Sfrancis'in: “πρωτοβεστιαρίτης / *protovestiaritis* = *İmparatorluk muhâfızlarının başı*” gösterilirken²², genişletilen diğeri kronikte: “πρωτοβεστιαρίτου / *protovestiarious* = *İmparatorun vestiyeri (elbise sorumlusu)*” olarak gösterilmesi²³ de, hiçbir ilmî kaygı gözetilmeksizin

21 Sphrantzes, “Cronica (*Chronicon Maius*): 1258-1481”, *Memorii*, II, 590.

22 G. Sphrantzes, “Cronica (*Chronicon Minus*): 1401-1477”, *Memorii*, I, Editie Critica de Vasile Grecu, (Bucureşti (Bükreş): Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, 1966), 2-3.

23 Sphrantzes, “Cronica (*Chronicon Minus*)”, I, 150-151.

ısrarla “çelişki” noktasına çekilmiş ve bu durum metnin “*Sfrancis’in görevini bilmeyen başka birinin kaleminden çıktığına*” -güyâ- delil kabul edilmiştir. Oysa her iki kelimenin yazılışlarının aynı algılanacak derecede birbirine benzeşi, özellikle son iki harfin farklı nüshalarda kolaylıkla diğerine dönüşecek bir tarzda imlâ edilmiş; *Kısa Kronik* nüshalarındaki doğru kelimenin dağınık ve karmaşık bir imlâ sonucu kolaylıkla diğerine dönüşebileceğinin²⁴ bâriz bir kanıtıdır. Yazma nüshaların tenkidli metni üzerinde çalışan herkesin peşinen bileceği ve anlayacağı üzere, ortaya atılan bu zorlama iddianın tam aksine bu sadece bir “*istinsah hatâsı*”dır ve aynı kroniğin farklı nüshalarının satır aralarında bunun yüzlerce, hattâ belki binlerce örneğine bile rastlanır²⁵. Bunun böyle olduğunu kendileri de çok iyi bildikleri hâlde, sırf eseri bir şekilde yaftalamak ve “*uydurma*” ithâmı altında bırakmak için, sıradan bir yazım hatâsını bile kullanıp eserin “*sahte*”liğine delil getirmeye çalışanların bu çarpıtmaları, aslında arka plânda delil kıtlığı yüzünden ne denli sığ ve sudan bahanelere sarıldıklarının trajikomik bir kanıtıdır.

Yukarıdaki tüm iddialarda göze çarpan en büyük çelişki; genişletilen bu Büyük Kroniğin “*pseudo (sahte)*” metnini -güyâ derlediği öne sürülen- Melissinos’un, Sfrancis’in *Kısa Kroniği*’ni de çok iyi bildiğini, onu doğrudan “*kendi metni içine dâhil ettiğini*” ağızlarıyla itiraf eden çarpıtmacıların²⁶, aynı *Kısa Kronik*’te geçen Sfrancis’in ismine, vazifesine, oğlunun kiminle evlendiğine... v.s. ilişkin diğer bilgileri, bu kez büyük bir cehâlet ve aymazlıkla onun “*bilmediğini*” iddiâ etmeleri, hattâ bu iddiâlarını pekiştirmek için: “*Sfrancis olsaydı bunu bilmez miydi?..*” kabilinden sorular bile yöneltmeleridir²⁷. Bilimsel olduğu öne sürülen bir iddianın her şeyden önce tutarlı ve mantıklı olması, kendi içinde anlamsız çelişkiler barındırmaması gerekir. *Geniş Kronik*’teki bu farklı noktalar sıradan bir istinsâh hatâsını ve gerçek yazarın kendi tercihiyle yaptığı değişiklikleri yansıtmıyorsa, “*uydurduğu*” metni ona mâletmeye çalıştığı öne

24 Doğru olan ilk kelimenin anlam değişikliğine konu olan son iki harfinden “*η*” harfi, uzun kenarı oval bir şekilde içe doğru kıvrılınca kolaylıkla yanlış olan “*ο*” harfine dönüşebileceği gibi; devâmındaki son harf olan “*ç*” harfi de hafif sola yatık yazılınca rahatlıkla “*υ*” harfi şeklinde algılanmaya elverişlidir.

25 *Chronicon Minus*’un Napoli nüshası ile diğer nüshaları arasındaki istinsah farklarına ilişkin örnekler için, bk. Maisano, “*Riconsiderazioni Sul Testo Delle Memorie di Giorgio Sfranze*”, 385-390.

26 I. Papadopoulos, “*Phranzès estil réellement l’auteur de la grande chronique...*”, 177 vd.; Kayapınar, “*Sphrantzes, Georgios*”, 16.

27 Levent Kayapınar, *Chronicon Minus: İstanbul’un Fethinin Bizanslı Son Tanığı, Yorgios Sfrancis’in Anıları*, çeviren ve notlandıran: Levent Kayapınar (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), Değerlendirme, 10. Başlangıç kısmında *Chronicon Maius*’un hiçbir bilimsel kaygı gözetilmeden, Papadopoulos ve diğerlerinin yersiz iddiâları ekseninde “*pseudo (düzmece, sahte)*” olduğunun savunulduğu bu neşirde “*pseudo*” tâbirine odaklı aşırı yorumlar ve bâzı yayın hatâlarına yönelik kapsamlı bir eleştiri için, bk. Şahin Kılıç, “*Kitap Tanıtımı/Book Review: Chronicon Minus, İstanbul’un Fethinin Bizanslı Son Tanığı, Yorgios Sfrancis’in Anıları*”, *AÜ DTFC Tarih Araştırmaları Dergisi*, XLIX (2011), 219-230.

sürülen birinin, kendi aleyhine ve zarârına olacak böylesine alenî yanlışları bilerek yapması bu durumda hangi gerekçeyle açıklanabilir? Bu “*sahtekâr*” (!) derleyici mâdem ki *Kısa Kroniği* de görmüştü ve onun gerçek metninden tamâmen haberdardı, yaptığı “*sahtekârlığı*” ele vermek ve kendisini herkese rezil etmek için mi bu gerçekleri bilerek çarpıtmıştı?. Bu iddiâların bilimsellik şöyle dursun, akıl ve mantıkla bile bağdaşır tek bir tarafı yoktur.

Sfrancis’in *Chronicon Maius*’unun *pseudo* (*sahte*) olduğunu öne sürenler eseri ne pahasına olursa olsun Sfrancis’ten uzaklaştırmak amacıyla, bu iddiâların dışında daha öylesine sudan ve sıradan bahaneleri “*çelişki*” adı altında devreye sokmuşlardır ki; sanki daha önce hiç kimse tarafından yapılmamış bir şeymiş gibi, müverrihin eseri genişletirken Niketas Choniates (ö. 1217), Georgios Akropolites (ö. 1282), Nikephoros Gregoras (ö. 1360), keşiş Paraspondylos Zotikos, Sakızlı piskopos Léonard de Langasco (ö. 1459) ve Laonikos Chalkokondyles (ö. 1490) gibi selefi veya çağdaşı diğer müelliflerin eserlerinden yararlanması bile bu noktada iddiâ sâhiplerinin alenî istismârına malzeme olmuştur²⁸. Halbuki Sfrancis, *Chronicon Minus*’tan bir yıl sonra genişlettiği *Chronicon Maius*’unda: “ταῦτα δὲ διὰ τὸ τῆς ἡλικίας μου ἀτελεὲς οὐ καλῶς καὶ ἀκρι βῶς εἰδότος μου· καὶ τὰ πρὶν τῆς γεννήσεως τῆς ἐμῆς ὅσα εἰρήκαμεν, ὑπὸ ἀξιοπίστων καὶ σοφῶν συγγραφέων γεγραμμένα μέρος εἶδο μεν, τὰ δὲ ὑπὸ ἀρχόντων τῆς βασιλικῆς αὐλῆς καὶ βουλῆς καὶ τῆς συγκλήτου σοφῶν καὶ συνετῶν καὶ γηραιῶν ἠκούσαμεν, καὶ πῶς σιωπῆ παραλείπω. : *Yukarıda saydığım vak’aları iyi ve sahih olarak anlatacağım, zira bu vak’alar cereyân ettiği zamanlarda bunları anlayabilecek bir yaşta bulunuyordum. Doğumumdan evvel meydana gelen vak’aların bâzılarını kısmen gördüğüm itimâda şâyan bilgi sahibi müelliflerin eserlerinden ve bir kısmını da imparator sarayı arhontlarından ve senato âzâlarından; bilgili, akıllı ve yaşlı adamlardan işittiğim için yazmamazlık edemem.*” diyerek²⁹; tüm bu çağdaş metinleri ve öncesine ait kronikleri görgü

28 Papadopoulos, “Phranzès estil réellement l’auteur de la grande chronique qui porte son nom?”, 177; Hanak-Philippides, *The Siege and Fall of Constantinople...*, 146-152; J.-R. Loenertz, “Autour du Chronicon Maius attribué à Georges Phrantzès”, *Miscellanea G. Mercati* III içinde (*Studi e Testi* 123 [1946]), 273-311; Loenertz, “La date de la lettre θ’ de Manuel Paléologue et l’inauthenticité du ‘Chronicon Maius’ des Georges Phrantzès”, *EchO* 39 (1940/42), 91-99. Bir müverrihin çağdaşı kaynaklardan ve görgü şâhidlerinden nakilde bulunması şayet bir kroniğin “sahte” olduğuna delil sayılacaksa, içinde uzun özgün anlatılar içeren Sfrancis’ten daha önce, başta Dukas ve Kritovulos olmak üzere bu dönemde derleme yöntemiyle eser yazmış tüm Bizans tarihçilerinin eserlerinin de “sahte” ilân edilmesi gerekirdi. Çünkü Sfrancis bire-bir fethetme tanık olmuş yegâne Bizans müverrihi olmasına rağmen, bu yöntem sadece doğumundan önceki olaylar ve hakkında bilgi sahibi olmadığı konularda başvurmuş; diğer müverrihler ise eserlerini baştan sona bu gibi anlatı ve bilgilerle doldürmüştür. Ne var ki iddiâ sâhiplerinin bu müverrihleri değil de, çarpıcı bir şekilde ve resmen sudan bahânelerle kuşatmanın tek görgü şâhidi olan Sfrancis’in *Büyük Kroniğini* hedef almaları bu konudaki tarafgirliklerini ve samimiyetsizliklerini tüm açıklığı ile gözler önüne sermektedir.

29 Sphrantzes, “Cronica (*Chronicon Maius*)”, II, 206-208.

şahitlerinin anlatılarıyla birleştirerek eseri bizzat kendisinin genişlettiğini kuşkusuz bir biçimde ilân etmiş, hattâ bilimselliğe uygun bir yöntemle bunu hangi sebeple yaptığını da açıkça izâh etmiştir.

Kronik genişletilirken kullanılan bu çağdaş kaynakları peşpeşe sıralayan birkaç araştırmacı, Sfrancis'in dilinden çıktığı aşikâr olan yukarıdaki cümleleri dikkatlerden kaçırarak, bunu kendilerince dıştan müdahaleye delil gibi yansıtmaya çalışırlarken; bu satırlar, *Büyük Kronik*'te ilk devirlerin anlatımında yukarıdaki kaynakları devreye sokarak kroniği genişletenin aslında Sfrancis'in ta kendisi olduğunu -doğrudan kroniğin içinde yer alan kendi ifadeleri ışığında- gözler önüne sermekte ve iddiacıların kendi içlerinde nasıl çeliştiklerine ibretâmiz bir örnek teşkil etmektedir.

Nitekim Sfrancis'in *Kısa Kronik*'te de 1401-1413 aralığındaki olayları “*kısa bir şekilde ve başkalarından*” aktardığını söyleyen Kayapınar, selefleri olan diğerlerini tâkiben bu özet metinde müellifin: “Ταῦτα δὴ πάντα διὰ τὸ τῆς ἡλικίας μου ἀτελὲς πάντη, οὐ καλῶς εἰδότης μου καὶ ἀκριβῶς, ἐν ᾧ δὴ χρόνῳ καὶ μηνὶ ἐγένοντο καὶ πῶς, σιωπῆ παραλείπω. : *Tüm bunları suskunlukla geçiştiriyorum, çünkü o zaman yaşamın küçük oluşundan dolayı bunların hangi yıl, hangi ayda ve ne şekilde meydana geldiğini iyi bilmiyorum.*” şeklindeki önceki sözlerini³⁰ bir çelişki havası içinde yansıtarak³¹, ilk ağızdan çıkmış bu kadar açık ifadeleri bile büyük bir cesaretle Melissinos'a atfetmeye kalkışırken, maksatlı olarak yalnız ikinci kroniğe atfedilen “*başkalarından nakletme*” işinin aslında sınırlı bir şekilde de olsa kısa kronikte de yapıldığını ilginç bir şekilde ağzından kaçırmıştır³².

Şu hâlde her iki kronikte de ortaklaşa uygulanan bu te'lif metodunu *Büyük Kronik* sözkonusu olunca hiçbir ilmî kaygı gözetmeksizin “*çelişki*” sayanlar, *Küçük Kronik*'teki aynı durumu hangi geçerli bahaneye dayanarak dikkatten kaçırmışlar; işlerine gelmeyen ilk kroniği oldu-bittiye getirmeye çalışarak çalakalem “sahte”likle damgalarlarken, diğerini hangi mantıklı gerekçe ile bu it-hâmın dışında tutmuşlardır?

Sfrancis'in *Chronicon Maius*'un 1453-1478 yılları arasındaki olayları içeren son bölümündeki Mora ile ilgili tasvirlerinin 1477'den, yani metnin bittiği

30 Georgios Sphrantzes, “Cronica (*Chronicon Minus*)”, I, III, 4.

31 Burada müellifin, *Kısa Kronik*'te önceki olaylar hakkında sözü uzatmamak için kendisinden önceki ve çocukluk dönemindeki olayları geçiştirmesi, *Büyük Kronik*'te sonradan bu kısımları genişletmesiyle bir “*çelişki*” gibi gösterilmiştir ki, bu mantıkla hareket edilecek olursa yalnız Sfrancis'i değil, eserini genişletmiş tüm müverrihleri sorgusuz-sualsiz birer “*sahtekâr*” ilân etmek ve yerlerine keyfe ve isteğe uygun “*Melissinos*” gibi hayâlî daha başka adaylar bulmak gerekecektir.

32 L. Kayapınar, *Yorgios Sfrancis'in Anıları*, Giriş, 4.

tarihten tam bir asır sonra yazılan Manuel Malaksos ve Monemvasia piskoposu Doroteos'un eserlerinden alıntılandığı iddiası da eseri Melissinos'a atfetmek için delil sıkıntısı çeken muhaliflerin başvurduğu basit bir çarpıtmadan ibaret olup, aslında arka planda literatürel tüm tecrübe ve teâmülleri tersine çevirmeyi hedeflemektedir. Oysa istismarcıların âmiyâne çıkarımlarının tam aksine, bu bilgileri alıp nakleden kişi kroniğini 6986/1478'de genişlettiğini açıkça belirten Sfrancis değil, ondan bir asır sonra yazmış olan Malaksos ve Doroteos'un ta kendisidir; her iki müellif de eserlerini inşa ederken, kendilerinden bir asır önce Mora ile ilgili tasvirlere yer veren Sfrancis'in son bölümünü kaynak edinmiş ve bu bölümdeki bilgileri kendi zamanlarına kadar getirmişlerdir ki, bu durum ilimden öte akıl sahibi olan herkesin zaten peşinen anlayacağı bir şeydir.

Esere yapılmış ilâve ve eklentiler kapsamında, söz konusu araştırmacıların *Büyük Kronik*'te Melissinos ailesine ait farklı yeni bilgilere de yer verilmesi³³ gibi kolaylıkla açıklanabilir noktaları bir tahrif gibi yansıtımları da³⁴ bilimin temel kaidelerine gölge düşürecek türden bir çarpıtmadır. Çünkü Melissinos ailesi ile ilgili bu eklentilerin, Sfrancis'in Mora'da kaldığı sırada aile mensupları ile ilişkilerinin güçlenmesinden ve onlardan daha geniş bilgi alma imkânı elde etmesinden kaynaklandığı izaha imkân bırakmayacak derecede açıktır ki, o: “Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τινὰς ἐκ τούτου τοῦ γένους τῶν Μελισσηνῶν καὶ Στρατηγοπούλους ἐπωνόμαζον καὶ ἐν ταῖς χρονικαῖς ἱστορίαις οὕτως ἔγραφον δι' αἰτίαν τοιοῦτην· : *Bu Melissenos soyundan bâzıları, kronik târihlerinde genellikle aynı zamanda "Stratigopoli" olarak da adlandırılmalarının nedeni hakkındaki aşağıdaki sebeplerden söz ettiler...*” diyerek³⁵ aile ile arasındaki yakınlığı ve ataları hakkındaki bu bilgileri onlardan sözlü olarak aktardığını bizzat kendisi de zâten açıkça vurgulamıştır³⁶. Bu ifadeler Sfrancis'e değil de Melissinos'a ait olsaydı, o kendisini bu ailenin dışında tutarak bir yabancı gibi onlardan kendi geçmişi hakkında bilgi toplamaya çalışmaz; her şeyden önce onun kendi soyundan bihaber olması mantıklı bir gerekçeyle açıklanamazdı.

33 Sphrantzes, “Cronica (*Chronicon Minus*)”, I, XXXIII/6, 270-277, 533 vs.

34 W. Hanak-M. Philippides, *The Siege and Fall of Constantinople in 1453*, 152-160. Burada Melissinos ailesine yapılan göndermeler ve münferit değişiklikler, eseri Melissinos'un değiştirdiği saplantısıyla direkt ona atfedilmişse de, aksine Mora'da kaldığı sırada onlarla görüştüğünü, hatta geçmişleri hakkında ayrıntılı bilgiler edindiğini açıkça belirten Sfrancis'in, aslında aile ile arasındaki yakınlığını pekiştirmek için daha eskiye ait farklı bilgileri ön plâna çıkardığını gösterir.

35 Sphrantzes, “Cronica (*Chronicon Maius*)”, II, 272-273.

36 Ne var ki bu iddia hiçbir ilmi kaygı ve hassâsiyet gözetilmeksizin; Kayapınar, *Yorgios Sfrancis'in Anıları*, Değerlendirme, 12'de de aynen tekrar edilmiştir.

Bu noktada, *Chronicon Minus*'ta imparatorun Sfrancis'e "oğlunun Nikolaos Gudelis'in kızıyla evlenmesini önerdiği" bahsinin³⁷, *Maius*'ta "Sfrancis'in kızına Nikola Melissinos'un oğlunun teklif edildiği" şeklinde değiştiğine dikkati çeken iddiâ sahipleri, Mora'da Melissinos'larla yakın ilişkiler içine girdiği kendi ifâdelerinden açıkça anlaşılan müellifin³⁸, eserini genişletirken oğlu ile ilgili eski gereksiz bahsi kaldırarak, bunu kızının vaktiyle Melissinos ailesinden biriyle izdivaç teklifine yönelik başka bir bilgiyle değiştirmesini bile bir çelişki gibi göstermişlerdir³⁹. Halbuki eseri "soyluların ısrarı üzerine" genişlettiğini belirten yazarın, yeni kroniğini onların beklentilerine uygun bir formatta yeniden düzenleyebileceği de aşikâr olduğundan; onu genişletirken artık önemini yitirmiş olan imparatorun oğlu ile ilgili eski tavsiyelerini metinden kaldırarak, aynı târihlerde muhtemelen kızı Tamar'a tâlip olan Melissinos ailesine yönelik eski bir hâtırâsını ön plâna çıkarmak istediği çok açıktır. İddiâcılarının öne sürdüğü gibi bunu yapan Melissinos olsaydı ve gerçekten soyunu imparatora yakın göstermeyi amaçlasaydı, bunu pekiştirecek en önemli kısım olan "imparator"la ilgili ifâdeleri metinden çıkarmazdı. Onun bu kısmı metinden tamâmen kaldırmış olması, iddia edildiği gibi yazarın bu yönde herhangi bir amaç taşımadığını; aksine Sfrancis'in imparatorun direktifi dışında gerçekleşmiş olan bu evlilik vak'asını öne çıkarmakla, Mora'da görüşmekte olduğu bu aile ile eski ilişkilerini yâd etmeyi amaçladığını kanıtlamaktadır.

İddiâcılarının Sfrancis'in *Chronicon Minus*'ta Fatih'e ve Türkler'e karşı sadece "menfûr ve gaddar", "dinsiz", "acımasız" gibi ithamlar yöneltirken, *Chronicon Maius*'ta daha geniş hakaretlere yer vermesini bir çelişkiymiş gibi yansıtmaları da ilmî ciddiyetten çok uzak bir iddiâdır. İstanbul'un fethi gibi en büyük ve can alıcı bir hadiseyi bile birkaç cümle ile geçiştiren müellifin, bu kadar kısa bir metinde hakaretlere çok geniş bir yer ayırması zaten beklenemeyeceği gibi; bir çelişki gibi yansıtılan *Chronicon Maius*'taki oğlu Yoannis'le ilgili iftira, aslında iddia edilenin tam aksine *Küçük Kronik*'te de vardır ve o burada: "Ἐν ᾧ δὴ χρόνῳ καὶ μὴνὶ ἀνεῖλεν αὐτοχειρίᾳ τὸν φίλτατόν μου υἱὸν Ἰωάννην ὁ ἀσεβέστατος καὶ ἀπηνέστατος ἀμηρᾶς ὡς δῆθεν βουλή θέντος τοῦ παιδὸς τοῦτο ποιῆσαι κατ"

37 "Καὶ ᾠρίζεν, ὅτι ἐγὼ μὲν θέλω εἶσθαι ὁ εἷς· καὶ ὅτι στοχάζεται πρὸς τὸν Γουδέλην Νικόλαον. Καὶ ἂν ἀρεστὴ ἔνι ἡ συντροφία, νὰ γέ νηται καὶ μέσον ἡμῶν συμπεθέριον, ὁ υἱός μου τὴν ἐκεῖνον θυγατέραν. Καὶ αὐτὴ μὲν ἦν ἡ δουλεία, ὅπου ᾠρίζεν, ὅτι ἤθελαν παύειν εἰς ἐμὲ τὰ ἀποκρισιαρῖκια. : *Bana verdiği emre göre bu makamın birinin benimle, diğerinin Nikolaos Gudelis'le doldurulmasını düşünüyordu; eğer bu ittifaktan memnun kalırsak, onunla bizim aramızda bir dünnürlük ilişkisi kurulmasını ve oğlumun onun kızını almasını önerdi.*" Sphrantzes, "Chronicon Minus", I, XXXIII/6, 88-89; Kayapınar, *Yorgios Sfrancis'in Anıları*, Değerlendirme, 10.

38 Sphrantzes, "Chronicon Minus", II, IV/XVI/6, 532-533.

39 Kayapınar, *Yorgios Sfrancis'in Anıları*, Değerlendirme, 10.

αὐτοῦ, οἱμοὶ τῷ δυστυχεῖ...”⁴⁰ : “Aynı yıl (6962=1453) ve aynı Aralık ayında, çok menfur ve gaddar biri olan emir, benim çok sevgili oğlum Yoannis’i kendi eliyle öldürdü, çünkü -ah ne yazık ki doğru!- delikanlı ona karşı bir şey yapсын istemişti...” diyerek⁴¹ üstü kapalı bir biçimde yine aynı şeyi îmâyâ çalışmıştır. Dolayısıyla iddiacıların keyiflerine göre anlamlandırıp işlerine geldiği yönde mânâ vermeye çalıştıkları bu iftiranın kroniğin kısa ve uzun her iki versiyonunda da yer alması, -savunulananın tam aksine- her iki metnin de aslında doğrudan aynı şahsın, yani Sfrancis’in kaleminden çıktığının bir kanıtıdır. O, Morâda bulunduğu sırada gerçekleşen oğlunun bu ölüm vak’asını kuşkusuz olayın vuku bulduğu Konstantinopolis çevrelerinden aktarmıştır ki; bunların o dönemde Dukas’a da bilgi veren taraflı kimselerden oluştuğu ve müellifin onların iftirâlarından etkilenerek aşırı yorumlara sâpmış olduğu son derece açıktır.

Chronicon Minus’ta (Has Murad Paşa’nın ölümü örneğinde olduğu gibi⁴²), kendi yaşadığı devrin olayları hakkında kimi zaman yanlış ve karmaşık bilgiler de aktaran Sfrancis’in, kısa kroniğin içindeki benzer hataları nasıl ki eserin ona âidiyetine gölge düşürmüyorsa; adı üstünde onun “genişlettiği” bir eserde bu ve benzeri hatalarını tekrar etmesi, bazılarını fark edip kendi eliyle düzeltmesi, verdiği bilgileri yer yer değiştirmesi ve genişletmesi, kelimeleri nâdiren yanlış imlâ etmesi ve telif tarihini güncellemesinde şaşılacak hiçbir taraf olmadığı gibi, bunlar metnin “pseudo/sahte” oluşuna da ne ilmî, ne mantikî anlamda hiçbir delil teşkil edemez. Yalnız tarih sahasında değil, tüm bilim alanlarında cârî olan eser yazım geleneğinin asırlardır süregelen kalıplaşmış en bilindik nüanslarını sergileyen bu durumlar, eğer bir eserin “sahte” oluşuna delil teşkil etseydi; eserini genişletmeye teşebbüs eden her müellifin bu girişimini bir “sahtekârlık”, yazdığı daha ayrıntılı ve nitelikli her eseri “sahte” ve aralarında tek bir istinsah hatâsı bile bulunan her nüshasını “uydurma” kabul etmemiz gerekirdi. Bu ise bilimsellikle uzaktan-yakından alâkası olmayan bir yaklaşımdır.

Mesela Oruç Beg’in kroniğinin Oxford’da tek bir yazması⁴³ bulunan ve 872/1467-68’lerde tamamlanmadan biten sonu eksik kısa versiyonu⁴⁴ ile ye-

40 Sphrantzes, “Chronicon Maius”, II, XXXVII/1, 104.

41 Bk. Agostino Pertusi, *İstanbul’un Fethi*, I, tercüme: Mahmut H. Şakiroğlu (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004), 209.

42 Sphrantzes, “Chronicon Minus”, I, XLVII/1, 142-143.

43 Oruç bin ‘Âdilü’l-Kazzâz Kâtib el-Edirnevî, *Tevâri -i Nesl-i Âl-i Os mân*, Oxford Bodleian Library, MS Rawlinson, Or. 5. Babinger’in bu nüsha ile birlikte Oruç’a atfederek tıpkıbasımını yayınladığı Cambridge nüshası, aslında Edirne Selimiye Bâdî Efendi, Ktp., nr.: 1189 (2091)’deki nüsha gibi Oruç’a kaynak olan muhtasar anonim kroniklerden biridir ki, bunun böyle olduğu ileride konu ile ilgili özel bir çalışmamızda delilleriyle gösterilecektir.

44 Franz Babinger, *Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Band I, Orient-Bucchandlung Heinz Lafaire, Hannover 1925, 3-75.

gâne nüshası Manisa'da yer alan, yeni ilâve ve eklentilerle 908/1502-3 yılına kadar uzatılmış geniş versiyonu⁴⁵ pek çok açıdan Sfrancis'in bu iki kroniğine benzer. Oruç Beg'in eserinin *Chronicon Minus* gibi kısa kronolojik notlardan oluşan ilk versiyonunun başında müellifin adı: اورج بن عادل القزاز كاتب الأدرنوى "Oruç bin 'Âdilü'l-Kazzâz Kâtib el-Edirnevî"⁴⁶, mufassal ikinci versiyonunda ise: ورؤج بن عادل الكاتب الأدرنوى "Vrûc bin 'Âdilü'l-Kâtib el-Edirnevî" şeklinde⁴⁷ daha eksik bir ifâdeyle yazıldığı gibi; bu genişletilmiş nüshada muhtasar ilk metinden farklı olarak, müellifin selefleri ve çağdaşı diğer müverrihlerin eserlerinden geniş ilâvelere yer verdiği, hattâ ünlü müverrih Âşık Paşa-zâde'den yararlandığını açıkça belirttiği⁴⁸; yine -ilk versiyonunda yer almadığı hâlde- son kısımlarında metne Edirne ile ilgili uzun tasvirler de eklediği⁴⁹ ve metnin hemen her noktasında çok sayıda eklenti, çıkarma ve değişiklikler yapma yoluna gittiği görülmektedir. Şimdi genişletilmiş her eserde rastlanması doğal olan bu sıradan ve normal tasarruflara dayanılarak, mesela ilkinde müellifin adı: اورج "Oruç" şeklinde yazılıp babasının adında: قزاز "Kazzâz" ibâresi de varken, ikincisinin "elif"siz olarak: ورؤج "Vrûc" biçiminde yazılması ve devamında baba mesleğine ilişkin ibârenin yer almaması; eserde kaynağı bilinmeyen çok uzun eklentiler bulunması, yine diğerinde yokken bu nüshanın sonlarında Edirne ile ilgili geniş tasvirlerin de yer alması, ya da bu ikinci nüshanın ilkinden daha geç bir tarih taşıması... gibi sudan bahanelerle, üzerinde açıkça ismi bulunmasına rağmen bu kroniğin Oruç Beg'e ait olmadığını, bir asır sonra Edirne'de yaşamış başka biri tarafından kurgulandığını ve içindeki özgün bilgilerin güvenilir olmadığını iddia etmek mümkün müdür? Elbette değildir! İşte iddiâcıların aynı haksız gerekçelerle, alâkasız bir biçimde Melissinos'a atfetmeye kalkıştıkları Sfrancis'in Büyük Kroniği için de aynı durum geçerlidir.

İddiacıların sağlam bilimsel bir esasa değil, eserin "Melissinos tarafından uydurulduğu" saplantısına dayanarak ortaya attıkları, realitesi kendinden menkul yukarıdaki tüm iddialara karşı en nitelikli ve güvenilir cevap *Chronicon Maius*'un son satırlarında bizzat Sfrancis tarafından verilmiştir. Büyük Kroniği "sahte"likle damgalayanların isâbetsiz yorum ve çıkarımlarının tam aksine, eseri nihâyete erdiren en son satırlarında Sfrancis, daha önce muhtasar bir formatta yazdığı kroniğini bir yıla yakın bir süre sonra, Korfu adasında çok

45 Manisa İl Halk Ktp. Yz. Genel, nr.: 5506/2, vr. 144^a-238^b.

46 F. Babinger, *Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Band I, 3.

47 Manisa İl Halk Ktp. Yz. Genel, nr.: 5506/2, vr. 144^a, st. 4-5.

48 Manisa İl Halk Ktp. Yz. Genel, nr.: 5506/2, vr. 155^a, st. 12-15.

49 Manisa İl Halk Ktp. Yz. Genel, nr.: 5506/2, vr. 217^b-237^a arası.

hasta bir hâlde iken Venedikli aslizâdelerin ricası üzerine bizzat kendisinin genişlettiğini şu ifâdeleriyle açıkça haber vermiştir:

Τέλος τοῦ παρόντος ιστορικοῦ, ἤτοι χρονικοῦ βιβλίου παρ' ἐμοῦ τοῦ συγ-γραφέως πονηθέν αἰτήσῃ τινῶν εὐγενῶν Κερκυραίων, παρακαλούντων με, ἵνα μὴ σιωπῇ παραλείψω, ἃ οἶδα ὀφθαλμοφανῶς καὶ ἤκουσα καὶ ἀνέγνωκα. Καὶ οὕτως ἔγραψα ἰδιοχείρως καὶ ἀπέδωκα ἀνὰ χειρὰς τοῦ εὐλαβεστάτου ἱερέως κύρ Ἀντωνίου. Καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες εὐχεσθέ μοι διὰ τὸν Κύριον, εἰ ἔλαθα τι· τὸ γῆρας γὰρ τὸ ἐμὸν καὶ ἡ δεινὴ ἀσθένεια οὐκ εἶασέ με καλῶς διορθῶσαι καὶ τὸ παρὸν πρωτότυπον μεταγρά-ψαι καί, εἰ ἀντίστοιχα ἔλειπον ἢ συλλαβαὶ ἢ λέξεις ἢ λόγοι, ἢ καὶ καλλιγραφία ἀκρ-ρίβως διορθῶσαι. Ἐγράφη οὖν ἐν ἔτει τῷ ἀπὸ τῆς κτίσεως, ς ϯ πς' φ Μαρτίῳ μηνὸς κθ-η, ἰνδικτικῶνος ἐνδεκάτης. Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα⁵⁰.

“Bu tarih kitabı gördüğüm ve okuduğum şeyler hakkında sessiz kalmamamı, onları bir kroniğe işleyip yazmamı isteyen bâzı Corfiot soylularının isteğine icâbet etmek üzere meydana getirildi. **Ben onları kendi elimle yazdım** ve genç yaştaki prens Anton’un ellerine teslim ettim. Bunları okuyanlar, gözden kaçırdığım şeyler için Tanrı’dan benim için bağışlanma dilesinler; çünkü ızdırâbım ve ciddî hastalığım, bu yılın nüshayı esaslı bir şekilde geliştirip yazıya dökmeme izin vermedi. Yine de **mevcut olmayan karalamaları, heceleri ya da kelime öbeklerini veya sözcükleri güzel bir şekilde, dikkatle düzenleyerek yazdım**. Böylece dünyanın yaratılışının 6986. yılının (=1478⁵¹) 29 Mart’ında, Tanrı’nın yüceliğiyle on birinci ve son indiksiyonda yazıldı.”

Bu ilginç satırlarda Sfrancis, bizzat kendi diliyle *Chronicon Maius*’u Korfu Adası’nda bulunduğu ve hastalığının tamamen ilerlediği bir sırada, Venedik asıllı Corfiot soylularının⁵² kendisinden şâhid olduğu ve okuduğu tarihî olayları yazmasını istemeleri üzerine, müsvedde ve notlarını temize çekerek “*kendi eliyle*” yazıp onların prensine teslim ettiğini tasdik etmekte; yazdığı genişletilmiş bu yeni eserin, ilkinde mevcut olmayan yeni cümleler, ifâde ve kelimeler

50 Sphrantzes, “Chronicon Maius”, II, 590-591.

51 Sfrancis’in belirttiği üzere, (hilkat) yaratılışı esas alan Grek takvimi ile Milâdî takvim arasında 5508 yıl fark vardır ve her yılın 1 Eylül’ünde bir sonraki yıla geçiş yapılmaktadır.

52 XII. yüzyılda Napoli krallığı tarafından Korfu adasını yönetmek üzere gönderilen ve 1204 Latin istilâsı sırasında tamamen adaya yerleşen *Corfiotlar*, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar adada etkilerini sürdürmeye devam etmiş ve Osmanlı akınlarına karşı dâimâ Yunan halkı ile birlikte hareket etmişlerdir. *Corfiotlar*’ın adada kaldıkları uzun süre içinde Venedik dilini bölge halkına iyi bir şekilde öğrettiklerinin, hattâ yerel halkın konuştuğu Grekçe’ye bu dile ait pek çok kelimenin bile geçtiğinin öteden beri bilinmesi; Philippides’in kroniği Melissinos’a atfetmek için uzun uzadıya serdettiği tüm arkaik kelimelerin, aslında Korfu’da Venedik kökenli bu aile ile yakın ilişkiler içinde olan Sfrancis tarafından kroniğe eklendiğini bizzat kendi ifâdeleri ışığında te’yid etmektedir.

eklenerek düzenlenmiş ikinci bir versiyon olduğunu⁵³ doğrudan kendi ifâdele-ri ışığında gözler önüne sermektedir.

Kroniğin sonunda yer alan bu cümlelerden açıkça anlaşıldığına göre; 6985/1477’de hastalanıp yatağa düşmüş olan Sfrancis, zannedilenin aksine bu tarihte ölmeyip ömrünün son anlarını hasta bir hâlde Korfu Adası’nda geçirmiş⁵⁴ ve orada 6986/1478 yılı Nisan ayı civârına kadar yaşamaya devam etmiştir⁵⁵. Müellifin yazdığı nüshayı Venedik kökenli bir ailenin önde gelenlerinden birine teslim etmesi, bir istismar aracı olarak kullanılan: “*Kronik nüshalarının Napoli ve Roma çevrelerine nasıl ve ne şekilde gittiği*” meselesine de güvenilir bir biçimde açıklık getirmekte; onun -Melissinos ailesi örneğine benzer şekilde-bulduğu yerlerdeki büyük soylu ailelerle yakın ilişkiler içine girdiğini resmen te’yid ederek, yeni metin parçaları ekleyip “*kendi eliyle*” düzeltip genişlettiğini söylediği *Chronicon Maius*’un da, ilk eseri *Chronicon Minus* gibi bizzat onun kaleminden çıkmış kendisine ait özgün eseri olduğunu kesinleştirmektedir.

Nitekim bugüne kadar inandırıcılıktan uzak bahânelerle kroniğin Sfrancis’e ait olmadığını öne sürenlerin iddîalarının tam aksine; Avrupa târih yazım literatüründe, hattâ bizzat Roma çevresinde çok erken tarihlerden beri *Chronicon Maius*’a yapılan tüm atıflarda eserin Sfrancis’e ait olduğu kuşkusuz ve tereddütsüz bir biçimde dile getirilmiştir⁵⁶. Dolayısıyla ortada aksini gösteren

-
- 53 Her iki kroniğin inşâ edildiği ana metni Sfrancis’in baştan beri elinde tuttuğu not ve müsveddelerinin teşkil ettiği, müellifin 6985/1477’de bunların arasından önemli gördüğü bazı metinleri seçerek, ilkin bir taslak niteliğindeki *Chronicon Minus*’u te’lif ettiği, ancak pek çok noktada bilgi kopuklukları ve önemli eksikler içeren bu metni daha sonra tamamlamaktan vazgeçip, soyluların ricâsı üzerine daha titiz ve ayrıntılı bir te’lif yolu tutarak *Chronicon Maius*’u neşretmeye karar verdiği, hâliyle onun müsvedde hâlindeki notlarının derlenmiş tam şeklini eldeki Büyük Kroniğin temsil ettiği onun bu özgün ifâdeleri ışığında netleşmektedir. Sfrancis *Chronicon Maius*’u kendi ifadesine göre *Kısa Kronik*’ten bir yıl sonra tamamlanmış olmasına rağmen, her ikisinin de ortak bir tarih olan 6985/1477 yılında nihâyete ermesi, -eski doğru ve isâbetli teze uygun bir şekilde- yazarın her iki kroniği de 1477’ye kadarki notlarını içeren ana bir müsveddeden yazdığı yönündeki tespitimizi kesinleştirir.
- 54 Konstantinopolis’in düşüşü sonrası Despot Thomas’ın daveti üzerine Mora’ya kaçıp yerleşen Sfrancis, 1460’ta Fâtih’in burayı da fethetmesi üzerine aynı yılın Ağustos ayı başlarında Korfu adasına yerleşmiş; vebâ salgını, elçilik vazifesi ve Venedik-Roma seyahatleri gibi sebeplerle verdiği kısa aralar dışında, 6895/1477’de yakalandığı son hastalığına kadar burada yaşamaya devam etmiştir. Krş. Kayapınar, *Yorgios Sfrancis’in Anıları*, Değerlendirme, 5-6. Yukarıdaki orijinal ifâdeleri onun bu hastalığı sırasında Kısa Kroniği genişletmeye başlayıp, bir sonraki yılın ilk aylarında, 6896/1478 Mart’ı sonunda tamâma erdirdiğini ve vefâtının kesin olarak bu târihten daha sonra gerçekleştiğini belirginleştirmektedir.
- 55 Sfrancis’in ölüm zamanı hakkında tekrarlanan “1477” târihi literatürden kaldırılarak, yerine kendi ifâdelerine dayanan bu yaklaşık târih yerleştirilmeli ve ayrıca kronik hakkında literatüre sokulan asılsız bilgiler bu tespitlerimiz ışığında değiştirilip düzeltilerek, *Büyük Kronik* ve içindeki veriler tekrar gerçek sâhibine iâde edilmelidir.
- 56 Krş. L. Allacci, *Georgii Acropolitae Magni Logothetae Historia...*, 426; Allacci, *In Roberti Creyghtoni apparatus...*, 117; Georges Guillet de Saint-George, *Histoire du regne de Mahomet II. Empereur des Turcs*, I-II, Paris 1681, çeşitli yerler.

tek bir somut veri dahi mevcut değilken, Melissinos'un zamanına kadar inen daha eski ve köklü tüm veriler kroniğin Sfrancis'e ait olduğunu açıkça doğrularken; şimdilerde türetilmiş olan ve en küçük bir ilmî tenkide bile tahammülü olmayan bu basit, yüzeysel ve ciddiyyetten uzak iddiâlara itibâr etmek mümkün değildir.

Mevcut iddiaların asılsızlığını ortaya koyan tüm bu deliller, Sfrancis'in kronikteki açık ifâdeleri ve Melissinos'un ölümünden sonra yazılmış hiçbir eserde kroniği Melissinos'a atfetmeyi gerektirecek tek bir kayıt dahi gözükmemesi; *Chronicon Maius*'un da *Chronicon Minus* gibi doğrudan Sfrancis'in kaleminden çıktığını ve ölümüne yakın bir târihte bizzat onun tarafından yazıldığını bilimsel kesin bir veri olarak te'yid etmektedir.

Büyük Kroniğin Sfrancis'e Ait Olduğunu Kesinleştiren Özgün İfâdeler

Chronicon Maius metni, kroniğin Sfrancis'e ait olduğuna kesinlik kazandıran ve dış müdahale ihtimalini peşinen ortadan kaldıran onun yukarıdaki özgün ifadelerinin yanı sıra; kuşatmada imparatorun baş muhafızı olan ve ölümüne dek yanından ayrılmayan müellifin bizzat kendi dilinden çıkmış, tamâmen orijinal daha başka ifadelerini de içerir. Büyük Kroniğin aslı yazarının, eserin bütününe hâkim olan olup-bitenleri ilk ağızdan betimler üslûbu, olayların içinde olduğunu kesinleştiren "*Bizimkiler / Türkler*" şeklindeki özgün vurgusu, özellikle fetihle ilgili "III. Bölüm"ün dıştan hiçbir ilâve, çıkarım ve müdâheleye imkân vermeyen giriş-gelişme-sonuç esâsına dayalı bütünleşik kompozisyonu, bu gülünç gerekçeleri peşinen ortadan kaldırarak "*Ulubatlı Hasan*" rivâyetini de sağlam tarihî bir temele oturtacak derecede uyumludur.

Müellifin kuşatmayı bizzat olayların içinden, direkt ilk ağızdan anlatan üslûbu aslında kroniğin tüm metnine hâkim olmakla birlikte, biz burada sâdece *Chronicon Maius*'u yazanın Sfrancis'in ta kendisi olduğunu, ondan başkası olamayacağını en açık ve vurgulu şekilde betimleyen birkaç metin örneği aktararak, -istisnâsız- bunların hepsinin *Chronicon Minus*'taki tasvirlerin bir devâmı, bir parçası; hattâ kimilerinin onları sebep-sonuç ilişkisi içinde çözüme kavuşturmayı sağlayan bütünleşik ana kaynağı olduğunu göstermeye çalışacağız.

Nitekim yazarın *Chronicon Maius*'ta kuşatmanın son sabâhı yaşananları tasvir eden aşağıdaki ifâdeleri, o sırada olup-bitenleri anlatanın Melissinos ya da fetihten sonra yaşamış farklı bir kimse değil, o an bizzat imparatorun yanında hazır bulunan ve surları teftişle vazifeli olan Sfrancis'in ta kendisi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

“Καὶ ἀναβάς ἐφ’ ἵππου ἐξηλθομεν τῶν ἀνακτόρων περιερχόμενοι τὰ τεῖχη, ἵνα τοὺς φύλακας διεγείρωμεν πρὸς τὸ φυλάττειν ἀγρύπνων. Ἦσαν δὲ πάντες ἐπὶ τοῖς τείχεσι καὶ πύργοις τῆ νυκτὶ ἐκείνη· καὶ πύλαι πᾶσαι ἦσαν κεκλει σμέναι ἀσφαλεστάτως, δι’ ὧν δυνατὸν ἦν ἐξελθεῖν τινα ἢ εἰσελθεῖν. Ὡς δὲ ἦλθο μεν ἐν τοῖς Καλιγαρίοις ὥρα πρώτη τῆς ἀλεκτροφωνίας καὶ κατιόντες τῶν ἵππων ἀνήλθομεν εἰς τὸν πύργον καὶ ἠκούσαμεν συχνῶς ὁμιλεῖν καὶ θόρυβον μέγαν ποιεῖν ἕξωθεν ἐπιτήδειον, καὶ εἶπον ἡμῖν οἱ φύλακες, ὅτι δι’ ὄλης τῆς νυκτὸς οὕτως ποιοῦσιν· ἦσαν γὰρ σύρνοντες...”⁵⁷

“İmparator atına bindikten sonra saraydan çıktık ve nöbetçilerin tüm dikkatleriyle mevzilerinde bulunmalarını te'min için surları teftiş ettik. O gece herkes surlarda ve kulelerde idi; tüm kapılar da özenle kapatılmıştı ki, hiç kimse ne şehre girebiliyor ne de çıkabiliyordu. Horozların ilk ötüşü sırasında Kaligarya'ya vardığımızda, atlarımızdan inip yukarıdaki gözetleme kulesine çıkmıştık ki, dışarıdaki sesleri ve sürekli ve kuvvetli olan gürültüyü duyduk. Nöbetçiler bu seslerin tüm gece boyunca süregeldiğini söylediler.”⁵⁸

Müellifin ağzından çıkan bu özgün ifâdelere rağmen, bu satırların Sfrancis'e değil de Melissinos'a ait olduğunu iddia edenler; kuşatma sırasında imparatorun yanında hazır bulunan, surları teftiş etmekle vazifeli olan, horozların ilk ötüşü sırasında imparatorla birlikte Καλιγαρίοις/Kaligarya (*Eğrikapı*)'ya varıp gözetleme kulesinin üstüne çıkan ve surların arkasından gelen korkunç gürültüyü duyanın imparatorun baş muhâfızı “Yorgios Sfrancis” değil de, ondan “Yüz yirmi yıl sonra yaşamış olan Melissinos” olduğunu neye dayanarak öne sürdüklerini⁵⁹ bilimsel verilerle kanıtlamakla mükelleftirler.

Bu satırların öncesinde, imparatorun önceki gün λόγου σοφίας / *Hagia Sophia (Ayasofya)*'daki dua ve yakarışlarını ayrıntılı olarak betimleyen ve hal-

57 Sphrantzes, “Chronicon Maius”, II, 422-423.

58 Kriton Dinçmen, *Şehir Düştü*, 90.

59 Marios Philippides “The Fall of Constantinople” adlı makalesinde (*Greek, Roman and Byzantine Studies*, XXII (1981), 287-300), Melissinos'un -sözde- kurgusunu inşâ ederken “yanlış anlaşılmasına çok dikkat ettiğini”, “derlemeyi, en az bir görgü tanığı tarafından rapor edilebileceği aşikâr olan ayrıntılı bir materyalle zenginleştirdiğini” söyleyerek (“The Fall of Constantinople”, 299) bunların özgünlüğünü direkt kabul etmiş gözükür; ancak daha sonra bu orijinal anlatının kaynağı için ne Sfrancis dışında makûl başka bir aday gösterebilir, ne de ifadelerin doğrudan Sfrancis'e ait olduğunu te'yid edecek yönde bir görüş belirtir. Üstelik bunu yaparken kroniğin Sfrancis'e aidiyetini belgeleyen bu kesin delillere karşı, elinde Melissinos'ta ısrar etmesini haklı gösterecek daha kuvvetli bir kanıt bulunmadığını da hiç düşünmez. Yine yazarın -arka plânda aslında bir itiraf niteliğinde olan-; Melissinos'un bu ‘sahteciliği’nin (!) tamamen kurgusal bir derleme olmayıp ‘tarih’ olma konusunda iddîalî olduğu yönündeki gizli kabullenışı de (“The Fall...”, 299), metnin aslında Sfrancis'e ait olduğu gerçeğinin inkâr edilemez belirginliğine karşı, hâlâ aksi tezde ısrar etme dürtüsünün uç noktadaki son tutunma çabalarından başka bir şey değildir.

kın ağlayışlarını sarayın içinden müellifin de işittiğini belgeleyen şu özgün tasvirler ise, onun imparatorla dâimâ bir arada bulunan, kuşatma boyunca yanından hiç ayrılmamış biri olduğunu kesinleştirecek ifâdeler içerir:

“Ο δὲ βασιλεὺς ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῶ τῆς τοῦ Θεοῦ λόγου σοφίας ἐλθὼν καὶ προσευξάμενος μετὰ κλαυθμοῦ τὰ ἄχραντα καὶ θεῖα μυστήρια μετέλαβεν. Ὁμοίως καὶ ἕτεροι πολλοὶ τῇ αὐτῇ νυκτὶ ἐποίησαν. Εἶτα ἐλθὼν εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὀλίγον σταθεὶς καὶ ἐκ πάντων συγχώρησιν αἰτήσας, ἐν τῇδε τῇ ὥρᾳ, τίς διηγήσεται τοὺς τότε κλαυθμοὺς καὶ θρῆνους τοὺς ἐν τῷ παλατίῳ...”⁶⁰

“İmparator hemen Hagia Sophia (Ayasofya) kilisesine giderek göz yaşları içinde duâ etti ve kutsanmış ekmek ve şaraptan yuttu. O gece pek çok kişi aynı şeyi yaptı. Sonra imparator saraya geldi ve orada kısa bir süre kalarak herkesten af diledi. Gerçekten, o sırada saraydan duyulmakta olan ağlaşma ve yakarışları kim târif edebilir ki?...”⁶¹

İmparatora her yerde eşlik eden ve sarayın içinden halkın ağlaşma ve yakarışlarını dahi işittiğini söyleyen bu kimsenin, imparatorun baş muhâfızı olan ve o an yanında hazır bulunan Sfrancis değil de “120 yıl sonra yaşayan *Melissinos*” olduğunu bir ezber şeklinde tekrar edenler; bu özgün ifâdeleri hangi bilimsel delil ve gerekçeye dayanarak ona atfettiklerini ilmi kriterlere uygun bir şekilde açıklamak mecburiyetindedirler.

Genişletilmiş *Büyük Kronik*'ten başka bir yerde yer almayan bu ifadeler, Hasan'ın burca sancak dikmesi ve *Romanos/Topkapı* burcunun düşmesinden sonraki gelişmeleri yine ilk ağızdan özgün bir anlatımla betimleyen, kronik yazarının o an imparatoru gözleriyle gördüğünü kesinleştiren şu satırlarda da oldukça belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“Ὡς οὖν εἶδεν ὁ δυστυχῆς βασιλεὺς καὶ ὁ αὐφέντης μου, δακρυχέων ἐπαρεκάλει τὸν Θεὸν καὶ τοὺς στρατιώτας, ἵνα μεγαλοψυχῆσωσι, προέτρεπε· καὶ οὐ ἦν συνδρομῆς καὶ βοηθείας ἐλπίς οὐδεμία. Ὁ δὲ τὸν ἵππον κεντήσας δραμῶν ἔφθα σεν, ἔνθα τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβῶν ἤρχετο...”⁶²

“Benim bahtsız imparator ve efendim bu manzarayı gördüğünde, yaşlı gözlerle Tanrı'ya duâ ediyor ve cesur davranmaları için askerlerini yüreklendiriyordu. Ama artık hiçbir destek ve yardım umudu kalmamıştı. Atını mahmuzladı ve düşmanın ardı ardına büyük kitleler hâlinde saldırdığı bölgeye vardı.”⁶³

60 Sphrantzes, “Chronicon Maius”, III/IX, 1, 422-423.

61 Kriton Dinçmen, *Şehir Düştü*, 90.

62 Sphrantzes, “Chronicon Maius”, 428-429.

63 Kriton Dinçmen, *Şehir Düştü*, 96.

Burada kimin dilinden çıktığı aşikâr olan: “ Ὡς οὖν εἶδεν ὁ δυστυχῆς βασιλεὺς καὶ ὁ ἀφέντης μου : *Benim bahtsız imparator ve efendim*” ifâdesinin hâlâ Sfrancis’e değil de Melissinos’a ait olduğunu savunanlar; imparatorun “*kendi imparatoru*” olduğunu söyleyen ve o an hizmetinde bulunduğunu belirten bu kişinin neden “*Sfrancis*” değil de “*Melissinos*” olması gerektiğini mantıklı gerekçelerle peşinen izâha mecbur oldukları gibi; onun Romanos burcunun ardında çaresiz kalan imparatorla “*yüz yirmi yıl önce*” nasıl bir araya gelip buluştuğunu da yine ilmî kıstaslara dayanarak makûl bir şekilde kanıtlamak zorundadırlar.

Buraya kadar *Chronicon Maius*’tan aktardığımız sur teftişleri ve devâmındaki gelişmelerle ilgili tüm özgün bilgilerin son aşaması, Sfrancis’in *Chronicon Minus*’unun içinde aynen şu ifâdelerle karşımıza çıkmaktadır:

“...καὶ ὁ μακαρίτης αὐ θέντης μου καὶ βασιλεὺς κύρ Κωνσταντῖνος σκοτωθεὶς ἀπέθανεν, ἐμοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐχ εὐρεθέντος τῆ ὥρᾳ ἐκεῖνη, ἀλλὰ προστάξει ἐκείνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἄλλου μέρους τῆς πόλεως ...”

“Şehrin fethedildiği aynı saatte kutlu efendim imparator Konstantin de öldürüldü. Ben o saatte orada bulunmuyordum; fakat onun emriyle şehrin başka bir tarafına teftişe gitmiştim...”⁶⁴

Kısa Kronik’te yer alan fetihle ilgili yegâne bilgi kıvrıntısını içeren bu cümle, öncesinde *Chronicon Maius*’taki bilgiler mevcut olmadığında, önü-sonu belirsiz yarım bir bilgi metni olarak ortada kalmaktadır. Müellifin hâl-i hazırda şehrin “*başka bir tarafına*” teftişe gittiğini söyleyebilmesi için, mantıken daha öncesinde bir başka yeri teftişe gittiğini de anlatmış olması gerektiği ortadadır. *Chronicon Minus*’ta yarım kalan bu bilgi müellif tarafından *Chronicon Maius*’ta yine aynı üslûpla, “*Kaligaria’yı teftiş*” rivâyetinden başlayıp imparatorun başına gelenleri tüm ayrıntılarıyla, nitelikli ve özgün bilgiler vererek aktaran bir bilgi örüntüsü içinde tamamlanır ki; bu ifâdelerin de yine Sfrancis’e ait olduğu kuşkuya imkân bırakmayacak kadar açıktır.

Nitekim müellif *Küçük Kronik*’te imparatorun ölümünden söz ettiği yukarıdaki kısa, kesik ve önü-sonu belirsiz cümlelerini *Büyük Kronik*’te oradakin-den çok daha geniş, net ve önceki bilgilerle bağlantılı bir çizgiye taşıyarak şu şekilde aktarır:

“Καὶ ἕτεροὶ τινες στρα τιῶται οὐκ ἀγενεῖς μαχόμενοι ἐν τῷ τόπῳ ἐκεῖνῳ καὶ αὐτοὶ ἀπεκτάνθησαν πλησίον τῆς πύλης τοῦ ἀγίου Ῥωμανοῦ,

ὅπου τὴν ἐλέπολιν ἐκείνην κατεσκεύασαν καὶ τὴν μεγάλην ἐλεβόλην ἔστησαν καὶ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως χαλάσαντες ἐκεῖθεν ἐν τῇ πόλει πρῶτον εἰσῆλθον. Ἐμοῦ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ μὴ εὐρεθέντος πλησίον τοῦ αὐθεντός μου τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ προστάξει ἐκείνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἐν ἄλλῳ μέρει τῆς πόλεως ἦμην.”⁶⁵

“Aynı derecede kahraman olan diğer askerler de, Türkler’in büyük topu yaptıkları, kurdukları ve attıkları güllerle surları yıkıp şehre ilk girmiş oldukları Hagios Romanos kapısının aralarında yiğitçe savaşır öldüler. Ben o sırada efendim imparatorun yanında bulunmuyordum; fakat emri üzerine şehrin başka bir tarafını teftişe gitmiştim.”⁶⁶

Buradaki “*Şehrin başka bir tarafını teftişe gitme*” bilgisinin, Sfrancis’in *Chronicon Minus*’unda da aynı ifâdelerle, ancak bütünleşik bir metinden kopmuş önü-sonu belirsiz özet bir bilgi şeklinde karşımıza çıktığını az önce görmüştük. Her iki metinde de “*surları teftişle vazifeli*” olduğunu açıkça belirten yazar, *Büyük Kronik*’te olayların öncesini ve sonrasını yine aynı özgün üslûpla izah ederek, bu kroniğin de kendi kaleminden çıktığını açık ve net bir biçimde ortaya koymuştur. Kroniği sudan bahanelerle Melissinos’a atfetmeye çalışanlar ise bu özgün ve canlı ifadelerin netliği karşısında dâimâ susmuşlar, iddiâ ettikleri gibi bunların ona ait olduğunu kanıtlayacak tek bir bilimsel delil de ortaya koyamamışlardır⁶⁷.

Son olarak müellif, *Büyük Kronik*’te imparatorun cesedinin Fatih’in emriyle savaş meydanından getirilip törenle defnedildiği anı anlattıktan sonra da: “*Ὁὐαί, οὐαί κάμοι τῆς προνοίας ἐν τίνι καιρῷ με φυλαττούσης?.. : Heyhât! Ἰλâhî takdir tarafından neleri görmem kararlaştırılmıştı?..*” diyerek, o an orada olup-biten her şeyi gözleriyle gördüğünü bir kez daha açıkça ifâde etmiştir⁶⁸. Bu kadar açık ve net ifâdelere rağmen bunca çağdaş anlatım ve betimlemenin

65 Sphrantzes, “Chronicon Maius”, 428-431.

66 K. Dinçmen, *Şehir Düştü*, 97.

67 Philippides konu ile ilgili çalışmasında (“The Fall of Constantinople”, 288-300) Sfrancis’in bu özgün anlatılarının yer aldığı kuşatma ile ilgili III. kısımda, özellikle Latin kumandan ve askerlerin savundukları burçlar ve buna ilişkin gelişmelerle ilgili bilgilerin Sakızlı piskopos Leonardo’nun mektubu ile (Bunun için, bk. J. R. Merville Jones, *The Siege of Constantinople: Seven Contemporary Accouns* (Amsterdam 1972), 11-42) yakından ilişkili olduğunu gösterip, buradaki Latince arkaik kelimelerin Melissinos tarafından bir şekilde Grekçe’ye çevriltilmiş olması gerektiğini öne sürerken; Sfrancis’in kuşatmada tanıştığı Leonardo’dan mektubu doğrudan almış olmasının bundan daha mantıklı ve tutarlı bir ihtimal olduğunu ilginç bir şekilde göz ardı eder. Oysa müellifin Leonardo’dan yaptığı nakillerin yalnız Latinler’in savaştığı burçlar ve şahıslarla sınırlı kalması, yukarıdaki ilk ağızdan orijinal ifadeleri ise başka hiçbir kaynağa ihtiyaç duymaksızın doğrudan kendi gözlemlerine dayanarak aktarması, metnin yazarı için Sfrancis’ten daha makûl ve gerçekçi bir aday olmadığını, olamayacağını kesin bir veri olarak yeterince kanıtlar.

68 Sphrantzes, “Chronicon Maius”, 432-433; Kriton Dinçmen, *Şehir Düştü*, 101.

Sfrancis'e ait olmayıp "Melissinos" a ait olduğunu öne sürenler, onun yüz yirmi yıl önce imparatorun ölüm anına tanıklık ettiğini nasıl ve ne şekilde ispat edebilir; veyâ bu özgün ifâdeleri Melissinos'un "uydurduğunu" hangi iknâ edici delil ve belge ile kanıtlayabilirler?

Chronicon Minus'tan aktardığımız cümlelerin, yalnız *Chronicon Maius*'ta yer alan diğer cümlelerle bire-bir aynı üslubu taşıması, onların sonucunu açıklar nitelikte olması ve aynı görevdeki kişinin ağzından çıktığının aşikâr olmasından da açıkça anlaşılacağı üzere, Büyük Kroniği genişleten kimse de olup-bitenlere bizzat şahid olan ve o sırada surları teftişle vazifeli bulunan Sfrancis'ten başkası değildir. "Ulubatlı Hasan"ın surlara çıkışı ve şehid olması ile ilgili tasvirlerin de, öncesinde ve sonrasında anlatılanlarla üslup ayniyeti ve bütünlük arzettiği için yine onun kaleminden çıkmış olduğu şüphesizdir. Ne var ki *Chronicon Maius*'la ilgili zorlama iddiâları eserin sahteliğine delil getirmeye çalışanlar bu özgün ifâdelerden hiç söz etmemişler, içine düştükleri bu çelişkili duruma mantıklı bir açıklama da getirememişlerdir. Oysa bu kadar açık ifâdeleri bile Melissinos'un uydurmuş olduğunu iddiâ edecek kadar ileri gidenlerin; bu ilginç, aşırı ve sıradışı iddiâlarının bilimselliğini ispatlamak için "laf" değil, aynı düzeyde sağlam, inandırıcı ve sıradışı deliller ortaya koymaları gerekirdi⁶⁹.

"Ulubatlı Hasan" Rivâyetini Literatürden Dışlayanların Öne Sürdükleri Klasik Gereçler ve Dayanak Noktaları

Ulubatlı Hasan'ın Romanos burcuna çıkışını anlatan Sfrancis'in özgün tasvirlerini Melissinos'un "fetihden yüz yirmi yıl sonra" derlediğini var sayarak, bu varsayımı bilgilerin "efsâne" ve "uydurma" oluşuna delil saymak, hüküm verme konusunda aceleciliğin yanı sıra pek çok ilmî tutarsızlığı ve literatürel problemi de berâberinde getirmektedir. Nitekim içinde Sfrancis'in kendi üslubu ve ilk ağızdan anlatısından başka hiçbir şey bulunmayan bu özgün rivâyetin içinde, yukarıda açıkça gösterdiğimiz üzere "Melissinos tarafından uydurulduğunu" veya "Efsâne üretmek amacıyla kurgulanmış olduğunu" haklı gösterecek

69 Bu iddiâların tümü neresinden bakılırsa bakılıns mantıksız ve tutarsız olmasına, bilimsel açıdan hiçbir ciddiyet ve ilmî anlamda en küçük bir geçerlilik taşımamasına rağmen, Feridun Emecen *Fetih ve Kıyamet* kitabının son baskısında bu asılsız iddiâları "peşin kabul"le müdâfaaya girişmiş ve karşılığında herhangi bir bilimsel kanıt ya da belge değil, sadece bunları ortaya atanların "Grekçe üstadları olarak bilinen Bizantologlar" olmalarını gerekçe göstermiştir (krş. *Fetih ve Kıyamet*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2019, 382). Daha önce kısa bir makalemizde de ana hatlarıyla değinip bilimsel veriler ışığında çürüttüğümüz bu iddiâlar hakkında şu ana kadar bu "Grekçe üstadları"ndan veyâ takipçilerinden bize en küçük bir itiraz veyâ cevap gelmemesine rağmen, onlardan daha ivedi davranan Emecen'in ilmî tek bir delil ve gerekçeye bile dayanmadan savunduğu bu eski iddiâların doğruluğunu yahut bilimsel kriterlere hangi açıdan uygun olduğunu -gerekirse bu "Grekçe üstadları"ndan da yardım alarak- kanıtlanmasını büyük bir merak içerisinde kendisinden beklemekteyiz.

hiçbir delil ve işâret bulunmadığı gibi, aksine burada anlatılanların Sfrancis'in *Chronicon Minus*'taki anlatısına tamâmen paralel ve eşdeğer olduğunu ortaya koyacak son derece ciddî kanıtlar mevcuttur.

Şimdi Ulubatlı Hasan rivâyetinin asılsızlığını kanıtlama çabasıyla ortaya atılan mesnedsiz iddiâlar üzerine eğilerek, bunların literatürel anlamda isâbet-sizliğini çağdaş kaynaklardan aktaracağımız bilgiler ışığında ortaya koyacağız.

1. *Ulubatlı Hasan'la İlgili Bilgilerin Kaynağının Bilinmediği, Böyle Bir Kişinin Osmanlı Kaynaklarında Yer Alması Gerektiği:*

Sfrancis, İstanbul'un en büyük burcu olan *Romanos/Topkapı Burcu* üzerine ilk Türk sancağını dikerek şehrin düşmesine canı pahasına öncülük eden Hasan'ın son anlarını, asıl eseri niteliğindeki *Büyük Kroniği*'ne kendi özgün ifâdeleriyle kanlı-canlı ve ayrıntılı bir üslûpla kaydetmesine, diğer çağdaş kroniklerde de bu olay ana hatlarıyla aktarılmasına rağmen, o âna tanıklık etmiş tek Bizans müverrihinin kayda geçirdiği bu orijinal tasvirler ortaya atılan yüzeysel iddiâlar yüzünden asılsız bir rivâyet pozisyonuna itilmiş, böylece fethin en büyük Şehîd'inin şanlı hâtırası yoğun bir karşı propaganda ile literatürden silinmek istenmiştir.

Bu özgün bilgileri “efsâne” ve “hurâfe” sayanların ana savunma noktası, “*Chronicon Maiusa bu bilginin nereden eklendiğinin bilinmediği; böyle bir kişi yaşamış olsa öncelikle Osmanlı kaynaklarında yer alması gerektiği*” yorumudur. Bu iddiâyı ortaya atanların gözden kaçırdıkları iki önemli nokta vardır ki; bunlardan biri, müellifin olayların içinde olduğunu güvenle hissettiren sıcak üslûbu, diğeri ise “uydurma” bir metinde yer alması asla mümkün olmayan, her iki tarafın olumlu-olumsuz tüm fiillerini, tekrarlanan tüm olay ve aksaklıkları da hesâba katacak biçimde sunan özgün ve ayrıntılı kompozisyonudur. İlk noktayı inşâ tekniği yönünden belirginleştirecek biçimde, rivâyetin aslî yazarı karşı tarafı sürekli “*Türkler*”, kendi tarafını ise direkt “*Bizimkiler*” ifâdesiyle sunarak, o an şehri savunanların arasında bulunduğunu açıkça ortaya koymuştur. İkinci noktayı kesinleştirecek şekilde ise; rivâyet ana hatlarıyla çağdaş kronik yazarlarından Nicolò Barbaro, Dukas ve Kritovulos'un rivâyetleriyle aynı ortak şablon üzerine kurulmuştur⁷⁰. Ulubatlı Hasan rivayeti ana yapısı itibariyle, aynı tarihî zemine oturan bu metinler içinde Romanos burcunda olup-bitenleri diğerlerinden daha fazla ayrıntı içerecek şekilde aktaran en geniş versiyondur. Rivâyetin bu derece nitelikli ve özgün ayrıntılar içermesinin ise, yazarının kendisinin de açıkça belirttiği üzere o an Romanos Burcu'na tırmanan “*Χασάνης / Hasan*”

70 Bunlar birazdan farklı bir başlık altında ayrıntılı olarak gösterilecektir.

ve “δέκα κ αὶ ὀκτώ / On sekiz” Osmanlı askerine çok yakın bir noktada, bizzat surların gerisinde bulunmasından kaynaklandığında şüphe yoktur.

Geçmişteki taraflı çarpıtmalar ve ilmî teamüllere zıt saptırmaların tam aksine, Sfrancis'e ait olduğunu yukarıda kesin delilleriyle gösterdiğimiz bu rivâyet, velev ki öncesinde kaynağı belirsiz bir rivâyet pozisyonuna itilmiş ve bunları çözemeyecek durumdaki bir araştırmacı da bu çelişkili eski hipotezlerin etkisinde kalmış olsa bile, kendi ağzıyla “*kaynağının bilinmediğini*” öne sürdüğü bir rivâyeti -elinde asılsızlığını kanıtlayacak bir delil de olmadığına göre- “*uydurma*” olmakla itham etmek hakkına da sahip değildir. Zîrâ bir rivâyetin “*kaynağının bilinmemesi*” onun uydurma olduğu anlamına gelmeyeceği ve buna herhangi bir delil teşkil etmeyeceği gibi, herhangi bir araştırmacının sırf “*menşeyini bilmiyorum*” bahânesiyle onu “*sahte*”likle damgalaması da bilimsel teamüller açısından kabul edilebilir bir durum değildir.

Ne var ki bizdeki yüzeysel ve ezberci yaklaşımın bir yansıması olarak, benzeri çoğu spekülâtif görüşler gibi, Sfrancis'in özgün metnini hedef alan bu trajikomik iddiâlar da akıl ve bilim süzgecinden hiç geçirilmeksizin çala-kalem literatüre dâhil edilmiş; bu kadar isâbetsizliklerine rağmen -istisnâî birkaç isim dışında- târih câmiasından hiç kimse bunlara tek bir itiraz olsun yöneltmediği gibi, aksine Sfrancis'e aidiyeti aşikâr olan orijinal ifâdeleri bile göz ardı ederek bu mesnedsiz yorumları tereddütsüz kabul etmiştir.

İddiacıların yukarıdaki ilk iddiânın devâmı niteliğinde öne sürdükleri diğer bir savunma gerekçesi ise; “Ulubatlı Hasan”la ilgili bilgilerin geç dönem bir “*Bizans kaynağı*”ndan geldiği, böyle bir kimse hakikaten yaşamış ve surlara sancak dikmiş olsa, bunun öncelikle Osmanlılar tarafından bilinmesi ve Osmanlı kaynaklarında yer alması gerektiğidir⁷¹. Ne var ki bu iddiayı ortaya atanlar, ona alternatif isimler olarak öne sürdükleri “*Balaban*” ve “*Mustafa*”nın surlara çıktıklarına yönelik bilgileri de bir “*Osmanlı kaynağı*”ndan değil, fetih-ten çok sonra yazılmış bir Latin kroniğinden veya Romence bir kronikten, ya da onları tâkip eden ikincil kaynaklardan aktarmak gibi⁷² ilginç ve sıradışı bir çelişki örneği sergilemişlerdir. Üstelik bugüne dek ne kendileri, ne de akade-

71 Emecen, “İstanbul’un Fethi: Son Kuşatma ve Konstantinopolis’in Düşüşü”, 93, vb. Bu iddiasının ardından Emecen rutin formülasyonu ile direkt Karışdıran Süleyman’la ilgili tezine geçiş yapar ki, bu, öncesinde bu iddiâyı ortaya atmakla onun, aslında Ulubatlı Hasan’a rakip zannettiği “Karışdıran Süleyman”la ilgili sâbit tezini pekiştirmeyi amaçladığını gösterir. Oysa Osmanlı kroniklerinde geçirtilen, üzerinde durulmayan ya da yalnız Osmanlılar tarafından bilinebileceği sanılan çok önemli ayrıntıların, kimi zaman dış kaynaklarda onlardan çok daha nitelikli ve tafsilâtli bir şekilde yer alabileceğini gösteren son derece ciddi kanıtlar mevcuttur ki, bununla ilgili bâzi örnekler birazdan verilecektir.

72 Emecen, *İstanbul’un Fethi Olayı ve Meseleleri*, 26, 44, vb.; Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Genişletilmiş ilâveli baskı (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012).

mik câmia ve medya çevrelerinde iddiâlarını bir ezber şeklinde tekrarlayanlardan hiçbiri bu büyük çelişkiyi fark edememişlerdir.

Oysa zannedilenin tam aksine “*Ulubatlı Hasan*”ın ismi, varlığı ve şahadetine ilişkin tüm bilgiler, “*Balaban*”, “*Mustafa*” ve benzeri daha pek çok meçhûl isim ve öne sürülen bu dış kaynaklarla birleşecek şekilde Osmanlı literatürüne ve maddî kaynaklarına da aynen geçmiş; bunların hiçbirinin hâtırası unutulmayıp asırlar boyunca yâd edilmeye devâm etmiştir. “*Ulubatlı Hasan*”ı bugün haksız gerekçelerle literatürden silmeye ve asılsız bir karakter gibi göstermeye çalışanların isâbetsiz yaklaşımlarının tam aksine, onu direkt fethin ve fetih şehidlerinin odağına yerleştiren bu rivâyet ve materyaller, araştırmamızın ilerleyen noktalarında içerdikleri ilginç verilerle birlikte ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

2. *Rivayetin Melissinos Tarafından “Eseri Renklendirmek İçin” Eklenmiş Olabileceği:*

Ulubatlı Hasan rivâyetini kaynağı belirsiz bir eklenti gibi yanıtsızlar, bunun “*uydurulma*” gerekçesini ortaya atarken de bilimsel hiçbir dayanak ortaya koymaksızın, tamâmen tahmine dayalı görüşler öne sürmüş ve bu bilgiyi Melissinos’un “*eseri renklendirmek için ilâve etmiş olabileceği*” yönünde bir mantık yürütmüşlerdir⁷³. Ne var ki hıristiyan bir din adamı olan ve Türkler’e nefret ve muhâlefetiyle tanınan Melissinos’un⁷⁴, “İstanbul’un düşüşü” gibi Ortodoks Rumlar’ın nefretle andıkları bir vak’a hakkında; kendisinden hiç beklenmeyecek bir tarzda, hangi sıradışı gerekçeye dayanarak karşı tarafın lehine ve kendi milletinin aleyhine böyle bir kahramanlık hikâyesini, bir şehid “*efsâne*”sini ekleyerek eserini “*renklendirmek*” isteyeceğine makûl ve inandırıcı bir açıklama getirememişlerdir.

Yukarıda kroniğin Sfrancise aidiyeti literatürel kesin kanıtlarla ortaya konulduğuna göre, artık bu ve benzeri iddiâlar üzerinde konuşmaya gerek dahi yoktur.

3. *Kuşatma Altındaki Birinin Surlara İlk Çıkan Kişiyi Sağlıklı Bir Biçimde Zikredemeyeceği:*

Ulubatlı Hasan rivâyetinin “*asılsız*” oluşuna gerekçe gösterilen iddiâlardan birisi de “*Şehirde kuşatma altında bulunan birinin, o kargaşa esnasında surlara*

73 Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 126-127.

74 Güney Mora’da Osmanlılar’a karşı başlatılıp hızla yayılan başarısız bir isyan girişimi doğrudan Melissinos’un tahrik ve öncülüğünde gerçekleşmişti. Krş. Chasiotes, *Μακάριος, Θεόδωρος και Νικήτορος οι Μελισσηνοί (Μελισσοурγοί)*, 27-44.

çıkan ilk kişiyi sağlıklı bir biçimde tanıyıp zikredemeyeceği” hipotezidir⁷⁵. Görgü tanıklarının savaş anlatılarını içeren metinlerin ciddi bir tetkik ve tenkidine değil, sâdece basit ve yüzeysel bir tahmine dayanan bu varsayımın da tarihi gerçeklikle bağdaşmadığı kesin deliller ışığında ortaya konulabilir.

Savaşlarda taraflar arasındaki bilgi ve istihbârat akışının mâhiyetini araştırmadan ortaya atılan bu iddiânın temelinde, görgü tanıkları ya da çağdaş kronik yazarlarının eserlerine kaydettikleri tüm bilgilerin sadece kendi görüp işittikleri şeylerle sınırlı olduğu algısı yatmaktadır. Oysa Sfrancis’in Büyük Kroniği’nin bâzı kaynaklarının satır aralarına yansıyan önemli ayrıntılar; birbirleriyle ne kadar şiddetle savaşmış olurlarsa olsunlar, muhâlif her iki tarafın en uç noktada gözüken isimlerinin dahi savaştan sonra bir araya gelerek, o an çatışma sırasında kendi taraflarında ya da iki tarafın gözleri önünde cereyân eden olaylar ve bunların odak noktasındaki ilginç şahıslar hakkında birbirlerine bildikleri her şeyi ayrıntılı olarak aktarıp bilgi alış-verişinde bulduklarını doğrulamaktadır.

Bunu daha iyi anlayabilmek için Varna Savaşı’nda haçlıların safında yer alan ve Macar kralı Ladislas’ın başının kesiliş anlarına şahid olan, Sfrancis’in Büyük Kroniği’nin kaynaklarından Paraspondylos Zotikos’un çağdaş anlatısına⁷⁶ eğilmemiz gerekecektir. Çağdaş Varna gazavât-nâmelerinde ve onları izleyen sonraki Osmanlı müverrihlerinin kroniklerinde kralın başını kestiği bildirilen “*Koca Hızır*”ın yiğit ve kahraman bir “yaya-başı” olduğu, -tek bir kaynağa yansıyan şekliyle- lâkâbının: *اوزون قاري اوغلي حضر بيك* “*Uzûn-ğarı-oğlı Hızır Big*” olduğu⁷⁷ ve yine Farsça nâdir bir kaynaktan belirtildiği üzere *سيهيد* “*si-peh-büüd*”; yâni “ordu komutanı” olduğu⁷⁸ bilgisi dışında hiçbir ayrıntı yer almaz⁷⁹. Hakkında mantıken en ayrıntılı bilgilerin Osmanlı kroniklerinde yer alması beklenen *Hızır*’ın kimliğini ve fiziksel özelliklerini bizlere tanıtan en ayrıntılı bilgiyi, -adını aynı harfle başlayan başka bir isim olan “*Χαμουçᾶς / Hamza*” ile karıştırarak da olsa- veren ve tıpkı Ulubatlı Hasan gibi fiziksel görünüşünü, aslen hangi millete mensup olduğunu ve krala baltasını ne şekilde

75 Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 126.

76 Emile Legrand, *Les Oracles de Léon le Sage: La Bataille de Varna* (par Paraspondylos Zotikos) - *La prise de Constantinople: Poèmes en Grec Vulgaire*, (Paris: 1875), 65-84; Türkçe tercüme: H. Akın Yusufoglu, “Zotikos’un Varna Savaşı’na Dair Manzumesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25 (1981), 261-281.

77 Halil İnalçık-M. Oğuz, *Gazavât-ı Sulḫān Murād bin Muḫammed Ḥān*, (Ankara: TTK Yayınları, 1978), vr. 18^a / 20.

78 Kâşifi, *Ğazā-nāme ‘-i Rūm*, İÜ Ktp. FY, nr.: 1388, vr. 20^b.

79 Bu konudaki Osmanlı rivâyetlerinin toplu bir değerlendirmesi için, bk. Hakan Yılmaz, “Varna Savaşı’nda Kralın Başını Keserek Mağlûbiyeti Gâlibiyete Dönüştüren Üç Osmanlı Yiğidi: ‘Bahadır’, ‘Timurtaş’ ve ‘Koca Hızır’”, *HAIÐ*, XVI/185 (Şubat 2009), 42-44.

vurduğunu ayrıntılı olarak betimleyen yegâne isim, o an bizzat düşman saflarında savaşı ve Sfrancis'in *Büyük Kroniğinin* de kaynaklarından biri olan Zotikos'tur.

O düşman saflarında savaşı birinin Osmanlılar'ın tarafında savaşı birini tanıması, bilmesi ve hakkındaki bilgileri sağlıklı bir şekilde zikretmesinin mümkün olmayacağı varsayımını tamamen çürütecek şekilde, aslında bunların kolaylıkla mümkün olduğunu fetihten dokuz yıl önce yazdığı şu dizelerinde açık ve net bir biçimde ortaya koymuştur:

Καὶ εἷς ἐκ τούδς γενίτζαρους, ἐκ τῶν Ρωμηῶν τὸ γένος,
τὸ ὄνομάν του Χαμουζᾶς, καλός, ἀνδρειωμένος,
μεσαῖος, χαμαδόπлатος, ἦτον τριακοντάρης,
ὡς δράκων ἐβρυχήσθηκεν, ἔς τὸν κράλην καταβαίνει,
καὶ τὸ ἄλογόν του ἔδωκεν ἔς τὸ ἔμπροστινὸν ποδάρην,
εἰς τὸ ποδάρην τῷδωκεν πεζῖὸς μὲ τὸ μανάρι,
καὶ πάραυτα τὸ ἄλογον ἐμύτισεν τοῦ κράλη,
ἔπεσεν χάμκι παρευθὺς ἐπὶ τῆς γῆς ὁ ῥήγας,
ἐβγάζει τὸ μαχαίρην του ὁ Χαμουζᾶς ἐκεῖνος,
καὶ κόπτει τὸ κεφάλιν του, στήνει το ἔς τὸ κοντάρην⁸⁰.

“Ve Romalılar'ın ırkıdan bir yeniçeri:

“Hamza” adlı bir kahraman, yiğit;

Orta boylu, geniş omuzlu, otuz yaşındaydı!

Ejderhâ gibi bağırır ona, kralın üstüne atılır

Ve vurur atının ön ayağına;

Ayağına vurdu piyâde nacağıyla!

Ve hemen burnunun ucuna düştü kralın atı!

Derhal düştü toprağa kral,

Bıçağını çıkarıyor burada Hamza,

Ve başını kesiyor, mızrağına geçiriyor!”⁸¹

Halbuki Zotikos resmî bir tarihçi bile olmayıp, sâdece savaşıta görüp-işittiklerini nazmetmiş basit bir filozof/keşişti. O bu örnekte açıkça görüldüğü üzere, savaşıta ön plâna çıkan meşhur bir kişiyi anlatırken olması gerekenden çok daha fazla ayrıntı verebilmiş ve görgü şâhidlerinin tipik özgün anlatılarını

80 Legrand, *Les Oracles de Léon le Sage: La Bataille de Varna...*, 82 / 405-414.

81 Yusufoglu, “Zotikos'un Varna Savaşı'na Dair Manzumesi”, 279, mısırâ: 405-414.

yansıtacak şekilde; onun soyu, eşkâli, yaşı ve o anki fiziksel görünüm ve aktivitelerini doğaçlama bir üslûpla karşısındakine tam olarak aktarabilmiştir.

İşte bu rivâyetteki durumun aynısı fethin görgü tanığı ve imparatorun baş muhâfızı olan Yorgios Sfrancis için de geçerlidir. Tıpkı bir görgü şahidi olan Zotikos gibi o da hem Χασάνης “*Hasan*”ın ismi, memleketi, fiziksel özellikleri ve o anki sıcak aktiviteleri hakkında kendi özgün üslûbuyla çok ayrıntılı bilgiler verebilmiş, hem de burcun üzerinde gösterdiği büyük direnişten çok etkilendiği için o an gördüklerini bir kahramanlık havası içinde sunmakta tereddüt etmemiştir. Kuşatmayı görmeyip Türkler’e kin ve nefretiyle şöhrat bile yapmış bir metropolitin, geçmişte yaşamış ve milletin felâketine yol açmış böyle birinin olağanüstü fiillerini bu kadar kanlı-canlı ve ayrıntılı bir şekilde aktarması; ya da durup dururken ortada olmayan böyle bir isim uydurarak, onu kendisine hiçbir fayda sağlamayacak bir şekilde anlamsızca yüceltip bir “kahraman” gibi sunması mümkün değildir; dönemin târihyazımında şimdiye dek bunun tek bir örneği bile görülmemiştir.

Dolayısıyla “*Kuşatma altındaki birinin, o kargaşa esnasında surlara çıkan ilk kişiyi sağlıklı bir şekilde zikredemeyeceği*” tezini tamâmen çürütecek şekilde Zotikos, düşman saflarında bulunmasına rağmen kralı öldüren Osmanlı askeri hakkında “*hiçbir Osmanlı kaynağında yer almayan*” önemli ayrıntıları verebildiği gibi; bir görgü şahidi olan Sfrancis de *Büyük Kronik*’te benzeri ayrıntıları “Hasan” hakkında verebilmiştir. Dolayısıyla bir görgü tanığının düşman safında yer alıyor olması, onun karşı tarafta olup-bitenler hakkında bilâhare ayrıntılı bilgi elde etmesine herhangi bir engel teşkil etmediği gibi; onun bu konuda aktardığı bilgilerin uydurma, yanlış ve hatâli olduğuna delil de gösterilemez. Aksine yenilen tarafta savaşanların -tıpkı Varna Savaşı’nın kaderini belirleyen “*kralın başının kesilmesi*” vak’ası gibi-, olayların dönüm noktası sayılan önemli işleri başarmış bu gibi şahısların kimliklerini ve yapıp-ettiklerini umursamayıp, olup-bitenleri bilenlerden sorup-öğrenmemeleri büsbütün tuhaf ve anlamsız olurdu.

Peki Sfrancis Türkler’in arasında bulunmamasına rağmen, “*Büyük burc*”a diktiği sancakla her iki tarafın dikkatlerini üzerinde toplayan “*Hasan*”ın ismini, memleketini ve etrafındaki diğer askerlerin tam adedini nasıl bilip öğrenmiştir?⁸²

82 Feridun Emecen kronikte geçen “Hasan” isminin ve nereli olduğu bilgisinin hayali bir veri olarak değerlendirilmesi noktasında ilkin şüphe izhâr ederek: “*Niçin Melissenos bu bahiste Ulubatlı Hasan adını verdi? Nereli olduğunu yazacak kadar bir tanımlamayı acaba muhayyilesinden mi uydurdu?*” sorularını yönelttiği hâlde, ne yazık ki iyi niyetli çabalarla ileri sürdüğü bu çıkarımından sonra aceleci bir yaklaşımla, konuya ışık tutacak yeni bir veri çıkmasının da imkânsız olduğunu öne sürerek: “*Tak-*

Çağdaş Bizans tarihçilerinden Dukas'ın kuşatma sırasında şehirde bulunmamasına rağmen, daha sonra bizzat şehre ilk giren ve kendi soydaşlarını öldüren Türk askerleriyle karşılaştığını, onlarla direkt konuşup kendilerinden o an neler yaptıkları konusunda ayrıntılı bilgiler aldığını gösteren şu sözleri; çatışma bitip de her şey normale döndükten sonra her iki tarafın da bir araya gelerek, o sırada yaşanan önemli olaylar ve ilginç şahıslar hakkında karşılıklı bilgi paylaşımında bulduklarına kesin bir kanıt teşkil etmektedir:

πόσω μᾶλλον ὁ μὴ ἀδικήσας ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ ἀδικούμενος, καὶ γὰρ μετὰ τὸν πόλεμον ἐνέτυχον ἐγὼ πολλοῖς, καὶ διηγῆσαντό μοι πῶς φοβούμενοι τοὺς ἔμπροσθεν ἐσφάττομεν τοὺς προλαβόντας, καὶ γὰρ εἰ ἥδειμεν τοσαύτην ἀπορίαν ἀνδρῶν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ πόλει, τοὺς πάντας ὡς πρόβατα πεπράκαμεν ἄν.⁸³

“Harpten sonra çoklarına rastgeldiğim [Türk] erlerin bana anlattıklarına göre; *‘İleride tesâdüf edeceğimiz askerlerden korkarak önümüze çıkanları öldürüyorduk. Sonra şehirde erkeklerin azlığını görünce hepsini hemen koyun gibi ele geçirdik.’* diyorlardı.”⁸⁴

Bizanslı müverrihin bu bilgiyi şehre ilk defa girip çatışan kimselerin ağzından aktarmış olması kayda değerdir. Onun verdiği bu önemli ayrıntılar, burca ilk çıkan ve ilk sancağı diken Osmanlı askerleriyle zamanlama, pozisyon ve fiiliyat bakımından birbirine tamâmen eşdeğerdir. Şehirde katliam yapıldığı yönündeki asılsız ithamların arka plânına ışık tutan ilk anlardaki bu durumun, içeriye ilk defa girip ne ile karşılaşacaklarını bilmeyen Osmanlı askerlerinin o anki savunma psikolojileriyle alâkalı olduğunu ortaya koyan bu özgün ifâdeler; düşünülenin tam aksine, savaşlar bittikten sonra her iki tarafın en alâkasız ve en uç noktada olduğu düşünülen isimlerinin bile kolaylıkla bir araya gelerek, savaş sırasında kendi taraflarında neler olduğunu birbirlerine ayrıntılı olarak anlattıklarına ilginç bir kanıt teşkil etmektedir.⁸⁵

dir edileceği üzere bu suallerin ucu açık kalmaya mahkûmdur.” peşin hükmünü vermekten çekinmez (Emecen, “Menkıbe-Tarih İlişkisinin...”, 255).

83 Michael Ducas, *Historia Byzantina*, ed.: İmmanuel Bekker, (Bonn: Impensis Ed. Weberi, 1834), 287-288.

84 Dukas, *Bizans Tarihi*, çev.: Vladimir Mirmiroğlu, (İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Yayınları, 1956), 177.

85 Bunun bir başka örneği de Zotikos'un, savaşta öleceğini anlayan Anadolu Beylerbeyi Güyegi Karaca Beg'in Sultan II. Murad'ın huzûrunda savaş öncesi yaptığı hüzünlü konuşmayı, -normalde bilmesi ve öğrenmesi imkânsız bir ayrıntı gibi gözükmesine rağmen- kroniğinde tamâmen aynı ifâdelerle nakletmesidir (krş. Legrand, *Les Oracles de Léon le Sage: La Bataille de Varna...*, 73-74 / 207-230; Yusufoglu, “Zotikos'un Varna Savaşı Hakkında Manzumesi”, 274-275, mısırâ: 207-230). Çağdaş kaynaklar arasında yalnız Sultan Murad'ın şair ve musâhiblerinden Gelibolulu Za'îfi Mehmed'in *Ğazavât-nâme*'sinde karşımıza çıkan ve bizzat Sultân'ın otağının içinde vukû bulan bu çok özel vak'anın (krş. Za'îfi, *Ğazavât-ı Sulţān Murād ibn Muḥammed Ḥān*, Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp. nr. 18349/1, vr.

Dolayısıyla kuşatmanın en riskli anında büyük bir cesâretle *Hagios Romanos* burcuna çıkarak, şehrin en büyük ve en stratejik noktası olan bu kuleye tek başına ilk sancağı diken bu büyük cengâveri gözleriyle görmüş bir göz tanığının da, o kritik anlara damgasını vurmuş bu sıradışı kahramânın ismini, memleketini, kendisini tâkiben surlara çıkan diğer askerlerin adedini, bunlardan kaçının atılan taş ve oklarla burçtan düşürülüp şehid edildiğini ve aralarından kimin şehre girdiğini sorup öğrenmesi şaşılacak bir durum değildir. Dukas'ın verdiği bu ilginç ve kayda değer ipucuna göre; kuşkusuz Sfrancis de Ulubatlı Hasan'la ilgili tüm bilgilerini muhtemelen imparatorun ölümünden ve onun yanından ayrılıp “*surların başka bir tarafını teftişe gitme*”sinden hemen önce, burca çıkıp sancak diktiği an bizzat kendi gözleriyle tespit etmiş; bundan sonra bölgeden ayrıldığı için imparatorun başına gelen diğer olayları ise *Büyük Kronik*'te açıkça belirttiği üzere, o an burcun arkasında bulunan saray arhontları, devlet adamları veyâ tecrübeli diğer kişilerden nakletmiştir.

Neticede Sfrancis'e ne şekilde ulaşmış olursa olsun; Hasan'ın ismi, memleketi ve berâberindeki yoldaşlarının sayılarına ilişkin ayrıntılı bilgiler, her hâl ü kârda şüphesiz yine Dukas'ın başvurduğu yöntemle bizzat Türk askerlerinden öğrenilmiş; böylece diğer müverrihlerin ayrıntısına inemediği Hasan'ın meçhul kimliği ve şehrin düşmesine neden olan göz kamaştırıcı fiili, aradan asırlar geçse de hatırlanacak en meşhur tarihî olaylardan biri olarak kroniğe girmiştir.

Sfrancis'in Ulubatlı Hasan ve Berâberindeki Otuz Kişi Hakkında Verdiği Bilgilerin Çağdaş Kaynaklardaki Verilerle Tenkidi

Sfrancis, *Chronicon Minus* adıyla anılan muhtasar kroniğinde fethi hiçbir ayrıntıya girmeksizin birkaç sayfada özetlemiş ve savaşı uzun uzadıya anlatmak yerine sadece şehrin düşüşünü ve imparatorun öldüğünü belirtmekle yetinip, diğer hıristiyan milletlerinin ülkesine yardım etmeyişleri konusunda sözü daha fazla uzatmayı yeğlemiştir⁸⁶. O şâhid olduğu her şeyi en ince ayrıntısına kadar betimleyeceği asıl izlenimlerini *Chronicon Maius*'un III. bölümüne bırakmış; orada fethi yine olayların içinden bakan ve ilk ağızdan anlatan

76^a-76^b) düşman safındaki basit bir keşiş olan Zotikos tarafından da ayrıntılı şekilde öğrenilmiş ve sığağı sığağına kayda geçirilmiş olmasının, yine ancak Dukas'ın işaret ettiği yöntemle gerçekleşmiş olduğu şüphesizdir. Bu rivâyet her iki tarafın gözleri önünde cereyân etmiş daha büyük olaylara öncülük eden “*Koca Hızır*” ve “*Ulubatlı Hasan*” gibi isimler şöyle dursun, ordugâhın en mahrem noktası olan otağın içinde meydana gelmiş en özel olayları bile karşılıklı bilgi alış-verişi yoluyla en ince ayrıntısına kadar birbirlerine aktardıklarını göstermekte; Ulubatlı Hasan'ın adı, memleketi, fiziksel özellikleri ve beraberindeki gâzilerin sayıları hakkındaki bilgilerin Sfrancis'e de aynı yolla intikal etmiş olduğunu belgeleyerek, dönemin görgü şâhidlerinin bilinmeyen tarih yazım tekniklerine de açıklık getirmektedir.

bir üslûpla, her iki tarafın da durumunu safha safha en ince ayrıntısına kadar tasvir edecek bir şekilde ayrıntılandırmıştır. Onun bu kısımdaki tüm anlatısı, “*Ulubatlı Hasan*” hakkındaki şüpheleri peşinen izâle edecek şekilde, olayların gerçekleşme ânı, zamânı ve anlatım tarzı noktasında; Nicolò Barbaro, Mikhael Dukas, İmrozlu Kritovulos, Tursun Beg ve İbn Kemâl gibi çağdaş müverrihlerin verdikleri bilgilerle tamâmen aynıdır.

Ulubatlı Hasan rivâyetinin içinde burca sancak dikme ânına dâir anlatılanlar, kuşatmanın bu son anlarına şahid olmuş çağdaş Bizans, Osmanlı ve Latin müverrihlerinin yazdıkları bilgilerle karşılaştırıldığında, her ikisinin de ana hatları ve temel dayanakları itibâriyle aynı noktada birleştikleri açıkça görülmektedir.

Nitekim kuşatmada hazır bulunan İtalyan hekim Nicolò Barbaro, *Giornale* adını taşıyan günlüğünde -surlara ilk çıkan kişinin adı ve beraberindekilerin sayısı hâric olmak üzere- Sfrancis’inkiyle tamâmen aynı zemine oturan şu kısa tasvire yer vermiştir:

“Siando vegnudi questi turchi dentro dai barbacani, subito i ave prexa la prima sbarra di barbacani, ma avanti che i la prendesse asai de lor ne fo morti da quel che iera de sora le mure con i sassi, tanti se ne amazava quanti se voleva.”⁸⁷

“Türkler ikinci surlardan içeri girince, hemen surların mânialarını (sedlerini) ele geçirdiler; fakat o zamana kadar pek çoğunu surların üzerindeki adamlarımız taşla telef ettiler, ne kadar isterlerse o kadar öldürdüler.”⁸⁸

Bu bilgi, Sfrancis’in “*Ulubatlı Hasan*” ve beraberindeki “*On Sekiz kişi*”nin cesâretle surlara tırmanmaları ve burada Bizanslılar’ın attıkları taşlarla yaralanıp telef olmaları rivâyetinde anlatılanların kaba bir tasvirinden ibârettir. Barbaro’nun tasvirleri yalnız Bizans-Latin savunma birliklerinin saldırı tekniği konusunda değil, surlara tırmanan ilk Osmanlı askerlerinin vasıfları konusunda da Sfrancis’in *Büyük Kroniği*’ndeki kayıtlarıyla tam olarak aynı noktalarda birleşir. Onun ifâdesine göre, Fatih’in maiyyetinde bulunan bu seçkin birlik: “...si iera tuti ianizari dai zarcoli bianchi, i qual ianizari si sun tuti soldadi del signor, i qual è pagadi de zorno in zorno, tuti son homeni zernidi e valenti a la bataia, e driedo questi ianisari si iera tuti i subasi, e driedo questi si iera el

87 Nicolò Barbaro, *Giornale dell’ Asedio di Costantinopoli 1453 di Nicolò Barbaro P.V.*, per: Enrico Cornet, Vienna: Liberia Tendler & Comp., 1856, 54.

88 Nicolo Barbaro, *Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi*, trc: Ş. Diler, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976, 67.

signor turco.”⁸⁹ : “*Hep beyaz keçe külâhlı yeniçerilerden müteşekkildi ki, bunların hepsi Bey’in askerleri idi, maaşları günü gününe ödenirdi; hepsi de seçkin ve muhârebeye ehliyetli adamlardı.*”⁹⁰

Görüldüğü üzere Barbaro da Sfrancis gibi sura çıkan Hasan ve grubunu özetle “ianizari: yeniçeri” olarak tavsif etmekte ve bunların Sultân’ın seçkin askerleri olduğunu söyleyerek rütbe ve statüleri hakkında daha da fazla ayrıntı vermektedir.

Surların üzerindeki Bizans askerlerinin “*Ulubathı Hasan*” ve erlerini büyük taşlar yuvarlayarak öldürdüklerini anlatan Sfrancis ve ona paralel bilgiler aktaran Nicolò Barbaro’ya benzer şekilde, ünlü Bizans tarihçisi Mikhael Dukas da burca tırmananların sayıları hakkında Sfrancis’inkine çok yakın bir rakam vermiş ve aynı şekilde bunların Sultân’ın tanınmış seçkin kulları olduklarına işâret ederek şöyle demiştir:

οί δὲ Τοῦρκοι τὸ κατ’ ὀλίγον προσεγγίσαντες τὰ τεῖχη ἀσπιδοφοροῦτες ἐτίθεισαν κλίμακας. πλὴν οὐδὲν ἦνυον · ἐκώλυον γὰρ αὐτοὺς λιθοβολοῦντες ἄνωθεν. ὡς σὺν ἐμποδιζόμενοι εἰσήκεσαν ... καὶ εἰσπηδήσαντες ἐντὸς ἐκ τῶν ὀνομαστῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν δούλων τυράννου ὡς πενήκοντα , καὶ ἀναβάντες ἐπάνω τῶν τειχέων πῦρ πνέοντες , καὶ τοὺς συναντήσαντας κτείναντες , τοὺς ἀκροβολιστὰς ὤπαιον. ... τὰς δὲ κλίμακας ἀκωλύτως ἐπήγνυον , καὶ ἀνέβαινον ὡς ἀετοὶ πετώμενοι.⁹¹

“Türkler, ellerinde kalkan olduğu hâlde surlara yaklaştılar ve merdivenleri yerleştirdiler. Fakat hiçbir şey yapamadılar, zîrâ kalenin üstünden taş attıklarından, merdivenlerle çıkmağa muvaffak olamıyorlardı. ...Pâdişâhın o mâruf (tanınmış, meşhur) kullarından elli kadarı ateş püskürerek içeriye atladılar ve kalenin üstüne çıktılar. ...O vakit Türkler bir mânia (engele) tesâdüf etmeden merdivenleri yerleştirip, kartal kuşları gibi uçarak kalelere çıkıyorlardı.”⁹²

Görüldüğü üzere Barbaro’dan sonra, çağdaş Bizans müverrihlerinden Dukas da Hasan’ın birliğiyle burca çıkışı ânını ona benzer bir doğrultuda tasvir ederek; “*Ulubathı Hasan*”ın eline kalkanını alıp surlara atılması bilgisini doğrulayacak şekilde, ortalama “*elli kadar*” askerden oluşan bu küçük birliğin “*ellerine kalkanlar alarak*” sura doğru yaklaştıklarını, Rumlar’ın ise üzerlerine

89 Barbaro, *Giornale*, 52.

90 Barbaro, *Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi*, 65.

91 Ducas, *Historia Byzantina*, 285.

92 Dukas, *Bizans Tarihi*, 175.

peş peşe taşlar yağdırdıklarını çok açık ve net ifadelerle te'yyid etmektedir. Şu kadar var ki, olaylara çok yakından tanıklık etmiş bir görgü şâhidi olduğu için fethin tüm safhaları hakkında çağdaşı müverrihlerden daha ayrıntılı bilgiler aktaran Sfrancis, burca çıkanların o anki fiilleri ve özellikle liderlerinin kimliği konusunda bu çağdaş müelliflerden daha nitelikli ve tafsilâtli bilgiler verebilmiş; *Romanos (Topkapı) Burcu*'na tırmanan bu "pâdişâhın mâruf (tanınmış) kulları"nın öncüsünün "Hasan" adlı biri olduğunu önemli bir ayrıntı olarak zikrettiği gibi, peşindekilerin ise sayı itibariyle tam olarak: "On sekiz" + "On iki" kişilik iki gruptan meydana gelen "Otuz kişi" olduğunu eserine ayrıntılı olarak kaydetmiştir.

Sfrancis'in genişlettiği özgün metninde "Hasan" ve beraberindeki "Otuz kişi"den ibâret olan bu ilk grubun toplam sayısını, ortalama bir rakam ile "elli kadar" şeklinde veren Dukas'ın, burada onların "Pâdişâhın tanınmış kullarından" olduklarına yaptığı vurgu çok önemli olup, bu bilgi yalnız onun ve Barbaro'nun tasvirleriyle değil, çağdaş Osmanlı kroniklerdeki bilgilerle de tamâmen örtüşmektedir. Nitekim Sfrancis'in çağdaşı Osmanlı müverrihlerinden Tursun Beg, Kemâl Paşa-zâde ve İdris-i Bitlisi gibi müverrihler de Topkapı burcuna ilk sancağın dikiliş ânını aktarırlarken, bu Grek ve Latin kaynaklarıyla tamâmen aynı olaylar dizisini naklederek bire-bir aynı sıralamayı izlemişlerdir ki; bu, Sfrancis'in Hasan ve yoldaşları hakkında verdiği tüm bilgilerin doğruluğunu ve orijinal tarihî veriler olduğunu târihî açıdan te'yyid etmektedir.

Nitekim Fâtih'in tarihçisi Tursun Beg Sultân'ın "kapu halkı"na mensup olan bir grup yeniçerinin "أصل قلعه 'aşl-ı kal'a" olarak nitelendirdiği Topkapı burcuna tırmandıklarına⁹³; İdris-i Bitlisi de burca ilk çıkan bu seçkin askerlerin Sfrancis, Barbaro ve Dukas'ın kayıtlarına paralel şekilde: خصوصاً با فرقه ملازمان درگاه "huşûşâ bâ- firka' -i mülâzımân-ı Dergâh"dan olan ve Sultân'ın: "zill-ı râyet"i altından ileriye atılıp اعلام فتوحات "a'lâm-ı fütühât"ını (fetih sancaklarını) burçlara dikmeyi amaçlayan یگی چری "Yeñi-çeri"ler olduklarına açıkça işâret etmiştir⁹⁴.

Yedi yıl kadar önce *Chronicon Minus*'un Türkçe çevirisini yayımlayan Levent Kayapınar⁹⁵, önceki çürük tezleri tâkiben Melissinos'a atfettiği eserdeki

93 Tursun Beg, *Târîh-i Ebû'l-Fethi*, Ayasofya, nr. 3032, vr. 47^a-47^b; Mertol Tulum nşr. (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1977), 57.

94 İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt Tercemesi*, VII. Ketibe, TSMK, Bağdat Köşkü, nr.: 196/1, vr. 76^b, st. 15-23; İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt VII. Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-148* (trc. Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara: TTK Yayınları, 2013), s. 112.

95 Levent Kayapınar, *Chronicon Minus: İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı, Yorgios Sfrancis'in Anıları*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009).

bu ayrıntılı tasvirleri “doğruluğu şüpheli pek çok ayrıntı” olarak nitelendirmişse de⁹⁶, diğer çağdaş kroniklerdeki bilgilerle tamamen uyuşan ve ilk ağızdan aktarılan bu tasvirlerin neden “şüpheli” olduğuna hiçbir açıklama getirememiştir. Aynı şekilde onun: “*Melissinos, eserini İstanbul’un fethinden yaklaşık 125 yıl sonra yazdığı için verdiği bilgilerin doğruluğunu ve özgünlüğünü gösterebilmek amacıyla İstanbul’un fethine şahit olan Sphrantzes’in adını özellikle kullanmış olmalıdır.*” şeklindeki yorumu da⁹⁷; metnin doğruluğu, özgünlüğü, üslûbunun Sfrancis’e aidiyeti ve *Chronicon Minus*’ta yer alan cümleleri daha düzgün, ayrıntılı ve plânlı bir şekilde içerdiği ortada olduğundan tutarsız ve dayanaksız bir iddiâdan öteye geçememektedir.

Sıcak üslûbu, ilk ağızdan anlatımı ve özgün bütünleşik yapısından kesin olarak Sfrancis’e ait olduğu anlaşılan bu metnin, tüm bu kriterleri göz ardı ederek “ona ait olmadığı” iddiâsında bulunmak, öncesinde bunu ispatlayacak çok ciddi bilimsel kanıtlar da ortaya konulmasını gerektirir. Ne var ki Papadopulos’tan bu yana üzerinden neredeyse bir asra yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, iddiâ sâhipleri bu sözde tespitlerine inanmamızı sağlayacak tatmin edici tek bir delil dahi getirememişlerdir.

Bu çağdaş kaynaklardaki verilerin tenkidine dayanılarak, *Chronicon Maius*’taki Ulubatlı Hasan ve burca çıkış vak’asına ilişkin tüm bilgilerin; üzerine çıkılan burçtan akabinde yaşanan çatışmalara, çatışmada kullanılan malzemeden burca çıkanların şehâdete sürükleniş anlarına varıncaya kadar bire-bir aynı çizgide betimlenmiş oldukları rahatlıkla söylenilebilir. Dolayısıyla bu rivâyetin de diğerleri gibi çağdaş bir müellif olan Yorgios Sfrancis tarafından kaydedildiği, fethin yegâne görgü şahidi olduğu için -çağdaşı diğer kaynaklardan farklı olarak- onun; bu asker grubunun öncüsünün kimliği, memleketi, fiziksel özellikleri ve berâberindekilerin gerçek adedi hakkında diğerlerinden daha fazla ayrıntı verebildiği literatürel ve tarihî anlamda artık kesinleşmiş demektir.

Ulubatlı Hasan’ın Varlığını Kesinleştiren Yeni Tarihî, Topografik, Toponimik ve Epigrafik Kanıtlar

Ulubatlı Hasan’ın târihte hiç yaşamadığı iddiâlarına Sfrancis’in yukarıdaki eserinin “onun kaleminden çıkmadığı” mesnedsiz iddiâsından başka, yukarıda belirttiğimiz üzere “Osmanlı tarafında bunu kanıtlayacak hiçbir tarihî verinin mevcut olmadığı” da gerekçe gösterilmişti. Bu gerekçe ne Sfrancis’in verdiği bilgilerin asılsızlığına ne de Hasan’ın gerçekte yaşamamış biri olduğuna delil

96 Levent Kayapınar, “Sphrantzes, Georgios”, *DİA*, XXXVII, 416.

97 Kayapınar, “Sphrantzes, Georgios”, 416.

ve bahâne teşkil etmese de, literatürde bu konuda önemli bir bilgi boşluğu ve târih câmiâsında ciddî bir veri yoksunluğu bulunduğu doğru olarak işaret etmektedir.

Ulubatlı Hasan'ın varlığını tespit konusunda günümüz araştırmacılarından birçoğunu yanılgıya sürükleyen en önemli sebep, onun varlığını kanıtlayacak yegâne delilin sâdece târih kaynaklarından ibâret olduğunu sanmaları ve bu konuda târihe yardımcı diğer disiplinlerden gerektiği şekilde yararlanmamalarıdır. Târihî kişi ve olayların tespitinde topografik ve toponimik verilerden yararlanmak, nitelikli en eski ve en meşhur yardımcı yöntemlerden biri olmasına rağmen ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar maalesef münferit birkaç girişimle sınırlı kalmıştır. Bu eksiklik ve yetersizliğin bir sonucu olarak, yakın zamâna kadar târihî yarımada içerisinde Ulubatlı Hasan'ın varlığını kanıtlayacak herhangi bir maddî kanıt arayışına girilmediği gibi, bölgedeki fetih şehidlerinin kabirleri de ciddî bir şekilde incelenip tetkik edilmemiştir.

İstanbul'un fethine katılan gâzî ve şehidlerin isimlerini, kabirlerini, mes-cidlerini ve biyografilerini bir araya toplayıp kayıt altına almak için *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar* adında alfabetik bir monografi hazırlayan merhum Ahmed Süheyl Ünver⁹⁸, fethin en büyük kahramanı olan Ulubatlı Hasan'a tahsis ettiği maddede onun kabrinin bulunamayışını, büyük hâtırâsının yalnız halkın dil ve gönüllerinde yaşatılmasını ilginç ve etkileyici ifâdelerle dile getirerek şöyle demiştir:

“Uluabadlı Hasan:

Gözlerimizi doldurup göğüslerimizi kabartan bu kahraman İstanbul'un fetih sabahı ölen ilk gazi şehidimizdir. Ne yazık ki kabri belli değildir. Onun ismi bir kabir taşında değil, Behçet Kemal Çağlar'ın ifadesince: *'masallar ve efsaneler arasına bırakılıp unutulmuştur. Hatırasını huzurunda ona Fatihalar yollar anarız.'*⁹⁹

Ulubatlı Hasan'ın varlığını aydınlatma ve hâtırâsını yaşatma yönünde farklı tarihlerde küçük bâzı öneri ve girişimlerde bulunulmuşsa da, kabrinin tespiti konusu dâimâ gerçekleşmesi ümit edilen bir beklenti olarak akıllarda kalmıştır¹⁰⁰. Bu nedenledir ki son yıllarda Ulubatlı Hasan'ın bir *“hurâfe”* ya da *“efsâne”* olduğu konusunda seslerin haddinden fazla yükselmesi, özellikle halk çevrelerinde onun kabrinin keşfi konusundaki beklenti ve arayışları daha da arttır-

98 A. Süheyl Ünver, *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar* (Ankara: TTK Yayınları, 1976).

99 Ünver, “Uluabadlı Hasan”, *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar*, 122.

100 Bunun son örneklerinden biri için, bk. “Adı Bayraklaşan Şehid Ulubatlı Hasan”, *Yeni Şafak*, 29 Mayıs 2000.

mış; bunun açık bir yanısması olarak altı yıl kadar önce halk efsâneleriyle destelenerek, Silivrikapı yanında bulunan bir şehid kabrinin Ulubatlı Hasan'a ait olduğu ispat edilmeye bile çalışılmıştır. Bu bağlamda meşhur halk söylentileri ve şifâhî rivâyetlerden hareketle, Ulubatlı Hasan'ın şehid olmadan önce Fâtih'e: "Elek elek oldum Sultan'ım, yine de sancağımı bırakmadım" dediği, ardından parçalanan kalkanından giren bir okla şehâdete erdiği ve Akşemseddin'in isteğiyle: "Fâtih Sultan Mehmed'in önüne geçmemesi için" (!) naaşının "Silivrikapı sur dışına" defnedildiği öne sürülerek, adına "Elekli Baba" yahut "Elekli Dede" dendiği söylentisi üzerine kurulmuş, Ulubatlı Hasan'la hiçbir ilgisi olmayan ve ispatlanması imkân dâhilinde bulunmayan bir iddiâ ortaya atılmıştır¹⁰¹.

Latin harfli kabir taşında Fâtih'le birlikte surlardan içeri girip şehid düştüğü kaydedilen Elekli Baba'nın, onun "alemdâr"larından biri olduğu dahi net olmamakla birlikte¹⁰² "Ulubatlı Hasan" olamayacağı peşinen bellidir; çünkü kabrinin hemen yanındaki mermer kitâbe üzerinde yazılı olan şu ifâdeler onun isminin "Hasan" olmadığını kesin olarak belgelemektedir: "Ebû'l-Feth Sultân Muhammed Hân Hazretleri'nin 'alem-dârlarından merhûm Elekli Muslihuddîn Dede rûhuna el-Fâtîha, 857."¹⁰³ Elekli Baba'nın Fâtih'in "alemdâr"larından biri olması söylentisinden doğduğu anlaşılan bu ilginç iddiâ, şahsın kimliği noktasında isâbetsizliği aşikâr olsa da, Ulubatlı Hasan'ın bir "Alemdâr" olması gerektiği yolunda, bu konuda izlenmesi gereken yönteme ilişkin aslında olması gâyet muhtemel ve çok mantıklı bir çözüm yolu önermektedir.

Peki, Ulubatlı Hasan gibi fethe damgasını vurmuş bu kadar büyük bir kahramânın varlığı halkın zihinlerinde ve gönüllerinde bu kadar yer etmişken, tarihî yarımada içinde nasıl olmuş da varlığını kanıtlayacak tek bir iz bile olsun günümüze intikâl etmemiştir? Behçet Kemal Çağlar'ın belirttiği gibi onun ismi ve hikâyesi sadece masallar ve efsâneler arasına mı gizlenmiştir; yoksa düşünülenin tam aksine, ismini ve hikâyesini bir kabir taşında tespit etmek hâlâ ümit edilebilir bir şey midir?

101 Mustafa Malkoç, "Ulubatlı Burada", haber: Mevlüt Yüksel, *Takvim Gazetesi*, 19.10.2013.

102 Süheyl Ünver'in belirttiği üzere, "Elekli Baba" yahut "Dede'nin vakfiyesinin özeti; onun Fâtih'in değil, "Hazret-i Ebâ Eyyûbu'l-Ensârî ile gelen" ordunun içinde alemdar olduğunu gösterecek ifâdeler içerir. Krş. A. Süheyl Ünver, "İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehid Olanlar", *İstanbul Risaleleri*, V, İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, 259. Müellif burada ayrıca 1925 yılı civarında çıkan yangın öncesi Elekli Baba'nın türbesindeki sandukası üzerinde açıkça elekler asılı olduğunu belirtir ki, bu onun lâkabının iddia edildiği gibi bir teşbihten doğmadığını, gerçekten elek kullandığı için bu lakabı aldığını netleştirerek yukarıdaki halk hikâyesinin de asılsızlığını kesinleştirir.

103 Ünver, "İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehid Olanlar", 259. İsim olabileceği gibi dinî bir unvan da olması kuvvetle muhtemel bulunan "Muslihuddîn'in sûfi ve âlimler tarafından sıklıkla kullanılan bir lâkap oluşu, Elekli Baba yahut Dede'nin de doğrudan bu iki zümreden birine mensup olduğuna delil kabul edilebilir.

Sfrancis'in rivâyeti hakkındaki yüzeysel iddiâların anlamsızlığı ve tutarsızlığı öteden beri dikkatimizi çektiğinden, şehâdet anları bir görgü şâhidinin satırlarına yansımış bu kadar büyük bir şehidden geriye hiçbir şey kalmamış olmasının imkânsız olduğunu düşünmemize ve yukarıdaki sorular aklımızı sürekli meşgul etmesine rağmen, bu konuda yıllardır maalesef kapsamlı bir araştırmaya da girişememiştik. Nihâyet *Fâtih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı Dünyası Sempozyumu* vesilesiyle, yıllardır başka bir zamâna ertelediğimiz bu topografik-toponimik araştırmanın üzerine ilk kez ciddiyetle eğilerek, tarihî yarımada içerisinde "Hasan" adını taşıyan fetih şehidlerinin kabirlerini tek tek inceleme fırsatı elde ettik. Marmara sâhilinden başlayarak yarımadanın kuzey yönüne doğru sürdürdüğümüz topografik-toponimik araştırmalar sırasında, -yerinde mevcut olsun ya da olmasın- tespit ettiğimiz her kabirle ilgili tüm bilgi ve belgeleri dikkatle incelerken; nihâyet karşılaştığımız en son kabirle ilgili ilginç topografik ve epigrafik veriler bizi, içinde yatan "Hasan" adlı fetih şehidinin kuşkusuz bir biçimde "Ulubatlı Hasan" olduğu sonucuna ilettiler.

Ulubatlı Hasan'ın varlığını ve sancak dikme vak'asını sıradan bir rivâyet olmaktan çıkarıp güvenilir tarihî bir gerçek olma noktasına taşıyan bu şehid kabri, fetih çağından beri Fâtih'in Horhor semti yakınında, Büyükşehir Belediye binâsının hemen aşağı tarafında ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin tam karşısında Kırmızı Tulumba Sokak ile Girdap Sokak'ın kesiştiği köşede yer alan, Fâtih'in Şehid Sancaktârı "'Alemdâr Baba Hasan" yâhut "Baba Hasan-ı 'Alemî" kabridir. Geçen asrın ortalarına kadar mevcut olan, ancak 1956 İstanbul yıkımında Atatürk Bulvarı açılırken yola çok uzak kalmasına rağmen "Ahşap çatılı ve değersiz" olduğu gerekçesiyle yıktırılan küçük mescidi¹⁰⁴ ile birlikte eski İstanbul halkı arasında öteden beri çok meşhur bir ziyaretgâh olan bu kabir, asırlar boyunca "Fethin en büyük Şehidi" kabul edilen Alemdâr Hasan Ağa'nın hâtırasını yansıtan gözle görülür en büyük târihî kanıttı ve içinde bulunduğu mahalle de bizzat "Baba Hasan-ı 'Alemî Mahallesi" adını taşımaktaydı¹⁰⁵.

104 Fâtih'in Sancaktârı Alemdâr Baba Hasan Ağa'ya nisbetle fetihten hemen sonra inşa edilen ve kurulduğu mahalleye de "Baba Hasan-ı 'Alemî" adını veren bu mescid, yarı kârgir ve ahşap çatılı olması nedeniyle tahrip olduğu veya yıkıldığı için farklı dönemlerde tâmir edilerek, en son 1276/1860 yılında ve 1290-1292/1873-1875 yılları arasında yeniden yaptırılmış (BOA, EV.MH. nr.: 1456/146; EV.MH. TİK. nr.: 17/79 / Fatih Dalgacı, *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları: Suriçi (Fatih) Camileri ve Mescitleri*, I, (İstanbul: İBB Etüt ve Projeler Daire Başkanlığı, 2014), 108); uzun zaman perişan halde bırakıldıktan sonra nihâyet 1956 İstanbul yıkımında dönemin İstanbul vâlisi ve Belediye reisi Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay'ın kararıyla tamâmen yıktırılmıştır (VGMA, Esas Defteri, nr.: 134-362-2917, 361-363).

105 BOA, *Tapu Tahrir Defteri*, nr.: 251, 419; Ö. Lütfi Barkan-E. Hakkı Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) *Tarihli*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1970), 236. İstanbul mahallelerinin adlarının Kara Çelebi-zâde Kadî Mahmûd Efendi tarafından kaydedildiği 1046/1636-37 târihli bir *Defter*'de, mahalleye ilişkin: ٤ : خانہ ، محلہ بابا حسن علم ، خانہ : "Mahalle '-i Baba Hasan-ı 'Alemî, hâne: 4." kaydı

Orhan Mümtaz'ın 1950 yılında kaleme aldığı notlarına göre; Atatürk Bulvarı ile Saraçhaneden Aksaray'a doğru inerken sağ tarafta yolun altındaki ilk mescid olan *Baba Hasan-ı 'Alemî Mescidi'*¹⁰⁶, yarı kârgir olarak dört duvar üzerine inşâ edilmişti ve kiremitlerle örtülü ahşap bir çatıya sahipti. Minâresi tuğla ile örülmüş, şerefesi taş korkuluklu, minâre külâhı ise kurşun örtülü olup, mihrâbı dışa doğru çıkıntı şeklindeydi. Son cemaat yerinde beş ahşap direk çatılmış bir çatısı bulunan mescid, 1936 yılının Eylül ayı ortalarında Vakıflar Umûm Müdürlüğü tarafından kadro dışı bırakılarak ayda iki buçuk liraya kiraya verilmiş¹⁰⁷; ancak kiracıların tâmir ve bakım konusundaki ilgisizlikleri yüzünden kısa zamanda harâbeye çevrilmiştir¹⁰⁸. Birkaç basamak taş merdivenle çıkılan mescidin avlusundaki müezzin meşrûtası odacıklar da aynı şekilde kiraya verilmiş ve ana bina gibi bakımsızlıktan perişan bir hale gelmiştir¹⁰⁹.

yer alır (*Defter-i Hânehâ '-i Maḥallât-i Maḥrûse '-i İstanbul ber Müceb-i Defter-i Maḥmûd Efendi Kâdî-yı Kaẓâ '-i Mezbur eş-Şehri Kıra Çelebi-zâde, Vâcib-i Sene 1046, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cedvet, Yz. nr.: O.68, vr. 4^b*). Fetih çağında kurulan Baba Hasan-ı 'Alemî Mahallesi ile ilgili özellikle XVIII. yüzyıl sonlarından XX. yüzyıl başlarına kadar uzanan çok sayıda resmî kayıt ve belge vardır. Bunların çoğu mahallede yer alan hânelerin satış, kirâ ya da vârislerine devir işlemleriyle alakalı olduğu gibi (Meselâ, bk. BOA, A.MKT.NZD, nr.: 123/72 (1271/1854); BOA, BEO. Nr.: 3917/293736 (1329/1914) vs.); te-rekeler ve para/mal vakıfları (Ör.: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, *Sicil Defteri*, Rumeli, nr.: 156/14, Hkm. nr.: 107, vr. 21^a/2, vb.); mahalle muhtarları tarafından düzenlenen 'ilm ü haberler (Ör.: BOA, EV.MH.1278/279) ve Sünnet olunan çocuklara ait listeler (TSM, E.1183) gibi işlemlerle de ilgilidir. Bunlardan 17 Receb 1284/14 Kasım 1867'de düzenlenmiş 'ilm ü haberle, 17 Muharrem 1286/29 Nisan 1869 günü hazırlanmış olan *Baba Ḥasan-ı 'Alemî Maḥallesi'niñ Ḥitân Defteridür* başlıklı listenin sonunda, mahalle muhtarlığının: قرب خورخور ، محله بابا حسن علمي ، مختار اول / ثانی محله بابا حسن علمي ، قرب خورخور "Muḥtâr-ı evvel-i / ṣâni-yi Maḥalle '-i Baba Ḥasan-ı 'Alemî, ḳurb-ı Ḥôrḥôr" mizanpajlarında hazırlanmış *Muḥtâr-ı evvel ve Muḥtâr-ı ṣâni* mühürlerine de rastlanır (BOA, EV.MH.1278/279; TSM, E. 1183/1).

106 Mescid, Mühendis-hâne-i Berrî-i Hümâyûn öğrencileri tarafından 1261/1845'te çizilen en eski târihli İstanbul haritasında (Ü Ktp. Haritalar, nr.: 92760-92761): بابا حسن علمي "Baba Ḥasan-ı 'Alemî Câmî 'î" olarak işaretlenmiş (krş. Coşkun Yılmaz, "Bir Haritanın Rehberliğinde 1845 İstanbul", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, I, M. Âkif Aydın-Coşkun Yılmaz, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. & İSAM, 2015), 571); 1847 tarihli bir sonraki haritada, 1913-1914'te çizilen *Alman Mavileri Haritası*'nda ve J. Pervittich'in 1934'te çizdiği sigorta haritasında da yeri benzer şekilde "*Baba Hasan Sokak*" yahut "*Baba Hasan Alemî Sokak*" üzerinde gösterilmiştir.

107 Vakıf Şahsiyet kaydına göre mescidin son imamı "*Ali Osman*" olup, 16 Eylül 1936 târihinde vazifesine son verilmiş ve Hacı Evhadüddin Câmî'ne gönderilerek mescid kadro dışı bırakılmıştır (VGMA, *Şahsiyet Kayıt Defteri*, 134, 362-363; Dalgacı, I, 108). Merhum Semavi Eyice *Sanat Alemî Dergisi*'nde Ülkü Akagündüz'e verdiği bir röportajda, bir görgü tanığı olarak bu târihten sonra mescidin içinde bir öğretmenin kirâcı olarak oturduğunu söyler.

108 Reşat Ekrem Koçu-Mehmed Ali Akbay, "Babahasanalemî Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1960, 1739-1741. Baba Hasan-ı Alemî Mescidi'nin durumunu Orhan Mümtaz'ın 1950 yılına ait notlarından aktaran Koçu, o târihe dek on üç yıldır kirada olan mescidin durumuna yönelik olarak: "*Kiracılar tarafından tamir kastiyle bir çivi dahi çakılmadığından bugünkü perişan hale düşmüştür.*" bilgisini nakleder (IV, 1740). Mescidin fiziksel özellikleri ve zaman içindeki seyri hakkında burada verilen bilgiler; kısmen önemli ilâve, eksiklik ve değişikliklerle şurada da tekrar edilmiştir: Recep Ekicigil, "Babahasan-ı Alemî Mescidi", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, II, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, 935-936.

109 Koçu-Akbay, "Babahasanalemî Mescidi", 1740; Ekicigil, "Babahasan-ı Alemî Mescidi", 936.

29 Ağustos 1941 târihinde Vakıflar Umûm Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporda; mescid, kabir ve kitâbesiyle ilgili bilgiler ve tüm bunların daha önce 26 Aralık 1940 târihinde çekilmiş olan fotoğrafları dosyalanmış, ancak mescidin birkaç yıl önce tasnif dışı bırakıldığı da kayıt altına alınmıştır¹¹⁰. Nihâyet 1956'da Fahreddin Kerim Gökay'ın emriyle: “*Ahşap çatılı ve değersizdir!*” denilerek sebepsiz yere yıktırılan mescidden geriye sâdece üzerinde hiçbir yapı bulunmayan boş bir arsa kalmış¹¹¹; Alemdâr Baba Hasan'ın tek başına ortada kalan kabri ise yapılan inşaatlar ve çevre düzenlemeleri sırasında yok olmaktadır, resmî makamlarla günlerce yürütülen harâretli yazışmalar sonucu son anda kurtarılmıştır¹¹².

Buraya kadar Alemdâr Baba Hasan'ın kabir ve mescidini, sadece isim benzerliği ve Fatih'in sancaktârı olması mantığıyla Ulubatlı Hasan'a nisbet etmeye çalıştığımız akla gelmiş olabilir. Ne var ki Alemdâr Baba Hasan'ın “Ulubatlı Hasan”dan başka biri olmadığı bilgisine bizi ulaştıran kesin kanıt; bu mahalle, mescid veya taşıdığı “Hasan” ortak ismi değil, kabrinin şimdi mevcut olmayan kitâbesinde yer alan ilginç beyitlerdir.

‘Alemdâr Baba Hasan’ın “Ulubatlı Hasan” Olduğunu Kesinleştiren Kabir Kitâbesi

Fâtih'in alemdârı Baba Hasan'ın Ulubatlı Hasan'dan başka biri olmadığını kanıtlayan en önemli tarihî materyal, 1956 yıkımına dek kabrinin köşe duvarı üzerinde yer alan tâmir kitâbesidir. Orhan Mümtaz'ın notlarında bildirdiğine göre; 1950'de Baba Hasan Ağa'nın kabri üzerinde herhangi bir şahide bulunmuyor, yalnız bir ağacın üzerinde yeni harflerle: “*Fatih'in Alemdarı Hasan Baba Alemi'nin mezarıdır*” yazılı bir levha asılı duruyordu¹¹³. Kabrin

110 Vakıflar Umûm Md., *Hasan Baba Mescidi ve Türbesi*, 29.08.1941 târihli Rapor, Dosya nr.: 532. Mescidin Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından yukarı yan cepheden çekilmiş tarihsiz, kabrin ise Alman Arkeoloji Enstitüsü'nce aynı cepheden 1943 yılında çekilmiş birer fotoğrafı daha mevcuttur.

111 Mescidin kurulu bulunduğu alan, şimdi Büyükşehir Belediyesi'nin altındaki parkın sonunda yer alan İskenderpaşa Mahallesi 937 Ada / 1. Parsel ve 938. Ada / 9-12. parsellere tekabül etmektedir. Yıkımdan sonra üzeri toprakla doldurularak parkın zemin seviyesine yükseltilen arsanın, o târihte mescidin avlusuna denk düşen kısmının önünden bugün “Baba Hasan Camii Sokak” geçmekte; ana bina alanı ise Oruçgazi Ortaokulu'nun karşı hizasında, Oruçgazi Sokak girişinden “Kırık Tulumba Sokak”ın bitimine kadar devâm etmektedir.

112 Bu konuda Recep Ekicigil bir görgü şahidi olarak *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*'ndeki madde bize şu önemli bilgiyi aktarır: “17.5.1979'da, şimdi kabrin hemen yakınında, yükselen sıra dükkânlar üzerindeki beş katlı büyük iş hanının (-Antikacılar Çarşısı'nı kastediyor olmalı-) Behçet Kundakçı ismindeki bir müteahhid tarafından inşa edilişi sırasında, Baba Hasan'ın mezarı ile sokaktan bakış zaviyesine göre solundaki ikinci mezar nerede ise sipsivri havada kalmış bir vaziyette iken, İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürlerinden Ergun Ataçeri'nin ilgili bütün makamlarca üç gün boyunca süren temasları neticesinde mümkün merteye, tâmir edilerek kurtarılmıştır.” (Ekicigil, “Babahasan-ı Alemi Mescidi”, II, 936).

113 Koçu-Akbay, “Babahasanalemî Mescidi”, IV, 1740; Ekicigil, “Babahasan-ı Alemi Mescidi”, II, 936.

çevresindeki yarım duvarın sokağa bakan köşesinde, demir parmaklıkların yan tarafında bulunan duvara gömülü târihî mermer kitâbesinde ise, Alemdâr Hasan'ın adını da içeren şâir Sıdkî'ye ait beş beyitlik bir târih manzûmesi yer alıyordu. Mescidin yıkılışıyla birlikte bu küçük kitâbe de ortadan kaybolmuş; hattâ Süleyman Faruk Göncüoğlu'nun bildirdiğine göre, 1976'da bir ara Aksaray'daki bir antikacı dükkânının vitrininde satışa konulmuştur¹¹⁴. Kabrin en orijinal ve en önemli parçası olan kitâbenin şimdi nerede bulunduğu dair hiçbir iz ve işaret yoktur.

Orhan Mümtaz yukarıdaki notlarına üzerindeki yeşil yağlıboya yüzünden okunamayacak durumda olduğunu belirttiği kitâbenin manzum metnini kaydetmişse de, birçok kısmını yanlış biçimde okumuş, bazı yerlerini ise hiç okuyamamış; Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* ve Recep Ekicigil'in *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*'ndeki maddelerine de manzûme bu ek-sik ve yanlış şekliyle aktarılmıştır¹¹⁵. Neyse ki biz şimdi mevcut olmayan bu çok önemli kitâbenin, 1930'larda merhum Süheyl Ünver tarafından çekilmiş nisbeten biraz zor okunan ve 1940 yılı Aralık ayının son günlerinde Vakıflar Umum Müdürlüğü'nce temizlenip boyandıktan sonra çekilmiş daha net ve okunur durumda olan iki ayrı fotoğrafını tespit etmiş bulunuyoruz.

'Alemdâr Baba Hasan'ın "Ulubatlı Hasan"dan başka biri olmadığını gözler önüne seren kitâbedeki bu manzûmede; onun burca çıkıp Fâtih'in sancağını dikmesi, surlar üzerinde Rumlar'la mücâdeleyle girişmesi ve kanlar içinde kalarak şehâdete ermesi, Sfrancis'in rivâyetine benzer tasvirler eşliğinde şöyle ortaya konulmuştur:

بن اولدم فاتحک اول کونده مرغوب علمداری	یدمده تیغ اتشتاب دلمده نظم ستاری
اولوبن غرق خون آلود ایشته شهیدلر سرداری	غزای اکبر ایندم رستمانه خصمیلہ یذ کشر
مگر معناده ارشاد ایلمش لر بویله دشواری	یاتوردم کمسه بلمز حال احوالمی هرکز خان
خدا هر بر امورنده اوله انک مددکاری	چراغم شعله دار ایند اگا دراغ جنت اولسون
زه دولت حسن بابا که هشتسندن علمداری	دگل صدقی بونک تعمیرنه منقوطني تاریخ

114 Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Unutulmuş Tarihî Bir İstanbul Semti: Horhor", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sy. 23 (2009), 141. Kabri sekiz yıl sonra görmeye giden Recep Ekicigil, bu bilgiyi doğrulayacak şekilde: "10.1.1982 tarihindeki son tesbitimiz sırasında, ne bu levhaya ve ne de Orhan Mümtaz'ın sözünü ettiği, bir zamanlar kabrin önünde yer alan demir parmaklıkları duvarın sokağa bakan yüzündeki şâir Sıdkî'nin beş beyitlik târih manzumesini ihtivâ eden mermer kitâbe taşına rastlanmamıştır." der (Ekicigil, "Babahasan-ı Alemî Mescidi", II, 936). Kitâbenin antikacı tarafından satılmış, sonradan yurtdışına çıkarılmış ya da değeri fark edilemediği için önemsenmeyip tamamen ortadan kaldırılmış olması ihtimâl dâhilindedir. Uzun süre üzerinde isimsiz bir şâhîde ve ayak taşı bulunan kabrin, son kez 2007 yılında düzenlendiği sırada üzerine Hattat Mahmud Şahin'in hakkettiği kısa bir bilgi metni ve manzûme içeren yeni bir şâhîde ve ayak taşı yerleştirilmiştir.

115 Reşad Ekrem Koçu-Mehmed Ali Akbay, "Babahasanalemî Mescidi", IV, 1740; Recep Ekicigil, "Babahasan-ı Alemî Mescidi", II, 935-936.

AeV¹¹⁶

“Yedümde tiğ-ı âteş-tâb dilümde nazm-ı Settârî Ben oldum Fâtih’ün ol günde merğüb ‘alem-dârî
 Ğazâ-yı ekber itdüm Rüstemâne haşmla yed-kesr Oluban garğ-ı hün-âlüd işte Şehidler Serdârî
 Yaturdum kimse bilmez hâl [ü] ahvâlîmi hergiz Hân Meger ma ‘nâda irşad eylemişler böyle düş-vârî
 Çerâğum şu ‘le-dâr iden, aña durâğ cennet olsun Hüdâ her bir umîrında ola anuñ meded-kârî
 De-gil Şıdkî bunuñ ta ‘mirine menkûtmı târih: ‘Zehi devlet Hasan Baba ki heşt-seddin ‘alem-dârî’

857.”

Elimde ateş saçan kılıç, dilimde Settâr’in nazmı Ben oldum Fâtih’in o gün göz kamaştırın sancaktarı
 Kahr pençemle düşmanla Rüstemçe ulu gazâ ettim Kanlar içinde kalarak oldum Şehidlerin Serdârî
 Hâl ve ahvâlîmi kimse, Hân bile bilmeden yatarđım Meğer mânâ âleminden yönelmişler bu güç ihtârî
 Kandilimi yakıp uyarının durağı cennet olsun; Hüdâ olsun tüm işlerinde onun yardım eden Yâr’ı
 De Sıdkî bu kabrin tâmirine noktalı harfle târih: Ne devlet ki Hasan Baba’dır sekiz burcun sancaktarı

1453

Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından 1942’de hazırlanan raporda okunamayıp yeri boş bırakılan, dokuz yıl sonra Orhan Mümtaz’ın da okuyamadığı için notlarında: “*Tarih mısraının tam okunamaması şayan-ı esefdir.*” dediği¹¹⁷, Sıdkî’nin kabrin tâmirine son mısradaki noktalı harfler olan; bir “ ز / Zel”, iki-şer “ ت / Te”, “ ن / Nün”, “ ب / Be” ve bir “ ش / Şın” ile bir “ ي / Ye” harflerinin Ebced toplamı üzerinden düşürdüğü, yukarıda tam okunuşunu verdiğimiz manzum *Târîh* ibâresi “1221” hicrî / “1806” mîlâdî yılına denk düşmekte¹¹⁸; ‘Alemdâr Baba Hasan’ın kabrinin 1806 İstanbul depremi nedeniyle tâmir edilmesine ve bu tâmirin Sultan III. Selim’in saltanatının son yılına tesâdüf ettiğine açıklık getirerek, manzûmeyi nazmeden Sıdkî’nin bir XVIII.-XIX. yy. şâiri olduğuna tanıklık etmektedir.

Bu kitâbe İstanbul’da, tarihî yarımada içindeki tüm fetih şehidlerine ait kabirler arasında ‘Alemdâr Hasan’ın kabrinin öteden beri diğerlerinden daha seçkin bir konuma yerleştirildiğini kanıtlayacak şekilde; Hasan’ın surlara san-

116 Vakıflar Umûm Müdürlüğü, *Hasan Baba Mescidi ve Türbesi* raporu, Dosya nr.: 532, Fotoğraf nr.: 3998.

117 Reşat Ekrem Koçu-Mehmed Ali Akbay, “Babahasanalemî Mescidi”, IV, 1741.

118 XVIII.-XIX. yüzyıllar arasında yaşamış Osmanlı Dîvân şâirleri arasında صدقى “Şıdkî” mahlasını taşıyan birkaç şâirden hangisi olduğu tam olarak anlaşılamayan şâirin, XVIII. yy. ortalarında dünyaya gelmiş olduğu tahmin edilen (krş. Abdullah Eren, *Sıdkî Divânı* İnceleme ve Metin, (İstanbul: Altınpost Yayınları, 2014), Giriş, 5-8) ve kitâbe manzûmesindeki “hergiz” kelimesini *Divân*’ında sıklıkla kullanıp, benzer şekilde manzum bir “*Târîh*” de düşürdüğü görülen محمد صدقى “*Mehmed Şıdkî*” (ö. 1233/1817’den sonra) olması kuvvetle muhtemel bulunduğu gibi (krş. Mehmed Sıdkî, *Divân*, Ankara Milli Ktp. Yz. A-646, vr. 1b, 13b, vb.); Esrâr Dede’nin Tezkire’sinde zikrettiği درويش صدقى “*Derviş Şıdkî*” olması da ihtimâl dâhilindedir. Krş. Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu ‘arâ-yı Mevleviyye*, haz.: İlhan Genç, Ankara 2000, 305. Her iki “*Şıdkî*” sâdece birer Mevlevî şâiri olma ortak noktasında birleşmekle birlikte; şâirin üslûbuna bakılırsa sûfi-meşreb olduğu kesin olan, ancak günümüzde tanınmayan başka bir “*Şıdkî*” olması da düşünülemez bir şey değildir.

cak dikmesi ve şehâdete ermesini çok ayrıntılı tasvirler eşliğinde özenle aktaracak bir formatta dizayn edilmiştir. İstanbul’da Sfrancis’in rivâyetini ve onu kullanan yegâne müverrih olan Guillet’in eserini henüz hiç kimsenin bilmediği, Osmanlı Sarayında klasik vak’a yazım geleneğinin hâlâ devâm ettiği XIX. yüzyılın başında nazmedilen bu dizeler; Hammer’in *Osmanlı Târîhi*’ni yazmasından tam yirmi bir yıl, eserin ‘Atâ Beg tarafından Türkçe’ye çevrilmesi ve “Ulubatlı Hasan” rivâyetinin Osmanlılar tarafından işitilmesinden ise bir asrı aşkın bir süre önce; Alemdâr Hasan’ın elinde yalın kılıçla tekbirler getirerek surların üzerine çıktığına, kahredici kudretiyle destansı bir biçimde düşmanla savaştığına, fetih günü Fâtih’in gıpta edilen sancaktârı olduğuna, sonunda kanlar içinde kalıp tüm şehidlerin “*Serdâr*”ı olduğuna ve هشتسَدَن “*heşt-seddin*”; yâni “Sekiz burcun” Sancaktârı olmakla en büyük devlete kavuştuğuna işaret eder ki; bu onun, -tamâmen ortak bilgiler çerçevesinde- Sfrancis’in “*Χασάβης ἐκ τοῦ Λουπαδίου / Ulubatlı Hasan*”ı ile aynı kişi olduğunu tarihî açıdan kesinleştirir.

Bu epigrafik kanıt, Ulubatlı Hasan’ın kuşatmaya katılmış gerçek tarihî bir şahsiyet olduğunu ispatlayacak, *Chronicon Maius*’un bizzat Sfrancis’e ait olduğunu kesin olarak doğrulayacak ve bunların tümünü tarihî, topografik ve toponimik açılardan aynı noktada toplayacak şekilde, muhâsaranın son anlarında surların üzerine ilk tırmanan kişinin حسن “/ *Hasan*” adlı bir Osmanlı serdârı olduğunu netleştirerek, birbirinden tamâmen uzak ve bağımsız her iki materyali aynı ortak bilgi etrafında birleştirmektedir. Akademik tarihçiliğin henüz gelişmediği, Osmanlı târihyazımında klasik vekâyî’-nâme geleneğinin devâm ettiği bir dönemde, üç buçuk asır önce Sfrancis’in yazdığı *Chronicon Maius*’tan haberdar olması mümkün olmayan bir şâirin, fetih çağından beri mevcut olan ‘Alemdâr Baba Hasan’ın kabri üzerine aynı ortak bilgileri işleme ilmen ve mantıken mümkün olmadığı gibi; tarihî yarımada içinde hem Fâtih’in “sancaktârı” olup, hem حسن “*Hasan*” adını taşıyan ve kitâbesindeki şehâdet tasvirleri Sfrancis’inkiyle tam olarak aynı olan ikinci bir fetih şehidi de mevcut değildir. Dolayısıyla bu ortak bilgilere dayanılarak, Fâtih’in şehid Alemdâr’ı “*Baba Hasan Ağa*”nın Sfrancis’in “*Ulubatlı Hasan*”ından başka biri olmadığı kesin olarak söylenilebilir.

Ulubatlı Hasan’ın özellikle şehâdetinden sonraki durumu ve kabrine nasıl konulduğu hakkında da bilinmeyen ayrıntılara ışık tutan bu manzum metnin, kabrin yan duvarında yer alan ve zamanla oldukça harap hâle geldiği anlaşılan eski bir kitâbedeki özgün metnin bir tekrârı olduğu ve restorasyon sırasında yenilenen kitâbede bu orijinal içeriğin titizlikle korunduğu şüphesizdir. Muhtemelen Sıdkî, üzerinde Hasan’ın şehâdet anlarının mensur olarak anlatıldığı

kırık orijinal kitâbesinde rastladığı bilgileri nazma dökerek, tâmir sırasında yeniden düzenlenen bu manzum kitâbenin üzerine aynen işlemiştir¹¹⁹.

Kitâbenin Keşfi Sâyesinde Ortaya Çıkan Yeni Târihî Bilgiler

İstanbul'un fethinin simgesi olan Ulubatlı 'Alemdâr Hasan'ın yalnız Sfrancis'e yansıyan faaliyetleri değil, şehâdetinden sonraki durumu hakkında da bilinmeyen pek çok noktaya ışık tutacak nitelikteki kayıp kabir kitâbesi; Hasan'ın Fâtih'in ordusu içindeki resmî vazîfesi, şafak vakti gerçekleşen son hücum sırasında Rumlar'la çetin ve kanlı bir mücadeleye girişmesi ve sonunda şehâdete ermesi gibi konularda *Chronicon Maius*'un kayıtlarını bire-bir tâkip eden bir perspektif çizmesinin yanı sıra, onun surlara sancağını ne zaman, hangi yetki ile diktiği ve savaş meydanında şehidler arasında cesedinin ne şekilde tespit edildiği konularında da, şimdiye kadar karanlıkta kalan müphem noktaları aydınlatacak yeni ve önemli bilgiler içermektedir.

Kitâbede Ulubatlı Hasan Ağa hakkında verilen bu yeni ve dikkate değer bilgiler, başlıklar hâlinde kısaca şöyle özetlenebilir:

1. Ulubatlı Baba Hasan'ın Fâtih'in Emektar “‘Alemdâr”ı ve Burca Diktiği Sancağın da Sultân'ın “Ağ ‘Alemi” Oluşu:

Varlığı hakkında şimdiye kadar hiçbir bilgi tespit edilemeyen Ulubatlı Hasan, kayıp kitâbesindeki manzûmeden anlaşıldığına göre bizzat Fâtih'in sancağını taşıyan tecrübeli Has “‘Alemdâr”ı olup, Sfrancis'in tasvirlerine paralel şekilde; elinde keskin bir kılıç olduğu hâlde tekbir nâralarıyla surların üzerine atılmış, Rumlar'la bir süre kahramanca çatıştıktan sonra onları tek başına geri püskürtmeyi başarmış ve atılan oklar ve kayalar yüzünden kanlar içinde kalma pahasına da olsa, büyük bir ihtişamla surlara onun sancağını dikmeyi başarmıştı.

Şimdiye kadar öncülerinin adı ve sayıları belirtilmese de, Sfrancis'in rivâyeti ile aynı çerçeveye oturan çağdaş kaynaklar üzerinde düzgün bir araştırma yapılmadığından, burca tırmanan ilk Osmanlı birliğinin şehre tam olarak han-

119 İkinci bir ihtimâl olarak şâirin, kabrin çevresinde Baba Hasan hakkında öteden beri yaygın olan, asırlardır dilden dile dolaşan anonim halk anlatılarını nazma döktüğü düşünülse dahi, bu bile surlara ilk sancağı diken Hasan'ın şehâdet hikâyesinin fethin üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen hâfızalarda çok iyi bir şekilde korunup, asırlar boyunca halk arasında canlı tutulduğunun bir delilidir. Nitekim Sfrancis'in tasvirlerinde Ulubatlı Hasan ve beraberindekilerin burca çıkışı tüm ayrıntılarıyla anlatılmasına rağmen sancak dikme ânından net ifâdelerle söz edilmemesi; kitâbesindeki bilgiler, vazîfesi ve tarihî geçmişine yönelik diğer tespitlerimiz sâyesinde henüz yeni netlik kazanan bu fiilin, aslında öteden beri Türk halkının bilinçaltında yerleşik bulunduğunu, Fâtih'in sancaktarı “*Ulubatlı Baba Hasan*”ın zannedildiği gibi ilk kez Sfrancis'in rivayetiyle ortaya çıkmayıp, varlığının çok eski asırlardan beri halkın malûmu olduğunu ve hikâyesinin asırlar boyunca belleklerde titizlikle korunduğunu ispat eder.

gi noktadan girdiği, bunların askerî statüleri ve Osmanlı ordusu içinde hangi konuma yerleştikleri, dahası; öncüler olduğu bilinen Ulubatlı Hasan'ın askerî rütbesi ve hangi sancağı hangi burcun üzerine yerleştirdiği konularında nitelikli hiçbir sonuç elde edilememiş; bu çok önemli meseleler akademik câmiânın ihmâlî yüzünden, bütünüyle popüler târihyazımının kurgusal tasvirlerine terk edilmiş ve bu hikâyeci anlatım tarzı eşliğinde, onun fetihten önce hiçbir vasıf taşımayan ve ordu içinde hiyerarşik bir önemi hâiz olmayan, Ulubat köyünden kopup gelmiş yirmili yaşlarda genç bir delikanlı olduğu yönünde tamâmen hayâl ürünü bir kimlik inşâ edilmiştir¹²⁰.

Oysa yukarıdaki çağdaş kaynakların istisnâsız tümü, “Hasan”ın başını çektiği bu grubun Fâtih'in seçkin asker ve devlet adamlarından meydana geldiğini, bunların *Romanos/Topkapı* burcunu savunan Jusitanus'un yaralanıp geri çekilişini müteâkip, burçta savunmanın çökmesi üzerine Sultân'ın emir ve teşvikiyle küçük bir grup hâlinde, tekbir nâraları ile direkt bu burcun üzerine çıkıp zirvesine onun Has sancağını diktiklerini ortak ve benzer bilgiler eşliğinde haber vermektedir.

Fethin hemen her safhası hakkında çağdaş Bizans kronikleri ile eşleşen doğru ve nitelikli bilgiler aktaran Kemâl Paşa-zâde, *Târih-i İbn Kemâl*'in VII. Defter'inde, henüz hiçbir burçta sancak dikilmediği sırada *Top-kaşısı* burcuna dikilen göz kamaştırıcı ilk sancağın “*Sultân-ı âlemüñ ak âlemi*” olduğunu açıkça belirterek şöyle der:

“Kümât-ı gûzât ol mi'râcdan evc-i gâzâya 'urüc itdiler, fûrûc-ı burûcda buldukları tuğât-ı buğâtı tağıtdılar. Sultân-ı âlemüñ Ak 'Alem'ini ki, sepide-dem gibi âfâkı pür-nür iderdi, rûz-ı pîrûz-ı zafer haberiyle kalb-i asker-i kişver-güşâyı mesrûr iderdi, henüz kal'a-yı düvâzdeh-burc-ı sipihrede râyet-i zer-nigâr-ı iza'et-şi'âr-ı mihr zuhûr itmemişdi ki, kulle' -i bârû-yı hişârda diküp, âvâze' -i tekbirle dervâze' -i çarh-ı eşîri pür-şadâ itdiler.”¹²¹

Kitâbede 'Alemdâr Baba Hasan'ın statüsü hakkında kullanılan ifâdeler, Sfrancis'in genişletilmiş metninde sadece genel bir ifâdeyle: *ιανίτχαρις* “*yenîçeri*” olduğunu belirtmekle yetindiği, kronik metninde müphem hâlde kalan kadim

120 Nitekim popüler târihyazımında Hasan dâimâ yirmili yaşlarda, Ulubat köyünden kopup gelerek fethetmiş genç bir delikanlı şeklinde tasvir edilmiş, hattâ kurgunun ölçüsü elden kaçırılarak doğum tarihinin “1428” yılı olduğu bile iddia edilmiştir ki; bunun günümüzdeki “*yirmi yaşında asker olmuş Mehmetçik*” yerleşik anlayışının gizli bir yansıması olduğu peşinen söylenilebilir. Ulubatlı Hasan'la ilgili bu bilimsel tespitlerimize karşı hiçbir dayanağı olmayan bu eski isâbetsiz algıyı yeniden canlandırma çabaları için, bk. Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 381-382.

121 İbn Kemâl (Kemâl Paşa-zâde), *Tevârih-i Âl-i 'Osmân*, VII. Defter, Tıpkıbasım, nşr.: Şerafettin Turan (Ankara: TTK Yayınları, 1954), 64.

rütbesinin -bekleneceği üzere- “*Alemdârlık*” (*Sancaktarlık*) olduğuna ışık tutmakta ve o sırada Fâtih’in ‘alemini eline almış bir سردار / *Serdâr*”ı olduğu kesinleşen Hasan’ın surlara çıkış noktasının da, Sultân’ın merkez ordusunun konuşlandığı *Hagios Romanos/Topkapı* burcu olduğunu sarîh olarak aydınlatmaktadır. Buna benzer şekilde, Varna Savaşı’na katılan Zotikos da kralın başını kesip göndere diken Hızır’ı, aslında bir سپه / *Sipeh-büüd*”; yâni “Ordu komutanı” olduğu hâlde düz bir tasvirle “*yeniçeri*” olarak vasfetmiştir ki, bunlar görgü şâhidlerinin alışılagelmiş klasik anlatımlarının tipik birer örneğidir.

Ulubatlı Baba Hasan’ın Fâtih’in seçkin kumandanlarından biri olarak “Sultân’ın aķ sancağı”nı burca çıkardığına dâir ortaya konulan bu tarihî sentez, İbn Kemâl gibi fetih sırasında yaşamış diğer müverrihlerin eserlerinden de güvenilir bir şekilde tespit edilebilir. Nitekim kuşatmaya bizzat katılan Fâtih’in târihçisi Tursun Beg, *Târih-i Ebû'l-Feth*’inde “*Aşl-ı kal’a*” olarak nitelendirdiği *Topkapı* (*Hagios Romanos*) tarafında açılan “*gedük kısuğı*”ndan burcun üstüne çıkıp şehre yayılan ilk birliğin bizzat “*asker-i zafer-yâb-ı Sultân-ı kâm-yâb*” olduğunu; Anadolu askeri, Rumeli askeri ve Zağanos Paşa emrindeki donanma birlikleri paralel giriş noktalarında henüz çatışmaya devam ederlerken “*bu ni’met-i fevz-i zaferre hemân huşûsiyyeti ile kapu halkı*”nın kavuştuğunu açıkça belirtir ki¹²², Fâtih’in ‘Alemdârı Baba Hasan kuşkusuz o sırada bu seçkin askerlerin en önündedir.

İdris-i Bitlisî de *Heşt Behişt*’in “VII. Ketibe”sinde, Baba Hasan Ağa ile aralarında kuşkusuz “*Balaban*”ın da bulunduğu berâberindeki otuz kişinin *Topkapı* burcuna tırmandıkları o ânı şöyle tasvir etmiştir:

سلطان مجاهدان باجمله سپاه ظفر پناه ، خصوصا بافرقه ملازمان درگاه ، از
بمین ویسار وقلب و جناح متوجه استفتاح واستتجاج شد ولشکر دلاور وجنود مظفر
یگی چری بر مثال سپاه مور انبوه از دامن کوه شکوه ، اعنی ظل رایت سلیمان
زمان روان شدند ؛ و بیک دفعه از خندق عمیق و دیوار رفیع حصار اول دوان دوان
کشتند و باجتهاد و اهتمام تمام میخواستند که خود را در رخنهای حصار بزرگ که
یضرب طویهای سهمناک بمرور چون دل عشاق مهجور رخنه رخنه شده بود بیکبار
در درون اندازند و از آن ممر اعلام فتوحات را بر سایر بروج سور بمیامن همت بلند
چون دعاهای شیر مردان ارجمند متصاعد و متعالی سازند¹²³

“Sultân-ı mücâhidân, bâ-cümle-i sipâh-ı zafer-penâh, huşûşâ zümre’-i mülâzımân-ı Dergâh ile yemîn ü yesâr ve kalb ü cenâhdan müteveccih-i istifâh u isticâh oldılar ve leşker-i dilâver ve cünüd-ı muzaffer-i Yeñi-çerî, mişâl-i sipâh-ı mür-enbüh dâmen-i küh-şüküh-

122 Tursun Beg, *Târih-i Ebû'l-Feth*, vr. 47^a-47^b; Mertol Tulum neşri., 57.

123 İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, VII. Ketibe, Nuruosmâniye Ktp., nr.: 3209, vr. 401^b, st. 7-12.

dan, a' nî zıll-ı rāyet-i Süleymān-ı zamāndan revān ve def' aten hāndağ-ı ' amîk ve dīvār-ı refî' -i hîşār-dan evvel devān devān oldılar ve ihtimām-ı tamām ile istediler ki; hîşār-ı kebîrūñ rahnelerine ki, darb-ı top-ı sehmanāk ile ile mānend-i dil-i ' uşşāk mahcūr-ı rahne-dār olmuş idi, bir uğur-dan derūn-ı hîşāra atılıp, ol memerrden a'lām-ı fütūhātı meyāmin-i himmet-i bülend ile du' ā-yı şîr-merdān-ı ercümend-āsā burūc-ı sāyireye mütesā' id ü müte' āli eyleyeler."¹²⁴

Görüldüğü üzere kitâbedeki ve *Chronicon Maius*'taki tasvirlerle tamâmen paralel şekilde, Bitlisi de Fâtih'in ardından حصار بزرک "hîşār-ı büzürg"¹²⁵; yâni *Topkapı* burcuna ilk çıkan Hasan Ağa ve birliğinin; Sultân'ın sarayına mensup seçkin askerlerinden bir kısım یگی چری "Yeñi-çeri" dilâverleri olduğunu haber vererek, bunların pâdişâhın siyah sancağının altından öne atılıp bir anda hendeği aşıklarını ve burcun yıkılan köşesinden tepesine kadar tırmanıp, tüm burçları fetih 'alemleri (sancakları) ile doldurmayı amaçladıklarını dile getirmiştir.

Kuşatmaya şâhid olan Rum târihçi İmrozlu Kritovulos ise *Historia*'sında, *Romanos (Topkapı)* burcunun savunmasız kalması üzerine Sultan Mehmed'in yaptığı etkili konuşmanın hemen ardından, ansızın burca atılan bu yiğit, atılan ve seçkin Osmanlı askerlerinin burca tırmanış ânından şu ifâdelerle söz etmiştir:

Ταῦτα εἰπὼν ἠγεῖτο πρῶτος αὐτός. Οἱ δὲ ἀλαλάξαντες δρομῶ καὶ βοῇ ορικαλέῳ προλαβόντες τὸν βασιλέα χωροῦσιν ἐπὶ τὸ σταύρωμα καί, μάχης ἰσχυρᾶς γενομένης ἐφ' ἰχανόν, τρέπονται τοὺς ταύτη Ῥωμαίους καὶ βιαίως ἐπιβαίνουσι τοῦ σταυρώματος· καὶ οὕτως τοὺς μὲν αὐτῶν ῥίπτουσι κατὰ τοῦ χά ρακος τοῦ μεταξὺ τοῦ μεγάλου τείχους καὶ τοῦ σταυρώματος, βαθέος ὄντος καὶ δυσδιεξιτήτου, καὶ κατασφάττουσι πάντας αὐτοῦ, τοὺς δὲ ὠθοῦσι διὰ τῆς πυλίδος Ἰουστίνου, οὗτος ἀνέφξεν ἐν τῷ μεγάλῳ τείχει, ἵνα προχείρως ἔχη διαβαεῖν ἐπὶ τὸ σταύρωμα¹²⁵.

"(Sultan Mehmed) askerlerinin başında ileriye doğru atıldı, onlar da savaş nâraları ve korkunç çığlıklarla koşarak Sultân'ın önüne geçip sedde (burca) saldırdılar. Uzun süren çatışmalardan sonra Romalılar'ı kaçırmaya zorlayarak güçlükle seddin üstüne çıktılar. Oradakilerin bir kısmını surla sedd arasındaki derin hendeğe atarak hepsini kılıçtan geçirdiler, diğerlerini de Justino'nun sedde kolaylıkla ulaşabilmek için Büyük Sur'da açtığı küçük kapıdan içeriye doğru püskürttüler."¹²⁶

124 'Abdülbâkî Sa'dî Efendi, *Heşt Behişt Tercemesi*, TSMK, Bağdat Köşkü, nr.: 196/1, vr. 76^b, st. 15-23.

125 Critobol din Imbros, *Din Domnia Lui Mahomed al II-Lea Anii 1451-1467*, editie de: Vasile Grecu, Editio Academiae Reipublicae Popularis Romanicae, 1963, LX/2, 138-139.

126 Kritovulos, *Historia (Kritovulos Tarihi: 1451-1467)*, çev.: Ari Çokona, (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2012), 228-229.

Kitâbedeki manzûmede, İbn-i Kemâl'in "VII. Defter"inde, Tursun Beg'in *Târîh-i Ebû'l-Feth*'inde ve İdrîs-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'inde çok net ifâdelerle belirtildiği gibi, çağdaş göz tanığı Mikhael Kritovulos da Topkapı/Romanos burcuna ilk çıkan grubun Fâtih'in hâssa askerleri olduğunu te'yid etmekle kalmamış; metnin devâmında Hasan'ın *Hagios Romanos (Topkapı)* burcuna diktiği sancağın da bu kaynak ve materyallere paralel şekilde bizzat Sultân'ın Has sancağı olduğuna işâret ederek: "Βασιλεὺς δ' ἔστως πρὸ τοῦ μεγάλου τείχους, ἴνα καὶ ἡ μεγάλη σημαία ἦν καὶ τὸ ξύνημα."¹²⁷ : "*Sultan, Büyük Sûr (Romanos Burcu)'nun önünde büyük bayrakla sancağın çekildiği noktada bekliyor, olanları seyrediyordu.*" demiştir.¹²⁸

Sfrancis'in Hasan'ı "yeniçeri" olarak tanıtmaya paralel olarak muhâsara hazır bulunan Venedik'li doktor Nicolò Barbaro da, kroniğinde Fâtih'in surlara ilk anda tırmanan bu seçkin askerlerinden genel bir ifâdeyle "*ianizari / yeniçeriler*" ifâdesiyle söz ederek şu tasviri yapmıştır:

"Che sun i ianizari, che sono i suo soldadi salariadi, e i suo subassi, e tuti altri gran maistri tuti valenti homeni, el signor turco da driedo tuti questi."¹²⁹

"Bunlar yeniçerilerdi; yâni Türk Beyi'nin maaşlı askerleri ve sü-baları idi. Hepsi kıymetli ve seçi adamlardan müteşekkil usta askerlerdi, bunların da arkasından Türk beyi geliyordu."¹³⁰

Nitekim Sfrancis'in de notlarında -düşman safında yer almasına rağmen- onun surlara cesâretle tırmanıp sancak diktiği ânı göz kamaştırıcı ifâdelerle tasvir etmesi, seçkin bir Osmanlı emîri olan "Hâsan"ın, kitâbede: فاتحك اول شهيدلر سردارى كونده مرغوب علمدارى "*Fâtih 'ün ol günde mergûb 'alem-dârî*" ve "Şehidler Serdârî" olduğu bilgisini ortak tarihî bir zemine oturtmakta; böylece birbirinden tamamen bağımsız olan her iki materyal de onu sancak diken diğer tüm isimlerden daha üstün bir konuma yerleştirip tüm fetih kahramanlarından daha ön plâna çıkarmaktadır.

Baba Hasan Ağa'nın Fâtih Sultan Mehmed'den önce, babası Sultan II. Murad'ın da uzun süre seçkin bir 'Alemdâr'ı olduğu, kısa bir süre önce ona âidiyetini gösterdiğimiz Bursa ve Edirne'deki vakıfları adına düzenlenmiş Re-bû'ül-evvel 828/Şubat 1425 târihli vakfiyesindeki¹³¹ unvanları ışığında kesinlik

127 Critobul din Imbros, *Din Domnia Lui Mahomed al II.*, LXI/2, 140-141.

128 Kritovulos, *Historia (Kritovulos Tarihi: 1451-1467)*, 228-229.

129 Barbaro, *Giornale*, 52-53.

130 Barbaro, *Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi*, 66.

131 Krş. H. Yılmaz, "Keşfedilen Kabri...", 393-395; Yılmaz, "Efsane mi, Gerçek mi?..", 27-28; Yılmaz, "Bir 'Fetih Efsânesi' Olduğu Öne Sürülen...", 76-77.

kazanır. Sultan II. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında düzenlenen bu vakfiyede 'Alemdâr Baba Hasan Ağa doğrudan "*Hasan Ağa*" ifâdesiyle anılmış; Sultan Murad dönemi ümerâsı içinde seçkin bir yere sâhip olduğunu gösterecek biçimde: جناب ملك الأمراء العظام "*Cenâb-ı Melikül-ümerâ 'il- 'izâm*" vasfı ve görevinin "Alemdârlık" olduğunu netleştirecek şekilde: ناصب لواء الإسلام / *Nâşibu Livâ 'il-İslâm*" unvanlarıyla anılmıştır. Buradaki "*Nâşibu Livâ 'il-İslâm*" ifâdesi "İslâm sancağının dikicisi" anlamına gelmekte ve Ulubatlı Baba Hasan Ağa'nın Sultan II. Murad'ın cülûsı sırasında da bir علمدار "*Alemdâr*" olduğunu netleştirerek¹³²; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi'nin *Hadîkatü'l-Cevâmi* 'de onun Horhor'daki mescidinden: بابا حسن اغا "*Baba Hasan Ağa*" Mescidi diye söz etmesinin de bu kadim statüsünden haberdar oluşundan kaynaklandığını göstermektedir¹³³.

Mehmed Süreyyâ *Sicill-i 'Osmâni*'sinde hakkında ancak bir cümle bilgi verdiği حسن اغا "*Hasan Ağa*" maddesinde, onun Sultan II. Murad zamânında Alemdârlığı tâkiben *Sekbân-başı*lık görevine de getirilip İstanbul'un fethine kadar bu görevine devâm ettiğini: "*Sultân Murâd Hân-ı Sâni Hazretleri'niñ 'aşırında Sekbân-başı olup, 857 (1453)'de İstanbul fethinde şehid oldu.*" cümlesiyle ifâde eder¹³⁴. Baba Hasan Ağa İstanbul kuşatmasına "*Sekbân-başı*" olarak katıldığı halde, muhâsaranın en kritik ânında Fâtih'in emektar bir "*Alemdâr*"ı olarak *Romanos* (Ρωμανός) / *Topkapı* burcu üzerine çıkararak onun sancağını dikmeye muvaffak olmuştu.

Şimdiye kadar Ulubatlı Hasan'ın genç, sıradan bir yeniçeri olduğu düşünülüyor; onun Sekban bölüğünün emektârı, Fâtih'in آق علم "*Ağ 'Alem*"ini taşıyan kadim "Sancaktâr"ı olduğu bilinmiyordu. Kitâbesindeki açık ifâdeleri tartışmasız bir şekilde tarihî gerçeklik çizgisine taşıyan vakfiyesindeki bu unvanlar ve ona paralel olan çağdaş kroniklerdeki kayıtlarla, Ayvansarâyî'nin eserindeki önemli atıflar; bugüne kadar yegâne sanılan Sfrancis'in rivâyetinden hareketle "Ulubatlı Hasan"ı "*genç bir yeniçeri*" gibi yansıtan popüler tarih-yazımının tam aksine, Alemdâr Baba Hasan'ın Çelebi Sultan Mehmed devrin-

132 Ulubatlı Baba Hasan Ağa'nın vakfiyesindeki diğer rutin unvanlar arasında vazifesini tespit noktasında en belirleyici olanı ve ön plâna çıkarıcı ناصب لواء الإسلام "*Nâşibu Livâ 'il-İslâm*" olup, o devirde büyük Sultan'lar ve şehzâdeleri dışında pek fazla kullanılmayan bu unvânın, nâdir bir şekilde erken dönem bir Osmanlı emîri hakkında kullanılmış olması bakımından hayli dikkat çekicidir.

133 Krş. Hâfız Hüseyin bin İsmâ'il-i Ayvânsarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, I, İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1281/1865, 60. Nitekim Hacı İsmâ'il Beg-zâde 'Osmân Beg de *Mecmû'a-i Cevâmi* 'adlı eserinin ilk cildinde (İstanbul: Der-Sa'âdet Karabet ve Kasbâr Matba'ası, 1304), "*Dâhil-i Sür-i İstanbul*"da 74. sırada "*Baba Hasan-ı 'Alemi*" Câmî'ini zikrettikten sonra, mescide adını veren Baba Hasan'ın görev ve statüsüne de işaret ederek: "*Alemdâr Ağa'dır.*" kaydını düşer (I, 14-15).

134 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmâni*, II, (İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1311/1894), 118. Aynı bilginin daha kapsamlı bir şekilde tekrârı için, bk. M. Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmâni*, IV (İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, ts.) 770.

den beri savaşlarda sultanların sancağını taşıyan, Fâtih'in emektar 'Alemdâr'ı ve Sekbanlar "Serdâr"ı, tecrübeli ve seçkin bir Osmanlı devlet adamı olduğunu kesin olarak te'yid etmektedir.

2. Surlara İlk Sancağın Alemdâr Baba Hasan Tarafından Dikilişi:

Sfrancis'in izlenimleri ve kayıp kabir kitâbesindeki ortak bilgilerden; sağ eline kılıcını alıp Topkapı burcunun üzerine çıkarak düşmanlarını tek başına kaçırdığı, büyük bir ihtişamla burcun en yüksek noktasına tırmanıp oraya Fâtih'in "Ak sancağı"nı dikmeyi başardığı anlaşılan Ulubatlı Alemdâr Baba Hasan, günümüz araştırmacıları tarafından Arnavut devşirme "Balaban Beg", Romence bir kronikte adı geçen "Mustafa" ve İstanbul'un ilk sü-başısı "Karışdırân Süleymân Beg"le kıyaslanmış¹³⁵; isabetsiz bir "alternatif arama" çabası yüzünden sonunda işin içinden çıkmak mümkün olmayınca da, bu kez peşin bir hüküm ve aceleci bir yaklaşımla: "Böyle bir karışıklık ortamında surları ilk kimin aştığının belli olmasının aslında pek beklenemeyeceği" iddiâsı ortaya atılmıştır¹³⁶. Fâtih'in emektar "Alemdâr"ı olması hasebiyle Baba Hasan'ın kuşatmanın son ânında Άγιος Ρωμανός / *Hagios Romanos* (Topkapı) burcuna tırmanan seçkin askerlere öncülük ettiği yukarıda çağdaş kaynaklar ışığında açıkça gösterilmişti. Şehâdet anları hem kayıp kabir kitâbesine, hem çağdaş bir metne ayrıntılı olarak yansıyan 'Alemdâr Baba Hasan'ın burca Fâtih'in "Ak Sancağı"nı diktiğinin ortaya çıkması; çağdaş kaynaklardaki verilerle örtüşecek şekilde, onun kesin olarak Sultân'ın "Hâssa ordusu" içinde, *Hagios Romanos/Topkapı* hizâsında konuşlanan kapıkulu askerlerinin en ön safında, Fâtih'in yanı başında yer aldığına tek başına delil teşkil edecek niteliktedir.

Kabrin kayıp kitâbesinde eski kitâbedeki orijinal bilgileri nazmen aktaran Sıdkî, noktalı harfler üzerinden düşürdüğü: زه دولت حسن بابا كه هشتسَدَن علمداری / *Zehi devlet Hasan Baba ki heşt-seddin 'alem-dârı*" târîh mısra'ında Baba Hasan'ın: هشتسَدَن " / *heşt-seddin*"; yâni "sekiz burcun" 'alemdârı olduğunu söyleyerek, surlara ilk sancağı kimin diktiği meselesini de çözüme kavuşturacak çok önemli bir ayrıntı vermiştir. Burada "sekiz sedd/burç"la kastedilen; tarihî yarımada'nın kuzeyinde Haliç'ten başlayıp, güneye doğru elips biçiminde dikey bir hat çizerek Marmara sâhiline dek uzanan ve üzerlerinde toplam on iki kapı bulunan İstanbul'un kara burçlarının ilk sekizidir. 'Alemdâr Baba Hasan'ın sancak diktiği "Άγιος Ρωμανός / *Hagios Romanos*" (Topkapı) burcunun da içine dâhil olduğu bu on iki burç ve üzerlerindeki giriş kapılarından ilk sekizi; şim-

135 Krş. Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012); Emecen, *Fetih ve Kıyamet* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 319; Afyoncu, "Menkıbe-Târih İlişkisinin...", 260.

136 Emecen, *Fetih ve Kıyamet* (2012), 319; "Menkıbe-Târih İlişkisinin...", 260.

di mevcut olmayan Ayvansaray tarafındaki κερκοπορτα / *Kerkoporta* ve Άγιος Καλλίνικος / *Hagia Kalinkos*'la, onları tâkip eden Eğrikapı (Καλιγαρίσις / *Kaligaria*), Edirnekapı (πόρτα Χαρισίου / *Porta Harisius*), Sulukule (πόρτα πέμπω / *Porta Pempton*), Topkapı (Άγιος Ρωμανός / *Hagios Romanos*), Yenikapı (πόρτα Θεοδοσιακόν / *Porta Theodosius*) ve Mevlânâkapı (πόρτα Ῥήγιον / *Porta Rhegion*) olup, dokuzuncusu Silivrikapı (πόρτα της Πηγῆ / *Porta tis Pighi*)'dir¹³⁷. İşte kitâbede Baba Hasan Ağâ'nın κερκοπορτα / *Kerkoporta*'dan πόρτα Ῥήγιον / *Porta Rhegion* (Mevlânâ-kapı)'ya kadar uzanan bu sekiz burç arasında ilk sancağı diken kişi olmak devletine eriştiğine, hâliyle ikinci sancağın da bundan sonraki dokuzuncu burç olan πόρτα της Πηγῆ / *Porta tis Pighi* (Silivrikapı)'ya dikildiğine açıkça işâret edilmiştir. Gerçekten de Tursun Beg'le Kemâl Paşa-zâde gibi çağdaş müverrihler ve Romence bir kronik, isimleri ve sayıları hakkında hiçbir ayrıntı vermeksizin Ρωμανός / *Romanos* (Topkapı) burcuna ilk sancağın dikilmesinden hemen sonra, ikinci sancağın Silivrikapı (πόρτα της Πηγῆ / *Porta tis Pighi*) üzerine dikildiğine, onu ise Edirnekapı (πόρτα Χαρισίου / *Porta Harisius*) ile Eğrikapı (Καλιγαρίσις / *Kaligaria*) burçları arasına dikilen diğer sancakların tâkip ettiğine işâret ederek kitâbedeki bu bilginin doğruluğunu te'yid etmişlerdir. Şu hâlde Fâtih'in surlara ilk çıkan seçkin kapıkulu askerleri içinde Ρωμανός / *Romanos* (Topkapı) burcuna ilk Türk sancağını diken Osmanlı askeri Ulubatlı 'Alemdâr Baba Hasan'dan başkası değildir.

Konstantin'in emriyle surları teftiş etmekle vazifeli olan Sfrancis, kendi ifâdesine göre o sırada surların geri tarafında, Άγιος Ρωμανός / *Hagios Romanos* (Topkapı) ile Καλιγαρίσις / *Kaligaria* (Eğri-kapı) arasındaki burçları tef-tişle meşgul olduğu için, hem *Ulubatlı Baba Hasan* ve *On Sekiz Sekbanlar*'ın tırmandığı büyük burçta, hem de Zağanos Paşa'nın kontrolündeki Haliç-Ayvansaray cephesinde olup-bitenleri gözleriyle tâkip edebilmiş¹³⁸; bu sâyede Ulubatlı Baba Hasan'ın burca çıkış anları hakkında kitâbede de aynı ifâdelerle tekrarlanan bu kadar canlı, ayrıntılı ve orijinal bilgileri bize verebilmiştir.

İstanbul'da akademik tarihçiliğin henüz bilinmediği, kadîm Osmanlı vak'a yazım geleneğinin hâlâ devam ettiği, Ulubatlı Hasan'ın varlığından söz eden yegâne görgü şahidi olan Sfrancis ve eserinin hiç kimse tarafından işitilmediği XIX. yüzyıl başında, Hammer'ın eserini yazmasına tam yirmi bir yıl kala; onun *Romanos* burcuna çıkış ve Rumlar'la çatışma anlarının Fâtih'in Şehid

137 Hasan'ın diktiği büyük beyaz sancağın geçerli olduğu kale alanını temsil eden bu sekiz burç kapısını, *Silivrikapı* (πόρτα της Πηγῆ / *Porta tis Pighi*)'den sonra *Belgrad Kapısı* (πόρτα Ξυλοκέρκου / *Porta Ksilokerkhos*), *Yedikule* (Πενταπύργιον / *Penta Pirgi*) ve *Altun Kapı* (Χρυσεία Πύλη / *Porta Aurea*) izlemekte; on ikinci burç kapısından sonuncusunun yer aldığı bu son burçla birlikte kara surları sona erip, onu ise sâhil boyunca uzanmaya devâm eden Marmara surları tâkip etmektedir.

138 Sphrantzes, "Cronica (Chronicon Maius)", 426-427; Dinçmen, *Şehir Düştü*, 95-96.

Sancaktârı Baba Hasan'ın kabir kitâbesinde de aynen yer alması, bu ortak bilgilerin kabrin harap durumdaki çağdaş mensur kitâbesinden aktarılmış olduğuna netlik kazandırmakta; kitâbedeki bu bağımsız ortak tasvirler aynı zamanda, *Chronicon Maius*'taki kayıtların da bizzat Sfrancis'in çağdaş gözlemlerini yansıttığına epigrafik kesin bir delil olmaktadır.

Nitekim kitâbede Hasan'ın dilinden nazmedilen: “*Ben oldum Fâtih'ün ol günde merğüb* ‘alem-dârı” bilgisine paralel şekilde; burçlara dikilen ilk sancağın -kitâbede vurgulandığı üzere- bizzat Sultân'ın “*Ak 'alemi*” olduğu, Fâtih'in bu has “*Alem*”ini taşıyan seçkin ‘alemdârının, henüz on iki burçtan hiçbirinde sancak dikilmemişken ilk kez *Top-kaşusu* (Ρωμανός / *Romanos*) burcuna bu sancağı dikip surları tekbir sadâsı ile doldurduğu bilgileri, çağdaş Osmanlı müverrihlerinden İbn Kemâl'in kroniğinin Fâtih dönemiyle ilgili “VII. Defter”ine şu ifâdelerle yansımıştır:

“[OL] maħallden ki, *Top-kaşusu* dimekle iştiħârı vardır, báb-ı fetħ açılıp, ...kümât-ı ğuzât ol mi'râcdan evc-i ğazâyâ 'uruc itdiler, fûrûc-ı burûcda buldukları tuğât-ı buğatı tağıtdılar. Sultân-ı 'âlemün Ak 'Alem'ini ki, sepide-dem gibi âfâkı pür-nür iderdi, rûz-ı pîrûz-ı zafer ħaberiiyle ħalb-i 'asker-i kişver-ġüşâyı mesrûr iderdi, henüz ħal' a-yı düvâzdeh-burc-ı sipihride râyet-i zer-nigâr-ı iza 'et-şî'âr-ı miħr zuħûr itmemişdi ki, kulle' -i bârû-yı ħişârda diküp, âvâze' -i tekbirle dervâze' -i çarħ-ı esîri pür-şadâ itdiler. *Silivri-kaşusu* cânibinden Anaħolı 'askeri ve *Edirne-kaşusu* tarafından Rûm-ili leşkeri daħı ħücûm idüp, ġülgün sancaħlarla divâr bedenlerini kenâr-ı ġerdüne dönderüp tebaşîr-i şubħ-ı zaferi ħüveydâ itdiler. *Lîmân cânibinden* daħı ħapûdânla ġelen ġönüllü 'Azeb bahâdurlar ħücûm idüp yürüdiler; ġemiler üstinden köpri yapılmışdı, oradan fevc fevc aħup mevc-i ħûn ile deryâ yüzün bürüdiler.”¹³⁹

İbn Kemâl Ulubatlı Hasan'ın burca ilk sancağı dikmesi ve devâmında yaşanan gelişmelerle ilgili *Chronicon Maius*'ta anlatılanları aynı çizgide betimleyen bu rivâyetinde, Sfrancis'in izlenimlerine paralel şekilde “Hasan” ve onunla birlikte “On Sekiz” ve “On İki” kişilik gruplar hâlinde burca tırmanan “Otuz kişi”-den, sayılarını belirtmeksizin: “*ġamat ġzâa* “ / *Kümât-ı ġuzât* = *Ġâzî yiğitler*” ifâdesiyle söz etmiş; ismini zikretmemekle berâber, tıpkı kitâbedeki gibi bunların başında “*Sultân-ı 'âlemün Ak 'Alemi*”ni alıp burca çıkararak bir Serdâr'ları bulunduğuna işâret ederek, onun öncülüğünde “On iki kara burcu”nun henüz hiçbir yerinde sancak dikilmemişken Sultân'ın “*Ak 'alem*”ini “*âvâze*”-i tekbir”le “*Top-kaşusu*” (Αγιος Ρωμανός / *Hagios Romanos*) burcuna diktiklerini benzer ifâdelerle tasvir etmiştir.

139 İbn Kemâl, *Tevâriħ-i Âl-i 'Osman*, VII. Defter, Tıpkıbasım (Ankara: TTK, 1954), 63, 64-65; Transkripsiyon (Ankara: TTK, 1957), 66, 67-68.

Sultân-ı âlem'in "Ak 'Alem"ini onun Has Alemdâr'ından başkası taşıyamazdı. Dolayısıyla Kemâl Paşa-zâde'nin bu çağdaş kaydı, burçlara dikilen ilk "Alem"in Fâtih'in Beyaz Sancağı, burca dikenin ise onun emektar Alemdârı "Ulubatlı Baba Hasan Ağa" olduğunu Sfrancis'in kayıtları ve kitâbedeki açık tasvirlerden sonra, çağdaş bir kaynağın tanıklığı ile bir kez daha kuşkuyla imkân bırakmayacak bir biçimde te'yid etmektedir.

Müellifin devamla verdiği diğer önemli bilgilere göre; "Hasan"ın "On sekiz" ve "On iki"şer kişilik كمة غزاة "gâzî kümeleri" ile birlikte taşıyarak Top-ka-pusı (Άγιος Ρωμανός / *Hagios Romanos*) üzerine diktiği Fâtih'in "Ak Sancağı"nın ardından, ikinci Osmanlı Sancağı Anadolu askerinin konuşlandığı "Silivri-ka-pusı" (πόρτα της Πηγής / *Porta tis Pighi*) burcuna, üçüncü ve onu tâkip eden diğer sancaklar ise "Edirne-ka-pusı" (πόρτα Χαρισίου / *Porta Harisius*) ile "Eğ-ri-ka-pı" (Καλιγάριοις / *Kaligaria*) arasındaki gedikten kaleye çıkan Karışdıran Süleyman Beg ve diğer Rumeli beyleri tarafından, yine ilk "Sekiz burc"un içine dâhil olan bu iki burcun üzerine dikilmiş; bundan sonra ise Haliç'te Zağanos Paşa'nın kaptan ve leventleri limana çatılan köprü üzerinden surları aşarak şehrin içine girmişlerdi.

Şimdiye kadar fetihle burçlara sancak dikiş ve şehre giriş noktalarının kronolojisi üzerinde nitelikli hiçbir araştırmaya girişilmemiş; bu nedenle büyük bir yanılğı eseri olarak şehre ilk giriş noktasının Haliç tarafları olduğu iddiâ edildiği gibi¹⁴⁰; diğer burçlara sırayla sancak dikmiş olan "Mustafa Beg" ve "Karışdıran Süleyman" da, tüm kaynaklarda şehre ilk giriş noktası olarak gösterilen *Romanos/Topkapı* burcuna Fâtih'in Ak Sancağını diken "Ulubatlı Hasan" a alternatif kişiler olarak gösterilmiştir¹⁴¹.

İbn Kemâl gibi, kuşatmada hazır bulunan Fâtih'in tarihçisi Tursun Beg de *Târîh-i Ebû'l-Feth*'te أصل قلعه "Aşl-ı kal'a" diye nitelendirdiği Topkapı burcuna çıkan, Sultân'ın "ka-pu halkı"na mensup olan bu seçkin askerlerin, burçta kâfirlerle çatışıp gâlip geldiklerini ve henüz Anadolu, Rumeli ve gemi cephelerinde mücâdele devâm ederken şehre girdiklerini haber vermiştir:

"Hemân lahza gâziler Aşl-ı kal'a'ya qarîn-i şu'üd ile su'üd idüp,
a'dâyı evc-i temerrüdden hazîz-i hevân u tezellüle, bel-ki derk-i müh-

140 Krş. Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, III. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1999, 94-100. Bu fikrin kısa bir tenkidi için, bk. Emecen, *Fetih ve Kıyamet* (2012), 316-317.

141 Emecen, "Menkıbe-Tarih İlişkinin...", 260; Emecen, *Fetih ve Kıyamet* (2019), 388. Burada Emecen, surlara çıkan ilk grubun ötekilerden "daha inandırıcı" olduğunu öne sürdüğü Karışdıran Süleyman ve askerleri olması gerektiğini iddia etmiş; ondan farklı bir noktada buldukları aşikâr olmasına rağmen *Balaban*'ın ve *Ulubatlı Hasan*'in bu grupta bulunup-bulunmaması konusunu ise "okuyucunun muhayyilesine" havâle etmiştir.

like şaldılar. Ve nite-ki deryâ-yı boğaz, boğazdan çıktığı gibi yayılıp deryâ-yı bî-kerân olur; ‘asker-i zafer-yâb-ı Sultân-ı kâmiyâb dağı gedük kısuğundan kal ‘aya aşup, kâfir başına gavgâ vü âşüb gösterdi. ...Ve ‘aceb laîfedür ki, bu ni ‘met-i fevz-i zafere hemân huşûsiyyeti ile kapu halkı fâyiz olmuş idi; ...henüz Rûm-ili ve Anaçolı ve gemi ehli tarafları muhârebede ve müdâfa ‘ada şâbit tırmışlar idi.”¹⁴²

İbn Kemâl ve Tursun Beg’in tasvirlerine paralel şekilde, Sfrancis’e ait olduğunu delilleriyle gösterdiğimiz *Chronicon Maius*’ta da; Giustiniani’nin yaralanması, Romanos Burcu’ndaki Latin savunma sisteminin çökmesi ve Ulubatlı Hasan’ın iki asker grubuyla burca çıkıp onlarla birlikte şehâdete ermesinden sonra, peşpeşe diğer burçlara ve liman cephesine de sancaklar dikildiğini belirterek aynı sıralamayı tâkip etmiş olması kayda değerdir:

Εἶτα τοσοῦτου ἀναβάντος τοῦ τῶν πολεμίων πλήθους οἱ ἡμέτεροι διεσκεδά σθησαν καὶ ἀφέντες τοὺς ἔξωθεν τοίχους ἔσωθεν διὰ τῆς πύλης ἔβαινον καταπατῶν τες εἰς τὸν ἕτερον. Ταῦτα δὲ οὕτως ἔχοντα, καὶ φωνῆ τις ἐρρέθη ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν καὶ ἐκ τοῦ μέρους τοῦ λιμένος ἑάλω τὸ φρούριον καὶ τὰ στρατήγεια καὶ τὰ ση μεῖα ἄνωθεν ἐν τοῖς πύργοις ἔστησαν. Καὶ ἡ φωνὴ τοὺς ἡμετέρους ἐτρέψατο, τοὺς δὲ πολεμίους ἀνεθάρρυνε· καὶ ἀλαλάξαντες φωνὰς πολλὰς καὶ προθύμως ἄνευ φόβου οἱ πάντες ἐπὶ τοὺς τοίχους ἀνέβαινον.¹⁴³

“Sonra sûrun üzerine o kadar çok düşman çıktı ki, dış surları terk ettikten sonra kapıdan kaçışan bizimkileri dağıttılar. Tüm bunlar olup biterken hem içeriden, hem dışarıdan, hem de liman tarafından bir ses yükseldi: ‘Kale (şehir) düştü! Kulelerde bayraklar ve askerî ‘aemler yükseldi!..’ Bu ses bizimkileri tamâmen kaçırttı ve düşmanlarımıza daha çok cesâret verdi. Ve korkunç çığlıklar ve bağrışmalar içinde surlara saldırdılar ve korkusuzca tepelerine kadar vardılar.”¹⁴⁴

Sfrancis’in bu satırlarda verdiği bilgilerin, içeriği ve kronolojisi yönünden gösterdiğimiz çağdaş kaynaklarla tıpa-tıp aynı oluşu; özellikle ilk sancağın Romanos/Topkapı burcuna dikilişi, Hasan’ın şehâdetinden önce düşmanlara tek başına gâlip gelişi ve sonrasında diğer dış surlarla liman bölgesinden de burçlara bayraklar dikildiği haberinin yetişmesi; *Büyük Kronik*’teki bu bilgilerin de diğerleri gibi çağdaş özgün bir tasvir olarak, tarihî zemîne tam anlamıyla yerleştiğini göstermekte; özellikle “Χασάνης/*Hasan*” ve “δέκα καὶ ὀκτώ/*On Sekiz kişi*” ekseninde, şehrin en stratejik noktası olan Topkapı cephesinde olup-bi-

142 Tursun Beg, *Tarih-i Ebû'l-Feth*, vr. 47^a-47^b; Mertol Tulum neşri., 57.

143 Sfrancis, *Chronicon Maius*, 428-429.

144 Dinçmen, *Şehir Düştü*, 96.

tenler hakkında en ayrıntılı bilgileri içeren, en kapsamlı ve en orijinal kaynak olma niteliğini taşıdığını netleştirmektedir.

Yukarıdaki çağdaş kaynaklarla aynı noktada birleşecek şekilde, dokuzuncu kara burcu *Silivrikapı*'ya kadarki ilk sekiz burç arasında, Fâtih'in sancağını ilk kez *Romanos/Topkapı* burcu üzerine onun "*Hasan*" adlı 'Alemdâr'ının diktiğini ve orada Rumlar'la çatışıp şehâdete erdiğini vurgulayan kayıp kabir kitâbesi de, Sfrancis'in orijinal tasvirleriyle anlattığı safhayı ve devâmındaki olaylar dizisini aynı sıralama ile vermekte; birbiriyle her açıdan örtüşen bu iki bağımsız materyalin ilk sancağın dikilmesi ortak noktasında, tamâmen çağdaş, özgün ve orijinal veriler içeren en ayrıntılı materyaller oldukları kuşkusuz bir biçimde te'yid görmektedir.

3. Baba Hasan Ağa'nın Naaşının Şehâdetinden Sonraki Hâli ve Şimdiki Kabir Alanına Nakli:

Ulubatlı Hasan'ın kimliği ve Osmanlı ordusu içindeki vazifesi tam olarak tespit edilemediği için, hakkında şimdiye dek Sfrancis'in sınırlı kayıtları dışında hiçbir şey bilinmediği gibi; şehâdetinden sonra nereye ve ne şekilde defnedildiği konusunda da herhangi bir bulgu elde edilememiştir. Onun kayıp kabir kitâbesindeki manzûme pek çok müphem noktanın yanı sıra, taş ve ok yağmuru altında can verip Romanos Burcu'ndan düştükten sonra cesedinin sur dibinde ne şekilde bulunduğu, oradan Horhor'daki kabir alanına nasıl getirilip konulduğuna ilişkin de oldukça ilginç ve önemli bir ayrıntı içermektedir.

Sıdkı bu önemli konuda, muhtemelen eski kitâbede gördüğü mühim bir bilgiyi nazma dökerek 'Alemdâr Baba Hasan'ın şehâdetinden sonraki durumunu onun kendi dilinden şöyle özetlemiştir:

“Yaturdum kimse bilmez hâl [ü] ahvâlümü hergiz Hân
Meger ma' nâda irşâd eylemişler böyle düş-vârı...”¹⁴⁵

Bu beyitten anlaşıldığına göre, aldığı ağır yaralardan dolayı kanlar içinde kalıp şehîd olan Baba Hasan'ın cesedi, burçtan aşağıya düşerek surların dibinde kaybolmuş ve orada hiç kimsenin arayıp bulamayacağı bir şekilde tamâmen belirsiz olmuştur. Nitekim Sfrancis, Ulubatlı Hasan ve berâberindekilerin burçtan aşağıya düşüp öldükleri anları sıcağı sıcağına tasvir ederken: “Καὶ ἔτεροι πολλοὶ ἄπε κτάνθησαν καὶ ἐπλήγησαν καὶ ἔνεκεν τῶν τραυματειῶν πρὸς τὸ στρατόπεδον ἐκο μίσθησαν.”: “*Nihâyet [onunla birlikte] berâberindeki pek çok kişi daha öldü ve yaralandı, yaralıların bir kısmını ordugâhlarına naklettiler.*”

cümlesiyle¹⁴⁶, o an sur dibinden ordugâha sâdece yaralıların bir kısmının taşındığını; gerek Ulubatlı Hasan Ağa, gerekse yanındaki diğer şehidlerin cesedlerinin geçici olarak buldukları yerlerde bırakıldığını açıkça haber vermiştir. Kronikler arasında yalnız Sfrancis'in eserinde karşımıza çıkan bu önemli ayrıntı; kitâbede Baba Hasan'ın cesedinin sur dibinde kaybolması, aratılmasına rağmen bulunamaması ve daha sonra rüyâda verilen bir işâretle bulunup çıkarılması konusunun menşeyini, bunu hazırlayan sebepleri ve nasıl bir ortamda gerçekleştiğini tam olarak izâh etmekte; böylece bağımsız her iki materyal birbirlerini tamamlayıcı çağdaş ortak veriler etrafında birleşmektedir.

Fâtih'in seçkin bir emîri olmasına rağmen Alemdâr Hasan Ağa'nın cesedinin sur dibinde bulunamamasının sebebi; çağdaş kaynaklarda açıkça belirtildiği üzere, Romanos burcunun ve etrafındaki surların çevresinin üst üste yığılan kayalar, atılan güller ve insan cesedleri yüzünden büyük ve yüksek bir tepeye dönüşmüş olmasıdır. Nitekim kuşatmada hazır bulunan Tursun Beg, *Târîh-i Ebû'l-Fetḥ*'inde özetle: "*Küşteden bir vech ile püşteler oldı ki, burc u bârûya nerdübân oldı.*" tasviriyel¹⁴⁷; onu tâkiben Kemâl Paşa-zâde ise "VII. Defter"inde: "*İki sūruñ arası merede mürdeleriyle ḫoldı; küşteler püştesinden dīvâr-ı ḫişâra nerdübân oldı.*" cümlesiyle¹⁴⁸ bundan açıkça söz ettikleri gibi; İdris-i Bitlisî de *Heşt Behişt*'inin VII. Ketîbe'sinde: از بسیاری زد و خورد و سقوط سر و کرد نهایی خرد چندان از اجسام کثیف و اجساد غلیظه کافران کشته کشته پشته پشته هویدا کشت که از تراکم و تراحم اندامهای ناهموار کفار نکونسار بر طبق: کأنهم خشب مسندة، بر معراج بروج و تراحم اندامهای ناهموار کفار نکونسار بر طبق: کأنهم خشب مسندة، بر معراج بروج مشیده نردبانها جهت عروج *"Kesret-i zed ü bürd ve sukût-girift ü hürddan, çendân ecsâm-ı keşif ü ecsâd-ı galîze '-i kâfirân-ı küşteden püşteler peydâ ve müzâhim-i nâ-hemvâr-ı küffâr-ı nigûnsârdan: "کأنهم خشب مسندة"* (= "Onlar direk olmuş ke-resteler gibidirler") *ḫbķı âşikâr u hüveydâ ve me 'âric-i burûc-ı müşeyyede*ye 'urûc için [*nerdübân*]" olduğu yönündeki ifâdeleriyle¹⁴⁹ bu durumu daha ayrıntılı şekilde betimlemiş; çağdaş bir Romen kaynağında ise: "*Şi să umplură sanḫurile de trupuri omeneşti, căt să suaia ostaşii pre dânsale ca pre nişte treapte asupra zidului.*"¹⁵⁰ : "*Hendekler insan vücutları ile doldu; öyle ki askerler bunların üzerinden merdiven basamaklarında imiş gibi duvara çıkıyorlardı.*" şeklindeki sözlerle aynı manzaraya işâret edilmiştir¹⁵¹.

146 Sfrancis, *Chronicon Maius*, 428-429; Dinçmen, *Şehir Düştü*, 96.

147 Tursun Beg, *Târîh-i Ebû'l-Fetḥ*, vr. 47^a / 57.

148 İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i 'Osman*, VII. Defter, 64.

149 İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, VII. Ketîbe, vr. 401^b, st. 24-25 / vr. 402^a, st. 1; *Heşt Behişt Tercemesi*, VII. Ketîbe, vr. 77^a, st. 13-17.

150 Nicolae Iorga, "Une Source Négligée de La Prise de Constantinople", *Académie Roumanie Bulletin de La Section Historique*, Tome XIII, (Bucureşti/Bükreş, Cvltvra Naţională, 1927), 115.

151 Nikolai Jorga, "İstanbul'un Zaptı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak", trc. F. İşközlü-A. Erzi, *Bellekten*, XIII/49 (Ankara 1949), 132.

Son hücûmun ilk anlarında burca tırmanan Fâtih'in 'alemdârı Baba Hasan Ağa'nın cansız bedeni, akabinde uzun süre fırlatılmaya devam edilen taşlar, kalaslar ve sürekli aşağıya düşen ceset yığınlarının altında kaldığı için uzun süre hiçbir yerde bulunamamış; nihâyet daha sonra rüyâda verilen bir işâretle bulunduğu kütlenin altından çıkarılarak, şimdiki kabir alanının bulunduğu noktaya taşınmıştır.

Günümüze kadar süregelen anonim halk geleneğinde Ulubatlı Hasan'ın kabrini Akşemseddîn'in tâyin ettiğine ve kabrine onun işâretiyle defnedildiğine yönelik şifâhî anlatılar; kitâbede Hasan'ın kabir yerinin rüyâda gösterildiği bildirilen kişinin -zayıf da olsa- Akşemseddîn olma ihtimâlini akla getirmektedir. Fakat ortaya kesin tarihî bir kanıt çıkmadığı sürece, bu konuda yine de net bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

Ulubatlı Hasan Ağa'nın Yaşamına ve Bursa, Edirne ve İstanbul'daki Vakıflarına Işık Tutan Diğer Çağdaş Kayıtlar

Sancaktar Ulubatlı Hasan'ın yakın zamâna kadar sır perdesi altında kalan fetihten önceki hayâtı, askerî yaşamı, vakıfları ve ahfâdı hakkında Sfrancis'in çağdaş kayıtları ve kitâbede ona paralel bir çizgide anlatılanları daha da genişleterek, hakkında daha fazla ayrıntılar elde etmemizi sağlayacak çok önemli bilgi ve belgeler ortaya çıkmıştır. Bunlar Hasan Ağa'nın memleketinin gerçekten Bursa Ulubat Gölü çevresi olduğunu doğrulayan ve onun Çelebi Mehmed ve II. Murad zamanlarında saltanat yurdu Edirne'deki saray erkânı arasında büyük bir itibâr kazandığına, fetihten önce ne gibi görevlerde bulunduğu, hayır-hasenâtına, vakıflarına ve ecdâd ve ahfâdının kimler olduğuna ışık tutan çağdaş resmî vesikalardır.

'Alemdâr Ulubatlı Hasan Ağa hakkında tespit edebildiğimiz en eski resmî belge, Reb'û'l-evvel 828 sonları (Şubat 1425 ortaları)nda Bursa ve Edirne'deki vakıfları adına düzenlenmiş olan vakfiyesidir¹⁵². Bursa kadısı olduğu dönemde Molla Fenârî tarafından tanzim edilen¹⁵³ bu vakfiyede Baba Hasan Ağa, Sultan

152 Son satırlarında işâret edildiği üzere: ٨٢٨ : سنة ، في اواخر ربيع الاول ، = *Sekiz yüz yirmi sekiz yılı Reb'û'l-evvel'inin sonlarında* (Şubat 1425 ortaları) düzenlenmiş olan bu vakfiyenin; VGMA, *Defter*, nr.: 2163/70, 80 ve aynı defterin 82. sayfasında, 71. sıraya kaydedilmiş iki sûretinin orijinal nüshası, Hasan Ağa'nın Bursa Kızılıklı köyündeki ahfâdından merhûm Zeynel Nalbantoğlu'nun ailesinin elinde bulunmaktadır. Vakfiyenin bu sûretlerinin çıkarıldığı orijinal nüshasını ailesinden sorup araştırmak ve bir fotokopisini bana iletmek zahmetinde bulunan Hasanağa köyü muhtarı Sn. Halil Turan'a ve tüm bunlara aracılık eden Tarih öğretmeni Sn. Kadir Şentosun'a bu vesile ile yürekten teşekkürlerimi sunarım. Alemdâr Baba Hasan vakfiyesinin ailedeki orijinal kopyasının, diğer iki sûretinin imlâ farklarını da gösteren edisyon kritik metni bu bildirin kitap versiyonunun "Ekler" kısmında yayımlanacaktır.

153 " ما كتب فيه على التفصيل المذكور ثابت عندى وانا الفقير محمد بن حمزه بن محمد - عفى عنه - " VGMA, *Defter*, nr.: 2163/70,

II. Murad'ın ümerâsı arasındaki seçkin mevkiine, fetihten yirmi sekiz yıl önce de “*Alemdâr*”lık vazifesini icrâ ettiğine, cömertliğine, hayırsever kişiliğine ve zamânının devlet adamları arasında gayretinin büyüklüğüyle yükseldiğine işâret eden şu eşsiz vasıflarla anılmıştır:

جناب ملك الأمراء العظام ، جامع محاسن الكرام ، ناصب لواء الإسلام ، رافع
بدع والظلم ، المخصوص بين الاكابر بعلو الهمم ، مقرب الملوك والسلاطين ، حسناً
من الدولة والدين حسن اغا - طال بقاه - ابن عبد الله

“Cenâb-ı Melikü'l-ümerâ'î'l-izâm, Câmî'u meḥâsini'l-kirâm,
Nâşibu livâ'î'l-İslâm, Râfi'u bid'a ve'z-zulem, el-Maḥşûş beynel-ekâ-
bir bi-'uluvvî'l-himem, Muḳarrebî'l-mülûk ve's-selâtin, Ḥâsen^{en} mi-
ne'd-devleti ve'd-dîn Ḥâsan Ağa -ṭâle bakâhu- ibn 'Abdu'llâh...”¹⁵⁴

Hasan Ağa'nın vakfiyesindeki bu ifâdeler babasının adının *Abdu'llâh* ve nisbesinin *Ḥâsened-dîn* olduğunu¹⁵⁵, Çelebi Sultan Mehmed döneminden beri Osmanlı sultanlarıyla yakın ilişkiler içinde bulunduğunu, o âna kadar pek çok gazâyâ katılıp kâfir kale ve burçlarına İslâm sancağını dikmiş olduğunu, hattâ bir ara dinde bid'at çıkarıp yoldan sapanlarla mücâdelede bile bulunduğunu açıkça gözler önüne sermektedir¹⁵⁶. Bu çağdaş resmî belgeden hareketle, vakfiye düzenlenirken otuz yaşının biraz üzerinde olduğu düşünül-

80, üst derkenar. Fenârî'nin eyle yazılan vakfiye, son satırlarında belirtildiği üzere; في اولخر ربيع الاول
828^{هـ} : سنه ، يلي *Rebî' u'l-evvel'inin sonlarında* düzenlenmiştir.

154 Orijinal vakfiye, st. 7-9; VGMA, *Defter*, nr.: 2163/70, 80, st. 6-8; 82, st. 6-7: “*Büyük devlet adamlarının ulu emîri, şerefli güzel hasletleri zâtında birleştirici, İslâm Sancağının dikicisi, dine sokulan bid'at ve zulmetlerin def' edicisi, ulular arasında himmetlerin en yücesinin kendisine tahsis edileni, Melik ve Sultânların yakını, devletin ve dînin Ḥâsen'i (Güzel'i) 'Abdu'llâh oğlu Hasan Ağa -bekâsı dâ'im olsun!*”

155 Hüseyin Hüsâmeddin “Molla Fenârî” hakkında kaleme aldığı makâlesinde vakfiyeden söz ederken, Hasan Ağa'nın vakfiyedeki *Ḥâsen^{en} mine'd-devleti ve'd-dîn* nisbesini yanlış olarak: *Ḥüsâmü'd-devle ve'd-dîn* şeklinde aktarır (Hüseyin Hüsâmeddin, “Monla Fenârî”, *TOEM*, XVII/19 (96): 1928, 151).

156 Osmanlı Devleti'nin gerek erken gerekse geç dönemlerinde çeşitli devlet makamları ve meslek gruplarına mensup “*Hasan Ağa*”ların sayısı hayli fazla olduğundan Ulubatlı Alemdâr Hasan Ağa ile karıştırılmamalıdır. Nitekim ‘Alemdâr Hasan Ağa’nın gençlik döneminde hayatta olan Yıldırım asrındaki *Hasan Ağa*’nın, onunla aynı adı taşımasına ve tıpkı onun gibi “*Sekbân-başı*” olmasına rağmen, Çamurlu-ova Savaşı’nda (815/1413) katli nedeniyle bizim Baba Hasan Ağa olamayacağı açıkça anlaşıldığı gibi (krş. M. Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmâni*, IV, 770); Sultan II. Bâyezîd döneminde bir ara Dârûs-Sa’âde Ağası’na Farsça bir şiir yazıp sunan (bk. TSMA., E.321) “*Baba Hasan*” da olmadığı ve olamayacağı aşîkârdır. Bu ikinci *Baba Hasan*’ın, Sultan II. Bâyezîd’in azadlıları (*ütekâsî*)ndan olup, bir dönem Bâbüs-Sa’âde ağalığı yapmış olan ve 29 Cemâziye'l-âhîr 910/2 Aralık 1504 târihli bir vakfiyesi de bulunan: امير الأبواب السلطانية ، حفيظ القوانين العثمانية ، ... حسام الملة والدين حسن اغا ابن عبد الجليل “*Emîr-ü'l-Ebvâbüs-Sulṭâniyye^{el}, Ḥafizü'l-Ḳavâninil-'Osmâniyye^{el}, ... Ḥüsâmü'l-milleti ve'd-dîn Ḥâsan Ağa ibn 'Abdü'l-Celil*” olduğu şüphesizdir (TSMA., D.6980, vr. 5^b, st. 4-7). Aynı şekilde, Süheyl Ünver’in Topkapı Fâzil Paşa caddesi civârında yattığını ve yol açılırken kabrinden çürümemiş bir hâlde çıkartılıp Atik Ali Paşa Câmii haziresine defnedildiğini belirttiği Fâtih’in aşçısı “*Hasan Baba*” ile, Yedikule’de bir vakıf câmii bulunan Fâtih’in kürkçü-başısı “*Hasan Ağa*”nın da (krş. Ünver, “İstanbul’un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar”, 275) Alemdâr Baba Hasan Ağa’nın çağdaşı, fakat ondan tamamen farklı kimseler oldukları izahatın vârestedir.

lürse; onun 1390 yılı civârında Bursa'da, Ulubat Gölü yakınlarında doğduğu ve Topkapı/Romanos burcuna sancak dikerken şehâdete erdiği sırada yaşının altmışın biraz üzerinde olduğu tahmin edilebilir¹⁵⁷.

Vakfiyelerdeki klasik hamdele ve salve ifâdeleriyle başlayan Alemdâr Hasan Ağa'nın vakfiyesinde, dünyânın gelip-geçiciliğini vurgulayan kısımlar ve yukarıdaki emâret vasıflarını müteâkip, Bursa'da Ulubat gölü yakınlarında yer alan ve Kite'ye bağlı olan: قزىلجقلى كوى "Kızılçuklu-köy" ile, Çelebi Sultan Mehmed'in vakıf alanına, Mîhâliç yoluna ve "Koyun-şığırı" ile "Ayās Beg" köylerine sınır olan قوريجى كوى " / Korumu-köy" ve ayrıca: صغبرليجه موسى كوى الكائنة من " / Mahrûse'-i Edrene tevâbi'inden olan Şığırlıca-Müsâ köyü"nün de tevâbi'i ve levâhıkı ile birlikte ona evlâdlık olarak vakfeddiğine işâret olunmuş¹⁵⁸; ileride nesli kesildiği takdirde vakfın tüm gelirlerinin akrabalarının ileri gelenlerine, onların da soyu tükendiğinde fakîrlere ve miskinlere bırakılması şart koşulmuştur¹⁵⁹.

'Alemdâr Baba Hasan'ın Bursa'daki vakıf alanı ile iki mezraasının Ulubat Gölü'nün 6 km. doğusunda, Eski Karacabey-Ulubat yolu üzerinde bulunan قرية قزىلجقلى " / Kızılçuklu köyü" ve çevresinde yer alıyor oluşu kayda değerdir. Bu, Sfrancis'in notlarında onun "Λουπαδίου / Lopadion" (Ulubat)'lı olduğu hakkında verdiği bilginin ilmî menşei ve orijinallliğini net olarak ortaya

157 Baba Hasan Ağa'nın Ulubat Gölü yakınlarındaki köyünün vakfiyesi, Sfrancis'in anlattıklarıyla tamâmen aynı bilgileri içeren İstanbul'daki kabir kitabesi ve "Sekbân-başı" iken şehid olduğunu gösteren verilerin, berâberindeki "On sekiz kişi"nin de birer sekban olduklarını belgeleyen Şehzâdebaşı'ndaki hazîrenin varlığı ile kesinleşmesi; neresinden bakılırsa bakılsın, kuşkusuz bir biçimde tek bir "Ulubatlı Baba Hasan Ağa"nın varlığına işâret etmesine rağmen, Emecen *Fetih ve Kıyamet* kitabının yeni baskısında bizim tarihi verilere dayanan bu tespitlerimizi hiçe sayarak, kendi müphem ve belirsiz eski tezini yeniden ön plâna çıkarmak istemiştir (krş. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2019, 381-382). Sfrancis'in büyük kroniğinde Hasan'ın "genç" olduğuna ilişkin en küçük bir ibâre yer almadığı ve bu de bunu daha önce delilleriyle ortaya koyduğumuz hâlde, buradaki tespitimize konu olan "Baba Hasan" hayli yaşlı bir "sekban" iken (doğrusu: "sekban-başı"), Sfrancis'in "Hasan"ının "genç ve kuvvetli bir yeniçeri" (!) olduğunu öne sürerek sanal bir problem icat etmeye çalışan yazar, realitesi kendinden menkul bu iddiasıyla yerleşik popüler algıyı devreye sokarak yukarıdaki bilimsel tespitlerin kolaylıkla üstünü kapatabileceğini zannetmiştir (krş. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, 382, özellikle, bk. dipnot: 9). Çağdaş kaynak ve belgelere dayanan bunca bilimsel delilleri ve tarihi sentezi görmezden gelip eğer Emecen'in bu basit ve mesnedsiz varsayımına sonuna kadar itimad edeceksek, o zaman "Hasan" ortak ismini taşıyan ve sayısız ilmî verinin aynı noktada birleştirdiği bu iki şahsı "ayırıştırma"da ciddi bir mesele çıkar.

158 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Vakıf defterlerinden birinde, 'Alemdâr Hasan Ağa'nın Bursa ve Edirne'deki vakıf köylerinin XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren bağlı buldukları idârî birim zinciri şöyle özetlenmiştir: ووقف حسن اغا در قرية قزىلجقلى، نام ديگر حسن اغا، ناحية تيمورلو در كنه، وقرية حضر اغا، وقرية قزىلجقلى، تابع ادنه "Vağf-ı Hasan Ağa der-karye '-i Kızılçuklu, nâm-ı diğer 'Hasan-Ağa', nâhiyye '-i Temürlü der-Kite ve karye '-i Hızır Ağa, nâm-ı diğer 'Koyunlıca-Müsâ' der-nâhiyye '-i Çöke, tâbi '-i Edirne." (VGMA, Defter: 491/1, 362)

159 937/1530 târihi *Muğasebe '-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'*nde قزىلجقلى / Karye '-i Kızılçuklu" Kite'ye bağlı köyler arasında zikredilmiştir (BOA, TAD, nr.: 166, 136).

koyduğu gibi¹⁶⁰; İstanbul'dan önceki saltanat yurdu Edirne'nin dışında neden özellikle Bursa'da vakıfları bulunduğu konusuna da açıklık getirmektedir. Baba Hasan Ağa'nın günümüzde Bursa'nın Nilüfer ilçesine bağlı olan ve şimdi hâlâ kendi adını taşıyan bu köyünün içinde, kendisine atfedilen makam-mezarın yanında akrabalarının isimsiz şahidelerinin de bulunduğu küçük bir hazîresinin mevcut olması, onun aslen *Ulubat* çevresinden olduğu için bu havâlide, Ulubat gölüne çok yakın bir noktada bulunan "*Kızılculuklı köyü*"nü ve etrafındaki diğer köy ve mülkleri yurt tuttuğunu hem tarihî, hem topografik, hem de toponimik açıdan kesinleştirir.

Baba Hasan Ağa'nın Osmanlı sultanlarından Çelebi Mehmed ve II. Murâd'a yakınlığına paralel olarak, her iki pâdişah döneminin en büyük ve en meşhur devlet adamlarından Vezîr-i a'zam Celâlüddin Bâyezîd Paşa ve ailesiyle de yakın ilişkiler içinde olduğunu gösteren çağdaş kayıtlara rastlanır. Nitekim Hasan Ağa, Bâyezîd Paşa'nın oğlu 'İsâ Beg'in Bursa ve Edirne'deki vakıfları adına, hem Ramazân 839/Mart 1436'da düzenlenen ilk orijinal vakfiyesinin, hem de bu vakıf-nâmeden sekiz yıl sonra tertip edilen ikinci vakfiyesinin şahidleri arasında yer almış; hattâ bunlardan ilkinde tanıklığına ilişkin ifâdeleri belgenin sonuna bizzat kendi hattı ile yazmış, 846/1442'de tanzim edilen ikinci vakfiyede ise diğer şahidlerle birlikte hem belgenin aslına, hem de ekine tek başına şahid yazılmıştır.

İlk vakfiyede Hasan Ağa, Yahşi Beg'in torunu ve Çelebi Mehmed döneminin en büyük ve en meşhûr vezîrlerinden Bâyezîd Paşa'nın oğlu 'İsâ Beg'in Bursa'daki vakıflarına yaptığı şahidliği bizzat kendi el yazısıyla, tasavvufun temel öğretilerine bağlılığını tüm açıklığıyla vurgulayan klasik tevâzu ve mahviyyet ibâreleri eşliğinde şöyle yazmıştır:

شهدت بالكتاب المزبور والحكم المسطور
وانا ابعد الحقيير المحتاج الى رحمة ربه القدير
حسن ابن عبد الله تجاوز منه ومعناه

"Yazılan kayıtlara ve satırlara dökülen hükme şahidim. Ben, onu ve ma'nâsını uygun bulan, Kudret Sâhibi Rabb'inin merhametine muhtâc, haķîr, en uzak [kul] 'Abdu'llâh oğlu Hasan'im."¹⁶¹

160 Horhor'da medfun bulunan Fâtih'in şehid Alemdâr'ı Baba Hasan'ın vakıf köylerinin eski Ulubat/Karacabey güzergâhı üzerinde bulunması, onun Ulubat'ta doğduğu için memleketine yakın olan bu alanı Sultan Murad'dan vakfiyyet üzere aldığını düşündürdüğü gibi; ikinci bir ihtimâl olarak, Sfrancis'in Ulubat'a yakın bir yerden olduğunu işittiği Hasan'ın memleketini târif ederken, bölgedeki en eski yerleşim yeri olan "Λουπαδίου / *Lopadion (Ulubat)*"ı özellikle referans gösterip, yerin daha net anlaşılması için bilinçli olarak yaklaşık bir niteleme yaptığı da düşünülebilir.

161 BOA, EV.VKF, nr.: 19/9, metin sonunda. 620x28 cm. eb'adında, rulo şeklindeki 114 satırlık bu orijinal vakfiyenin sonunda Recep 846/15 Kasım 1442 tarihli bir de ek vardır. Vakfiyenin BOA, MAD, nr.: 162/9'da kayıtlı bir de sûreti bulunmaktadır.

Bâyezîd Paşa oğlu 'Îsâ Beg'in bu vakfiyesinden sekiz yıl sonra, Ramazân 846/Kasım 1442'de Molla Fenârî oğlu Mevlânâ Yûsuf bin Mehmed el-Fenârî tarafından düzenlenip tasdik edilen¹⁶² ikinci vakfiyesinde de 'Alemdâr Hasan Ağa'nın¹⁶³: "شهد بما فيه العبد النحيف حسن ابن عبد الله: " *Naḥîf kul 'Abdu'llâh oğlu Hasan ondaki şeye şâhiddir*" ifâdesiyle hem vakfiyenin genel şâhidleri arasında yer aldığı¹⁶⁴, hem de vakıflara daha sonra eklenen bir mezraa ve bir değirmen için hazırlanmış "استطراد *'İstiṭrâd*" belgesine tek başına şâhid olduğu görülür¹⁶⁵. Burada Hasan Ağa, asıl vakfiyede ve daha önceki ilk vakfiyede de görülen klasik mahviyet ve tevâzu ifâdeleri ile birlikte: "شهد بما فيه العبد الحقيق حسن ابن عبد الله: *Ḥaḥîr kul 'Abdu'llâh oğlu Hasan ondaki şeye şâhiddir*" ifâdeleriyle anılmıştır¹⁶⁶.

'Îsâ Beg'in vakıflarına şâhidlik yapan Hasan Ağa'nın, sekiz yıl gibi uzun bir süre sonra da aynı vakfın şâhidleri arasında yer alması, hattâ ikincisinde vakıflara eklenen mezraa ve değirmenle ilgili belgeye tek başına şâhidlik yapması, onun Bâyezîd Paşa çevresine yakınlığının sıradan bir yakınlıktan daha öte olduğuna ve oldukça sağlam ve köklü bir geçmişe dayandığına işâret eder. Nitekim 925/1519 târihli *Rûm-ili Vilâyeti Tahrîr Defteri*'ne Hasan Ağa'nın, Edirne'nin *Kızıl-ağaç kazâsı*'na bağlı "قرية حسن اغا / *Hasan Ağa karyesi*" ve torununa âit "قرية حسن بکلو / *Hasan Beglü karyesi*" adlarını taşıyan iki vakıf köyünden ikincisinin: "قرية حسن بکلو ؛ نام ديكر عيسى جه ونام ديكر يخشى بك / *Ḳarye '-i Hasan Beglü; nâm-ı diğeri 'Îsâca ve nâm-ı diğeri Yahşi Beg*" şeklinde kaydedilmiş olması¹⁶⁷; vaktiyle Yahşi Beg'e âit olduğu anlaşılan ikinci köyün vakıf hakkının da bizzat torunu 'Îsâ Beg'den devralındığına ve bu köyün daha sonra Hasan Ağa'nın kendisiyle aynı adı taşıyan torunu "حسن بکلو / *Hasan Beg*"e ulaştığına ışık tutarak, yukarıdaki tespitlerimizin doğruluğuna güvenilir bambaşka bir kanıt sağlar. Bu durumda Hasan Ağa'nın vakfiyesindeki: "رافع بدع والظلم / *Râfi 'u bida ' ve'z-zulem*" unvânının da, onun bu vakfiyenin düzenlenişinden beş yıl kadar önce, Çelebi Sultan Mehmed'in direktifiyle 823/1420'de Şeyh Bedreddîn ve taraftarları *Börklüce Mustafa* ile *Torlak Hû Kemâl*'in üzerine gönderilen Bâyezîd Paşa'nın maiyyetinde yer aldığına ilişkin çağdaş orijinal bir atıf olduğu ortaya çıkar.

162 BOA, EV.VKF. nr.: 19/9, üst derkenar.

163 BOA, EV.VKF. nr.: 19/9, 29 st. Vakfiyenin sonunda Şa'bân 846/Aralık 1442 târihli yirmi dokuz satırlık ek bir metin vardır.

164 BOA, EV.VKF., nr.: 19/9, şâhidler kısmı.

165 BOA, EV.VKF., nr.: 19/9, metin sonu.

166 BOA, EV.VKF. 19/9, II, ek.

167 BOA, TD, nr.: 77, 329.

Mehmed Süreyyâ *Sicill-i 'Osmâni'*sinin II. Cild'inde yer alan "Hasan Ağa" maddesinde, 'Alemdâr Ulubatlı Hasan'ın Sultan II. Murâd zamânında Edirne'de "Alemdâr"lıktan sonra uzun bir süre "Sekbân-başı"lık da yaptığını işâret etmiş ve bizim buraya kadar hakkında birbirinden bağımsız çok sayıda târihî, epigrafik ve topografik bulguyu sentezleyerek ulaşılabildiğimiz tüm bilgileri özetleyerek şöyle demiştir:

"Hasan Ağa:

Sultân Murâd Hân-ı şânî Hazretleri'niñ 'aşırında Sekbân-başı olup, 857 (/1453)'de İstanbul fethinde şehid oldu."¹⁶⁸

Kesin tarihî verilere dayandığı burada ortaya koyduğumuz çağdaş belgeler ve onlara uygun topografik-toponimik delillerle sâbit olan bu bir satırlık bilgi, klasik Osmanlı literatüründe Ulubatlı "Hasan Ağa"nın fetih günü şehid olduğuna işâret eden iki nâdir kayıttan¹⁶⁹ biri olup, fethin en büyük şehidinin "Hasan" adlı biri olduğu bilgisinin "Osmanlı kaynaklarında geçmediği" iddiâsını peşinen izâle etmekte; gerek vakfiyesindeki II. Murad dönemine ilişkin atıflar, gerekse şehâdetine ilişkin Sfrancis ve kabir kitâbesindeki ortak târihî kanıtlarla tam olarak aynı noktada birleşmektedir.

Müellif eserinin başka bir yerinde ilk Osmanlı "Sekbân-başı"larından söz ederken, Hasan Ağa'nın "İstanbul fethi" sırasında "Sekbân-başı" iken şehid düştüğüne bir kez daha işâret ederek, bu görevinin Fâtih zamânında da devâm ettiğine vurgu yapmıştır. Buna göre Baba Hasan Ağa, Sultan II. Murâd döneminde uzun bir süre hem 'Alemdâr'lık hem de Sekbân-başı'lık yapmış; Fâtih devrine ulaştığında genç Sultân Mehmed'in kendisini önceki görevinde ibkâ etmesi nedeniyle, 857/1453'te İstanbul kuşatmasına da yine Sekban-başı olarak katılmıştır. Bununla birlikte Hasan Ağa son hücum sırasında, Osmanlı ordusunun seçkin ve emektar bir 'Alemdâr'ı olarak düşmana "ateş saçan" kılıcını eline alıp Sultân'ın Ak 'Alemlî (Sancağı)'nı *Romanos/Topkapı* burcuna dikmeyi başardığı için, kitâbede eski vazîfesi o anki statüsünden daha öne çıkarılarak "Alemdâr" unvânıyla anılmıştır.

168 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmâni*, II, 118. Mefâil Hızlı-Sezai Sevim-Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri*, I, 336'da Ulubatlı "Hasan Ağa", yine *Sicill*'den naklen; Yeniçeri Ocağı'ndan yetişip sekbân-başı olan ve 805/1403'te Emir Süleyman'la birlikte Edirne'ye gelmekle birlikte, 811/1408'de sakalı traş edildiği için hiddetlenip Mûsâ Çelebi'ye tâbî olan, ancak 816/1413'te Çamurluova Savaşı'nda efendisi ile birlikte ortadan kaldırılan, Yıldırım ve Fetret dönemlerinde yaşamış önceki başka bir "Hasan Ağa" ile (krş. M. Süreyyâ, "Hasan Ağa", *Sicill-i 'Osmâni*, II, 117) karıştırılmış, vakfiyenin ona ait olduğu sanılmış; hattâ bu "Hasan Ağa"nın ölüm tarihiyle Ulubatlı Baba Hasan'ın vakfiyesinin târihi arasındaki tutarsızlığa dikkat çekilerek bunun bir çelişki olduğu izah edilmeye çalışılmıştır. Bu yanlışlığın her iki şahsın isim ve unvanlarının aynı olmasından kaynaklandığı açıktır.

169 Diğer Mehmed Süreyyâ'nın aynı eserinin son cildinde, Osmanlılar'da sekbân-başılığın ortaya çıkışı ve ilk sekbân-başılardan işlendiği bir metnin başında yer alır ki, araştırmamızın son kısmında üzerinde durulacaktır.

Ulubatlı Baba Hasan Ağa'yı tâkiben burca çıkıp ondan hemen önce şehîd olan "On Sekiz kişi"nin birer "Sekbân" olduğunu ortaya koyan, birazdan üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde duracağımız topografik bulgular¹⁷⁰; bu "On Sekiz Sekbanlar"ın öncüsü olan Hasan Ağa'nın da bekleneceği üzere o sırada "Sekban-başı" olduğunu te'yid eden bir başka kanıttır.

'Alemdâr Baba Hasan Ağa'nın Bursa ile Edirne'deki Hayır Eserleri ve İstanbul Horhor'da İnşâ Ettirilen Küçük Mescidi

Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad dönemlerinde Osmanlı ümerâsı ve saray çevrelerinde büyük bir itibâr kazanmış olan Alemdâr Baba Hasan Ağa, memleketi olan Bursa/Ulubat yakınlarındaki Kızılıcıklı (Hasanağa) köyünde bir mescid, bir medrese, bir mektep ve bir zâviye yaptırmıştır.

Ulubatlı Hasan Ağa'nın vakıf köyü *Kızılıcıklı* ve etrâfındaki mülhak diğer üç köyün kendisine bağışlandığı 828/1425 tarihli vakfiyesinin düzenlenişinden hemen sonra inşâ ettirdiği anlaşılan Mescid'i, bir buçuk asır boyunca küçük mütevâzi bir mescid olarak ayakta kalmaya devam ettikten sonra, 988 hicrî yılı Şa'bânî/1580 milâdî yılı Eylül ayında köy halkının kendi köyleri ve çevre köylerde Cumâ namazı kılacak büyük câmiileri bulunmadığına dâir Sultan III. Murad'a arz yazmaları üzerine, köyün merkezinde bulunan bu mescidin diğer tüm köylerin sâkinleri için Cumâ namaz kılacakları büyük bir câmiye dönüştürülmesine yönelik emr-i hümayûn sâdir olmuştur.

988-991/1580-1583 tarihleri arasındaki bölge Sicil kayıtlarını içeren bir Şer'iyeye Sicil Defteri'ne "*Hasan Ağa'ya Cum'a için ihrâc olunan emrûn şüreti-dür*" başlığı altında kaydedilen bu hüküm şöyledir:

"Kıdvetü'l-kuğat ve'l-hükâm, ma'denü'l-fazl ve'l-keâm Mevlânâ Kite kâdısı -zîde fazluhü- refi'-i tevki'-i hümayûn vâsıl olıcağ, ma'lüm ola ki;

Dergâh-ı mu'allâma mektüb gönderüp kaçâ'-i mezbûra tâbi' Hasan Ağa nâm kıaryede ve etrâfında olan kıurrâda Câmi'-i şerif olmayup kemâl-i ihtiyâçları olmağın, kıarye'-i mezbûrede Mescid-i şerif câmi' olmağa münâsib olup, ahâlileri igr-i hümayûnum recâ eyledüklerin bildürdükleri benüm serir-i pâye'-i ma' delet-maşırûme 'arz olındukda, igr-i şerifüm

170 Sfrancis'in Ulubatlı Hasan'ı tâkiben *Romanos Burcu*'na tırmadıklarını, ancak kısa bir süre sonra oradan düşürülüp topluca şehit olduklarını bildirdiği "On sekiz kişi"nin, günümüzde hazireleri Şehzâdebaşı'nda bulunan "On Sekiz Sekbanlar"dan başkası olmadığına ilk kez şu makalelerimizde işaret etmiştik: Hakan Yılmaz, "Bir 'Fetih Efsânesi' Olduğu Öne Sürülen Ulubatlı Hasan'ın Yeni Keşfedilen Kabri ve Bilinmeyen Gerçek Tarihi Kimliği", *Toplumsal Tarih*, Sy.: 305 (Mayıs 2019), 77-78; "Efsane mi, Gerçek mi? Ulubatlı Hasan'ın Varlığını Kanıtlayan Yeni Tarihi Bulgular", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sy.: 389 (Mayıs 2019), 24-29; "Fâtih'in Alemdârı, Şehidler Serdârı 'Ulubatlı Baba Hasan", 396-397.

erzâni kılup buyurdum-ki; emrüm üzere Mescid-i mezbûr Câmî' olup, berât-ı hümayûnuyla haţîb naşb olınuğdan-şoñra eyyâm-ı Cum'ada ikâmet-i şalât-ı Cum'a olınuğ benüm devâm-ı devletüm için du'aya müdâvemet göstereler. Şöyle bilesiz, 'alâmet-i şerife i'timâd kılasız.

Tahrîren fi evâhîr-i şehîr-i Şa'bânü'l-mu'azzam, sene: 988, bi-makâm-ı Kostantîniyye."¹⁷¹

Ne var ki onun Hasanağa köyündeki mektep, medrese ve zâviyesi günümüze ulaşamadığı gibi, câmii de bu hükmün ısdârından tam 420 yıl sonra, 2000 yılında Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kararı ile depreme dayanıklı olmadığı gerekçesiyle yıktırılmış; geriye sâdece câmiinin *Hasanağa/Kızılcuğlı* köy meydanındaki üzeri kurşun kaplı yalın minâresi kalmıştır. Onun Hasanağa köyünde yer alan aile kabristanı içindeki kabrinin bir makam/mezar olduğu peşinen anlaşılabilirdiği gibi; bir başka ihtimâl olarak Hasan Ağa'nın soyundan gelen ve daha sonraki dönemlerde köyde ikâmet eden, onunla aynı ismi taşıyan çok sayıdaki حسن "*Hasan*" adlı torunlarından birine ait olduğu da düşünülebilir.

Hasan Ağa'nın özellikle II. Murâd döneminde, uzun müddet yaşadığı fetihten önceki saltanat yurdu Edirne'de inşa ettirdiği mescidi de onun günümüze ulaşamayan diğer hayır eserleri arasındadır. Ahmed Bâdî Efendi *Riyâz-ı Belde'-i Edirne* adlı eserinde, 'Alemdâr Baba Hasan'ın İstanbul muhâsarasının başladığı tarihe kadar ikâmet edip, ömrünün son zamanlarını geçirdiği başkent Edirne'deki mescidinin, XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde çatısı yıkılıp üzerine çökmüş bir hâlde olduğunu haber vermektedir:

“Alemdâr Câmî'i:

(Altmışıncısı;) 'Alemdâr Mağallesi'nde, 'Alemdâr Câmî'i Şoğacı'n-da birinci numarada vâkı' 'Alemdâr Hasan Baba tarafından binâ edilmiş olan 'Alemdâr Câmî'i'dir ki, evvelâ mescid olmağ üzere binâ edilüp, Zîmmet vekili Muştafa Efendi cânibinden minber vağ'ıyla câmî'e tahvîl edilmiştir. Sakfî aştâb ve harâbdır, bir minâresi vardır."¹⁷²

171 *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, nr.: A-119/1033 (988-91/1580-83), vr. 97^b. Aynı *Sicil Defteri*'ne bir yıl arayla, 25 Şa'bân 989/24 Eylül 1581 ve 14 Ramazan 990/2 Ekim 1582 târihlerinde düşürülen iki kayıttan; yukarıdaki hükmün gönderilişinden bir yıl sonra mescidin câmiye dönüştükten sonraki ilk imamının: مولانا احمد فقيه "*Mevlânâ Ahmed Fakih*" adında biri olduğu anlaşılmaktadır (vr. 110^b/1135; vr. 112^b/1163).

172 Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde'-i Edirne*, I, Bayezid Devlet Ktp. nr.: 10391, 54. XVIII. yüzyılda câmiye dönüştürülen bu mescid ve bânisi hakkında, ayrıca bk. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri: 806-855 (1403-1451)*, III, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Derneği Yayınları, 1972, 199.

Ahmed Bâdî Efendi'nin bu tasvirlerinden 'Alemdâr Baba Hasan'ın Edirne'deki mescidinin de İstanbul Horhor'daki mescidine benzer şekilde, kısa minâreli ve ahşap-kârgir karışımı bir formda inşâ edildiği; bitişiğine de aynı tarzda kısa boylu, enli küçük bir minâre ilâve edildiği, her iki şehirde yer alan mescidin de XVIII. yüzyılda, Alemdar Hasan Ağa'nın soyundan gelmesi kuvvetle muhtemel bulunan Zimmet halîfesi vekili Kâtip Mustafa Efendi tarafından minber yaptırılarak câmii statüsüne yükseltildiği söylenilebilir.

Müellif eserinin Edirne'deki türbeleri anlattığı kısımda ise, kırk altıncı sırada “*Alemdâr Hasan Baba Türbesi*”ni zikretmiş ve bulunduğu konumu çok kısa bir cümle ile: “*Alemdâr Mağallesi'nde, 'Alemdâr Baba Türbesi Şoğağı'nda, on beşinci numarada 'Alemdâr Hasan Baba Türbesi'dir*” şeklinde târif etmiştir¹⁷³. Hasan Ağa'nın Edirne'de “*محلہ علمداران*” *Mağalle*'-i *'Alemdârân*” adıyla anılan mahallesinin içinde, mescidde vazifeli olan “*1 İmâm*” ve toplam “*18 Hâne*” mevcut bulunuyordu¹⁷⁴.

'Alemdâr Baba Hasan Ağa'nın şehadetinden sonra İstanbul Şehzâdebaşı'nda, Horhor yakınındaki kabrinin hemen hizâsında inşâ edilen Mescid'ine gelince; İstanbul'un Osmanlı hâkimiyetine girişinden sonra beş yüz yıldan daha uzun bir süre varlığını koruyan, tuğladan örme ve üzeri kurşun kaplı kısa bir minâresi bulunan kârgir ahşap tavanlı mescidi, 1956 imâr plânı uygulanırken Atatürk Bulvarı açılacağı sırada, yol alanına çok uzak bir mesâfede bulunmasına ve ortada hiçbir makul ve mantıklı gerekçe olmamasına rağmen: “*Ahşap çatılı olduğu için lüzumsuz ve değersizdir!*” denilerek keyfi bir biçimde yıktırılmış; Alemdâr Hasan Ağa'nın kabrinin dış duvarında, daha önceleri muhtemelen hâcet penceresinin duvarı üstünde yer alan¹⁷⁵ onarım

173 Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde*'-i Edirne, I, 101. Alemdâr Baba Hasan Ağa'nın II. Murad döneminde ileride İstanbul'un fethine katılacağını, surların üzerinde şehid olacağını ve bizzat orada defn olunacağını tahmin bile etmediği bir zamanda yaptırdığı bu türbe bir makam-türbe olabileceği gibi; aslında burada XVI. yüzyılda vakıf tevliyetini yürüten ahfâdından “*Hasan Beg*” ya da XVII-XVIII. yüzyıllar arasında hem Bursa, Hem Edirne Hasan Ağa köylerindeki vakıflarına tasarruf eden “*Hasan Çelebi*”nin medfûn olup, isim ayniyetinden dolayı büyük dedeleriyle karıştırılmış olma ihtimali de söz konusu olabilir.

174 BOA, TD, nr.: 370, 3; M. Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsi: Vakıflar-Mülkler-Mukâtaalar*, 53.

175 *Hadîkatü'l-Cevâmi*'de 'Alemdâr Baba Hasan kabrinin XVIII. yüzyıldaki fiziksel görünümü hakkında ayrıntılı bilgiler veren Ayvansarâyî Hüseyin Efendi'nin, kabrin mescidden biraz daha ileride, bir evin bahçesi içinde yer aldığını ve o devirde ziyâretin sokağa bakan duvar penceresinden yapıldığını, ancak zamanla bu pencere kapatılarak kabrin bahçenin iç tarafında kaldığını belirtmesi (krş. *Hadîkatü'l-Cevâmi*’, I, {İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1281/1865}, 60); biraz yukarısında yer alan *On Sekiz Sekbanlar* haziresi gibi Baba Hasan Ağa'nın kabrinin de o zamâna kadar, üzerinde hâcet penceresi bulunan yüksek duvarlarla çevrili bulunduğu, bu duvarların yüksekliği nedeniyle pencere kapatılınca kabrin görünmez olduğuna, 1221/1806 depremi sırasında kabir tâmir edilirken bu üslûbun aynen korunduğuna ve parçalanmış kitabesinin yerine ise kayıp manzum kitabenin hakkettirilip hâcet penceresi üzerine konulduğuna dâir bize çok önemli ipuçları verir. Kezâ kitabenin yedinci mısra'ın-

kitâbesi ise, mescidin yıkılışından kısa bir süre sonra yerinden sökülerek tamâmen ortadan kaldırılmıştır.

Mescidin ortada hiçbir gerekçe yokken yıktırılması ve kabir kitâbesinin âdetâ bir yağma mantığıyla basiretsizce ortadan kaldırılmasıyla birlikte; kitâbenin burada yayınladığımız fotoğrafında açıkça görülen, ‘Alemdâr Hasan’ın “شهيدلر سردارى / *Şehîdler Serdârı*” olduğuna ilişkin ifâdeler ve 857/1453’te fetih günü şehâdete erdiği bilgisi de hâfızalardan tamâmen silinip, fethin bu en büyük şehidinin “Ulubatlı Hasan” olduğunu kanıtlayacak tüm ipuçları belirsiz bir hâle getirilmiştir¹⁷⁶. Kabir ve mescidin yıkım ve tahrîbâtından sonra ortaya çıkan bu kronolojik belirsizlik; dıştan bakınca Fâtih’in “sancakdârı” olsa bile ilk plânda “*Ulubatlı Hasan*”ı akla getirmeyi bir şekilde önleyecek ve onun aynı ortak adı taşıyan başka biri olduğunu düşündürecek bir yanlışlığa sebebiyet vermekte; şanlı fethin en büyük simgesi ve kahramânı konumundaki Ulubatlı Hasan’ın kimliğini ve bölgedeki izlerini bilinmezliğe sürüklemektedir.

‘Alemdâr Hasan Baba’ya nisbetle “*Maḥalle’-i Baba Hasan*” adıyla anılan bölgede yer alan Mescid, Şehidler Serdârı’nın naaşının rüyâda verilen manevî bir işaretle bulunması üzerine, kendisiyle birlikte Romanos/Topkapı Burcu’na çıkıp sancak dikmeye çalışırken toplu hâlde şehîd olan *Onsekiz Sekbânlar (Seğmenler)*’in cesedlerinin peşi sıra Bozdoğan Kemerî’nin bulunduğu tepe üzerine getirilmiş; Fâtih’in ‘Alemdârı ve şehâdeti sırasında *Onsekiz Sekbânlar* bölümünün serdârı olan Baba Hasan Ağa, kendisine tahsis edilen şimdiki kabir yerinin bulunduğu noktaya, emrindeki şehîd sek-

da da bizzat şâir Sıdkı, Alemdâr Baba Hasan’a lisân-ı hâlâ: “*Çerâğum şu ledâr iden aña durâğ cennet olsun*” sözünü söyler ki; eski ziyaret âdâbında “*Çerâğ*” (kandil) ve mum yakma geleneği sadece türbe tarzında, ertâfî yüksek duvarlarla çevrili, üstü kapalı karanlık ziyaretgâhları aydınlatma amacı taşıdığından, Ayvansarayî’nin yukarıdaki tasviriyle örtüşecek şekilde kabrin; 1940’ta çekilen en son fotoğrafındaki sıvalı alçak duvar yapıncaya kadar; sokağa bakan cephesinde demir parmaklıklı ve üzerinde kitâbe bulunan bir “Hâcet penceresi”nin de yer aldığı, yüksek dört duvar ile çevrili kapalı bir türbe görünümü taşıdığı sarâhatle tespit edilebilir. Nitekim Pervititch’in 1934’te çizdiği Sigorta haritasında burasını şimdiki gibi basit bir “kabir” değil, etrâfî duvarlarla çevrili bir “türbe” olarak göstermesi bizim bu tespitimizi kesinleştirir. *On Sekiz Sekbanlar* haziresinin de eskiden etrâfî yüksek duvarlarla çevrili, hâcet penceresi de bulunan ihtîşamlı bir hazire iken, 1930’ların sonlarında *Baba Hasan-ı Alemî* kabrine benzer tarzda çimento sıvalı alçak duvarlarla eğreti bir şekilde çevrilmesi; aynı zamanda aynı üstünkörü yaklaşımla güyâ tâmir edilen her iki ziyaretgâhın da aslı mîmârî görünümlerinin ne olduğu ve zamanla ne hâle sokulduğu konusunda bizlere yeterince fikir vermektedir.

176 Tahsin Öz’ün içinde sayısız hatalar ve yanlış bilgiler barındıran *İstanbul Camiileri* adlı çalışmasının ilk cildinde, *Baba Hasan-ı Alemî Mescidi*’nin inşâ zamânı hakkında tamâmen hayâlî ve asılsız bir târih olan “1460” yılını zikretmesi ve Hasan Ağa’nın o tarihte hayatta olduğunu zannederek mescidi kendisi inşâ ettirmiş gibi göstermesinin de (krş. Tahsin Öz, *İstanbul Camiileri*, I, (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 30) kabrin Ulubatlı Hasan’a âidiyetini gölgede bırakan sebeplerden biri olduğu düşünülebilir. Öz’ün hiçbir esâsa dayanmayan bu bilgi hataları, onun kayıp kitâbesinde açıkça vurgulanan “*fetih günü şehid olduğu*” gerçeğini gölgede bırakarak asıl tarihi kimliğini büsbütün belirsizliğe sürüklemiştir.

bânlar ise toplu hâlde kemerin tam karşısına denk düşen bugünkü Hazîre alanına defn edilmişlerdir. Fâtih'in emriyle tarihi yarımada'nın en mu'tenâ ve merkezî noktasına taşınan Baba Hasan'ın kabrinin yakınına, bilâhare bu mezarı bir ziyâretgâh kılmak ve hâtırâsını kıyâmete dek yaşatmak adına küçük bir de mescid inşâ edilmiştir.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi *Hadîkatü'l-Cevâmi'* adlı eserinin ilk cildinde, Ulubatlı 'Alemdâr Baba Hasan Ağa'nın şehâdetinden sonra defnedildiği kabrinin ve hemen yanına inşâ edilen mescidinin fiziksel özellikleri hakkında şu bilgileri vermiştir:

"Baba Hasan Mescidi der-Şurb-ı Câmî '-i Hüş-şadem / 13:

Mescid-i mezbûruñ bânîsi 'Alemdâr Baba Hasan Ağa'dur. Bir yoğuş üzere binâ olunmağla çapusunun birisinün nürdebânı vardır. Kabri mescidden bir miğdâr ba'id bir hânenün bağçasında bulunmağla, hâne '-i mezbûruñ şokağa olan penceresinden ziyâret olunur idi. Ba' de-zamân pencere '-i mezbûre sedd olunup bağçanın dâhilinde kalmışdur. Minberini Zîmmet vekîli Kâtib Muştafa Efendi vaz' eylemişdür, ittîşâlinde Ahî Çelebi mekteb binâ eylemişdür. Mağallesi vardır."¹⁷⁷

Sancakdâr Baba Hasan'ın kabrinin yan tarafında 857/1453'te kurulan Mescid'inin vakıf şartları ve muhtevâsı, Sultan II. Bâyezîd'in saltanatı döneminde Muharrem 903/Eylül 1497 târihinde düzenlenen vakfiyesinin özetinden tespit edilebilir. XVI. yüzyıldan günümüze intikâl etmiş İstanbul Vakıflarına ilişkin

177 Hâfiz Hüseyin bin İsmâ'il-i Ayvânsarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, I, (İstanbul: Matba'a-i 'Âmirî, 1281/1865), 60. Baba Hasan Mescidi ile ilgili en düzgün ve en kapsamlı metin 1865 basımında yer alan metin olup, eser nüshalarının tümünde devrik cümleler ya da faydasız küçük eklenti ve eksikliklerle aynı bilgiler hatalı bir şekilde tekrarlanırken, Zeyl'i nüshalarının hiçbirine ne kabirini, ne kabir kitabesini, ne de bunların daha sonraki durumlarını aydınlatacak en küçük bir yeni bilgi ilâve edilmemiştir. Nüshalardaki mescidle ilgili tüm metinler için, bk. İÜ Ktp. TY, nr.: 202, 65, st. 7-13; İÜ Ktp. TY, nr.: 2434, vr. 35^b, st. 6-12; TY, nr. 8868, vr. 25^b, st. 17 / vr. 26^a, st. 1-5; TY, nr.: 8872, vr. 31^a, st. 21 / 33^a, st. 1-6; TY, nr.: 8870, vr. 24^a, st. 21-25 / vr. 24^b, st. 1; TY, nr.: 8871, vr. 33/2^a, st. 4-7; TY, nr. 9593, vr. 20^a, st. 6-9; Süleymaniye Ktp. Bağdadlı Vehbi, nr.: 1318, vr. 23^b, st. 2-5; Es'ad Efendi, nr.: 2247, vr. 28^b, st. 10-13; Es'ad Efendi, nr.: 2248, vr. 18^b, st. 15-19; Fatih, nr.: 4320, vr. 27^a, st. 8-11; Yazma Başışlar, nr.: 291, vr. 20^a, st. 16-21; Köprülü Ktp. Mehmed 'Asım Bey, nr.: 381, vr. 32^a, st. 18-21 / vr. 32^b, st. 1-2; Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 925, vr. 18^b, st. 20-23; Ali Emîrî, Tarih, nr. 926, vr. 29^a, st. 1-6; Berlin Staatsbibliothek, MS Orient Quart, nr.: 1047, vr. 26^b (s. 51), st. 6-8; Berlin Staatsbibliothek, HS Or. 8201, vr. 28^b, st. 9-15; Uppsala Universitatbibliothek, nr.: 673, vr. 31^a, st. 15-21. Ayrıca bk. Sıdkî-zâde Ahmed Reşid, *Tuhfe '-i Merğûbe (Hadîkatü'l-Cevâmi' Hâşiyyesi)*, Ali Emîrî, Tarih, nr. 928, vr. 10^b, st. 20: "Baba Hasan Mescidi: Der-şurb-ı Hüş-şadem, bânîsi 'Alemdâr Baba Hasan -rahîmehü'llâh-". Hâşiyye: "Vaz' '-i minberi: Muştafa Efendi- rahîmehü'llâh-". Hasan Ağa adına Sicill-i 'Osmani'de "Alemdâr Hasan Baba" başlığı altında farklı bir madde daha açan Mehmed Süreyyâ, Ayvansarâyî'yi tâkiben yazdığı bu ikinci maddede onu fetihde şehid olan Hasan Ağa'dan ayrı bir kimse sandığı gibi, müellifin burada verdiği bilgiyi de tamâmen yanlış anlayarak onu Ahî Çelebi Mescidi'nin bânîsi şeklinde yansıtmıştır: "Bir mescid ile Ahî Çelebi Mektebi'ni binâ etmişdir; Zîmmet vekîli Muştafa Efendi ise bu mescide minber vaz' etmişdir." (M. Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmani*, II, 128) Hasan'ın gerçek tarihi kimliğinin gölgede kalmasına bu gibi bilgi karışıklıklarının önemli bir rol oynadığı açıktır.

üç defterden en eskisi olan 953/1546 târihli *Evkâf Defteri*'nde, Ulubatlı Baba Hasan'ın: محله مسجد بابا حسن " / *Baba Hasan Mescidi Mahallesi*" adıyla anılan mahallesi adına Muharrem 903/Eylül 1497'de düzenlenen vakfiye özetinden şöyle söz edilmiştir:

"Mağalle' -i Mescid-i Baba Hasan

(محله مسجد بابا حسن)

Vakf-ı Baba Hasan (وقف بابا حسن):

Vakıf-ı mezbûruñ 903 Muḥarrem'inüñ evâhirinde vâkı' Mevlânâ Yûsuf bin Hasan imzâsıyla bir vakfiyesi vardır ki, maẓmûnı zıkr olunur:

Aşl-ı vakf:

Hâşıl fî sene:

Hâne' -i ğurfe bâb ve zülleteyn ve zâviye ve muḥavvaṭa der-

mağalle' -i Muḥtesib Kara-ġöz, maḥdûd-ı Muḥyiddin Vakfı

ve Selmân ve Hüseyn mülkleri ve ṭarîḫ-ı 'âmm ile.

Şarṭ-ı vâkıf: Evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ola, neslen ba' de-neslin; ba' de'l-inkıraz Mescid-i mezbûr imâmı mutaşarrıf olup ğünde bir cüz' okıya ve raqabe muqaddem ola ve tevliyet nefesine, ba' de-hû evlâdına, ba' de'l-inkıraz Mescid-i mezbûr imâmına ola.

Hâliyâ mütevellî evlâddan Muştafâdur.¹⁷⁸

Bu kayda göre Baba Hasan'ın İstanbul'daki mescid vakfı, Sultan II. Bâyezid döneminde fetih şehidlerine ait mescid ve diğer müştemilâtın vakfa dönüştürülmeye başlandığı süreçte, 903 yılı Muharrem ayı sonlarında, yani 1497 yılı Eylül ayında *Mevlânâ Yûsuf bin Hasan*'ın eliyle bir vakfiye düzenlenerek, vakfın tasarruf ve tevliyeti öncelikle evlâdının, nesli kesildiği takdirde ise mescid imamının¹⁷⁹ üzerinde olmak şartıyla tanzim edilmiştir. Hasan Ağa'nın mescid

178 BOA, *Tapu Tahrir Defteri*, nr.: 251, 419; Barkan-Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 236. Baba Hasan 'Alemlî'nin Horhor'daki mescidinin vakfı Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar devâm etmiştir.

179 *Baba Hasan-ı 'Alemlî Mescidi* küçük olmakla birlikte İstanbul'un en merkezî noktasında yer aldığı için, asırlar boyunca imâm, ḥaġib, mü'ezzin, cüzḥ'ân, kâtip, câbî ve âb-keş (sucu) tâyinleri titizlikle gerçekleştirilmiştir. Mescide 1187 Rebî'u'l-âhir'inde (Temmuz/1773) Ḥalîm ibn 'Osmân adında bir imamın tâyini hakkında, bk. BOA, C.EV. nr.: 625/31547; XVIII.-XX. yüzyıllar arasında düzenlenen müezzin tevcih beratları ve tâyin kararları hakkında, bk. BOA, 'Ali Emîri, SMHD.I.70/4561 (1152/1739); C.EV. nr.: 625/31547 (1187/1774); C.EV. nr.: 54/2671 (1207/1792); C.EV. nr.: 510/25791 (1229/1813); C.EV. nr.: 153/7608 (1234/1819); C.EV. nr.: 9/403-1 (1241/1825); C.EV. nr.: 9/403-2 (1247/1831); C.EV. nr.: 336/17061 (1257/1841); C.EV. nr.: 216/10800 (1257/1841); EV.BRT. nr.: 279/7 (1326/1909); Hatip, cüzḥ'ân, kâtip, câbî ve âb-keş (sucu) tâyini hakkında, bk. BOA, HAT. nr.: 1586/16-1 (1242/1827); HAT. nr.: 1586/16-2 (1247/1831); 'Ali Emîri, SSLM.III., nr.: 157/9443 (1207/1793); 'Ali Emîri, SSLM.III., nr.: 324/18806. Paris'te bulunan Kelâm ilmine dâir yazılmış *Risâle 'i Kâlemiyye* adlı altı varaklık Türcü

ve zâviyesine ait tüm vakıf mülkünün bir odalı ev ve bir bahçeden meydana geldiği, ayrıca bunlara *Muhtesib Karagöz Mahallesi* yakınlarında bir de alanın ilâve edildiği anlaşılmaktadır¹⁸⁰.

Bu vakfiye özetindeki ifâdeler; Baba Hasan'ın مصطفى / *Muştafâ*" adında bir torunu bulunduğunu gösteren: "*Haliyâ mütevellî evlâddan Muştafâdur*" tevliyet kaydı hâriç tutularak, otuz üç yıl sonra kayda geçirilen 986/1578 târihli *Evkâf Tahrîr Defteri* ve ondan yirmi üç yıl sonra düzenlenen 1009/1600 târihli bir sonraki *Defter*'de de aynı ifâdelerle tekrâr edilmiştir¹⁸¹. Tahrîrde vakfa sınır mülkler arasında bir mülkü bulunan حسين / *Hüseyn*"ın, kaydın devâmında خانہاء تحتانی باب ۲ / *iki odalı ahşap bir hânesi*" bulunup, gelirinin Mescid vakıflarına dâhil olduğu belirtilen حسين بن عبد الله / *Hüseyn bin 'Abdu'llâh*"la aynı kişi olduğu, yaşadığı dönemde البواب الاميرى / *Bevvâbü'l-emîri*"lik vazifesinde bulunduğu¹⁸² ve bu şahsın halk arasında mezarı daha önce Abdüllâtif Subhî Paşa konağının bahçesinde yer alırken, 1956'da yol genişletildiği sırada kardeşi Baba Hasan Ağa'nın yanına taşındığı söylenen kardeşi "*Hüseyn*"den başka biri olmayıp, 857/1453'ten beri şehîd kardeşinin merkadi civârında sâkin olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, Hasan Ağa'nın şehâdetinden kırk beş yıl kadar sonra kabir ve mescidi için tâyin edilen vakıflarına, tevliyetini yine Baba Hasan'ın torunu Mustafâ'nın üstlendiği aylık نقيه : ٤٠٠٠ / *naqdiyye: 4000*" akça gelir bağışlamış bulunan حسنى بنت عبد الله / *Hasnâ binti 'Abdu'llâh*"ın da, yine onun yaşça kendisinden epeyce küçük kız kardeşi olması gerektiği ve uzun bir ömür sürdükten sonra vakfiyesinin, vasiyeti üzerine ölümünden kısa bir süre sonra 934/1528'de düzenlendiği sonucu çıkmaktadır¹⁸³.

risâlenin sonuna düşürülen: حرره الفقير بايزيد بن عبد الغفار الفتوى الإمام بمسجد بابا حسن العلمى = "*Onu Baba Hasan el- 'Alemlî Mescidi imâmî Konya'lı fakîr Bâyezîd bin 'Abdü'l-Gaffâr yazdı.*" şeklindeki ketebe kaydı, XVII. yüzyıl başlarında mescidde vazifeli olan ilme âşinâ bir imamın ilginç bir hâtırasını yansıtır (Bâyezîd el-Konevî, *Risâle 'i- Kalemîyye*, Ancien Fonds Turc, nr.: 296, vr. 103^b, st. 10-12). Vakıf Şahsiyet kaydında belirtildiğine göre; mescidin son imamı olan Ali Osman 16 Eylül 1936 tarihinde Hacı Evhadüddin Câmîi'ne yollanmış (VGMA, *Şahsiyet Kayıt Defteri*, 134, 362-363); bu surette beş asra yakın bir süre Fâtih'in şehid 'Alemdârı Baba Hasan Ağa'nın hâtırasını yaşatan mescid tamamen ibâdeteye kapatılmıştır (krş. Dalgalı, *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları*, I, 108).

180 Vakfa ilhak olunan bu mülk ve gelirler zamanla yetersiz hâle gelince, Osmanlı Devleti'nin son asırlarında Niğde Sancağı'nda bulunan Mendoş mukâta'asından bâzi vazifeler de tevcih edilmiştir. Krş. BOA, C.EV. nr.: 216/10800; EV.MH. nr.: 1278/34; EV.MKT. nr.: 161; HAT. nr.: 1586; Dalgalı, *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları*, I, 108.

181 986/1578 tarihli diğer *Defter*'deki kayıt için, bk. BOA, *Tapu Tahrîr Defteri*, nr. 670, vr. 283^a, 605. Yirmi iki yıl sonra tahrîr edilen 1009/1600 tarihli son *Defter*'de de aynen tekrarlanan kayıt için, bk. TKGMA, *Evkâf Defteri*, nr.: 542, I, vr. 300^b-301^a; Mehmet Canatar, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri: 1009 (1600) Târihli*, Mahalle nr.: 96, Vakıf sıra nr.: 1622, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004), 366.

182 Hasan'ın daha sonraki evlâdı arasında da özellikle بواب *"bevvâbü'l-ıık yapanların mevcut olması bunu büsbütün akla yatkın hâle getirir.*

183 BOA, *Tapu Tahrîr Defteri*, nr.: 251, 419-420; Barkan-Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri: 953 (1546) Târihli*, 236-237.

Ulubatlı Hasan Ağa'nın İstanbul'daki vakfiye özetini içeren bu kayıtlarda, kardeşi *Hüseyn*'le kızkardeşi *Hasnâ'nın* baba adlarının *عبد الله* “*‘Abdu’llâh*” olduğunun özellikle belirtilmesi; mahalleye adını veren büyük kardeşleri Alem-dâr Hasan Ağa'nın da fetihten yirmi sekiz yıl önce, kendisine Ulubat Gölü yakınılarında *Kızılçuklu / Hasan Ağa* köyü tahsis edilen *حسن اغا ابن عبد الله* “*Hasan Ağa ibn ‘Abdu’llâh*”dan başka biri olmadığını bir başka yönden te'yid etmektedir. Ayrıca Edirne'de, *‘Alemdâr Maḥallesi*'ndeki mescid ve türbeyi hayatta iken inşâ ettirenin de aynı “Hasan Ağa” olduğunun bilinmesi; bu Baba Hasan Ağa'nın Sultan II. Murad zamânından beri Bursâdaki vakıf köylerinin yanı sıra, Edirne'de Çöke yakınlarında da kendi adıyla anılan bir köye tasarruf eden aynı kişi olduğunu netleştirmektedir.

Neticede Bursâ'dan Edirne'ye, Edirne'den İstanbul'a kadar uzanan tüm bu resmî kayıtların tek bir *حسن اغا* “*Hasan Ağa*” etrâfında birleşmesi, Ulubatlı Alemdar Baba Hasan Ağa'nın kuruluş devrinin son dönemine damgasını vurmuş en büyük ve en meşhur Osmanlı devlet adamlarından biri olduğunu tüm sarâhat ve açıklığı ile gözler önüne sermektedir.

Ulubatlı Baba Hasan Ağa'nın İstanbul, Bursa ve Edirne'deki Ahfâdına İlişkin Ayrıntılı Tespitler

Fâtih'in Alemdârı Ulubatlı Baba Hasan'ın 943/1546 târihli *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*'nde, bu *Defter*'de kayıtlı bulunan İstanbul Horhor'daki mescidinin Muharrem 903/Eylül 1497'de vakfa dönüştürüldüğü sırada düzenlenen vakfiye özetinde¹⁸⁴ ve Sultan II. Bâyezîd dönemine ait bir *În ‘âmât Defteri*'nde, II. Bâyezîd döneminde hayatta olan kardeşlerinin ve ahfâdının kimler olduğuna ışık tutan çağdaş kayıtlara rastlanır. Nitekim *Evkâf Defteri*'nde Baba Hasan'ın Horhor yakınında bulunan mahalle mescidinin vakfının gelir ve masraflarını temin eden *حسين* “*Hüseyn*” adında bir erkek kardeşiyle¹⁸⁵, *حسنی خاتون* “*Hasnâ Hâtûn*” adında bir kız kardeşi bulunduğu kayıtlıdır. Hüseyn'in kabri

184 BOA, *Tapu Tahrîr Defteri*, nr.: 251, 419; Barkan-Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 236. Ekrem Hakkı Ayverdi Baba Hasan-ı 'Alemlî ve diğer fetih şehidlerinin mescid vakfiyelerinin geç târihlerde düzenlenmiş olmasının sebebinin şöyle açıklar: “Bir çok ufak mescidler, mahallelere herkesden evvel gelip konan fetih gaazileri tarafından inşâ ediliyor; bânî ya bir îrâd bırakabiliyor yâhüd imkânları sâdece yapıya yetişiyordu. Bu takdirde de mahalleli mescidi besliyor. Bu arada vakfiye 'akla bile gelmiyordu. Sonradan bu lüzüm hissedilince de bir vakfiye hcceti tanzim olunuyordu. Târihlerin geç görünmesi bundandır. Yoksa Fetih Gaazileri binâları çokdan yapmışlar ve mahalleleri kurmuşlardı. Baba Hasan 'Alemlî, 'Alemlî Bey, vesâire hep böyledir. Bu sebeple târihe, seneye aldanmamalıdır.”(E. Hakkı Ayverdi, *Fâtih Devri Mimarîsi*, İstanbul Fetih Derneği Neşriyâtı, İstanbul 1953, 321, dipnot: 4). Bu uygulamaya binâen 'Alemdâr Baba Hasan'ın mahalle ve mescidinin kardeşleri ve ahfâdı tarafından Fâtih'in direktifi ve bilgisi dâhilinde fetihten hemen sonra kurulduğu, vakfiyesinin ise belirtilen sebeplerle kırk dört yıl sonra vakfa dönüştürüldüğü sırada tanzim olunduğu söylenilebilir.

185 BOA, *Tapu Tahrîr Defteri*, nr.: 251, 419; Barkan-Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 236.

daha önce Horhor Çeşmesi'ne çok yakın bir noktada, Abdüllatif Subhi Paşa Konağı'nın bahçesinin aşağısında yer alırken, bilâhare 1953'te bulunduğu yerden çıkarılıp ağabeyi Baba Hasan Ağa'nın kabrinin sol tarafına taşınmıştır¹⁸⁶. Yine hem bu *Defter*'e, hem de *İn 'âmât Defteri*'ne düşürülmüş olan diğer kayıtlardan onun; İstanbul'da: ابراهيم "İbrâhîm" ile پيرى چلبى "Pîri Çelebi" adlarında iki ve Edirne'deki vakıf ve mülklerinin tasarruf ve tevliyetini üstlenmiş olan خليل بك "*Halîl Beg*" adında bir olmak üzere toplam üç oğlunun mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim Sultan II. Bâyezîd dönemine ait bir *İn 'âmât Defteri*'nde, Baba Hasan'ın İstanbul'daki mahallesinde oturan ابراهيم بن بابا حسن علمدار / İbrâhîm bin Baba Hasan-ı 'Alemdâr" adında bir oğlu bulunduğu ışık tutacak şekilde, onun فى شهر جمادى الاول ، سنة : ٩١٥ " / *fî şehr-i Cemâziye'l-evvel, sene: 915*"te, ayın ikinci günü huzûr-ı pâdişâhîdeki ziyâretine ilişkin düşürülen ih-sân-ı hümâyûn kaydı şöyledir:

“Taşadduk be-mezkûrîn, fî 2 minhu:	تصدق بمنكورين ، فى ٢ منه :
İbrâhîm bin	ابراهيم بن
Hasan-ı 'Alemdâr	حسن علمدار
500.” ¹⁸⁷	٥٠٠

Bu in'âmât kaydı düşürüldükten bir yıl sonra, ٩١٦ ، سنة فى شهر ربيع الاخر ، سنة : 916"da, ayın 7. gününde (= 14 Temmuz 1510) 'Alemdâr Baba Hasan'ın oğlu İbrâhîm'in bu kez de, Horhor'da bulunan kendi

186 Recep Ekicigil *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*'nin II. cildindeki "Babahasan-ı Alemî Mescidi" madde-sinde, Baba Hasan'ın kabrinin sol tarafında bulunan ve "kapak, baş ve ayak taşları küfekten olup, çimento ile takviye edilmiş" olan mezarın bizzat kardeşi Hüseyin'e ait olduğu konusunda önemli bir bilgi aktararak: "Ş. Akbatu, sözü edilen ikinci mezarın, Hasan Baba'nın kardeşi Hüseyin Baba'ya ait olduğunu ve bunun 1953'lerde, biraz yukarıda Horhor Caddesi üzerindeki Abdüllâtif Subhi Paşa Konağı'nın (bir ara İ.Ü. Rektörlük binası) avlusunun altındaki bir bahçede medfûn iken şimdiki yerine nakledildiğini ileri sürmektedir." der ("Babahasan-ı Alemî Mescidi", II, 936). Baba Hasan'ın vakıf kayıtlarından haberdar olmayan Ekicigil bu bilgiyi bir görgü şahidinden aktarmasına rağmen, Akbatu'nun "herhangi bir referans göstermediği"ni söyleyerek, bu "Hüseyin Baba" meselesinin "mahallen inanılan bir lejand havasında olduğunu" öne sürer (II, 936). Oysa 943/1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri'ndeki kayıt, o dönemde بواب الأميرى "Bevvâbü'l-Emîri" olan حسين بن عبد الله "Hüseyin bin 'Abdu'llâh"ın vakıf mülkünün de bizzat kardeşi Baba Hasan'ın mahallesinin içinde yer aldığını gösterir ki (BOA, *Tapu Tahrîr Defteri*, nr.: 251, 419), bu eski kabir yerinin doğruluğunu ve ona âit olduğunu kesin olarak te'yid eder. Dolayısıyla her iki ilginç veri birleştirildiğinde, Baba Hasan'ın gerçekten "Hüseyin" adında bir kardeşinin mevcut olduğu, *Vakıf Defteri*'nde adı geçen evinin şimdiki 'Abdüllâtif Subhi Paşa Konağı'nın altında bulunduğu ve Akbatu'nun nitelmesine göre mahallî halk geleneğinde "Hüseyin Baba" olarak anılıp bilâhare şimdiki isimsiz kabrine naklolunduğu söylenilebilir.

187 *Defter-i İn 'âmât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yzm., nr.: O.071, vr. 168a / 340. 2 Cemâziye'l-evvel 915/18 Ağustos 1509'da Baba Hasan'ın oğlu İbrâhîm'le aynı gün saraya gelenler arasında Baba Hasan-ı 'Alemdâr mescid ve türbesi yakınlarında, Şehzâdebaşı'ndaki Burmalı Mescid'in bânisi olan Mevlânâ Nüreddin 'Osman'ın da yer aldığı ve bol miktarda ih-sân-ı pâdişâhiye mazhar kılındığını gösteren bir kayıt dikkati çeker (*Defter-i İn 'âmât*, vr. 168a / 340).

mahallesine yakın Ayasofya ve Vefâ gibi civar bölgelerin ünlü şahsiyetleriyle birlikte II. Bâyezîd'in huzûruna geldiği, Ceyb-i hümayûndan kendisine yine beş yüz akça İhsân-ı hümayûn tevdi edildiği dikkati çeker:

Taşadduk be-mezkûrin, fi sâbi' minhu:	تصدق بمذكورين ، في سابع منه :
İbrâhîm bin	ابراهيم بن
Baba Hasan-ı	بابا حسن
'Alemdâr	علمدار
500 . ¹⁸⁸	۵۰۰

Baba Hasan Ağa'nın oğlu İbrâhîm hakkında *Defter'e*: ۹۱۷ شهر صفر سنه: “917 yılı Şafer ayı”nın ۲۳ فی “23'ünde”; yâni milâdî 22 Mayıs 1511 günü dü-şürülen en son in'âm kaydı, babası Hasan'ın bir dönem eski başkent Edirne'de “Sul'tân 'Alemdârı” olması gibi, onun da Fâtih devrinden beri “İstânbül 'Alemdârı” olarak vazîfe yaptığına işâret eder:

Taşadduk be-mezkûrin, fi 23 minhu:	تصدق بمذكورين ، في ۲۳ منه :
İbrâhîm	ابراهيم
'Alemdâr-ı	علمدار
İstânbül	استانبول
500 . ¹⁸⁹	۵۰۰

Defter'deki bu kayıtlar, Fâtih'in son hücum öncesindeki meşhur vaadine oğlu Sultan Bâyezîd'in de titizlikle riâyet ettiği; surların üzerinde can veren Şehidler serdârı Hasan'ın “evlâd-ı ekbâd”ının Sul'tân'ın bu vaadinin bir gereği olarak “tâkıyâmet”e kadar “her zamânda mer'î ve muhterem” tutulduklarını¹⁹⁰ tarihî açıdan netleştirmektedir.

Alemdâr Ulubatlı Baba Hasan'ın İstanbul'da ömür süren diğer bir oğlu ise *“Çelebi”* unvânının *“Mevlânâ Pîri Çelebi”* idi ki, onun taşıdığı چلبی مولانا پیری چلبی

188 *Defter-i İn 'âmât*, vr. 201a / 392. 7 Rebi'ü'l-âhir 916/14 Temmuz 1510 günü Alemdar Baba Hasan'ın oğlu İbrâhîm'le birlikte huzûra girip ihsâna mazhar olan kimseler içinde, ona yakın muhitte ikâmet edenlerden Şeyh Vefâ dervîşi درویش حسن “Dervîş Hasan” ve Ayasofya ferrâşi صوفی “Şufî” de mevcut bulunuyordu.

189 *Defter-i İn 'âmât*, vr. 224a / 437.

190 Tâci-zâde Ca'fer Çelebi'nin *Maîrûse-i İstânbül Fetîh-nâmesi*'nde belirttiğine göre; Fâtih Sultan Mehmed son hücum öncesi beylerine ve askerlerine “her kim muqaddem gedüğe çıka”rsa onu bulunduğu rütbeden bir üst rütbeye yükseltmeyi vaad ettiği gibi (vr. 16a, st. 1-6), kendilerinden sonra gelecek olan evlâtlarının da kıyâmete kadar el üstünde tutulacaklarını müjdeleyerek: “Tâ nesli munkarîz olincaya degin evlâd-ı ekbâdî devlet-i Âl-i 'Osmâni'de ki, tâ kıyâmet bâki vü pâyende olsun, her zamânda mer'î ve muhterem olal..” diye ilân ettirmişti (vr. 16a, st. 6-8). Alemdâr Baba Hasan Romanos burcuna çıkan ilk Osmanlı serdârı olmakla birlikte burcun üzerinde son nefesini verdiği için terfi-i rütbe vaadine kavuşamamışsa da, nesli hakkında bu vaadin yerine getirildiği yukarıdaki İhsân-ı hümayûn kayıtlarından açıkça anlaşılmaktadır.

dan eli kalem tutan elit saray zümresinden biri olduğu; Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bâyezîd devirlerinde kâtiplik ya da benzeri başka bir vazîfede bulunduğu tahmin edilebilir. Fâtih/Horhor'daki mescidin tevliyyetini yürüten 'Alemdâr İbrâhîm Ağa, amcası Hüseyn Ağa ile birlikte babasının adını taşıyan mahallede otururken; vakıf işlerini kardeşine devretmiş olan Pîrî Çelebi, Pabuççu-oğlu Maħallesî tarafında ikâmet ediyor ve burada kendisine ait farklı bir vakfî elinde bulunduruyordu.

Onun yedi oda, bir ahır ve bir bahçeden meydana gelen bu vakfî 953/1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*'ne şu ifâdelerle yansımıştır:

“Vakf-ı Pîrî Çelebî bin Baba Hâsan (وقف پیری چلبی بن بابا حسن):

Vakıf-ı mezbûruñ 908 (Defter'de: 809) Rebî'ü'llevvel'inüñ evâsında vâkı' olmuş Mevlânâ Hacı Hâsan-zâde imzâsıyla bir vakfîyesi vardır ki, maẓmûnı zikr olunur:

Aşl-ı vakf		Hâşıl, fi sene:
Nağdiyye	5,000	500

İşbu beş biñ aqça hücerât-ı mezbûrenüñ ve aħûruñ bahâsıdır. Hücerât 7 bâb ve aħûr ve cüneyne der maħalle'-i mezbûre maħdûd-ı Hacı Kâra ve 'Alî ve İbrâhîm mülkleriyle 1080

Şart-ı vâkıf:

Hücerât-ı mezbûrenüñ ğallesinden on aqça cihet-i tevliyyet ve nezâret ola ve mâ-fâzâlna mescid-i mezbûr imâmı ve mü'ezzini mutaşarrıf olup ğünde birer cüz' okıyalar. Ve bağçesinüñ maħâfilî raqâbeeye şarf olına Ve tevliyyet Hacı 'Alî'den şoñra aşlah-ı 'utekâsına ola. Haliyâ hücerât ve aħûr harâb olup, nağzı beş biñ aqçaya bey' olunup yiri muqâta'aya virilmiş. Haliyâ muqâta'adan ve meblağ-ı merķûmın ribhinden hâşıl olan ber-vech-i mezkûr taşarruf olunur.

Haliyâ mütevellî 'utekâdan 'Alî'dür.”¹⁹¹

Baba Hasan Aĝa'nın İstanbul'daki bu iki oĝlundan başka, Edirne/Çöke'deki ikinci vakıf köyü صغیرلیجه موسى Şıĝırlıca-Müsâ (حسن اغا / Hasan Aĝa) karyesine tasarruf eden üçüncü oĝlu خليل بك “Halîl Beg” ise¹⁹² yaşadığı dönemde

191 BOA, TD, nr.: 251, 453; Barkan-Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 255.

192 II. Bâyezîd'in saltanının ilk yıllarında 890/1485-86'da düzenlenen *Tapu Tahrîr Defteri*'nde Hasan Aĝa'nın oĝlu Halîl Beg'in, babasının vakıf alanı صغیرلیجه موسى Şıĝırlıca-Müsâ (Hasan Aĝa) köyünü elinde bulundurduğu şu ifâdelerle kayıt altına alınmıştır: “ملك خليل بك قرية حسن اغا نام دیگر صغیرلیجه موسى”: “Mülk-i Halîl Beg: Karye '-i Hasan Aĝa, nâm-ı diger Şıĝırlıca Müsâ.” (BOA, TD, nr.: 20, 5). Bu tahrîr kaydının devamındaki: “مصطفى : غلام حسن اغا”: “Muşafâ: Ğulâm-ı Hasan Aĝa” ifâdesinden, Alemdâr Hasan Aĝa'nın eski başkent Edirne'deki ğulâmlarından birinin مصطفى “Muşafâ” adını taşıdığını ve onun şehâdetinden sonra oĝlu Halîl Beg'in hizmetine girip otuz yılı aşkın bir süredir bu köyde yaşadığını öğrenmekteyiz. 924/1519 yılında tutulan bir sonraki *Tahrîr Defteri*'nde: “ملك خليل بك وقف ابنا اولمش؛ قرية”:

Edirne Sarayı'nda سر بواب “*Ser-bevvâb/Kâpucı-başı*” olup¹⁹³, Sultan II. Bâyezîd'in buradaki seçkin ümerâsı arasında yer alıyordu. Sonuç olarak bu çağdaş vakıf ve inâmât kayıtlarına göre Alemdâr Baba Hasan Ağa'nın, şehâdetinden sonra İstanbul'daki mahallesi yakınlarında oturan biri erkek, diğeri kız olmak üzere iki kardeşi ve ikisi İstanbul'da, biri Edirne'de ikâmet etmekte olan toplam üç oğlu vardı.

Alemdâr Baba Hasan Ağa'nın XV. yüzyıl sonlarında İstanbul ve Edirne saray çevrelerinde yaşayan bu üç oğlunun, bir kuşak sonra düzenlenen resmî belgelerde bizzat Bursa Ulubat gölü çevresi ve Edirne'de vakıfları bulunan Hasan Ağa'nın torunlarının babaları olarak karşımıza çıkması; yukarıdaki bilimsel tespitlerimizin tümünü tek bir şahsın etrafında birleştirerek, fetihten burca ilk sancağı dikerken şehîd olup Horhor'daki kabre defnedilen 'Alemdâr Hasan Ağa'nın, yirmi sekiz yıl önce Sultan II. Murad'ın verdiği vakfiyede: ناصب لواء الإسلام “*İslâm sancağının dikicisi*” vasfıyla tavsif olunan *Melikü'l-ümerâ` Hasanü'd-dîn Hasan Ağa*'dan başka biri olmadığını tarihî açıdan kesinleştirir. Birbirini tamamlayıp kuşkusuz bir şekilde te'yid eden bu ortak verilere dayalı tarihî sentez, aslen Bursa/Ulubat çevresinden olan ve Edirne'de II. Murad devrinden beri hem “Alemdârlık”, hem de “Sekbanbaşılık” yapan Hasan Ağa'nın; İstanbul'un fethinin simge ismi, Fâtih'in şehid sancaktarı “Ulubatlı Baba Hasan”ın ta kendisi olduğunu hiçbir şüphe, bahâne ve itirâza imkân bırakmayacak bir biçimde ispat etmektedir.

Bursa'nın Kite kazasına bağlı *Kızılcuğu* ya da *Hasan Ağa* köyüne vakfiyyet üzere tasarruf eden Hasan Ağa'dan iki kuşak sonra, XVI. yüzyıl içinde düzenlenen resmî vesîkâlerden ve Sicil kayıtlarından; Baba Hasan Ağa'nın İstanbul'daki kâtip ya da defterdar oğlu پیری چلبی “*Pîrî Çelebi*”nin, dedelerinin vakıf köyü *Kızılcuğu* (*Hasan Ağa*)'da faaliyet gösteren: عبدی بن پیری “*Abdî bin Pîrî*”¹⁹⁴

“Mülk-i Halil Beg vakf-ı ebnâ olmış; Karye-i Hasan Ağa, nâm-ı diğer Şıgırlıca Mūsâ” cümlesiyle köyün, Hasan Ağa'nın 828/1425 tarihli vakfiyesinde de belirtildiği üzere evlâdlık vakıf olduğuna işaret edildiği gibi (BOA, TD, nr.: 77, 133); 935/1528 tarihli *Defter'de* yer alan en son kayıttaki ise: “ملك خليل بك : وقف ابنا ، قرية حضر اغا نام ديكر فيونلوجه موسى تابع ادرنه ؛ خانه : مسلم ١٨ ، گير ٣٣ : en son kayıttaki ise: “Mülk-i Halil Beg: Vakf-ı ebnâ, karye-i Hızır Ağa, nâm-ı diğer Koyunluca Mūsâ tâbi-i Edirne; hâne: Müslim 18, gebr 3, kurrâ 1, hâsıl: 3433.” ifadeleriyle, daha Halil Beg'in sağlığında iken köyün adının değiştirilip “*Hasan Ağa*”dan “*Hızır Ağa*”ya dönüştürüldüğü görülmektedir (BOA, TD, nr.: 370, 15). Son iki çağdaş kayıttan Halil Beg'in çok uzun bir ömür sürüp 935/1528 yılına kadar yaşamaya devâm ettiği anlaşılmaktadır.

193 890/1485-86 târihli *Defter'e* göre “خليل بك سر بواب” *Kâpucı-başı Halil Beg*, Edirne'deki vakıf köyü “*Hâ-ce-Beglü karyesi*” ile beraberinde üç köy ve bir mezra'aya da “*mülkiyyet üzere*” tasarruf etmekteydi (BOA, TD, nr.: 20, 154).

194 *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, nr.: A-119/310, vr. 28°. İstanbul'da ikâmet eden Pîrî Çelebi'nin oğlu 'Abdî Çelebi'nin dedesinin vakıf köyü Hasan Ağa'da ikâmet etmekle birlikte, Kite'ye bağlı طغانساری “*Tānāsārî*”

ve محمد بن پیری “*Muhammed / Mehmed bin Piri*”¹⁹⁵ adlarında iki oğlunun yaşadığı tespit edilebilmektedir. Daha sonraki kuşağa inildiğinde ise; bunlardan *Mehmed*’in ایوب خلیفه “*Eyyüb Halife*”¹⁹⁶, *Eyyüb Halife*’nin ise yine babasının ismini koyduğu: محمد چلیبی “*Mehmed Çelebi*” adında¹⁹⁷ birer oğulları bulunduğu görülmektedir.

‘Alemdâr Hasan Ağa’nın İstanbul’daki mahallesinde oturan ve kendisi gibi “*Alemdâr*” olan diğer oğlu ابراهیم بن بابا حسن علمدار “*İbrâhîm bin ‘Alemdâr Baba Hasan*”ın ise, babasının Horhor’daki mescid ve zâviyesinin 953/1546’da tevliyetini yürüten: مصطفى بن ابراهیم *Muştafa bin İbrâhîm* ile Bursa’daki vakıf köyünde ikamet eden: ولی بن ابراهیم “*Velî bin İbrâhîm*”¹⁹⁸ ve: طورمش بن ابراهیم “*Turmuş bin İbrâhîm*”¹⁹⁹ adlarında üç oğlu; ayrıca bir sonraki kuşakta da, bunlardan Mustafâ’nın: محمود “*Maḥmūd*”²⁰⁰, محمد “*Mehmed*”²⁰¹ ve علی بك “*Alî Beg*”²⁰², Velî’nin ise yine: مصطفى “*Muştafa*” ve سفر “*Sefer*” adlarında²⁰³ ikişer oğulları ile, *Maḥmūd*’un daha sonraki kuşakta yer alan احمد چلیبی “*Aḥmed Çelebi*” adında bir oğlu²⁰⁴ bulunduğu kaydedilmiştir. 1027-1055/1617-1645 yılları arasındaki İstanbul vakıf ve mütevellîlerinin isimlerini içeren bir *İstanbul Evkâfî Tevliyyet Defteri*’nde kaydedildiğine göre, 1043/1633-34’te İstanbul’daki اوقاف مرحوم بابا حسن علمدارى “*Merḥûm ‘Alemdârî Baba Hasan Vakıfları*”nın tevliyetini bu son kuşak içinde, Hasan Ağa’nın yine bu koldan gelen ahfâdından ابراهیم “*İbrâhîm*” yürütmekteydi²⁰⁵.

Baba Hasan Ağa’nın Edirne’deki üçüncü oğlu خليل بك “*Halîl Beg*”in ise حسن اغا - حضر اغا) *Şıgırlıca-Mûsâ* (صغیر لیجه موسی *Ḥasan Ağa / Hızır Ağa*) köyünde oturan داود بك “*Dāvud Beg*” adında bir oğlu ile, bir sonraki kuşakta

köyünde oturan يانی “*Yani*” adlı bir zimminin Bursa’da tasarruf ettiği, Fâtiḥ vakıfları kapsamındaki bir çiftliğin de icâresini üzerine alıp bir yıl sonra ferâgat ettiğine dâir Cemâziye’l-âhîr 988/Temmuz 1580 târihinde yapılmış hukûkî bir işlem aynı *Defter*’in devâmındaki başka bir Sicil kaydına yansımıştır. Krş. *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/1033, vr. 99^a.

195 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/310, vr. 28^a; nr.: A-119/1033, vr. 99^a; nr.: A-119/1170, vr. 113^b.

196 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/310, vr. 28^a.

197 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/1170, vr. 113^b.

198 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/1033, vr. 99^a.

199 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/1163, vr. 112^b.

200 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/310, vr. 28^a.

201 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/1170, vr. 113^b.

202 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/1170, vr. 113^b.

203 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/1083, vr. 108^b.

204 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/1170, vr. 113^b.

205 “تولیت اوقاف بابا حسن علمدارى در استانبول، ابراهیم المتولی سوم، فی سنه ۱۰۴۳” *İstanbul Evkâfî Tevliyyet Defteri*, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Yz. O.69, vr. 13^a.

köye tasarruf eden Ulüfeciler Kâtibi حسن بك “*Hasan Beg*”²⁰⁶ ve büyük dedeleri ‘Alemdâr Hasan Ağa’nın Bursadaki vakıf köyünü mekân tutup, yaşadıkları dönemde vakfın tevliyetini ellerinde bulunduran ایوب چلبی “*Eyyüb Çelebi*”²⁰⁷ ile چلبی سلیمان “*Süleymân Çelebi*”²⁰⁸ adlarında toplam üç torunu, bunlardan “*Süleymân Çelebi*”nin ise yine ایوب “*Eyyüb*” adında bir oğlu²⁰⁹ vardı.

Sultan III. Murad’ın 985 yılı Rebi’u’l-âhir’i (Haziran 1577)’de Ulubatlı Baba Hasan Ağa’nın üçüncü kuşak ahfâdından *Eyyüb bin Süleymân*’ın, ikinci kuşak evlâddan babası Ulüfeciler Kâtibi Hasan’ın ölümü sonrası berat talep etmesi üzerine çıkarılan fermân-ı hümayûnda, Sultân II. Murâd ve Fâtih Sultan Mehmed’den sonra, II. Bâyezîd’den II. Selim’e kadarki dört pâdişâhın da kendi dönemlerinde Alemdâr Hasan Ağa’nın Bursa ve Edirne’deki vakıf köylerini mu-karrer tutup beratlar verdiklerine işâret edilerek, vakfın XVI. yüzyıl sonlarına kadarki vârislerine devir işlemleri şöyle özetlenmiştir:

“*Ḳarye’-i Ḥasan Ağa’nuñ evlâda vaḳfiyyet üzere Muḳarrer-nâme dercine;*

Nişân-ı şerif-i ‘âlî-şân-ı sâmi-mekân-ı Sulṭâni ve tuğra-yı ğarrâ-yı kiti-sitân-ı Ḥâkânî hükmi oldur ki;

Bundan aḳdem ecdâdımızdan merḥûm Sulṭân Murâd Hân -‘aleyhi’r-raḥmeti ve’l-ğufrân- Ḥâzretleri müteveffâ Ḥasan Ağa’ya maḥrûse’-i Edirne’de vâkı’ olan *Şıgırluca Mûsâ* nâm ḳarye ve Ana-tolı’da Kite ḳazâsında muḳarrer حسرر باله تور نون مزه *Hasrer Bâ-latôr Nünmize* (?) nâm ma’lûm ḳarye’i temlik idüp, mülk-nâme’-i hümayûn virüp, mezkûr Ḥasan Ağa daḥı zıkr olınan ḳaryeleri vaḳf-ı evlâd idüp vaḳfiyyesine ḳayd itdürmegin; merḥûm ceddüm Sulṭân Muḥammed Ḥân ve Sulṭân Bâyezîd Ḥân ve Sulṭân Selim Hân -tâbe şerâhum- daḥı muḳarrer dutup muḳarrer-nâme-i hümayûn virmişler imiş. Şoñra merḥûm ve mağfür dedem Sulṭân Süleymân Ḥân -nevve-re’llâhu merḳadehü- daḥı merḥûm Ḥasan Ağa evlâdından ‘Ulüfeciler

206 935/1528’den beri اغا حضر / *Hızır Ağa ḳaryesi* adıyla anılan köyün Ḥalil Beg’in torunu حسن بك “*Hasan Beg*”e intikâl etmiş olduğu XVI. yüzyılın sonlarında, Sultan III. Murad zamânında düzenlenen bir *Tapu Tahvîr Defteri*’nde bir sonraki vârisin داود بك ولد خليل بك “*Halil Beg oğlu Dâvud Beg*” olduğuna işâret edilmek, aradaki yarım asırlık süreçteki ahfâdin kimler olduğuna şöyle işâret edilmiştir: ملك حسن: “*Mülk-i Ḥasan Beg veled-i Dâvud Beg veled-i Ḥalil Beg ḳarye’-i Hızır Ağa, nâm-ı diğeri Ḳoyunluca Mûsâ der nâhiyye’-i Çöke, 5160.*” (BOA, TD, nr.: 470/80). Hasan Beg ayrıca *Kızıl-agaç ḳazâsı*’na bağılı اغا حضر / *Hasan Ağa ḳaryesi*” ve قرية حسن بكلو / *Hasan Beglü ḳaryesi*” adlarını taşıyan iki köye daha tasarruf etmekteydi. Krş. BOA, TD, nr. 77, 329.

207 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/310, vr. 28^a; /1033, vr. 99^a; /1083, vr. 108^b; 1095, vr. 109^a.

208 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/310, vr. 28^a; nr.: A-119/1033, vr. 99^a; nr.: A-119/1083, vr. 108^b; nr.: A-119/1135, vr. 110^b; nr.: A-119/1162, vr. 112^b.

209 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-105/1586, vr. 86^a (183).

Kâtibi olan Hasan tahrîr talep eylemegin muqarrer dutup muqarrer-nâme ihsân itmiş; soñra merhûm u mağfûr babam Sultân Selîm Hân -‘aleyhîr-rahmeti ve’l-gufrân- dâhı: ‘*Bu vech-ile vakf-ı evlâdiy- yet üzere taşarruf olnu-gelmiş ise girü ol vech-ile taşarruf olına*’ diyü muqarrer-nâme’-i hümâyûn virmiş imiş. Hâlâ serîr-i saltanat-ı hilâfet-me’âb müyesser olduğda mezkûr Hasan fevt olmağın, evlâddan Eyyûb bin Süleymân ol muqarrer-nâmeleri südde’-i sa‘âdetüme getirüp tahrîr olunmasın recâ itdükleri ecilden, ben-dâhı muqarrer dutup bu muqarrer-nâme’-i hümâyûnı virdüm ve buyurdum ki; mâ-dâm-ki soñradan tebdil ü tağyir olmamağ-ıçün emr-i şerîf virilmiş olmaya, ol muqarrer-nâmeleri mücebince ‘amel olunursa, mezbûr aña muhâlif hiç ferd dâhl ü ta‘arruz eylemeyeler.

Şöyle bilâler, ‘alâmet-i şerîfe i‘timâd kıllalar.’²¹⁰

Sultan II. Murad’ın Alemdâr Hasan Ağa’ya bağışladığı Ulubat Gölü yakınlarındaki *Kızılçıklı* köyünün, fetihten önceki hâfizalardan silinmeyen orijinal adını belirsiz bir imlâ veren yegâne belge niteliğindeki bu berat, Ulubatlı Hasan Ağa’nın Osmanlı emirleri arasına giriş ve yükselişinin ilk kez Çelebi Sultan Mehmed döneminde gerçekleştiğine, askerî kariyerinin Sultan II. Murad’ın padişahlığından hemen sonra zirveye eriştiğine ve Bursa’daki vakıflarının ilk kez 828/1425’te verilen vakfiye ile yürürlüğe girdiğine bir başka açıdan tanıklık eder.

Hasan Ağa’nın vakfiyesinde, vakıf köylerinden birinci derecede evlâtları ve onlardan sonra akrabalarının yararlanabileceğini gösteren şart gereği; aynı sırda düzenlenmiş Sicil kayıtlarında onun, hâl-i hazırda İstanbul’daki mahalle mescidinin vakıf işlerine bakan ve 1956’da Horhor Çeşmesi’nin yanındaki kabrinden çıkarılıp Baba Hasan’ın kabri yanına defnolunan kardeşi حسین *“Hüseyn”*’in de علی بن حسین *“Ali bin Hüseyn”* ve مصطفى بن حسین *“Muştafâ bin Hüseyn”* adlarındaki iki oğlunun²¹¹ *Kızılçıklı / Hasan Ağa*’da ikâmet edip bu köyde tasarruf ettikleri açıkça görülmektedir.

Yukarıda Ulubatlı Baba Hasan Ağa’nın oğulları, torunları ve torunlarının oğullarına kadar isimlerini sıraladığımız ahfâdı, beratta işaret edilen Sultan II. Murad devrinden III. Murad zamânına kadar uzanan yedi pâdişah dönemindeki soy zincirini göstermekte; Hasan Ağa’nın memleketi Bursa’da, Edirne’de ve İstanbul’daki neslinin XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl sonlarına kadarki bir buçuk asırlık seyrine dâir önemli ayrıntılar vermektedir.

210 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-105/1586, vr. 86^a (183).

211 *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: A-119/310, vr. 28^a.

Bir sonraki asra gelindiğinde, ‘Alemdâr Hasan Ağa’nın ahfadından Bursa’daki köyünde oturanların birinci derece *باطن اول* (*baṭn-ı evvel*), Edirne’de oturanların ise ikinci derece *باطن ثانی* (*baṭn-ı şânî*) evlâddan sayılmaya başladıkları; hattâ aralarındaki gelir bölüşümü sırasında Bursa’da oturan birinci derece evlâdın, zamanla maddî sıkıntı içinde kalan ikinci derece evlâda hisselerinden pay ayrılması talebiyle kendi istekleriyle kadıya bile başvurdukları XVIII. yüzyıl sonlarında düzenlenmiş bir ‘arz-ı hâl’den anlaşılmaktadır.

Kite kadısı Hâfız Mehmed tarafından hazırlanan söz konusu ‘Arz-ı hâlde, Hasan Ağa’nın birkaç kuşak içindeki evlâdından bâzılarının adları ilginç bir şekilde *السيد* “*es-Seyyid*” unvânıyla bir arada anılmış; bu vesile ile XVIII. yüzyılda gerek Bursa’da, gerekse Edirne’deki köylerde birbirini izleyen birkaç kuşaktaki ahfâdın isimleri peş peşe ayrıntılı bir şekilde sıralanmıştır:

“Medîne’-i Burûsa kazâsına muzâf Kite kazâsında merhûm Hasan Ağa şâhibü’l-ḥayruñ *baṭn-ı evvelde* olan evlâdından *es-Seyyid* ‘Abdü’r-Raḥîm Efendi ve *es-Seyyid* Yaḥyâ ve *es-Seyyid* İbrâhîm ve Nûh Beşe ve Ümmihânî ve ‘Âyişe ve Fâtîma nâm kimesneler Meclis-i Şer’-i enverde ve yine evlâd-ı vâkıfdan *baṭn-ı şânîde* diğeri ‘Âyişe’nün er karındaşları Memiş Ağa ve Ḥalîl Ağa ve ‘Abdü’l-Ḳâdir nâm müteveffânun evlâdı Hasan ve Hüseyin ve Muḥammed ve İbrâhîm ve Ḥanîfe ve Fâtîma ve Ümmihânî ve müteveffâ İbrâhîm Ağa’nuñ oğlu ‘Ali ve Şerife ‘Âyişe’nün evlâdı *es-Seyyid* Aḥmed ve Şerife Emine ve Şerife Ḥadîce müteveffiyenun evlâdı *es-Seyyid* İsmâ’îl ve Şerife Ḥabibe nâm kimesneler ve yine evlâd-ı vâkıfdan olup ṭarafeynlerinden umûr-ı vaḳfı rü’yete bâ-işâret-i veliyyü’n-ni’em bir kıṭ’a emr-i celilü’ş-şân ile tevliyyet kâ’im-maḳâmları olan *es-Seyyid* Muḥammed Sa’îd Efendi ile el-Ḥâc Muḥammed Efendi maḥzarında her biri taḳrîr-i kelâm-ı bast-ı ‘anî’l-merâm idüp: ‘*Ceddümüz vâkıf-ı mûmâ-ileyhün tevliyyet ve ğallesini evlâdına şart u ta’yin eylediği medîne’-i mezbûre müzâfâtından Kite kazâsına tâbi’ Hasan Ağa nâm karye ile mahrûse’-i Edirne kazâsına tâbi’ Çöke nâhiyyesinde karye’-i Hızır Ağa, nâm-ı diğeri Koyunlıca-Mûsâ karyeleri beher sene ṭalibine ilzâm ve bedel-i iltizâmını aḥz u kabz eyledükde evlâd-ı vâkıflar *baṭn-ı evvelde* olanların her birine yigirmi bişer ğurûş virmek üzere ṭarafeyn bi’-r-rîzâ ta’ahhüd ü muḳâvele ve ziyâde nesne taleb eylemâmek üzere ta’ahhüdlerini müş’ir yedine ṭaraf-ı Şer’den Hücet-i Şer’iyye virilmişidi. Lâkin sâlifü’z-zıkr *baṭn-ı şânîde* olan on iki nefer evlâd fakîrül-hâl olduklarından kendü rizâlarımız ile beher sene bizlere verile-gelân yigirmi bişer ğurûşdan bişer ğurûşını evlâd-ı mezbûrûna edâ vü teslim ve merḳûm kâ’im-maḳâm-ı mütevellî *es-Seyyid* Muḥammed Sa’îd Efendi dahı ezdiyâd-ı vaḳfdan *baṭn-ı evvelde* olanlara yigirmişer ğurûş-ile ve *baṭn-ı şânîde**

olanlara 'ale's-seviyye beher birine onar ğurūş virmek üzere mu'āhede idüp ve evlād-ı mezkūrūna dahı ezdiyād-ı muṭālebe itmāmege müte 'ah-hid olduk.' didüklerini eḥadühümā āhara taşdıḳ itmegin, mā-hüve'l-vāḳı ' bi't-ṭaleb ketb olundu;

F'īl-yevmi't-tāsi' min Şa'bāni'l-mu'azzam li-sene ihdā ve tis'in ve mi'ete ve elf."²¹²

Baba Hasan Ağa'nın Bursa'daki ahfādından bâzılarını doğrudan Peygamber neslinden gösteren bu önemli belge, Ulubatlı Hasan Ağa'nın aslen "Seyyid" olduğunu dâir ilginç ve dikkate değer bir vurgu içerir. Önceki iki asır boyunca düzenlenmiş hiçbir belgede ne 'Alemdâr Hasan Ağa ne de ahfâdı hakkında bu vasfın pek kullanılmamış olması, hattâ bu 'Arz-ı hâl ve öncesine ait birkaç belgede, birbirini izleyen iki kuşak içinde yalnız on küsur kişinin adı bu vasıfla birlikte anılırken²¹³, diğerlerinin isminin önünde bu vasfın yer almaması; ilk bakışta XVIII. asrın başlarında Hasan Ağa soyundan birinin Seyyide bir hanımla evlenerek, soyun bir kolunun Peygamber nesli ile birleşmiş olma ihtimâlini akla getirirse de, başta Baba Hasan Ağa ve İstanbul'daki iki kardeşi olmak üzere, ailenin tüm üyelerinin her devirde özellikle Hz. Peygamber (s.a.v), aile fertleri ve Ehl-i Beyt isimleri taşımaları; ayrıca belgede سيد "Seyyid" olarak anılanlardan bâzılarının: افندى "Efendi" unvânına da şâhip olmaları dikkate alındığında; -ceddleri Baba Hasan Ağa dâhil- önceki ataların çoğu ümerâ, as-

212 Bursa Şer'iyye Sicilleri, nr.: B-123/240 (1190-91/1776-77), vr. 22^b, st. 42-43. Bir hüccet (tutanak) niteliğindeki bu belgenin süreti Kite kâdi ve mütevellisi Hâfız Mehmed tarafından Sicil Defteri'ne kaydedildiikten sonra arzin aşâğıdaki şâhidler huzûrunda te'yid ve tasdik edildiğine işâret edilmiştir: شهود الحال : فخر المدرسين الكرام امام زاده السيد محمد سعيد افندى ، فخر المدرسين الكرام محمد سليم افندى ، سر محضران محمد اغا، السيد احمد افندى وغيرهم "Şuhûdü'l-hâl: Faḫrü'l-müderresini'l-kirâm İmâm-zâde es-Seyyid Muhammed Sa'îd Efendi, Faḫrü'l-müderresini'l-kirâm Muḫammed Selîm Efendi, Ser-muḫzırân Muḫammed Ağa, es-Seyyid Aḫmed Efendi ve ğayruhüm..." Buradaki ilk şâhidin, belgede Hasan Ağa neslinden olduğu ve taraflar arasındaki sözleşmeye dâhil bulunduğu belirtilen mütevellî kâim-makamı محمد سعيد افندى Meḫmed Sa'îd Efendi ile aynı kişi olduğu şüphesizdir. Aynı konu ile ilgili olarak yukarıda adı geçen evlâdlar arasındaki hisse ve hak paylaşımının başlangıç safhasına ışık tutacak şekilde; 27 Şa'bân 1112/6 Şubat 1701, 23 Şevvâl 1131/8 Eylül 1719 ve 24 Şevvâl 1175/18 Mayıs 1762 târihlerinde yazılan üç 'Arz-ı hâl ile 8 Cemâziye'l-âhîr 1188/16 Ağustos 1774'te Bursa kâdisi ve Kite nâ'ibine yazılan önemli bir hüküm için, bk. BOA, 'Ali Emîri, SMST.II.138/15253; BOA, İE.-EV.40/4554; BOA, 'Ali Emîri, SMST.III.125/9669; BOA, C.EV. nr.: 242/12073. Bunlar ve benzeri diğer belgeler kitap metnimizin "Ekler"i arasında, 'Alemdâr Baba Hasan'ın vakfiye metninden sonra yayınlanacaktır.

213 Önceki asırlarda yaşamış ahfâdın isimlerinin önünde pek rastlanmayan bu vasfın kullanılış zamânı, yukarıdaki 'Arz-ı hâlden altmış yıl önce, 13 Şevvâl 1131/29 Ağustos 1719'da yazılmış başka bir 'Arz-ı hâl ile (BOA, İE.EV. nr.: 40/4554), ondan üç yıl sonra 17 Receb 1134/3 Mayıs 1722 günü Kite nâ'ibine gönderilen bir hükümde isimleri geçen vârislerden: السيد حسين ومصطفى و ابراهيم و رابعه "es-Seyyid Hüseyn ve Muşşafâ ve İbrâhîm ve Râbi'a"nın şahsında aynı asrın ilk çeyreğine kadar indiği gibi (BOA, 'Ali Emîri, SAMD.III.58/5769); yine yukarıdaki 'Arz'dan on iki yıl önce Bursa'da, evlâddan mütevellî Hâfız el-Hâc Meḫmed tarafından yazılmış bir başka 'Arz-ı hâl'in içinde de: سيد اسمعيل حقى "Seyyid İsmâ'il Hâḳḳı" ismiyle benzer bir şekilde karşımıza çıkmakta ve Hasan Ağa'nın nesli arasında bu unvânı taşıyanların yalnız yukarıdaki isimlerle sınırlı olmadığını belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır (krş. BOA, C.EV. nr.: 338/17168).

ker ya da halk sınıfından oldukları için bu vasıflarının fazla öne çıkarılmadığı, ancak zikredilen bu son isimler ulemâ zümresine mensup oldukları için, yerleşik ilmî teâmüle göre neseplerini de gösteren bu sıfatla birlikte anıldıkları ikinci bir ihtimâl olarak düşünülebilir.

Belgede Hasan Ağa'nın XVII. ve XVIII. yüzyıldaki soy temsilcilerinin adları ard arda sayılmakla birlikte, bunlardan büyük çoğunluğu hangi ismin hangisine vâris olduğu belirtilmeksizin toplu hâlde sıralandığı ve yalnız birkaçının arasındaki bağlantı direkt vurgulandığı için tam bir şecere oluşturmaya imkân vermemektedir. Bununla birlikte karşımıza çıkan bu yüzyıla ait daha önceki bâzı belgelerden hareketle; buradaki سيد ابراهيم "Seyyid İbrâhîm" in, yukarıda XVII. yüzyılda İstanbul'da Baba Hasan Mescidi'nin vakıf mütevellisi olduğunu gösterdiğimiz "İbrâhîm"le aynı kişi olup, XVI. yüzyılda tevliyeti yürüten "Muştafâ"nın evlâdından "Alî"nin oğlu olduğu, kendisinin de bir sonraki kuşakta hem Bursa'daki, hem Edirne'deki Hasan Ağa köylerine tasarruf eden: عافشه "Hasan Çelebi" ve على "Alî" adlarında iki oğlu ile "Ā'îşe" adında bir kızı bulunduğu²¹⁴; aynı şekilde, belgede باطن اول "baṭn-ı evvel" silsilesi içinde adı geçen امهانی خاتون "Ümmihânî Hâtûn"un ise, daha önce Edirne'deki bu köye tasarruf eden "Dāvūd Beg" in oğullarından "Süleymân"ın, babasının adını verdiği داود "Dāvūd" adlı oğlunun ahfâdından ارق سليمان "el-Hâc İsmâ'il"le evliliğinden doğma kızı عالمه خاتون "Ālime Hâtûn"un Bursa'daki ata köyünden hak talebinde bulunduğu tespit edilebilmektedir²¹⁵.

214 Kite'deki köyün gelirlerinden bir kısmının Hasan Ağa neslinden سيد اسمعيل حقی "Seyyid İsmâ'il Hakkı"ya devri için 15 Cemâziye'l-evvel 1179/30 Ekim 1765'te yazılan 'Arz-ı hâlde, Seyyid İbrâhîm Ağa'nın oğlu Hasan Çelebi'nin belirtilen tarihten hemen önce vefât ettiği ve Seyyid İsmâ'il Hakkı'nın da bizzat yeğeni olması hasebiyle amcasının buradaki hissesini talep ettiği açıkça belirtilmiştir:

"Der-i devlet mekine 'Arz-ı dâ ṭ-yi kemine oldur ki;

Evlâdiyyet üzere meşrûdiyyet üzere mütevellisi olduğum ceddüm merhûm Hasan Ağa, Kite kazâsında vâkı' 'Kızılçuklu', nâm-ı diğer 'Hasan Ağa' kıyâsinün tevliyyet ve gâllesini ancak evlâdına vakf u şarî eyleyüp hıuşadârlık üzere mutaşarrif olanlardan 'Hasan' nâm kimesne fevt olup hıuşşası maḥlûl olmağ-la, işbu bâ 'îş-i 'arz-ı 'ubûdiyyet evlâd-ı vâkıf-ı mezkûrdan bir vechile hıuşşadârlığa lâyık 'Seyyid İsmâ'il Hakkı' bendelerine, 'ammisi mezbûr 'Hasan' nâm kimesnenün maḥlûlünü tevcih ve yedine Berât-ı 'âlî-şân i 'îâ olunmağ üzere işâret-i 'aliyyeleri recâsına evvelki vâkı' u'l-hâlleri pây-e 'i serir-i a'lâyâ 'arz u i 'lâm olundu. Bâkî emr ü fermân ve luḫ u iḫşân Hazret-i men lehü'l-emriñdir. Tahriren min evâsıf-ı şehri Cemâziye'l-evvel, [sene] tis 'a ve seb 'in ve mi'ete ve elf." (BOA, C.EV. nr.: 338/17168). Bu 'Arz-ı hâlden altmış üç yıl önce yazılmış bir temessükte, Hasan Çelebi'nin Edirne'ye bağlı Çöke nâhiyesi köylerinden Hasan Ağa'da bir çiftliğe tasarruf ettiği ve Rukıyye Hâtûn'un bilâhare aynı köydeki tarlalarını satın ona devrettiği görülmektedir (TSMFA, E.394/69).

215 Krş. BOA, Ali Emîri, SAMD. III. 209/20232, vs. 17 Cemâziye'l-âhir 1124/22 Temmuz 1712'de sunulan bu arzuhâlde müteveffâ "Ümmihânî Hâtûn"un babası ve 'Ālime Hâtûn'un dedesi olan Süleymân'ın, yaşadığı dönemde lâkabinin ارق "Aruḫ" olduğu; 'Ālime Hâtûn'un kendilerinden hak talep ettiği Bursa/Hasan Ağa köyündeki مصطفی و عارف ابن سليمان "Süleymân ve 'Arif ibn Muştafâ" adlı iki kardeşin ise Hasan Ağa'nın İstanbul'daki oğlu "İbrâhîm" in "Velî" adlı oğlunun "Muştafâ" adlı evlâdından doğma

Bunların dışında Topkapı Sarayı ve Devlet Arşivleri'nde yer alan daha çok sayıda resmî belge, Ulubatlı Baba Hasan Ağa'nın Bursa ve Edirne'deki vakıflarının ve bu vakıflara vâris bulunan ahfâdının Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar devâm ettiğine ışık tutmaktadır²¹⁶. Bu belgeler geniş bir şekilde birbiriyle sentezlendiğinde, Hasan Ağa'nın Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış bu üç büyük şehirde asırlar boyu kesilmeden süregelen soy seçeresini XVI. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl başlarına, hattâ günümüze kadar tespit etmek mümkün olacaktır.

Baba Hasan'ı Tâkiben Surlara Çıkan “On Sekiz Kişi” ve Kabirleri

Yorgios Sfrancis *Chronicon Maius*'unda, Ulubatlı Baba Hasan'ın burca tırmandığını gören otuz kadar yeniçerinin de onu tâkiben burcun üzerine çıktıklarına, ancak bunlardan “δέκα και όκτώ”: “On sekiz”inin fırlatılan ok ve kayalara hedef olup topluca surlardan aşağıya atıldıklarına işâret ederek: “Εἶποντο δὲ αὐτῶ και ἕτεροι ὡσει τριάκοντα τὴν ἀνδρείαν ζηλώσαντες. Οἱ δὲ ἔναπομείναντες ἡμέτεροι ἐν τῶ τείχει κατεκόντιζον αὐτοὺς και βέλεσιν ἔβαλλον και λίθους ὑπερμεγέθους ἐκύλιον κατ' αὐτῶν. δέκα και όκτώ ἐξ αὐτῶν ἀπεκρήμνισαν.”²¹⁷ : “Onunla [Hasan'la] aynı cesâreti göstermek isteyen otuz kadar diğeri de kendisini takip etti. Bizimkilerden hâlâ surlarda kalanlar ise üzerlerine kayaları yuvarlıyorlardı ve onlardan On sekizini aşağı attılar” demiştir²¹⁸. Baba Hasan Ağa'yı izleyen “Otuz kişi” onunla birlikte toplu halde surlara çıkmışlarsa da, bunlardan “On sekiz”i üzerlerine atılan ok ve taşlara Hasan Ağa kadar mukavemet gösteremediklerinden topluca surlardan aşağı düşürülerek “Burca çıkan ilk fetih şehidler” olmuşlardır.

Alemdar Baba Hasan'ın kabrine çok yakın bir noktada Sfrancis'in aktardıklarını doğrulayan kesin topografik bir kanıt ortaya çıkmasaydı, bu “δέκα και όκτώ”: “On Sekiz kişi”nin surların dibinde yatan binlerce meçhul Osmanlı şehidi arasında yer aldıkları düşünülebilirdi. Neyse ki Ulubatlı Baba Hasan'ın

torunları olduğu ve her ikisinin ayrıca Edirne'deki köyde de faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır (Bu konuda, ayrıca bk. BOA, *Ali Emîri*, SAMD.III.58/5769, st. 5-6; *Ali Emîri*, SMST.II.138/15253). Bunlara ilâveten; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi ve Ahmed Bâdî Efendi'nin eserlerinde birbirinden bağımsız olarak, aynı sırada 'Alemdar Baba Hasan'ın İstanbul ve Edirne'deki mescidlerine birer minber yaptırıp her ikisini de câmiye tahvil ettirdiğini bildirdikleri “*Zimmet vekili Kâtip Muştafâ Efendi*”nin de, özellikle onun farklı şehirlerdeki hayır eserlerine duyduğu sıradışı ilgi ve alâkadan dolayı yine Hasan Ağa soyuna mensup bir devlet adamı olduğu tahmin edilebilir.

216 Bu konuda devâm edecek çalışmalarla ortaya konulacak yeni bulgular yukarıdaki tespitlerimizle birleştirildiği takdirde, Ulubatlı Baba Hasan'ın soy seçeresinin buradakinden çok daha ayrıntılı bir şekilde gün yüzüne çıkacağında şüphe yoktur.

217 Sphrantzes, *Chronicon Maius*, II, 426-427.

218 Kriton Dinçmen, *Şehir Düştü*, 95.

Fâtih Horhor'daki kabrinin hemen yukarısında bu rivâyetin çağdaşlığını ve gerçekten Sfrancis'in gözlemlerine dayandığını ortaya koyan, berâberindeki "On sekiz kişi"nin de tarihte yaşamış gerçek şahsiyetler olduklarını kanıtlayan çok önemli bir Şehidler hazîresi yer almaktadır. Bugüne kadar literatürde ve meşhur halk geleneğinde: "İstanbul'un fethinde Fâtih'in mâiyyetinde surlara çıkan ilk askerler" oldukları ve "Aynı anda şehid olup bir araya defnoldukları" söylenen "On Sekiz Sekbânlar" a ait²¹⁹ bu kabristan; Şehzâdebaşı Câmîi'nin tam karşısında ve Büyükşehir Belediye binasının sol köşesinde yer alan, İstanbul halkının asırlardan beri "İlk fetih şehidliği" olarak bilip ziyaret ettiği şehrin en eski ve en önemli ziyaretgâhlarından biridir.

İstanbul deprem ve yangınlarında hasar görüp zaman zaman yıkıldığı anlaşılan hazîrenin, Sultan II. Mahmud döneminde restore edilen en son şeklini yansıtan²²⁰ 1930'larda çekilmiş eski fotoğraflarında, 1956 yıkımından önce "Onsekiz Sekbanlar Sokağı"na ve şimdi caddeye bakan cephe de hazîreyi sonuna kadar tâkip eden uzun ve yüksek taş bir duvar, üzerlerinde de etrâfi dikey kırmızı tuğlalarla örülmüş on pencere bulunduğu; bunlardan Sekbanlar Kethudası Hamza bin Hızır'ın kabrine denk gelen sekizinci pencerenin "Hâcet penceresi" seçilerek II. Mahmud'un emriyle üzerine taş bir kitâbe koydurulduğu; ancak duvarlarının çoğu yerlerinin yıkık, vîrâne ve perişan bir hâlde olduğu dikkati çekmektedir²²¹.

219 A. Süheyl Ünver, "İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar", *İstanbul Risaleleri*, V, (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Bşk. Yayınları, 1996), 321-322.

220 Merhum Süheyl Ünver "On Sekiz Seymenler (On Sekiz Segbanlar)"dan söz ettiği maddede, Behçet Kemâl Çağlar'ın hazîrenin XX. yüzyılın başlarındaki içler acısı durumunu tasvir eden sözleri arasında, onun son tâmirin Sultan II. Mahmud döneminde gerçekleştiğini ve kitâbelerin bu dönemde yerleştirildiğini gösteren şu açık ifâdelerini nakleder: "Surdan ilk içeri giren, güzel İstanbul'a yalın kılıcı elinde ilk ayak basan, sonra da sokak muharebelerinde şehit düşen Sekbanlar'dan 18.[i] gece olur olmaz bir münasip yere getirip gömülmüş. Sekbanbaşı Hamza'nın kumandasında siper yatmış gibi asırlardır Türk İstanbul'u bekleyen bu ölülerin etrâfına bir doğru dürüst duvar çekmeği bile son yıllarda ihmal etmişiz. II. Mahmud'un tamirinden kalan levha, mezar taşlarının kırıntıları ile beraber ısırgan otlarına gömülü duruyor." (Ünver, "İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar", 322). Hazîrenin bu son tâmiri, Sultan II. Mahmud'un ya İstanbul'daki fetih şehidlerinin kabirlerini ve eski eserleri ihyâ sürecinde, ya da en geç 1837 İstanbul depremi sonrasında gerçekleştirilmiş olmalıdır.

221 Behçet Kemâl Çağlar yukarıdaki satırların devamında hazîrenin o zamanki perişan durumundan dert yanarken, bu vurdumduymazlığın -tıpkı şimdi Ulubatlı Alemdâr Baba Hasan ve kabrine karşı takınılan ilginç tavrı gibi-, berâberindeki bu On Sekiz Sekban'a da bazı kesimler tarafından bir "halk efsânesi" gözüyle bakılmasından kaynaklandığını ilginç bir şekilde ortaya koymaktadır: "Ol mâhiler ki derya içredir deryayı bilmezler" diye sayın kurullara söz atsak pek mi kızarlarsın, bilmem. 'Efendim biz tarihin katiyetleriyle meşgulüz, öyle masallarla oyalanmağa vaktimiz yok', diye kestirip atmasınlar sakın. Bu fetih destanlaştırılacak, masallaştırılacak, halk düşüncelerine yer verecek kadar büyük bir olaydır. İstanbul uğruna ilk şehidler temsil eden o 18 yiğitin hatrasına saygıların en büyüğünü göstermek boynumuzun borcu değil midir?.." (Ünver, "İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar", 322). Süheyl Ünver Çağlar'ın bu haklı sitemlerini aktardıktan sonra Sekbanlar'ın mezarı üzerindeki molozların bilâhare Fatih Belediyesi tarafından atıldığını, kayıp mezarlarının yeniden meydana çıkarıldığını, hattâ kethudaları Hamza bin Hızır'ın eski mezar taşı ve kavuğunun da parçalanmış hâlde topra-

Ulubatlı Baba Hasan'la birlikte “δέκα και όκτώ”: “*On Sekiz kişi*”nin Fâtih'in sancağı altından çıkıp burca tırmandıklarını ve şehid düştüklerini gösteren yukarıdaki çağdaş kayıtlara paralel olarak, daha önce hâcet penceresi üzerinde yer alan ve kısa bir süre önce restore edilirken tekrar yerine konulan söz konusu kitâbede, hazîrede yatan *On Sekiz Sekbanlar*'ın da “*Fâtih'in mâ'iyetinde savaşıırken şehid olduklarına*” açıkça işâret edilerek şöyle denilmiştir:

ابو الفتح سلطان محمد خان - عليه الرحمة والغفران - حضر تلربنك معيتده بولنان و
نعم الجيش ذلك الجيش مديحة نبويه نبويه سنه مظهر اولان ذواتدن اولوب بو محلده نوش
شهادة شهادت ايدن اون سكر سكبائرلك ارواح شريفه سيچون الفاتحة ، سنه : ٨٥٧

“Ebü'l-Fetih Sultân Muḥammed Ḥân - ‘aleyhi’r-raḥmetü ve’l-ḡufrân-
Ḥazretleri’niñ ma’iyetinde bulınan ve ‘Ni’me’l-ceyş’ zâlike’l-ceyş²²² me-
diḥa’-i Nebeviyye’sine mazhar olan zevâtdan olup, bu maḥallde nüṣ-1
şeh-bâde-i şehâdet iden On Sekiz Sekbanlar’ın ervâh-ı şerîfesiyçün el-
Fâtîha, sene: 857 (1453).”

Bugüne kadar Ulubatlı Baba Hasan'ın kabir ve mescidinin varlığı ilginç bir şekilde karanlıkta kaldığı gibi; onu tâkiben surlara tırmanıp hemen öncesinde şehîd olan bu “*On Sekiz*” seçkin Osmanlı askerinin varlığı üzerinde de literatürel bilgileri topografik veyâ toponimik verilerle birleştirecek hiçbir araştırmaya girişilmemişti. Sfrancis, Ulubatlı Hasan'dan sonra bu “δέκα και όκτώ / *On sekiz kişi*”nin de surlara ilk çıkan kimseler olduklarını²²³ mevcut yegâne kaynak olarak aktarmakla birlikte, onların ordu içindeki statüleri hakkında herhangi bir ayrıntı verememiştir. Baba Hasan Ağa'nın kuşatma sırasında emektar bir *علمدار* “*Alemdâr*” olmakla birlikte, aslında bir *سكبان باشی* “*Sekbân-başı*” olduğunu gösteren tarihî kayıtlar²²⁴, birer “*sekbân*” oldukları anlaşılan bu “*On sekiz*” kişinin de o an, liderleri Hasan'ın emrinde oldukları için onunla birlikte surlara çıktıklarına ışık tutmakta; böylece rivâyetin tarihî niteliği tam anlamıyla netlik ve belirginlik kazanmaktadır.

ğın altından çıktığını kaydeder (Ünver, 322). Bu müdâhale sırasında perişan durumdaki pencereyi yüksek duvarlar tamamen yıkılarak yerlerine demir parmaklıklı alçak ve eğreti bir duvar çekilmiş, hattâ Ünver'in ifâdesine göre mahalle halkı -haklı olarak- bu uydurma ve aslı ile alâkası olmayan yeni dizaynı beğenmeyip: “*Bunları mahalle arasında yeni kabirlere benzettiniz!*” diyerek topluca şikâyet dilekçesi bile vermişlerdir. Bundan sonra uzun yıllar bu şekliyle kalan hazîre, neyse ki birkaç yıl önce orijinaline uygun bir tarzda yeniden restore edilmiş; bu arada kitabe ve pencereler de II. Mahmud zamanındaki eski dizaynına bakılarak asıl yerlerine yerleştirilmiştir. Ümit ederiz ki, bunun benzeri bir girişim yetkili isimlerin öncülüğünde en kısa zamanda “Ulubatlı Baba Hasan”ın kabir ve mescidi için de geçerli olur ve İstanbul'un fethinin simge ismi olan bu büyük Türk şehidi şânına ve hâtırasına yakışır eski mâmur türbesi ile yok olan küçük mescid ve külliyesine yeniden kavuşur.

222 نعم الجيش ذلك الجيش “Onun askerleri ne güzel askerlerdir!” Buhârî, *et-Târiḥu'l-Kebîr*, I, 81; *et-Târiḥu's-Şağîr*, I, 306.

223 Sfrancis, *Chronicon Maius*, 426-427; Dinçmen, *Şehir Düştü*, 96.

224 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmani*, II, 118; IV, 170.

Kabirleri buldukları geniş alana gruplar hâlinde ya da müstakil olarak konumlandırılan, isimleri ve kim oldukları mâlûm olmayan, on yedisinin mezarı başında yalnızca nişânesiz birer küfeki taşı bulunan bu sekbanlardan sadece bir tanesinin; کتخدای شهدای سکبان حمزه بن حضر “*Sekbân Şehîdleri ketħudâsı Hamza bin Hızır*”ın 857/1453 târihini taşıyan mermer şâhidesi günümüze ulaşmış olup, üzerinde aynen şu metin yazılıdır:

1. Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
2. Ketħudâ-yı
3. Şühedâ-yı Sekbân
4. Hamza bin Hızır
5. Hazretleri'nün rûhına Fâtiħa
6. Sene: 857 (/1453)

İsimleri bilinmeyen diğer Sekbanlar'ın tümü adına Sultan II. Mahmud'un emriyle diktirilen genel kitâbenin üzerinde ise, diğer kitabeye eşdeğer şekilde bu Sekbanlar'ın Fâtiħ'in mâiyyetinde bulduklarına ve fetih günü şehid olduklarına işaret eden şu satırlar yer alır:

“Fâtiħ Sulţân Muħammed Hân Hazretleri'yle فاتح سلطان محمد خان حضرتلریله
ma'an teşrîf buyurup bu maħallde şehiden معاً تشریف بویورب بومحلدهشهیڈاً
vefât iden On Sekiz nefer Sekbân وفات ایدن اون سکز نفر سکبان
- 'aleyhimü'r-rahmeti ve'l-ğufrân- Hazerâti'nîñ - علیهم الرحمة والغفران حضرتلریله
rûħ-ı pür-fütühlarıyçün Fâtiħa.” روح پر فتوھلریچون فاتحه

On Sekiz Sekbanlar, II. Mahmud tarafından hakk ettirilip hâcet penceresi üzerine yerleştirilen diğer kitâbede “*bu maħallde nûş-ı şeh-bâde-i şehâdet iden*” ifâdesiyle takdim edildiği gibi, bu umûmî kitâbede de “*bu maħallde şehiden vefât iden*” neferler olarak gösterilmiştir ki; sekbanların mantıken şehîd oldukları yere gömülmüş olmaları gerektiği düşüncesiyle yazılan bu ifâdeler tarihi bir delile dayanmamakla birlikte, beklenmesi gâyet normal olan yerleşik algıyı temsil etmektedir. Oysa Ulubatlı Baba Hasan'ın sur dibinde kaybolan cesedinin rüyâda verilen işaretlerle bulduktan sonra direkt oraya değil de, Horhor'daki mevcut kabir alanına taşındığını gösteren kitâbesindeki ilginç ifâdeler; Osmanlılar'da simge şahsiyetler hakkında nâdiren uygulanan “*merkezî yere götürüp defnetme*” protokolünden hareketle, fethin sembolü niteliğindeki 'Alemdâr Hasan Ağa'nın naaşının da -hâtırâsını yaşatmak adına- şehrin müstesnâ bir noktasına getirilip defnedilmiş olduğuna ışık tutmaktadır²²⁵. Ulubatlı

225 Sfrancis'in daha önce işaret ettiğimiz Hasan ve Sekbanlar'ın cesedlerinin düştükleri yerde bırakıl-

Baba Hasan'ın emrindeki Sekbân birliğinin “*Kâtib-i Sekbân*” olarak bilinen “*On Sekiz Sekban bölüğü*” olduğunu²²⁶ aydınlatan bu târihî hazîre; benzer şekilde Hasan Ağa ile birlikte “*surlara çıkan ilk askerler*” oldukları için bu Sekbanlar'ın cesedlerinin de sur dibinden alınarak Alemdâr Baba Hasan'ın kabrinin çok yakınına, halkın her ikisini birden kolaylıkla ziyâret edebileceği bir noktaya taşındığını ortaya koymaktadır.

Kanûnî Sultan Süleyman döneminde On Sekiz Sekbanlar Şehidliği'nin yanına Kadı Hasan Hüsâmeddîn Efendi tarafından ahşap bir mescid inşa ettirilmişti²²⁷. 1169/1755'te çıkan yangın sonrası Çamaşırıcı Hacı Mustafa Efendi tarafından tâmir ettirilen bu mescid, bânisinin ve Mustafa Efendi'nin adlarının yanı sıra öteden beri “*On Sekiz Sekbanlar Mescidi*” ismiyle de anılagelmiştir.

Ulubatlı Hasan Ağa'nın Yerine Aday Gösterilen Diğer İsimler: “Sekbân Balaban”, “Canbâz Mustafâ Beg” ve “Karışdıran Süleymân”

Ulubatlı Hasan'ın hiç yaşamadığı ve Osmanlı tarafında buna dâir bir bilgi mevcut olmadığı iddiâsı ortaya atılırken, surlara ilk sancağı diken ismin kim olduğunu bulmak gayretiyle, onun yerine yine “*Osmanlı kaynaklarında adı geçmeyen*” iki ve hikâyesi yalnız bir Osmanlı kroniğinde geçen alternatif diğer bir ismin önerildiği dikkati çeker ki; bunlardan biri çağdaş bir Latin kaynağında “*Surlara çıkan ve şehre ilk giren kişi*” olduğu belirtilen “*Balaban Badera*”, diğeri çağdaş bir Romen kroniğinde Anadolu ordusuna kumanda ettiği bildirilen “*Mustafa*”, bir diğeri ise oğlu Behiştî Ahmed Çelebi tarafından Rumeli beyleri arasında ilk sancağı diken kişi olduğu ifâde edilen “*Karışdırân Süleymân Beg*”dir.

Bu isimlerden özellikle ilkinin ve sonuncusunun fetihten sonra sancak beyliği ve sü-başılığa atandıklarını gösteren bilgiler baz alınarak Ulubatlı Hasan'dan daha gerçekçi adaylar oldukları iddiâ edilmiş²²⁸ ve bu arada “*Hasan*”

dıklarına ilişkin çağdaş kaydı (krş. *Chronicon Maius*, III/8, 428-429), Behçet Kemâl Çağlar'ın bize aktardığı *On Sekiz Sekbanlar*'ın “*gece olur olmaz bir münasip yere getirilip gömüldüğü*” halk anlatısı ile (krş. Ünver, “İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar”, 322) birleştirildiğinde bunun böyle olduğu güvenilir bir biçimde ortaya çıkar.

226 Krş. B. Joel, “Sekbân”, *İA*, X, 326; Ünver, “İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar”, 321.

227 Mescid hakkında ayrıntılı bilgi için, bk. Ayvansarâyî, “Çamaşırıcı Câmî'i”, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, İÜ Ktp. TY, nr.: 202, vr. 80^a, st. 8-19; TY, nr. 8868, vr. 32^b, st. 15-19 / vr. 33^a, st. 1-5; TY, nr.: 8872, vr. 38^b, st. 16-21 / vr. 39^a, st. 1-7; TY, nr. 9593, vr. 25^b, st. 14-22; Süleymaniye Ktp. Bağdadlı Vehbî, nr.: 1318, vr. 29^a, st. 18-21 / vr. 29^b, st. 1-4; Es'ad Efendi, nr.: 2247, vr. 27^b, st. 3-14; Es'ad Efendi, nr.: 2248, vr. 22^b, st. 18-23; Fatih, nr.: 4320, vr. 34^a, st. 15-19 / vr. 34^b, st. 1-4; Millet Ktp. Ali Emîri, Tarih, nr.: 925, vr. 24^a, st. 6-14; Ali Emîri, Tarih, nr.: 926, vr. 36^a, st. 15-19 / vr. 36^b, st. 1-6; (İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1281/1865), I, 75.

228 Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Genişletilmiş ikinci baskı, (İstanbul: Yeditepe Yayınları,

ismi tamâmen yok sayılarak, bu alternatif isimlerden birini diğerine tercih etme yönünde yanlış bir perspektif inşa edilmiştir. Oysa 'Alemdâr Ulubatlı Hasan, gerek Sfrancis'te gerekse kayıp kitâbesinde açıkça belirtildiği üzere; sancak diktikten hemen sonra *Romanos (Topkapı)* burcunun üzerinde şehid olduğu için, vefâtından sonra herhangi bir göreve atanmış olması zaten beklenemeyeceğinden, böyle isâbetsiz bir kıyasla varlığı-yokluğu hakkında görüş belirtmek bilimsel açıdan doğru ve tutarlı bir yöntem değildir. Kaldı ki bu kişilerin çoğunun Osmanlı ordusunun farklı birlikleri içinde, farklı burçların önünde birbirinden bağımsız noktalarda savaştıklarını; aynı anda değil ayrı ayrı zamanlarda burçların üzerine çıktıklarını gösteren tarihî verileri hiç hesâba katmadan, isimlerini peş peşe sıralayarak birini diğerine rakipmiş gibi sunmanın da bilimsellikle hiçbir şekilde bağdaşmayacağı şüphesizdir.

Şu hâlde Alemdâr Baba Hasan'a alternatif gösterilen bu isimler kimlerdir ve haklarındaki "Sûra ilk çıkan kişi olma" rivâyetleri gerçekte acaba neye işaret etmektedir? İşte şimdi bu meseleyi de çağdaş kaynaklara odaklı yeni tespitler ışığında çözüme kavuşturarak, araştırmamıza daha nitelikli ve kapsamlı bir şekilde son vereceğiz.

Kuruluş devri askerî târihine yönelik günümüzde mevcut olmayan çok önemli kaynaklar kullandığı anlaşılan Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmanî*'sinin "IV. Cild"inde "S**ekbân-başı**"lığın başlangıcı ve tarihî seyri üzerine dururken, XIV. yüzyıl sonlarından XV. yüzyılın ortalarına kadar Bursa, Edirne ve İstanbul çevrelerinde görev yapmış ilk Osmanlı Sekbanbaşları hakkında şu önemli bilgileri vermiştir:

"S**ekbân-başılardan** isimleri işidilânleriñ eñ kadîmi 'Hasan Ağa'dır ki, Sulţan Bâyezîd Hân-ı evvel 'aşrında bu hîdmetde idi. Ba'de-hû 'Kazgâncı Toğân Beg' ve 'Muştafâ Beg' ve İstanbul fethinde 'Hasan Ağa' ve soñra 'Abdu'r-Rahmân Ağa' sekbân-başı olarak, üç soñrakiler şehîd olmuşlardır. Ba'de-hû Balabân Ağa ve bir hayli seneler Trabzônî Muhammed Beg ve bir aralık Ya'küb Ağa sekbân-başı olup 866'da fevt olmuşdur."²²⁹

Mehmed Süreyyâ'nın bu ilginç satırları, birbirinden tamâmen bağımsız Bizans, Latin ve Romen kaynaklarında karşımıza çıkan *Ulubatlı Hasan Ağa*, *Mustafâ Beg*, *Balaban Ağa* ve isimlerine hiçbir yerde rastlanmayan diğer fetih gâzi ve şehidlerinin "Sultân'ın seçkin emirleri" olduğu yönündeki çağdaş

2012); Emecen, *Fetih ve Kıyamet* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 318; Emecen, "Menkıbe-Târih İlişkisinin...", 258-260.

229 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmanî*, IV, 770.

kayıtlarla tamâmen uyuşacak şekilde, hepsinin kuşatmaya birer “*Sekbân-başı*” olarak katıldıklarını ortaya koymakta ve günümüzde hâkim olan bu isimlerden birini seçip diğerlerini “*efsâne*” sayma yanlışlığının tam aksine aralarındaki yakın bağlantıyı da açıkça göstererek, bunların tümünü İstanbul’un fethindeki “*Hasan Ağa*” ile bir arada anmaktadır²³⁰.

Burada ilk *sekbân-başı* olduğu belirtilen “*Hasan Ağa*”, müellifin aynı eserdeki حسن اغا “*Hasan Ağa*” başlıklı farklı bir maddede, daha önce Emîr Süleymân’a tâbi iken sakalını yoldurup aşağılamasına kızarak sonradan Mûsâ Çelebi’nin safına geçtiğini, ancak 815/1413’te onunla birlikte katledildiğini bildirdiği başka bir “*Hasan Ağa*” olup²³¹, bizim Ulubatlı “*Baba Hasan Ağa*” ile hiçbir ilgisi yoktur. Onu tâkiben Sultan II. Murad zamânında bir ara “*Sekbân-başı*” oldukları vurgulanan قزغانجی “*Kazgâncı*” (Doğrusu: قروجی “*Qorucı*”²³²) طغان بك *Toğân Beg* ve مصطفى بك “*Muştafâ Beg*”lerin ardından, İstan-

230 Müellif gerek *Hasan Ağa*, gerekse birbiriyle alâkasız kaynaklarda adları geçen diğer isimler hakkında ayrıntılı malûmâta sâhip olmadığını adlarına açtığı münferit maddelerde açıkça belli ettiği gibi, özellikle yukarıda ortaya koyduğumuz tarihi sentezin odağında olmadığı için, hâl-i hazırda Sekbanbaşı “*Hasan Ağa*” ile “*Baba Hasan-ı Alemî*”yi de iki ayrı şahıs zannetmiştir ki, bu onun yukarıdaki bilgiyi içeriğini bilmeden doğrudan bağımsız bir kaynaktan naklettiğini gösterir. Bu karıştırma ve belirsizlik, ne yazık ki *İstanbul’un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar*’daki maddelerde onun kayıtlarına ağırlık veren merhum Süheyl Ünver’e de intikâl etmiş; müellife benzer şekilde o da “*Baba Hasan-ı Alemî*” ile *Sekbân-başı* “*Hasan Ağa*”yı ayrı ayrı fetih kahramanları sandığı gibi, neşrettiğimiz tarihi verilerin arka plânını görüp sentezlemediğinden “*Uluabadlı Hasan*”ı da açtığı başka bir maddede rutin klasik ifadelerle anıp, ikisinden bağımsız farklı üçüncü bir konuma yerleştirmişti.

231 Mehmed Süreyyâ “*Hasan Ağa*” hakkındaki maddeden daha önce verdiği aynı başlıklı bu maddede Yıldırım döneminde tâyin edilmiş ilk “*Sekbân-başı*” olduğunu belirttiği “*Hasan Ağa*” hakkında özetle şu bilgileri vermiştir: “*Hasan Ağa: Yeni-çeri ocağında yetiştirilip sekbân-başı olmuştur. 805 (1403)’de Süleymân Çelebi ile Edirne’ye gelüp, 811 (m. 1409) muharebelsinde bunuñ sakalı tıraş olunmağla hiddetinden Mûsâ Çelebi’ye tâbi oldu, 816 (m. 1414) târihlerinde mün’adim oldu.*” (Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, II, 117). Emîr Süleymân’ın kendisini ihtârı sebebiyle Hasan Ağa’yı aşağılayıp sakalını yoldurtması ve onun bu duruma kızıp sekbanlarıyla Mûsâ Çelebi’nin saflarına katılması bilgisinin, -ölümü ile ilgili son kısmı hâric olmak üzere- Neşri’nin *Cihân-nümâ*’sına eklediği çağdaş bir *Menâkıb*’da da aynen yer alışı (Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, II {Ankara: TTK Yayınları, 1957}, s. 482-485), Mehmed Süreyyâ’nın da bu bilgileri çağdaş bir kronikten, muhtemelen Yeniçeri Ocağı târihini anlatan ayrıntılı bir eserden naklettiğini doğrular. Ulubatlı Alemdar Hasan Ağa’ya ait olduğunu yukarıda çağdaş delil ve resmi belgelerle kanıtladığımız Bursa’daki *Hasan Ağa* vakıf köyünün, Kâmil Kepeci gibi erken modern araştırmacıların yaptıkları yanlış ve çelişkili birleştirmeler yüzünden (krş. Kepeci, *Bursa Kütüğü*, II, {Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009}, 155) Yıldırım döneminde Yeniçeri aşası olan bu ilk “*Hasan Ağa*”ya ait olduğu zannedilmiş ve bu hatalı sentez günümüzde köy çevresinde de tekrarlanan sâbit bir bilgi hâline gelmiştir. Önemli veriler içermesine rağmen bu yanlış algıyı sürdürmekten kurtulamayan ayrıntılı bir monografi örneği için, bk. Yusuf Oğuzoğlu, “*Çelebi Mehmed Döneminin Rumeli Gazisi: Hasan Ağa*”, *Sultan Mehmed Çelebi ve Dönemi*, ed.: Fulya Düvenci Karakoç (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2014), 156-188.

232 Doğan Ağa’nın قرتجی “*Kurtçı*”, قزنجی “*Kazancı*”, فرنجی “*Furuncı*” gibi yanlış şekillerde imlâ edilen unvânının aslında Sultan II. Murad döneminde başlayan قروجی “*Qorucı*” (= قرقچ / *Qırççı*) olduğunu gösteren önemli kayıtlar ve ayrıntılı izâhi için, bk. Hakan Yılmaz, *İbn Kemâl (Kemâl Paşa-zâde): Târih-i İbn Kemâl / VI. Defter (İnceleme-Transkripsiyon-Tıpkıbasım)*, Sakarya Üniversitesi SBE Tarih Ana Bilim Dalı Yineyaç Tarihî Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2018, 77, dipnot: 19.

bul kuşatması sırasında “Sekkân-başı” olduğu belirtilen Ulubatlı Baba حسن اغا “*Hasan Ağa*” ile عبد الرحمن اغا “*Abdu’r-Rahmân Ağa*”²³³ ve her ikisinin peş peşe şehâdetleri sonrası بليان اغا “*Balabân Ağa*”nın da sekbanbaşı tâyin edildikleri haber verilmektedir.

Mehmed Süreyyâ, burada saydığı isimler arasında Sultan II. Murad ve Fâtih dönemlerinde bir müddet sekbanbaşı olduklarını belirttiği *Muştafâ Beg*’le, özellikle İstanbul’un fethinde *Hasan Ağa*’nın ve halefi ‘*Abdu’r-Rahmân Ağa*’nın şehîd olduklarını belirtmiştir ki; bunlardan “Ulubatlı Hasan”ın ta kendisi olduğunu delilleriyle gösterdiğimiz *“Hasan Ağa”*nın gerçekten fetih günü şehîd olduğunu gerek Sfrancis’in çağdaş metninde, gerek kabrinin kayıp kitâbesinde, gerekse müellifin yukarıda aktardığımız bir cümlelik biyografisinde zâten görmüştük. Fâtih’in sancağı altındaki seçkin yeniçerilerine hitâbından sonra surlara çıkanların tümünün “*Sekkân-başı*” ve onların emrindeki “*Sekkân birlikleri*” olduğuna ışık tutan bu kayıtların, Hasan Ağa’nın emrindeki *On Sekiz Sekbanlar* haziresiyle çağdaş topografik bir veri ışığında te’yid gördüğü kesin olarak söylenilebilir.

Şimdi bugüne kadar isâbetsiz bir yaklaşımla Ulubatlı Baba Hasan Ağa’ya alternatif gösterilerek ilk sancağı onun yerine diktiği öne sürülen şahısları, hangi cephelerde savaştıklarını ve hangi sancağı ne zaman, nerede dalgalandırdıklarını o döneme ait çağdaş veriler ışığında göstermeye çalışacağız.

1. *Balaban Ağa (Balaban Badera / Balaban Beg):*

‘Alemdâr Baba Hasan Ağa’ya sancak dikme konusunda alternatif gösterilen meşhur isimlerden ilki; Arnavut asıllı olup Matia’lı orta hâlli bir aileden doğan ve küçük yaşta devşirilip Yeniçeri Ocağı’na katılan, bilâhare sekban ortalarından olup fethe Sultân’ın hâssa ordusu içinde katılan Balaban Beg, yâhut orijinal ismiyle “Balaban Badera”dır. Ulubatlı Hasan Ağa Romanos burcunda düşmana karşı direnip kuleye ilk Türk sancağını diktiği sırada, ondan cesâret alarak ikinci kez burca çıkan “*On iki sekkân*” arasında yer aldığı şüphe bulunmayan Balaban Ağa, onun şehâdetinden sonra hayatta kalan birkaç sekbandan biri olmuş ve surları aşip şehre girmeyi başararak iç noktalarına kadar ilerlemeye muvaffak olmuştu.

233 ‘Alemdâr Baba Hasan Ağa’nın şehâdetinden sonra Sekban-başılığa atanan, ancak tıpkı onun gibi hemen şehîd olan ‘Abdurrahmân Ağa hakkında Mehmed Süreyyâ açtığı ayrı bir maddede yukarıdaki bilgiyi aynen tekrar etmiş ve ilâveten defnedildiği yer hakkında da şu ayrıntıyı vermiştir: “*Abdu’r-Rahmân Ağa; sekkân-başı olup, İstanbul’un fethi eşnâsında şehîd oldu. Aya-kapısı’nda medfündür.*” (Sicill-i ‘Osmâni, III, Matba’a-i ‘Âmire, İstanbul 1311/1893, 309) Hasan Ağa’nın askerî vazifesinde halefi olan bu fetih şehidinin kabri günümüzde Ayakapı’da, gerçek tarihî bir kimlik olduğunu kanıtlayan topografik bir kanıt olarak hâlâ ayaktadır.

Mehmed Süreyyâ Balaban Ağa'nın mensup olduğu askerî sınıf ve fetihle kazandığı statü hakkında *Sicill-i 'Osmani'*inde özetle şu bilgiyi vermiştir:

“Balaban Ağa:

Yeñi-çeridir; 857 (=1453) sâlinde İstanbul'un fethinde Sekbân-başı olup, o mesnedde irtihâl eylemiştir. Bir kilisâyı mescide tahvil etdirmişti.”²³⁴

Mehmed Süreyyâ ilk Osmanlı Sekbân-başılarının târihçesine değindiği yukarıdaki diğer metninde, Balaban Ağa'nın İstanbul'un fethinde sekban-başı oluşunun Ulubatlı Baba Hasan Ağa ve onun yerine Sekban-başılığa seçilen Abdurrahman Ağa'nın şehâdetlerinden hemen sonra gerçekleştiğini açıkça belirterek, onun bu göreve tâyininin bu iki büyük Türk emîrinin peşpeşe şehâdete erdikleri fetih günü gerçekleştiği konusunda önemli bir ayrıntı vermiştir.

924/1519 târihli *Edirne Evkâf Tahriir Defteri'*nde, Balaban Ağa'nın Edirne'de, 'Alemdâr Hasan Ağa'nın eski statüsüyle anılan “*Alemdâr Mahallesi*”nde odaları bulunduğunu gösteren: “اوده هاء بلبان پاشادر جوار محله علمداران / *Odahâ'-i Balâbân Paşa der-civâr-ı mahalle'-i 'Alemdârân*” kaydı²³⁵ ve 937/1530 târihli *Tahriir Defteri'*nde vaktiyle bu mahalleye dâhil olup, daha sonra kendi adıyla anılan mahallesinde bir de mescidi olduğunu gösteren bir başka kayıt²³⁶; onun hem 'Alemdâr Baba Hasan'la Edirne'den beri süregelen yakın ilişkisini -ki surlardan içeri girdiği sırada kuşkusuz onun emrindeki sekbanlardan biriydi-, açıkça göstermekte; hem de yukarıdaki tespitlerimize paralel şekilde, çağdaş nâdir kroniklerde isimleri karşımıza çıkan bu farklı kişilerin aslında birbirinden uzak ve habersiz kimseler olmadıklarını ortaya koyarak, Osmanlı kaynaklarındaki bilgilerin tümünü Sfrancis'in rivâyeti ve diğer çağdaş kroniklerdeki veriler etrafında birleştirmektedir.

Balaban Ağa'nın kimliğine ışık tutacak en orijinal ve kapsamlı bilgiler, çağdaş müverrih Marin Barleti'nin İskender Kastriota hakkında kaleme aldığı *Historia de Vita et gestis Scanderbegi Epirotarum Principis* adlı kroniğinin için-

234 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmani'*, II, 25. Müellif burada Balaban'ın sekbanbaşı olduğu bilgisini yinelemekle birlikte, “o mesnedde irtihâl eylediği” yönündeki tahmini onun daha sonraki yaşamı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığını gösterir. Balaban Ağa'nın o târihte kuşatmaya “*Sekbân-başı*” olarak katılan Hasan Ağa'nın ve onun yerine geçen Abdurrahman Ağa'nın peş peşe şehâdetlerini müteâkip bu makâma atanması, Fâtih'in kuşatmadan önceki terfî-i rütbe vaadi gereği onun daha önce basit bir Sekban askeri olduğunu gösterir ki, Guillet'in birazdan aktaracağımız nitelikli sentezi bizim bu tezimizi kuvvetle te'yid etmektedir.

235 BOA, TD, nr.: 77, 37.

236 “ محله مسجد بلبان اغا مع اوده هاء بلبان اغا : امام ١ ، مؤذن ١ ، خانه ١٤ . ” BOA, TD, nr.: 370, 3.

de yer alır²³⁷. Balaban'ın 1464 Arnavutluk Seferi'ne gönderilişinden söz ederken, bir takdim-te'hirle geçmiş hakkında ayrıntılı bilgiler de aktaran Barleti, *Tanin Gazetesi*'nde öne sürüldüğü gibi onun surlara tırmandıktan sonra sancak diktiğine dâir hiçbir bilgi vermez, yalnız: “[Ballabanu Badera] Na hic ca tenpestate, qua urbs Constantinopolitana à Meumethe expugnata fuit, Primus muros urbis ascendit, urbeq a ipsam ingressus est.” : “[Balaban Badera] Konstantinopolis kuşatması sırasında ilk kez şehrin surlarına çıkıp şehre girmiş, bu nedenle Sultan Mehmed onu daha aşağı bir statüden sancak beyliğine yükseltmişti.” diyerek²³⁸, onun “burca tırmanıp şehre ilk giren kişi” olduğunu belirtir ki; bu bilgi Balaban'ın Hasan'la birlikte surlara “en evvel hücum eden” otuz kişi arasında yer aldığını netleştirecek bir ifadeyle, *Ķāmūsü'l-A 'lām*'ın II. cildinde Şemseddin Sâmî tarafından da aynen tekrar edilmiştir²³⁹. 1464'te on beş bin süvari ve üç bin yaya askerin başında Osmanlı merkezî yönetimine isyan eden İskender Kstriota'nın üzerine gönderilen Balaban Beg, 1467 Akçahisar Seferi'ndeki bir çatışma sırasında ansızın vurularak şehid edilmiştir.

Balaban'ın fethin en büyük şehidi Ulubathlı Hasan Ağa'dan ve ondan sonra şehid düşen Abdurrahmân Ağa'dan sonra “*Sekbân-başı*” olduğunu gösteren Osmanlı rivâyetlerinden haberdar olduğu anlaşılan Georges Guillet de Saint George (ö. 1705), 1681'de Fâtih'in yaşamı hakkında kaleme aldığı *Histoire du Regne de Mahomet II. Empereur des Turcs* adlı iki ciltlik monografide²⁴⁰, bu Osmanlı rivâyetlerini Sfrancis ve Marin Barleti'nin verdiği bilgilerle ustaca sentezleyerek, Balaban'ın o an önderi Hasan Ağa'yı tâkiben Romanos Burcu'na çıkan ilk otuz kişi arasında yer alırken; Hasan Ağa'nın burca çıkan bu gâziler grubuna liderlik etmesi, Balaban'ın ise çoğu şehid olan bu ilk grup içinde “*şehre girmeyi başaran ilk kişi*” olması nedeniyle, tüm fetih kahramanları içinde göz kamaştırıcı bir üstünlüğe yükselip ölümsüzleştiklerini tarihî gerçekliğe uygun bir çizgide dile getirmiştir.

237 Marin Barleti (Marinus Barleitus), *De Vita Moribus Ac Rebus Praecipue Adversus Turcas Gestis, Georgii Castrioti*, Strasburg 1537. Zinkeisen'e kaynak olan Barleti'ye ait bu ilk elden kaynaktaki bilgiler ilk kez Erhan Afyoncu tarafından *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*'nun genişletilmiş baskısında (İstanbul: Yeditepe Yayınları, Nisan 2012) neşredilmiştir. Bu bilgileri Afyoncu'nun buradaki metninden gördüğü anlaşılan F. Emecen, direkt kaynağa atf yapıp Zinkeisen'in bilgiyi buradan aldığını kesin bir dille aktarır, Afyoncu'nun eserini ise zikretmez (“Menkıbe-Târih İlişkisinin Çarpıcı Bir Örneği...”, İstanbul, Aralık 2012, s. 256-258). Akademik davranış, atf önceliğinin esere olmasını gerektirir.

238 Barleti, *De Vita Moribus Ac Rebus Praecipue Adversus Turcas Gestis, Georgii Castrioti*, 333-334. Bundan sonra müellif Balaban'ın Epir'li, düşük seviyeden gelme bir aileye mensupken Türkler tarafından devşirildiğini belirtir ve fiziksel özellikleri hakkında da kısaca bilgi verir.

239 Şemseddin Sâmî, “Balabân Beg”, II, 1206-1207.

240 Georges Guillet de Saint-George, *Histoire du regne de Mahomet II. Empereur des Turcs*, I-II, Paris 1681.

Georges Guillet de Saint-George (ö. 1705) üç asrı aşkın bir süre önce, bize göre Fatih hakkında yazılmış en nitelikli ve en esaslı monografi olan eserinin I. cildinde, Ulubatlı Hasan'ın -aralarında Balaban'ın da bulunduğu- *Romanos (Topkapı) Burcu*'na çıkan otuz kişilik ilk Türk birliğinin kumandanı olduğuna, bu nedenle onların hepsinden daha seçkin bir konumda bulunduğu; onun emrindeki sıradan askerlerden biri olan Balaban'ın ise çatışmadan sağ çıkıp şehre girmeyi başaran ilk Türk neferi olduğu için Sultan Mehmed tarafından ordu komutanlığına atandığına açıkça işaret ederek rivâyetlerle ilgili en sağlam ve doğru bilimsel sentezi inşâ etmiştir:

“Ce fut là que le Janissaire Chasanes, natif de Lopadia, ville de Natolie, arrestra sur soy les yeux & l'admiration du Camp & de la Ville, par sa bravoure extraordinaire, & par le grand succès qui la suivit fur un Terrain tres-propre à se faire diftinguer. Ce Janissaire s'estant mis à la tête de trente de ses Compagnons, prend le Sabre d'une main & le Bouclier de l'autre, vient affronter tout ce que les Assiegés luy oppofent pour défendre leur brèche, monte sur le Terre-plain du Rempart, & en chasse les Chrètiens. Sa taille qui approchoit de celle d'un Geant, fa valeur insigne, & l'avantage du terrain qu'il occupoit le firent long-temps discerner parmy les Combattans. A la fin, couvert de blessures, & épuifé de forces; mais non pas de courage, il tombe fur les genoux, combat en cette posture, & meurt le Sabre à la main, tandis que les trente Janissaires, qui le suivoient aux traces de son sang, se logent sur son terrain & s'y fortifient. Le premier d'entre-eux qui se jetta dans la Ville fut un Renegat Epirote nommé Ballabanus Badera, qui de simple Soldat monta par cet insigne degré à la Dignité de General d'Armée. La Porte de saint Romain s'enfonce à coups de hache, & la terrasse qui la flanque de part & d'autre est gagnée.”²⁴¹

“Anadolu'da bir kasaba olan Lopadia (Ulubat)'in yerlilerinden Yeniçeri Hasan'ın, olağanüstü cesâreti ve çok verimli bir zeminde ilerleyen, kendisini çok net bir biçimde seçkin kılacak büyük başarısını ordu ve şehir göz kamaştırıcı bir hayranlıkla izledi. Kendi yoldaşlarından otuzunun başında bulunan bu Yeniçeri, bir eline eğri kılıcını, diğer eline kalkanını alarak, sürun üzerindeki hıristiyanları ansızın kovup uzaklaştırdı. Bir devin büyüklüğüne yakın olan büyük bedeni, yüksek değeri ve işgal ettiği yerin avantajlı bir nokta olması, onu savaşçılar arasında sonu gelmeyecek bir seçkinliğe yükseltti. Sonunda yaralarla kaplandı ve cesâreti bitmese de artık gücü tükendi; dizlerinin üstüne düştü ama bu hâliyle bile savaşmaya devâm etti. Onu izleyen otuz yeniçeri de kendisinden güç ve cesâret alarak, eğri kılıcını tutan eli kanlarla dolu olduğu hâlde onunla birlikte öldüler. Onlardan öne atılarak ayağını şehre

basanların ilki ise Ballabanus Badera adında bir Arnavut devşirme idi; basit bir asker iken bu büyük başarısı nedeniyle Ordu komutanlığına kadar yükseldi. Saint Romain'ın kapısı bir baltayla kırıldı ve her iki tarafını da çevreleyen surlar alındı.”

Ulubatlı Baba Hasan'ı “*Otuz kişi*”nin lideri olarak gösteren ve Balaban'ın onlar arasında yer alan sıradan bir asker iken ordu komutanlığına yükseltildiğine işaret eden bu satırlar; bizim bu konuda kitâbe, belge ve çağdaş kaynaklardan ulaştığımız daha önceki tespitlerimizle tamâmen aynı zemine yerleşmekte ve Balaban'ı Hasan'a alternatif gibi göstermeye odaklı şimdiki yanlış algının, aslında üç asrı aşkın bir süre önce son derece makûl bilimsel bir sentezle çözümlenip bertaraf edildiğini gözler önüne sermektedir.

Şemseddîn Sâmî ise *Ķāmūsü'l-A'lâm*'ın II. Cild'inde “Balabân Beg”le ilgili tüm bilgileri tek bir madde altında toplayarak, onun hakkında en derli-toplu malûmât diyebileceğimiz şu mühim biyografik ayrıntıları vermiştir:

“بالبان 'Bālabān' Beg (yāhūd بلبان 'Balabān' Beg):

Ebū'l-Feth Sultān Muḥammed Ḥān-ı şānī Ḥazretleri'niñ ricālinden olup, 'an-aşl-ı Arna'ūd olduğu hâlde, çocuk iken esir tutulup Sarāy-ı hümâyün'da terbiyye olunmuş ve şeref-i İslām'la müşerref olup, İstanbul'uñ fethinde eñ evvel hücum iden kendisi olmağla nazar-ı teveccüh-i pâdişāhiye mazhar olmuş-idi. 870 târihlerinde pâdişāh-ı müşārun-ileyh tarafından 15000 süvārî ve 3000 piyāde 'askeriyle İskender Beg'e karşı Arna'üdlüğe gönderilüp, Debre kırbında bir gālibiyete muvaffak olmağla, İskender Beg'in eñ cesür rüfekāsından Mobis'i ve rü'esādan diğer beş-altı kişiyi esir tutup İstanbul'a gönderdikden soñra Ohri'ye çekilmiş ve Ya'küb Beg isminde diğer bir Arna'üd imdādına gönderilüp Berāt'ı feth itmiş iken, İskender Beg bunların birleşmesine vakit bırakmaksızın, bağıteten şāhib-i tercemeyi başup mağlûb itmiş ve Ya'küb Beg'i dahı katl eylemiş-idi. Bunun üzerine Ḥazret-i Fātiḥ bi'z-zāt ve bir kuvve'-i külliyye ile 'azîmet buyurup, İskender Beg'in merkezi olan Kroya'yı (ya'nî Akça-ḥişār'ı) bir ḥayli vakit muḥāşara itdikten soñra 'avdet buyurup, muḥāşarayı Balabān Beg'e ihāle buyurmuş-idi. İskender Beg bir gice kal'adan ḥurūcla, Balabān Beg imdādına gelen birāderi Yünus Beg'i ve bunuñ oğlu Hızır Beg'i²⁴² tutup bağılı olarak kal'anıñ üstinden Balabān Beg'e gösterince, mümā-ileyh şabr idemeyüp kal'anıñ üzerine hücum itmiş ve bu hücumda urulup vefāt eylemişdir.”²⁴³

242 Balaban'ın ölümünden yarım asrı aşkın bir süre sonra Hasan Ağa'nın Edirne'deki 'Alemdâr Maḥallesi civârında bulunan odalarına tasarruf ettikleri belirtilen kişilerin en başında kardeşi یونس “Yünus” ve yeğeni حضر “Hızır”ın adlarının kayıtlı bulunması (BOA, TTD, nr.: 77, 37), her ikisinin de anlatılan bu vartadan canlarını kurtarıp uzun bir süre daha yaşadıklarına ışık tutar.

243 Şemseddîn Sâmî, “Balabān Beg”, II, 1206-1207. Şemseddîn Sâmî'nin meşhur *Ķāmūsü'l-A'lâm*'ının II.

Balaban Beg'in fetihten sonra Sekbanbaşı olduğu dönemde kiliseden bir İslâm mabedine dönüştürdüğü mescidine gelince; bu konudaki en özlü bilgi, Mehmed Süreyyâ'nın verdiği kısa bilginin de kaynağı olan Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin *Hadîkatü'l-Cevâmi* 'sindeki şu birkaç cümleden ibârettir:

“Balaban Ağa Mescidi der-*Qurb-ı Şehzâde Câmi* 'i / 20:

Balaban Ağa Mescidi kilîsâdan münkalibdür. Vâkıfı hîn-i fethde Sekbân-başı olmışdur. Merkâdi şâhrâhdadur²⁴⁴. Vazîfesi Ayşâöfiyye Câmî 'i 'nden virilür, maħallesi vardur.²⁴⁵

Balaban Ağa'nın “*Sekbân-başı*” olduğu dönemde bir İslâm mâbedine çevirdiği, vaktiyle Şehzâdebaşı'ndan Lâleli'ye geçiş noktasında yer alan mescidinin سراج الناف “*Sirâcü'n-Nâ'ib*” tarafından hazırlanan vakfiyesi, 953/1546 tarihli *İstanbul Vakıf Tahrîr Defteri*'ne göre 15 Safer 888/25 Mart 1483 tarihini taşımakta ve etrâfında on oda, üç dükkân ve bir sıbyan mektebi bulunmaktaydı²⁴⁶.

Cild'ine Marin Barleti'nin *Historia*'sından aktardığı anlaşılan bu madde ilk kez Feridun Emecen tarafından keşfedilmiştir: “Menkıbe-Tarih İlişkisinin Çarpıcı Bir Örneği...”, 256. Ne var ki yeni tespitlerimize göre, ihtifalci Mehmed Ziyâ Balaban'la ilgili *Tanin Gazetesi*'ndeki bilgisi (s. 2-3) bu ikincil kaynaktan değil, aynı gazetede Efdaleddin Bey tarafından doğrudan: بارله تئوس “*Bârletiyûs*” ismiyle anılıp kaynak gösterilen (s. 1) Marin Barleti'den direkt nakletmiştir.

244 Balaban Ağa yahut Balaban Beg'in kabrinin “*şâhrâhda*”; yâni “yol üzerinde” bulunduğunu gösteren bu ifâde, *Hadîka*'nın pek çok nüshasında (ör.: İÜ Ktp. TY, nr.: 8872, vr. 32^a, st. 21 / 33^a, st. 1-3 vb.) “*nâ-ma'lûmdur*” şeklinde kaydedilmiştir. Balaban'ın Arnavut halk geleneğinde Hekali köyünde vefât ettiği ve Petrele yakınlarındaki bir türbeye defnedildiği bilgisi (Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev.: Dost Körpe (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2008), 223 vd., 230), ilk kısmı çağdaş yazar Barleti'nin aktardığı şehâdet vak'asıyla uyusmadığından gerçek tarihî bir veri olarak kabul edilemez. *Hadîka*'da geçen ilk ifâde, şehâdetinden sonra naaşı İstanbul'a getirilmiş olması gereken Balaban'ın, yol üzerinde yer aldığı belirtilen kabrinin gerçek kabri, Petrele'dekinin ise bir makam/kabir olduğunu düşündürse de; Cemil Topuzlu'nun 1930 İstanbul yıkımında ne yazık ki bu kabir yol altında kalmış, sonuç itibâriyle ne mescid ne de kabirden geriye en küçük bir iz olsun bırakılmamıştır. Eskiden mescid ve hazire alanının bulunduğu yerde şimdiki “Harîkzedeler Sokağı” vardır.

245 Ayvansarayî Hüseyin Efendi, “Balabân Ağa Mescidi der-*Qurb-ı Şehzâde Câmi* 'i”, *Hadîkatü'l-Cevâmi* 'i, İÜ Ktp. TY, nr.: 202, 67, st. 15-18; TY, nr.: 2434, vr. 35/2, st. 9-11; TY, nr. 8868, vr. 25^b, st. 17 / vr. 27^a, st. 1-3; TY, nr.: 8872, vr. 32^a, st. 21, 33^a, st. 1-3; TY, nr.: 8870, vr. 25^a, st. 12-14; TY, nr. 8871, vr. 34^a, st. 2-3; TY, nr. 9593, vr. 20^b, st. 22-23; Süleymaniye Ktp. Bağdadlı Vehbî, nr.: 1318, vr. 24^a, st. 14-15; Es'ad Efendi, nr.: 2247, vr. 29^b, st. 15-16; Es'ad Efendi, nr.: 2248, vr. 19^a, st. 20-21; Fatih, nr.: 4320, vr. 28^a, st. 10-11; Yazma Bağışlar, nr.: 291, vr. 20^b, st. 24-27; Köprülü Ktp. Mehmed 'Âsım Bey, nr.: 381, vr. 33^b, st. 3-6; Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr. 925, vr. 19^b, st. 3-5; Ali Emîrî, Tarih, nr.: 926, vr. 29^b, st. 18-19 / vr. 30^a, st. 1-2; Berlin Staatsbibliothek, MS Orient Quart, nr.: 1047, vr. 27^a (s. 52), st. 2-4; Berlin Staatsbibliothek, HS Or. 8201, vr. 29^b, st. 10-12; Uppsala Universitatbibliothek, nr.: 673, vr. 32^a, st. 16-18; (İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1281/1865), I, 62. Sidkî-zâde Ahmed Reşid'in *Hadîkatü'l-Cevâmi* 'i *Hâşşiyesi*'nde ilâveten şu kayıt vardır: “*Balabân Ağa Mescidi: Vâkıfı, ricâl-i Fâtih* 'den mezbûr -رحمه الله-”. Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr. 928, vr. 10^b, st. 26-27.

246 BOA, TD, nr.: 251, 287; Barkan-Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 153-154. Sultan III. Selim devrinin sonlarında, 17 Zil'ka'de 1219/17 Şubat 1805'te Balaban Ağa Mescidi imâmetinin vazîfeyi icrâya lâyık başka birine devri için şöyle bir 'Arz-ı hâl yazılıp sunulduğu dikkati çeker: “*Der-i devlet-mekine 'arz-ı dâ'î-yi kemineledür ki; İslâmbôl'da Eski-oğalar kurbında Balabân Ağa Mescidi-i şerif*'inde vazîfe 'i mu'ayyene ile imâm olan Hâfîz Muşâfâ Efendi ibn 'Osman hûsn-i rîzâsiyle ledâ'l-ımtihân istiħkâkı

Bu mescidin daha önceleri kilise olduğu bilinmekte idiye de, 1660-1782 aralığında gerçekleşen dört İstanbul yangınında yeniden inşâ ettirilen ve 23 Temmuz 1911 yangınına kadar varlığını sürdüren ana binâ, bu son yangından sonra yirmi yıla yakın bir süre harap ve perişan hâlde bırakılarak, nihâyet 1930'da Vakıflar İdaresi tarafından kalıntıları enkazcılara satılıp tamâmen ortadan kaldırılmış; İstanbul Müzeler İdâresi'nin üç gün boyunca yaptığı kazı sırasında temel seviyesinde altı mezarlı bir odanın çıkması sonucu, kadîm binânın aslında bir hıristiyan mezar yapısı iken sonradan “şapel”e dönüştürüldüğü anlaşılmıştır²⁴⁷. Balaban Ağa'nın doksan yıla yakın bir süre önce yok edilen mescidinin 'Alemdâr Hasan Ağa ile “*On Sekiz Sekbanlar*”ın kabirlerine çok yakın oluşu, onun eski başkent Edirne'den beri 'Alemdâr Baba Hasan'la devâm eden bağlantısına paralel olarak, kuşatmanın son anlarında da onu tâkiben burca tırmanan “*Otuz sekbân*” arasında yer aldığını ve birbiriyle alâkasız sınılan tüm bu târihî kişilik ve zümrelerin aralarındaki sıkı bağlantıyı yeterince ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki tarihî sentezden yola çıkılarak, Balaban Beg'in sanıldığı gibi İstanbul'un fethinde burçlara ilk sancağı diken kişi değil, Hasan Ağa'yı tâkiben Romanos burcuna tırmanıp toplu hâlde şehîd olan “*Otuz sekbân*” arasından surları aşip şehre girmeyi başaran ilk kişi olduğu sarâhatle tespit edilebilir. Alemdâr Hasan Ağa, emrindeki “*On Sekiz Sekban*”ın şehâdetlerini müteakip, burca ilk sancağı dikmeyi başardıktan hemen sonra şehâdete ermekle “Fethin en büyük ve en şanlı şehîdi” olarak târihte yerini alırken; Balaban Beg ise burca çıkan bu grup arasında şehre giren “Sekban”ların ilki olduğu için Fâtih'in vaadi gereği sonradan “Sekbanbaşı”lığa yükseltilmiş ve tarihî kayıtlara “*Surlara çıkıp şehre girmeyi başaran ilk yeniçeri*” olarak geçmiştir.

2. Çingene Livâsı Sancak Beyi Canbâz Mustafâ Beg

Tartışmalarda ismi gündeme getirilen ikinci Osmanlı askeri olan “Mustafa”nın kim olduğu ve son hücum sırasında tam olarak ne yaptığı konusuna gelince; kuşatma ânında Bizans saflarında savaşıyan birinin anlatılarını içeren Romence bir kronikte “flaborariu” = “*Sancak beyi*” olarak anılmasına rağmen,

nümâyân olan Muḥammed Efendi ibn 'Osmân'a ferâğ ve kaşr-ı yed ve tezkiresini teslim itmekle emânet-i mez-kûre vazîfe '-i mu 'ayyenesiyle mezbûruñ kaşr-ı yedinden bâ 'iş-i 'arz-ı 'ubûdiyyet mezbûr Muḥammed Efendi dâ 'ilerine tevcih ve yedine berât-ı şerif-i 'âlî-şân şadağa ve ilşân buyurılmağ recâsiyle pâye '-i serir-i a 'lâya 'arz u 'lâm olundu. Bâkî emr Ḥazret-i veliyyü'l-emründür. Fî'l-yevme's-sâbi '-i 'aşere min Zî'l-ka 'deti's-şerife, sene tis 'a 'aşereti ve mi 'eteyn ve elf. el- 'Abdü'd-dâ 'î Emîn-zâde Muḥammed Emîn el-kâdî bi-dâriü'l-hilâfeti'l- 'aliyye.” (BOA, C.EV. nr.: 606/30752)

247 Konu ile ilgili iddiâ ve tartışmalar için, bk. Semavi Eyice, “Balabanağa Mescidi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, II, 1948. Ayrıca bk. Eyice, “Balaban Ağa Mescidi”, *DİA*, V, 2.

tarihî gerçekliğe tamâmen aykırı olarak aynı zamanda Anadolu'nun "baclero-bei" = "Beylerbeyi" de olduğu öne sürülen ve "înpotriva Pighiei și locului celui de aur" : "Pege kapısı (Silivrikapı) ile Altınmeydan önünde" savaştığına işaret edilen Mustafa, devâmında belirtildiğine göre; "Mai în 28... între carii era cinci Turci mari de stat și groaznici la vedea" : "28 Mayıs'ta... çok yüksek boylu ve korkunç görünüşlü beş Türk"le birlikte Silivrikapı burcuna hücum ederek Grekler'le kanlı bir çatışmaya girişmişti²⁴⁸. İddiâcıların Ulubatlı Hasan'ın *Romanos (Topkapı) Burcu*'na çıkışına alternatif sandıkları bu olay, anonim yazarın açıkça belirttiği üzere fetihten bir gün önce gerçekleşmiş olduğundan burçlara sancak dikme vak'ası ile hiçbir şekilde alakalı değildir.

Buna göre kesin olarak "Porta tis Pighi / Silivrikapı" önünde savaşan Anadolu beyleri arasında yer alan "Mustafa Beg", aşağıdaki satırlardan açıkça anlaşılacağı üzere; ertesi gün gerçekten de burcu aşmayı ve askerleriyle *Romanos* burcunun arkasına kadar ilerleyip orada imparatorla çatışmayı başarmıştı:

"Amestecându-se Grecii cu Turcii, să făcu cumplită tăiare, însă Turcii, înfricoșindu-se, fugiră la zidul cel stricat. Atuncea flaborariu Mustafă al Răsăritului, fiind mare de trup și viteaz, chiotind cu toată puterea Răsăritului, și alergând, răsipi puterea greacă și să repezi cu sulița asupra pravoslavnicului înpărat. Iar înpăratul să apără cu pavăza, și lovindu-l cu paloșul, îi despică capul în doao al lui flaborariu, iar Turcii începură toți a-l jâli, zicând: 'O flaborariu, flaborariu!'"²⁴⁹

"Orada Türkler ve Grekler arasında büyük bir katliâm ve mübâreze vukû'a geldi. Fakat Türkler korkarak gediğe doğru kaçtılar. O zaman dev boylu ve çok cesur olan Doğu flambulario'su Mustafa müessir nâralar atarak ve bütün Anadolu askerleri ile koşarak Grek kuvvetlerini dağıttı; mızrağı elinde, ortodoks İmparatorun üzerine atıldı. Fakat İmparator kalkanı ile darbeye karşı koydu, sonra iki yüzlü kılıcı ile beylerbeyinin başını ikiye böldü. Bütün Türkler 'Ah flambulario, flambulario!' diyerek ağlayıp acındılar."²⁵⁰

248 Iorga, "Une Source Négligée de La Prise de Constantinople", 24-26; Jorga, "İstanbul'un Zaptı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak", 139-140. Çağdaş müverrihlerden Tursun Beg ve İbn Kemâl'in açıkça belirttikleri üzere, bu dönemde Anadolu Beylerbeyi ve ordu kumandanı Mustafa Beg değil, İshak Paşa'dır. Krş. Tursun Beg, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, 50-51; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i 'Osmân*, VII. Defter (Tıpkıbasım), 46.

249 Nicolae Iorga, "Une Source Négligée de La Prise de Constantinople", 27.

250 Jorga, "İstanbul'un Zaptı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak", 142-143. Bu bilginin özeti bu kronikten daha sonra yazıldığı anlaşılan Nestor İskender'in kroniğinde de herhangi bir isim belirtilmeden zikredilmiştir: Nestor İskender, *The Tale of Constantinople (of its Origin and Capture by the Turks in the Year 1453)*, çev.: W.K. Hanak-M. Philippides, (New York: 1998).

Mustafâ Beg'in cephesi Osmanlı askerinin burca çıkıp şehre girdiği ilk kapı olan *Hagios Romanos/Top-kaşusu* tarafı değil, Anadolu ordusunun konuşlandığı ikinci giriş noktası olan *Silivrikapı (Porta tis Pighi)* tarafı olduğuna göre, onun Ulubatlı Hasan'dan önce şehre ilk giren kişi olup-olmadığı üzerinde tartışmaya gerek yoktur. Çağdaş müverrihlerden İbn Kemâl *Silivri-kapı* burcuna dikilen sancağın ilk değil, *Top-kaşusu*'ndan sonra dikilen ikinci Osmanlı sancağı olduğuna; üçüncü ve diğer sancakların ise *Edirnekapı (Porta Harisius)* ve çevresinde dalgalandırıldığına: "*Silivri-kaşusu cānibinden Anaṭoli 'askeri ve Edirne-kaşusu tarafından Rūm-ili leşkeri dahı hücum idüp, gülgün sancaqlarla divār bedenlerini kenār-ı gerdüne dönderüp tebāşir-i şubh-ı zāferi hüveydā idtiler.*" cümlesiyle açıkça işâret eder²⁵¹. Dolayısıyla yukarıdaki rivâyetlerde Mustafa Beg'in *Porta Pighi/Silivrikapı*'dan içeri girdiğine işâret edilmesi, onun Alemdâr Baba Hasan'a alternatif sayılamayacağını kesin delilidir. Dağınık, belirsiz ve abartılı anlatımı nedeniyle çoğu kez olayların aslî niteliğini değiştiren, siyâsî bir amaç ve dinî bir taassupla imparatoru ve şehri savunan Grekler'i yüceltmek için uydurulmuş düzmece tasvir ve hikâyeler de içeren, kimi noktalarında bâriz yalanlar bulunduğu için çok dikkatle kullanılması gereken bu destansı edebî metni, Sfrancis'in konu ile ilgili en orijinal ve en nitelikli tasvirleri içeren kroniği ile kıyas dahi etmeye imkân yoktur. Nitekim imparator tarafından Mustafa'yı "*ikiye bölünmüş*" gösteren bu uydurma hikâyenin tam aksine, çağdaş belgeler onun fetihten sonra da uzun bir süre yaşadığını göstermektedir.

Her hâl ü kârda Silivrikapı'dan içeri giren Anadolu birliğinin kumandanı olduğu açıkça anlaşılan *Mustafâ Beg*'in fetihten sonraki yaşamı ve tâyin edildiği vazifeler hakkında karşımıza çıkan en erken kayıt bizzat Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesinin içinde yer alır. Fâtih'in İstanbul'da 864-875/1460-1471 yılları arasında tanzim edilen vakıflarının kayıtlı bulunduğu bu vakfiyenin Arapça aslı nüshasında, 864/1460 yılı civârında Mustafa Beg'in Silivrikapı yakınlarındaki mülk alanına yapılan orijinal bir atıfta: *وبملك مصطفى سوباشى زعيم* *الراجلين "Yayalar za'îmi (komutanı) Sü-başı Muştafâ mülkü"*²⁵²; metnin Türkçe tercümesinde ise: "*İki tarafı 'Cānbāz' demekle ma'rūf 'Muştafâ Sü-başı' nām kimesne mülki...*" ifâdeleriyle²⁵³, Mustafa Beg'in daha önce -Romence kroniğe paralel şekilde- kuşatmada *زعيم الراجلين "yayalar-başı"* olarak Silivrikapı tarafındaki Anadolu yaya ordusuna kumanda ettiğine, bilâhare İstanbul sü-başılığına tâyin edildiğine ve bu dönemde "*Cānbāz*" lâkabı ile bilindiğine ayrı ayrı gönderme yapılmıştır. Behiştî'nin babası "*Karışdırân Süleymân Beg*"ın

251 İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i 'Osmân*, VII. Defter (Tıpkıbasım), 63-65.

252 *Fâtih Sulṭân Mehmed Vakfiyesi*, Arapça Vakfiye (864/1460), TADB, Rulo nüsha, st. 632.

253 *Fâtih Sulṭân Mehmed Vakfiyesi*, Türkçe Tercüme (867-875/1463-1470), VGMA, nr.: 1373, 89.

860/1456 Belgrad seferi öncesi İstanbul sü-başılığında azledildiğine yönelik kaydı²⁵⁴; Canbâz Mustafâ Beg'in *Silivrikapı*'dan yaptığı ikinci girişin ardından *Edirnekapı*'daki büyük gedikten Rumeli askeriyeye şehre girmeyi başaran bu beyin kısa süren vazifesini müteâkip, bu makâma 864/1460'tan daha önceki bir târihte, o sırada Anadolu'da sancak beyi ve doğu ordusu içinde "yaya-başı" olan Canbâz Mustafâ Beg'in atandığına dâir bizlere çağdaş çok önemli bir bilgi perspektifi sunmaktadır.

Canbâz Mustafâ Beg'in XVI. yüzyılın başlarındaki resmî vazifeleri ve faaliyetleri hakkında ise Sultan II. Bayezid'e sunulmuş olan *În 'âmât Defteri*'nde oldukça önemli kayıtlara rastlanır. Bunlardan 23 Rebî'u'l-âhir 910/3 Ekim 1504 günü düşürülen ilk İhsân-ı hümayûn kaydında Mustafâ Beg: ناظر عمارة جديد "Nâzır-ı 'Îmâret-i Cedid" = "Yeni 'Îmâret Nâzırı" sıfatıyla Sultan II. Bâyezid'in İstanbul'da inşâ ettirdiği külliye'nin denetim sorumlusu olarak gösterilmiştir:

"În 'âm	انعام
be-mezkürin, fi 23 Rebî'u'l-âhir sene 910:	بمذكورينفي ٢٣ ربيع الآخر سنة ٩١٠
Muştafâ Beg-i	مصطفی بك
Cân bâz, nâzır-ı 'Îmâret-i	جانبا ز ناظر عمارة
Cedid, der-İstanbul:	جديد در استانبول
Naqdiiye: 5000.	نقدیه ٥٠٠٠
Câme: çatma." ²⁵⁵	جامه: چاتمه

Îmâret tamamlandıktan bir yıl sonra, 4 Şevvâl 913/6 Şubat 1508 günü Sultân'ın huzûruna geldiğini gösteren aşağıdaki kayıta ise Mustafa Beg'den "Çingene Livâsı Emîri" olarak söz edilmiş ve bu gelişinde kendisine Bursa kuşağından bir çatma hil'at hediye edildiği belirtilmiştir:

"Fîşehr-i	فیشهر
Şevvâli'l-mükerrem min şühür-ı sene 913.	شوال المكرم من شهور سنة ٩١٣
În 'âm	انعام
be-mezkürin, fi 4 minhu	بمذكورين في ٤ منه
Muştafâ Beg-i Cân bâz mîr-i livâ'-i	مصطفی بك جانبا ز مير لواء
Çingene der-vaqt-i reften.	چنگنه در وقت رفتن
Câme-i çatma-i Burûsa, şevb." ²⁵⁶	جامه چاتمه برسهبوب

Çingene Sancağı (لواء چنگانه / *Livâ'-i Çingâne*) Rumeli sancakları içeri-

254 Behiştî Ahmed Çelebi, *Vâridât-ı Sübhânî, es-Sifrû's-Sâbi'*, vr. 164^b.

255 *Defter-i İn 'âmât*, vr. 38a / 77.

256 *Defter-i İn 'âmât*, vr. 122b / 255.

sinde *Kırkkilise/Kırklareli* merkez olmak üzere; *Eski-hisâr-ı Zağra*, *Hayrabolu*, *Ma'lkara*, *Döğence-ili*, *İncügez*, *Gümülcine*, *Yanbolu*, *Pınar-hisâr*, *Pravadi*, *Di-metoka*, *Ferecik*, *İpsala*, *Keşân ve Çorlu* gibi geniş bir coğrafyayı içine alıyordu.²⁵⁷ “Çingene begi”, “Çingene Sancağı-begi” ya da *میر قبطیان* “*Mîr-i Kibîyân*” olarak adlandırılan bu sancağın beyleri, bölge halkından Örfivergileri tahsil edip merkeze ulaştırmakla yükümlü olup, İstanbul Çingeneleri üzerinde de nüfûz sâhibi idiler. Daha önce Anadolu’da küçük bir sancağa atanan Canbâz Mustafa Beg’in, fetihle Silivrikapı’dan içeriye giren yeniçerilere öncülük etmesi ve Romanos burcunun ardında imparatorla savaşım mücâdeleye girişmesi, sü-başılığının ardından Rumeli’de bu kadar geniş bir livânın kendisine verilmesine sebep olmuştur.

Aynı yıl (913/1508) Zi’l-ka’de ayının 17’si (19 Mart) günü Mustafa Beg’in kızının vefâtı üzerine Sultan II. Bâyezîd ona tâziye dileklerini iletmiş ve berâberinde kendisine yine Bursa çatmasından bir hil’at vermiştir:

“Fî Şehr-i Zilka’de-i Sene 913	فیشهر ذنالقدھسنه ۹۱۳
În’âm be-mezkûrîn, fî 17 minhu:	انعام بمذکورین فی ۱۷منه
Tevcih-i	توجیه
ta’ziyye’-i Muştafâ Beg, mîr-i livâ’-i	تعزیه مصطفی بك میرلواء
Çingene ki duhteres müteveffâ şod, fî 19 minhu:	چنگنه كه دخترش متوفی شد فی ۱۹منه
Câme’-i çatma’-i Burûsa, şevb.” ²⁵⁸	جامه چاتمه برسه ثوب

Canbâz Mustafa Beg’in 3 Rebî’u’l-âhir 916/10 Temmuz 1510 târihinde gerçekleşen büyük Marmara depreminden yirmi gün sonra, 23 Rebî’u’l-âhir 916/30 Temmuz 1510 günü Sultan’dan aldığı ihsânın miktârını bildiren aşağıdaki kayıt ise, onun bu sırada İstanbul’un tâmiri işiyle vazifeli bulunduğunu göstermektedir:

“Fî Şehr-i Rebî’u’l-âhir Sene 916	فی شهر ربیع الآخر سنه ۹۱۶
În’âm	انعام
be-mezkûrîn, fî 23 minhu	بمذکورین فی ۲۳منه
Muştafâ Beg	مصطفی بك
Mîr-i livâ’-i Çingene ki der-	میرلواء چنگنه كه در
hîdmet-i meremmet-i İstanbûl bûd:	خدمت مرمت استانبول بود

257 Krş. Tayyib Gökbilgin, “Çingeneler”, *İA*, III, 423. Bu noktada Canbâz Mustafa Beg’in soyundan gelen merhum gazeteci ve fotoğraf sanatçısı Mustafa Cambaz’ın da (ö. 2016) büyük atasının Gümülcine’deki kadîm köylerinden birinde yaşayan bir aileye mensup olması, Fâtih ve II. Bâyezîd devrinin önde gelen meçhûl asker ve devlet adamlarından biri olan Mustafa Beg’in neslinin Batı Trakya’da beş asra yakın bir süre kesintisiz devâm ettiğine işâret eder.

258 *Defter-i İn’âmât*, vr. 126a / 262.

Nakdiyye	Câme	جامه	نقدیه
10000.	Çatma' -i Burûsa, şevb. ²⁵⁹	چاتمہ برسہ ثوب	۱۰۰۰

II. Bâyezid'in *În 'âmât Defteri*'nde yer alan Mustafâ Beg'le ilgili en son kayıt, 19 Rebî'ü' -âhir 917/16Temmuz1511'de kendisine yapılmışolan şu atıftan ibârettir:

"Şehr-i Rebî'ü'l-âhir Sene Seb'a 'aşar ve tis'a mî'e	شهر ربیع الآخر سنہ سبع و تسعمائے
În 'âm	انعام
be-mezkûrîn, fi 19 minhu:	بمذکورین فی ۱۹ منہ
Muştafâ Beg	مصطفیٰ بک
Mîr-i livâ' -i Çingene:	میرلوی چنگنہکے
Nakdiyye Câme	نقدیہ جامہ
10000 mişlehü ²⁶⁰	مثله ۱۰۰۰

Bundan sonra 933/1527 yılına kadar devâm etmesine rağmen²⁶¹, *Defter*'in kalan kısmında Canbâz Mustafa Beg'le ilgili hiçbir ihşan kaydı yer almaz. İmparatoru yüceltme amaçlı hikâyeler içeren *Romence Kronik*'teki efsânevî kurgular istisnâ edilirse, Mehmed Süreyyâ'nın bir XV.-XVI. yüzyıl kaynağından aktardığı aşikâr olan rivâyetinde ölümünün şehâdet olarak gösterilmesinden hareketle, onun bu târihten çok kısa bir süre sonra şehid düştüğünü tahmin edebiliriz. 1511 Temmuz'undan kısa bir süre sonra gerçekleşen ve Mustafâ Beg'in emâret alanına yakınlığı ile dikkati çeken yegâne savaş, bir sonraki ayda Edirne Uğraşdere yakınlarında Sultan II. Bâyezid'le Şehzâde Selim orduları arasında meydana gelen savaştır. Canbâz Mustafâ Beg muhtemelen işte bu savaşta, bölge livâ emîri olarak Sultân'ın ordusunun en ön safında, doksan yaşını geçmiş bir pîr-i fânî olduğu hâlde savaşırken şehid düşmüş olmalıdır.

953/1546 târihli *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*'ndeki kayıtlara göre; Canbâz Mustafâ Beg'in biri Silivrikapı yakınlarında, Cerrahpaşa'daki *Canbâziyye Mahallesi*'nde²⁶², diğeri ise Kocamustafapaşa'da olmak üzere iki mescidi ve bir medresesi vardı²⁶³. İçinde Canbâz Mustafa'nın kabrinin de bulunduğu Koca-

259 *Defter-i İn 'âmât*, vr. 202a / 394.

260 *Defter-i İn 'âmât*, vr. 231a / 451.

261 *Defter-i İn 'âmât*, vr. 273^a / 536.

262 " محله مسجد مصطفیٰ بک بن عبد الله الشہیر بجانیاز مصطفیٰ " : "*Maħalle* -i Mescid-i Muştafâ Beg bin 'Abdu'llâh eş-şehîr bi-Cânbâz Muştafâ", BOA, *Tapu Tahrîr Defteri*, nr.: 251: 642, 670 vd.; Barkan-Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri*, 356-357, 371 vd.; Koçu-Akbay, "Canbaziye Mahallesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 3366-3367. Mahalle Fâtih'te, Samatya tarafında olup günümüzde hâlâ aynı ismi taşımaktadır.

263 *Defter*'de belirtildiğine göre Canbâz Mustafa Beg'in Cerrahpaşa'da, Silivrikapı yolu üzerinde yaptırdığı *Canbâziyye Mescidi* ile yanbaşında inşa ettirdiği *Canbâziyye Medresesi* ve Kocamustafapaşa'da

mustafapaşa'daki mescid²⁶⁴, hazîresinde pek çok ünlü Osmanlı entelektüelinin yattığı Silivrikapı yönündeki mescidle²⁶⁵ birlikte bir dönem kadro dışı bırakılmış ve bakımsızlıktan harâbeye dönüşmüşse de²⁶⁶, daha sonra yeniden inşâ ettirilip tekrar açılarak ibâdete uygun hâle getirilmiştir.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi *Hadîkatü'l-Cevâmi* 'sinin ilk cildinde Hasan Ağa ve Balaban Ağa'nın Horhor ve Laleli'deki mescidlerini tasvir ettiği gibi; Canbâz Mustafâ Beg'in kendi adıyla anılan iki mescidine de işâret ederek, her ikisinin kendi zamanındaki durumları hakkında kısaca bilgi vermiştir.

Nitekim onun Kocamustafapaşa yakınlarında inşâ ettirdiği ve bilâhare hazîresine defnedildiği, lâkabına atfen "*Canbâziyye Mescidi*" adıyla anılan mescidi hakkındaki kaydı şöyledir:

"Canbâziyye Mescidi der-*Ḳurb-ı Ḳoca Muştafâ Paşa* / 19:

Bânisi Muştafâ Ağadur, kabri dahı andadur. Bir mescidi dahı gelse gerekdür; maḥallesi dahı vardur."²⁶⁷

aynı adla anılan diğer mescidi adına *Mevlânâ Ḥamza bin Yûsuf* tarafından ortaklaşa düzenlenen ilk vakfiye Cemâziye'l-ülâ 917/Temmuz 1511 târihini taşımaktaydı. Mustafa Beg'in vakıfları İstanbul'da Dikilitaş, Edirnekapı, Kumkapı ve Silivri; Anadolu'da Bursa; Rumeli'de Edirne, Filibe ve Vize'de bulunan vakıf mülklerini içine alıyor, yılda toplam 28.267 akça gelir getiriyordu. Krş. BOA, *Ṭapu Tahîrîr Defteri*, nr.: 251 / 642, 670 vd.; Barkan-Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahîrîr Defteri*, 356-357, 371 vd. Canbaz Mustafâ'nın baba adının *عبد الله 'Abdu'llâh'* olduğunu gösteren vakfiyesinde, -tıpkı Ulubatlı Baba Hasan Ağa gibi- onun da faaliyet alanı olan İstanbul ve Edirne dışında Bursa'da da vakıfları bulunduğu belirtilmesi; Canbâz Mustafâ'nın da aslen Bursa'lı olup, Ulubat Gölü'nün kuzeybatısında yer alan Karacabey'e bağlı "Canbaz" köyünden çıkmış olma ihtimalini kuvvetlendirir.

264 Koçu-Akbay, "Canbâziyye Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 3367-3368; Ekicigil, "Canbâziyye Mescidi", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, III, 1326.

265 Silivrikapı yolu üzerindeki bu mescidin hazîresinde başta *Sûr-nâme* müellifi meşhur şâir Sünbül-zâde Seyyid Vehbî olmak üzere, Keçeci-zâde ailesinin önde gelenlerinden 'İzzet Molla, Sâlih Bey, 'Atâ'u'llâh Bey ve Kâzım Bey gibi ünlü şahsiyetlerin kabirleri yer almaktadır. Koçu-Akbay, "Canbâziyye Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 3367-3368; Ekicigil, "Canbâziyye Mescidi", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, III, 1326.

266 İçi ahşap, dışı kârgir olan ve üzerinde kiremit çatı bulunan Cerrahpaşa'daki mescid 1940 yılında kadro dışı bırakılmış; 1962'de arsası üzerinde sadece dört duvar, bir çatı ve yıkık bir minâre kaidesi kalmıştı. Tamâmen ahşap olarak inşâ edilen Kocamustafapaşa'daki diğer mescid ise zamanla bakımsızlıktan harap olup çökmüş, bilâhare 1953 yılında üzerine kare plânlı basit yeni bir mescid inşâ edilmiştir. Krş. Koçu-Akbay, "Canbâziyye Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 3367-3368; Ekicigil, "Canbâziyye Mescidi", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, III, 1325-1326.

267 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi* 'i, İÜ Ktp. TY, nr.: 202, 81, st. 22-24; TY, nr.: 2434, vr. 41b, st. 21 / 42a, st. 1; TY, nr. 8868, vr. 33b, st. 3-4; TY, nr.: 8872, vr. 39b, st. 4-6; TY, nr.: 8871, vr. 39b, st. 19 / vr. 40a, st. 1; TY, nr. 9593, vr. 26a, st. 14-15; Süleymaniye Ktp. Bağdadlı Vehbî, nr.: 1318, vr. 29b, st. 20-21; Es'ad Efendi, nr.: 2247, vr. 38a, st. 15-16; Fatih, nr.: 4320, vr. 35a, st. 2-3; Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 925, vr. 24b, st. 5-6; (Matba'a-i 'Âmire, 1281/1865), I, 76-77. In 'âmât Defteri'nde yer alan bir lîhsân-ı hümâyûn kaydında Mescid'in vakıf tevliyetini Mevlânâ Şeyh Kâdî Muhyiddîn'in elinde bulundurduğu açıkça zikredilmiştir: *في شهر ذي الحجة سنة ٩١٤ ، تصدق بمذکورين في ٦ منه ؛ شيخ محبى الدين قاضى در مسجد جانباز مصطفى ، ٥٠٠* *fi Şehr-i Zîl-hicce sene 914, Taşadduk be-mezkûrin, fi 6 minhu: ...Şeyh Muhyî'd-din kâdî-i der-Mescid-i Cânâz Muştafâ, 500.* (vr. 157b / 325)

Buradaki اغا “Ağa” unvânının, Mehmed Süreyyâ'nın çağdaş bir kaynaktan aktardığı Canbâz Mustafâ'nın “Sekbân-başı”lık dönemindeki vasfını nitelediği âşikârdır. Müellif onun Hasan Ağâdan önce, II. Murad döneminde Sekbân-başı olduğunu zikrettiği yerde unvânını بك “Beg” olarak zikretmekle, daha sonra sancak beyliğine atandığından haberdar olduğunu açıkça göstermesine rağmen, Ayvansarâyî buradafetihten önceki eski unvânına odaklanarak onu Edirne'deki vasfı olan اغا “Ağa” nisbesiyle zikretmiştir.

Canbâz Mustafâ Beg'in, üzerinde yalnız milâdî “1465” târihi bulunan Latin harfli mermer mezar taşı üzerinde: “*Merhûm Canbâz Mustafâ'nın rûhuna Fâtiha / 869 (1465)*” isim ve târih ibâresine yer verilmiştir²⁶⁸. Ancak onun 1511 yılı yazına kadar yaşadığını gösteren yukarıdaki çağdaş kayıtlara bakılırsa bu târihin yanlış olduğu kesindir. Onun İstanbul sü-başılığı dönemine tekâbül eden bu târihin aslında Canbâz Mustafâ'nın mescidini inşâ ettirdiği târih olup, daha sonra sehven “ölüm târihi” şeklinde şâhideye geçirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Mustafâ Beg'in Cerrahpaşa yakınlarında inşâ ettirdiği diğer mescidinden ise *Hadîkatü'l-Cevâmi* 'de şu ifâdelerle söz edilmiştir:

“Canbâziyye Mescidi” -i Diğer der-Şurb-ı Cerrâh Paşa / 32:

Bânisi ba'de-mâ (/muqaddemâ) diğer mescidinde yazılmışdur. Minberini sâbîkâ İzmîr Gümrükçisi Fevrî Aḥmed Efendi vaz' eylemişdür. Meşhûr Seyyid Hüseyin Vehbî Efendi daḥı anda medfundur, Hale-bden ma'zûldür.

Eyyübî Necib Efendi târiḥ dimişdür:

Târîḥ: ‘O Vehbî-yi hüner-pîşe cihândan gitti’ / 1149

Maḥallesi yokdur.”²⁶⁹

268 Ünver, “İstanbul’un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar”, 241. Reşat Ekrem Koçu *İstanbul Ansiklopedisi*’nde, Recep Kicigil de muhtemelen onu tâkiben *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*’nde Canbâz Mustafâ'nın Kocamustafapaşa'daki mescidinin hazîresinde yer alan mezar taşının 890 (m. 1485) târihini taşıdığını, hattâ özellikle Kicigil bundan hareketle 917/1511 târihini taşıyan vakfiyesinin vefatından 27 yıl sonra kayıt altına alındığını belirtir ki, bu bizim onun ölüm tarihi olarak yukarıda *in ‘amât Defteri*’ndeki kayıtlardan ulaştığımız sonucu kesin olarak te'yid eder. Krş. Koçu-Akbay, “Canbâziyye Mescidi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 3367; Kicigil, “Canbâziyye Mescidi”, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, III, 1326. Bununla birlikte Kicigil müellifin biyografisine ayırdığı “Canbaz Mustafa” başlıklı kısa maddede, mezar taşındaki târihi bir önceki maddede verdiği târihle çelişecek şekilde, muhtemelen Ünver'i tâkiben yukarıdaki gibi yine “869” olarak gösterir. Bu târihlerin hilâfına Mustafa Beg'in tam vakfiyenin düzenlediği ay ve târihte Edirne taraflarında şehid olması gerektiğini yukarıda in'am kayıtları ışığında göstermiştik. Bu târihi senteze göre öne sürüldüğü gibi vakfiyenin târihinde herhangi bir gecikme olmayıp, vakfın bânisinin vefâtından hemen sonraki günlerde düzenlendiği kesin olarak söylenilebilir.

269 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi* 'ü, İÜ Ktp. TY, nr.: 202, vr. 83^b, st. 25-29 / vr. 84^a, st. 1-2; TY, nr.: 2434, vr. 43^a, st. 10-14; TY, nr. 8868, vr. 35^a, st. 1-4; TY, nr.: 8870, vr. 32^a, st. 17-22; TY, nr.: 8872, vr.

Canbâz Mustafâ Beg'in vaktiyle İstanbul'da, Cerrahpaşa'daki mescidinin bitişiğinde yer alan medresesinin de²⁷⁰yine *În 'âmât Defteri'*'ne düşürülen kayıtlardan; ölümünden birkaç yıl öncesine kadar, 912-913/1506-1507 yılları arasında bir ilim merkezi olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır²⁷¹.

Bu çağdaş resmî kayıtlara dayanılarak, Canbâz Mustafâ Beg'in çatışma sırasında imparator tarafından öldürüldüğü yönünde kronikte yer alan yukarıdaki hikâye ve onun 869/1465'te öldüğüne yönelik mezar taşında yer alan ibârenin gerçek ölüm târihini temsil etmediği; bilâkis çağdaş resmî kayıtlara göre Mustafâ Beg'in 19 Rebî'ul-âhîr 917/16 Temmuz 1511'de ihsan aldıktan muhtemelen çok kısa bir süre sonra, yukarıda belirttiğimiz üzere; Şehzâde Selim'le babası Sultan Bâyezîd arasında 8 Cemâziye'l-evvel 917/3 Ağustos 1511 günü Edirne Uğraşdere'de gerçekleşen savaş sırasında, doksan yaşının üzerinde iken Sultân'ın safında çarpışırken şehid düştüğü tahmin edilebilir.

3. İstanbul'un İlk Sü-başı Karışdırân Süleymân Beg:

Ulubatlı Baba Hasan'ı yok sayanlardan bâzılarının onun yerine en kuvvetli aday olarak öne sürdükleri üçüncü isim ise, Osmanlı kroniklerinde İstanbul'un ilk "sü-başı"sı olarak zikredilen Karışdırân Süleymân Beg'dir. Fetih sırasında Rumeli sancak beylerinden olan Karışdırân Süleyman Beg'in biyografisine ışık tutacak sınırlı bilgiler; Arşiv belgeleri ve Sicil defterlerine, fetihle ilgili çağdaş kaynaklara ve II. Bâyezîd dönemi şâir ve müverrihlerinden olan oğlu Behiştî Ahmed Çelebi'nin *Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı 'Osmânî* adlı eserinin "VII. Cild"indeki kayıtlarına dayanır²⁷².

40^b, st. 21 / vr. 41^a, st. 1-5; TY, nr.: 8871, vr. 41^a, st. 14-17; TY, nr. 9593, vr. 27^a, st. 17-20; Süleymaniye Ktp. Bağdadlı Vehbî, nr.: 1318, vr. 30^b, st. 20-21 / vr. 21^a, st. 1; Es'ad Efendi, nr.: 2247, vr. 40^a, st. 1-5; Es'ad Efendi, nr.: 2248, vr. 25^a, st. 7-10; Fatih, nr.: 4320, vr. 36^b, st. 1-4; Millet Ktp. Ali Emîri, Tarih, nr.: 925, vr. 25^a, st. 25 / vr. 25^b, st. 1-3; Ali Emîri, Tarih, nr.: 926, vr. 38^b, st. 11-14; (Matba'a-i 'Âmire, 1281/1865), I, 79.

270 Bk. Recep Kicigil, "Canbaz Mustafa Medresesi", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, III, 1326.

271 *În 'âmât Defteri'*'nde 19 شعبان سنة ٩١٢ ١٩ Şa'ban sene 912" (4 Ocak 1507) ve "8 Rebî'ul-âhîr sene 913" (17 Ağustos 1507)'de مولانا، مدرس مدرسة جانباز مصطفى در استانبول: "Mevâlî-i İstanbul'a verilen "În 'âm'lar arasında Cânâz Mustafâ Beg medrese ve müderrisine ilişkin şu kayıtlar dikkati çeker: تصدق در استانبول: "Mevlânâ, müderris-i Medrese-i Cânâz Muşafâ der-İstanbul, 1000." (vr. 96^b / 203; vr. 109^a / 228). 10 Cemâziye'l-âhîr 915/25 Eylül 1509'da deftere geçirilmiş bir başka "taşadduk" kaydı için, bk. *În 'âmât Defteri*, vr. 172^b / 349. Ne var ki bunlardan hiçbirinde müderrisin kim yahut kimler olduğu belirtilmez. Kicigil'in tespitlerine göre; *Canbâz Mustafâ Medresesi*'nde vaktiyle Gazâlî-zâde Abdullah Efendi, Geylânî Mehmed Efendi ve Dizdar-zâde Şeyh Ahmed Efendi gibi meşhur isimler müderrislik yapmıştı ("Canbaz Mustafa Medresesi", III, 1326).

272 Fâtih'in emriyle şehre Sü-başı tâyin edilen Karışdırân Süleyman'ın biyografisi daha önce şu makalemizde kısaca ele alınmıştı: "Fetih'te Surlara Sancak Diken İlk Rumeli Beyi ve İstanbul'un İlk Vâlisi: 'Karışdırân Süleymân Beg'", *HAİD*, XVI/188 (Mayıs 2009), 43-45. Burada Süleyman Beg'in yaşamı hakkında ana hatlarıyla bilgi verirken, onun umûmî anlamda değil, "Rumeli beylerinden" sancak diken ilk Osmanlı beyi olduğuna dikkati çekerek; farklı cepelerde birbirinden bağımsız savaşan isimlerin birini diğerine alternatif göstermenin isâbetsizliğine daha o zamandan işaret etmiştik. Bu kısa makale

Süleymân Beg'in taşıdığı adın ve “*Karışdırân*” lâkabının ortaya çıkışının²⁷³ nedeni hakkında bizelere yegâne bilgiyi veren Hüseyin Hüsâmeddin'in yazdığına göre; bu Türk devlet adamının dedesinin adı da Süleyman'dı ve o 791/1389'da Sultan I. Murad'ın şehâdeti sonrası Yıldırım'la taht için sa-vaşan Şehzâde İbrâhim'in yanında yer almış, Yıldırım'ın ordusuyla Bursa'ya gelişini panik havası içinde haber verip şehri karıştırdığı için “*Karışdırân*” lâkabıyla anılmış, nihâyet Yıldırım'ın gâlip gelmesi üzerine şehzâde ile birlikte ortadan kaldırılmıştı²⁷⁴. Bilâhare dedesinin adı ve lâkabıyla anılan Süleymân Beg'in, diğer kaynaklarda müverrih Tursun Beg'in kızkardeşiyle evlendiği²⁷⁵ ve bir dönem Fâtih'in defterdarlığını yaptığı bilgileri aktarılır²⁷⁶.

Sultan II. Bâyezîd döneminde ilk Türkçe *Hamse*'yi kaleme almasıyla meşhur olan ve *Vâridât-ı Sübhânî ve Fütühât-ı 'Osmânî*sminde bir de kronik yazan oğlu Behiştî Ahmed Çelebi'nin, eserinin Fâtih dönemini içeren VII. cildinde belirttiğine göre; Süleyman Beg Sultan II. Murad zamânından beri Vize sınırında uç beyi iken, Fâtih'le birlikte Rumeliordu kumandanlarından biri olarak fethe katılmış ve özellikle “*Rumeli beylerinden burca ilk sancağı dikmeyi başaran kişi*” olup, berâberindeki diğer beylere de bu konuda öncülük yapmıştı:

“Evvel Rûm-ili beglerinden hişâr-ı ‘âlî-mikdâra çıkan merhûm-ı mağfûr vâlidüm Süleymân Beg idi dirler. Sulţân Murâd-ı [kudsî]-ni câd zamânından berü iyâleti vilâyet-i Vîze imiş, ol eyyâmda ser-ğadd-i mülk-i ehl-i İslâm imiş; sedd-i sînür idüb memleket muhâfaza idermiş.

lede Ulubatlı Baba Hasan'la ilgili veriler henüz ortada olmadığından, klasik popüler algının etkisiyle sırf “Ulubatlı” oluşuna aldanarak biz de onun “*Anadolu askeri içinde*” bulunması gerektiği yönünde tahmin yürütmüşük ki, şimdi bu ve benzeri tüm hipotezlerin birer yanılığın ibaret olduğu ortaya çıkmıştır.

273 *Qarşdırân* “*Qarşdırân*” isminin bir lâkap mı, yoksa bölge adı mı olduğu konusunda farklı görüşler öne sürülmüşse de, yerleşik tarihi gelenekte memleketin hiçbir zaman ismin önüne geçecek bir lakap şeklinde kullanılmaması, eski rivayetlerin gösterdiği üzere bu ismin aslında bir lakap olduğu ve Kırklareli/Lüleburgaz yakınlarında daha önceleri “*Karışdırân Yaylası*” adıyla anılan bölgenin de (Şimdiki “*Büyükkarıştıran*” ve “*Küçükkarıştıran*” beldeleri) bu ismi Süleyman Beg'in lâkabından aldığı anlaşılır. Nitekim oğlu Behiştî'nin Sultan II. Bâyezîd dönemi *İn ‘âmât Defteri*'nde 909-917/1504-1511 yılları arasında aldığı ihسانlara ilişkin tüm kayıtlarda, adının sonunda babasının adının yerine geçecek bir tarzda: احمد چلبى بن قارشدران “*Ahmed Çelebi bin Qarışdırân*” şeklinde doğrudan bu lâkaba atfita bulunması yukarıdaki tezimizi tarihi açıdan te'vid eder (krş. *İn ‘âmât Defteri*, vr. 24^a / 49; vr. 72^a / 154; vr. 98^a / 206; vr. 110^a / 231; vr. 163^a / 330; vr. 174^a / 352; vr. 199^a / 388; vr. 215^a / 421; vr. 228^a / 445).

274 Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Târîhi*, III, (İstanbul: Necm-i İstiklâl Matba'ası, 1927), 147, 149.

275 II. Bâyezîd dönemine âit *İn ‘âmât Defteri*'ne 12 Rebî'u'l-âhir 906/5 Kasım 1500 günü düşürülen: عادت بوغچه زوجة سليمان بك قارشدران ؛ پوری ۱ ، یکنک ۱ “*Âdet-i Boğça -i zevce -i Süleymân Beg-i Qarışdırân: Pür: 1, Yek-renk: 1*” şeklindeki ilginç kayıt, Karışdırân Süleyman'ın eşine Saray-ı hümayûndan verilmiş hediyelere ilişkin ilginç bir ayrıntı verse de (*Defter-i İn ‘âmât*, vr. 267^b / 524), onun bu eşinin Tursun Beg'in kızkardeşi mi yoksa daha başka bir kadın mı olduğu anlaşılammaktadır.

276 Bursalı Mehmed Tâhir, *'Osmânî Mü'ellifleri*, III, (İstanbul: Marba'a-i 'Âmire, 1333/1917), 82-83.

Ƙudret-i p z -yı taƘd r naşır olup, sancağını ol dilir-i k m-y b eline alup  urşid-i cih n-t b gibi evc-i  sum na çıkar mış. ...Anı görüp s -yir begler dağı iƘd m u ihtim m eyleyüp a' l m-1 nuşret-enc mı b m-1 felek-i a' l ya çıkar dılar; tekb r   tehlil  v zından  aleme velvele  olup zem n    sum na zelzele düşdi."²⁷⁷

Behişti burada babasının umum Osmanlı em rlerinden değil, "R m-ili beglerinden hiş r-ı '  li-mişd ra çıkan" ilk kişi olduğunu açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla onun *Porta Kaligaria/Eğrikapı* ile *Porta Harisius/Edirnekapı* arasında konuşlanıp açılan büyük gedikten²⁷⁸ şehre giren Rumeli ordusunun başında bulunduğu ve diktiği sancağın ise Baba Hasan Ağa ile Mustaf  Beg'den sonra dikilen   nc  Osmanlı sancağı olduğu kesindir.

T ci-z de Ca'fer  elebi *Maħr se 'i  stanbul Feth-n mesi*'nde Karışdıran Süleyman Beg ve peşindeki diğer Rumeli beylerinin *Kaligaria/Eğrikapı* ile *Harisius/Edirnekapı* arasındaki gedikten surlara tırmanıp kale burçlarını kızıl Türk sancaklarıyla donattıkları bu muhteşem  nı şöyle tasvir etmiştir:

"Edirne- apısı c nibinden olan ged kde kıtal iden g ziler kafirlere g lip gelüp, biş-on g zi d v r üzerine  ıķup sanc k dikdi; tekb r   tehlil ve temc d   taƘdis  v zi şer dan ş reyy ya irişdi. Anı görüp her  arafdan begler ve serverler ve  amme' -i leşker, göge şu  d ider du'  -yı m stec b gibi bur ca   ur c idüp kaşa-yı  sum nı gibi hiş r içine d k ldiler."²⁷⁹

Ulubatlı  Alemd r Baba Hasan'la onun neferlerinden Balaban ve bil hare Mustafa Beg'in *Topkapı* ve *Silivrikapı* burçlarına  ıkişlarının ardından, *Edirnekapı* ile *Eğrikapı* burçları arasını Türk sancaklarıyla dolduran bu "biş-on g zi", riv yete bakılırsa kendilerini t kip eden "begler ve serverler"le birlikte umum Türk ordusuna öncülük ederek  stanbul'a asıl büyük girişi bu noktadan gerçekleştirmişlerdi. Çağdaş Rum t rih i Kritovulos'un yazdığına göre, Karışdıran Süleyman ordusuyla bu büyük gedikten şehre girdiği sırada: "Βασιλε ς δ'  στ ς πρ  το  μεγ λου τειχους,  να και   μεγάλη σημαία  η και τ   υνοθημα."²⁸⁰ : "Sultan, Büyük S r (Romanos Burcu)'nun önünde büyük bayrakla sancağın çekildiği noktada bekliyor, olanları seyrediyordu."²⁸¹ Ka-

277 Behişti Ahmed Çelebi, *V rid t-ı S bh n i*, es-Sifri's-S bi', vr. 158^a-158^b.

278 F tihi'n Arapça vakfiyesinde bu bölgenin fetihten sonraki adının "محلة طوب يقو   Top-yıķuđı Maħalle-si" olduğu a ıķa belirtilir (TADB/TKGM, Rulo Vakfiye, st. 555).

279 T ci-z de Ca'fer  elebi, *Maħr se 'i  stanbul Feth-n mesi*,    Ktp. TY, nr. 2634/1, vr. 19^a.

280 Critobul din Imbros, *Din Domnia Lui Mahomed al II*, LXI/2, 140-141.

281 Kritovulos, *Historia/Kritovulos Tarihi*, 228-229.

rıışdıran Süleyman ve yanındaki Rumeli beyleri, “*Heşt-seddin/Sekiz burcun ‘alemdâri*” şehid Baba Hasan Ağa’nın “*Sultân-ı ‘âlem’üñ ‘ak‘alemi*”ni çektiği en büyük burcun ötesindeki Edirnekapı-Eğrikapı burçlarını da kızıl Türk sancaklarıyla donatarak, “Sekiz burç”tan ikisini daha teslim almışlar; büyük gedikten şehre girip tüm burçlarda savunmayı çökerterek fethin önünü açacak nihâî hamleyi de yapıp, Ulubatlı Baba Hasan’ın canı pahasına öncülük ettiği işi başarıyla tamamlamışlardı.

Romanos/Topkapı ve *Porta Pighi/Silivrikapı* burçlarının ele geçirilişi sonrası şehre kara surları tarafında açılan gedikten gerçekleşen bu umûmî girişin ayrıntıları, isim benzerliğinden kaynaklanan küçük bir karıştırma ile²⁸² Anonim Romence kroniğe ve onu izleyen Nestor İskender’in eserine de açıkça yansımıştır. “Süleyman” ortak ismini taşıyor olmaları nedeniyle *Çarışdıran Süleymân*’ı, daha önce azledilen donanma kaptanı *Balta-oğlu Süleymân Beg*’le aynı kişi zanneden her iki çağdaş kaynağa göre; Sultan Mehmed “Paşa Baltauli / Baltavulji” (*Balta-oğlu Paşa*) adlı kumandanına çok sayıda asker vererek bu ikiburç arasında açılan büyük gedikten şehre girmelerini emretmiş; o da Sultân’ın emrini yerine getirerek verilen “*üç bin asker*”le birlikte gedikten içeriye giripfethin nihâî hamlesini gerçekleştirmiştir²⁸³.

Çarışdıran Süleyman’ın açılan büyük gedikten şehre girişi, Canbaz Mustafâ’nın Silivrikapı burcunu ele geçirip sancak dikmesinden daha sonra gerçekleşmekle birlikte, büyük ordunun şehre yaptığı asıl ana giriş mesâbesinde olduğu ve muhtemelen öncesinde ondan daha yüksek bir askerî rütbeyi elinde bulundurduğu için, Fâtih’in: “*muğaddemgedüğe çıkan*” agörevinde terfivaa-di gereği “*sü-başılık*” vazîfesi doğrudan ona tevdi edilmiş²⁸⁴; Canbâz Mustafâ Beg’e ise o an sâdece Rumeli’de daha büyük bir sancak verilmekle yetinilmiştir.

282 Bu karışıklık ve çözümünü için, bk. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 318; a.m.lf., “Menkıbe-Tarih İlişkisinin...”, 259.

283 “Iar, deaca să deșchisă calea călărășilor, atunci Mahamet rânduie pre pașă Baltauli cu multe ceate, iar înpötriva înpăratului usebit trei mii de ostași, poruncindu-le, ori să-l prinză viu, ori să-l ucigă, măcar de vor peri și ei toți.” (Iorga, “Une Source Négligée...”, 27) : “*Sonra süvari kuvvetleri bir geçit açarken Mehmed kumandayı Balta-oğlu Paşa’ya terk etti ve onun emrine pek çok asker tahsis etti. Ve İmparatora karşı -teşebbüsleri esnasında hepsinin mahvolması icabetse bile onu diri veya ölü yakalamalarını emrederek- ayrıca 3.000 asker sevk etti.*” (Jorga, “İstanbul’un Zaptı Hakkında...”, 143. Ayrıca bk. Nestor İskender, *The Tale of Constantinople*, 83-85).

284 Nitekim kayınbirâderi Tursun Beg, şehrin fethinden sonra İstanbul’un ilk sü-başılığı görevinin Sultan Mehmed tarafından bizzat eniştesi Süleymân Beg’e verildiğini te’yid ederek: “*Çarışdıran Süleymân Beg ki, rüzgâr-dide vü kâr-âzmüde beg kişi idi, vâli naşb idüp, [şehrüñ] ma‘mür olması murâd olduğu cihetden lâzım olan meşâlihi işmarladı.*” der (Tursun Beg, *Târîh-i Ebû’l-Feth*, vr. 53^a / 65). Diğer çağdaş kroniklerde yer alan benzeri atıflar için, bk. Tâci-zâde Ca’fer Çelebi, *Mağrûse-i İstanbul Feth-nâmesi*, vr. 22^b-23^a; ‘Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i ‘Osman’dan ‘Âşık Paşa-zâde Târîhi*, nşr.: Âli Beg (İstanbul: Matba’â-i ‘Âmire, 1332), 142; Rûhî Çelebi, *Târîh-i Rûhî*, Oxford Bodleian Library, Marsh, nr.: 452, vr. 128^a; H. Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel, “Rûhî Tarihi”, *Belgeler*, XIV/18 (Ankara: TTK Süreli Yayını, 1992), 449; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, II, 708.

Ancak oğlu Behiştî'nin kayıtlarına bakılırsa Karışdıran Süleyman Beg üç yıl kadar sonra bu görevinden azledilmiş²⁸⁵; 860/1456'dan önce ise onun yerine, sıralama itibâriyle bu vazifeye hak kazanan ikinci kişi olduğu anlaşılan Canbâz Mustafâ Beg tâyin edilmiştir.

Rumeli askeri arasında bulunduğu için, Topkapı ile Edirnekapı arasında açılan gediğin Edirnekapı'ya yakın bir noktasında çarpıştığını ve Rumeli beylerinden o bölgedeki burca ilk sancağı diken kişi olduğunu bildiğimiz Karışdıran Süleymân Beg, sü-başılıktan azledilmesinin ardından oğlu Behiştî'nin isim belirtmeden “‘*âlî sancağ*” diye bahsettiği Bursa şehrinin sü-başılığına tâyin edilmiş, ömrünün son zamanlarına dek burada yaşamaya devâm etmiş²⁸⁶ ve vefâtından sonra Bursa/Murâdiye'de bulunan kitâbeden yoksun türbesine defnedilmiştir²⁸⁷.

Çağdaş Osmanlı müverrihlerinden İbn Kemâl, Tursun Beg ve yukarıda sıraladığımız diğer dış kaynaklarda verilen bilgilerin toplu tenkidi, özellikle İbn Kemâl'in açık ve net ifâdelerle ortaya koyduğu kronolojik sıralamaya göre; ilk sancağın fetih kapısının açıldığı ilk burç olan *Topkapı/Romanos* burcuna “*On Sekiz Sekban*”ı ile birlikte burca çıkmayı başaran “Ulubatlı ‘Alemdâr Baba Ha-

285 Behiştî Ahmed Çelebi'nin Fâtih'in 860/1457 Belgrad Seferi'ni anlatırken düştüğü mühim anekdota göre, babası Süleyman Beg bu seferden önce İstanbul Sü-başılığı görevinden azledilmiş; daha sonra kuşatmada pâdişâha fahrî olarak destek vererek kendisini affettirmiş ve yeniden âli bir sancak tevcih edilerek Bursa Sü-başılığı'na tâyin edilmişti: “*İttifâk, merhûm u mağfûr vâlidüm Süleymân Beg -rahmetu'llâhi 'aleyh- ol zamânda ma'zûl imiş, sayır sancağ beglerinden mümtâz kendü kullarıyla hışâra karib bir yirde konmış. İttifâk, bu ma'reke vü bi-kârda hâzır bulunup, Süleymân-ı zamân Sulţân Muhammed Hân at şalduğı maħalide, yanında hâzır bulunur iki yüz miğdâr hizmetkârlarıyla ol nâm-dâr cenkde şarf-ı iktidâr idüp, gâyetde dilâverlûkler ile şecâ'atin-şehâmetin Hâzret-i Sulţân-ı şâhib-kırân görüp, ol gâvğânûn 'aķabince envâ'-ı ri' âyetler idüp, yine 'âlî sancağ virüp ri' âyetler eylemiş.*” (Behiştî, *Vâridât-ı Sübhânî, es-Sifri's-Sâbi*, vr. 164^b)

286 Karışdırân Süleymân Beg'in fetihten önce yaşadığı Rumeli topraklarında ve İstanbul Sü-başılığı'ndan azledildikten birkaç yıl sonra tâyin edilip ömrünü tamamladığı Bursa'da kendisine ait birçok vakıfları bulunuyordu. XVI. yüzyıla ait bir *Tapu Tahrir Defteri*'nde II. Murad tarafından Vize sancak beyi olduğu dönemde Süleyman Beg'e verilen ve ölümünden sonra ahfâdına intikâl eden, Edirne'deki *agâ محلہ حضر اغا Hızır Ağa Maħallesi*'nde ملك ورثة قرشدران سليمان بك “*Karışdırân Süleymân Beg vârisleri mülkü*”ne yapılmış bir atıf yer alır (BOA, TTD, nr.: 1070, 183). Karışdırân Süleymân'in Bursa'daki vakıfları hakkında ise *Bursa Şer'iyye Sicil Defterleri* ve Arşiv belgelerinde çok sayıda kayıt yer almakta olup, bu vakıflar Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar yürürlükte kalmıştır. Meselâ, bk. *Bursa Şer'iyye Sicilleri, Defter*, nr.: 3979, vr. 3^{a-b} (1086/1675); *Defter*, nr.: 3732/590 (1317/1900); *Defter*, nr.: 4028/377 (1317/1900); *Defter*, nr.: 3726, 19 (1315/1898), vb. Ayrıca bk. Muharrem-Safer 1262/Ocak 1846 târihli *Bursa Evķâfi* listesi, BOA, EV.d.12687.

287 Kitâbesi bulunmaması nedeniyle Karışdıran Süleyman Beg'in dedesine ait olması da ihtimâl dâhilinde görülen bu türbenin fizikî görünümü ve mimârî özelliklerinin kısa bir tasvir için, bk. Mehmed Ziyâ (İhtifâlcî), *İstanbul ve Boğaziçi: Bizâns ve 'Osmanlı Medeniyetleriniñ Âşâr-ı Bakıyyesi*, I, (İstanbul: Dârü't-Tibâ'ati'l-Âmire, 1336), 201. II. Bâyezid'in *İn'âmât Defteri*'nde oğlu Ahmed Çelebi ve eşi hakkında çeşitli atıflar bulunmasına rağmen Karışdıran Süleymân'la ilgili tek bir in'am kaydına bile rastlanmaması, onun kesin olarak *Defter*'in tutulmaya başlandığı Muharrem 909/Haziran 1503'ten önce ölmüş olduğunu gösterir.

san Ağa”, ikinci sancağın *Silivrikapı/Porta Pighi* burcuna tırmanıp imparatorun bulunduğu bölgeye kadar ilerleyen Anadolu sancak beyi “Cânbâz Muştafâ”, üçüncü ve onu tâkip eden diğer sancakların ise Fâtih’in emriyle *Edirnekapı/Porta Charisius*’la *Eğrikapı/Kaligaria* arasında açılan büyük gedikten şehre giren Rumeli beylerinden “Karışdırân Süleymân Beg” ve yanındaki “*biş-on gâzî*” tarafından dikildiği kesin olarak söylenilebilir. Bundan sonra şehre girildiğini ve burçlara sancak dikildiğini işiten Haliç-Ayvansaray cephesindeki Zağanos Paşa’ya bağlı gönüllü azebler, kaptan ve leventler de büyük bir iştiyakla *Kerkoporta/Hagia Kalinkos* burçlarına sancaklar dikerek buradaki Bizans direnişine de kesin olarak son vermişlerdir.

İbn Kemâl ve diğer çağdaş müverrihlerin sarâhatle ortaya koyduğu bu kronolojik sıralama, yıllardır üzerinde tartışıldığı hâlde içinden çıkılamayan “Surlara Sancak dikme” problemini güvenilir veriler ışığındakesin olarak çözümlendiği gibi; *Romanos (Topkapı)* burcunda yaşananları çağdaşlarından daha ayrıntılı şekilde aktaran Sfrancis’in, hemen sonrasında: “Ταῦτα δὲ οὕτως ἔχοντα, καὶ φωνή τις ἐρρέθη ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν καὶ ἐκ τοῦ μέρους τοῦ λιμένος ἐάλω τὸ φρούριον καὶ τὰ στρατήγεια καὶ τὰ σημεῖα ἄνωθεν ἐν τοῖς πύργοις ἔστησαν.”²⁸⁸: “Tüm bunlar olup biterken hem içeriden, hem dışarıdan, hem de liman tarafından bir ses yükseldi: ‘Kale (şehir) düştü! Kulelerde bayraklar ve askerî alemler yükseldi!..’”²⁸⁹ şeklinde yaptığı sıralamanın da -tıpkı yukarıdaki rivâyetler gibi-onun kendi gözlemleriniyansıttığını ve bizzat kendi kaleminden çıktığını şüpheye imkân bırakmayacak bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Yukarıda neşrettiğimiz tarihîveri ve çözümlemeler, Melissinos’a atfedilerek literatürden kaldırılmaya çalışılan Ulubatlı Hasan’la ilgili bilgilerinaslında bizzat Sfrancis’e ait konu ile ilgili en önemli rivâyet olduğunu kanıtlamakta; Fâtih’in alemdârı Baba Hasan Ağa’nın tespitettiğimiz kabri, yok edilen mescidi ve mahallesi topografik ve toponimik kesin birer veri olarak onun târihteki varlığını, kayıp kitâbesi Bizans’lı müverrihin işaret ettiği “Χασάνης/ Hasan”dan başka biri olmadığını, vakfiyesi ve diğer önemli bulgular ise onun Çelebi Mehmed döneminden beri ‘Alemdârlıkve Sekbân-başılık yapmış, kuruluş döneminin en büyük ve en seçkin ümerâsı arasında yer aldığını kuşkusuz bir biçimde ortaya koymaktadır.

288 Sfrancis, *Chronicon Maius*, 428-429.

289 Dinçmen, *Şehir Düştü*, 96.

Hakkında tarihî, topografik ve epigrafik bunca kanıt bulunmasına rağmen, üzerinde düzgün bir araştırma yapılmaması nedeniyle Ulubatlı Hasan'ın gerçek tarihî kimliğii yüz yıldır ilginç bir şekilde karanlıkta kalmış; son zamanlarda ortaya çıkarılan yanlış algının etkisiyle de onun fetihle ilgili asılsız bir “*efsâne*”ya da “*halk hurâfesi*” olduğu sanılmıştır. Bu büyük yanlışlığın ortaya çıkışında, öteden beri popüler târih yazımında Ulubatlı Hasan'ın tecrübeli, profesyonel, usta bir Alemdâr değil, sancağı kapıp surlara fırlamış sıradan genç bir yeniçeri olarak sunulmasının etkili olduğu açıktır. İşte ortaya koyduğumuz bu kesin tarihî bulgu ve belgeler uzun zamandır süregelen bu yanlış anlayışı kökünden yıkmakta, onun Çelebi Sultan Mehmed döneminden beri elit Osmanlı ümerâsı arasında yer almış büyük bir “*Sekbân-başı*” ve “*Alemdâr*” olduğuna ışık tutmaktadır.

İstanbul'un fethinde burçlara ilk sancağın kim tarafından dikildiği meselesi, günümüz araştırmacılarının çoğunun düşünce dünyalarında yerleşip kökleşen “tek kişiye odaklanma” ve “alternatif arama” algısı yüzünden bugüne dek aydınlatılamamış; bu nedenle “*Balaban Ağa*”, “*Mustafa Beg*” ve “*Karırdıran Süleyman*” gibi isimler haksız gerekçelerle târihten silinmeye çalışılan “*Ulubatlı Hasan*”ın karşısına rakip isimler olarak çıkarılmıştır. Bu çalışmamız, başta İbn Kemâl, Tursun Beg ve Kritovulos gibi devrin meşhur tarihçileri olmak üzere, sancak dikilen burçlar ve bunların kronolojik sıralamasına ışık tutan çağdaş kayıtlar ekseninde uzun süredir içinden çıkılamayan bu tarihî probleme de kesin bir çözüm sağlamakta; burçlara sancak diken diğer isimlerin bilinmeyen tarihî kimliklerine de ışık tutacak yeni ve ilginç tespitler ortaya koymaktadır.

‘Alemdâr Ulubatlı Baba Hasan Ağa’nın Bursa, Edirne ve İstanbul’da yaptırdığı câmii, mescid, hamam, mektep, medrese ve zâviye gibi hayır eserleri, onun bilinmeyen hayırsever kişiliğini ortaya çıkarmasının yanı sıra; vakıfları üzerinde asırlar boyunca tasarruf eden veyâ her devirde tevliyetlerini üstlenen çocuklarının isimleri ve tarihî kimliklerine ışık tutan çağdaş kayıtlar da bunların büyük bir kısmının elit saray zümresine mensup kişiler olduğunu aydınlatmaktadır. Ayrıca Baba Hasan Ağa ahfâdının üç büyük Osmanlı şehrindeki farklı kuşakları arasındaki soy bağlantısı, İstanbul Horhor’daki kabirde medfûn bulunan Alemdâr Baba Hasan’ın eski Ulubat/Karacabeyyolu üzerinde köyü bulunan ve Edirne’deki ‘Alemdâr Mahallesi’nin de kurucusu olan tek bir “Hasan Ağa”dan başka biri olmadığına tarihî açıdan netlik ve kesinlik kazandırmaktadır.

Sıdkı'nın Alemdâr Hasan'ın dilinden nazmettiği şu dizelerin, Mescid'i ve kabri epeydir unutulmaya yüz tutan fethin bu en büyük Şehîd'inin, şimdihâda da arttığında kuşku olmayan gerçek arzusunu yansıttığında şüphe yoktur:

“Çerâğum şu 'le-dâr iden, aña durâğ cennet olsun
Hüdâ her bir umûrında ola anuñ meded-kârı...”

Bugüne kadar İstanbul'un merkezinde bulunmasına rağmen kabir ve mescidinin yeri dahibilmeyen, varlığı ve yaşamına dâir hiçbir bulgu elde edilemeyen Ulubatlı Baba Hasan'ın, İstanbul'daki bu küçük külliyesini yeniden ihyâ etmek ve hâtırâsını canlı tutmak adına; yıkılan Mescid'ini arsasının üzerine aslına uygun bir şekilde yeniden inşâ ettirmek, kabrini eskisi gibi yüksek duvarlı güzel bir türbeye dönüştürmek ve kaybolankitâbesini orijinaline uygun bir formatta dizayn ettirip tekrar türbe duvarının üzerine yerleştirmek kuşkusuz bu konuda atılabilecek en önemli adımlar olacaktır²⁹⁰. Aynı şekilde, Baba Hasan'ın emrindeki *On Sekiz Sekbanlar*'ın mescid ve hazîrelerinin yanına da bu yeni tarihî tespit ve sentezimizi ayrıntılı olarak açıklayan yeni bir bilgi kitâbesi eklenerek, Ulubatlı Baba Hasan'la aralarındaki kadîm bağlantıyı göstermek, bu iki eşsiz topografik mirası târihî açıdan kuşkusuz daha net ve anlaşılır bir çerçeveye oturtacak; böylece Ulubatlı Alemdâr Baba Hasan ve berâberindeki ilk fetih şehidlerinin hâtîrâlarızaman akıp gittikçe şanlarına uygun bir şekilde yaşatılmış olacaktır.

290 Alemdâr Baba Hasan Mescidi'nin eski arsası şimdi İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin mülkiyetinde olup, Belediye binâsının hemen altındaki parkın bitim noktasında, 937 Ada 1. Parsel ve 938. Ada 9-12. Parseller arasında yer almakta; parkın *Baba Hasan Camii Sokak*'a ve devâmına bakan en son kısımlarını oluşturmaktadır. Eserin yeniden ihyâsı kapsamında, İBB İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü tarafından 5 Aralık 2012 tarihinde hazırlanıp Kültür ve Turizm Bakanlığı'na sunulan başvuru dilekçesi (B.N: 16329, İBB No.: 225607), Kültür Bakanlığı İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 20 Mart 2013 tarih ve 1327 sayılı kararıyla onanarak, eser kültür varlıkları kapsamına dâhil edilmiş ve Restitüsyon ve Rekonstrüksiyon projeleri 2015 yılı başlarında inceleme ve onay maksadıyla Koruma Kurulu'na gönderilmiştir (Dalgali, *İstanbul'un Kaybolan Kültür Varlıkları*, I, 107, 109). Bilâhare yapım ve restorasyonu onaylanmış olan proje 2019 yılı yaz aylarında faaliyete geçirilmek üzere iken, bu tarihî mirasın Ulubatlı Hasan gibi çok büyük bir tarihî karaktere ait olduğu bilinmediği ve İstanbul tarihi açısından önemi farkedilemediği için İBB Anıtlar Kurulu tarafından iptal edilmiştir. Yukarıda ortaya koyduğumuz tespitler ışığında, Ulubatlı Baba Hasan'ın İstanbul'un fethinin simge ismi oluşu ve tüm fetih şehidleri içindeki yeri ve değeri dikkate alınarak mescid ve kabrinin ihyâsının bir an önce gerçekleştirilmesinin, yalnız İstanbul tarihi için değil tüm Türk, hattâ dünya târihi açısından çok isabetli ve yerinde bir girişim olacağı şüphesizdir.

TÂRİH-İ KEŞF-İ KÂBR-İ ULÛBÂDLI
BABA HÂSAN

تاریخ کشف قبر اولوبادلی
بابا حسن

- 'Aleyhi'r-raḥmeti ve'l-gufran-

- عليه الرحمة والغفران -

Ulûbâdlı Hâsan ki ol Fahrûş-şühedâ-yı devrân
'Alemdâr-ı Fâtiholmuş Sitanbül feth oldığı ân

الوبادلی حسن که اول فخر الشهدای دوران
علمدار فاتح اولمش ستانبول فتح اولدیغی آن

Atılmış sūrulara ol Şir-i merd yalın kılıç ile
Seng ü tire râm olup ḥaşmla gâzâkılmış pek yamân

اتلمش سورلره اول شیر مرد یالغ کلیلج ایله
سنگ وتیره رام الوب خصمله غزا قیلیمش پک یامان

On Sekiz Sekbânlar daḥı girmiş ol meydân-ı rezme
Ahcâr-la hep şehid olmuş ecelden bulmayup emân

اون سکز سگبانلر دخی گرمش اول میدان رزمه
اهجارله هپ شهید اولمش اجلدن بولمیوب امان

Zirâ vaqt-ı Murâd Hân-ı şânide ol Merd-i gâzâ
Gâh Mîr-i 'Alem imiş gâhî olmuş Ser-i Sekbân

زیرا وقت مراد خان ثانیده اول مرد غزا
گاه میر علم ایمش گاهی اولمش سر سگبان

Ebû'l-Feth Gâzî'nün sekiz burca 'alemün ibtidâ
Ol diküp kılmış leşker-i İslâm'ın gönülün şâdumân

أبو الفتح غازینغ سکز برجه علمگ ابتدا
اول دیکوب قیلیمش لشکر اسلامگ گوکلغ شادمان

Lâkin küffâr-ı bed-îmân kıluban anı ḥün-âlûd
Tekbir getirüp cânun anda teslim eylemiş hemân

لکن کفار بد ایمان قیلوبا آنی خون آلود
تکبیر گتوروب جانگ آنده تسلیم ایمش همان

Qalup zir-i zemînde ol Şehîd-i ekberün na'şı
Püşte'-i seng ü lâşenün derünında olmuş nihân

قالوب زیر زمینده اول شهید اکبرگ نعشی
پشته سنگ ولاشه نگ دروننده اولمش نهان

İrişüp Hâkḥ'dan İlâhî ehl-i vukûfa
İşbu mübârek merkade defnini emr eylemiş Hân

ایریشوب حقدن إلهام الهی اهل وقوفه
اشبو مبارک مرقده دفنینی امر ایمش خان

Burûsa vü Edrene'de evkâfı firâvân iken
Mescid yapup çerâğın şu 'ledâr kılmış ehl-i imân

بروسه وادرنه ده اوقافی فراوان ایکن
مسجد یاپوب چراغن شعله دار قیلیمش اهل ایمان

Zamân irişüp zamâne hedm itmiş kabir ü mescidün
Ol Şehidler Serdarî'nün nâmını eylemiş pinhân

زمان ایریشوب زمانه هدم ایتمش قبر و مسجدگ
اول شهیدلر سردارینغ نامینی ایمش پنهان

Taşvir idene güya ki bir midrepölid-i pelid
Deyüp i 'tibâr kılmamış ḥâliyaşol müverriḥân

تصویر ایده نه گویا که بر میدره پولید پلید
دیوب اعتبار قیلیمش حالیا شول مورخان

Cism ü vaşfi setr-i şübhe ile mestür olmuş iken
Bir za'ife koyup bürhân Ḥudâ yine kılmış 'ıyan

جسم ووصفی ستر شبه ایله مستور اولمش ایکن
بر ضعیفه قویوب برهان خدا یینه قیلیمش عیان

Hâkânâ Şehîd-i fethün de keşf-i kabrine târiḥ:
"Keşfolupmerkad-i Hâsan vaşfuñ bulmaq oldı âsân."

خاقانا شهید فتحگ ده کشف قبرینه تاریخ:
کشف اولوب مرقد حسن وصفگ بولماق اولدی آسان

Tablo 1: Fâtih'in Alemdârı Baba Hasan'ın "Ulubatlı Hasan" Olduğunu Kesinleştiren Chronicon Maius, Kabir Kitâbesi ve Çağdaş Kaynaklardaki Ortak Bilgiler

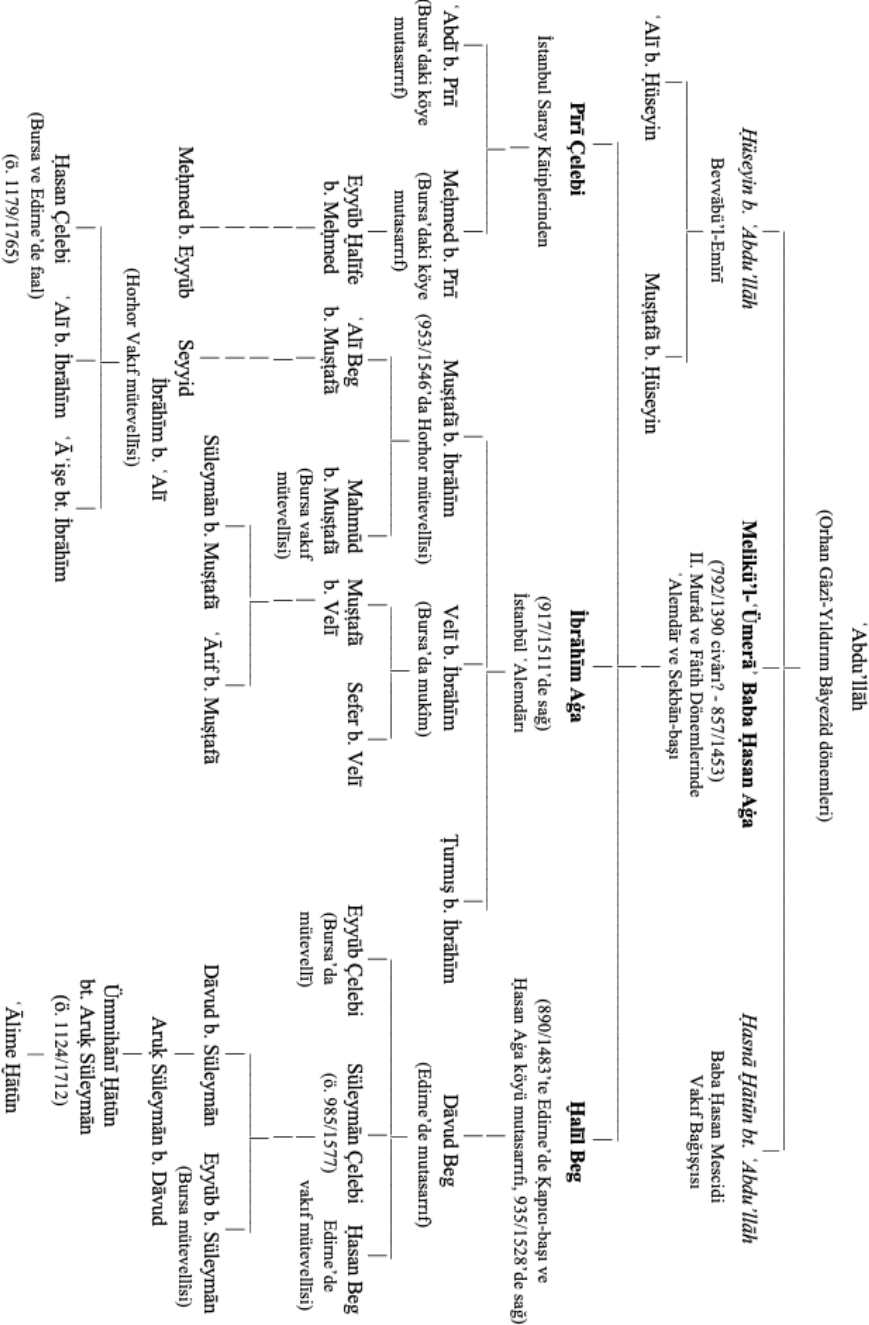
Bilgi	Yorgios Sfrancis, Chronicon Maius (V. Grecu, 1966), II, III/7-8, p. 426-429	857/1453'teki Orijinal Kitâbeden Uyarlanan Manzum Kitâbe	Çağdaş Kaynaklardaki Ortak Bilgiler
Adının "Hasan" olması	"...Hasan' adlı bir yeniçeri..." (p. 426)	"Zehi devlet Hasan Baba..." (st. 5)	Fethin şehid sancaktârının 828/1425'te düzenlenen Bursa vakfiyesinde ve 903/1496'da Horhor'daki mescidi adına düzenlenen diğer vakfiyesinde ortak bir çizgide adı "Hasan"dır.
Lopadion/ Ulubat'lı Olması	"Aslen Lopadion/ Ulubat'lı olup..." (p. 426)	-	Hasan'ın Bursa'daki vakıf köyü <i>Kızılçuklu</i> (Hasanağa)'nın bizzat eski Karacabey-Ulubat yolunun üzerinde yer alması, Yorgios Sfrancis'in kroniği ile bu çağdaş kaydı onun "Ulubatlı" olduğu ortak noktasında birleştirir.
İri Yapılı, Gösterişli, Güçlü-Kuvvetli Biri Olması	"...koca bir vücuda sahip olan 'Hasan' adlı bir yeniçeri..."; "Hasan, kendisine mahsus şiddeti ile..." (p. 426)	"... Rüstemâne haşmıla yed-kesr" (st. 2)	Kitabe ve Sfrancis'in Baba Hasan'ın güçlü-kuvvetli bir yeniçeri olduğu yönündeki betimlemeleri; Ducas'ın " <i>Padişâhın o mâruf kullarından...yeni-çeri</i> "(p. 285), Barbaro'nun: " <i>seçkin ve muhârebeye ehliyetli adam...</i> "(p. 52) ve İdris-i Bitlisi'nin: "... <i>leşker-i dilâver ve cünüd-ı muzaffer-i Yeñi-çerî...</i> " tasvirleriyle (vr. 401 ^b) tamâmen örtüşmektedir.

<i>Romanos/ Topkapı Burcuna Çıkması</i>	“... sûrun tepesine doğru atıldı.”; “Hasan... surun üstüne çıkıp...” (p. 426)	“...ki heşt-seddin ‘alem-dârı”	Hasan’ın “<i>Otuz kişi</i>” ile Romanos burcuna çıkışını anlatan Sfrancis’in ayrıntılı tasviri fethin istisnasız tüm kaynakları tarafından te’yid edilmiş; Osmanlı, Bizans ve Latin kroniklerinin hepsi onun burca ilk çıkış noktasının “<i>Romanos (Topkapı) burcu</i>” olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.
<i>Sağ Elinde Kılıcı, Sol Elinde Kalkanı Olması</i>	“Sağ eli ile kılıcını çekti...” (p. 426)	Yedümde tîğ-ı âteş-tâb...” (st. 1)	Sfrancis ve kitâbeye göre Hasan’ın “<i>Sağ elinde kılıç, sol elinde kalkan olduğu</i>” bilgisi, Romanos burcuna ilk çıkış ânını aktaran Ducas tarafından da: “<i>Türkler ellerinde kalkan olduğu hâlde surlara yaklaştılar.</i>” cümlesiyle tasdik edilmiştir (p. 285).
<i>Fâtiḥ’in Has Sancağını Taşımaları</i>	-	“Ben oldum Fâtiḥ’ün ol günde mergüb ‘alem-dârı”	Baba Hasan’ın Fâtiḥ’in “Has sancağı”nı taşıdığı, çağdaş Rum tarihçi Kritovulos’un Karışdıran Süleyman’ın büyük gedikten İstanbul’a girişini anlattığı kısımdaki: “<i>Sultan Büyük Sûr (Romanos Burcu) nun önünde, büyük bayrakla sancağın çekildiği noktada bekliyor, olanları seyrediyordu.</i>” cümlesinden (LXI/2, p. 140-141) ve çağdaş Osmanlı müverrihi İbn Kemâl’in “<i>Top-kaḫası</i>”na dikilen sancağın “<i>Sulḫân-ı ‘âlem’ün ‘ak ‘alemi (sancağı)</i>” olduğunu gösteren kaydından (VII. Defter, s. 64) kuşkusuz bir biçimde anlaşılır.

<i>Taş ve Ok Atan Rumlar'la Tek Başına Çatışıp, Beraberindeki On Sekiz Kişi ile Birlikte Şehid Olması</i>	“Ne var ki Hasan, kendisine mahsus şiddeti ile surun üstüne çıkıp bizinkileri kaçırmayı başardı.”; “Bu savaş sırasında Hasan’a bir taş isabet etti ve onu yere yıktı. ...O ise dizleri üstüne kalkmış kendini savunmaya çalışıyordu; ancak almış olduğu pek çok yaradan dolayı artık sağ kolu işlemez oldu ve oklarla kaplandı, nihayet beraberindeki pek çok kişi ile birlikte öldü.” (p. 426-428)	“Gazâ-yı ekber itdüm Rüstemâne haşmıla yed-kesr / Oluban gark-ı hün-âlüd işte Şehîdler Serdârî” (st. 2)	Hasan'ın burca çıkıp savunmayı dağıtması; Kritovulos'un: “...<i>Sultân'ın önüne geçip sete (burca) saldırdılar. Uzun süren çatışmalardan sonra Romalılar'ı kaçırmaya zorlayarak güçlüğüyle setin üstüne çıktılar.</i>” cümleleri(LX/2, p. 138-139) ve İbn Kemâl'in “...<i>evc-i gazâyâ 'urüc itdiler, fîrüc-ı burücdâ buldukları tuğât-ı buğâtı tağıtdılar.</i>”(VII. Defter, s. 64) ifâdesinden benzer bir anlatımla tespit edilebildiği gibi; “<i>On sekiz kişinin taşlarla burçtan aşağı atılıp öldürülmesi</i>” ve “<i>Hasan'ın da atılan ok ve taşlar altında can vermesi</i>” bilgileri de yine Ducas ve Barbaro'nun kroniklerinde Rumlar'ın buna karşılık “<i>kalenin üstünden taş attıkları</i>” kaydı ile (p. 285; p. 54), Sfrancis'in anlatısına bire-bir uygun bir çizgide betimlenmiş ve surdan düşürülüş âni da yineKritovulos'un: “<i>Oradakilerin bir kısmını surla set arasındaki derin hendeğe attılar.</i>” sözüyle te'yid edilmiştir (LX/2, 138-139). Ayrıca Baba Hasan Ağa'nın kuşatma öncesinde “<i>Sekbân-başı olup, 857 (1453)'de İstanbul fethinde şehid oldu</i>”ğunu gösteren <i>Sicill-i 'Osmânî</i>'deki tarihi kayıt (II, 118), onun burçtan düşürülen “<i>on sekiz nefer</i>”inin Şehzadebaşı'nda onun kabrine çok yakın bir noktada yatan fethin ilk şehidleri “<i>On Sekiz Sekbanlar</i>” olduğunu kesinleştirir.

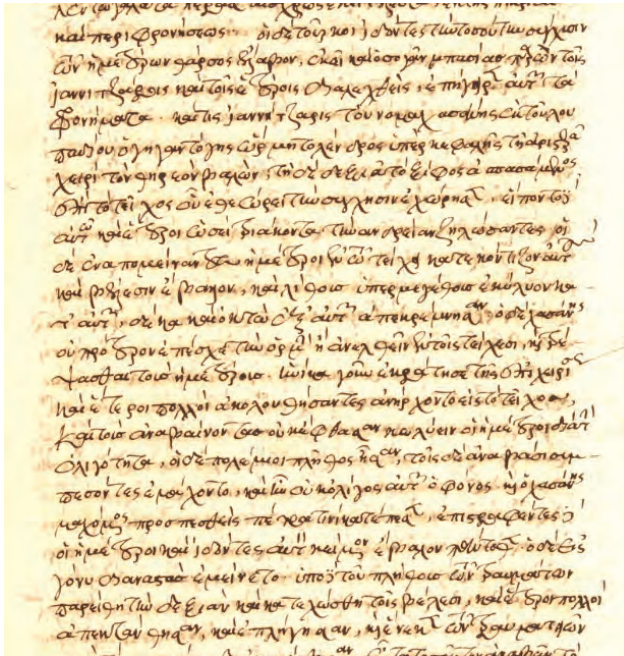
Tablo 2: İstanbul'un Fethinde Sancak Dikilen Burçlar,
Diken Kişiler ve Mensup Oldukları Askerî Birliklerin
Kronolojik Sıralaması

Sancağın Dikiliş Sırası	Dikildiği Yer	Diken Kişi/Kişiler	Bulduğu Askerî Birlik
1	Topkapı (<i>Romanos</i>) Burcu	Ulubatlı Baba Hasan Ağa	Sultân'ın Hâssa Ordusu
2	Silivrikapı (<i>Porta Pighi</i>) Burcu	Canbâz Muştâfâ Beg	Anadolu Ordusu
3	Edirnekapı (<i>Porta Charisius</i>) ve Eğrikapı (<i>Kaligaria</i>) Burçları	Çarışdırân Süleymân ve "sâ'ir begler"	Rumeli Ordusu
4	Haliç-Ayvansaray (<i>Kerkoporta-Hagia Kalinkos</i>)	Liman Bölgesindeki Diğer Emir ve Askerler	Donanma

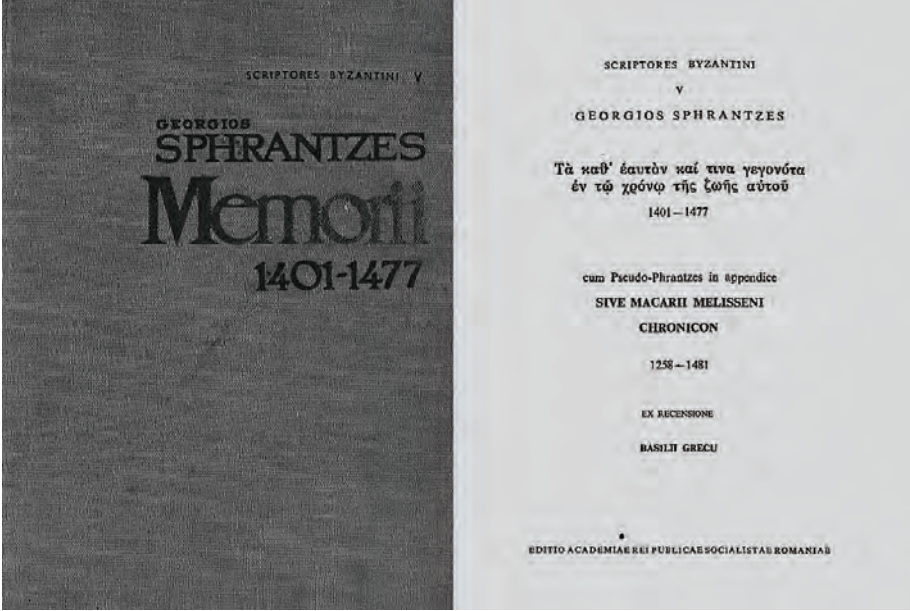
Table 3: Ulubatlı 'Alemdâr Baba Hasan Ağa Soy Şeceresi (XV.-XVIII. yy.)

Resim 1: İstanbul'un fethi sırasında imparatorunbaşmuhâfızı olan Yorgios Sfrancis'i (sağda) imparator XI. Konstantin Dragazes'le bir arada gösteren bir duvar resmi. F.Kontoglou, Belediye Binası, Atina.

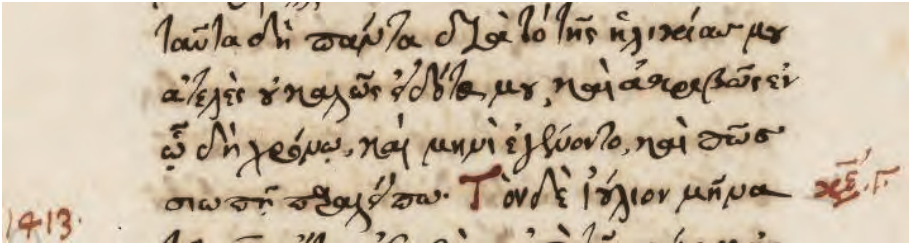
Resim 2: Sfrancis'in *Chronicon Maius*'un III. kısmında Ulubatlı Hasan'ın *Romanos Burcu*'na çıkışı ve beraberindeki "On Sekiz" yoldaşı ile birlikte şehid oluşundan söz ettiği satırlar. *British Library, Add. Ms. 36539, f. 84r, st. 6-27.*

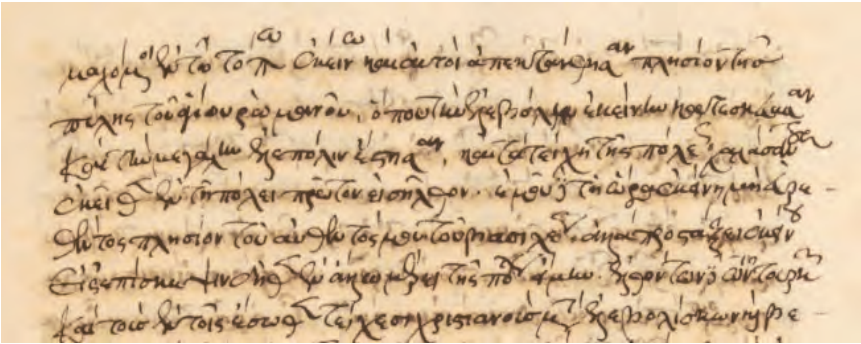
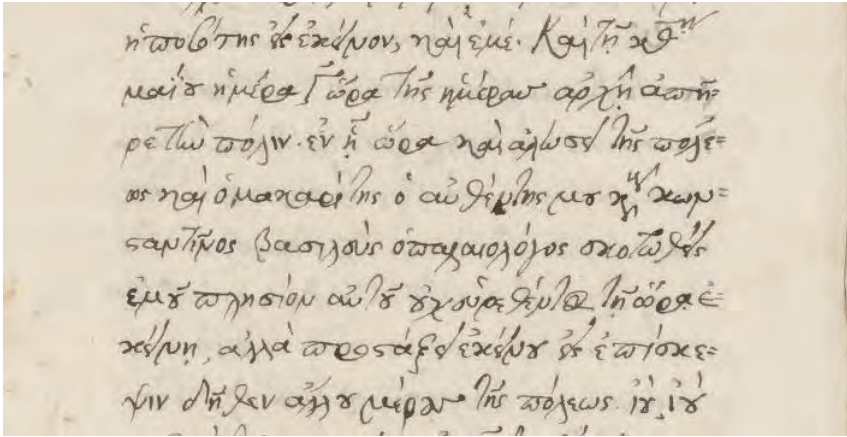
Resim 3: Vasile Grecu'nun Sfrancis'in Büyük ve Küçük kroniklerini birbirinden ayırıp, Büyük kroniği Melissinos'a atfettiği neşri. *Georgios Sphrantzes: Memoria (1401-1477)*, Bükreş (Bucureşti), 1966.

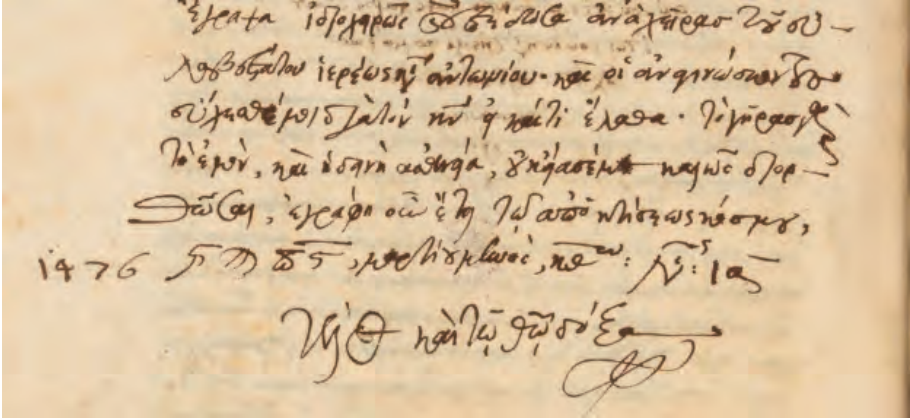
Resim 4-5: Sfrancis'in *Chronicon Minus* (sağda) ve *Chronicon Maius*'un (üstte) ilk varaklarında kendisini tanıtır, ismini ve imparatorun yanındaki vazifesini açıkladığı satırlar. *Vatican Library, Barb. Gr. 176, f. 1', st. 1-6*; *British Library, Add. Ms. 36539, f. 1', st. 1-4.*

Resim 6: Sfrancis'in *Chronicon Minus*'ta "Doğumundan önce meydana gelen olayları sessizce geçiştirdiğini" belirttiği kısım. *Vatican Library, Barb. Gr.: 176, f. 2v, st. 8-11.* O daha sonra *Chronicon Maius*'u yazarken bu olayları, görgü şahidleri ve çağdaşı kroniklerden naklettiği bilgilerle geniş bir biçimde ele alacaktır.

Resim 7-8: Sfrancis'in "surların başka bir tarafını teftişe gittiği" sırada imparatorun Romanos burcu önünde savaşıırken öldürüldüğünü *Chronicon Minus* ve *Chronicon Maius*'ta benzer ifadelerle anlattığı kısımlar. *Chronicon Minus, Vatican Library, Barb. Gr. 176, f. 62', st. 5-12; Chronicon Maius, British Library, Add. Ms. 36539, f. 85', st. 1-6.*

Resim 9: *Chronicon Maius*'un 6985/1477 yılı olaylarındanihâyet bulan British Library nüshasının son satırları (Add. Ms. 36539, f. 137').

Resim 10-11: Alemdâr Ulubatlı Hasan'ın Fâtih Horhor'da, kendi adıyla anılan sokağının başında bulunan kabrinin yetmiş dokuz yıl önce, 1940 yılı Aralık ayı sonlarında çekilmiş en eski fotoğrafı, *Vakıflar Umûm Müdürlüğü, Dosya: 532, Fotoğraf nr.: 3997* (solda) ve kabrin aynı cepheden şimdiki görünüşü (sağda). Eski fotoğraftakabrin sol köşe duvarında manzum tâmir kitâbesi görülmektedir. *Fotoğraf: Hakan Yılmaz*

Resim 12: Ulubatlı Aledâr Baba Hasan'ın kabrinin bugünkü durumu, Fatih-İstanbul. (Fotoğraf: Hakan Yılmaz)

Resim 13: 'Aledâr Baba Hasan'ın "Ulubatlı Hasan"ın ta kendisi olduğunu kanıtlayan ve 1956 yılına kadar kabrinin yan duvarı üzerinde yer alan kayıp kitâbesinin 26 Aralık 1940 târihinde çekilmiş olan fotoğrafı. Vakıflar Umûm Müdürlüğü, Dosya: 532, Fotoğraf nr.: 3998.

Resim 14: Kitâbenin 1930'larda çekilmiş bir başka fotoğrafı. A. Süheyl Ünver Arşivi.

Resim 15: Ulubatlı Alemnâr Baba Hasan'ın Fâtih Horhor'daki kabrinin genel görünümü.
Fotoğraf: Hakan Yılmaz

Resim 16-17: Alemnâr Baba Hasan Ağa kabrinin hatta Mahmud Şâhin tarafından hakkedilen yeni kabir taşının ön ve arka yüzü.

Resim 18-19: Ulubatlı Alemdâr Baba Hasan'ın Horhor yakınlarındaki Mescid'inin yıkılışından on altı yıl önce, 26 Aralık 1940'ta çekilmiş olan fotoğrafı, *Vakıflar Umûm Müdürlüğü, Dosya: 532, Fotoğraf nr.: 3996* (solda) ve sokağın şimdiki görünümü (sağda). (Fotoğraf: Hakan Yılmaz)

Resim 20: Ulubatlı Hasan'ın 1956'da yıkılan Mescid'inin 1951'de ressam Nezih İzmirlioğlu tarafından hazırlanmış ayrıntılı çizimi. *R. Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, IV (1960), s. 1740.*

Resim 21: Alemdâr Ulubatlı Baba Hasan Ağa'nın Horhor'daki kabrinin, duvarındaki 1221/1806 tarihli kitâbe ile birlikte 1943'te çekilmiş en son fotoğrafı. *Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi.*

Resim 22: Baba Hasan-ı 'Alemlî Mescidi'nin yıkılışından önceki son durumunu gösteren yukarı yan cepheden çekilmiş en son fotoğraflarından biri. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TTOK) Arşivi.*

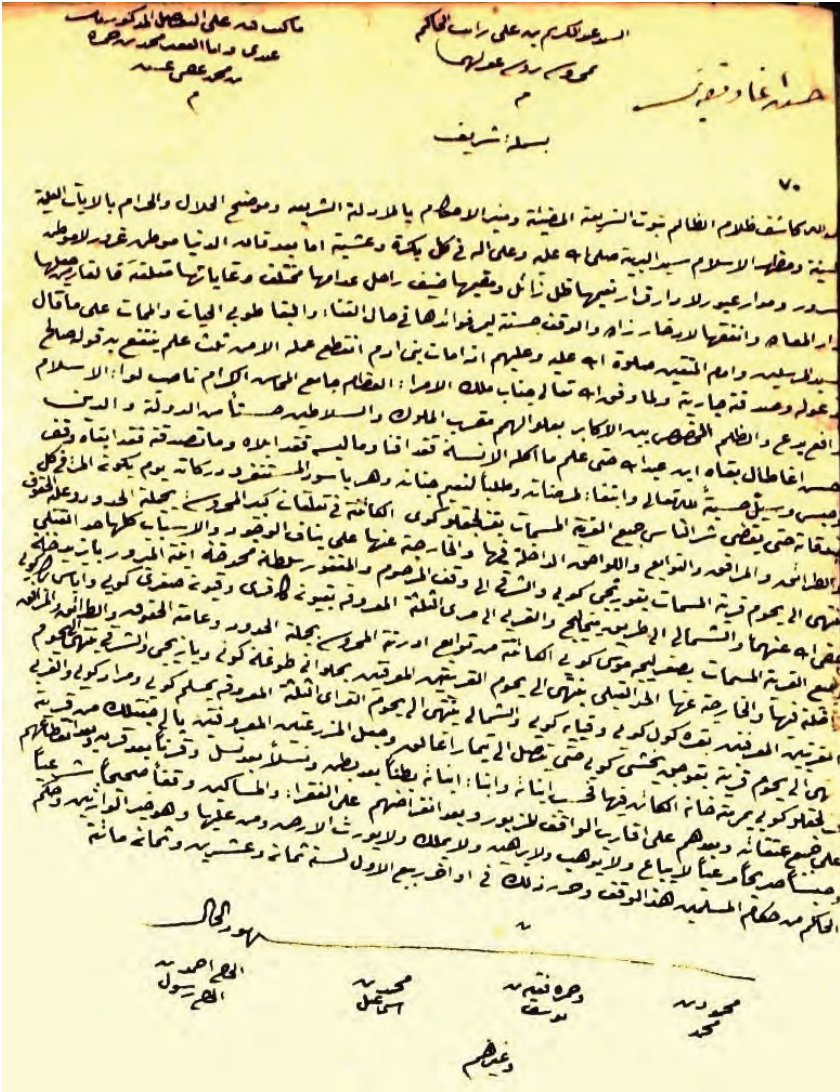
Resim 27: İ.Ü. İlahiyat Fakültesi'nin yan tarafında ve parkın alt kısmında, Baba Hasan Camii Sokak üzerinde bulunan meşid arsasının avluya tekabül eden kısmı. *İskenderpaşa Mahallesi, Fatih-İstanbul.*
(Fotoğraf: Hakan Yılmaz)

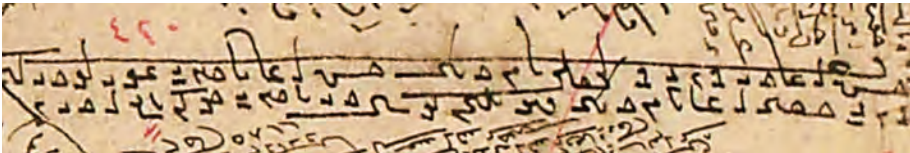
Resim 28: "Baba Hasan Camii Sokak"ın devâmı ve Oruçgazi Sokak'ın başlangıcına denk gelen noktada, 'Alemdâr Ulubatlı Baba Hasan'ın kârgir meşidin ana binâsının bulunduğu alan. *İskenderpaşa Mahallesi, Fatih-İstanbul.*

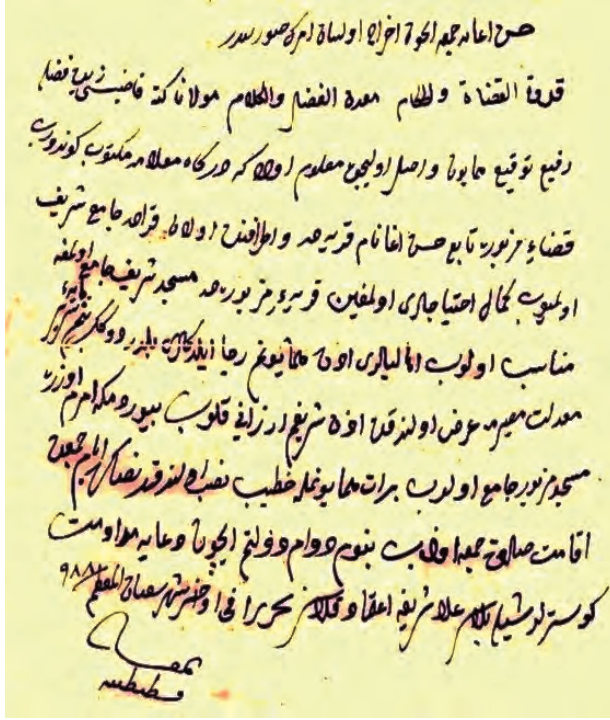
Resim 29-30: Baba Hasan-ı 'Alemlî Mahallesi *muhtâr-ı evvel*, *muhtâr-ı şânive* resmî mahalle mühürleri. *BOA, EV.MH. 1278/279; TSMA, E.1183/46-1.*

Resim 31: Fatih'in alemdârı Baba Hasan Ağa'nın 828/1425'te *Kızılçuklu (Hasan Ağa)* köyü ve diğer vakıfları adına düzenlenen vakfiyesinin Vakıflar Arşivi'ndeki sûretlerinden biri. VGMA, Defter, nr.: 2163/70, 80.

Resim 32: Baba Hasan Ağa'nın Bursa Kite ve Edirne Çöke'de kendi adıyla anılan köylerine ilişkin vakıf kaydı. VGMA, Evkâf Defteri, nr.: 491/1, 362.

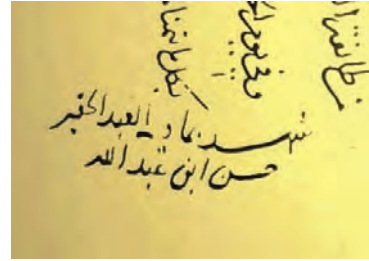
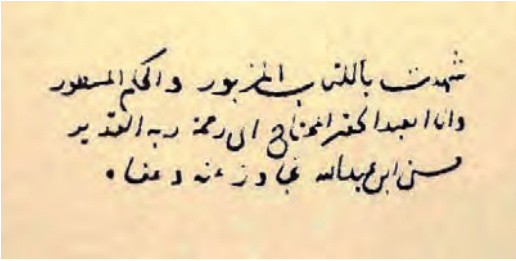
Resim 33: 'Alemdâr Baba Hasan Ağa'nın *Çızılçuklu/Hasanağa* köyünde inşa ettirdiği mescidin Cumâ namazı kılınacak büyük bir câmiye dönüştürülmesi için Sultan III. Murad tarafından yazdırılan Emr-i hümayûn'un sûreti. *Bursa Şer'iyye Sicilleri, A-119/1022, vr. 97a.*

Resim 34-35: Sultan II. Murad tarafından Alemdâr Baba Hasan Ağa'ya vakfedilen Ulubat Gölü'nün birkaç kilometre doğusundaki *Çızılçuklu (Hasanağa) köyü*nün uzaktan görünüşü (solda) ve Hasanağa'nın köyün merkezinde inşa ettirdiği yıkılan camiiden geriye kalan minâre (sağda). *Nilüfer/Bursa.*

Resim 36: Ulubatlı 'Alemdâr Baba Hasan Ağa'nın Bursa'daki vakıf köyü *Kızılcuçlu (Hasanağa)*'nın genel görünümü. (Fotoğraflar: Selim Er)

Resim 37-38: 'Alemdar Hasan Ağa'nın Bâyezîd Paşa'nın oğlu İsâ Beg'in Ramazan 739/Mart 1436 tarihli vakfiyesinin sonuna kendi el yazısıyla düşürdüğü şâhidlik kaydı (solda) ve sekiz yıl sonra 747/1442'de düzenlenen ikinci vakfiyesinin sonunda şâhidler arasında yer alan adı, *BOA, EV.VKF. nr.:19/9*(sağda).

Resim 39: 'Alemdâr Baba Hasan'ın Edirne'deki vakıf alanı *Hasanağa (Şiğırılca Müsâ)* köyü. *Lalapaşa-Edirne*.

Resim 40: Eskiden Edirne'nin Çöke nâhiyesine, şimdi Lalapaşa ilçesine bağlı olan *Hasan Ağa* köyünün genel görünümü.

Resim 41-42-43: *On Sekiz Sekbanlar Hazîresi*'nin II. Mahmud döneminden kalma yıkık duvarları (üstte) ve Hâcet penceresi üzerindeki kitâbenin 1930'lardaki görünümü (solda); yine aynı yıllarda Sekbanlar kethudâsı *Hamza bin Hızır*'in kazı sırasında çıkarılan orijinal şâhidesi ve diğer kırık şâhide parçaları (sağda). *A. Süheyl Ünver Arşivi.*

Resim 44-45: İstanbul'un fethinde Ulubatlı 'Alemdâr Hasan'la birlikte *Romanos/Topkapı* burcuna çıkıp surlardan düşerek şehid olan *On Sekiz Sekbanlar*'ın Şehzâdebaşı'nda defnedildikleri hazîre ve yanbaşındaki mescidin, 1930'ların sonlarında yapılan eğreti tâmir ve düzenlemeden sonra 1954 yılında çekilmiş iki fotoğrafı.

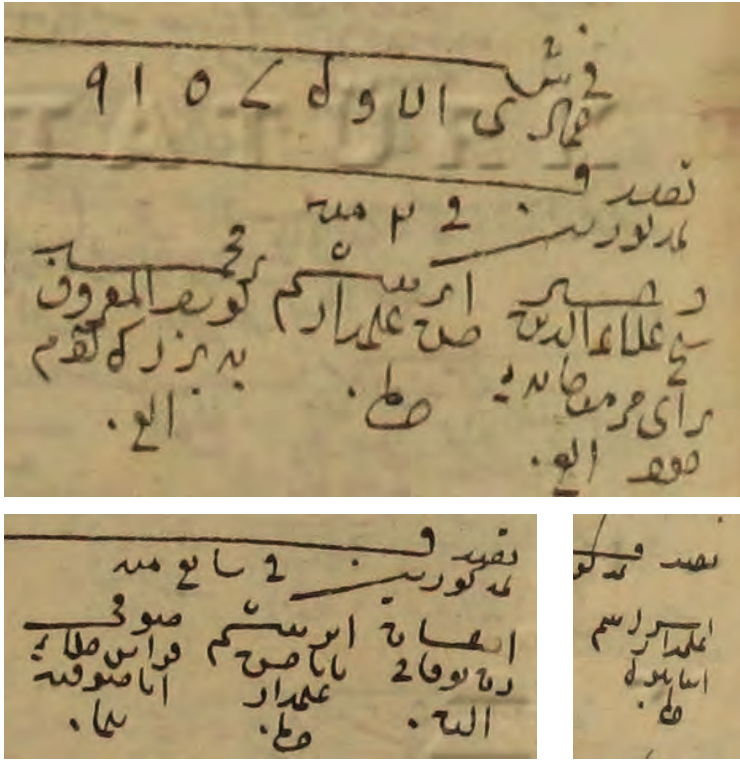
Resim 46: Şehzâdebaşı Câmii'nin karşısında yer alan,Ulubatlı Hasan Ağa'nın neferleri *On Sekiz Sekbanlar'a* ait Şehidler haziresinin son restorasyon sonrası kavuştuğu görünüm. *Fatih-İstanbul (Fotoğraf: Hakan Yılmaz)*

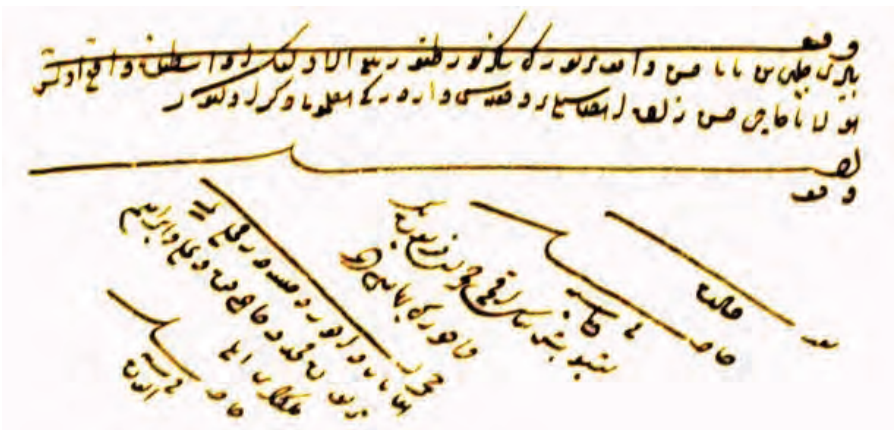
Resim 47: Ulubatlı Hasan Ağa'nın emrindeki On sekiz şehid Sekban'ın mescidi, haziresi ve Sekbanlar kethüdâsı *Hamza bin Hızır*'in üzerinde 857/1453 târihi bulunan kabri. *(Fotoğraf: Hakan Yılmaz)*

Resim 48-49: Sultan II. Mahmud'un, muhtemelen 1837 İstanbul depremi sonrası tâmir sırasında On Sekiz Sekbanlar adına koydurduğu genel kitâbe (solda) ve hâcet penceresi üzerine yerleştirilen diğer kitâbe (üstte).

Resim 50-51-52: Baba Hasan Ağa'nın İstanbul'da saray 'alemdârı olan ve Horhor'daki mescidinin vakıf tevliyetini yürüten oğlu İbrâhim Ağa'ya 915-917/1509-1511 târihleri arasında verilen ihsanlara ilişkin II. Bâyezîd döneminde tutulmuş kayıtlar. İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yzm., nr.: 0.071, 340, 392, 437.

Resim 53: 'Alemdâr Baba Hasan'ın saray kâtiplerinden olduğu anlaşılan "Pîrî Çelebi" adlı oğlunun İstanbul Pabuççuoğlu Mahallesi'ndeki vakfına ilişkin 947/1543 tarihli Vakıf Defteri'ne düşürülen kayıt. BOA, TD, nr.: 251, 453.

مجلس دارالعلم
 عام ۱۸۱۱

Resim 54: Ulubatlı Hasan Ağa'nın Edirne merkezde bulunan ve 'unvânına nisbetle "Alemdâr Mahallesi" (Mahalle-i Alemdârân) adıyla anılan mescid ve makam-türbesinin bulunduğu mahalleye ilişkin kayıt. BOA, TD, nr. 370, vr. 3^b.

مجلس دارالعلم
 من خانام دیگر منقولہ موسس

Resim 55-56: Baba Hasan Ağa'nın Edirne'de, *Hasan Ağa/Sığırlica Müsâ* vakıf köyünde oturan oğlu *Halil Beg* ve vaktiyle Hasan Ağa'nın Edirne'deki gulâmlarından olup şehâdetinden sonra oğlu *Halil Beg*'in hizmetine girdiği anlaşılan *Muştafâ* ile ilgili 890/1485-1486 târihli *Tahrîr Defteri*'nde yer alan kayıtlar. BOA, TD, nr.: 20, 5.

دفعہ انا اولی
 من خانام دیگر منقولہ موسس

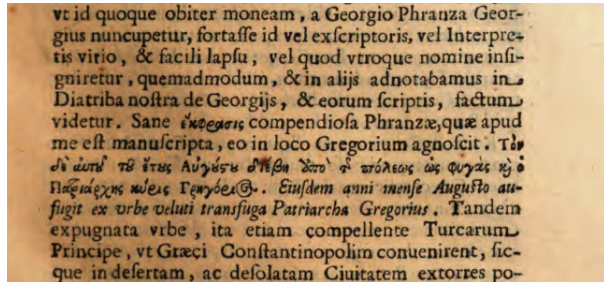
Resim 57: 924/1519 târihli *Tahrîr Defteri*'nde Edirne'deki *Hasan Ağa* köyünün *Halil Beg*'in hâl-i hayatında evlâdlık vakıf olarak faaliyet gösterdiğini belgeleyen kayıt. BOA, TD, nr.: 77, 133.

مجلس دارالعلم
 من خانام دیگر منقولہ موسس
 عام ۱۸۱۱
 ۳۴۳۳

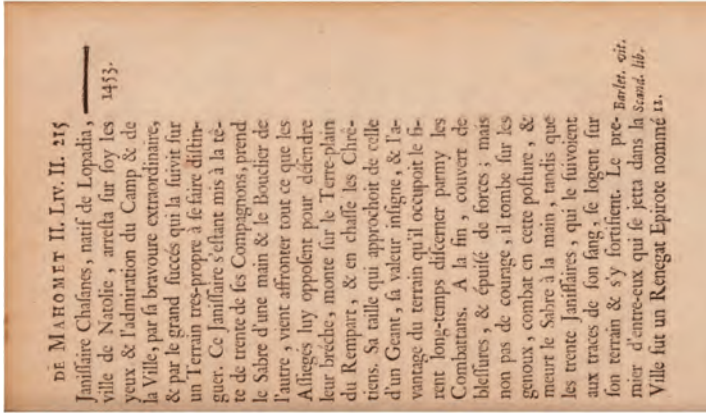
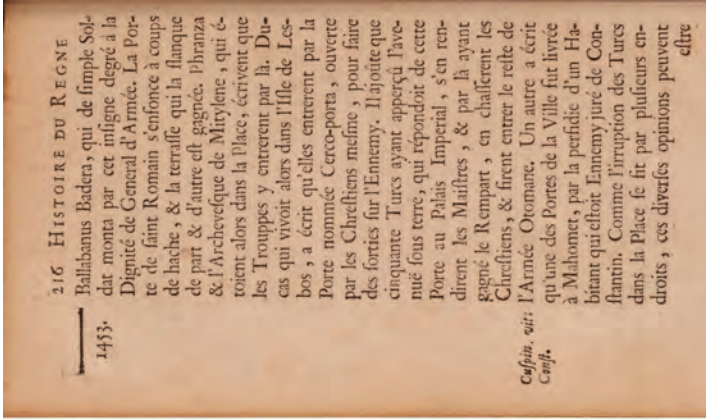
Resim 58: 935/1528'de "*Hzır Ağa*" adıyla anılmaya başlayan köyün, o tarihte hâlâ *Halil Beg*'in tasarrufunda bulunduğunu ve yıllık gelir durumunu gösteren bir sonraki defterdeki kayıt. BOA, TD, nr.: 370, 15.

Resim 64: Ulubat Gölü yakınındaki *Hasanağa/Kızılçuklu köyü*'nün orijinal eski ismini içeren ve II. Murad zamanında Baba Hasan Ağa'ya vakfedilişinden, III. Murad döneminde ahfâddan *Eyyüb bin Süleymân'a* devrine kadarki süreci özetleyen Rebî' u'l-âhîr 985/Haziran 1577 târihli Berât-ı hümayûn sûreti. *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, nr.: A-105/1586, vr. 86a (183).

Resim 65: Melissinos gibi Roma çevrelerinde bulunan Leo Allatius'un, 1665 gibi erken bir tarihte *Chronicon Maius*'un ona değil Sfrancis'e ait olduğunu ortaya koyduğu satırlar. *Leonis Allatii: In Roberti Creyghtoni apparatus, versionem et notas ad historiam Concilii Florentini scriptam a Silvestro Syropulo de unione inter Graecos et Latinos, exercitationum pars prima, Romae MDCLXV* (1665), 1, 117.

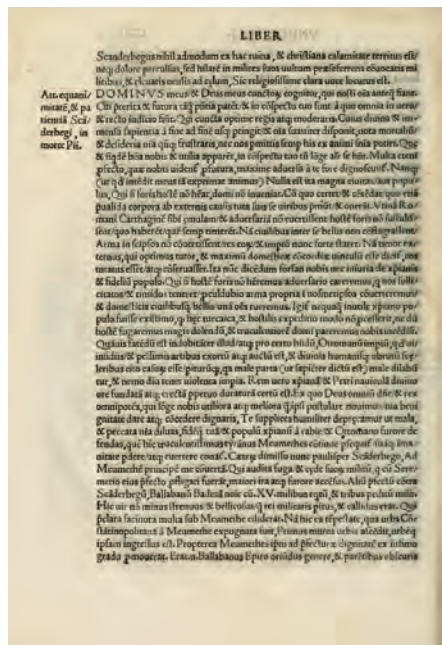
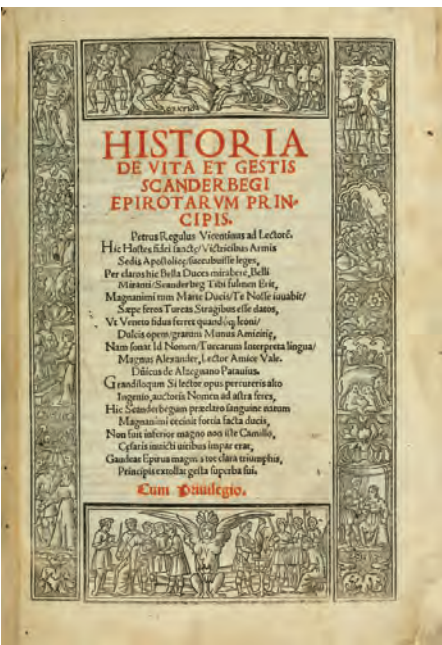

Resim 66-67-68: Georges Guillet'in *Chronicon Maius*'un Sfrancis tarafından yazıldığı açıkça belirttiği Fatih hakkındaki monografisinde, "Ulubatlı Hasan"ı kendisini takiben surlara çıkan askerlerin lideri, "Balaban Badera"yı ise onun şehre girmeyi başaran ilk askeri olarak gösteren satırları. *Histoire du regne de Mahomet II. Empereur des Turcs*, I, Paris 1681, 1, 215-216.

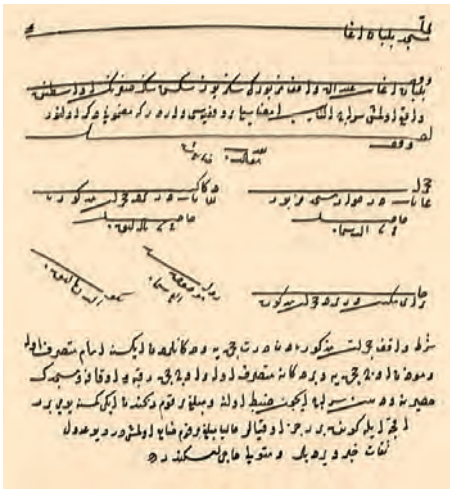
(حسن اغا) سلطان مراد خان ثاني حضرتلرينك عصر نده سكبان باشی اولوب ۸۰۷ ده استانبول قخمنده شهيد اولدی .

سكبان باشی
ابتدا يگيچري اوچاني تشككنده بوكا (سكبان باشی) ناميله بر ضابط تعين اولمشدر سكبان باشيردن اسملري ايشيد يلانلوك اك قديمي (حسن اغا) در كه سلطان بازيد خان اول عصر نده بو خدمتده امدی بعده (قزلقجي طغان بك) و (مصطفي بك) و استانبول قخمنده (حسن اغا) و صكره (عبدالرحن اغا) سكبان باشی اولهرق اوج صكره كيلر شهيد اولمشدر در بعده (بابان اغا) و بر خيلى سندنلر (طر بزونی محمد بك) و بر اراقق (يعقوب اغا) سكبان باشی اولوب ۸۶۶ ده فوت اولمشدر

Resim 69-70: Mehmed Süreyyâ'nın *Sicill-i 'Osmani'* de Hasan Ağa'nın "Sultan II. Murad zamânından beri Sekbanbaşı olup, İstanbul'un fethinde şehid olduğunu" ve öncesinde Mustafa Beg, sonrasında ise Abdurrahman Ağa ile Balaban Ağa'nın da sekbanbaşı olduklarına işaret ettiği satırlar. *Sicill-i 'Osmani'*, (İstanbul 1311/1894), II, 118; IV, 770.

Resim 71: Marin Barleti'nin İskender Kastrioti hakkında yazdığı *Historia de Vita et Gestis Scanderbegi Epirotarum Principis* adlı çağdaş eserinin (Strasburg, 1537) kapağı (solda) ve Balaban'ın surlara çıkışından söz edip yaşamı hakkında kısa bilgiler verdiği sayfa (sağda, p. CLXIV).

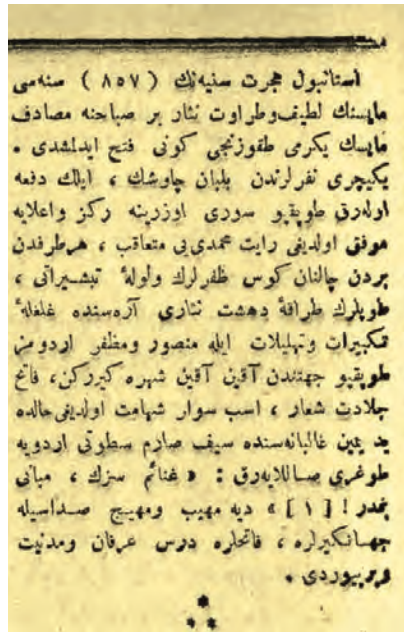
Resim 72: 937/1530 tarihli *Tahrir Defteri*'nde Edirne'de bulunan "Balabân Ağa Mescidi Maḥallesi"ne (*Maḥalle -i Mescidi-Balabân Ağa*) ilişkin kayıt. BOA, TD, nr.: 370, vr. 3^b.

محمد بلبان اغا
ساها لعا
لام همه ما
۱۴

Resim 73. Balaban Ağa'nın Lâleli'de, Eski Odalar'ın arka tarafında bulunan Bizans şapelinden çevrilme mescidinin 888'de *Sirâcü'n-Nâ'ib* tarafından düzenlenen vakfiyesinin 1546 tarihli *Vakıf Defteri*'ndeki özeti. BOA, TD, nr.: 251, 287.

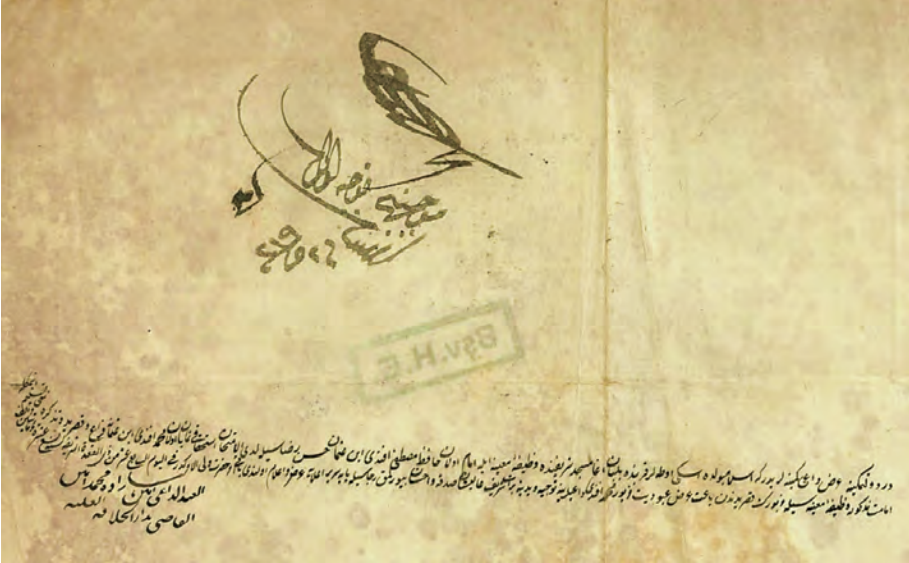

Resim 74-75: *Ṭanin Gazetesi*'nde yayımlanan ilk İhtifâl haberleri (solda) ve İhtifâlcı Mehmed Ziyâ'nın köşe yazısında Balaban Beg'in surlara çıkışı anlattığı satırlar. *Ṭanin*, 18 Recep 1332-30 Mayıs 1330-12 Haziran-ı *Frençi* 1914, sy. 1965, 1, 3.

Resim 76: Ulubatlı Baba Hasan ve On Sekiz Sekbanlar Haziresi'ne çok yakın bir noktada bulunan Balaban Ağa Mescidi'nin 1877 yılı civarında çizilmiş karakalem resmi. *A.G. Paspatis, Byzantinai Meletai, İstanbul 1877, nr.: 1.*

Resim 77: Balaban Ağa Mescidi imamlığının 1219/1805'te başka birine devrine ilişkin yazılmış 'Arz-ı hâl'. *BOA, C.EV. nr.: 606/30752.*

Resim 78: Balaban Ağa'nın Şehzadebaşı ile Lâleli arasındaki kiliseden çevirme mescidinin 1925'te yıkılışından önce çekilmiş en son fotoğrafı. *Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi.*

Resim 79: 1925'te yapılan kazı sırasında Balaban Ağa Mescidi'nin temelinden çıkan mezar altı mezar odası. *Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi.*

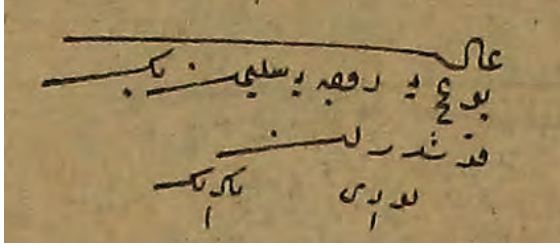
Resim 86: Canbaz Mustafa Beg'in Silivrikapı'da inşa ettirmiş olduğu mescid. *Fatih/Istanbul*

Resim 87: *Silivrikapı*'dan içeriye girip *Romanos kapısı (Topkapı)*'ya kadar ilerleyerek imparatorla mücadelede girişen Canbâz Mustafâ Beg'in Kocamustafapaşa'daki ikinci mescidinin torunu merhum Mustafa Canbaz tarafından çekilmiş bir fotoğrafı. *Mustafa Canbaz Fotoğraf Arşivi.*

Resim 88: Karşıdaran Süleyman Beg'in Bursa/Murâdiye'de yer alan türbesi. *Mustafa Cambaz Fotoğraf Arşivi*

Resim 89: II. Bâyezîd'in Karşıdaran Süleyman Beg'in zevcesine Rebi 'u'l-â'îr 906/Kasım 1500'de bohça verdiğiine ilişkin kayıt. *Defter-i İn 'âmât, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Yzm. nr.: 0.71, vr. 267b/524.*

Resim 90: Ulubatlı Hasan Ağa'nın şehâdetinden sonra onun yerine Sekbanbaşı tâyin edilen, ancak ardından hemen şehid edilen Abdurrahman Ağa'nın Ayakapı'daki türbesinin restorasyondan önceki son hali. *Fatih-İstanbul.*

Resim 91: Topkapı/Romanos burcundan Haliç-Ayvansaray'a kadar uzanan "sekiz burç"ta meydana gelen çatışmaları tasvir eden bir resim. *Panorama 1453 Tarih Müzesi, Zeytinburnu-İstanbul.*

Resim 92: Ulubatlı Hasan Ağa'nın sancaktârı olduğu "sekiz burç"un Haliç-Ayvansaray'a doğru uzanan kısmı. *Fatih-İstanbul.*

Resim 93: Ulubatlı 'Alemdâr Baba Hasan'ın *Topkapı (Hagia Romanos)* burcu üzerine ilk sancağı dikişini temsil eden bir resim. *İstanbul Panorama 1453 Tarih Müzesi, Zeytinburnu-İstanbul.*

Resim 94: Ulubatlı Hasan Ağa'nın Fatih'in Ak sancağını diktiği *Topkapı Burcu* ve arka plânda ana giriş kapısı. *Fatih-İstanbul.*

Resim 95: Silivrikapı Burcu, giriş kapısı ve 'Alemdâr Elekli Baba Türbesi'nin XIX. yüzyıl sonlarındaki görünüşü. Ludwigsohn Fréres, İstanbul.

Resim 96: Anadolu sancak beyi Canbâz Mustafa Beg'in askerleriyle tırmanıp ikinci sancağı diktiği Silivrikapı (Porta tis Pighi) burcu ve ana giriş kapısının şimdiki görünümü. Fatih-İstanbul.

Resim 97: Rumeli beylerinden Karışdıran Süleyman'ın Edirnekapı (Porta Harisius) ile Eğrikapı (Kaligaria) arasında açılan büyük gedikten şehre girişi. İstanbul Panorama 1453 Tarih Müzesi, Zeytinburnu-İstanbul.

Resim 98: Karışdıran Süleyman Beg öncülüğünde şehre ana girişin gerçekleştiği Edirnekapı-Eğrikapı arasındaki yıkık surların XIX. yüzyıl sonlarındaki görünümü. Guillaume Berggren Fotoğraf Arşivi

Resim 99: Karışdıran Süleyman Beg'in Rumeli beyleriyle birlikte üçüncü sancağı ve diğer sancakları diktiği Edirnekapı burcu ve *Edirne-kapısı'nın* (*Porta Harisius*) XIX. yüzyılın sonlarındaki durumu.

Resim 100: Toplarla yıkılıp açılan büyük ana gedik yakınlarında Karışdıran Süleyman'ın üçüncü sancağı dalgalandırdığı *Edirnekapı* burcunun giriş kapısının şimdiki görünümü. *Fatih-İstanbul*.

Resim 101: Zağanos Paşa emrindeki gönüllü 'Azebler'le kaptan ve leventlerin dördüncü safhada şehre giriş yaptıkları İstanbul kara burçlarının bitim noktası olan *Haliç-Ayvansaray* bölgesinde, şimdi mevcut olmayan *Kerkoport* ve *Hagia Kalinkos* burçlarının yer aldığı alan. *Eyüp-İstanbul*.

Resim 102: İstanbul'un kara ve sâhil burçlarının fetihden kırk yıl sonraki görünüşü. *Hartman Schedel, "Konstantinopolis", Nüremberg Chronicle, 1493, ff. 129v-130r.*

İstanbul'un Fethini Sûfîler Nasıl Karşıladi? Abdürrahim Karahisârî'nin *Risâle fî eşrâti's-sâ'a*sı Bağlamında Bir Yorum Denemesi*

Abdullah Taha Orhan** - Necdet Tosun***

15. yüzyıl Osmanlı uleması,
tarihçileri, dervişleri ve siyasî
figürleri fethin askerî bir başarıdan
çok daha fazlasını temsil ettiğinin
farkındaydılar.***

Kaya Şahin

Giriş

Akşemseddin'in (ö. 863/1459) önde gelen halifelerinden Abdürrahim Karahisârî (ö. 888/1483'ten sonra) Afyonkarahisarlı olup henüz Beypazarı'nda iken intisap ettiği şeyhinin Edirne, İstanbul, İznik ve Göynük'te iken uzun süre yanında bulunmuştur. İstanbul'un fethinde de şeyhiyle birlikte bulunan Karahisârî kıyamet alametlerine dair *Risâle fî eşrâti's-sâ'a* adlı risâlesini fetih-

* Bu çalışma, Prof. Dr. Necdet Tosun danışmanlığında, Abdullah Taha Orhan tarafından hazırlanan "Abdürrahim Karahisârî'nin Tasavvufî Görüşleri ve *Münyetü'l-Ebrâr* ve *Günyetü'l-Ahyâr* isimli Eseri (Metin ve İnceleme)" başlıklı doktora tezinden (Marmara Üniversitesi, 2019) istifade edilerek hazırlanmıştır. Metnin taslağını okuyup çok kıymetli önerileriyle katkıda bulunan ve bazı kritik kaynaklara ulaşmamızı sağlayan Faruk Akyıldız, M. Enes Topgöl ve Kübra Zümrüt Orhan'a müteşekkirimiz.

** Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

*** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

*** Kaya Şahin, "Constantinople and the End Time: The Ottoman Conquest as a Portent of the Last Hour," *Journal of Early Modern History* 14, no. 4 (2010): 326.

ten beş sene sonra kaleme almış ve rivayetler üzerinden Konstantiniyye'nin fethiyle kıyamet arasındaki ilişkiye dair bilgiler vermiştir. O dönemde sûfîlerin kıyamet hakkında daha başka risâleler yazdıkları, örneğin Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. 855/1451) meşhur *Muhammediyye*'sinde, kardeşi Ahmed Bîcân'ın (ö. 870/1466'dan sonra) *Dürr-i meknûn*'unda ve *Müntehâ*'sında kıyamet alametlerine dair müstakil bahislerin; bu teliflerin çok öncesinde Bizans kaynaklarındaysa Konstantiniyye'ye dair kıyametle ilgili bazı mitlerin olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada öncelikle Karahisârî'nin *Risâle fi eşrâti's-sâ'a*'sı tanıtılacak, ardından risâle çağdaş bazı eserlerle karşılaştırılarak İstanbul'un fethi ile kıyamet arasındaki ilişkinin sûfîlerce nasıl okunduğu hususu netleştirilmeye çalışılacaktır.

1. Abdürrahim Karahisârî Kimdir?

Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Bir şiirindeki ifadesinden Afyonkarahisar'da doğduğu anlaşılmakta, ancak doğum tarihi bilinmemektedir. 1436'da Beypazarı'nda şeyhi Akşemseddin'le birlikte olduğu dikkate alındığında¹ XV. yüzyılın ilk çeyreği ile son çeyreği arasında yaşadığı tahmin edilebilir.² Babasının adı Alâeddin olup kaynaklardan hem ilim sahibi hem de zengin bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Vakfiye kayıtlarından ailenin Afyonkarahisar'da hatırı sayılır bir varlığa sahip olduğu görülür. Babasının "el-Mısri" nisbesiyle anılması, ailenin Mısır'dan Afyonkarahisar'a göç ettiğini gösterir. Aynı nisbeyi taşıyan ve "Mısırloğlu", "Mısırzâde" gibi lakaplarla anılan Karahisârî günümüzde de Afyon halkı tarafından Mısri Sultan olarak bilinmektedir.³

Karahisârî hakkında az sayıdaki tarihî veriyi daha çok şeyhi Akşemseddin'den bahseden kaynaklarda kendisinden de bahsedilmesine borçluyuz. Akşemseddin'in halifesi ve uzun süre yanında bulunan bir müridi olarak zik-

-
- 1 Emir Hüseyin Enîsi, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, haz. Bilal Aktan, Mustafa Güneş (İstanbul: H Yayınları, 2011), 64.
 - 2 Vefatının, bazı çağdaş kaynaklarda verilen bilgilerden hareketle 1483-94 arasında olması gerektiği düşünülmektedir. Bk. Edip Ali Bakı, *Onbeşinci Asır Ahlâk ve Tasavvuf Şairi: Mısırloğlu Abdürrahim Karahisari* (Afyon: Yeni Matbaa, 1953), 9.
 - 3 Karahisârî'nin hayatı hakkındaki en detaylı çalışma için bk. Bakı, *Mısırloğlu*. Ayrıca bk. İsmail E. Erünsal, "Abdurrahim Karahisârî," içinde *Edebiyat Tarihi Yazıları: Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 19-23. Klasik kaynaklarda yer alan kısa hal tercümeleri için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (TÜBA: Ankara, 2016), I, 124; Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar: Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesindeki 901 ve 920 No.lu Nüşhalara Göre*, haz. Ahmet Uğur vd. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997), I, 769; Mehmed Mecdi, *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye ve zeyilleri: Hadaikü's-Şekaik*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), I, 246-47.

redilen Karahisârî, Akşemseddin'in vefatından yaklaşık bir asır sonra,⁴ kendi neslinden olan Enîsî'nin telif ettiği *Menâkıb*'ına göre, 1436'da Beypazarı'nda şeyhiyle beraberdir. Ardından yine şeyhiyle Edirne ve İstanbul'da bulunmuş, fetihten sonraysa şeyhiyle birlikte İznik ve Göynük'e geçmiş, akabinde Akşemseddin'in görevlendirmesiyle memleketi Afyonkarahisar'a dönmüştür. Şeyhinin vefatını hissedip Göynük'e giden Karahisârî, vefattan bir saat sonra yetişebilmiş, "şu kadar zamân tamâm olmadın gelüp yitişmiş olaydım, rûh-ı şerifleri falân makâma varmamış olaydı, yine dilek iderdüm, döndürürdüm" demiştir.⁵ Bu menkıbe Karahisârî'nin, Akşemseddin'in takipçileri nezdindeki önemini göstermesi açısından dikkate değerdir.⁶

Beypazarı'na gelinceye kadar Karahisârî'nin nerede bulunduğu, nasıl bir eğitim sürecinden geçtiği bilinmemektedir. Ancak eserlerinde Arapça ve Farsçaya gösterdiği vukûfiyet ile memleketine döndükten sonra adına Kâsım Paşa tarafından açtırılan medresede müderrislik yapmış olması onun henüz Karahisar'dayken iyi bir medrese eğitimi görüp icâzet aldığını düşündürür. Eserlerinde eğitimine ve hocalarına dair başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Akşemseddin'in yanında geçirdiği süreçte tasavvufi seyrüsülûkün yanı sıra şeyhinden tıp eğitimi almış olması da muhtemeldir. Zira Akşemseddin Edirne'deyken Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Süleyman Çelebi'nin,⁷ hekimlerin çaresiz kaldığı hastalığını tedavi ettiğinde Karahisârî de onun yanındadır.⁸

Karahisârî'nin günümüze ulaşan dört eseri vardır. Bunlardan en önemlisi yaklaşık 4000 beyitten müteşekkil *Vahdetnâme* adlı mesnevisidir.⁹ Telifi 1461'de tamamlanan bu eser Fatih'in meşhur sadrazamı Mahmud Paşa'ya (ö. 878/1474) ithaf edilmiştir. Bir diğer önemli eseri, Necmeddin-i Kübrâ'nın (ö. 618/1221) halifelerinden el-Hâssî'nin (ö. 634/1236) *es-Selve fî şerâiti'l-halve*

4 Abdülbaki Keskin, "A Critical Edition of Enîsî's *Menakib-i Akşemseddin* with an Account of Akşemseddin's Political and Religious Influence As Revealed in This Work" (Doktora tezi, Victoria University of Manchester, 1977), 3.

5 Enîsî, *Menâkıb*, 46; ayrıca bk. Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, I, 769.

6 Aynı zamanda iyi bir tabib olan şeyhi Akşemseddin'den tabâbet ilmini de tahsil ettiğini düşünürsek, burada geçen "hayata döndürme" ibaresini -elbette öncelikle rûhânî bir ameliye olarak anlamakla beraber- tıbbî bir ameliye olarak da düşünebiliriz. Modern dönemde elde edilen, kalp durduktan sonra belli bir süreye kadar yeniden çalıştırılabileceği bilgisi bu ihtimali desteklemektedir.

7 Süleyman Çelebi hakkında bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Velir Ailesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 93-95.

8 Enîsî, *Menâkıb*, 42; Mecdî, *Şekâik*, I, 241.

9 Eser üzerine tez çalışmaları yapılmıştır. bk. İsmail E. Erünsal, "Abdürrahim Karahisârî: Vahdet-nâme" (Lisans bitirme tezi, İstanbul Üniversitesi, 1969); Hacı Ömer Karpuz, "Abdürrahim Karahisârî'nin Vahdetname'si: Gramer İncelemesi-Metin-İndeks" (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 1991); Ayşe Gülay Keskin, "Abdürrahim Karahisârî'nin Hayatı, Eserleri ve Vahdetname Mesnevisinin Tenkitli Metni" (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2001).

adlı eserine *Münyetü'l-ibrâr ve gunyetü'l-ahyâr* ismiyle yaptığı şerhli tercümedir. Diğer iki eseriye Bûsirî'nin (ö. 695/1296 [?]) *Kasidetü'l-bürde*'sinin manzûm tercümesi¹⁰ ve bu çalışmamıza konu olan kıyâmet alâmetleri üzerine kaleme aldığı *Risâle fi eşrâti's-sâ'a*'dır.

2. *Risâle fi eşrâti's-sâ'a*

Risâlenin istinsah tarihi ve müstensihî bilinmeyen üç nüshası tespit edilmişse de¹¹ bu çalışmada, okunaklı oluşu dikkate alınarak Ayasofya nüshası kullanılmıştır. Karahisârî'nin Arapça yazdığı tek eser olan risâlenin sonunda yer alan ferağ kaydı eserin İznik'te, 862 yılının Cemâziyelâhîr'inin sonlarında (Mayıs, 1458) tamamlandığını gösterir.¹² Yani risâle fetihten tam beş sene sonra telif edilmiştir. İznik'te yazılması, İznik'in ilim merkezi hüviyetini fetihten bir süre sonra daha koruduğunu göstermesi açısından önemlidir.¹³

Esere Akşemseddin'den öğrendiklerini kaleme geçirdiğini ifade ederek başlayan Karahisârî hemen girişte, çağdaşı Abdurrahman Bistâmî'nin (ö. 858/1454) *Nazmü's-sülûk* adlı hermetik unsurlar barındıran ve bir küresel tarih kitabı niteliği taşıyan eserinden de istifade ettiğini belirtir. Kâinatın yaratılışından başlayıp 806 (1404) yılına kadar geçen tarihî olaylar hakkında kısa bilgiler içeren *Nazmü's-sülûk*'te kıyâmet alametlerinden bahsedilen kısım sadece bir varak hacmindedir.¹⁴ Karahisârî'nin eserin başında *Nazmü's-sülûk*'ü açıkça anmasının sebebi ya bu kısımları 15 varaklık risâlesine aynen dahil etmesi ya da o dönemde merkezinde veya riyâsetinde Bistâmî'nin yer aldığı ve Karahisârî'nin irtibatlı olduğu bir İhvân-ı Safâ topluluğunun bulunması olmalıdır.¹⁵ Nitekim risâlenin girişinde İhvân-ı Safâ'ya yapılan atıf bu bağlamda anlam kazanır. Eserinin “ihvân-ı safâ ve hullân-ı vefâ”ya bir *tezkire ve tabsıra*

10 Eserin bilinmeyen bir nüshasından Arap harfli dizgisinin neşri yapılmıştır. bk. Abdurrahman Karahisârî, *Tercüme-i kasîde-i bürde*, nşr. İsmail Hikmet Ertaylan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960).

11 Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 5347 vr. 117a-123b; Pertevpaşa 260 vr. 61a-68b; Ayasofya 4245 vr. 89b-105b. Bundan sonra esere yapılacak atıflarda Ayasofya nüshasının varak numaraları esas alınacaktır.

12 Abdurrahman Karahisârî, *Risâle fi eşrâti's-sâ'a* (Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya nr. 4245), vr. 105a.

13 Erken Osmanlı entelektüel tarihinde İznik'in önemine dair bk. İhsan Fazlıoğlu, “İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî,” *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* IV, no. 1 (2017), 1-68.

14 Abdurrahman Bistâmî, *Nazmü's-sülûk fi müsâmereti'l-mülûk* (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, nr. 1597), vr. 56a, 136a.

15 Abdurrahman Bistâmî bağlamında dönemin Osmanlı düşünce hayatında İhvân-ı Safâ tesirine değinen ve İhvân-ı Safâ benzeri, Bistâmî'nin merkezinde olduğu hermetik bir sûfi projenin var olması ihtimalinden bahseden bir araştırma için bk. İhsan Fazlıoğlu, “İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İhvân-ı Safâ ve Abdurrahman Bistâmî,” *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, no. 2 (1996), 229-40.

olmasını temenni eden¹⁶ Karahisârî *Münye*'de olduğu gibi¹⁷ burada da İhvân-ı Safâ topluluğunun kendi içlerindeki bu hitap ifadesini (*yâ ihvâne's-safâ ve yâ hullâne'l-vefâ*) kullanarak okurun dikkatini İhvân-ı Safâ düşüncesine çekmektedir. Bu çalışmamızın konusu dışında olmakla birlikte, dönemin Osmanlı düşünce hayatında İhvân-ı Safâ etkisi, üzerinde durulması gereken bir konudur.¹⁸

Kıyamet alametlerinin görülmeye başlandığından bahseden Karahisârî, ahlakî çöküntüye bağlı bazı âlâmetleri zikreder. Daha sonra dünyanın ömrünün yedi bin sene olduğunu, ilk yaratılıştan âhir zamana kadar neler görüleceğini, Mehdi ve Mesih'in nasıl geleceklerini, nerelerde neler yapacaklarını anlatan rivayetleri aktarır. Sahih hadis kaynaklarında çeşitli tariklerle zikredilen, Konstantiniyye'nin fethinin ardından Deccâl'in çıkacağını haber veren rivayetleri etraflıca ele alır. Bu rivayetlerde Konstantiniyye'nin fethinden sonra Roma'nın da fethedileceği bildirilir. Bu çerçevede Karahisârî, Konstantiniyye ve Roma'nın mitolojik tarihine ilişkin, çoğunlukla Bizans kaynaklarıyla uyum arz eden ayrıntılar sunar. Burada ve Konstantiniyye'deki tılsımları anlattığı bölümde, o dönemde tercüme edilen Bizans kaynaklarını kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁹

Ardından Karahisârî, yeniden kıyamet öncesinde meydana gelecek olaylardan, Deccâl'in ortaya çıkışından, Yecüc-Mecüc taifesinden, Hz. İsa'nın nuzulünden bahseder. Çin'den Roma'ya, Hint altkıtasından Endülüse geniş bir coğrafyada çeşitli şehir isimleri vererek, kıyametin alameti olarak ortaya çıkacak bu figürlerin bu mekanlarda neler yapacakları, buralarda yer alan kalelerin detaylı ölçüleri gibi bilgiler verilir. Karahisârî'nin bahsettiği bu yerlerin küresel ufuk arz eden bir mekân bağlamı olduğuna dikkat çekmek gerekir. Bu meyanda Karahisârî feleklerden, burçlardan ve kozmolojik bazı hadiselerden de bahseder. Yukarıda zikredilen İhvân-ı Safâ etkisinin kozmolojik hadiseler bahsinde de görüldüğü söylenebilir.²⁰

16 Karahisârî, *Risâle*, 89^b.

17 Krş. Abdürrahim Karahisârî, *Münyetü'l-ibrâr ve gunyetü'l-ahyâr* (İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. 1219), 2^b.

18 O dönemde sadece Osmanlı ülkesinde değil, Mısır başta olmak üzere tüm önemli İslam beldelelerinde temsilcileri olan, "neo-İhvân-ı Safâ" olarak tanımlanabilecek, Bünî'nin (ö. 622/1225) hurûfî ve İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) bâtinî öğretilerini mezceden bir entelektüel topluluğun var olduğunu ve Bistâmî'nin de bu topluluk içerisinde önemli bir yeri olduğunu iddia eden bir çalışma için bk. Noah Daedalus Gardiner, "Esotericism in a manuscript culture: Aḥmad al-Būnī and his readers through the Mamlūk period" (Doktora tezi, University of Michigan, 2014), 321-29.

19 Dönemin çalışmalarında Bizans kaynaklarının tesirine işaret eden bir araştırma için bk. Stefanos Yerimos, *Konstantiniyye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli (İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2014).

20 İhvân-ı Safâ kozmolojisi hakkında bk. Hasan Aydın, "Kozmolojik Temelleri Işığında İhvan es-Safa'da Astroloji ve Astrolojinin Meşruluğu Sorunu," *Kelam Araştırmaları Dergisi* IX, no:1 (2011), 179-98.

Hız. Ali'ye atfedilen bir rivayetle Kur'an'da her şeyin bilgisinin var olduğunu söyleyen Karahisârî, Endülüslü sûfi İbn Berrecân'ın (ö. 536/1142) Kudüs'ün fethini Kur'an'dan keşfederek önceden haber verdiğini belirtir.²¹ Aynı şekilde İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) ricâlü'l-gaybdan bir zattan naklettiğine göre Endülüslü'nün fethinin de Fetih Sûresi'nden keşfedildiğini ekler. İbn Berrecân gibi çok tanınmayan bir sûfi²² tarafından ve o zaman için uzak sayılacak bir coğrafyada üretilen bir metne atıf yapması, Karahisârî'nin entelektüel ağının genişliğini göstermesi açısından önemlidir.

Öte yandan Kudüs ve Endülüslü'nün fethinin, vukûundan önce sûfi alimler tarafından keşif olunduğunu belirten Karahisârî, İstanbul'un fethinin şeyhi Akşemseddin tarafından keşfedilmesi hâdisesine temas etmez.²³ Bu çalışmamızın sınırlarını aştığı için şimdilik bu konuya değinemeyecek olsak da şüphesiz bunun nedenleri üzerinde durmak gerekir.

Eser sonda yine başa dönerek tamamlanır. Dünyanın ömrünün yedi bin sene olduğu ve "Konstantiniye feth olmadan kıyamet kopmaz" gibi rivayetler tekrar edilir. Bu rivayetten önce, Hız. Peygamber'in sırdaşı Huzeyfe b. el-Yemân'dan (ö. 36/656) rivayet edilen "Dininizden ilk kaybolacak şey namazdaki huşûdur" hadisinin aktarılması da önemlidir.²⁴ Zira buradan hareketle Karahisârî'nin tüm bu kozmolojik kıyamet alametlerini aslında ahlakî sebeplerle ilişkilendirdiği, okurlarını İslâm'ın manevi boyutunu yaşamaktan uzaklaştıkça asıl kıyametin o zaman geleceği hususunda uyarmak için anlattığını görürüz. Nitekim o, risâleye başlarken de kıyametin esas sebebi olarak ahlakî çöküntüyü göstermişti.

Peki bu bağlamda İstanbul'un fethi nasıl anlaşılmalı? Karahisârî bu tabloda fethi nereye yerleştirmektedir? Cevap vermeden önce çağdaş tasavvufî metinlerde kıyamet alametlerinin nasıl ele alındığına kısaca değinmek gerekir.

Çağdaş Tasavvufî Metinlerde Kıyamet

Hız. Peygamber ile Cebrail arasında geçen ve Cibril hadisi²⁵ olarak meşhur olan diyalog süreci içerisinde teşekkül edecek İslâm ilimlerinin temel dayana-

21 İbn Berrecân'ın Kudüs'ün fethini önceden keşfetmesi tartışması için bk. Mehmet Yıldız, "İbn Berrecân (v. 536/1141) ve Tasavvuf Anlayışı" (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2016), 115-120.

22 İbn Berrecân'ın hayatı ve İslâm düşüncesindeki yeri hakkında detaylı bilgi için bk. Yousef Casewit, *The Mystics of al-Andalus: İbn Barrajân and Islamic Thought in the Twelfth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).

23 Bu keşif olayı için bk. Feridun M Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 300, 301 vd.

24 Karahisârî, *Risâle*, 105a.

25 Buharî, *Sahih*, İman 37; Müslim, *Sahih*, İman 1.

ğı olmuştur. Buna göre ‘iman’ kelâm ilminin, ‘İslâm’ fıkıh ilminin, ‘ihsân’ ise tasavvuf ilminin temel mevzuu olarak kabul edilegelmiştir. Bu hadiste dikkat çekici bir nokta Cebrail’in “İhsân nedir?” sorusunun hemen ardından kıyameti ve alametlerini sormasıdır. Dolayısıyla ihsanla, bir diğer deyişle tasavvufla kıyamet arasında daha en başından bir ilişki kurulmuş olmaktadır. Buradan hareketle sûfiler ölümü manen yorumladıkları gibi kıyameti de manen yorumlamışlar, “kişinin kıyameti öldüğünde kopar”²⁶ diyerek kıyameti gündelik hayatın içine çekmişlerdir. Kâinatın kozmolojik kıyametini büyük kıyamet, insanın bedenî ölümünü ortanca kıyamet, ölmeden önce ölmesi/nefsini öldürmesi anlamındaki ihtiyarî ölümü ise küçük kıyamet olarak nitelemişlerdir.²⁷ Hasılı, onlar için önemli olan meselenin manevi boyutudur.²⁸ Bu yüzden her bir kıyamet alametini manen tevîl ederek anlama yoluna gitmişlerdir.

Ahmed Bîcân’ın *Müntehâ*’sından, İstanbul’un fethinin bâtinî ve enfûsî tevîlini içeren çarpıcı bir örnek olarak şu pasajı zikredebiliriz:

İmdi insân âleminde şeytân leşkери, kuvvet-i hayvâniyye galebe ve hücum etmekten ibarettir kuvvet-i rûhâniyye üzerine. **Ammâ Kostantiyye ya’ni İstanbul feth olmak imân kuvvetleri galebe eyleyip şeytân şehirlerin yakıp harâb etmekten ibârettir.** Ammâ duhân çıkmak, zulmet-i hayvâniyye nüfûs-i insâniyye[ye] dağılmaktan ibarettir. Ammâ Mehdi çıkmak, akl-ı kudsî galebe eylemekten ibârettir insan üzerine. Ammâ Deccâl çıkmak, nefis-i emmâre sıfâtı zâhir olmaktır nefis-i mutmainne üzerine. Ammâ İsâ gökten inmek, ibârettir; rûh İsâ gibidir ve nefis, Deccâl benzer. Pes rûh onun üzerine inip helâk etmektir...²⁹

Karahisârî’nin yaşadığı çağa, fetih öncesi Osmanlı’ya bakıldığında Şeyh Bedreddin’den Yazıcıoğlu Mehmed ve Ahmed Bîcân kardeşlere, Abdurrahman Bistâmî’den Şeyh Vefâ’ya kadar dönemin önde gelen sûfilerinin eserlerinde kıyamet alametlerine temas ettikleri görülmektedir. Şeyh Bedreddin’in itham edildiği noktalardan birinin de kıyamet alametlerinin reddi olduğu hatırlanmalıdır. *Vâridât*’a bakıldığında onun kıyamet alametlerini reddetmekten zi-

26 Bu mealdeki bir rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, thk. Ahmed Kalaş, (Haleb: Mektebetü’t-türâsî’l-İslâmî, [t.y.]) II, 279.

27 Bk. Alâüddevl-e Simnânî, *el-Vâridü’ş-şârid*, 69b (içinde Kübra Zümrüt Orhan, “Alâüddevl-e Simnânî’nin el-Vâridü’ş-şâridü’t-târid şübhetel-mârid Adlı Risâlesinin Tahkikli Neşri” *İslâm Araştırmaları Dergisi* 40 (2018), 126-127).

28 Kıyamet alametlerinin sûfilerce nasıl yorumlandığına dair genel değerlendirmeler için bk. Halil İbrahim Şimşek, “Kıyamet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması” *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 19, (2007), 123-142.

29 Ahmed Bîcân, *el-Münteha: Fusûsü’l-Hikem Üzerine Bir Çalışma*, haz. Ayşe Beyazıt, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 474.

yade sūfiyâne bir tavırla manen tevil ettiği görülür.³⁰ Şeyh Bedreddin her dönemde böyle beklentiler olduğunu, ancak bu zamana kadar gerçekleşmediğini ve gerçekleşmeyeceğini ifade eder. Burada belki de başta Mehdi olmak üzere bu alametlerin gerçekleşecek olmasının değil, beklenmesinin yanlışlığına işaret ettiği düşünülebilir. Nitekim XV. asırda (hicri 800-900) kıyamet beklentisi olduğu gibi, XVIII. yüzyıla değin Osmanlı uleması arasında bu beklenti devam etmiştir. Örneğin Naîmâ (ö. 1128/1716) tarihinin ikinci düzenlemesi, hicrî 1000 (1592) senesiyle ilgili birtakım rivayetlerden ve kıyametin kopması beklentilerinden söz ederek başlar.³¹

Yazıcıoğlu kardeşler de *Muhammediyye*, *Dürr-i meknûn* ve *Müntehâ* isimli eserlerinde kıyamet alametlerine müstakil bölümler ayırmışlardır.³² Onların amacının apokaliptik, gaybî bazı haberler verme sâikinden ziyade çağın insanların, ahlâkî bozulmalara karşı uyarma olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin bu nedenle Ahmed Bîcân, İstanbul'un fethini kıyamet alameti olarak zikretmesine rağmen, II. Murad döneminde yapılan İstanbul muhasarasına katıldığını ve bu yolda şehid olmak istediğini açıkça ifade eder.³³ Kıyamet bir sonraki yüzyılda da sūfiler arasında gündem olmaya devam etmiş, dönemin büyük mutasavvıfı Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694) de alametleri bâtinî ve enfüsî olarak yorumlayan bir eşrât-ı sââ risâlesi kaleme almıştır.³⁴

Fetihten Önce, Fetihten Sonra: Kıyâmet Okuması Değişti mi?

Kaya Şahin'in ilgili makalesinde isabetle ifade ettiği gibi, XV. yüzyıl Osmanlı entelektüellerinin, fethin salt bir askeri başarıdan çok öte anlamlar taşıdığı farkında oldukları bir hakikattir. Şahin'e göre örneğin Ahmed Bîcân fetihten önce fethi kıyamet bağlamında daha genel hatlarıyla değerlendirip Osmanlı'yı veya II. Mehmed'i söyleminin merkezine yerleştirmekten, fetihten sonra Osmanlı'ya ve özelde de Fatih'e bazı apokaliptik görevler yükleyerek

30 Şeyh Bedreddin, *Vâridât Tercümesi ve Şerhi*, haz. H. Rahmi Yananlı (İstanbul: Büyüyenay Yayınları), 108-109. Burada her ne kadar açıkça "kıyamet alametleri zuhur etmeyecektir" dese de kıyameti tevil ettiğini eserde yer alan Tâhâ sûresi 105-107. ayetlerin açıklamasında görürüz. Ona göre burada tasvir edilen büyük kıyamet tevhidin kemal tecellisidir: "Bu ayet-i kerime, ahir zaman nebisinin zuhuru ile geçmiş nebilerin şeriatlarında görülen sıfat hükümlerinin artık batıl olup yerine zat hükümlerinin geçeceğine tenbih ve işaretir ki, büyük kıyametin manası da budur." (s. 100).

31 Mehmet İpşirli, "Naîmâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/naima> (30.04.2019).

32 Bk. Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, haz. Âmil Çelebioğlu (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 539-58; Ahmed Bîcân, *Dürr-i meknûn: (inceleme - çevriyazı - dizin - tıpkıbasım)*, haz. Ahmet Demirtaş (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2009), 215-28; Ahmed Bîcân, *el-Müntehâ*, 453-57.

33 Ahmed Bîcân, *el-Müntehâ*, 423.

34 Bk. Mustafa Tatçı, "Niyazi-i Mısırî'nin Tasavvufi Bir Risalesi: Eşrât-ı Sâ'at," *Dolunay Dergisi* 32-33 (1988), 22-23.

global tarih yazımında bu bakış açısını merkeze alan bir söylem yakalamıştır. Öyle ki Ahmed Bîcân, rivayetlere göre kıyamet öncesinde gerçekleşecek alametlerden olan Roma'nın fethini de Fatih'ten beklemektedir.³⁵

Karahisârî için ise böyle bir bakış açısından söz etmek mümkün değildir. O, kıyameti ve onun bir alameti olarak fethi, Osmanlı ya da Fatih bağlamından ziyade, daha genel prensipler açısından değerlendirir. Bunda Akşemseddin'in sürekli yanında bulunması, kuşatmaya katılması ve Akşemseddin'in Fatih'in yanından ayrılıp Göynük'e dönmesi süreçlerine şahit olmasının etkili olduğu söylenebilir. Fethiye giden süreçte Fatih'e dair böyle bir bakışı olduğunu farz etsek dahi, muhasara sürecinde ve akabinde yaşanan bazı hadiselerden ötürü Akşemseddin Fatih'ten uzaklaşmıştır ve büyük ihtimalle müridi Karahisârî de öncesinde var olan beklentilerinden vazgeçmiştir. Buna bir işaret olarak Karahisârî'nin 1453'te yine İznik'te telif ettiği ve fethin ardından Fatih'e ithaf ettiği eseri *Münye*'de hem fethiye tarih düşürdüğünü hem de Fatih için medihkar ifadeler kullandığını, onu "sâhibkırân-ı zamân" olarak nitelediğini görürüz.³⁶ 1461 yılında tamamladığı en önemli eseri *Vahdetname*'yi ise Fatih'e değil veziri Mahmud Paşa'ya ithaf etmiş ve henüz saltanatı devam eden Fatih'e en ufak bir atıf dahi yapmamıştır.

Burada şunu da ifade etmek faydalı olacaktır: Fatih Sultan Mehmed kuşatmayla ilgili istişarelerinde devlet adamlarından -bazı istisnalar olmakla beraber- muhalefet görürken, Molla Gürânî ve Akşemseddin gibi âlimler kuşatma taraftarı olmuşlardır. Muhalif olan devlet adamlarının temel argümanı İstanbul'un hem İslâm kaynaklarında bir kıyamet alameti olarak zikredilmesi, hem de Bizans kaynaklarında kıyamet öncesinde lanetli bir şehir olarak tarif edilmesidir. Emecen'in dediği gibi, "kıyamet senaryoları içinde İstanbul'un ... aynı zamanda lanetli, her türlü tehlikeye açık, yıkılıp yeniden inşa edilmemesi gereken 'menhus' bir yer olarak da algılandığını, bunun ciddi bir literatür birikimiyle de desteklendiğini gözden kaçırmamak gerekir."³⁷

Bahsi geçen literatüre karşı Akşemseddin ve halifesi olarak Karahisârî'nin tavrı ise ilgili rivayetleri manen tevil etmek olmuştur. Karahisârî de Ahmed Bîcân gibi fethi insanın iç âleminde "iman kuvvetinin galebesi" olarak yorumlamıştır. Zira fethi eskatolojik bir anlam yükleyerek değer vermek veya bir felaket olduğu için ondan kaçınmaktan ziyade, bir ihtida -"i'lâ-yı kelimetullah"- hareketinin öncüsü olma imkan ve ihtimalinden ötürü destek vermişlerdir.

35 Şahin, "Constantinople and the End Time," 348-50.

36 Karahisârî, *Münye*, 3^{a-b}.

37 Emecen, *Fatih ve Kıyamet*, 61.

Akşemseddin'in fethin hemen akabinde Zeyrek'te dersler vermeye başlaması³⁸ da bu imkânın kullanılması için bir girişim olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Fethin manevi mimarı Akşemseddin'in önde gelen halifelerinden olan Abdürrahim Karahisârî şeyhiyle birlikte Konstantiniyye kuşatmasında yer almış, aksiyoner bir Bayramî derviştir. Karahisârî kendinden önceki meşhur Bayramîler, Yazıcıoğlu Mehmed ve Ahmed Bîcân kardeşler gibi kıyamet alametleriyle ilgilenmiş, bu konuda kaleme aldığı müstakil risâlesinde selefleri gibi İstanbul'un fethini kıyametin alametleri arasında zikretmiştir. Fethiye manen ve maddeten destek vermiş, bizzat kuşatmada bulunmuş bir sûfi olarak Karahisârî'nin bu risâlesini fetihden önce değil de fetihden sonra yazmış olması önemlidir. Çünkü ona göre fetih bir "lanet" ya da bir felaket olarak kıyametin alameti olmaktan öte anlamlar ve imkanlar barındırmaktadır. Tasavvufî düşüncenin genelinde olduğu gibi o da kıyameti ve alametlerini daha çok bâtinî ve enfûsî olarak tevil etmiştir. Kıyameti ölüm düşüncesi ve insanın "ölmeden önce ölmesi" fikriyle ilişkilendirerek gündelik hayatın içine çekmiştir. Ona göre esas felaket, ahlakî yozlaşmadır. Bu yüzden eserine kıyamet öncesinde meydana gelecek bazı ahlakî problemlere temas ederek başlayıp, eseri yine ahlakî bir mesele olarak "namazda huşûun kaybına" değinerek bitirir. Ona, Akşemseddin'e, Ahmed Bîcân'a, Bayramî dervişlerine ya da genel olarak sûfi muhayyilesine göre "namazda huşûun kaybedilmesi", Konstantiniyye'nin lanetli olarak görülen boyutu ya da kozmolojik bir felaket olarak kıyametten daha çok üzerinde durulmayı hak eden bir meseledir. İstanbul'un fethi ise, muhalif olan devlet adamlarının öne sürdüğü tüm olumsuzluklara rağmen, hidayetini genişlemesinin bir imkânı olarak değerlidir.

38 Ali İhsan Yurt, *Akşemseddin [1390-1459] Hayatı – Eserleri*, haz. Mustafa Kaçalın (İstanbul: İFAV, 1994), 31.

The Conqueror vs. The Impaler: Mehmed II and Vlad Dracula as Popular Cultural Heroes

Gemma Masson^{*}

Dracula is one of the best-known characters of modern popular culture. From movies to television shows to computer games, the vampire of Bram Stoker's novel continues to fascinate audiences the world over. There is also a growing trend of acknowledging the connection of the vampire Dracula to the fifteenth-century Wallachian Prince Vlad III. Out of this has come an increasing number of fictionalised representations of the historical Prince's life and consequently, his interactions with the Ottoman Empire, including his relationship with Mehmed II. Both of these figures are famous rulers around whom cultures of heroism have formed. As such they both maintain a significant presence in both factual history and popular culture. In this paper I shall firstly give some detail about history in popular culture more generally before outlining what it means when historical figures become heroes. I shall then introduce how these characters have been represented in popular culture before detailing what is factually known about their relationship. Finally, I shall present select case studies of current historical novels in order to show where modern literature is regarding the representation of these two men and their relationship. To conclude I shall offer some thoughts on the academic study of history in popular culture as well as questions of its value and accuracy.

Possibly the best-known scholarship regarding history in popular culture comes from Jerome De Groot. Himself a literary scholar De Groot has written

^{*} Dr.

extensively on this topic and has even issued an open invitation to historians to take up the study of popular culture as part of their discipline.¹ In his book *Remaking History* De Groot states that “There is a presumed binary relationship between history and fiction (with ‘fiction’ invariable being the lesser partner).”² He goes on to discuss how objectivity, or lack thereof, can affect the representation of history in popular culture. This is true as it is possible to see the same historiographical narratives of bias in popular culture as in academic historiography. Fiction is designed to create an emotional response and so the biased characterisations of the players may be more understandable in popular culture, however this compounds the issue of trying to create a believable and possibly semi-accurate representation of historical characters and events while giving that emotional currency to the consumer and entertaining them.

With this in mind then, is another function of popular culture to create heroes? And moreover, how and why are heroes created out of historical figures? Sidney Hook wrote the definitive book upon historical heroes in which she argues that the heroic phenomenon is a way for societies to maintain an interest in heroes beyond the naïve hero worship of youth and, more importantly, because leadership is vital in all social structures. Hook argues that propaganda distributed via popular culture affects the subconsciousness of the consumer thus, these representations then become the biases that are passed on when educating the next generation regarding historical figures.³ Hook also offers three psychological reasons as to why societies make heroes out of historical figures. The first is security, in a Freudian sense this creates a ‘father figure’ out of the person in question. Secondly, compensation. If a society can imaginatively share the traits and achievements of the hero in question, then the population is gratified. The final interpretation is a flight from responsibility. To argue that certain opinions and practices are part of a culture as they were practised by and sometimes originated with a hero. This links into the claims of Hegel that heroes are products of their environment and thus are not to blame for any immoral actions they take.⁴ This three-point criteria is something I shall compare both Vlad III and Mehmed II to in due course.

The question of objectivity raised by De Groot also connects to the use of popular culture as a medium for representing and propagating political opini-

1 Jerome De Groot, “Invitation to historians,” *Rethinking History*, 18, no. 4 (July 2014): 599-612.

2 Jerome De Groot, *Remaking History*, (London: Routledge, 2016), p. 3.

3 Sidney Hook, *The Hero in history: A Study in Limitation and Possibility*, (New Delhi: Allied Publishers Private Limited, 1948) 3-8.

4 Hook, *The Hero in History*, 20-22, 64.

ons and agendas. This is something which Halim Kara has outlined concerning the representation of Mehmed II in Turkish historical novels. Claiming that in the early days of the republic novelists were largely ambivalent to Mehmed until the arrival of the multiparty system in the 1950s saw him become a national hero, an attitude which dominated as late as the 1990s. With the arrival of postmodernist tendencies in fiction representations of Mehmed since the 1990s have become more complex and ambiguous⁵, I would venture to say representing a more realistic and well-rounded personality. Kara encourages the reader to consider fiction as a way for the writers to address what is happening in their contemporary time by utilising the ideological and social function of literature. This is a perspective supported by De Groot who addresses issues in ethics, politics and nationalism in his work. With the dawning of the Turkish Republic in the early twentieth century literature played a significant role in creating a new national identity which was distinct from the Ottomans, as well as forging a cultural identity. At this time in Turkey there were conflicting interests with certain parties wishing to carry a continuity from the Ottoman past into the modern future of Turkey while other groups sought to completely sever all ties with the construction of a new national identity, and these conflicts played out in literature as well as politics.⁶ On the whole however, novelists imitated each other and there was generally one dominant narrative for representing the Conqueror at any given time throughout the twentieth century. Kara claims that it was only after the 1980 coup that representations began to diversify more and allow for a range of interpretations and beliefs regarding the personality of Mehmed.⁷ Regarding representations of Vlad, characterisations of him purely in his historical persona and thoroughly detached from any and all ties to vampirism have been, while always common in Romania, only recently brought to the world stage in any great number and detail.

Before moving into the case studies for this piece I would first like to outline the lives of Vlad III and Mehmed II and explain what is known about their direct interactions in the fifteenth century. Mehmed II was born in 1432 in Edirne, the son of Murad II. The young Prince was sent to Amasya when he was 11, in the company of a retinue of tutors, in order to learn governance as was the custom for Ottoman princes at the time. In 1444 Murad abdicated his throne in favour of his son but was called back in order to fight at Varna that same year.

5 Halim Kara, "The Literary Portrayal of Mehmed II in Turkish Historical Fiction," *New Perspectives on Turkey*, 16, (2007) 71.

6 Kara, "The Literary Portrayal of Mehmed II," 72.

7 Kara, "The Literary Portrayal of Mehmed II," 85.

There are mixed theories about Murad's return with some arguing the viziers panicked and recalled him as a group⁸ while others claim it was caused by a janissary revolt engineered by Çandarlı Halil Paşa⁹. Whatever the reason Murad retained the throne until his death in 1451 which saw Mehmed again as Sultan of the Ottoman Empire. The 19-year-old sultan at once put his energies into military matters, strengthening the Ottoman navy and preparing for his now famous conquest of Constantinople. This is where I will leave Mehmed as the rest of his life has very little bearing upon his relationship with Vlad III.

Here was another ruler with an on-again-off-again relationship with his throne. Vlad would reign three times before his death in 1476. Born sometime between 1428-1431 Vlad Dracula was the second legitimate son of Vlad II Dracul, Prince of Wallachia who had gained the name Dracul, meaning dragon, for his membership in the chivalric Order of the Dragon.¹⁰ This was a Christian knightly order founded by Sigismund of Hungary and modelled on the Crusader military orders requiring members to fight for the Christian faith against all enemies of the cross. In this case, the Order viewed the Ottomans as their prime rivals at this time.¹¹ The young Vlad, named after his father, bore the name Dracula meaning son of the dragon, for this reason. In 1442 Vlad and his younger brother Radu were taken as hostages by Murad II as insurance that their father would not move against the Ottomans. This brought the boys into the Ottoman court and they received a noble Ottoman education alongside the young prince Mehmed. The boys became fluent in Ottoman Turkish as well as studying Arabic, the Quran, history and philosophy as well as more practical arts such as horsemanship and warfare. The brothers were very different, with the young Radu completely assimilating into Ottoman culture, converting to Islam and gaining the sobriquet 'cel Frumos' meaning 'the beautiful' or 'the handsome'.¹² He became a close companion and favourite of Mehmed. Vlad retained his loyalty to the Order of the Dragon and used his time at the Ottoman court to learn as much as he could about Ottoman culture and resources in order to better understand his enemy. In this time, he presented himself as a loyal vassal and so in 1447, upon the death of his father and older brother, Murad sent him to Wallachia with an Ottoman army to claim

8 Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1650: The Structure of Power*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002) 26.

9 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, (London: Phoenix, 1973) 21.

10 James Waterson, *Dracula's Wars: Vlad the Impaler and His Rivals*, (Stroud: The History Press, 2016) 73.

11 Waterson, *Dracula's Wars*, 83.

12 Gavin Baddeley & Paul Woods, *Vlad the Impaler: Son of the Devil, Hero of the People*, (Surrey: Ian Allen Publishing, 2010) 69-70.

the throne for the Ottoman Empire, with the understanding that Vlad would serve as a vassal and pay tribute to the Sultan.¹³ Needless to say, this is not how events played out. Vlad turned upon the Ottomans and began mustering his resources to fight against them, a crusade he would continue to his death. This was an action which was not well received by his contemporaries, and not only the Ottomans. Serbian janissary Konstantin Mihailovic recorded the incident in his memoirs emphasising the wealth the sultan had given to Vlad before sending him back to Wallachia and describing in emotive detail the cruel and brutal things that were done by Vlad and on his orders.¹⁴ However care should be taken when using Mihailovic as a source for information on this family as he makes the mistake of referring to both Vlad II and Vlad III as 'Dracula', so the reader needs to infer from context and the events being described whether the character in question is the father or the son. The Greek scholar and writer Kritovoulos also condemns this behaviour claiming that the sultan had granted Vlad that land out of goodness and had protected and cared for Vlad and Radu as children, thus deserving better from them.¹⁵ The implication is that Vlad should have been grateful and that he owed some kind of filial loyalty to Murad II. However, this stance on the part of Kritovoulos is not surprising as he was a key player in the peaceful handover of several lands to the Ottomans in the 1450s.¹⁶ It should be mentioned here that due to the apocryphal nature of many of the accounts relating to Vlad's life and times we must be critical of everything we hear. This is due to the issue of sources survival and later additions which would be purely for propaganda purposes, having little to no factual value.

For my case studies I have chosen to talk about the novels *The Dracula Chronicles* series by Victor T. Foia and *Vlad the Last Confession* by C. C. Humphreys. Both of these authors carried out more than a surface level of research into their subjects with Humphreys visiting many of the sites he uses in his novel.

The Last Confession uses the framing device of a confession given by Dracula's personal priest, his mistress and his long-time companion in arms. All

13 Radu R. Florescu & Raymond T. McNally, *Dracula: Prince of Many Faces*, (London: Back Bay Books, 1989) 63.

14 Konstantin Mihailovic, *Memoirs of a Janissary*, trans. Benjamin Stolz, ed. Svat Soucek, (Princeton: Markus Wiener Publishers, 2011) 65.

15 Michael Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, trans. Charles T. Riggs, (Princeton: Princeton University Press, 1954) 178.

16 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, ed. by William C. Hickman, trans. Ralph Manheim (Princeton: University Press, 1978), 97f

fictional characters but a good selection which shows different facets of the character. The comrade, Ion, is the character who most addresses the relationship between Vlad and Mehmed as part of his narrative was time spent at the Ottoman court with the young Wallachian prince. The image this novel portrays of the relationship is openly hostile. The boys first encounter each other in the narrative when Mehmed makes a grand entrance on horseback, he notices Vlad and his companions and attempts to provoke them.

“Dracula,’ he exclaimed, returning the stare. ‘Two Dracula. Two sons of the Devil...and their little gang of imps.’ He glanced around at the others dismissing them, his gaze returning to Vlad. ‘I am glad your father still behaves like a sheep, so his lambs can live.’

‘And your father rules again, Mehmet,’ replied Vlad evenly, ‘to universal rejoicing.’¹⁷

The exchange continues in a similar vein for a while. Humphrey’s Mehmed is humiliated by the loss of his throne and seeks to bolster himself by sneering at the royal hostages. This rivalry extends to a challenge at the game of *jer-eed* which Vlad wins and further humiliates Mehmed. Vlad goes on to rescue and liberate one of Mehmed’s concubines which further infuriates the young prince. The action in this part of the novel culminates in Mehmed losing his temper and branding Ion with his *tuğra*.¹⁸ Humphrey’s puts the princes at odds against each other right away, Foia, working on a series, has given himself more space and time to develop a more complex relationship between the two characters.

Victor T. Foia is a native of Romania living and working in the USA and is part way through his *Dracula Chronicles*, a series of novels telling the life story of Vlad. The examples of interaction between the princes I shall present from his works come from volumes two, three and four of the series. Book Two of the series, *Empire of the Crescent Moon*, sees Vlad inside the Ottoman Empire where he encounters a ten-year-old Mehmed just when he, Vlad, is about to take part in a duel. As the boys discuss their favourite Generals of history Mehmed seems to warm to Vlad and invites him to visit his map room to see some of his prize possessions. Vlad later finds himself wishing for the company of the Ottoman prince so that they could further discuss history.¹⁹

17 C. C. Humphreys, *Vlad: The Last Confession*, (London, Orion, 2009) 44.

18 Humphreys, *Vlad*, 93.

19 Victor T. Foia, *Dracula Chronicles: Empire of the Crescent Moon*, (North Charleston: CreateSpace Independent Publishing, 2014) 222-227.

Vlad's victory in the duel seems to confirm Mehmed's good opinion of him and the boys form an uneasy, and at time tumultuous friendship. This bond is solidified towards the end of the book where Vlad and Mehmed sneak into Constantinople without permission at night, a kind of boyish adventure, as Mehmed chafes at the restrictions placed on him.²⁰ This is a turning point in their relationship bringing a closer bond and confirmed friendship.

The saga continues in Volume Three, titled *House of War*. In the opening scene Mehmed saves Vlad from having his hand cut off declaring, "I'll have all of you fed to my dogs for daring to touch my friend,"²¹ Mehmed bandages Vlad's wound and the latter realises that he owes a debt to the man who brought Mehmed to save him. He also declares a debt to Mehmed who in turn claims that, as Vlad had saved his life in the city they were even. Vlad is not portrayed as contemptuous of Ottoman culture and people, but rather keen to educate himself, at this stage in his life. It can be claimed that Vlad had used his time with the Ottoman to learn as much as he could about them in order to better fight against them. Whether or not this would come to be true, at this stage in Foia's works he is representing a scholar as well as soldier. Vlad has no trouble forming genuine bonds with the people around him, though he is constantly aware of his precarious position and escape is a recurring theme. This is, I am told, reminiscent of the experiences of the author. As a young boy Victor Foia plotted a way to escape from Ceausescu's Romania to the West, he waited, made connections and bided his time watching for opportunities, much as Vlad is shown as doing in his novels. After persuading his father, Sultan Murad, to allow him Vlad as his companion, Mehmed travels to Bursa to meet his new tutor. Their personalities clash and the tutor eventually beats Vlad to gain Mehmed's obedience, and it works, so much does Mehmed care for Vlad.²² Aside from themes of escape and Mehmed's temper another theme in the books is jealousy. Both Mehmed's father and brother show greater favour to Vlad than to him and Mehmed even becomes enamoured to the point on obsession with one of Vlad's women, Zahra. This jealousy over Zahra is a key undercurrent in book four,²³ *Death of Kings* and, I have it on good authority, shall result in some extreme action in future volumes. These novels present an interesting picture of both

20 Foia, *Empire of the Crescent Moon*, 287.

21 Victor T. Foia, *Dracula Chronicles: House of War*, (North Charlston: CreateSpace Independent Publishing, 2015) 1.

22 Foia, *House of War*, 41.

23 Victor T. Foia, *Dracula Chronicles: Death of Kings*, (North Charlston: CreateSpace Independent Publishing, 2018) 419, 439.

Vlad and Mehmed and the bond between the two. The reader gets the impression that, as they grow older, the two princes will regret the lines of nation and religion which will eventually set them against each other, even when one or the other inevitably does something unforgivable to his friend. Foia has made both scholars, soldiers and statesmen thus rendering the princes well matched. This is unusual in the novels I find as most portray the Ottoman-Wallachian relationship as black and white, hostile and Vlad as either despot or saviour, but either way an Ottoman rule of Wallachia is always seen as unfavourable. This shows us that the heroic representations of these characters, at least in novels, tends to rest heavily on the military and leadership prowess of the men, making them boys own adventure versions of history. They are both, at the same time, young men learning their place in the world, equally capable of being rash and impetuous. This, more nuanced characterisation is in alignment with the post-modernist tendencies in literature, referred to earlier, which facilitates more diverse and multifaceted personalities in literary characters.

How does this link back to our earlier discussions of heroes and history in popular culture? If we take Hook's three explanations for why we create heroes out of historical characters I would argue that the creation of Vlad and Mehmed in historical memory is a combination of these three factors. Seeing Mehmed as a father figure is obvious, considering his taking of Constantinople and the opening of a new chapter in Ottoman history by doing so. With the city straddling both Asia and Europe the case could be made for Mehmed as the father of the international and multicultural Turkish culture. Vlad as a father figure and hero is something that can be seen with Vlad's passion for keeping his lands free of outside influence, since the 1989 revolution the patriotism for Romania as a country of its own is strong in the national feeling. The question of a population vicariously sharing the glory of their heroes' achievements is one that can be evidenced by popular culture and heritage tourism. Something as simple as taking pride in a certain historical figure being of your nation. This is also presented in education and how historical figures are written about in textbooks and spoken about in lectures. For example, many works seeking to present Vlad as a monster focus on his crime and punishment policies and war conduct while ignoring what may be considered more boring or everyday questions like his economic policy.

Using these figures to escape responsibility for heinous actions is a more unpleasant topic, and very often actions and words can be attributed to historical figures that we cannot definitively prove. One example is the apocryphal statement attributed to Mehmed which is used to justify the legalising

of fratricide into law. This statement says ‘Whichever of my sons inherits the sultan’s throne, it behooves him to kill his brothers in the interest of the world order. Most of the jurists have approved this procedure. Let action be taken accordingly.’ Some scholars, such as Colin Imber, have disagreed that Mehmed actually said this and claims it was attributed to him much later.²⁴ The draconian (no pun intended) practices of Vlad became celebrated in Ceausescu’s Romania and were used to justify that totalitarian regime. Ceausescu really pushed Vlad as a hero and aspirational figure throughout his reign.

To conclude I shall offer some thoughts upon the question of history in popular culture and the role of historians in this. In my opinion the biggest issue preventing history in popular culture from becoming more widely studied by historians, is that of accuracy. It cannot be expected to hold a novelist or a film maker accountable to the same level of historical accuracy as an academic historian. However, with historians becoming more involved with history in popular culture not only will these representations of history find a more equal balance of accuracy and entertainment but also shall assist historians in their profession also. By more thoroughly understanding how wider audiences are encountering history, historical practitioners can more effectively carry out their role of communicating and educating. Not every novelist or film maker will be able to afford the time and the money to employ historical consultants which creates more problems regarding accuracy. There are also sometimes issues concerning the language skills needed to access many research sources as well as restrictions on access to some archives and libraries. Furthermore, any creator researching themselves can only be as accurate and objective as their research material is. As long as there is still various biases and prejudices in the writing of non-fiction and academic history these interpretations will find their way into popular culture, which is another compelling reason for scholarship to strive to be objective. With all of these obstacles it may be asked whether or not history has any value in popular culture. It is my belief that it has both incredible value and boundless potential. Firstly, there is the educational value of popular culture, while the facts might not all be presented in the most accurate manner very often a television drama or movie is the catalyst which sparks an interest in history on the part of the consumer. Secondly, consumerism. History is a consumer commodity, not only through popular history and culture but also through

24 Imber, *The Ottoman Empire*, 109.

the heritage and tourism industries. Finally, we must consider the function of popular culture, not only as propaganda but as escapism. A consumer seeks to immerse themselves in the lives and stories of other people by reading a novel or watching a movie, and the emotive characterisations help them to do that. However, in addition if the story being told can be linked to a person, place, event or time which the consumer knows did happen at some time in history, this legitimises and enhances the experience of the consumer. With all of these points in mind it can only benefit historians to move forward by accepting the invitation of Jerome De Groot and engaging with the study of history in popular culture on an interdisciplinary level.

Bir Fetih Çözümlemesi: Bosna Fatih Olarak Fatih Sultan Mehmed

Fatma Sel Turhan*

Bosna'nın Fethini Hazırlayan Şartlar

Erken dönem Osmanlı kroniklerinin aktardığına göre Semendire'nin fethi Bosna için dönüm noktası olmuş; bundan sonra Fatih Sultan Mehmed, bölgede fetih faaliyetlerinde bulunan Mihaloğlu Ali Bey'le sürekli savaşan ve kendisine vadettiği vergiyi ödemeyen Bosna kralına bir elçi göndererek uyarılarda bulunmuştur.¹ Öyle anlaşılıyor ki Semendire Kalesi Bosna kralının ödemediği geçmiş dönem haraçlarına karşılık olarak kralın elinden alınmış;² yeni sancağın başına da Mihaloğlu Ali Bey getirilmiştir.³ Bosna Kralı Stephen Tomašević Sırbistan Kralı Lazar Branković'in 1458'de kardeşi tarafından öldürülmesinden sonra Lazar'ın büyük kızı Eleni ile evlenmiş ve bu sayede Sırbistan Kralı olmuştu. Tomašević Sırbistan'ın fethinden sonra babasının toprakları olan Bosna'ya sığınmış ve 1461'de babasının ölümüyle bölgenin kralı olmuştur.⁴ Bosna Kralı Stephen Tomašević'in daha önce babası tarafından Osmanlı'ya ödenen 50 bin duka altınlık haracı vermeyi reddettiği kaynaklarda belirtilmektedir.⁵ Fatih Sultan Mehmed'in ödenmeyen haraç gelirleri sebebiyle Bosna kralına

* Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü

1 Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osmân*, Haz. Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007, 440. Tursun Bey Semendire Kalesi'nin fetih tarihini 1460 olarak zikretmektedir. Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, Haz. Prof. Dr. Mertol Tulum, Kapı Yayınları, İstanbul 2013, 129.

2 Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, III. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, 70.

3 Nicolae Jorga, *Fatih ve Dönemi Büyük Türk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, 133.

4 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, Çev. Ari Çokona, Heyamola Yayınları, İstanbul 2012, 557.

5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, 81.

gönderdiği elçi için kral ölüm emrini vermiş; ancak vezirinin sultanın gücüyle kimsenin baş edemediği konusundaki uyarıları üzerine bir günlük hapisten sonra Bosna kralı elçiyi serbest bırakmıştır. Elçinin karşılaştığı muamelenin de Fatih Sultan Mehmed'i harekete geçirdiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁶ Aşıkpaşazade padişahın elçiden duydukları üzerine İslam gayretinin ve gaza ruhunun padişahı kuşattığını ifade etmektedir.⁷

Tursun Bey'in aktardığına göre Bosna'nın fethi için Fatih Sultan Mehmed'i harekete geçiren bir başka sebep de söz konusudur: Semendire'nin fethi sırasında Bosna Kralı eşi sebebiyle Semendire Kalesi'nin kendisine ait olduğunu iddia etmiş ve fethe engel olmaya çalışmıştır.⁸ Tursun Bey'in dağlarını yüksek ve kalelerini çetin olarak betimlediği ve çoğu yeri sarp dağlarla kaplı geniş bir diyar olarak nitelendirdiği bölge o dönemde aynı zamanda altın ve gümüş madenlerinin bolluğuyla da anılmaktadır.⁹ Bu coğrafi özellikleri de Osmanlı Devleti'ni bölgenin fethine yönelten sebeplerden olmalıdır. Tursun Bey, Bosna kralının Semendire'de hak iddia etmesinden ve fethinin gecikmesine sebep olmasından hareketle, padişahın Bosna kralından sadece haraç almakla yetinmeyip İslam'a davet edilmesi yolunda tercihte bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁰ Babinger, Stephen Tomašević'in bir sonraki seferin kendi topraklarına yönelik olacağını tahmin ettiğini ve Papa II. Pius'tan yardım istediğini belirtmektedir. Tomašević papaya yazdığı mektupta Osmanlı'nın Bosna topraklarında çok sayıda kale inşa ettiğini ve köylüleri yanına çektiğini ifade ediyor; sultanın Bosna topraklarından sonra Macaristan ve Venedik'e saldırmayı planladığını, asıl amacının ise İtalya'yı ele geçirmek olduğunu söylüyordu. Çağrıya kayıtsız kalmayan papanın Macaristan ile Bosna kralı arasında arabulucu olduğu ve Macar kralının 1462'de birkaç kale ile yüklü bir meblağ karşılığında Tomašević ile anlaşığı kaydedilmektedir.¹¹ Bu dönemde papalığın desteği ve Macaristan ile Venedik güçlerinin çabalarıyla Osmanlı'ya karşı bir saldırı ve savunma ittifakı oluşturulmuştu. Müttefikler arasında gerçekleşen anlaşmaya göre Bosna toprakları Macaristan'ın olacaktı. Bosna kralı da Macar himayesini kabul etmiş ve sınırları dahilindeki bazı kaleleri Macaristan'a terk etmişti.¹²

6 Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osmân*, 439-440, Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II. Cilt, Yayınlayanlar, Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, 761, Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, III. Cilt, 70.

7 Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osmân*, 440.

8 Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, 152.

9 Tursun Bey, a.g.e., 151.

10 Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, 152.

11 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2002, 196-197.

12 Halil İnalçık, "Mehmed II," *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28. Cilt, 399.

Sefer Hazırlıkları

Bosna ve Macar kralı arasında bir anlaşma yapıldığı haberi casuslar vasıtasıyla Fatih Sultan Mehmed'e ulaştırılınca sultanın Yayçedeki Bosna kralına bir elçi göndererek babasının ödediği miktarda haraç talep ettiği Babinger tarafından aktarılmaktadır. Tomašević haracı ödemeyi reddetmişti; ancak o sırada Eflak üzerine bir sefer düzenleyen Fatih Sultan Mehmed Bosna'ya yönelik hareketini bir yıl ertelemek durumunda kaldı. Fatih Sultan Mehmed bir yıl sonra harekete geçince Bosna Kralı Tomašević sultana bir elçi gönderip af dileyerek on beş yıllık bir barış anlaşması yapmayı teklif etti. Tomašević'in teklifinden sonra sultanın orduya savaş hazırlığı için emir verdiği ve nereye gidileceğini belirtmeden orduyu Edirne'ye sevk ettiği kaynaklarda aktarılmaktadır.¹³ Bosna elçisine barış anlaşması için olumlu cevap verildiği, zira amacın Bosna kralının kendisine yönelik savaş hazırlıklarını fark etmeden onu tedbirsiz yakalamak olduğu da belirtilmektedir. Fatih Sultan Mehmed hem barış anlaşmasına olumlu cevap vermiş hem de doğrudan Bosna üzerine yürümek yerine batıya yönelmiş olduğundan Bosna kralı bu seferin kendi toprakları için olduğunu düşünmemiştir.¹⁴

Fatih Sultan Mehmed 1463 yılı baharında ağır bir ordu ile Üsküp bölgesine ulaşmış ve ordu çadırları burada kurulmuştur.¹⁵ Kritovulos sultanın çok sayıda silah ve her türden savaş aletiyle donatılmış, süvari ve piyade birliklerinden oluşan çok büyük bir orduyla, iyi hazırlanmış bir sefer düzenlediğini belirtmekte; İbn Kemal de sayı vermemekle birlikte ordunun hayli kalabalık olduğundan bahsetmektedir.¹⁶ Hafif süvari birliklerinin dışında Sultan II. Mehmed'in 150 bin süvarilik bir birlikle yola çıktığı söylenir; ancak rakam kesinlik ifade etmemektedir. Fatih Sultan Mehmed ordunun başkumandanı, Sadrazam Mahmud Paşa ise öncü kolun kumandanıdır. Mahmud Paşa'nın kumandasındaki öncü kol 20 bin süvariden oluşmakta idi.¹⁷ Üsküp'te toplanan Osmanlı ordusu Kosova üzerinden Vulçetrine geçmiş ve Sitnica Nehri'ni geçerek Mirtovica'ya ulaşmıştır. Akabinde Senice ticaret yolunu takip eden ordu Bosna topraklarına varmıştır.¹⁸

13 Konstantin Mihailović, *Memoirs of a Janissary*, Ed. Svat Soucek, Markus Wiener Publishers, Princeton 2011, 69.

14 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 197-198.

15 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, III. Cilt, 70-71.

16 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, 555, İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, 225.

17 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 195, 198.

18 Franz Babinger, a.g.e., 197-198.

Bosna Seferi ve Fetih

Bosna sınırını geçen Osmanlı ordusunun fethi Drina bölgesinden başlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu bölgenin feodal beyi olan ve birkaç kaleyi elinde bulunduran Tvrtko Kovačević her ne kadar teslim olduysa da canını kurtaramamıştır. Osmanlı ordusunun bir sonraki hedefi Podrinje ve Yukarı Bosna bölgesi olmuştur.¹⁹ Neşri, Fatih Sultan Mehmed Vulçetrine vardığı sırada Mihaloğlu Ali Bey'in kendisine haber göndererek Bosna kralının Ağaçhisar'ı yaktığını aktarmaktadır. Haber üzerine Fatih Sultan Mehmed Mahmud Paşa'yı öncü birlikle Bobovac üzerine göndermiştir.²⁰ Bobovac bu bölgenin en güçlü kalesi idi ve kraliyet merkezi de Ortaçağ döneminde burada bulunmakta idi. Mahmud Paşa komutasındaki öncü birlik 19 Mayıs'ta Bobovac bölgesine varmıştır.²¹ Üç günde Bobovac'ı alan Mahmud Paşa daha sonra yönünü Kluc bölgesine geçen Bosna kralı üzerine çevirmiştir. Fatih Sultan Mehmed de bu sırada Yayçe bölgesini kuşatmıştır.²² İbn Kemal anlatısında sultanın ilk vardığı yer olarak Bobovac'ı zikretmektedir. Bu anlatıya göre sultan Bobovac'a iki ayda varmış ve kısa sürede kaleyi almayı başarmıştır; öyle ki Visoko ve bazı bölge kalelerinin halkı korkularından kalelerinin anahtarlarını getirip sultana kendileri teslim etmiştir.²³ Babinger de sultanın Bobovac fethine bizzat katıldığından bahsetmekte ve kuşatmanın uzun sürebileceği düşüncesiyle orada büyük toplar dökürdüğünü belirtmektedir. Ancak bombardımanın üçüncü gününde Bobovac düşmüş ve kaleyi teslim eden Knez Radak idam edilmiştir. Babinger Bobovac'ın düştüğünü haber alan Tomašević'in ailesi ve hazinesiyle birlikte Yayçe'deki güçlü kraliyet kalesine geçtiğini belirtmektedir.²⁴

Tursun Bey ve Hoca Sadettin Efendi Bobovac'ın alınmasından sonra Mahmud Paşa'nın önce Yayçe dolayına ilerlediğini; ancak casus vasıtasıyla kralın Sokol Kalesi'ne geçtiğini öğrenince yönünü Sokol'a çevirdiğini belirtmektedir. Sokol'a geçen Mahmud Paşa kralın oradan da ayrılarak Kluc bölgesine geçtiğini öğrenince bir danışma meclisi oluşturmuş ve ne yapılması gerektiği hususunda fikirlerini sormuştur; zira Sokol ve Kluc arasındaki bölgede zor geçit veren bir derbent bulunmaktaydı. Kralın bölgeyi çok iyi tanınması ve coğrafyanın

19 Franz Babinger, a.g.e., 198.

20 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II. Cilt, 763. Ağaçhisar bugünkü Tuzla bölgesini içermektedir. Bosna kralının Ağaçhisar'ı yaktırmasının sebebi Osmanlı ordusuna geçişini engellemektir. Machiel Kiel, "Tuzla," *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41. Cilt, 453.

21 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 198-199.

22 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II. Cilt, 763.

23 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 225-226.

24 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 199.

zorlu koşulları sebebiyle buradan ayrılıp Yayçe Kalesi'ni kuşatmanın daha doğru olacağını söyleyen beylere karşı Mahmud Paşa bu görüşe iltifat etmemiş ve kralın üzerine yürümeyi tercih etmiştir.²⁵ İbn Kemal ise Bobovac'ın fethinden sonra sultanın Travnik'e geçtiğinden bahsetmektedir. Anlatıya göre Travnik'te kralın nerede olduğunu bilen bir esir ele geçirilerek böylelikle Yayçe'de olduğu öğrenilmiştir. Sultan bunun üzerine Mahmud Paşa'yı bir orduyla Yayçe üzerine göndermiştir.²⁶

Bosna kralına haber ileten Mahmud Paşa, şartlarını bildirmek için bir adamını kendisine göndermesini söylemiştir. Gelen elçiye Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon, Midilli, Sırbistan ve Mora'dan başka birçok vilayeti de aldığını hatırlatan Mahmud Paşa, kralın bu güce karşı duramayacağını belirterek teslim olmasını ve sahip olduğu kalelerden bazısını sultana teslim etmesini bildirmiştir. Mahmud Paşa bir uzlaşma da önermiş; kralın tabiiyeti kabul edip haraç vermesi ve hisarlarının bir kısmını padişaha terk etmesi durumunda topraklarına dönmesine izin verileceğini, aksi taktirde ne kendisinin ne de topraklarının yerinde kalacağını söylemiştir. Mahmud Paşa'nın bu sözlerle elçiyi ikna ettiği ve elçinin aktardıkları üzerine kralın Mahmud Paşa'ya teslim olduğu anlaşılmaktadır.²⁷ Teslim olması karşılığında Mahmud Paşa Tomašević'e hayatını garanti altına alan bir belge vermiş ve elindeki belgeye güvenen kral da amcası ve oğlu ile birlikte teslim olmuştur.²⁸ Mahmud Paşa Bosna kralını Fatih Sultan Mehmed'e götürmüş; ancak Mahmud Paşa'nın kralla yaptığı anlaşma sultanın hiç hoşuna gitmemiştir; zira padişahın isteği, Bosna kralına ait olan hisarları kendi eliyle fethetmektir. Fatih Sultan Mehmed bazı hisarların kralda kalmasının karışıklığa yol açabileceği ve ordu geri döndükten sonra kralın yine bu bölgeyi karıştırmaya devam edeceği düşüncesindeydi.²⁹ Esaret altında olan Bosna kralı ile iki beyin akıbeti için Fatih Sultan Mehmed'in ulemaya danıştığı anlaşılmaktadır.³⁰ Ulemadan Bayezid-i Bistami'nin soyundan gelen Şeyh Ali

25 Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, 157-160; Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, III. Cilt, 71.

26 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 227-228. İbn Kemal'in buradan sonraki anlatısı Tursun Bey ve Hoca Sadettin Efendi'nin anlatılarıyla örtüşmektedir. İbn Kemal de Mahmud Paşa'nın önce Yayçe'ye yöneldiğini, ancak ele geçirilen bir esir sayesinde kralın Sokol'a geçtiğini öğrenince yönünü Sokol'a çevirdiğini belirtmektedir; Mahmud Paşa akabinde Kluc'a geçmiştir. Tursun Bey ve Hoca Sadettin Efendi'den farklı olarak İbn Kemal bir meşveretten bahsetmemektedir. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 228-230.

27 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II. Cilt, 765.

28 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 200. Uzunçarşılı kaynak zikretmeden kralın kardeşi ve üç oğlu ile birlikte teslim olduğunu belirtmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, 82. Jorga ise Kral Tomašević ile amcası ve onun oğlunun teslim olduğunu ifade etmektedir. Nicolae Jorga, *Fatih ve Dönemi Büyük Türk*, 144.

29 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II. Cilt, 765.

30 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 200.

Bistami'nin söz konusu üç tutsağın katlini *gaza-yı ekber* olarak nitelemesinden sonra her üçü de öldürülmüş ve hazinelerine el konulmuştur.³¹ Mahmud Paşa başarılı bir kuşatmadan sonra teslim olan kralı padişaha göndermiş ve kendisi de İzveçay'da bulunan kralın küçük kardeşi üzerine yürümeyi tercih etmiştir. Kralın kardeşi de başarılı bir kuşatmayla ele geçirildikten sonra padişaha teslim edilmek üzere Yayçe Kalesi'ne götürülmüştür.³² Kritovulos yaz mevsimi bitmeden Sultanın ordusunun Bosna ülkesini baştan başa geçtiğini ve üç yüze yakın kaleyi teslim aldığını belirtmektedir.³³

Bosna Seferinde İkinci Aşama

Bosna seferinde bir sonraki aşama, kendisine haber gönderilip bağlılığı talep edildiği halde olumlu cevap alınamayan Hersek beyinin üzerine yürümek ve bu bölgenin fethi olmuştur.³⁴ Bundan sonraki aşamada padişah Mahmud Paşa'yı Hersek bölgesinin fethiyle görevlendirmiş; kendisi de İstanbul'a dönmüştür. Mahmud Paşa'ya direnç gösteremeyeceğini anlayınca Hersek beyi önce kaçmış; ancak çoğu toprağının Osmanlı tarafından fethedildiğini gördükten sonra değerli armağanlarla af dilemiş ve oğlunu da sultana teslim etmiştir.³⁵ Sultan ise Hersek bölgesini ikiye ayırmış ve bir bölümünü Osmanlı topraklarına katarken geri kalan bölümünü de Hersek beyine bırakmıştır. Hersek beyi bir müddet sonra vefat edince geride kalan topraklar da Osmanlı sınırlarına dahil edilmiştir.³⁶ Tursun Bey ve İbn Kemal'in aktardığına göre bu bölgede Kovaçoğlu ve Pavlioğlu adlarıyla iki küçük beylik daha bulunmaktadır ve nihai olarak bu bölgelerin de fethiyle toplam dört beylikten oluşan Bosna bölgesinin fethi tamamlanmıştır.³⁷ İbn Kemal Bosna'nın fethinden sonra sultanın bölge idaresini Minnetoğlu'na verip kendisinin Hersek bölgesinin fethine yöneldiğini belirtmektedir.³⁸ Babinger de Hersek bölgesinin fethine Fatih Sultan Mehmed'in bizzat katıldığını söylemektedir. Onun aktardığına göre Yayçe'nin fethinden sonra II. Mehmed Bosna Krallığı'nın tamamını ele geçirmek için ordusunu üçe ayırmış; birinci kolun kumandasını Turahanoğlu

31 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II. Cilt, 763-767. İbn Kemal Şeyh Ali Bistami'nin verdiği fetvayla kralın öldürüldüğünden bahsetmekte, hatta Şeyh Ali Bistami'nin bunu bizzat gerçekleştirdiğini söylemekte; ancak diğer ölümlere değinmemektedir. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 233.

32 Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, 157-160, İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 230-232.

33 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, 561.

34 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II. Cilt, 763-767.

35 Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, 160, Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, III. Cilt, 75.

36 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, III. Cilt, 75-76.

37 Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, 160, İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 235-236.

38 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 234.

Ömer Bey'e, ikincisini Sadrazam Mahmud Paşa'ya verip onları doğu ve batıya yönlendirirken kendisi de üçüncü orduyla birlikte güneye, Bosna kralının kanyepederi Dük Stephen Vukčić'in topraklarına yönelmiştir. Doğu ve batı bölgeleri direnmeden teslim olurken, sultan Hersek bölgesinde ciddi bir direnişle karşılaşmış ve ülkeyi tamamen ele geçirmeden geri dönmüştür.³⁹

Fatih Sultan Mehmed'in İkinci Bosna Seferi

Eylül 1463'te Venedikliler ile Macar Kralı Osmanlı'ya karşı bir ortak saldırı ve savunma antlaşması imzalamıştır. Bu dönemde Venedik güçleri Mora bölgesini yeniden geri alma planı yaparken Macar Kralı Matthias Corvinus liderliğindeki büyük bir ordu da Sava'yı geçerek Bosna topraklarına girip Yayçe Kalesi'ni kuşatmıştır.⁴⁰ Macar Krallığı toprakları Bosna ile sınır olduğundan Matthias Corvinus bölgenin Osmanlı tarafından fethini kendi krallığı için büyük bir tehdit olarak görmekteydi. Kralın amacı başta Yayçe olmak üzere Fatih Sultan Mehmed'in Bosna bölgesinde fethettiği toprakları ondan geri almaktı.⁴¹ Osmanlı o bölgede güçlü tahkimat yapmadığı için kral herhangi bir direnişle karşılaşmadan Yayçe'ye ulaşmıştır. Yayçe 430 kişilik bir Osmanlı garnizon gücü tarafından korunmaktaydı ve halkın Kral Matthias'ın yanına geçmesi kralın işini kolaylaştırmıştı. Ekim 1463'te şehrin aşağı kısmı Kral Matthias tarafından ele geçirilirken kale bölümü 16 Aralık 1463'e kadar direnmiş ve nihayetinde erzak bittiğinden teslim olmak zorunda kalmıştır. Kaleyi savunan Harambaşı İlyas Bey 400 kadar esir askerle birlikte Macaristan'a götürülmüştür. Babinger, bu saldırıyla Bosna'da altmıştan fazla kalenin yeniden el değiştirerek Macarlara geçtini; Hersek'te de sultanın geri dönüşünden sonra Dük Stephen Vukčić'in düklüğünün büyük bölümünü geri aldığını söylemektedir.⁴² Ancak Tursun Bey sadece Yayçe'nin kaybedildiğini, Bosna'nın geri kalan kaleleri ile geniş arazisinin Osmanlı kontrolü altında olduğunu belirtmektedir.⁴³ Mihailović ise anlarında Kral Matthias'ın Yayçe ile birlikte İzveçay'a saldırarak bu bölgeleri ele geçirdiğini ve kendisi de İzveçay Kalesi'nde bulunduğu için esir alınanlar arasında olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴

39 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 201.

40 Franz Babinger, a.g.e., 205-206.

41 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, 581, İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 243-244.

42 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 205-206. Jorga kaledeki Osmanlı askerlerinin teslim olmaları tarihini 26 Aralık olarak vermektedir. Nicolae Jorga, *Fatih ve Dönemi Büyük Türk*, 148-149.

43 Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, 166-167. Aşık Paşazâde eserinde Bosna üzerine gerçekleşen ikinci seferden bahsetmemektedir.

44 Konstantin Mihailović, *Memoirs of a Janissary*, 71.

1464 kışında başlayan sefer hazırlıkları neticesinde Fatih Sultan Mehmed süvari ve piyadelerden oluşan güçlü bir orduyla ilkbahar başlarında Edirne'den hareket etmiştir.⁴⁵ Babinger, Fatih Sultan Mehmed'in komuta ettiği ordunun otuz bin kadar askerden oluştuğunu ve Yayçe'ye Temmuz başında ulaşan ordunun şehri 10 Temmuz'dan 24 Ağustos'a kadar kuşattığını belirtmektedir.⁴⁶ Kalenin sağlamlığı ve sarp bir bölgede oluşu sebebiyle muhasara uzamıştır.⁴⁷ Kritovulos bu seferde Yayçe'nin iki defa kuşatıldığından bahsetmektedir. İlk kuşatma neticesinde her iki taraf da büyük kayıplar verince Fatih Sultan Mehmed ordusuna geri çekilme emri vermiş ve askerler birkaç gün dinlendirilmiştir. İkinci saldırıda sultan da bizzat ön saflarda savaşmıştır. Şiddetli muharebelerden bir sonuç alınamayınca sultan bölgeyi kuşatma altında tutacak yeterli miktarda asker bırakarak önce bölgede el değiştiren diğer kalelerin üzerine yürümeye karar vermiştir. Ancak aynı dönemde Macar kralının büyük bir orduyla Yayçe'ye doğru hareket ettiğini öğrenince sultan bölgede kalarak kuşatmayı sürdürmeyi tercih etmiştir.⁴⁸ Kritovulos'a göre Fatih Sultan Mehmed Kral Matthias'ın üzerine bizzat yürümeye gerek görmemiş ve Mahmud Paşa komutasında büyük bir ordu hazırlatarak kralın üzerine göndermiştir. Kral Matthias Fatih Sultan Mehmed'in Yayçe'yi terk etmediğini ve Mahmud Paşa komutasındaki ordunun üzerine geldiğini öğrenince geri çekilme yoluna gitmiş; ancak ardından gelen Osmanlı ordusu kralın güçlerine ciddi kayıplar verdirmiştir. Fatih Sultan Mehmed bir müddet daha Yayçe kuşatmasına devam etmiş, ancak bir sonuca ulaşamayınca bölgeyi terk ederek kaybedilen diğer kalelerin üzerine yürümüştür. Ülkenin geri kalanını ve bir miktar Macar toprağını yeniden Osmanlı sınırlarına dahil eden Fatih Sultan Mehmed ve ordusu 1464 yılı yaz mevsimi bitiminde yeniden İstanbul'a dönmüştür.⁴⁹ İbn Kemal Yayçe Kalesi'nin alınamayışını surlarının çok güçlü oluşuna ve çevresindeki hendeklerin derinliğine bağlamakta; Yayçe Kalesi'nin önceden beri bu muhkem yapıyla meşhur olduğunu belirtmektedir.⁵⁰ Yayçe Kalesi 1528 yılında Gazi Hüsrev Bey'in Bosna Beyliği zamanında geri alınabilmiştir.⁵¹

45 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 252, Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 207.

46 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 207.

47 Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, 168-170. Tursun Bey Yayçe kuşatmasının başlangıç tarihini 12 Kasım 1464 olarak vermektedir; ancak bu tarih diğer kaynaklarla örtüşmemektedir.

48 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, 585-593.

49 Kritovulos, a.g.e., 593-597. Oruç Bey Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a dönüşünü Hicri 869 yılı olarak vermektedir ki bu tarih Eylül 1464-Ağustos 1465 arasında tekabül etmektedir. Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. N Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, 121.

50 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 253-254.

51 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, 84.

Tursun Bey ise Yayçe kuşatması ile ilgili daha farklı bir anlatı sunmaktadır. Anlatıya göre kalenin alınmasının kolay olmayacağı anlaşılınca ve Macar Kralının ordusuyla İzvornik'e doğru yürümekte olan haberi alınınca II. Mehmed Minnetoğlu Mehmed Bey'i bölgede gözcü olarak bırakıp İzvornik'e doğru hareket etmiştir.⁵² İbn Kemal de II. Mehmed'in Yayçe Kalesi'ni alamayınca Minnetoğlu Mehmed Bey'i burada bırakıp bölgeden ayrıldığını söylemektedir; ancak ona göre sultan buradan Saray şehrine geçmiş ve orada iken Macar kralının Sava Nehri'ni geçerek İzvornik'e ulaştığı haberini almıştır. Bunun üzerine öncü kuvvetlerle Mihaloğlu İskender Bey'i İzvornik Kalesi'ne göndermiş; kendisi de Sofya'ya gitmek üzere harekete geçmiştir. Mihaloğlu İskender Bey'in komutasındaki güçlerin saldırılarına karşı Macar ordusunun kaleyi terk etmediği haberini alınca Fatih Sultan Mehmed bu kez Mahmud Paşa komutasındaki güçlü bir orduyu İzvornik'e göndermiştir.⁵³ Neşri ise sultanın Yayçe'yi alamayıp geri döndüğünden ve Sofya'ya yöneldiği sırada Macar ordusunun İzvornik'e doğru ilerlediğini haber aldığından bahsetmektedir. Mihaloğlu İskender Bey bu sırada kalede bulunmakta ve savunmaya katılmaktadır. Sultan saldırı haberini öğrendikten sonra Rumeli ve Anadolu askerlerini Mahmud Paşa'nın komutasına verip İzvornik'e göndermiştir.⁵⁴ Anonim-Tevârih-i Âl-i Osman'da da Fatih Sultan Mehmed'in Yayçe'yi alamayıp Sofya'ya geçtiğinden ve İzvornik kuşatmasını haber alınca, Mahmud Paşa'yı kalabalık bir askerle bölgeye gönderdiğinden bahsedilmektedir. Anlatıya göre Mahmud Paşa henüz İzvornik'e varmadan bölgedeki Macar askerleri kaleyi terk edip kaçmıştır.⁵⁵

Tursun Bey'in aktardığına göre Mahmud Paşa İzvornik Kalesi'ne üç günlük bir yol yakınlığında iken yoldaki geçidin tutulması sebebiyle buradan geçmenin mümkün olamayacağını anlayıp yanındaki beylerle müşavere de bulunmuştur. Bölgeyi iyi bilen beyler oradan geçmenin imkânsızlığından bahsederek Srebrenitsa üzerinden bölgeye gidilebileceğini, ancak yolun uzaması sebebiyle kalenin savunmasının bu sürede dayanamayacağını belirtmişlerdir. Mahmud Paşa inisiyatifini ele almış ve bölgeyi iyi bilen bir Hristiyanı iyi bir para vadiyle görevlendirip yanına çevik askerlerinden birini vermiştir. Mahmud Paşa'nın planına göre yolu bilen Hristiyan sayesinde görevli asker fark edilmeden kale yakınına varıp içerisindeki halka padişahın

52 Tursun Bey, *Fatih Babası Fatih'in Tarihi*, 168-170.

53 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 255-257.

54 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II. Cilt, 769.

55 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese Neşri, Haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, 115.

üç güne kadar ordusuyla orada olacağını, o güne kadar dayanmalarını söyleyecektir. Plan gerçekleşince aldıkları haber dolayısıyla kale halkının sevinç gösterileri üzerine Macar askerleri yılgınlığa kapılmıştır.⁵⁶ Neşri'nin aktardığına göre bir iki gün sonra Mahmud Paşa öncü kuvvet olarak Mihaloğlu Ali Bey'i İzvornik Kalesi'ne gönderdiğinde Macar Kralı Mahmud Paşa'nın geldiğini düşünüp askerini toplayıp kaçmıştır.⁵⁷ İbn Kemal, üzerine ordu geldiği haberini aldıktan sonra Macar kralının utancından kaleyi terk etmediğini belirtmektedir. Ancak İbn Kemal'in anlatısına göre savaş ağırlaşır Mahmud Paşa'nın komutasındaki ordu da gelince kralla birlikte sağ kalanlar kaçma yoluna gitmişlerdir.⁵⁸ Tursun Bey ise Macar askerinin yılgınlığa kapılması üzerine kralın savaşı uzatmayıp son bir hamle emri verdiğini ve bu saldırı püskürtülünce top ve ağırlıklarının çoğunu bırakıp kaçtığını belirtmektedir. Kralın kaçtığı haberi Mahmud Paşa'ya ulaşınca paşa ordusuyla kralın ordusunun peşinden gitmiş ve çok sayıda askeri mühimmat ve esir almıştır. Tursun Bey Mahmud Paşa'nın daha sonra Sofya'da otağ kurmuş olan padişahın yanına geçtiğini ve başarıları sebebiyle ödüllendirildiğini belirtmektedir.⁵⁹

Kaynakça

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, F. Giese Neşri, haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2007.

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul 2002.

Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. N Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, sadeleştiren: İsmet Parmaksızoğlu, III. Cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

56 Tursun Bey, *Fatih Babası Fatih'in Tarihi*, 171-173.

57 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II. Cilt, 771.

58 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, 259-260.

59 Tursun Bey, *Fatih Babası Fatih'in Tarihi*, 175.

Jorga, Nicolae, *Fatih ve Dönemi Büyük Türk*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

İnalcık, Halil, "Mehmed II" *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28. Cilt, 395-407.

Kiel, Machiel, "Tuzla" *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41. Cilt, 453-455.

Konstantin Mihailović, *Memoirs of a Janissary*, ed. Svat Soucek, Markus Wiener Publishers, Princeton 2011.

Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, çev. Ari Çokona, Heyamola Yayınları, İstanbul 2012.

Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, II. Cilt, yayınlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, haz. Prof. Dr. Mertol Tulum, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Fatih Sultan Mehmet Dönemi Din Algısını *Saltuk-Nâme* Üzerinden Okumak

Yalçın Çakmak*

Giriş: *Saltuk-Nâme* ve Sarı Saltık Kültü Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Saltuk-Nâme, Fatih Sultan Mehmet'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan üzerine gerçekleştirdiği seferden ötürü Edirne'yi beklemek üzere görevlendirdiği oğlu Cem Sultan'ın isteği üzerine Ebu'l-Hayr-ı Rûmî tarafından 1473-1480 yılları arasında Balkan coğrafyasında gerçekleştirilen saha çalışmaları sonucu kaleme alınmış kompilasyon bir eserdir. Çalışma, adından da anlaşılacağı üzere, Sarı Saltık ile ilgili menkıbe ve kıssaları konu edinmiştir.¹ *Saltuk-Nâme*, epik eserler olarak *Dânişmendnâme* ve *Battalnâme* ile birçok yönden uyuşsa da eserin kahramanı Sarı Saltık'ı söz konusu çalışma ve kahramanlarından ayıran, devrinin büyük şeyhleriyle daima dostça münasebette bulunmasından ötürü büründüğü "Sûfi" ve "mücahid derviş" kimliği olmuştur. Bahse konu durum Rumeli başta olmak üzere giriştiği Müslümanlaştırma faaliyetlerinden de hissedilir.² Bu bakımdan Sarı Saltık'ın hayatını konu edinen *Saltuk-Nâme*'deki anlatıların tarihi, efsanevi ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, haz. Şükrü Halûk Akalın (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1990), 365-366. Eserin kaleme alınış süreci ve yazarı üzerine genel bir değerlendirme için bkz. M. Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleter*, VII/27 (1943), s. 379-522.

2 Köprülü, "Anadolu", 435-436. Bu bağlamda, Kafadar'a göre; bir savaşçı veya derviş gibi savaşçı menkıbeleriyle kutsal şahsiyetlere ait anlatılar arasındaki farklılığı ayırt etmek de her zaman mümkün değildir. Söz konusu zorluklar da özellikle bu iki pozisyon arasındaki sınırı kolaylıkla geçen Sarı Saltık'ın yaşamıyla açığa çıkmaktadır. Bkz. Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (London: University of California Press, 1995), 71.

gazalarda gösterilen kerametlerle iç içe geçen sözel ve yazılı menkıbelerden oluştuğu görülür.³

Sarı Saltık'ın tarihi kişiliği, 13. yüzyılda Anadolu Selçukluları içindeki taht mücadelesinde Moğol karşıtı tavrıyla bilinen ve sonrasında dayıları olan Bizans tahtına sığınan II. İzzeddin Keykâvus'un destekçileri Türkmenleri 1263-1264 yıllarında Balkanlardaki Dobruca bölgesine götürmesiyle ön plana çıkar.⁴ Saltık, bir Türkmen babası ve aşiret şeyhi olarak bu göçün hemen akabindeyse aynı Türkmenleri bu kez Balkanlardaki Deşt-i Kıpçak'a ve sonrasında tekrardan Dobruca'ya getirecektir.⁵ Onun öncülüğünde gerçekleştirilen bütün bu göçler neticesinde de adı, Balkan coğrafyasında popüler bir kültürün inşa edilmesine vesile olmuştur.

Gerçekte adı "Hızır" olmasına rağmen, Sarı Saltık ismi etrafında inşa edilen bahse konu kültür besleyen unsurlar arasında Saltık'ın taşıdığı bir takım özelliklerin etkisi de vardır.⁶ Battal Gazî'nin torunu olması ve aynı zamanda peygamber soyundan gelip, baba tarafından *Hüseynî* (seyyid), anne tarafın-

-
- 3 Şükrü Halûk Akalın, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), "Ebülhayr Rûmî" maddesi. "Sözel" ibaresi ile kasıt, sözlü-şifahi ve yazılı anlatımların tümüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon (İstanbul: Metis Yayınları, 2012).
 - 4 M. Tayyib Okıç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1952), 48; Kemal Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 39-41. Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü sonrasında oğulları arasında meydana gelen taht mücadelelerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 17-25.
 - 5 Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme (İndeksli Tıpkıbasım)*, haz. Abdullah Bakır (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), vr. 414a, 415a; Ocak, *Sarı Saltık*, 27-33. Bu Müslümanlar Sarı Saltık'ın ölümü sonrasında Halil Ece önderliğinde Karesi bölgesine dönmüştür. Bkz. Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme*, vr. 444a.
 - 6 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1 (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 3. Farsçada güçlü er anlamına gelen *Saltık* ismini Sarı Saltık'a, kendisiyle mücadeleye tutuşarak Müslüman ettiği Hıristiyan savaşçı Alyon-ı Rûmî verecektir. *Sarı* lakabı da "sarı ve kızıl" olmasından ötürü eklenmiştir. Buna karşılık Sarı Saltık da ona "İlyâs-ı Rûmî" adını verecektir. Bkz. *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 18-19. Diğer taraftan 17. yüzyılın önemli gezginlerinden Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde Sarı Saltık ile verilen bilgilerde ise Ahmed Yesevî'nin müridi olan Sarı Saltık'tan sık sık "Muhammed Buhârî" ya da "Seyyid Muhammed Buhârî" olarak bahsedilir. Bkz. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 1. Cilt - 1. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 5. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 211; 1. Cilt - 2. Kitap, 657; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon, Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, 2. Cilt - 1. Kitap, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, 2. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 45; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt - 2. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 399, 404-405, 452-453, 466-467, 474; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, 5. Kitap - 1. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 308-309.

dan da *Hasanî* (şerif) olması bunların başlıcalarıdır.⁷ Bu bakımdan hem Battal Gazi hem de ehl-i beyt bir kökene sahip olmasının Sarı Saltık'a Balkanlar ve Anadolu'daki Müslüman toplum nezdinde önemli bir mevki tesis ettiği açıktır. Söz konusu unsurlar bir "gazi" ve "evliya" tipi olarak kimliğinin konsolide edilmesi üzerinde de etkili olmuştur. Sarı Saltık'ın edindiği popüler kimliği besleyen unsurlar arasında, Müslümanların ötesinde, Hristiyanlarca takdis edilip, çeşitli azizlerle özdeşleştirilmesinin etkisi de vardır.⁸ Bu nedenle İbn-i Battuta, Bâbâ Saltük olarak bahsettiği Sarı Saltık'ın olağanüstü güçlere sahip, kerametli biri olmasına rağmen, hakkında ifade edilenlerin dinin temel prensipleriyle uyuşmadığını ifade etmiştir.⁹ Benzer bir durum yüzyıllar sonra Şeyhulislam Ebussuud Efendi tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a verilen bir fetvada da görülür.¹⁰ İfade edilen tüm bu unsurlar da Sarı Saltık'ı Kalenderîlik içerisindeki Haydarî koluna, topluluğunu ise Babaî İsyamı ile (1240) Anadolu Selçuk Devleti'ne karşı gelen Çepni Türkmenlerine yakınlaştırır.¹¹

Sarı Saltık'ın tarihi ve menkıbevi kimliğine isnat edilenler, Alevî ve Bektaşî geleneği içerisinde de önemli bir yer kaplar. Saltık'ın, bu topluluklarca önemli bir eren veya evliya olarak görülmesinin, tarih içerisinde inanç ve kılığlarında

7 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 5, 10, 182, 261.

8 Sarı Saltık Hristiyanlarca Aya Nikola[s], Sviti/Sveti Nikola[s], İsveti Nikola, Aya/Sveti Naum, Aya Spiridon, Aziz George, Noel, Aziz Simeon, Aziz Elias, Kara Konjolos, İlya (Elie) Peygamber ve Aya Yorgi'yle bir tutulup, anılmıştır. Bkz. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon, Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, 2. Cilt - 1. Kitap, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, 2. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 158; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe-Istib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgon[Estergon], Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6. Kitap - 1. ve 2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 275, 384, 577; Von Hasluck, *Bektaşîliğin Coğrafi Dağılımı*, çev. ve düz. Turgut Koca, A. Nezihi Erginsoy (İstanbul, Ufuk Matbaası, 1991), 20, 23, 24, 46-47, 49-50, 52, 54-56, 74,76; Kemal Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 43.

9 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt 1, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 498.

10 -Sarı Saltık didikleri şahıs evliyaullahdan mıdır? beyan buyurılıb musab oluna.

-El-cevab: Riyazet ile kadid olmuş bir keşişdir.

Okîç'e göre Ebussuud'un Sarı Saltık hakkında böyle bir fetva vermesinin nedenleri arasında a-) İsminin Bektaşî velayetnamelerine girmesi ve b-) Hristiyanlar tarafından da sevilip, bu dinin azizlerinin menkabelerinin Sarı Saltık'a teşmil edilmesi yer almaktadır. Bkz. Okîç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", 56, 58.

11 Bunlar arasında Kalenderilere özgü ritüel mahiyette dilenme, mahub-perestlik, ışık olarak adlandırılma, dervişlerinin def ve kudüm çalması, mücerretlik, Barak Baba ve Taptuk Baba ile ilişkisi gibi unsurlar gelmektedir. Bkz. Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme*, vr. 414b; Evliyâ Çelebi, 2. Cilt-1. Kitap, 159, 162; Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları"; Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 161-163; Ocak, *Sarı Saltık*, 59, 67, 86; *Babailer İsyamı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, 5. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 192; Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre: Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, 8. Baskı (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1975), 12. Öte taraftan Kalenderîlik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)* (Ankara: TTK Yayınları, 1999).

adı etrafında inşa edilen kültün oluşumuyla yakından alakası vardır. Bu bakımdan Alevî ve Bektaşî toplulukları nezdindeki kanon niteliğiyle geleneğin inşasında önemli bir yer edinen *Velâyetname-i Hacı Bektaş-ı Veli*'de¹² bir "Bektaşî dervişi" olarak menkıbevi epizotlarına yer verilmiştir.¹³ Aynı şey, *Velâyetname* dışındaki bir takım Alevî ve Bektaşî menkıbeleriyle Sarı Saltık'a isnat edilen anlatıların örtüşmesi için de geçerlidir. Bununla birlikte Saltık, bahse konu gelenek içerisindeki çeşitli kişilerle de ilişkilendirilmiştir.¹⁴ Bu ise daha çok Bektaşî geleneğinin bu dönem ve öncesi için dayandığı sözlü geleneğin yapısından kaynaklıdır.¹⁵

Yukarıda zikredilen hususlar Sarı Saltık'ı bahse konu topluluklar içerisinde önemli bir şahsiyet yapmakla beraber, Anadolu ve ekseriyetle de Balkanlarda önemli bir kült haline getirmiştir. Kültü etrafında inşa edilen bu popüler kimlik de onu Alevî ve Bektaşîliğin Avrupa Hristiyanları arasındaki etkili "misyoner" haline getirecektir.¹⁶ Hatta popüleritesinin, dâhil olduğu Bektaşî geleneğinin Balkan coğrafyasındaki dağılımında Hacı Bektaş'tan önde olduğu da söylenebilir. Bu da özellikle, adının, ölümüyle birlikte gösterdiği birçok tabutta baş gösterme konulu keramet anlatısıyla geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla alakalıdır.¹⁷ Söz konusu anlatı etrafında Balkan coğraf-

12 Bkz. Yalçın Çakmak, "Velâyetname-i Hacı Bektaş-ı Veli Bize Neyi Anlatır?", içinde *Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik (Tarih-Kimlik, İnanç-Ritüel)*, der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

13 Abdülbâki Gölpınarlı, haz. *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995), 44-47.

14 *Otman Baba Velayetnamesi*'nde Otman Baba'nın kendini Sarı Saltık olarak tanıttığı görülür: "Bu çerâği yakan Sarı altık ve server-i cihân benim/Bak bre çirkin beni bilemedün ki Sarı Saltuk didükleri server-i cihan ve maksûd-ı insan benim/Bu ejderhâyi ve sıfat-ı kahkahâyı Sarı Saltuk olup ben öldürdüm/Uş Sarı Saltık didükleri benim. Ve bu yatan ziyaret benim ziyâretümdür ki şimdi Hüssâm Şâh olup geldüm/Ve bildiler kim ol kân-ı velâyet Sarı Saltuk olup Karadeniz'i geçdüğü gibi bu suyu da ı geçdi revân oldı." Bkz. Küçük Abdal, *Otman Baba Velayetnamesi (Tenkitli Metin)*, haz. Filiz Kılıç, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül (Ankara: 2007), 23, 105, 110, 117, 180. Buna rağmen Okîç'e göre Sarı Saltık, Bektaşîlikle hiçbir alakası bulunmamasına rağmen sonradan kurulmuş bu tarihin menâkıbname ve velayetnamelerine dâhil edilmiştir. Bkz. Okîç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", 50-51. Köprülü, Ebu'l-Hayr-ı Rumi'nin eserini meydana getirirken Sarı Saltık hakkındaki sözlü rivayetler ve yazılı kaynak olarak bir takım Bektaşî menâkıbname/velayetnamelerinden istifade ettiği kanaatindedir. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", 433, 438, 441.

15 Ong'a göre "sözlü gelenekte bir efsanenin çeşitlemeleri, en az tekrarları kadar boldur ve tekrarlama sayısının sınırı yoktur" Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*, 58.

16 Hasluck, *Bektaşîliğin Coğrafi Dağılımı*, 46.

17 Birçok yerde de ifade edildiği gibi Sarı Saltık ölmeden önce birçok tabutta baş göstereceğini ifade etmiş ve bu tabutlar da çeşitli kral ve kişilerce farklı yerlere götürülmüştür. Bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 298-302; Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"*, 47; Evliyâ Çelebi, 2. Cilt- 1. Kitap, 161. *Saltuk-Nâme* ve *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*'ndeki anlatımlara göre tabutları götürülenlerin her biri Moskof, Leh, Çek, İşfet (İsveç), İdrivne (Edirne), Boğdan ve Dobruca gibi Avrupa'nın çeşitli krallarıdır. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 298-302; Evliyâ Çelebi, 2. Cilt-1. Kitap, 161-162.

yasının muhtelif yerlerinde inşa edilen mezar ve türbe merkezli Sarı Saltık kültü, aynı şekilde Bektaşılık vasıtasıyla Anadolu'ya da dağılmış ve büyük bir genişleme göstererek Sarı Saltık adıyla anılan bir Alevî ocağının kurucu/kök unsuru haline gelmiştir.¹⁸ Bu da özellikle *Saltuk-Nâme* (15. yüzyıl) başta olmak üzere ölümünden yüzyıllar sonra belirli periyodlarla kaleme alınan eserlerde¹⁹ Balkanlar ve Anadolu'da adına ve kültürüne yapılan güçlü vurgudan belli olmaktadır.

Fatih Dönemi Din Algısını Şekillendiren Miras

Kuruluşunda çeşitli derviş gruplarıyla ilişki halinde olan Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) dönemine değin dini olarak çeşitli aşamalardan geçtiği görülür. Başlangıçta “devlet henüz bir aşiret beyliği olduğu ve yönetenlerle yönetilenler aynı toplumsal tabanda yer aldıkları için, kuruluş döneminde yönetenlerle yönetilenler arasında, henüz önemli bir İslami anlayış ve yorumlayış farkı yoktur.”²⁰ Bu da Osmanlı yönetimi açısından henüz kuruluşta resmi ve gayri resmi bir din inancının olmadığına işaret eder.²¹

Yıldırım Bayezid'in hükümranlığından itibaren (1389-1402) din anlayışında farklı bir takım uygulamalara gidilerek, ağırlık derviş gruplarından ziyade ulemaya kaydırılmıştır. Netice olarak da Sünni-Hanefi merkezli İslam anlayışı giderek devletin tüm kademelerinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.²² Böyle bir sürecin yaşanmasında devletin beylikten merkezi bir yapılanma haline gelmesinin rolü bulunmaktaydı.

Yıldırım Bayezid'in ölümü (1402) sonrasında girilen Fetret Devri (1402-1412) Osmanlı Devleti'nin bütünlüklü yapısına zarar vererek, hükümdarlığı adeta bir parçalanma sürecine götürdü. Meydana gelen olaylar devlet açısından siyasal, ekonomik ve toplumsal krizlerle birlikte dini krizleri de berabe-

18 Sarı Saltık kültü ve Ocağı ile ilgili Anadolu'daki yayılma için bkz. Ocak, *Sarı Saltık*, 104-106, 108-109; Yalçın Çakmak, “*Tunceli-Hozat Bölgesinde Sarı Saltık Ocağı ve Bektaşılık (Tarih-İnanç ve Doktrin-Ritüel)*” (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2012).

19 Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıldaki seyahatleri neticesinde kaleme aldığı *Seyahatname*'sinin muhtelif bölümlerinde dile getirdiği gibi.

20 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)*, 4. Baskı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 94.

21 Bu nedenle Kafadar; Osmanlı'nın kuruluş dönemi ve aynı zamanda 13-14. yüzyıl Anadolu'sunun dini manzarasının keskin sınıflandırmalardan ziyade karmaşık bir yapı sergilediğini ve söz konusu durumun özellikle de sınır bölgelerinde ortodoksi ve heterodokside ziyade doktrin ve doksalar ötesi anlamına gelen “metadoksi”ye tekabül ettiğini ifade eder. Kafadar, *Between Two Worlds*, 76.

22 Ahmet Yaşar Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 85-87.

rinde getirmiştir.²³ Buna rağmen kuruluştan Fatih Sultan Mehmet dönemine değin dini inançlarından ötürü ne Müslüman ne de gayri Müslümanlara yönelik bir yaptırıma gidilmediğini özellikle belirtmek gerekir. Bahse konu durum, devlet katında Sünni-Hanefiliğin kabul edilmesine rağmen Müslüman tebaa içerisindeki gayri Sünni eğilimlere, kurulu düzeni sarsmadıkları takdirde müsamaha gösterildiği anlamına gelmekteydi.²⁴

Fetret Devri sonrasında yeniden bir toparlanma içerisine giren Osmanlı'nın, Sünnilik yönlü tercihleri daha da belirginleşirken, Fatih ile birlikte devletin merkezi otoriteyi tesis edip dini de bu merkezileşmede *din ü devlet mülkü millet* anlayışı uyarınca araçsallaştırdığı ve Sünni-Hanefiliğe de başat bir rol verdiği görülür. Böylelikle Sünnî İslam, hem uygulanan merkezîyetçi politika ve kurumları yetkilendirme hem de destekleyici ve uygulayıcısı olma yolunda önemli bir adım attı.²⁵ Böylece *Kitabî İslâm* Osmanlı merkezine intikal edecek ve devlet de bununla uyumlu Hanefi mezhebini esas alarak Sünniliği de resmi ideoloji olarak benimseyecektir.²⁶ Mevcut durum Osmanlı'nın, idare ve yönetiminde devam eden gelen örfi ve Sünni-Hanefi İslam merkezli şer'î hukuk sistemine ağırlık vermesiyle kendini gösterdi.²⁷

Yaşanan bütün bu gelişmelerin merkezi devletin ortodoks bir inanç inşa ederek, bunun dışında kalan ötekileri (heterodoks) düzeltme ya da kendine benzetme siyasetiyle de ilişkisi vardır.²⁸ Bu bakımdan Osmanlı resmi ideolojisinde İslâm, din ve devlet özdeşleşmesine paralel olarak devlet kavramına kutsallık bahşedip merkezi otoriteyi ve temsilcilerinin meşruiyetlerini sağlayacaktır.²⁹

23 Bu açıdan özellikle bütün bu krizlerin neticesinde Şeyh Bedreddin önderliğinde bir isyanın gerçekleştiği görülecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak, *Mülhidler ve Zındıklar*. Özellikle de 159-235.

24 Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, 92; Albert Doja, "A Political History of Bektashism from Ottoman Anatolia to Contemporary Turkey", *Journal of Church and State*, 48/2, 432.

25 Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk (Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar)*, çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 46.

26 Rıza Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnamesi* (Ankara: TTK. Yayınları, 2007), 96.

27 Bu bakımdan kaleme alınan kanunnamelerin hepsi Hanefi görüş esas alınarak hazırlanmıştır. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri*, 1. Cilt (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 131. Bununla beraber, dört mezhep (Hanefi, Şafii), Maliki ve Hanbeli) içerisinde ahalisi daha çok Hanefi olan Osmanlı Devleti'nde kadının Hanefi mezhebi ile hükmetmeye memur olduğu fakat diğer mezhep mensuplarının ağırlıkta bulunduğu bölgelerde ise (Irak, Mısır, Hicaz ve Yemen gibi) söz konusu mezheplere mensup âlimlerin hakem tayin edildiği görülecektir. *Osmanlı Hukukuna Giriş*, 69.

28 Kafadar, *Between Two Worlds*, 73.

29 Yalçın Çakmak, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kızılbaş/Alevî Siyaseti (1876-1909)" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018), 41.

Fatih tarafından dile getirilen “Dünyada tek iman, tek sultan”³⁰ formülasyonu din-devlet özdeşliği ve tasarlanan cihanşümûl zihniyetin tezahürü olmakla beraber, kendi içinde yine de farklılıklara yönelik dini anlamda bir takım esneklikleri de barındırmaktaydı. Bahse konu durum ise daha çok, sultanın Türk, İslam ve Doğu Roma imparatoru (Kayser-i Rûm) kimliğiyle hükmettiği coğrafya ve tebaanın çeşitliliği üzerinden kendine biçtiği rolle alakalıydı. Bu bakımdan devlet de gayri Sünnî unsurlara yönelik inançlarından ötürü doğrudan bir müdahalede bulunmadı. Hakeza Fatih Sultan Mehmet ile Bektaşî geleneğinde önemli bir yer tutan Otman Baba arasındaki ilişki dikkat çekicidir.³¹ Fakat bu İslâm’ın, Fatih ile Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520) hükümlerine giden süreçte varlığını tahkim ederek, hegemonik bir unsur haline gelmediği anlamı taşımıyordu. Aynı şekilde devlet her ne kadar Fatih döneminde doğrudan tebaasının inancına müdahale etmese de geliştirilen merkezîyetçi siyasetten olumsuz etkilenen toplumsal kesimlerin tepkisini çekti ve bu da ileride dini rahatsızlık görünümümlü bir muhalefetin oluşmasına zemin hazırlayacaktı.³²

Mevcut çeşitlilik özellikle 16. yüzyılın şafağından itibaren devlet zihniyetinde bir kırılma oluşturarak, devletin homojenleştirme siyasetine ağırlık vermesine sebep oldu. Diğer türlü bir ifadeyle, ortodoks bir yorum olarak Sünnî İslam diyalektik karşıtını 16. yüzyılın şafağında Doğu’da yükselen Safevîler ile bulmaktaydı. Bu da Osmanlı’nın, toplumun endoktrinasyonunda kendini Sünnilik üzerinden kabullendirmeye yönelik girişimlerine ağırlık vermesine neden olmuştur.³³

Saltuk-Nâme’deki Dini Arka Planın Tarihsel İzdüşümü

Menkıbe ve destanlardaki kahramanlar içinden çıktıkları ya da adının etrafında oluşan kültü sürdüren toplumun beklenti ve ideal tiplmelerini yansıtır.³⁴ Bu bakımdan *Saltuk-Nâme*’deki anlatılar, takribi iki yüz yıl öncesini konu

30 Ocak, *Mülhidler ve Zındıklar*, 87.

31 Otman Baba merkezli güçlü bir ene’l-hak, hulul, tenasüh, Kalenderi ve Şii anlayışa sahip *Otman Baba Velayetnamesi*’nde baba ve dervişlerinin birçok Sünnî İslam dışı inanca sahip olduğu görülür. Bu nedenle Otman Baba ve dervişleri bidat olarak görülen bu inanç ve davranışlarından ötürü birçok şikâyet konusu olmuştur. Bkz. Küçük Abdal, *Otman Baba Velayetnamesi*, 130, 146-147, 156-165, 167, 189, 209, 215, 217-218, 236-237. Bunlara rağmen babanın Fatih Sultan Mehmet nezdinde büyük bir itibara sahip olduğu da anlaşılır (*Otman Baba Velayetnamesi*, 38-41, 190, 212-216, 218-230, 232-235, 237, 252-254). Eser böyle lanse etse de Otman Baba ile Fatih Sultan Mehmet arasında kurulan yakınlık ilişkisinin velayetnamenin yazarı tarafından kurgulandığı ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

32 Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmak, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nun Kızılbaş/Alevî Siyaseti (1876-1909)”, 43-45.

33 Kafadar, *Between Two Worlds*, 73.

34 Yüce, *Saltuk-Nâme’de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 199.

edinmesine rağmen bizzat kaleme alındığı dönemdeki insanlar arasında yapılan derlemeler olarak Sarı Saltık nezdinde 15. yüzyıl Balkanlarındaki insanlar arasındaki inançlar manzumesini de sunar. Eser aynı şekilde, İslam'ın Balkan topraklarında yaygınlaşması ve sonrasında gelecek dervişler için zemin hazırlamak şeklinde de okunabilir.³⁵

“Sözlü geleneklerin geçmişe ilişkin boş bir meraktan ziyade, toplumun güncel kültür değerlerini yansıttığı”³⁶ düşünülürken *Saltuk-Nâme*'nin sahip olduğu menkıbevi ve destani yönün bunu mümkün kıldığı görülecektir. Bu özelliğiyle, kaleme alındığı dönem bağlamında, eserdeki menkıbeler; kendine inanan bir toplumun varlığı, gizli özelemleri ve inandığı bazı değer hükümlerinin zafere ulaştığı kusursuz, ideal bir dünyanın tasvirini sunmakla beraber, Sarı Saltık adı etrafında yüzyıllar süresince halkın hayal dünyasında inşa edilen efsanevi ve menkıbevi yönlerini de sunar.³⁷ Bu durum *Saltuk-Nâme*'deki anakronik anlatılardan da anlaşılır. Diğer taraftan eserin, Osmanlı dünyasında 15. yüzyılda kaleme alınan diğer çalışmalar gibi bu yüzyıldaki ideolojik gelişmelerin yansıması ya da bu gelişmelerle birlikte okunması da mümkündür. Bu ise daha çok, söz konusu yüzyıldan başlamak üzere, Bektaşilik ve Osmanlı hanedanının hem kendi alanlarında üstünlük sağlamak hem de bu üstünlüklerini pekiştiren, açıklayan ve de meşrulaştıran tarihsel bir vizyon içine girdiklerini gösterir.³⁸ Bu bakımdan *Saltuk-Nâme*'de Sarı Saltık'ın ve dönemi (13. yüzyıl) üzerinden 15. yüzyıla dair öngörülerde bulunulmakla birlikte,³⁹ kahramanımızın Fatih'e rüyasında İstanbul'un fethini müjdelediği de görülür.⁴⁰ Benzer bir durum, top ve tüfek gibi Osmanlı'nın 15. yüzyılda tanıştığı savaş aletlerinin anakronik bir unsur olarak Sarı Saltık dönemiyle iliştilmesi⁴¹ ve “Kızıl elma”

35 Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan*, 33.

36 Randall M. Packard'dan akt. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, 65.

37 Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)* (Ankara: TTK. Yayınları, 1990), 33-34. Bu açıdan Yıldırım'ın velâyetnameler için yaptığı şu değerlendirme *Saltuk-Nâme* için de geçerlidir: “Velâyetnâmede yer alan olağanüstü bir olayın gerçekten olup-olmamasından ziyade o olaya insanların inanması ve öylece kabullenmesi önemlidir.” (Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan*, 57)

38 Kafadar, *Between Two Worlds*, 97-98. Öte yandan eserin kaleme alındığı 15. yüzyılın Osmanlı tarihçileri ve tarihçiliği için ilk eserlerin verildiği bir dönem olması da *Saltuk-Nâme*'yi değerli kılmaktadır.

39 Buna göre Sarı Saltık'ın bir gece rüyasında İstanbul'un “dâr-ı İslâm” olması için tanrıya dua etmesi üzerine şu sesi duyduğu dile getirilir: “Server, nesl-i Âl-i Osmân'dan Mehemmed [Fatih Sultan Mehmet] adlı bir gâzi pâdişâh gele, ol Server bu şehri ve bu vilâyeti götüri feth eyleye. Artuk küffâr ayağı bu yere basmaya, devr-i âhire dek dura.” (Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 2, 243) Köprülü haklı olarak bu durumu eserin bir Osmanlı şehzadesine takdim edilmesine bağlamıştır. Bkz. Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları”, 439.

40 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 367.

41 Bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 59; Cilt 2, 119, 156, 170-175, 193, 226, 231; Cilt 3, 26, 88, 174, 205, 208, 236, 259, 363.

ülküsünün dile getirilmesi için de geçerlidir.⁴² Burada *Saltuk-Nâme*'nin zaman örgüsünün sadece Sarı Saltık'ın yaşadığı dönemle sınırlı kalmamasının etkisi vardır. Öyle ki eserde kahramanın hayatının öncesi ve sonrasına uzanan geniş bir tarih anlayışı söz konusudur.⁴³ Bu da daha çok Sarı Saltık'ın ölümü sonrasında meydana gelen hadiselerin onunla ilişkili menkıbelere eklenmesiyle alakalı bir durumdur.⁴⁴

Öncesinde de ifade edildiği gibi merkezinde Sarı Saltık'ın yer aldığı *Saltuk-Nâme*, özellikle Balkanlar merkezli olmak üzere kahramanın gerçekleştirdiği gaza ve cihat faaliyetlerini konu edinmektedir. Bunun ise 13. yüzyıl kadar, kaleme alındığı 15. yüzyılın ikinci çeyreğine değin bu coğrafyada gaza faaliyetleriyle meşgul gaziler arasındaki anlayış ve motivasyonları sunduğu açıktır. Gaza ve cihatın esas olduğuna yönelik sık sık vurgu yapılan eserde Sarı Saltık'ın özellikle bu eylemler ile meşgul olduğu, Hristiyan halkı kılıç zoruyla ya da yardım ve iyi niyetle İslam'a davet ettiği görülür. Benzer bir durum tüm bu faaliyetleri gerçekleştirirken bazen hilelere (Hristiyan halk, rahip ve keşişlerinin kılığına girmek gibi) başvurması bazen de ilim, irfan ve kerametleriyle Müslümanlaştırmaya girişmesi için de geçerlidir.⁴⁵ Saltık'ın bütün bunları yaparken Hristiyanlıklarında diretenlerden bazılarını ise haraç verme koşuluyla öldürmediği görülür.⁴⁶ Öte taraftan Hristiyanların inancıyla dalga geçip onları kandırdığı da olur.⁴⁷ Bununla beraber Sarı Saltık sadece Hristiyanları değil diğer milletlerden insanları da Müslümanlaştırmaktadır.⁴⁸ Sarı Saltık'ın Müslü-

42 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 178; Cilt 3, 124. Yüce, Türk mefkuresinin ve zaferinin sonu olan *Kızıl Elma* vurgusunun *Saltuk-Nâme*'de dile getirilmesini, bu amaç ve ihtirasın Sarı Saltık tarafından Osmanlılara bırakıldığına dikkat çekerek bunun da özellikle Osmanlı'nın yükselme devriyle yeniden ön plana gelip, esere girdiğini ifade eder (Bkz. Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 303-305).

43 Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 63.

44 Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", 439-441.

45 Eserde Sarı Saltık'tan; 4 kutsal kitabı okumuş, 12 dilde okuma ve yazma bilen ve Hristiyanları vaftiz eden biri olarak da bahsedilir. Bazen İncil ve Tevrat'tan pasajlar okuyup, keşiş ve papazlarla tartışarak onları alt ettiği de görülür. Bütün bu örnekler için bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 6, 30-31, 35-38, 64, 84; Cilt 2, 21-26, 39-41, 51-52, 74, 77-78, 90; Cilt 3, 34, 36, 62-67, 179-186, 236-237, 252-253. Bununla birlikte Saltık'ın gizlenmek için kadın elbisesi giydiği de olur (Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 305). Öte taraftan gazanın önemini belirtmek adına Hz. Muhammed'in ağzından şu sözlere de yer verilmiştir: "Ka'be'de ve Kudüs'te nfile namâz kılmaktan, gazâ olduğu yerde niyyet-i gazâ diyüp, kılıcı üzre yatup uyumak daha sevâbludur (...). Benüm sizlere vasiyyetüm budur gazâyı elden komanuz" (Cilt, 3, 325). Öyle ki Sarı Saltık'ın da dünyaya gaza yapmak üzere gönderildiği belirtilir. Bkz. Cilt 2, 39.

46 Örnekler için bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 62, 150, 153, 177-178, 187, 337, 343, 345, 356; Cilt 2, 24, 33, 57-58, 64, 68, 74, 78, 85, 97, 105, 148, 150, 194, 212, 223, 231-232, 245; Cilt 3, 75, 90, 94, 128, 156, 177, 207, 223, 232, 237, 249, 251-252, 270, 276, 279.

47 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 36-41; Cilt 2, 48-51; Cilt 3, 27.

48 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 346-348, 377-378; Cilt 2, 11.

manlık hususunda gösterdiği hassasiyet, İslam hukukunda din değiştiren mürtedlere karşı takınılan tavra riayet etmesiyle de belli olur.⁴⁹

Eserde Müslümanlar, Sünni vurgusuyla beraber “Muhammedî” olarak da zikredilir.⁵⁰ Ayrıca Müslümanlığın Balkanlarda Türklük ile ilişkili çift başlı bir kimlik şeklinde algılandığı da görülür. Benzer durum Balkanlardaki farklı milletlerden Hristiyanların kendilerini Müslüman Türkler karşısında sadece Hristiyan kimlikleriyle dile getirmeleri için de söz konusudur.⁵¹

Alevî ve Bektaşî geleneği içerisinde önemli bir yer edinen Sarı Saltık'ın *Saltuk-Nâme*'de bu gelenekten tamamen farklı, Sünni İslam dairesi içerisinde resmedildiğinden bahsedilebilir. Söz konusu durum “Sünnîliğe” yapılan güçlü vurgudan açık bir şekilde hissedilir.⁵² Bununla birlikte Sarı Saltık'a bahsedilen rolün Sünnilikle birlikte mezkûr inanç içerisindeki Hanefî mezhebine yönelik bir vurgu taşıdığı da özellikle aşikârdır.⁵³ Nedeniyse, Osmanlı resmi ideolojisinin şekillendiği 15. yüzyılda çalışmalarını kaleme alan yazarların söz konusu şartlardan etkilenmeleriyle yakından alakalıdır. Bu özellikler de *Saltuk-Nâme*'yi Bektaşî geleneği içerisindeki diğer kaynaklar nezdinde Sünni yönü en güçlü eser yapar. O halde bütün bu bilgileri nasıl değerlendirmek gerekir? Bu hususta ilk güçlü ihtimal Ebu'l-Hayr-i Rumî'nin Osmanlı'nın takip ettiği Sünni siyaseti bildiği için eserine de bu yönde bir renk vermesidir.⁵⁴ Bir diğer düşük olasılık da Sarı Saltık'ın bu dönem gerçekten de Sünni İslam geleneği içerisinde resmedilmesi ya da Bektaşilik ile birlikte Sünni inanç mensuplarınca da takdis edilmesidir. Buna rağmen, *Saltuk-Nâme*'de doğrudan “Bektaşilik” ile ilişkili bir ibareye yer verilmemesi de dikkate değerdir. Bu da yetmezmiş gibi Kalende-

49 Din değiştirerek Müslüman olan ama sonradan tekrar Hristiyan olan mürtedleri öldürür. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 77; Cilt 3, 176.

50 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, 4, 6, 248, 323; Cilt 2, 2; Cilt 3, 179.

51 Bu durumu *Saltuk-Nâme*'deki şu örnekler üzerinden tespit etmek mümkündür: “Firence pâdişâhı ol elindeki câmun cür'asın Yunan oğlu üzre serpti. Yunan oğlu eyitti: 'Ben Kayser aslı olam, sen bana horluk idersin. Olsun, varayım Türk olayım dahi sizlere ne iş kılam.’” (Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 23); “[Rahip] Ol Muhammed'dür kim Türklere peygamber gelmişdür, bize deşüldür” (Cilt 2, 72); “Meğer sen Türk oldun, uğurlayın din tutuyorsın” (Cilt 2, 111); “Ya Alyon! Sen ne gördün Mesîh dîninden ne gördün, Türk oldun?” (Cilt 2, 146); “...ve anda varup bahs idem Mesîh ümmetlerine, bu Türkler elinde zebûn olmuş” (Cilt 3, 35); Hey Hıristiyanlar! Şimden girü sizün işünüz tamâm oldı. Bu diyara tâ kıyâmet Türkler hüküm idirserdür” (Cilt 3, 94); “Ben tahkik bilürem, Türk dîni haktur” (Cilt 3, 108); “Ben Türk dîninden vaz geldüm, sizin dînünüze girdim.” (Cilt 3, 304); “Ya ni Türk mi oldun?” (Cilt 3, 306).

52 Örnekler için bkz. *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 14, 17, 25, 33, 41, 166, 188, 192, 194, 200-201, 336; Cilt 2, 13, 98, 235-236; Cilt 3, 193, 336.

53 “Bu mezâhib-i erba a kim sünnet ve cemâat mezhebüdür, akvâsı Ebû Hanîfe mezhebîdür” (Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 51); “Ve bu Hanîfî mezhebin dâim gözet ki cemî mezhebün akdem ve akvâsı ve pâkidür” (Cilt 3, 273).

54 Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 11.

rilere özgü *çihar darb*⁵⁵ fiilini gerçekleştirerek, namaz, oruç, gusül abdesti gibi uygulamalara riayet etmedikleri dile getirilen Bektaşî dervişi Seyyid Cemal ve dervişlerinin bu davranışlarından ötürü “ışık” ve “bidat” olarak adlandırıldıkları görülür.⁵⁶ Aynı şekilde Sarı Saltık’ın tamamen Rafizilik karşıtı bir şekilde konumlandırıldığı ve Rafizilerin katlinin Sünnilere vacip kılındığı da dile getirilir.⁵⁷ Bu bakımdan Rafiziliğin özellikle Acem/İran menşei gösterildiği ve bütün kötülüklerin de buradan geleceği ifade edilecektir.⁵⁸ Rafiziliğe yönelik bakış açısında Hz. Ali’yi tanrı olarak görmekle birlikte mülahide/melâhide (mülhidler) ve zındık olarak anılmalarına yönelik bir takım ibareler de söz konusudur.⁵⁹ Eserdeki bu vurguların Fatih döneminde Doğu’ya gerçekleştirilen seferler ve Osmanlı Devleti’nin resmi ideolojisi ile yakın bir ilişkisi vardır.

Saltuk-Nâme’de Rafiziliğin yanı sıra diğer inançlara yönelik algıyı görmek de mümkündür. Bunlar arasında; Mecusilerin ateşe taptığı ve eşlerden biri öldüğünde diğer eşin de ateşte yakıldığı, Hinduların ineği kutsal gördükleri ve güneşe tapan toplulukların varlığına dikkat çekilmektedir. Bu nedenle bahse konu inançların yasaklanıp, inananlarının da haraca bağlandığı gibi kimileyin Müslümanlığa davet edilirken kimileyin de batıl olarak değerlendirilen bu inançlarındaki ısrarlarından ötürü öldürüldükleri görülür.⁶⁰

55 Kalenderlikte saç, baş, sakal ve bıyığın kesilmesi manasına gelen *çihar (çar) darb* için ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Süffilik*, 161-165.

56 Bkz. Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 2, 190-196. Seyyid Cemal yahut Cemâl Seyyid için ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli “Vilâyet-Nâme”*, 79-80.

57 Kâfir olarak görülen rafizilerin sözüne güvenilmemekle birlikte bunlarla beraber bidat ehli, zındık, mülhid, Harici, Mutezile ve münafıklara da acınmayıp, yok edilmeleri gerektiği belirtilir (Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 55, 190-193, 200-201; Cilt 2, 186, 200, 203-204; Cilt 3, 273). Bu tepki râfizilerin imamı olan İsmail’in mezarından çıkarılıp, yakılması ve türbesinin bozulması örneğiyle de dikkat çeker (Cilt 2, 208).

58 Bahse konu durum *Saltuk-Nâme*’de Sarı Saltık’ın ağzından şu sözlerle dile getirilir: “Bilün Müslümanlar cemi müfsidler ve cebbârlar kim gelmişlerdür Acem’den Bâbil’denür ve enbiyâ Arap’dan gelmişdür. Girü kıyâmete değün müfsidler bu Acem mülkinden geliserler. Hayrlu tâife değüldür. Hususa Hazret-i Resül şarka bed-dua itmüşdür” (Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, 181); “Râfizilik Acem tayifesine gövdesi içinde et ve kan olmuştur” (Cilt 1, 183); “Şol Acem’den kimi bulursanız kırın. Bu mel unlar hep Râfizidür” (Cilt 1,191).

59 Sarı Saltık ile Şeytan arasında geçen diyalogda Şeytan tarafından ifade edilen şu ibareler dikkat çekicidir: “Hazret-i Ali’ye Tanrı didürdüm dahı Râfiziler uydılar” (Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 122). Bununla birlikte cahil ve bilgisiz olarak tanıtilen Rafiziler yer yer birbirleriyle çelişen bilgilerle şu şekilde de tanıtilmiştir: Şeytan tarafından kandırıldıkları için üç kişinin adını hutbede anmadıkları ve aynı zamanda bu hutbelerde Hz. Ali, Fatma ve oğulları Hasan ve Hüseyin’in adını çıkarıp Muaviye, Mervan ve Yezid’in isimlerini andıkları; Ali’yi tanrı bilmek, Kur’an’da Hz. Ali ve evladlarının anılmasına rağmen Sünniler tarafından çıkarıldığına inandıkları, ashabın ulusunun Ali olduğu, sırasıyla Allah-Muhammed-Ali-Hasan-Hüseyin ve 12 İmamlara inandıkları, abdest alırken ayaklarını yıkamadıkları ve son olarak ashab-ı Resul’e iftira edip, lanet ettikleri, sahabeye sövdükleri. Bkz. Cilt 1, 183-186, 194-195.

60 Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 334-339 343; Cilt 3, 51.

Saltuk-Nâme'deki Sünni çizgi, Sarı Saltık'ın İslami ritüelleri gerçekleştirilmesi ve bu inanç tarafından yasaklanan uygulamaları reddetmesi örneklerinde sık sık tekrar edilir. Bu açıdan kahraman ve çevresinin namaz kılmak, oruç tutmak, Kur'an okumak, gusül, abdest, salavat ve temizlik gibi ibadet ve uygulamaları yerine getirirken içki içmek ve domuz eti gibi yasaklanmış maddelerden uzak durdukları ve Saltık'ın içki içenlere iyi bakmadığı da görülür.⁶¹ Bu durum Saltık'ın, dinin kurallarına uymayanların öldürülmesi gerektiğine yönelik ifadeleriyle açık bir şekilde ifade edilmiştir.⁶² Kahramana yüklenen Sünni karakter, yer yer diğer dinlere karşı sergilediği tutum üzerinden de anlam bulur. Hakeza eserde Hristiyan şehirleri yakan, kiliseleri harap edip, yağmalayan ve Müslümanların intikamını alan bir Sarı Saltık portresi belirgin bir görünüm arz eder. Ayrıca bazen kiliseleri mescid, cami ve zaviyeye çevirme de söz konusudur.⁶³ Son olarak Saltık'ın kendisine ait olan tekkesinde kendini tamamen ibadete verip, halka dinin kurallarını öğrettiği ve ayrıca burada gerçekleştirilen semâlara yer yer iştirak ettiği de görülmektedir.⁶⁴

Saltuk-Nâme'de Sarı Saltık ve adı etrafında inşa edilen Sünni anlatının, kahramanın, eserin kaleme alındığı döneme değin Bektaşî geleneği içerisinde absorbe edilmediğini düşündürtebilir. Fakat bu da *Saltuk-Nâme*'nin aksine Sarı Saltık'ın Bektaşî geleneğiyle ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyan ve eser ile yakın bir tarihte kaleme alınan *Hacı Bektaş Velayetnamesi* bağlamında düşünüldüğünde zor bir olasılıktır. Bu nedenle eser ve Sarı Saltık'ın, en güçlü olasılık olarak Ebu'l Hayr-i Rumî tarafından Osmanlı resmi ideolojisine uygun bir renge büründürüldüğü düşünülebilir. Ayrıca Bektaşî velayetnamelerinde zikredilen kimi anlatıların *Saltuk-Nâme* içerisindeki varlığı da dolaylı olarak Sarı Saltık'ın söz konusu Bektaşî geleneğiyle ilişkisini ortaya koyar.⁶⁵

Dönemin popüler halk inançlarını göstermesi açısından da *Saltuk-Nâme*'de dikkat çekici hususlar vardır. Bunların başında güçlü bir Hızır inancının varlığı dikkat çeker. Eserde Hızır çoğu zaman Sarı Saltık'a yardım eden kurtarıcı bir sima olarak gösterilmiştir. Ayrıca Hızır'a ait ya da adıyla anılan birçok ziyaretgâhın varlığına da dikkat çekilir. Bununla beraber tıpkı Hızır gibi ekseriyetle onunla birlikte anılan İlyas peygamberin de Saltık ile ilişkili olduğu

61 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 43, 64, 70, 97, 161, 170, 369; Cilt 2, 30, 35-36, 53, 57, 81, 84, 196; Cilt 3, 1-2, 149, 234, 252, 257.

62 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 2, 2.

63 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 66-67, 154, 179; Cilt 2, 22-24, 26, 166; Cilt 3, 36, 252.

64 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 111.

65 Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 308.

görülür.⁶⁶ Öte taraftan, “Sünni/Müslüman cinlerin” başı olan Minû-çihr’inin de Sarı Saltık’ın yardımcısı olarak gösterilmesi, halkın tahayyülünde iyi ve kötü cinlerin varlığına dair bir ipucudur.⁶⁷ Hızır ve cin inançlarının yanı sıra halk içinde hali hazırda bir veli kültürünün olduğuna da işaret edilmiştir.⁶⁸

Saltuk-Nâme çeşitli pagan inançların bu dönem insanı arasında hala dolaşımında olduğuna dair ayrıntılar da sunar.⁶⁹ Hatta İslam öncesi inançları yansıtmaması bakımından bu döneme değin kaleme alınmış diğer çalışmalardan daha “putperest” olduğu da öne sürülmüştür.⁷⁰ Yanı sıra eserdeki insan ve hayvan karışımı ya da çeşitli hayvanların farklı uzuvlarından meydana gelen canlıların tasvirleri de hem bu dönem insanı hem de *Saltuk-Nâme* yazarının tahayyül dünyasını yansıtmaması bakımından manidardır.⁷¹ Bu bakımdan Yüce, *Saltuk-Nâme*’nin yazarının Sünni bir yazar olduğuna dikkat çekerek, Sarı Saltık’ın bu varlıklara karşı savaşımı eski pagan inançların yok edilip yerine İslami inançların yerleştirilmesi şeklinde yorumlamıştır.⁷² Ayrıca eserdeki kimi anlatıların, çalışmanın kaleme alındığı döneme gelinceye değin Sarı Saltık’ın ne

66 Hızır peygamberin soyundan geldiği belirtilen Sarı Saltık’a Hızır’ın “oğul Saltık ve mahdum” gibi kelimelerle hitap ettiği ve Saltık’ın da herhangi bir girişimi öncesinde Hızır duasını okuyarak ondan yardım istediği görülür. Örnekler için bkz. Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 123, 330; Cilt 2, 161-163, 172-173; Cilt 3, 216. Bu ilişkileri hasebiyle Hızır ile Sarı Saltık’ın musahip oldukları da belirtilmiştir (Cilt 2, 163). Ekseriyetle Hızır’ın yardımcı olduğu Saltık’ın İlyas peygamberle ilişkili olduğu ve peygamberin ona yardımcı olduğu görülür. Bkz. Cilt 1, 33, 71, 246; Cilt 2, 71-72; Cilt 3, 53, 70, 75. Hızır-İlyas kültürünün farklı yönleriyle ilgili ayrıntılı bir bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2007).

67 Bkz. Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*. Bu açıdan Sarı Saltık’ın Minû-çihr ile dünya ahiret kardeşi olduğu ve cinlerin başının ona öğrettiği duayı okumasıyla her daim kendisi ya da cin ordusuyla yardımına koştuğu görülür. Diğer taraftan peri, melek ve ruhların da Saltık’a büyük bir saygı gösterip, yardımcı oldukları da anlaşılmalıdır. Örnekler için bkz. Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 34, 73, 100, 106, 117-120, 135, 148-149, 303, 370; Cilt 2, 18, 60, 65, 69, 93, 114, 131; Cilt 3, 16, 49, 78, 214, 220-221, 234, 280, 328. Hatta Saltık’ın bir kaç defa Minû-çihr’inin duasını okumasına rağmen cinin gelmediği ve bu nedenle Saltık’ın kendisine çıktığı görülür (Cilt 3, 44-46, 52, 59). Eserde, iyi cinler kadar kötü cinlerin de olduğu ve seyyidin onları öldürdüğünden de bahsedilir (Cilt 3, 77-78). Aynı şekilde cinlerin Saltık’a yardım ettiği kadar onun da yer yer cinlere yardım ettiği ve hatta kendisinin bir cinin kızıyla evlendiği de görülür (Cilt 1, 86-88). Son olarak, Sarı Saltık’ın mücadele ettiği olağandışı varlıklar arasında devler, sihir yapan cadılar ve şeytan da vardır. Bkz. Cilt 1, 87, 112, 119-124, 133-138, 239, 242, 289-302, 329-330, 335, 364-366; Cilt 2, 69, 88-90, 123-169, 178-179; Cilt 3, 45-47, 64-65, 77-80, 212-223.

68 “Velîler kim şimdi dahî vardır, cinne meded olurlar. Hem insâna meded yitişürler, bun deminde Hızır gibi gelürleri yardım iderler.” (Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 150), “Yâ melik! Bilmiş ol bu Saltık cadu değüldür hâşâ ve ammâ ilm-i da’vette mâhirdür. Cemî ervâh ana mutîdür. Ruhâniler ki yir yüzindedür, cemî’i si Kur’ân-ı kadîme ve Kelâm-ı kerîme mutî ve nefesi bu erün katı müessirdür. Sâhib-i havâs bir erdür, bundan sakınun. Ve hem velâyeti vardır. Ben veliden korkaram” (Cilt 3, 48).

69 Kemal Yüce, *Saltuk-Nâme’de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 205 ve devamı.

70 Kafadar, *Between Two Worlds*, 71. Buna rağmen Sarı Saltık’ın doğrudan putperest uygulamalara karşı olup, put için kullanılan nesnelere yok ettiği de görülür (*Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 326-327, 350-351).

71 Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 2, 65; Cilt 3, 185, 232.

72 Yüce, *Saltuk-Nâme’de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 211.

tarihi ne de menkıbevi kişiliği ile bir ilişkisi olmasa da onun şahsında inancın akışkanlığı içerisinde kendisine mal edildiği öne sürülebilir.

Saltuk-Nâme'deki dikkat çekici bir diğer husus da Sarı Saltık'ın Hacı Bektaş'a gösterdiği saygıdır.⁷³ Aynı şey Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in "evliyalardan sultanı" olarak sunulan Hacı Bektaş'a yönelik tâzimi için de geçerlidir.⁷⁴ Bu da Hacı Bektaş'ın, eserin kaleme alındığı dönemde halk içerisindeki popüleritesine yönelik bir işarettir. Öte yandan Sarı Saltık'ın Anadolu erenleri/evliyalariyle olan ilişkisi de eserde belirgin bir tema olup, Bektaşî geleneği içerisindeki yerine dair önemli ipuçları sunar. Bu bakımdan Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelişi ve buradaki yaşamını konu edinen *Hacı Bektaş Velayetname*'si merkezli anlatıların *Saltuk-Nâme* ile uyduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵

Sarı Saltık, Hacı Bektaş'ın yanı sıra diğer bir takım evliya ve ünlü kişilerle de ilişkilidir.⁷⁶ Bütün bunlar da 15. yüzyıl Anadolu'sunda adı geçen kişiler etrafında var olan bir takım anlatı ve kültürlerin varlığına delalet eder. Bu açıdan Köprülü'nün, Sarı Saltık'ın Ebu İshak Kâzerûnî (d.963) ile alakasını gösteren parçalara dayanarak 15. yüzyılda Rumeli gazileri arasında İshâkî dervişlerinin de yer aldığı ve bunun da bahse konu yüzyılın dini psikolojisini sergilemesi açısından mühim bulması *Saltuk-Nâme*'de adı geçen diğer kişiler için de genelleştirilebilir.⁷⁷

O halde Sarı Saltık'ın adı etrafında inşa edilerek, 15. yüzyıl insanın inanç ve hayal dünyasını yansıtan kültü meydana getiren olağanüstü ve tematik unsurlar nelerdir? Bunların belli başlıcaları arasında şunlar gelir: Ateşe girip yanmamak, kaynar suda kaynatılmasına rağmen bir şey olmaması, suda boğulmamak, Kaf Dağı'na gitmek, bilinemez bilgilere sahip olmak, cadılarla baş etmek, tahta kılıçla savaşmak, tahta kılıcın taşları bölmesi, yakın ve uzağın aynı olması (*tayy-ı mekân*), Nil Nehri'nin akışını durdurmak, uçmak, ejderha

73 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 43.

74 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 274.

75 Hacı Bektaş'ın Rum'a güvercin donunda gelmesi ve karakterler değişse de aslana binip yılanı kamçı yapanlara karşı duvarı yürütmesi . Bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 43-45.

76 Bunların belli başlıları arasında şu isimler yer almaktadır: Mevlana, Şemd-i Tebrizi, Taptuk Emre, Karaca Ahmed, Hacı Bayram, Ahi Evrân, Piri Ahmet Sultan, Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî, Fakih Ahmed, Seyyid Cemal, Yar Ahmed Sultan, Seyyid Ahmed-i Bedevî, Hacı Nasrûd-dîn, Ahmed-i Velî, Derviş Muhammed, Uryan Baba, Toğan Ata, Şeyh Abdullahu'ul Malatıyyavî Sultan, Şerif Musli, Seyyid Burhânüd-dîn-i Makbûl, Ömer-i Halvâyi, Şeyh Muhammed Birûzî Hayat, Şeyh Şehâbü'd-dîn-i Makbûl, , Ali bin Battâl Gâzî, Kemal Ata, Seyyid Gâzî Sultân, Seyyid Yûsuf-ı Kaşgârî ve Togan Baba. Bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 57, 156-176; Cilt 2, 43-46, 55, 57, 63, 98-100, 161-162, 180-182, 196-199.

77 Köprülü, "Anadolu Selçuklular Tarihi'nin Yerli Kaynakları", 438. Ayrıca bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 2, 121.

ve canavar öldürmek, asasını ve ellerini vurduğu yerden su çıkarmak, suya ve hayvanlara hükmetmek, insanları ve hayvanları taş edip kurutmak, seccadesi ve sırtındaki keçenin üzerinde insan olmasına rağmen batmaması, suyun üzerinde yürümek, acı suyu ağız bariyle tatlı etmek, demir mızrağı yedi başlı ejderhaya çevirmek, Hz. Muhammed ve Ali ile konuşmak, denize saçtığı kumdan deniz içinde köprü ve yol yapmak, ölüyü diriltmek, denizi ikiye yarmak, hayvanları konuşturmak, körleri iyileştirmek, canavarları yenmek, beddualarının yerine gelmesi ve halka felaket musallat etmek, define yerlerini bulmak, zehirli hayvanların olduğu fiçılara girip çıkmak ve ağacı yeşertip meyve verdirtilmek.⁷⁸ Dile getirilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Sarı Saltık, birçok veli ve evliya ile özdeşleştirilen kerametlerin yanı sıra peygamberlere isnat edilen sıradışılıkları da göstermiştir.⁷⁹ Bu da Saltık'ı, velilik makamına değer görülen kişilerin gerçekleştirdiği kerametlerinden ötürü onlar ile aynı kategori içerisine dahil etmekteydi.⁸⁰

Bununla birlikte eserde, kendi dışındaki kişilerin gerçekleştirdiği diğer bir takım kerametlerin varlığına da denk gelinir.⁸¹ Sarı Saltık'ın gösterdiği bütün bu kerametler ölümü sonrasında da devam edecektir. Tabutunun kimsenin el vurmada gitmesi ve tabut içinde konuşması gibi bugün adıyla anılan birçok ziyaretgâh ve mezarının bulunmasına neden olan inancın da ölümü sonrasında birçok tabutta baş göstermesi ve her bir tabutunun farklı yerlere götürülmesiyle yakın bir ilişkisi vardır.⁸²

Sonuç

“Popüler İslam'ın Balkanlardaki destani öncülerinden” olan Sarı Saltık,⁸³ bugünün gayrı Sünni toplulukları arasında yer alan Alevî ve Bektaşî inançlarında önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle Ebu'l Hayr-ı Rumi'nin *Saltuk-Nâ-*

78 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 96, 101, 101-153, 170-171, 292, 307-311, 330; Cilt 2, 23-24, 29-37, 48, 52-53, 56-57, 65-66, 72, 77-78, 118-119, 121, 165; Cilt 3, 1-2, 41-42, 51, 90, 93, 95-96, 100-101, 149-150, 178-186, 232-234, 236-237, 255, 282, 287. Hatta öldürdüğü ejderhalardan birinin uzunluk olarak üç yüz, kalınlık olarak da otuz ziradan fazla olduğu belirtilir (Cilt 1, 311). Benzer motiflerin diğer Alevî ve Bektaşî kaynaklarında da geçtiği görülür. Örnekler için bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*; Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan*, 106-112, 165-184.

79 Literatürde esas itibarıyla peygamberlerin gösterdiği olağanüstü durumlar *mu'cizat* ya da *âyât*, velilerinki ise *kerâmât* olarak adlandırılır. Bkz. Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 59.

80 Ayrıntılı bilgi için bkz. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 171-172.

81 Bunlar arasında aslana binip yılanı kamçı yapma, duvarı yürütme, şarabı bala çevirme ve gönderilen ateşin sönmeyip pamuğu yakmaması yer alır (Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 300; Cilt 2, 45, 99, 168.

82 Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 299-302.

83 Bu ibare Ahmet Yaşar Ocak'ın aynı ismi taşıyan kitabından mülhemdir.

me'de çizdiği Sünni çerçeveden tamamen farklı bir sima olarak resmedildiği görülür. Aynı şey Balkan Hristiyanlarınca farklı azizlerle özdeşleştirildiği örnekler için de söz konusudur. Sarı Saltık'ın ismi etrafında inşa edilen bu geniş yelpaze, tarihi kişiliğinden ziyade, menkıbevî yönüne dair farklı toplulukların kendi değer yargıları ve inançlarını esas alarak oluşturdukları anlam dünyası ile bağlantılıdır. Bu açıdan kahramanımızın *Saltuk-Nâme*'deki portresinin, Sünni inancı merkeze alan Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldaki anlam dünyasına uyarlandığı da söylenebilir.

Bektaşiliğin, yayıldığı alanlarda farklı din ve inançlardan kültürleri absorbe ettiği bilinen bir gerçektir. Bahse konu durum Sarı Saltık ya da farklı bir Hristiyan azizine ait yerel unsurları bizzat yine onların adlarıyla kendi rengine uyarlanması için de geçerlidir. O halde bütün bunlar bize neyi gösterir? Acaba Sarı Saltık ve kültü, gerçekten de Ebu'l Hayr-ı Rumi'nin çizdiği bir Sünni çerçeveye sahip olup sonrasında mı Bektaşiliğe intikal etti? Bu bağlamda en azından çeşitli Hristiyan azizleriyle özdeşleştirilen karakterlerin Sarı Saltık adıyla Bektaşiliğe intikali mümkün olduğu gibi, Sünnilikten Bektaşiliğe doğru bir değişim ve dönüşümün söz konusu olduğu da düşünülebilir. Fakat bu durum tarih olarak, *Saltuk-Nâme*'nin kaleme alındığı zaman aralığına yakın dönemlerdeki diğer Bektaşî velayetname ve menakıbnameleri ile karşılaştırıldığında düşük bir ihtimal olarak kalır. Bu ise daha çok Ebu'l Hayr-ı Rumi'nin Sarı Saltık merkezli çizdiği Sünni imajın, kendi dünya görüşü ve Osmanlı resmi ideolojisinin tercihleri doğrultusunda oluşturulduğuna dikkatleri çeker. Son belirlememiz Sarı Saltık'ın Fatih Sultan Mehmet öncesinden başlamak üzere gazi ve evliya kimliğiyle Sünni İslam içerisinde de önemli bir karakter olduğu ihtimalini ötelemez.⁸⁴ Bu cümleden olarak, *Saltuk-Name*'deki dini ve menkıbevî epizotların Ebu'l Hayr-i Rumi'nin Sarı Saltık ve yaşamı merkezli retrospektif anlatısı üzerinden Fatih dönemi Osmanlısının resmi ve popüler inançlarına dair önemli ipuçları sunduğu söylenebilir.

84 Bu açıdan çocuklarından birinin adının, Alevi ve Bektaşiler tarafından dört halife dönemi hilafet mücadelelerinden ötürü tepki duyulan Ümeyyeoğullarından Halife Osman'ın adını taşıması dikkat çekicidir. Bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 299.

Fatih Sultan Mehmed'e ait olan Akçahisar Fetihnamesi

Mehmet Tütüncü*

Bi-makam-ı İskenderiye fetihet li-fatih Konstantiniyye

Giriş

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden E 9695 sayılı belge uzun zamandır dikkatimizi çekmişti. Dr. Tahsin Öz, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Fatih II/ Sultan Mehmed'e ait Belgeler konulu bir yazısında henüz tercüme edilmemiş bu Farsça belgeden ilk defa bahseden kişidir.

Dr. Öz bu belgede, "Akçahisar'ın Farsça fetihnamesi (Baş tarafı noksandır) 3 diye yazar. Bu bilgi bize bu belgenin Arnavutluk'taki şimdi Kruya adlandırılan şehir ile bağlantılı olduğunu düşündürdü.

İlk defa yayınlanan bu belge, eski Fars dilinde hazırlanmıştır. Belge, bugüne kadar bu alanda araştırma yapan hiçbir araştırmacı tarafından tercüme edilmemiştir. II. Mehmed'in dönemini, onun ile Venedik arasındaki ilişkileri ve özellikle Arnavut topraklarıyla alakalı ilişkileri inceleyen herhangi bir araştırmacı tarafından da incelenmemiştir.

Bu belge tercüme edilene kadar, uzun bir yol katetti. Amerika'daki üniversitelerin en iyi oryantalistleri buna dâhildir. Şikago Üniversitesi, Ortadoğu Çalışmaları Enstitüsü'nde çalışan Viktor Freedman, bize bazı araştırmacıları önerdi. Bunlar arasında, California Üniversitesi'nde çalışan İranlı profesörler de vardı. Maalesef, hepsi pes etti. Bunun ana sebebi, bu belgedeki yazı tarzının çok zor olmasıydı. Tiran'daki İran Büyükelçiliği'nden yardım talebimiz ise, İran'ın bürokratik kanallarında kaybolmuştur. Bu arada Türkiye'den yardım istediğimiz akademisyenler bütün gayretlerine rağmen belgenin okunmasına yardımcı olmadılar.

* Dr.

Harvard Üniversitesi'nde çalışan ve oryantal çalışmaların en önemli isimlerinden biri olan Prof. Wheeler Thackston bize yardımcı olabileceğini söyledi. Prof. Thackston, Klasik Arapça ve eski Farsça tercümeleri ile meşhurdur. Ayrıca, *Babürnâme* ve *Cihangirnâme* gibi Hindistan Muğal İmparatorlarının hatıralarını tercüme etmesiyle bilinir. Kendisi Levantin Arapça, Osmanlıca, Özbekçe ve Kürtçe derin bilgisi nedeniyle oryantalistlerinin en önde gelen isimlerden biridir. Buna rağmen Prof. Thackston, bu belgenin tercümesinde, başlangıçta zorlandı. Haftalar boyunca Prof. Thackston ile temas halinde olduk.

Prof. Thackston yolladığı yazıda: “Bu belgenin kaligrafisi, yazılma şekli nesta’liktir. Nesta’lik, ortaçağındaki yazılan Farsça ’nın bir türüdür. Esasında, bu belge ta’lik hattıyla yazılmış, yani Farsça’nın zor okunabilen bir hattıyla yazılmıştır. O çağın Farsça yazarları, senin okuyamayacağın noktaları koyup, dışarıda senin okuman gereken noktaları koymazlardı.”

Prof. Thackston tarafından, bu belgenin Farsça ta’lik şeklinde yazıldığı belirlenmesi, ileriye doğru çok önemli bir adımdı. Zira sözkonusu belgenin Sultan’ın çevresindeki yazarlarından biri tarafından hazırlandığının ispatıdır. Ortaçağa ait bu Farsça kaligrafisi, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun ilk seneleğinde, Bâbîâlî’nin resmi yazışmalarında kullanılırdı.

Metin İçeriği

TSMK, E 9695 belgesi toplam 22 satırdan oluşmaktadır. Bu satırlar, çok sık ve girift bir şekilde yazılmış durumdadır. Belgenin en üst kısmında, Osmanlı tuğrası ve hangi krala gönderildiği yazılmış olmalıdır. Bu belgenin kime gönderildiğine dair bazı fikirler mevcuttur. Prof. Thackston, tercüme çalışmalarına başladığında, Akçahisar adlı bir kalenin işgalinden bahsedildiğini anladı.

Profesör şunu yazıyordu: “İlk bakışla, Farsça yüksek bir retorik dili kullandığını görebiliyorum. Güçlü bir kalenin işgalinden bahsediliyor. Akçahhisar ve Mevlana Murad Çelebi sözcüğünü ayırt edebiliyorum.”

Prof. Thackston tarafından verilen ilk bilgiler ilgimizi çekti. Çünkü, Bâbâlî’nin tarihinde, direnişiyle derin iz bırakan ve Osmanlı tarafından Akçahisar veya Beyaz Kale olarak adlandırılan hisar Kruya Kalesidir. Mevlana Murad Çelebi ise ilgi uyandıran bir isimdir. Kruya kuşatması sırasında, Celalettin Rumi ailesinden bir halefinin de katıldığına dair önemli bir tarihî bilgiye ulaşmış olabiliriz. Genelde Mevlana unvanını Celâleddin’in Rumi’nin halefleri taşırdı. O zamanın tarihini iyi bilen kaynaklarla danıştıktan sonra, belgemizin II. Mehmed döneminde sadrazamlık yapmış ve Celalettin Rumi’nin haleflerinden olan Karamanlı Mehmed Paşa’ya ait olduğunu düşünmekteyiz.

Bu belgenin Arap Hicrî sistemine göre tarihi 4 Rebîüssânî'dir. Fakat yılı belirtilmemektedir. Fakat, belgenin içeriğinden (Kruya'nın düşüşü) Hicri Takvimine göre 883 yılında ve Gregorian Takvimine göre 1478 yılında olduğunu biliyoruz.. Buna göre Farsça belge 5 Temmuz 1478 tarihini taşımaktadır.

Harvard Üniversitesi Prof. Wheeler Thackston tarafından yapılan deşifre metnin içeriğini anlatan bir tercümeyle sizlere aşağıda sunuyoruz.

“Belgenin ilk 10 satırın yüksek retorikli bir dil ile sultana övgüler sıralanır. Fakat öz olarak bir şey ifade etmez.”

Devamında:

“Duyulsun ki, veziriâzâmın varışıyla alakalı bu mutlu haberle beraber, Akçahisar Kalesi'nin fethi haberi de yer almaktadır. Akçahisar Bâbîâlî'nin sadık bir hizmetçisi tarafından kuşatılmıştır. Bu güçlü kale, hayal gücünün tahmin edemeyeceği ve gökyüzünü dokunan yüksek kulelerden oluşmaktadır. Temelleri Piramitlerle kıyaslanabilir ve duvarlarının yüksekliği Satürn tepesiyle eşittir.”

15-16. satırlar:

“Bu kale, çevresindekiler gibi İmparatorluğun bir parçasıdır. Onun fethi, hem diğer insanlara huzur getirecek, hem de din düşmanlarının çoğalmasını engelleyecektir. Bu amaca ulaşmak için elimizde geleni yapacağız.”

18. satır:

“Büyük zaferlerimizin ardından, bu fethin, başarılarımızın ve amaçlarımızın kaynağı olacağını umuyoruz.”

19-21. satırlar:

“Karşılıklı sevgi ve saygı temellerinin atılması amacıyla, anlaşma ve antlaşmaların imzalanabilmesi için ve size daha detaylı bilgi vermesi için, zât-ı âlînin yanına, Bâbîâlî'nin sadık hizmetçilerinden olan Veziriâzam Mevlana Mehmed? Çelebi gönderilmiştir”.

22. satır:

“Bunun, ebediyete kadar tarihinin sayfası olması ümidiyle.

Bu mektubumuzun ana amacı haber vermemizdir. Umarız, uzatmadık.

4 Rebî II (yıl yoktur)

Kostantinopolis 'i fetheden İskenderiye Fatihî tarafından imzalanmıştır.

Tarihi Çerçeve Ve Bilgiler

Bu metinden anladığımızı göre bu bir fetihnamedir. Fetihnâme, fetih belgesi olarak bilinir. Bir zaferin resmî beyanıdır. Bu belgeler enderdir. Fakat büyük önemi var, çünkü kısa anlatım da olsa, savaş meydanının tarihinden detay verir.

Tarihî Analiz:

Papa Pius bunu yazmış: “Haç düşmanlarına karşı hiçbir şey yapmadık.”

1463 Temmuzunda Venedik Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaş ilan ettiğinde, savaşın 16 sene süreceğini ve Arnavutluk ile Mora yarımadasını kaybedeceğini düşünmemiştir. Kıyıda bulunan birçok önemli kaleleri kaybetmesi, Doğu ticaretinde büyük kayıplara sebep olacaktı. Böylece Venedik'in bölgedeki etkisi de azalmış olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya yayılmasında Arnavutluk'un stratejik önemi unutulmamalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli padişahlardan biri olan Fatih Sultan Mehmed'in bu kuşatmada bizzat yer alması bunu kanıtlamaktadır. E 9695 belgenin önemine bu tarihi çerçeveden bakılmalıdır.

O zamanın kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed o dönemde Venedik'e ait Mora topraklarına engizisyon kışkırtmasına rağmen Venedik ile barış istemekteydi.

Uzun Hasan, Osmanlılarının sınır topraklarına aldirmaya başladığından II. Mehmed, Venedik ile ikinci bir çatışmayı istemiyordu. Uzun Hasan, Venedik ile anlaşarak Fatih'e karşı bir çatışma planladı. Venedik ise, öbür taraftan, daha garantili olsun diye, kendi casusları aracılığıyla II. Mehmed'e karşı suikastın komposunu kurmaktaydı.

Bu çerçevede II. Mehmed, Venedik Kralı Cristofero Mauro'ya yolladığı elçi aracılığıyla şunları istemekteydi: Venedik'le barış. Her iki devlet kendi topraklarını tutmalıydı. Sadece Lesbos (Midilli) adasının II. Mehmed'e iadesi ve “İskender Bey'in vefatından itibaren elinizde tutduğunuz Kruya 'mn (Akçahisar) iadesi”.

Fakat, Uzun Hasan'ın Otlukbeli'deki mağlubiyetinden sonra II. Mehmed'in Balkanlarda yolu açılmıştı. Sultan Mehmed, babasının Akçahisar (Kruya) kuşatmasına bizzat katılmıştı, bu nedenle o toprakları iyi tanıyordu. Onun en başarılı generallerden biri Arnavut asıllı Gedik Ahmed Paşa idi. Ahmed Paşa İşkodra kuşatmasına karşı çıkmasından dolayı geçici olarak hapse atılmıştı. Veziriâzaminin tavassutuyla serbest bırakılıp, Avlonya Paşası olarak tayin edildikten sonra İşkodra kuşatmasında faal bir rol almıştı.

Kruya ve İşkodra savaşını en güzel anlatan Arnavut Rahip Marin Barleti'dir. Barleti, *De Scodrensi Obsidione* (İşkodra'nın İşgali) adlı kitabında kale muhafızları ile Osmanlı ordusu arasındaki savaşı renkli ve çok canlı bir şekilde anlatmaktadır. Barleti'ye göre II. Mehmed Kruya Kalesi'ni ele geçirdikten sonra tüm muhafızlarını katletmişti. Sonra kuzeye İşkodra'ya gitmişti. Osmanlı ordusu, Buna nehri etrafında bekliyor durumdaydı. Osmanlı ordunun başında Rumeli Beylerbeyi Arnavut Davud Paşa ve Arnavutluk Sancakbeyi Evrenosoğlu Ahmed Paşa vardı.

Elimizdeki belge, Kruya'nın düşüşü ile alakalı Barleti'nin kitabını destekliyor. Kruya 1478 yılında düşer. Venedik kaynakları da bunu doğrular. Belgede ayrıca İskenderiye'nin (İşkodra) II. Mehmed tarafından feth edildiği de belirgin bir şekilde ifade edilir. Bu durum, bugüne kadar o zamanın kaynakları tarafından ortaya çıkarılamamıştır. Çünkü İşkodra'nın, II. Mehmed'in dönüşünden birkaç ay sonra düştüğü bilinir. Önemli olan bu belgenin doğruluğu ise, bugüne kadar bilinenden farklı olarak İşkodra'nın daha erken düştüğüne dair bilgi vermesidir.

Bombacci'nin *La collezione dei documenti Turchi dell'Archivio si Statodi Venezia* (*Venedik Devlet Arşivlerinin Türklerle ilgili belgeler koleksiyonu*) adlı kitabından şunları öğreniyoruz: Venedik, Osmanlıların Arnavutluk topraklarına doğru ilerlediğini haberini alır almaz Venedik Filotillası Komutanı Tomaso Malpiero'yu Arnavut kıyılarına gönderdi. Amacı, Sultan ile barış Anlaşmasının maddelerini kabul etmesiydi. İlk olarak Sultan savaş yapmadan Akçahisar'ın teslim edilmesini istemişti. Bu sebepten dolayı Kruya'ya Yahudi bir murahhas göndermişti. Bu arabulucu büyük bir ihtimalle şahsî hekimi olan Maestro Yakop (Yakup) idi. Kruya o sırada Arnavut Sancak Beyi Ahmed Bey tarafından kuşatılmıştı.

Müzakerelere başlanması için Venedik'e doğru giderken Osmanlı elçisi, Amiral Loreto'nun gemisinde aniden vefat etti. Fakat bu müzakereler çok önem taşıdığından yarıda bırakılamazdı. Bunun üzerine Venedik, Köstendil yakınlarında bulunan Sultan'ın kampına, elçi Malpiero'yu gönderdi. Malpiero, Sultan tarafından kabul edildi. Bu görüşmede Fatih Sultan Mehmed, sadece Akçahisar'ı değil İşkodra, Drişt/Draç ve Lez'in de kendisine teslim edilmesini istiyordu. Venedikli elçi Sultan ile anlaşamayınca Adriyatik kıyısında duran Venedik Filotillasının yanında gitmişti. II. Mehmed Kruya şehrini ele geçirdikten sonra, İşkodra'ya doğru devam emişti. Öbür taraftan elçi Malpiero Arnavut kıyılarına dönmüştü. Buna nehir aracılığıyla İşkodra'daki Sultan'ın kampına yetişti. Malpiero Sultan'ın yanna Mihaloğlu

Ali Bey ve Arnavut Davud Paşa süvarilerinden birkaç gün evvel varmıştı. Malpiero'nun İşkodra'ya varışı ve Fatih Sultan Mehmed ile görüşmesinden o zamanın bazı kaynaklarında bahsedilmiştir. Fakat aralarındaki müzakerelerinin ne olduğu bilinmemektedir. Malpiero, Sultan'a yeni bir öneri mi sunmuştu acaba?

Sultan Mehmed'in önemli bir memuru olan Gian Maria Angiollello adındaki İtalyan rehini bu görüşme ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

“Malpiero, hızlı bir tekneyle Buna nehrine geldi. San Celso adlı bir yerde indi. Sultan'ın çadırına Manentite adlı sekreterini gönderdi. Manentite'ye 40 Osmanlı süvarisi eşlik etmişti.”

Bu görüşme hakkında sadece bir belge bulunmaktadır. Bu belge 27 Ağustos tarihinde Sekreter Manenti tarafından Venedik'e gönderilen rapordur. Rapor da İşkodra'yı kurtarma misyonunun başarısız bir şekilde bittiği yazılmıştır. Manenti Venedik'e döndü, İtalyan Amiral ise Filotillasıyla beraber kuşatılmış Leşe yakınlaşmıştı.

Kronolojik olarak tarihi gelişmeler şunlardır:

- Fatih Sultan Mehmed Uzun Hasan'm baskısından kurtulduktan sonra Arnavutluk seferine çıkar.

- Venedikliler zor şartlarla dolu bir müzakereyi dener, fakat II. Mehmed ordusuyla beraber ilerlemeyi sürdürür.

- 2-11 Haziran 1478 (evâil-i Rebî I 883) tarihinde yazdığı fermanla Eğri-dere civarında olduğu anlaşılıyor.

- II. Mehmed sol koldan ilerleyerek Akçahisar'a varır ve 15 Haziran 1478 (15.RA.883) tarihinde Venediklilerden bizzat Akçahisar'ı teslim alır.

- II. Mehmed 2 Temmuz tarihinde otağını Buna nehri kıyısında kurar ve Venedik Devletinin temsilcilerini (Malpiero ve sekreteri olan Manenti) kabul eder. Sultan bu ikiliyi birkaç hafta evvel Eğri-dere'deki kampında da kabul etmişti.

- II. Mehmed 5 Temmuz tarihinde yazdığı fetihnamede, Balkan seferleri hakkında bilgiler verir ve Akçahisar'ın düşüşünü ilan eder. Bu fetihnameyi sadık adamı olan Mevlana Murad Çelebi aracılıyla bilinmeyen bir hükümdara gönderir. Akçahisar'ın yakınındaki İşkodra kalesine saldırılar başlatarak 8 Eylül'de İstanbul'a döner.

Fars dilinde yazılan *Fetihnâme* kronolojisinden anlaşıldığı üzere II. Mehmed'in Akçahisar kalesinin fethinin 5 Temmuz günü İşkodra yani İskende-

riyede imzalanmıştır. Fakat burada bir tezat vardır. Sağlam kaynak oldukları kabul edilen Venedik kaynaklarına göre İşkodra Kalesinin düşüş tarihi 4 Ocak 1479'dur.

II. Mehmed'in İşkodra'da Akçahisar'ın fethini ilan ettiği tarih ile İşkodra sakinlerinin resmî olarak şehri teslim ettiği tarihe kadar ne olmuştur acaba?

Venedikli kaynaklarına ve Arnavut rahibi Marlin Barleti'ye göre, İşkodra'nın korunması için İşkodralıların ve Venedik kışlasının çabaları yüksekmış. Kanlı savaşta hem Kaledeki kışla hem tüm İşkodralılar, hatta da kadınlar yer almıştır. Epir Bartolomeo Dominik papazı Gion Capistrano ve şövalye komutanı Nicola Moneta, savunanlara bir ümit vererek, Kale dışındaki saldırıları yönetmiştir. Fakat II. Mehmed savunanlar Kaleyi bırakmadan 7 ay evvel İşkodra Kalesini fethettiğini ilan etmiştir. Elçi Malpiero, Buna nehrinde Sultan ile görüşme yaptığında, İşkodra'nın teslimiyetini, gizlice kabul etmiş olabilir mi acaba?

Sultan Mehmed'in kançılıryasından çıkan ve ender olan bu belgeyi otantik olarak algılasak, o zaman, Venedik ile Sultan Mehmed arasında gizli bir anlaşmanın yapıldığı anlaşılır. Eğer bu gerçek ise, o zaman kaleyi savunanlarının çabaları boş bir hayal imiş. Venedik, İşkodra'yı Doğu'daki ticaret amaçları uğruna feda etmiştir.

Fatih'in İmzası

Belge dikkatlice incelenirse bu belgeyi tanzim eden ile imzalayan aynı kişi değildir. Hipotezimizi biraz ileriye götürürsek, belki imza II. Mehmed'e ait olabilir.

Aslında Sultanlar kendileri resmî evrakta imza atmazlardı. Fakat II. Mehmed'in eğitimli bir insan olduğunu göz önünde bulundurursak ve İşkodra'nın Büyük İskender'le olan bağı hatırlarsak, bu belgenin Sultan Mehmed tarafından imzalanmış olma ihtimali olabilir.

II. Mehmed gençliğinde klasik bir eğitim almıştır. İskenderiye'yi işgal ettiğine dair imzalanan mektup bununla bağlantılı olabilir. Kritoboulos adındaki Yunanlı gezgine göre II. Mehmed'inin 1462 yılında antik Truva kalıntılarına yaptığı ziyareti, ayrıca Kostantinopolis'i fethetmesi, Truva'nın yıkımı için açık bir intikamı olduğu iyice bilinir.

O zamanın kaynaklarına göre, Sultan Mehmed'in kendisine ömek aldığı kişi Büyük İskender'di.

II. Mehmed Kostantiniyye'yi fethetmesinden sonra Nicolo Sangudino Sultan ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Sultan Mehmed antik çağın ve özellikle Büyük İskender'inin etkisi altında kaldığını ifade etmiştir. Julian Raby, Sultan Mehmed ile alakalı çalışmasında padişahın kütüphanesinde yazar Flavius Arrianus'un Büyük İskender konulu *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*" kitabı ile yazar Homeros'un *İlyada* adlı kitabı bulunmaktaydı der.

İskenderiye, Arap dilinde İskender'in şehri demektir. Neden Sultan Mehmed Doğu hükümdarlarına bu şehrin işgali ile alakalı övünerek haber gönderir? İlginç bir sorudur.

İşkodra Kalesi'nin Rozafa efsanesi yüzyıllardır bilinir. Yerel efsaneler bu şehir ile Büyük İskender arasında asla bağlantı kurmaz. Sadece İşkodra Statüsü, meşhur Makedon generali ile bağlantılıdır. Aslında, bu eski şehrin iddiasını o zamanın çerçevesinde ele alabiliriz. Çünkü o zamanlarda Şehir Statüsü kurucuları ünlü bir orijin arayışındaydı. Ayrıca önemli ve güvenilir bir kaynak ise Osmanlı gezgini Evliya Çelebidir. Kendisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm topraklarında gezmiş biriydi. Evliya Çelebi İşkodra şehri ile alakalı şunları yazar: "İskenderiye adlı ve yüksek duvarlarla çerçevelenmiş kale şehrini gezdik. Bu şehir Büyük İskender (Zülkameyn İskender) tarafından kurulmuş ve bu yüzden İskenderiye15 adını taşır." Çelebi'ye göre, o zamanda İşkodra'nın Büyük İskender tarafından kurulduğu efsanesi mevcuttu. İşkodra'nın Büyük İskender ile özdeşleşmesi Osmanlı tarih araştırmacılarına göre önceden bilinen bir bilgidir. Belki, Sultan Mehmed'in İşkodra'yı işgal etmekteki ısrarı stratejik öneminin yanında, Büyük İskender tarafından kurulmuş olan bir şehri fethetmekti. Belki yoksun olduğumuz arkeolojik kalıntılar bu iddianın gerçekliği hakkında ışık ve kanıt verebilir. Osmanlılar için İşkodra stratejik açıdan çok büyük önem taşımaktaydı. Araştırmacılar için, II. Mehmed'in İşkodra'yı işgal etme nedeni stratejik öneminin yanı sıra şahsi bir sebebinin de olduğu utulmamalıdır. Sultan Mehmed döneminde İskenderiye adını taşıyan üç şehir bulunmaktaydı. Bunlar Arnavutluk'taki İskenderiyye (İşkodra), bugünkü Türkiye'deki İskenderun (Suriye'deki Halep ile ticaret bağlantısı yapan) ve Mısır'daki İskenderiye'dir. Sultan Mehmed'e kadar bu üç şehir hiçbir Osmanlı tarafından feth edilmemiştir. Bu sebepten dolayı bizim belgemizde, Büyük İskenderin kurduğu ilk İskenderiyye'yi fetheden II. Mehmed büyük bir kıvançla fetihnameyi imzalarken bunu vurgulamak gereğini duymuş olmalıdır. Sultan Mehmed'in bu fetihle kendisine verdiği sıfat ilgi çekicidir: Hem Konstantiniye, hem de İskenderiye'nin fatihi. Böylece Fatih Büyük Konstantin'in şehrinden sonra Büyük İskender'in Şehrini de fetheden komutan sıfatına sahip olmuştur. Bu sıfatıyla da belgenin altına kendi imzasını atmıştır.

Bosna'nın Fethi ve Fatih (Türk ve Bosna-Hersek Ders Kitaplarında)

Zafer Gölen*

Giriş

Sultan Mehmed daha 21 yaşında iken dünyanın en eski imparatorluğu olan Doğu Roma'yı fethederek Fatih unvanını sahada aldı. Ancak ilerleyen yıllarda bu unvana ne kadar layık olduğunu ispat etti. 1451'de harekete geçen Osmanlı Savaş makinası neredeyse hiç durmadan ölüm yılı olan 1481'e kadar çalıştı. 1432'de doğan Fatih kısa denebilecek hayatında bir ömre sığmayacak fetihler gerçekleştirdi. Anadolu, Trabzon Rum İmparatorluğu, Romanya, Arnavutluk, Mora, Belgrad ve Hırvatistan kıyıları hariç Tuna'nın güneyini Osmanlı Devleti'nin sınırları içine kattı. Özellikle Tuna'nın güneyinde gerçekleştirdiği iki fetih diğerlerinden farklı sosyal, toplumsal ve dinî sonuçlara yol açtı. Bu iki bölge Arnavutluk ve Bosna Hersek'tir. Her iki bölgede de tedrici bir müslümanlaşma yaşandı. Bugün dahi sebepleri tartışılan bu hareketin sonuçları, Balkanlardaki her milleti yakından etkiledi.

Bilindiği gibi ders kitapları, ülkelerin geçmişlerini nasıl gördüklerinin ya da geçmişteki olayların şimdiki kuşaklar tarafından nasıl algılandığının takip edilebildiği en güzel materyallerdir. Dolayısıyla tarih kitaplarındaki yaklaşım aslında yaşayan insanların değer yargıları ve tarihi yargı terazisine koydukları alanlardır. Milletlerin önyargıları, diğer milletleri ötekileştirmeleri, algıları, olumlu ya da olumsuz nitelendirmeleri genelde tarih ders kitaplarında ortaya çıkmaktadır. Bilimsel tarih yazımıyla pek ilgisi olmayan bu değerlendirmelere maalesef her ülkenin ders kitabında rastlanmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın acı

* Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

tecrübesini bir daha yaşamak istemeyen devletler ya da özelde AB ülkelerinin 1950'lerden beri tarih ders kitaplarını bu tip bilgilerden ayıklamak için verdikleri çabaya rağmen istenilen başarıya ulaşıldığını iddia etmek güçtür. Bu durum Balkan milletlerinin tarih ders kitapları söz konusu olduğunda daha da sıkıntılı bir hal almaktadır. Hele ki onlara göre, başlarına gelen her kötü şeyin başlatıcısı olarak inandıkları Fatih'le ilgili konularda durum daha da hassaslaşmaktadır. Bosna'nın fethi meselesi Bosna Hersek'te halen okutulan tarih ders kitabı yazınında da tartışmaya yol açmaktadır. Boşnaklar fetihden ziyade sonuçları açısından fethi olumlu görürken, diğer gruplar klasik ötekileştirmeye devam etmektedirler. Hâlihazırdaki çalışmada, sonuçları itibariyle günümüzü hâlâ aktif olarak etkilemeye devam eden Bosna'nın fethinin, tarafların ders kitaplarına nasıl yansıdığı, nasıl bir Fatih imgesine yol açtığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

A. Türk Ders Kitapları

Bosna'nın fethine dair Türk tarih ders kitaplarındaki ilk anlatı kroniklere uygun biçimde yer alır. Osmanlı Devleti döneminde ilk ders kitaplarından olan Ahmet Vefik Paşa'nın *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*'sinde anlatı şöyledir: “*Donanma Midillü'yü almakla olsun, kendisi Bosna'ya geçüb kralı teslimiyet göstermiş iken (867) Sultan Mehmed bütün aldığı yerlerin eski hükümdâr hanedanını ma'dûm kılmak âdetine mebni ulemânın muhalefetine rağmen yalnız Musannifek nâmıyla müştehir olan Ali Bistâmî'nin cevâzıyla merkûmü öldürdü. Yayçe makarrıyla bütün Bosna ve Hersek feth ve 48 kazaya ifrâğ olundu (868).*”¹. İfadelerden anlaşılacağı gibi burada iki Bosna seferi tek sefermiş gibi anlatılmıştır. Ancak Kral'ın öldürülmesine ulemanın karşı çıktığı bilgisi kroniklerde yer almaz. İlave bir bilgidir. Yine Fatih'in fethettiği yerlerin eski hükümdarlarını yok etme politikası izlediği bilgisi de kroniklerde yer almayan bir yorum olarak metne dâhil edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hâmid ve Muhsin tarafından kaleme alınan ve 1929'da Lise son sınıfta ders kitabı olarak okutulan *Türkiye Tarihi* kitabında Bosna'nın fethi, Cumhuriyet tarihinin ileriki yıllarında diğer tarih ders kitap yazarları tarafından tekrarlanacak bir prototip ortaya çıkarmıştır. Hâmid ve Muhsin'in anlatısı şöyledir: Midilli'nin fethi anlatıldıktan sonra “*Bundan sonra Bosna'nın işgaline sıra gelmişti. Bosna Kralı Sırbistan'ın fethini mene çalışmıştı. Bundan başka Venedik'le vukuu muhtemel bir harpte coğrafi mevkii hasebiyle Bosna'nın Osmanlılarda bulunması lüzumlu görülüyordu. Bahrî kuvvetlerin*

1 Ahmet Vefik Paşa, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*, (İstanbul: Tercümân-ı Efkâr Matbaası, 1302), 46.

muvaffak olamaması Venedik'in o tarik ile karadan sıkıştırılmasını temin edecekti. Mahmud Paşa'nın yüksek kudreti Bosna'nın zaptında da kendini gösterdi ve kralı teslim olmağa mecbur bıraktı (1463)." Metinde de görüleceği gibi Bosna'nın fethinde Fatih Sultan Mehmed adı geçmediği gibi, Bosna'nın fethi Mahmud Paşa'ya mal edilmiştir. Yine fetihten önce "işgal" ardından da "zabt" olarak bahsedilmesi oldukça dikkat çekicidir. Hâmid ve Muhsin Bosna'nın fethini Venedik'e karşı yapılacak bir harekâtın öncüsü olarak görmüş ve savlarını desteklemek için paragrafın hemen ardına "Bundan sonra da evvelce tahmin edildiği üzere Venedik harbi başlamış" ifadesini eklemişlerdir². Bu anlatı daha sonra Cumhuriyet dönemi ders kitaplarında sıkça görülecektir.

1929'da lise 2. sınıf Coğrafya dersinde ders kitabı olarak okutulan *Büyük Devletler ve Komşu Hükümetler* adlı kitapta tahmin edileceği gibi Bosna Hersek'in fethi veya Fatih'le ilgili herhangi bir kayıt söz konusu değildir. Henüz Sırp, Hırvat, Sloven Krallığı hüviyetine haiz Yugoslavya'nın sanki Türkiye ile herhangi bir tarihsel bağı yokmuş gibi anlatılır. Sadece ünite başında çok kısa bir tarihi bahsi vardır. Bu girişte Sırp'ların 1804'te ilk isyanla Osmanlı Devleti'ne başkaldırdıkları ve tedrici olarak devletlerini kurdukları ve bu sürecin 1913'te sona erdiği yer almaktadır. İlgili bölümde Boşnak lafzı yer almazken Bosnalı ya da Mostarlı Müslüman ibaresi geçer. "Bosna ve Hersek'teki Sırp'ların mühim bir kısmı İslâmdır" denilerek Boşnaklar Sırp'ların bir parçası kabul edilir. Nitekim din bahsinde de 1.337.000 kişinin Müslüman olduğu ifade edilirken bunların etnisitelerine değinilmemiştir. Haliyle Bosna Hersek hakkında ayırt edici bir bilgi de söz konusu değildir³.

Türkiye'de Cumhuriyet'in kendi resmî ideolojisini anlattığı ilk tarih ders kitabı Maarif Vekilliği Talim ve Terbiye Heyetinin 12 Haziran 1932 tarih ve 11 sayılı kararıyla ders kitabı olarak kabul edilmiş ve 1950'lere kadar okullarda okutulmuştur. 4 kitaplık bu serinin üçüncüsü bu döneme denk gelmektedir. *Tarih III* adını taşıyan bu kitapta Bosna'nın fethine sadece yer olarak değinilmiş, herhangi bir tafsilata girilmemiştir. Anlatı oldukça kuru ve sıkıcıdır. O bir cümle de şundan müteşekkildir: "Mehmet II İstanbul'u aldıktan sonra Belgrat müstesna olmak üzere bütün Sırbistan'ı Mora'yı, Eflâk ve Boğdan, Bosna ve Hersek, Arnavutluk ülkelerini kat'î bir surette Osmanlı Devleti'ne ilhak etti." Osmanlı siyasî başarılarıyla övünmek ilk dönem Cumhuriyet ruhuna uygun bulunmadığından, siyasî hadislerden ziyade kültür ve medeniyet konuları ön plana çıkarılmak istenmiştir. Bu yüzden Bosna'nın fethi gibi bir önemli olay

2 Hâmid ve Muhsin, *Türkiye Tarihi*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), s.11-12.

3 Behçet ve Faik Sabri, *Büyük Devletler ve Komşu Hükümetler (Lise Kitapları II. Sınıf)*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), c. I, s. 51, 59-60.

da görmezden gelinmiştir⁴. Bu ders kitabındaki anlatı 1940'ların sonuna kadar gelecek, daha sonra bayrağı Bedriye Atsız-Hilmi Oran ikilisi ve daha da önemlisi kitapları 1990'lara kadar ders kitabı olarak okutulacak Emin Oktay ve Niyazi Akşit alacaklardır. 1950'lerde ders kitabı yazımına başlayan ikilinin bazen tek bazen ortak kaleme aldıkları tarih ders kitapları kesintisiz 35 yıl boyunca Türk Ortaöğretiminde ders kitabı olarak okutulmuştur⁵.

1976 yılında basımı yapılan ve birçok konuda ayrıntılı bilgi verme gayretinde olan Yılmaz Öztuna'nın Lise 3'ler için hazırladığı tarih ders kitabı da bu konudaki suskunluğa devam etmektedir. Öztuna bu konuda sadece "*Fatih 1462'de Yayçe'nin fethi ile neticelenen ilk Bosna seferini yaptı. 1463'te 2. Bosna seferi, ertesi yıl 3. Bosna seferini yapmıştır*" diyerek iki olan Bosna seferini üçe çıkarmak gibi bir de hata yapar⁶.

1980'lerde Lise 3. sınıflarda ders kitabı olarak okutulan meşhur Emin Oktay'ın *Tarih* kitabında ise Bosna Hersek'ten beylik olarak bahsedilmiş, konu "*Sırbistan'ın fethinden sonra başlayan Venedik savaşı sırasında Bosna ve Hersek beylikleri de alınarak toprakları Osmanlı ülkesine katıldı. Bosna'nın fethinden sonra yerlileri olan Boşnaklar Müslüman oldular.*" cümleleri ile özetlenmiştir⁷. Görüldüğü gibi Emin Oktay da Müslümanlığa atıf yapan ender yazarlardan biridir. Ancak o da Boşnak teriminin Müslümanları kastettiğini bilmiyor gibidir. Boşnak terimini yanlış bir şekilde bölgede yaşayan tüm insanlar için kullanmıştır.

Bir başka ünlü Tarih ders kitabı yazarı Niyazi Akşit'in Lise 3. sınıflar için kaleme aldığı *Tarih III* ders kitabında son derece kısa, kuru ve özet bir bilgi verir. Akşit, Emin Oktay'la birlikte 1950'lerden beri Türk Ortaöğretim Tarih eğitimine damgalarını vurmuş kişilerdir. O fetih konusunda "*Bosna kralı, Osmanlılara her yıl vergi vermeyi kabul etmişti. Bu vergiyi vermemesi üzerine Bosna'ya sefer yapıldı. Bosna kralı teslim oldu. Memleketi Osmanlı topraklarına katıldı.*" şeklinde bir izahı yeterli görmüştür. Akşit Bosna kralının akıbetini öğrencilerine aktarmayı uygun bulmamıştır. Hâlihazırda anlatısında herhangi bir ilgi çekici ya da vurgu içeren bir husus yoktur⁸. Akşit'in doğrudan Tursun Bey'in anlatısını izlediği çok aşikârdır⁹. Akşit daha sonra bağımsız olarak ka-

4 *Tarih III*, (Ankara: Maarif Matbaası, 1941), 33.

5 Nevzat Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2014), 228.

6 Yılmaz Öztuna, *Tarih III*, (İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1976), 64.

7 Emin Oktay, *Tarih Lise: III*, (İstanbul: Atlas Yayınevi, 1980), 14.

8 Niyazi Akşit, *Tarih III*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983), 13.

9 Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-feth*, haz. A. Mertol Tulum, (İstanbul: Baha Matbaası, 1977), 121-128.

leme aldığı *Padişahlarla Osmanlı Tarihi* adlı kitabındaki daha zengin anlatıyı ders kitaplarından esirgemiştir. Bu kitapta da Bosna'nın fethi, “*Bosna kralı Stefan Tomaseviç vergisini göndermedi. Macarlardan yana oldu. Semendire'yi de istedi. II. Mehmet, bunun üzerine Bosna'ya girdi. Kral yakalanarak öldürüldü. Burası Osmanlı devletine katıldı (1463). Bosna halkı, İslam dinini benimsedi. Bu sefer sırasında Hersek kralı, Osmanlı yönetimini kabul ettiğinden ülkesinin bir bölümü kendisine bırakıldı.*” cümleleriyle özetlenmiştir. Ancak ders kitaplarındaki ifadelerinden daha tatminkâr olduğu aşîkârdır¹⁰.

1986'dan itibaren ders kitabı olarak okutulan Veli Şirin'in *Tarih Lise III* adlı ders kitabında ise kısa bir anlatış söz konusudur. Şirin'in kitabı da kuru ve monoton anlatım bakımından Oktay ve Akşit'in ders kitapları ile kıyaslanabilecek düzeydedir. Onun kitabında fetih “*1462-1464 yıllarında Bosna üzerine üç sefer düzenlendi ve sonunda Bosna Hersek Prenslikleri Osmanlı Devleti sınırları içine katıldı. Halkı da zamanla Müslüman oldu.*” şeklinde sadece bir cümle ile yer alır. Amaç bilgidir ziyade kronolojik hatırlatma gibidir. Müslümanlık dikkat çekici bir bilgi kabul edilse dahi Yılmaz Öztuna'yı takip eden Şirin, Bosna'ya üç sefer yapıldığını yazarak hata yapar¹¹.

1989 senesinde Türkiye'nin önde gelen akademisyenleri Hakkı Dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin ve İdris Bostan tarafından kaleme alınan *Tarih* adlı ders kitabı güçlü kadrosu ile dikkat çekicidir. İlgili ders kitabı doğrudan Fatih Dönemi ile başlar. Fakat bu güçlü akademik kadronun ders kitap yazımındaki en önemli ilke olan “*güncelleştirme*” ilkesini göz ardı ettiği görülür. Zira 1980'lerin son yılları Yugoslavya'nın dağılma sancılarının yaşandığı yıllardır. Buna karşın ilgili ders kitabında Bosna'nın fethinden sadece “*Bosna ise 1463'de düzenlenen sefer neticesinde Osmanlı topraklarına katıldı*” şeklinde bir cümle ile bahsedilmesi kadronun akademik gücüyle tezat teşkil etmektedir. Yıldız vd. Bosna yerine Herseke odaklanmayı tercih etmişler, “*Bu arada Hersek Dukalığı da Osmanlılara bağlılığını bildirdi. Hersek dukasının rehin verdiği küçük oğlu, daha sonra Müslüman olarak Ahmet adını aldı ve Hersekezade Ahmet Paşa adıyla ileride sadrazam oldu.*” cümleleriyle konuyu öğrencilere aktarmışlardır¹².

Sovyet sisteminin çökmesi ve Yugoslavya'nın dağılması ile Türkiye'deki ders kitapları da değişmeye başlamıştır. Siyasî gelişmelerin yanında 1990'larla birlikte başlayan *görsel çağ* ders kitaplarını değişmeye zorlamış, görsel açıdan

10 Niyazi Akşit, *Padişahlarla Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: Dilek Yayınevi, 1979), 60.

11 Veli Şirin, *Tarih Lise III*, (İstanbul: Gendaş, 1989), 12-13

12 Hakkı Dursun Yıldız, *Tarih*, (İstanbul: Servet Yayın-Dağıtım, 1990), 14-15.

eskiyle kıyaslanmayacak derecede zengin bir içerik ortaya çıkmıştır. Ancak aynı zenginliğin yazına yansıdığını söylemek zordur.

Türkiye'nin önde gelen bir başka akademisyen grubu tarafından hazırlanan *Tarih 2* ders kitabında fetih "*Balkanlarda Fetihlerin Devam Etmesi*" başlığı altında ayırıcı bir bölüm olmadan kaleme alınmıştır. 1993 yılında ders kitabı olarak kabul edilen *Tarih 2*, Bosna'nın fethi hakkında en ayrıntılı bilgilerin yer aldığı ders kitabıdır. Anlatıda Bosna ile karşılaşma fetih olarak değil "*ilişki*" kelimesi ile açıklanmıştır. Konu, "*Osmanlı Devleti ile Bosna Krallığı arasındaki ilişkiler daha I. Murad döneminde başlamıştı. Fatih tahta çıktığı sırada Bosna, Osmanlılara vergi veren devletlerarasındaydı. Bosna Krallığı Avrupa'da Osmanlılara karşı hazırlanan Haçlı Seferleri'nin hemen hemen hepsine katılmıştı.*" cümleleriyle açıklanmıştır. Ancak son cümlenin neden yazıldığı tutarlı bir altyapısı yoktur. Zira Bosna bu seferlere katılmasa fethedilmeyecek miydi? Bu cümlelerin muhatabı kimdir? Cevap belirsizdir. Ancak Bosna Kralı Haçlı Seferleri'ne katılmasa dahi Bosna'nın fethinin kaçınılmaz olduğu sonraki paragraftan anlaşılmaktadır. Anlatı şöyle devam etmektedir: "*Osmanlı Devleti Bosna Hersek dışında Tuna'nın güneyindeki bütün toprakları yönetimi altına almıştı. Ayrıca Bosna, Venedik'in karadan kuşatılması için de önem taşıyordu. Çünkü Osmanlı Donanması henüz Venediklilerle mücadele edecek kadar güçlenmemişti. Kara ordusu güçlü olan Osmanlı Devleti, Venedik'i karadan kuşatabilirse onun denizdeki gücünü de kırabilirdi.*" Açıkça görüldüğü gibi Bosna aslında Venedik gibi daha büyük bir rakibi ortadan kaldırmak için bir atlama taşı olarak değerlendirilmiştir. Yine Tuna güneyindeki stratejik konumundan dolayı da zaten fethedilecekti. Öyle de olmuştur. Zira anlatı, "*Bunun üzerine 1463 yılında Fatih, Bosna üzerine sefere çıktı. Bosnalılar şiddetle direndilerse de sonunda yenildiler. Bölgede sancak teşkilatı kurularak merkeze bağlandı. Bosna'nın fethinden sonra Hersek Dukalığı da Osmanlı yönetimini kabul etmek zorunda kaldı. Hersek'in kesin olarak fethi ancak II. Bayezid zamanında gerçekleşecektir.*" cümleleriyle devam etmiştir. Burada vurgulanan Boşnakların şiddetle direnmesidir. Bu cümlenin de neden yazıldığı da belirsizdir. Çünkü cümleyi tutarlı kılacak bir altyapı yoktur. Tarihin 1993, yani Bosna iç savaşının en kara günleri olduğu düşünüldüğünde, belki bu cümleden yapılabilecek tek çıkarım Boşnakların bugün de tıpkı geçmişte olduğu gibi ülkelerini korumak için direnecek olmalarıdır¹³.

1993 senesinde Ders Geçme ve Kredi Sistemi için yazılan *Osmanlı Tarihi 1* adlı kitap, dönemindeki diğer ders kitaplardan farklı bir yaklaşım sergiler.

13 Kazım Yaşar Koprıman vd., *Tarih 2*, (Ankara: MEB Devlet Kitapları, 1993), 22.

Osman Çakırtaş tarafından kaleme alınan kitap hem kralın öldürülmesine hem de fetih sonrası Bosna halkının Müslümanlaşmasına vurgu yapar. “*Bosna halkı Müslümanlığı benimsedi*” ifadesinin metinde koyu olarak ele alınması ise dikkat çekici bir başka unsurdur¹⁴. Yazar iç savaşın yaşandığı Bosna-Hersek’te Bosnalıların Müslümanlığı benimsediklerine özellikle vurgu yaparak öğrenciler üzerinde Boşnaklarla-Türkler arasında İslâmiyet üzerinden bir bağ kurmaya çalışmış gibidir.

1990’lı yıllarda İlköğretim’de de anlatı çok farklı değildir. İlköğretim ders kitapları Ortaöğretim ders kitaplarının bir özeti mahiyetindedir. 1994 senesinden itibaren okullarda okutulan *Milli Tarih 7* kitabında Bosna’nın fethi üç cümle anlatılmıştır. Yurdagül Alpaslan vd. tarafından hazırlanan ders kitabında, “*Bosna daha önceleri Osmanlılara vergi vermekteydi. Osmanlı-Venedik savaşlarını fırsat bilerek vergi vermemeye başladılar. Bunun üzerine Fatih 1463’te Bosna’yu daha sonra da Hersek’i Osmanlı topraklarına kattı.*” cümlelerinden ibaret, kuru ve sığ bir anlatıdan ibarettir¹⁵.

1995 yılından itibaren Lise 2. sınıflarda ders kitabı olarak okutulması için tavsiye kararı alınan Şenol Kalaycı ise *Lise Tarih 2* adlı ders kitabında bu konuya neredeyse hiç değinmemeyi tercih etmiştir. Bosna Hersek’in Türk kamuoyunda yakından takip edildiği, her gün yüzlerce çatışma ve ölüm haberinin geldiği, bölgenin dünyanın gündeminden hiç düşmediği günlerde kaleme alınan bir kitapta bu durum gerçekten hayret verici ve manidar bir tutumdur. İlgili ders kitabında fetih, “*Osmanlı kuvvetleri, 1463 yılında Bosna ve Hersek üzerine yürüdü. İki beylik Osmanlılara bağlılığını bildirdi.*” gibi kuru ve ruhsuz iki cümle ile geçiştirilmiştir¹⁶.

2002 senesinde okullarda okutulması için tavsiye kararı alınan Kemal Kara tarafından hazırlanan *Lise Tarih 2* adlı ders kitabı öncüllerine göre daha renkli ve hacimlidir. Milenyum çağının etkileri bu ders kitabında yavaş yavaş görülmeye başlar. Kara, Emin Oktay ve Niyazi Akşit geleneğinin yeni bin yıldaki temsilcisi gibidir ve yazdığı kitaplar Türk Ortaöğretim Tarih Öğretimi’ne damgasını vurmuştur. Onun ders kitabında konu, Kazım Yaşar Kopruman ve arkadaşlarının 1993’te kaleme aldığı *Tarih 2* ders kitabında yer alan bilgiler doğrultusunda kaleme alınmıştır. O kitabında daha ziyade Bosna’nın fetih sebepleri üzerinde durmuş, fethi bir cümle ile anlatarak Bosna’nın Osmanlı

14 Osman Çakırtaş, *Ders Geçme ve Kredi Sistemine Göre Osmanlı Tarihi 1*, (Ankara: Koza Eğitim ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti, 1993), 50.

15 Yurdagül Alpaslan vd., *Milli Tarih 7*, (Ankara: Emel Yayınevi, 1994), 14.

16 Şenol Kalaycı, *Lise Tarih 2*, (İstanbul: Meram Yayıncılık, 1998), 31.

Devleti'ne bağlı bir eyalet haline getirildiği bilgisi ile konuyu bitirmiştir. Savaş ya da Kral'ın akıbeti Kara tarafından dikkate alınmazken “*Fatih sefere çıktı*” ibaresi özellikle önemlidir¹⁷. Yazar sadece adı değişmiş ancak içindeki bilgiler aynı olan 2006 tarihli *Lise Osmanlı Tarihi* adlı ders kitabında yalnızca bir cümleye müdahale etmiştir. Yazar, kitabının 2006'daki baskısında Fatih'in fetihle ilgisini daha da pekiştirmek için “*Fatih sefere çıktı*” cümlesini “*Fatih, bizzat sefere çıktı*” cümlesine dönüştürmüştür¹⁸. Açıktır ki Kara, Fatih'in Bosna'nın fetihindeki rolünü öğrencilere benimsetmek peşindedir ve Fatih vurgusu bilinçli bir tercihtir.

2002'de liselerde tarih ders kitabı olarak okutulması için kaleme alınan Ahmet Güneş ve Süleyman Özbek adlı iki akademisyenin hazırladığı *Tarih 2* ders kitabındaki bilgilerde de ayırt edici bir özellik yoktur. Bu ders kitabında da fethin sebepleri üzerinde durulmuş, Bosna'nın Osmanlı karşıtlığı, vergi vermeyi reddetmesi, Venedik'in karadan kuşatılması gibi bilgiler tekrarlanmıştır. Fatih'in sefere çıkması ve fetihle birlikte bölgenin Osmanlı idaresine bağlanmasına bir cümlede değinilerek konu sonlandırılmıştır¹⁹.

2009'da okullarda okutulmasında karar verilen *Tarih 10* ders kitabında Bosna'nın Kopruman ve arkadaşlarının kaleme aldığı bölümün üç cümle ile özetlenmesinden ibarettir. Bosna tüm Haçlı Seferleri'ne katılmıştır, Venedik karadan kuşatılacak duruma gelmiştir, Hersek Osmanlı hâkimiyetini tanımıştır. Yani Bosna fethedilmeyi mi hak etti. Kendi sonunu kendi mi hazırladı? Yani Bosna Haçlı seferlerine katılmasa coğrafyasından nasıl kaçacaktır? Tüm bu sorular havada kalmış, öğrencilerin tahayyül dünyasına bırakılmıştır²⁰.

Aynı yıl okutulan bir başka tarih ders kitabı *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf* adlı kitapta basım tekniği olarak teknolojinin tüm imkânlarından istifade edilmiştir. Ancak içerik maalesef oldukça kuru ve klişe bir anlatıya sahiptir. Uzun yıllar tedavülde kalmış olan bu kitaptaki fetih anlatısı da üç cümleden ibarettir: “*1463 yılına kadar düzenlenen Haçlı seferlerinin hepsine katılan ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Bosna üzerine sefer düzenlendi. Bosna'nın alınmasıyla Venedik karadan kuşatılabilecek duruma geldi. Hersek ise Bosna'nın alınmasından sonra Osmanlı yönetimini kabul etti*”. Bu anlatıda Fatih adı hiç geçmediği gibi öteki ya da suçlayıcı dil açıkça kendini göstermektedir²¹.

17 Kemal Kara, *Lise Tarih 2*, (İstanbul: Önde Yayıncılık, 2003), 36.

18 Kemal Kara, *Lise Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: Önde Yayıncılık, 2006), 40.

19 Ahmet Güneş- Süleyman Özbek, *Lise Tarih 2*, (Ankara: Tubitay Yayınları, 2003), 19

20 Vicdan Turan vd., *Tarih 10*, (Ankara: MEB. Devlet Kitapları, 5. Baskı 2013), 45.

21 Vicdan Cazgır vd., *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf*, (İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 2010), 43.

2015’de okutulmaya başlanan *Tarih 10* kitabı 2009’daki *Tarih 10* kitabını Venedik’in kuşatılması hariç tekrarlar iken, diğer ders kitaplarında olmayan bir ayrıntıyı satırlarına taşımıştır: “*Bosna fethini diğer Balkan fetihlerinden ayıran en önemli özellik Bosnalıların kendi istekleri ile Müslüman olmalarıdır.*”²². Böylece Boşnaklara ait ayrıcı bir özellikle karşı karşıya kalınmaktadır. Burada iki ülkeyi birbirine bağlayan en önemli etken olan Müslümanlığa dikkat çekilmesi önemli bir ayrıntıdır. Bu şekilde öğrencilerin gözünde Boşnaklar farklı bir statüye yükseltilmiştir. Fakat tarihî üslup ve anlatı aynı sıkıcılıkta devam etmektedir.

2016 yılında okutulmaya başlanılan ders kitabı mantık açısından daha tutarlı bir anlatıya sahiptir. Yazar hiç kimseye mesaj verme gayreti gütmeyen fethin sebeplerini açıklamıştır. “*Osmanlı Devleti’nin denizlerde güçlü olan Venedik’e karşı karada üstünlük kurabilmesi için Bosna Hersek kıyılarını alması gerekiyordu. Buna bir de Bosna Kralı’nın ödemesi gereken vergiyi ödememesi eklenince Fatih 1463’te Bosna üzerine sefere çıktı. Sefer sonucunda Bosna Kralı’na son verilirken bu devletin toprakları Osmanlı egemenliğine girdi. Bir süre sonra Bosna’nın güneyindeki Hersek’de Osmanlı Devleti’ne bağlandı.*”. Kitapta dikkati çeken bu metin sıkıcı değildir. Esas önemli olan diğer ders kitaplarında yer almayan Fatih’in Fransisken rahiplerine verdiği ahitnamenin bir bölümünün kitaba alınmasıdır. Ancak burada da yanlış bir başlık seçilmiştir. Zira bu metnin başlığı “*Fatih’in Bosnalılara Fermanı*”dır. Hâlbuki ferman Katolikleri kapsıyordu ve o tarihte Bosnalıların çok azı Katolik’ti. Yine fermana ilişkin hiçbir açıklayıcı metnin olmaması da metni muallakta bırakmıştır. Ancak anlatının sonunda Balkanların işlendiği bu bölümde diğer konular da olmasına rağmen, sadece “*Size göre Bosna Hersek’in Osmanlı hâkimiyetine girmesinin en önemli sonucu ne olmuştur? Neden?*” sorusu sorularak Bosna’ya özel bir alan açılmıştır²³.

2018-19 eğitim yılında okutulan ders kitabında ise Bosna’nın ya da Balkanlar’da yapılan diğer fetihlere özel bir başlık açılmamış fetihler kronolojik olarak verilmiştir. Bunun sebebi Türk ders kitaplarındaki büyük dönüşümdür. Türk ders kitaplarında siyasî tarihten kültür tarihine doğru keskin bir dönüşüm söz konusudur. Bu bağlamda Boşnaklarla ilgili bilgiler kültür tarihi bölümlerinde yer almıştır. Boşnaklardan ilk olarak “*Osmanlı Millet Sistemi*” başlığı altında bahsedilmiştir. Burada Türkler, Araplar, Acemler, Boşnaklar ve Arnavutların birlikte Müslüman cemaatini oluşturduğu, Osmanlı Devleti’nin halkı ırk değil

22 Ahmet Yılmaz, *Tarih 10*, (Ankara: Ekoyay, 2015), 53.

23 Sami Tüysüz, *Tarih 10*, (Ankara: Tuna Matbaacılık, 2016), 49.

inanç esasına göre örgütlediği anlatılmıştır. Anlatı oldukça pozitif anlam içermekte olup, Boşnaklar kurucu sınıf Türklerle eşitlenmiştir. “*Fethedilen Bölgelerde Toplumsal ve Kültürel Değişimler*” başlığı altında ise Bosna Hersek’teki İslamlaşma ile birlikte Bulgaristan, Kosova, Arnavutluk ve Bosna’daki şehirlerin Türk şehir dokusunu koruduğu yer almaktadır. Aynı sayfada kanıt olarak diğer ülkelerdeki eserlerden birinin değil de Mostar Köprüsü’nü içeren bir fotoğrafın yer alması oldukça anlamlıdır. Bu bölümde Osmanlı ve Balkan halklarının yüzyıllar boyunca ortak yaşadıkları ve ortak bir kültür inşa ettiklerinin vurgulanması post-modern Osmanlı imajına bir katkı olarak kabul edilebilir. Zira Türk yerine Osmanlı halkı denilmesi tartışmaya açık bir konudur²⁴.

B. Bosna Hersek Tarih Kitapları

Ders kitabı olmamasına rağmen Bosna Hersek’te modern tarih yazımının öncülerinden olan Safvet Beg Başağaç, 1900 yılında kaleme aldığı *Bosna Hersek Tarihi (1463-1850)* adlı eserinde fethin ilk değerli araştırmacılarından biridir. Onun kitabı Boşnakların milli kimliklerinin oluşumuna önemli katkı yapmış ve Boşnakların tarihlerini nasıl gördüklerini temsil etmesi açısından oldukça önemlidir. Bu yüzden öncelikle Başağaç’ın fetih anlatısı değerlendirilmiştir. Ona göre, Bosna Seferi’nin başlama sebebi Şamac’ın Kral’ın askerleri tarafından yıkılması ve içindeki Osmanlı askerlerinin öldürülmesidir. Bunu duyan Fatih, veziri Mahmud Paşa’ya Bosna’ya saldırmasını emretmiştir. Sonrasında Bosna’ya giren Osmanlı güçleri yerel asillerin yardımı ile fetihlere girişmiştir. Başağaç kralın öldürülmesi ve Bogomillerin İslamiyeti kabullerine odaklanmış durumdadır. Fatih, Mahmud Paşa’nın kendinden habersiz Kral’la anlaşmasına kızmış, hatta bu hata daha sonra onun hayatına mal olacak süreci başlatmıştır. Fatih anlaşmayı bozmak için çare ararken ünlü din adamı Ali Bistami’nin “*Müminler aynı yılının iki kez kendilerini ısırtmasına izin vermemelidir*” mealinde fetvası uyarınca hareket etmiş ve Kral’ın boynu vurulmuştur. O anlatının devamında Sultan’ın gelecek kuşakların ibret alması için bu olayı taş bir levhaya kazıtarak Yayçe Kalesi kapısına astırdığı bilgisini verir. Ardından Sultan’ın Bosna asilzâdelerine Müslüman olmalarını teklif ettiği, bunun üzerine Bogomillerin birçok bakımdan İslâm dinine yakın oldukları için Müslümanlığı kabul ettiklerini anlatır. Başağaç fethin olumsuz yaklaşmayıp, “*Daha sonra her sayfada belirteceğimiz gibi bizim sade düşüncemize göre Bosna Hersek bağımsızlığını ve hürriyetini XV. yy’da değil ancak XIX. yy’in ikinci yarısında kaybetmiştir.*” der. Ona göre, Bosna’yı esas yıkan Ömer Paşa Latas olmuştur. Yoksa Bosna 1850’ye kadar “*..hep devlet içinde devlet*

24 Ahmet Yılmaz, *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf Ders Kitabı*, (Ankara: İlke Basım Yayıncılık, 2018), 116, 167, 170-171.

olmuş, Boşnakları Sultan'ın adına yönetenler asil uç beyleri veya onların öz evlatları olmuştur?. Anlaşılacağı gibi Başağaç fetihle Boşnakların bir şey kaybettiği düşüncesinde değildir. O, hadiseleri tarihî hakikatlere uygun biçimde herhangi bir romantizme kapılmadan anlatmayı başarmıştır²⁵.

Günümüze gelindiğinde, Bosna Hersek eğitim sistemi oldukça karışıktır. Zira Bosna Hersek'te tek bir merkezî milli eğitim bakanlığı yoktur. 1995 Dayton Barış Antlaşması sonrası oluşan karışık siyasî örgütlenme eğitim sistemine de yansımıştır. Böyle bir ortamda Sırp Cumhuriyetinde Eğitim ve Kültür Bakanlığı (Ministarstvo Prosvjete i Kulture); Federal bölgede Federal Eğitim ve Bilim Bakanlığı (Federalno Ministarstvo Obrazovanja i Nauke), iki bağımsız eğitim yönetimi olarak ortaya çıkmışlardır. Ülke düzeyinde eğitim düzenlemeleri Sivil İşleri Bakanlığı tarafından yürütülmesine rağmen, bu kurumun cumhuriyetler ve entiteler üzerindeki etkisi son derece zayıftır. Bunların dışında Brčko Distrikt ve Federal Bölge'nin 10 Kantonu'nun da kendi eğitim müfredatlarını uygulama hakları vardır. Böylece Bosna Hersek'te toplam 14 bağımsız Eğitim Bakanlığı bulunmaktadır. Burada tarih eğitimine dair en garip uygulama özellikle Federasyon'a bağlı Boşnak ve Hırvat öğrencilerin aynı çatı altında okuduğu okullarda ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi Bosna Hersek'te Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar olmak üzere her biri kendini ayrı milletler olarak kabul eden üç grup vardır. Bu grupların her birinin tarihe bakışı farklıdır. Mesela Boşnaklar için ayırt edici tarihi gelişme 1463 Bosna'nın Fethi iken, Sırp için 1389 Kosova Savaşı, Hırvatlar için ise 1493 Krbava Savaşıdır. Aynı okulda eğitim gören Boşnak bir çocuk Bosna'nın fethini kendini İslam'la buluşturan olumlu bir olay olarak görürken ya da Kosova Savaşı'nı Osmanlılar kazandığı için bundan gurur duyarken, bir Hırvat ya da Sırp çocuğu tüm bunlardan nefret eden bir eğitimle yüz yüze kalmaktadır.

Bosna Hersek tarih ders kitaplarına dair yapılan incelemelerde de üç grubun farklı farklı tarihi noktalara odaklandıkları görülmektedir²⁶.

25 Safvet Beg Başağaç (Recepaşiç), *Bosna Hersek Tarihi (1463-1850)*, çev. Saffet Atalay, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, p.205.

26 Boşnaklar tarafından kaleme alınan ders kitaplarında Sultan Fatih'in Boşnaklardan devşirme asker alma kararı, 1593'te Sisak Muharebesinde büyük sayıda sipahinin şehit olması, Ocaklık timar uygulamasına geçiş, 1697 Savoyalı Eugen'in Bosna'ya akını, 1737. Banya Luka Muharebesi, Dubiça Savaşı üzerinde önemle durulmuştur. Sırp ders kitaplarında 1389 Kosova Savaşı, 1526 Mohaç Savaşı, 1557 İpek Patrikhanesi'nin restore edilmesi, 1697 Büyük Sırp Göçü, 1804-1815 Sırp İsyanları, Birinci Balkan Savaşı öne çıkarılmıştır. Hırvat ders kitaplarında ise Fatih'in Bosna'lı Fransiskanlere ibadet hakkı tanınması, Bosna'nın Fethinden sonra Katoliklerin göçleri, 1493 Krbava Muharebesi, 1526 Mohaç Savaşı, 1648'de Klis Kalesinin Osmanlıların elinden geri alınması, 1715'te Siny Şehri'nin direnişine odaklanılmışlardır. Bakınız, Jahja Muhasilović, *Bosna Hersek Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, 40-41.

Boşnaklar için fetih trajik bir durum değildir. Boşnak ders kitaplarında dikkati çekilen husus fethin kendisi değil, Bosna Kralı'na teslim olduğu takdirde hayatta kalacağına dair söz verildiği halde onun öldürülmesi olmuştur. Fakat burada da Fatih'in kişiliğine söz söylenmemekte, aslında Kralı kandıran kişinin ve dolayısıyla sözünde durmayan kişinin Veziriazam Mahmud Paşa olduğu hatırlatılarak Fatih aklanmaktadır²⁷. Boşnaklar tarafından kaleme alınan tarih ders kitaplarında üzerinde durulan bir başka önemli konu ise Fatih'in Katolik rahiplere verdiği ahidnamedir. Bu ahidname Osmanlı hoşgörüsünün kanıtı olarak gösterilmiş ve ders kitaplarında bir fotoğrafı dahi yer almıştır. Boşnak tarih ders kitabı yazarlarının üzerinde durduğu bir başka konu ise Fatih'in fetihden sonra birçok Bosnalıyı devşirme olarak orduya almasıdır. Bu sayede onlarca Bosnalı yüksek eğitim almış ve devlet kademelerinde üst basamaklara yükselebilmştir²⁸.

Hırvat ders kitapları Fatih ve fetih konusunu olumsuz bir durum olarak ele almaktadır. Onlar için Bosna Kralı'nın öldürülmesinden ziyade eşi Katarina'nın çocuklarını bırakıp Roma'ya sığınması ve çocuklarının Müslümanlaşması trajik bir olaydır. Bu trajedinin mimarı ise Osmanlılar yani Fatih'dir. Hırvatlar için Bosna'nın fethi Bosnalıların köleleştirilme tarihinin de başlangıcıdır. İlköğretim 6. Sınıf ders kitabında "*Sultan II. Mehmed Bosna'nın nihai köleleştirilmesine 1463'te başladı.*" ifadesi yer almaktadır. Tüm ders kitaplarında Fatih söz verdiği halde Kralı katleden, son derece acımasız, insanları özgürlük vaadiyle kandıran bir kimlik olarak resmedilmiştir²⁹. Fatih'e karşı olumsuz yaklaşım sadece Bosna Hersek'te yaşayan Hırvatlar arasında değil, Hırvatistan Devleti'nde de aynıdır. Hatta bu durum gittikçe daha da artmaktadır. Mesela aynı yazarlar tarafından kaleme alınan Lise tarih kitabının 1994 baskısında Fatih'in şair olduğu ve edebiyatla ilgilendiğine, adil bir hükümdar olduğuna dair olumlu imgeler 1997 baskısında çıkarılmıştır. Diğer ders kitaplarında da durum farklı değildir. 2002'de okullarda okutulan ders kitabının Bosna'nın fethinin işlendiği bölümünde Osmanlıların Katolik Manastırları yağmalayıp, rahipleri köle olarak sattıkları ifadeleri yer almaktadır³⁰.

27 Muhasilović, *Bosna Hersek Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı*, 42-43.

28 Sevilay Ünal, *Bosna Hersek Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Tarihi ve Osmanlı/Türklük Algısı*, TC. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara 2012, 71, 74-75.

29 Muhasilović, *Bosna Hersek Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı*, 44, 47.

30 Mirna Žunić, *Hırvatistan'da Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, 75, 81.

Sırlar ise fethi Türklerin gücüne değil de Bosna'daki iç karışıqlarla bağlar. “Türkler merkezi yönetimin zayıflığını ve feodaller arasında yaşanan parçalanmışlığı tamamı ile kullandılar. Onların çatışmalarına karışıyorlardı, parçalanmışlığı ve anlaşmazlıkları teşvik ediyorlardı. Sultan II. Mehmed Fatih bazen Krala bazen de Styepan Vukçiç Kosaça'yı destekleyerek onların arasında düşmanlığı daha da artırıyordu.” Bu sayede Türkler kolaylıkla Bosna'yı fethedebilmiştir. Sırlar da Fatih'in Bosnalı feodallere acımadığı ve hepsini öldürttüğüne özellikle dikkat çeker³¹.

Ortak yazarlı olan sadece bir ders kitabında ise Fatih'in Katolik Rahiplere verdiği ahidnameden bahsedilmektedir³².

Sonuç

Sultan Fatih, İstanbul'un fatihi olması sebebiyle üzerinde en fazla durulan, daha yaşarken adına onlarca kitap kaleme alınan, Türk Dünyası'nın Attila'dan sonra en fazla tanınan kişisidir. Fatih'in şöhreti Balkanlar'da başka bir mirasın temsilcisidir. O Arnavutluk, Bosna Hersek, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan olmak üzere neredeyse bütün Balkanlar'ı Osmanlı hâkimiyetine dâhil eden kişidir. Bu sebepten nasıl onsuz bir dünya tarihi yazılamayacağı gibi onsuz bir Balkan tarihi de yazılmaz. Tarihe ilişkin imgesel ya da ideolojik yaklaşımların en iyi izlenebildiği alan ise ülkelerin ders kitaplarıdır. Ders kitapları ülkelerin tarih bilincini ve anlayışını yansıtan birer aynadır. Gerek Türkiye gerekse Bosna Hersek ders kitapları incelendiğinde birbirinden tamamen farklı yaklaşımların sergilendiği ortaya çıkmaktadır.

Her şeyden evvel Türkiye, ders kitapları kamuoyunda Bosna Hersek'e olan ilgiyle uzaktan yakından alakasız bir tutum sergilemektedir. Üstelik bu tutum geçmiş yüz yılın bir döneminde değil, neredeyse 1878 Avusturya işgalinden beri süregelmektedir. Ders kitaplarında Bosna Hersek'in fethi ya da Fatih Sultan Mehmed konusunda herhangi bir ayırt edici durum söz konusu değildir. Tam tersine konuyla ilgili anlatılar kuru, sade, kısa kronolojik bilginin aktarılmasından ibarettir. En ayrıntılı bilgi, sanki imparatorluğun fetih politikası yokmuş gibi, Bosna'nın Venedik'in fethi için bir atlama taşı olduğuna dair ileri sürülen iddiadır. Bu bilgi de zaman zaman ders kitaplarında yer almışsa da çoğu zaman bu ifadeye dahi gerek duyulmamıştır. Kamuoyunu bu kadar yakından ilgilendiren iç savaş ve sonrasında ilgiyle takip edilen ve binlerce Boşnak göçmenin yaşadığı ülkemizde, ders kitaplarındaki duyarsızlık ilgi çe-

31 Muhasilović, *Bosna Hersek Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı*, 46-47.

32 Muhasilović, *Bosna Hersek Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı*, 49.

kicidir. Bir başka ilgi çekici nokta ise çoğu ders kitabında fetih, Fatih dönemi içerisinde gerçekleştirilen bir olay olarak ele alınmış ancak Fatih'e fethin faili olarak hiç değinilmemiş olmasıdır.

Bosna Hersek'te durum tahmin edileceği gibi oldukça karmaşıktır. Zira üç etnise arasında paylaşılmış Milli Eğitim Bakanlığı'nda tekilci bir yaklaşım söz konusu değildir. Müslümanlar kendilerinin Müslüman olma sürecini başlatan Fatih Sultan Mehmed'e sempati ile yaklaşmaktadırlar. Fatih bölgede halk arasında yakından tanınan ve birçok mistik ve mitik anlatının öznesidir. Fakat ders kitaplarına bakıldığında, fethin önemli bir tarihsel dönüm noktası olduğuna dair yapılan vurgunun haricinde ilave bir övgü ya da açıklama söz konusu değildir. Sırp ve Hırvat ders kitaplarında ise fetih veya Fatih konusu görmezden gelinmiştir. Sırp ders kitaplarında tarihin dönüm noktası olarak 1389 I. Kosova Savaşı ön plana çıkarılırken, Hırvat ders kitaplarında 1493 Krbava Savaşı'na odaklanılmıştır. Son derece önemli bir belge olan Fatih'in Bosnalı Rahip Angelo Zividoviç'e verdiği meşhur ahitnamesi sadece bir ders kitabında kendine yer bulmuştur.

Her iki ülke ders kitapları karşılaştırıldığında geçmişten beri süregelen ideolojik ya da alışılmış yaklaşımın devam ettiği anlaşılmaktadır. Balkan ders kitap yazarları ideolojik yaklaşımda ısrar ederken, Türk ders kitap yazarları ise yaklaşık yüz yıldır Avrupa merkezli tarih yazımının (eurocentrik) etkisinden bir türlü kurtulamamışlardır. Yine her iki ülke ders kitap yazarlarının, ders kitap yazımının en önemli gerekliliklerinden olan "güncelleştirme" ilkesini ihmal ettikleri görülür. Türkler iki yüz yıl önce siyasî varlığı sona ermiş Venedik'e yapılan seferleri (eurocentrik algı sebebiyle) en az Bosna'nın fethiyle eşdeğer görüp ders kitaplarına almaya devam ederken, hâlihazırda hayatlarının içinde olan Bosna'ya gereken önemi vermekte zorlanmaktadırlar. Bosna'da ise yazım XIX. yüzyıldaki romantik milliyetçilik çağına ait birçok sloganı hâlâ kitaplarında barındırmaktadır. Bu durumdan kurtulmanın yolu iki taraf tarih ders kitap yazarlarının bir araya gelerek bilgi alışverişinde bulunmaları ve siyasî olgular yerine ortak kültürel geçmişten istifade ile genç kuşaklar arasında düşmanlık yaratmayan bir tarih anlayışı bina etmekten geçmektedir. Böylece Bosna'nın fethi meselesi de daha gerçekçi bir zeminde tartışılabilir ve ancak o zaman ders kitaplarında hak ettikleri yeri alabileceklerdir.

Fethi ve Fetiþ Ruhuana Dönüş Özelemi: II. Mahmud'un Emriyle Yazılan "Târîh-i Feth-i Kostantîniyye" ve İstanbul

Sefa Özkaya*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu İstanbul'un fethinden asırlar sonra askerî teknolojiye Avrupa'ya nispeten geriye düşmüş, bu gerilemeyi XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında yaptığı reformlarla gidermeye çalışmıştır. Sultan II. Mahmud, bu yeniden yükseliş vizyonunun sadece teknik bir altyapı ile kazanılamayacağını görmüş, bu vizyonun sosyal boyutta da idame ettirilebilmesi için büyük atası Fatih Sultan Mehmed'in dönemini, onun İstanbul'un fethini ve İstanbul'un fethi uğruna daha önce İstanbul'a gelerek bu kuşatma esnasında şehit edilen sahabenin kabirlerinin bulunmasını ister. Bunun için de ulemadan İmamzâde Mehmed Es'ad Efendi'yi görevlendirir. Esad Efendi, el verdiği ölçüde bu kabirlerin yerlerini tespit etmeye çalışmış, elde ettiği eserleri bir araya getirerek Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u hangi şartlar altında fethettiğini tespit etmeye çalışarak bir eser telif etmiştir. "Târîh-i Feth-i Kostantîniyye" adlı bu eserde Hz. Muhammed'in "fetih hadisi" olarak bilinen hadisine atıf yapılmış, daha önceki Arap Müslüman kuşatmalarından bahsedilmiş, bu kapsamda İstanbul'a gelen çeşitli sahabe isimlerini ve kabirlerinin yerlerini, edebildiği kadarıyla tespit ve tayin etmeye çalışmıştır. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethine geçtiği "Feth-i Kostantîniyye" kısmında İstanbul'un fethini ele almış ve ardından Akşemseddin'in "tayin" yoluyla Hz. Ebû Eyyûb el-Ensari'nin kabrini nasıl tespit ettiğini beyan etmiştir. Bu çalışmada Esad Efendi tarafından kaleme alınan "fetih meselesi"ne XIX. yüzyılda nasıl bakıldığı ortaya konularak, eserle "sen-kronik" olarak İstanbul'un fethi askerî açıdan değerlendirilecektir.

* Öğr. Gör., Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü

Giriş

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun birkaç asırdır devam etmekte olan inhitat sürecinin en yoğun hissedildiği asır olmuştur. Yüzyılın başlarında tahta çıkan II. Mahmud döneminde, devletin reddetmek yerine anlamaya çalıştığı “modernite” kavramı ile olan ilişkileri farklı bir boyuta gelmiştir. Bu boyut, hem garplılaşıma hem de şarklı kalma şeklinde formülize edilmiştir. Devlet hem fennî anlamda Batı'nın yeniliklerine artık yüz çevirmeyecek, hem de ahlaki ve kültürel anlamda tarihî *sosyal kodlarına* bağlı kalacaktır. Bu sancılı süreç içerisinde dış ve en az onun kadar meşgul eden iç meseleler, reformist bir padişah olan II. Mahmud'un karar alma sürecinin geleneğe bağlı kalma noktasında duracağı yeri de belirlemiştir. Bu nokta, eski askerî zaferlere yeniden dönmek, ordu ve donanmaların muzaffer olduğu günleri yeniden geri getirmektir. Bu çerçevede atalarının tarihte iz bırakmış olan savaşlarını, bu izi bırakmak için yapılan mücadeleleri ve bu mücadeleleri fikrî anlamda desteklemesi beklenen manevî halet-i ruhiyeyi geri getirebilmek için ulemadan İmamzade Esad Efendi'den İstanbul'un fethine dair bir eser kaleme almasını, İstanbul'u fethetmek için Hazret-i Muhammed'in işaret ettiği “fetih hadisi”ni, bu hadis mucibince İstanbul'u fethetmek uğruna şehri kuşatmaya gelen sahabeleri buraya getiren âmilleri ve bu sahabelerin kabirlerinin yerlerinin tespit edilmesini ister. Esad Efendi de bunun üzerine *Feth-i Kostantîniyye* adını verdiği eserini kalem alır.

1. Devletin İçinde Bulunduğu Şartlara Genel Bir Bakış

Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî anlamda içine düştüğü durum, farkedebilenler için XVII. yüzyıl sonlarından çok daha önce tehlikeli çanlarının çalmaya başladığını gösteriyordu. Ama daha erken devirlere gidildiği zaman da bazı “işaret fişekleri” dikkat çekiyordu. Mesela Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatından bir sene evvel kuşatılan Malta'da, 25 bin kişilik düşman kuvvetlerinin, 100 bin kişilik Osmanlı kuvvetini yenmesi, görebilenler için “teknik” anlamda bazı askerî dönüşümlere ihtiyaç olduğunu gösteriyordu. Muharebeler; sadece *teknikten* ibaret olmayıp, aynı zamanda *taktik*, *stratejik* ve *siyasî* veçheleri ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nu gelecekte gerek askerî, gerekse malî anlamda çok zor duruma düşürecek seviyeye doğru gidiyordu.

İlk defa II. Osman ile bir dönüşüm yakalama ihtiyacının fiiliyata dökülmeye çalışıldığı XVII. yüzyılın ilk yarısındaki girişimler sonuçsuz kaldı. Temel dinamikleri değiştirecek etkiye sebep olabilecek atılımlar III. Selim devrinde yapılmaya çalışıldı. Fakat bu da III. Selim'in hayatına mal oldu. XVIII. yüzyıl sonlarında Ebûbekir Ratib Efendi ve Mahmud Raif Efendi gibi devlet adam-

larının bazı uygulamaları ve fikirleri, devletin gelecekte atacağı adımlar için önemli bir yer teşkil etti. Bu tecrübî birikim sürecinin sonunda tahta çıkan II. Mahmud, III. Selim'in yapmış olduğu stratejik hatalardan ders çıkararak tekrarlamaktan kurtulmuş oldu. Uygun bir zaman, imkân ve kuvvet bulunca da Yeniçeri Ocağı'nı ilga etti¹.

Yeni kurmak istediği devlet yapısında da pek çok reforma imza atan II. Mahmud, devletin iç ve dış siyasete dair dinamiklerini yeniden düzenleyecek şekilde teşkilatlanmaya gitti². Garplılaşma olarak da görülen bu yenilik hareketlerinin menfi tarafı ise gelenekten ve İslâm'dan uzaklaşma olarak görülebilmeye riskiydi. Nitekim bu risk, çeşitli mahfillerde dillendirilmiş ve Sultan'ın adının "Gâvur Padişah" a çıkmasına sebebiyet vermiştir. Fakat bu riski gören II. Mahmud, *teknik* anlamdaki gelişmeleri Batı eksenli bir çizgiye oturtsa da, *sosyal kodlar*³ üzerinden çizmiş olduğu yol haritasında dinî ve manevî değerlere atıf yapmıştır. Nitekim bu çalışmada ele aldığımız *Târih-i Feth-i Kostantiniyye* adlı eserde de Sultan II. Mahmud, İstanbul'un fethini teşvik eden dinî motiflerle ilgili olarak eserin yazarı olan Esad Efendi'den isteklerde bulunacaktır.

2. İmamzade Esad Efendi ve II. Mahmud'un Eser Telif Etme Emri

İstanbul'da dünyaya gelen İmamzade Esad Efendi'nin doğum tarihi kesin olarak belli değildir. Babasının adı "Abdullah" veya Ebü'l-ülâ Mardin'e göre "Ahmed"dir⁴. Esad Efendi, babası imam olduğu için "İmamzade" olarak anılır. Esad Efendi'nin almış olduğu görevler arasında dersiâmlık, müderrislik, 1817'de Kudüs Kadılığı, 1823'de Mısır Kadılığı, 1827'de Medine Kadılığı ve 1829'da Halep Kadılığı⁵ ve *İstanbul kadılığı* payesi aldığı anda eşzamanlı olarak uhdesinde evkaf müfettişliği bulunmaktadır. Devlet kademelerinde muteber bir kimse olduğu için kendisinden rüşdiye mektepleri hususunda layihalar istenmiştir. Esad Efendi'nin sunduğu raporlar doğrultusunda; eğitim zamanı gelen çocuklar, sıbyan mektebini bitirdikten sonra, nezaretine Anadolu Kazas-kerliği pâyesini de taşıyan Esad Efendi'nin baktığı Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye

- 1 "Vaka-i Hayriye" de denilen bu olayla ilgili çağdaş bir kaynak için bkz. Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, yay. haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005. Yeniçerilerle ilgili olarak yapılan bir derleme çalışması için bkz. Mert Sunar, "Yeniçeri Ocağı'nın Kısa Bir Tarihçesi", *Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, İstanbul 2019, s. 583-597.
- 2 II. Mahmud'un yapmış olduğu reform çalışmaları için bkz. Kemal Beydilli, "Mahmud II", *DİA*, İstanbul 2003, c. 27, s. 354-356.
- 3 Son çalışmamızda "Dört Yön Doktrini" adıyla askerî eğitim sürecinde kullanılması için önerdiğimiz yeni bir doktrin kapsamında izah ettiğimiz "*sosyal kodlar*" mevzuuyla alakalı olarak bkz. A. Sefa Özkaya, "Kültür Tasnifi ve Türk askerî Kültürüne Giriş", *Türk Askerî Kültürü*, s. 110-112.
- 4 Ebül-ülâ Mardin, *Huzur Dersleri* İstanbul 1951, c. 2-3, s. 155.
- 5 Halep kadısı olduğu yıl, aynı zamanda Mekke kadılığı pâyesini de deruhde etmiştir.

ve Mekteb-i Maârif-i Adliyye adlı kurumlarda devam etmeye başlamışlardır. 1839'da Anadolu Kazaskeri pâyesini alan Esad Efendi, Rumeli Kazaskerliği pâyesini ise 1840 yılında almıştır. Böylelikle fiilî anlamda olmasa bile rütbe tevcihi bakımından Rumeli Kazaskeri'ne denk olmuştur. 1849'da Nezâret-i Mekâtib Müdürü olarak tayin edilen Esad Efendi, ardından Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliyye Üyesi olmuş ve 7 Mart 1851'de de vefat etmiştir.

Dürr-i Yektâ adlı eseri ve yine bu kendi eserine yazmış olduğu şerh, ilmihal niteliğindedir. Secâvendî'nin Şerhu's-Sirâciyyefî'l-*Ferâiz*'ine yazdığı şerh de bir diğer eseridir. Hatla da meşgul olan Esad Efendi, ayrıca Bakara Suresi 212. ayetini tefsir eden risale, 2 adet sütkardeşliği ve akrabalığı hukukunu ele alan risale, mantık ilmine ve Arap dili gramerine dair eserleri mevcuttur⁶.

Sultan'ın İstanbul'un fethini ele almasını isteyen kitabı onun yazmasında Esad Efendi'nin ilmi kavrayışında, devlet kademelerinde göstermiş olduğu başarı ve sahip olduğu tecrübenin etkisi olmalıdır. Nitekim kendisi de bu eseri yazmasının Padişah tarafından emredildiğini eserinde belirtecektir. Sultan II. Mahmud, fennî anlamda Garplılaştırmanın yanında, kültürel anlamda geleneğe bağlı olduğuna işaret edecek şekilde Esad Efendi'den İstanbul'un fethini, daha önceki İslâm kuşatmalarını, bu kuşatmalara katılan sahabeyi buraya getiren amilleri açıklamasını ve İstanbul'daki sahabe kabirlerinin yerlerinin tespit edilmesini emreder. Bunun üzerine Esad Efendi *Târîh-i Feth-i Kostantîniyye*'yi kaleme alır.

3. Fetih Hadisi

Esad Efendi, *Târîh-i Feth-i Kostantîniyye*'yi yazarken fethin manevî boyutuna dikkat çekmek için "Fetih Hadisi" olarak bilinen "*Letüftehenne'l-Kostantîniyyete fele-ni'me'l-emîru emîruhâ fele-ni'me'l-ceyşu zâlike'l-ceyş* (Kostantîniyye elbet birgün feth olunacaktır. Onu fetheden emir, ne güzel emirdir, asker ne güzel askerdir)"⁷ hadisini etkili bir şekilde işler. Hadisin kaynağı olan Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i en muteber hadis kaynaklarından biridir. Fakat tek kaynak Ahmed b. Hanbel değildir. *El-Müstedrek*⁸ adlı eserinde Hâkim en-Nisâbüri, *Târîhü'l-Kebîr*⁹ ve *Târîh-i Sağîr*¹⁰ adlı eserlerinde Buhârî, Üs-

6 Recep Cici, "İmamzade Esad Efendi", *DİA*, İstanbul 2000, c. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 211.

7 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4, 335.

8 M. Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nisâbüri", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 191.

9 M. Mustafa el-Azamî, "Buhârî", *DİA*, İstanbul 1992, c. 6, s. 371.

10 M. Mustafa el-Azamî, "Buhârî", s. 371.

dü'l-Gâbe¹¹ adlı eserinde İbnü'l-Esîr, *et-Telhis*¹² adlı eserinde Hatip el-Bağdâdî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*¹³ adlı eserinde Taberânî ve *Müsned* adlı eserinde Bezzâr, bu hadise yer verirler.

Hadisin, ilahiyatçılar arasındaki sahih olup olmadığı tartışmalarını bir kenara bırakarak tarihte kapladığı yere bakarsak, sahih olsun veya olmasın, bu hadisin İslâm dünyasında kuvvetli bir “gerçeklik” hissi uyandıracak şekilde algılandığı görülür. Kronolojik olarak gidecek olursak, 669 ve 717 yıllarında gerçekleştirilen İstanbul kuşatmaları, İslâm dünyasının ve bilhassa Müslüman Arapların fetih politikasını aksettirmesi bakımından mühimdir. Henüz Arap yarımadasından çıkmış, fakat Anadolu fethedilmemiştir. Anadolu gibi o dönem şartlarına göre muazzam bir coğrafya fethedilmemişken, erken İslâm ordularının İstanbul’u kuşatma motivasyonunu sağlayan şey nedir? Arap yarımadasından çıkan İslâm orduları, önlerinde çok büyük “kara” coğrafyaları dururken, fethetmek için neden “deniz ulaşımı” ve bir “deniz kuşatması”nı da ihtiva eden İstanbul’a yönelmişlerdir? Bunun arkasındaki teşvik, fetih hadisi değilse nedir? Hangi askerî stratejik yaklaşım, arkada fethedilmemiş yüzbinlerce kilometre karelik toprak bırakarak daha ileri ve lojistiğini dahi temin edemeyeceği bir yeri ele geçirmek ister? Eğer bu hadisin motivasyonu sözkonusu değilse, bu harekât konsepti hangi bağlama oturtulabilir? Mesela tarihte ikmal yolları planlaması yapılmadan, arkada fethedilmemiş düşman toprakları bırakarak birkaç bin km mesafedeki bir konumun ele geçirilmesi düşünülmüş müdür?

İkmal hattını tamamlamadan ordu ve donanma sevkine başlanması pek de mümkün olmayan, başlandığı takdirde de sonuç alınması söz konusu olsa bile kazanımların elde tutulması hususunda büyük sorunların doğacağı muhakkak bir durum olduğuna göre, böylesine bir hedefi tayin eden düşünce, dinî bir itici güçten başka ne olabilir?

Bu teorik yaklaşımdan sonra meseleye bir de pratik örnekler zaviyesinden bakalım. Mesela tarihte gerçekleşmiş olan vakalarda, İstanbul’un fethi meselesine karşı nasıl bir bakış açısı vardır? Endülüslü bir Müslüman olan İbn Cübeyr, *Rihlet el-Kinânî* adlı eserinde, Sicilya’da bulunduğu sırada duyduğu bazı “çok önemli rivayetler”e yer verir. İbn Cübeyr, Kostantiniyye’nin Müslüman olan bir Rum tarafından ele geçirildiği iddialarının dillendirildiğini şu ifadelerle söyler:

11 Abdülkerim Özeydin, “İbnü'l-Esîr”, *DİA*, İstanbul 2010, c. 2, s. 26.

12 M. Yaşar Kandemir, “Hatib el-Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 457.

13 Mehmet Görmez, “Taberânî”, *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 310.

“...Çünkü oradan insanın içine su serpen, çok garip olayları müjdeleyen Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadisi doğrulayan son derece önemli haberler geliyordu... Kırk binden fazla Müslüman süvari oraya bırakılmış ve burayı da ülkelere katmışlar. Gaybı en iyi Allah bilir, ama bu fetih, eğer doğruysa, kıyametin en büyük alâmetlerindedir. Bu söylentilerin adada Müslüman ve Hristiyanlar arasında yayıldığına ve hiçbir şüphe duymadan doğruluğuna inandıklarına şahit olduk. Haberleri, Kostantîniyye’den gelen gemiler getirmiş. Kente girdiğimiz gün yanına çıkarıldığımızda, kralın adamının ilk sorduğu soru da bu idi. Bir şey bilmediğimizden, sorunun anlamını daha sonra öğrenmiştik.”¹⁴.

İbn Cübeyr; Hz. Muhammed’in fetih hadisinin sonradan uydurulduğundan, 1453 öncesinde böyle bir fetih motivasyonu olmadığını iddia edenlerden habersiz gözükmektedir. İstanbul’un fethinin “kıyamet alameti” mesabesinde bir olay olduğunu gözler önüne seren bu ifadelerin XII. yüzyılda sarf edildiğini tekrar hatırlarsak, “fetih hadisi” sahih olsun veya olmasın, en erken asırlardan beri müslümanlara bir motivasyon sağlayacak kadar “gerçek”tir¹⁵.

Diğer taraftan fetih esnasında böyle bir dinî itici fikrin değil de salt yağma ve ganimet hırsıyla yanıp tutuştuğu için kuşatmaya katılan asker portresi çizme taraftarı olanlar, bu tip kutsallık izafe edilen atıfların XIX. yüzyıldaki metinlerde görülebildiği, daha önceki devirlerde ise dinî figürlerin önemi olmadığını savunabilmektedirler. Bu yaklaşımdaki bakış açısı da, Osmanlıların dinî unsurlardan yararlanmayı XIX. yüzyılda keşfettiği şeklinde sakat bir durum teşkil eder.

Sonuç olarak, gerek VII ve VIII. yüzyıllardan itibaren başlayan İstanbul kuşatmaları, gerek örneğini verdiğimiz XII. yüzyıldaki İbn Cübeyr’in ifadeleri, gerek Fatih Sultan Mehmed dönemi ve gerekse de II. Mahmud’un İstanbul’un fethinin felsefi arka planını da ele alacak şekilde işlenmesin hususunda “fetih hadisi”nin nasıl bir yere sahip olduğu ortadadır.

4. *Târîh-i Feth-i Kostantîniyye*

İstanbul’un fethiyle alakalı olarak pek çok eser kaleme alınmış yahut pek çok eserde bu büyük olaydan bahsedilmiştir. Mühasıran kaleme alınan eserler *fetihnâme*, *kronik* veya *gazavatname* olarak adlandırılan eserlerdir. Nitekim bu kapsamda Fatih Sultan Mehmed döneminin tarihçisi Tursun Beg tarafından telif edilen *Târîh-i Ebû'l-Feth*, Kıvâm’ın *Fetihnâme* adlı eseri, Yavuz Sultan

14 İbn Cübeyr, *Endülîsten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, İstanbul 2003, s. 253-255.

15 Burada kullanmış olduğumuz “gerçek” ifadesini alelade bir ifade olarak değil, merhum Prof. İnalçık’ın vurguladığı “realitas-veritas” bağlamında ele aldığımızı ifade edelim.

Selim dönemi devlet adamlarından Tâcîzade Cafer Çelebi'nin kaleme aldığı *Mahrûse-i İstanbûl Fetihnâme* bunlardan bir kaçıdır. Ayrıca günümüzde Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulunan bir başka eser daha mevcuttur. Bu eser, aslında bir *fetihnâme* değil, daha çok bir *kronik* türü örneğidir ve daha sonra kaleme alınan başka *fetihnâmelere* de kaynaklık eder¹⁶. Diğer taraftan bir kısmı bizzat görgü şahidi olarak fethi kaleme alan pek çok Bizanslı ve Avrupalı kaynak da mevcuttur.

Muasır kaynaklardan başka İstanbul üzerine yazılan başka *fetihnâme* ve benzeri eserler de mevcuttur. Bunlara yalnızca bir örnek vermek gerekirse, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devir paşalarından Topçu Feriki Ahmed Muhtar Paşa'nın yazdığı *Feth-i Celil-i Kostantiniye* adlı eser gösterilebilir¹⁷. Nitekim günümüze kadar pek çok muahhar çalışma ve araştırma da fethi ışık tutmaya çalışmıştır¹⁸.

Târih-i Feth-i Kostantiniyye, başlığı itibariyle tartışmalı bir isimdir. Zira eserin el yazma nüshalarının başlığında bir isme rastlanamamaktadır. Fakat 1868 yılında basılan matbu nüshasında eserin adı "*Feth-i Kostantiniyye*" olarak geçmektedir. Nitekim Ağâh Sırrı Levend'in *Gazavât-nâmeler* adlı çalışmasında da "*Feth-i Kostantiniyye*" olarak geçer¹⁹. Eserin başlığında böyle bir ifade olmamasına karşın bu yayınlarda böyle geçmesinin sebebi, eserin içindeki ara başlıklar olmalıdır. Zira İÜ nüshası vr. 7b'de "Mukaddimât-ı Feth-i Kostantiniyye"; aynı eserin vr. 9b'sinde ise "Feth-i Kostantiniyye" ara başlığı görülür. Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa nüshası vr. 9b'de "Mukaddimât-ı Feth-i Kostantiniyye", vr. 11b'de "Feth-i Kostantiniyye" başlıklarına rastlanır. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar nüshası, vr. 33a ve vr. 41b'de de ara başlık olarak "Feth-i Kostantiniyye" ifadesi görülür. Eserin 2002'deki nâşiri N. Yılmaz da başlık olarak *Feth-i Kostantiniyye*'yi seçmiştir. Biz de bu çalışmada bu isme sadık kalarak başına "Târih-i" ifadesini ekleyerek *Târih-i Feth-i Kostantiniyye* dedik.

Târih-i Feth-i Kostantiniyye, muhtemelen Sultan II. Mahmud'un ölümünden hemen evvel ona takdim edilmiş olmalıdır. Bir diğer ihtimalle de hasta

16 Hakan Yılmaz, "Kayıp Bir 'Fetih-nâme Metnine Göre; İstanbul'un Muhâsarası ve Fethi-2: 'Kostantiniyye Fetih-Nâmesi'", *HAİD*, sayı 226 (Temmuz 2012), s. 44-45.

17 Ahmed Muhtar Paşa'nın eseri için bkz. Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniye*, Tahir Bey Matbaası, Kostantiniye 1316.

18 Fethi ana hatları ve pek çok detayla birlikte elen bu çalışmalardan biri için bkz. Feridun Emecen, *Fetih ve Kıyâmet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012. Fethi günü gününe kaynaklarıyla ele alan bir çalışma için bkz. Mahmut Ak ve Fahameddin Başar, *İstanbul'un Fetih Günlüğü*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

19 Ağâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler*, TTK Yayınları, Ankara 1956, s. 18.

yatmakta olan Sultan'ın rahatsızlığından dolayı kitabın takdimi gerçekleştirilememiştir.

Tarih-i Feth-i Kostantîniyye'nin yazılış, daha doğrusu yazdırılış sebebi, II. Mahmud'un reformlarının fennî değil de, sosyal yönünü göstermesi bakımından önemlidir. Zira II. Mahmud her ne kadar askerî-fennî ıslahatları ve reformları Batılı ve reformist bir yaklaşımla icra ediyorsa da, sosyal anlamda bazı değerlerinden taviz vermeme taraftarıdır. Bu bâbda fennî olarak Batılılaştırmaya çalıştığı ordunun, manevî anlamda özüne sadık kalması taraftarıdır ve bunun da İmamzade Esad Efendi'den yazmasını istediği eserde izleri görülür. Esad Efendi, *Feth-i Kostantîniyye*'nin ilk kısımlarında Sultan'ın, Fatih Sultan Mehmed'den daha önceki İstanbul kuşatmalarını yazmasını, sahabeyi çok uzaklardan buraya getiren saiklerin ortaya konmasını ve mümkünse kabirlerinin tespit edilmesini ister. Bütün bunlar, özellikle din temelli felsefi yaklaşımın erozyona uğramadığını göstermesi bakımından ehemmiyet kesbeder.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Sultan II. Mahmud'un emri ile İmamzade Mehmed Esad Efendi tarafından kaleme alınan *Târih-i Feth-i Kostantîniyye*'nin günümüzde üç adet el yazma nüshasının kaydı bulunmaktadır. Bu nüshaların iki tanesi Süleymaniye Kütüphanesi, bir tanesi de İstanbul Üniversitesi'nin Nadir Eserler adlı koleksiyonunda bulunmaktadır. Eserin nüshalarının bulunduğu kütüphaneler ve koleksiyon bilgileri şu şekildedir:

1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 6661 Nüshası
2. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nr. 439 Nüshası
3. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2246 Nüshası

Târih-i Feth-i Kostantîniyye'nin bir de matbu nüshası vardır. Bu nüsha 15 Ramazan 1285 (30 Aralık 1868) tarihinde İstanbul'da bulunan Muhib Matbaası'nda basılmıştır. *Târih-i Feth-i Kostantîniyye*, sözkonusu matbaanın basmış olduğu ilk kitap olduğu için müessesenin indinde "başlangıç besmelesi" olarak kabul edilmiştir. Necdet Yılmaz tarafından 2002'de, eserin Arap harfli olan matbu nüshası neşredilmiş, ancak transkripsiyonu yapılmamıştır²⁰.

Târih-i Feth-i Kostantîniyye, 2018 yılında *edisyon kritik* metodu ile tarafımızdan transkripsiyonu yapılarak hazırlanmıştır²¹. Üç el yazması nüshasının mukayeseli olarak kullanıldığı bu çalışmada, nüshaların birbirlerine göre farklılıkları, eksiklikleri ve fazlalıkları tespit edilerek dipnotlarda belirtilmiştir.

20 Necdet Yılmaz, *Değeri ve Tesiri Açısında Fetih Hadisi ve Feth-i Kostantîniyye*, İstanbul 2002, s. 79.

21 A. Sefa Özkaya, *Tarih-i Feth-i Kostantîniyye*, Marmara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Türkçe Yazmalar tasnifi, 6661 numara-
da kayıtlı olan nüsha, nesih bir hatla yazılmış olup 17 varaktan müteşekkildir.
Hattı son derece okunaklıdır.

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hüsrev Paşa tasnifi 439 numara-
da bulunan nüsha, rik'a hatla yazılmıştır. Okunaklı bir hatla yazılan nüsha, ol-
dukça düzgün bir istife sahip olup, 20 varaktır. Bu nüsha, İstanbul Üniversitesi
Nadir Eserler koleksiyonunda bulunan nüsha ile birbirine tamamlayıcı metin
özelliklere sahiptir. Birinde olmayan tamamlayıcı nitelikteki ifadeler diğeri-
nde rastlanabiliyorken, tam tersi durum yekdiğeri için de geçerlidir.

Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlarda bulunan 2246 numaralı nü-
sha ise diğerlerine göre daha eksik olup nispeten daha bozuk bir hatla yazıl-
mıştır. Bu nüsha, yine diğerlerinden daha farklı olarak küçük bir mecmua-
nın içinde, 31b-51a varakları arasında bulunmaktadır. Eserin diğer öğeleri
ise yine kısa metinlerdir. Burada yer alan nüsha, diğerleri gibi sanat ve sayfa
çerçevesi düzeninde sanat kaygısı gözetmeksizin, dikkatsiz bir müstensihin
elinden çıkma olduğunu belli edecek nitelikte, kimi yerlerinde bir veya birkaç
cümlelik eksiklikler içeren, diğerlerine göre sorunlu bir metne sahiptir. Buna
rağmen ilginç bir şekilde, çok az bir kısmında da olsa, diğer iki nüshada da
bulunmayan ve anlam bütünlüğünü sağlamaya yarayacak kısa ifadeler de ih-
tiva etmektedir.

Târih-i Feth-i Kostantîniyye, ortaya koyabildiğimiz kadarıyla pek çok kay-
naktan istifade edilerek yazılmıştır. Bu doğrultuda Esad Efendi'nin istifade et-
tiği kaynaklara dair yazar-eser isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- İbn 'Asâkir: *Târih-i Kebîr*
- Aliyyü'l-Kârî: *Şifâ'-i Şerîf Şerhi*
- Ahmed Vasıf: *Târih-i Vâsıf*
- İdrîs-i Bitlîsî: *Heşt Behîşt*
- Cenâbî Mustafâ Efendi: *Gülşen-i Tevârih*
- Hoca Sadeddin Efendi: *Tacü't-Tevârih*
- Gelibolulu Mustafa Âlî: *Künhü'l-Ahbar*
- Kâtip Çelebi: *Fezleke-i Tevârih*
- Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn: *Mecelletü'n-Nisâb*
- Diğer kaynaklar

Esad Efendi, yukarıdaki 9 kaynağın dışında, ismini vermeden başka kaynaklardan da faydalandığını beyan eder. Dolayısıyla Esad Efendi'nin ifadelerine göre *Tarih-i Feth-i Kostantiniyye*'nin 10'dan fazla kaynak kullanılarak telif edildiği belirlenmiştir.

Tarih-i Feth-i Kostantiniyye'nin, fetihnâme ile kronik arasında bir tür olabileceği düşünülebilir. Çünkü tam olarak ne fetihnâme, ne de kronik şeklinde değildir²².

Eserin üslûbuna bakıldığı zaman oldukça ağdalı bir dille yazılmaya çalışıldığı görülür. Eser Sultan'a sunulacağı için edebî değerinin yüksek olması gerekmektedir. Klasik Osmanlı literatüründe görüldüğü gibi eser; besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Ardından Arapça dua bulunmaktadır. Küffarın kurduğu tuzakların bozulması ve onların memleketlerinin varisi olunması için dua kısmı mevcuttur. Bundan sonra velinimetini olan Sultan II. Mahmud'a dualar eden yazar, aslında Sultan'ın hiç de ihtiyacı olmadığı halde eserinde onun meziyetlerine yer verdiğini, böylelikle eserin kıymetinin arttığını bildirir. Müteakiben kaleme aldığı bu eserin yazılması için Sultan'ın ferman buyurduğunu belirtir. Fakat ifadelerinden bu "ferman" ifadesinin sözlü mü yoksa yazılı bir ferman olduğu anlaşılamamaktadır.

Esad Efendi, Sultan'ın İstanbul'u fethetmek amacıyla bu topraklara gelerek burada medfun bulunan sahabe kabirlerinin ve kutsal kimselerin kabirlerini ziyaret etme âdetinin olduğunu beyan eder. Bu ziyaretler için ara sıra gezintiye çıkan padişah, Esad Efendi'den bu kutsal kimseleri, bu kadar uzağa getiren sebebin ne olduğunu, onları neyin harekete geçirdiğini yazmasını ister. Bunun için de sahih kaynaklara dayanmasını ister.

Şimdi bu son paragrafla ilgili kısa bir değerlendirme yapacak olursak, tarihçilik zaviyesinden bakıldığında bu ifadeler oldukça ilginç ve önemlidir. Buna dayanarak Sultan'ın kafasında "fennî kodlar"dan başka, çok güçlü bir şekilde "sosyal kodlar"ın da önemli bir yer kapladığı görülür. Soruyu tevil ederek sorarsak "Nasıl olur da o dönemin şartlarında, bu kadar çok zorluğa ve uzaklığa rağmen bu kadar insan burayı fethetmeye geliyor?" Muhtemelen Sultan, bir zamanların askerinin halet-i ruhiyesini kendi askeri için de arzuladığından böyle bir fikriyat üzerinde durmuş olmalıdır. Yine sosyal veçheden bakıldığında bir diğer ilginç durum, Sultan'ın kafasında dolaşan kaynakların güvenilir olup olmaması mevzuudur. Sultan II. Mahmud'un tahayyülünde bugünkü ilmî kritik prensibini andıran böylesine bir paradigmanın olması hayrete şayandır.

22 Dolayısıyla biz de *Tarih-i Feth-i Kostantiniyye*'den bahsederken "eser" şeklinde zikrettik.

Es'ad Efendi, eserin kaleme alınmasına kendisinin layık görüldüğünü bizzat padişahın ağzından duyduğunu anlatır. Bu, kendisini çok mutlu etmiştir. Devamında, kabir yerlerinin tespit edilmesi istenen zatlar hakkında eskiden o güne ulaşan *menakıbnâme* kaynaklı pek çok kayıt olmasına rağmen, isimlerin tespit edilmesi hususunda sorunlar olduğunu ortaya koyar.

Eserde, “Letüftehenne’l-Kostantîniyyete fele ni’mel-emîru emîruhâ ve leni’mel-ceyşu zâlike’l-ceyş” şeklinde transkribe edilebilecek olan “Fetih Hadisi” ve yorumu ele alınır, hadisin kaynakları sıralanır. XIX. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan bu eserdeki kaynak belirtme titizliği kendini bariz bir şekilde gösterir. Nitekim “Fetih Hadisi”nin kaynakları da bu titizlik doğrultusunda belirtilmiş, hadisin sahih kaynaklarca muteber olduğu ve hadis senetlerinde de yer bulduğu da vurgulanmıştır. Ardından hadiste geçen kelime terkiplerinin etimolojisi, ontoloji ve epistemolojisine dair bazı bilgiler vererek değerlendirmelerde bulunur. Ardından ilginç bir yorum getirerek, hadisteki ifadenin “ne güzel bir fatih” şeklinde değil, “ne güzel bir emir” olduğuna dikkat çekerek, fetihmekten ziyade şehri bir payitahta dönüştürmenin daha anlamlı ve önemli olduğunu vurgular. Tabii olarak şehir, Bizans devrinde de bir “pay-i taht”tır, fakat Esad Efendi’nin burada kastettiği durum, Osmanlı Devleti’nin başşehrinin Edirne’den İstanbul’a taşınmasıdır. Yani burada askerî bir hadiseden ziyade şehircilikle alakalı bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed’in, Avnî mahlasıyla derc ettiği bir beyitte bu yaklaşım kendisini en edebî şekilde gösterir. Bu beyit, şehircilikle ilgili söylenmiş en estetik sözlerden biridir:

*“Hüner bir şehir bünyâd itmekdür
Re’âyâ kalbin âbâd itmekdür”*

“Fetih Hadisi”nden sonra Emevi ve Abbasilerin yapmış oldukları İstanbul kuşatmalarını anlatan Esad Efendi, bu bahsin ardından İstanbul’u anlatmaya başlar. Şehrin su coğrafyası ile ilişkisine değinir. Bugün “Suriçi” olarak tarif edilen, o dönemin “İstanbul”u olan “Tarihî Yarımada”dan bahsederken de şehrin iki tarafının suyla çevrili olduğunu, bir tarafının ise karaya bağlı olduğunu belirtir. Buranın Rûm diyarının en büyük şehri olduğunu da ekler.

Tarihî kaynaklara dayanarak bahsettiği Müslüman-Arap kuşatmalarından²³ birinde de Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin şehadete erdiğini belirtir. Ardından

23 VIII. yüzyılın başında Mesleme b. Abdülmelik komutasında gerçekleştirilen İstanbul kuşatması için bkz. *Kitâb el-Uyûn ve’l-Hadâik fî Ahbâr el-Hakâik*, haz. Michael Jan de Goeje ve Paul de Jong, E. J. Brill, c. 1, Leiden 1869, s. 23-33; J. Wellhausen, “Die Kämpfe der Araber mit den Romäern in der Zeit der Umajjiden”, *Nachrichten Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen philologisch-historische Klasse*, sayı 4 (1901), s. 414-447; Marius Canard, “Tarih ve Efsaneye Göre Araplar’ın İstanbul Seferle-

Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sine isnadla Emevî komutanlarından Mesleme b. Abdülmelik tarafından gerçekleştirilen İstanbul kuşatmaları esnasında Galata Hisarı'nın ve Arap Camii'nin inşa edildiğinin rivayetini aktarır. Bu bilgiler hatalıdır. Galata Hisarı çok daha evvelki asırlarda inşa edilmiştir. Diğer taraftan bu ifadelerle "Galata Kulesi" olarak bilinen bina kastediliyorsa, bunun da 1349 yılında inşa edildiği bilinmektedir²⁴. Fakat burada bir şerh daha düşmek gerekirse, asıl Galata Kulesi de şimdi "Galata Kulesi" olarak bilinen bina değildir. Batıların "La Tour de Galatou" şeklinde zikrettikleri gerçek Galata Kulesi, Haliç kıyısındadır ve Haliç zincirinin Galata tarafında bağlı olduğu bir kuledir. 1453'teki Türk fethinden kısa bir müddet sonra yıkılarak günümüze ulaşamamıştır. Ayrıca Arap Camii'nin de İslâm kuşatmasından çok daha önce inşa edildiği bilinen bir gerçektir ve ilerleyen satırlarda bu hususu müstakilen ele alacağız. Sonuç itibariyle bu bilginin hatalı olduğu sahih kaynaklarca tespit edilebilir.

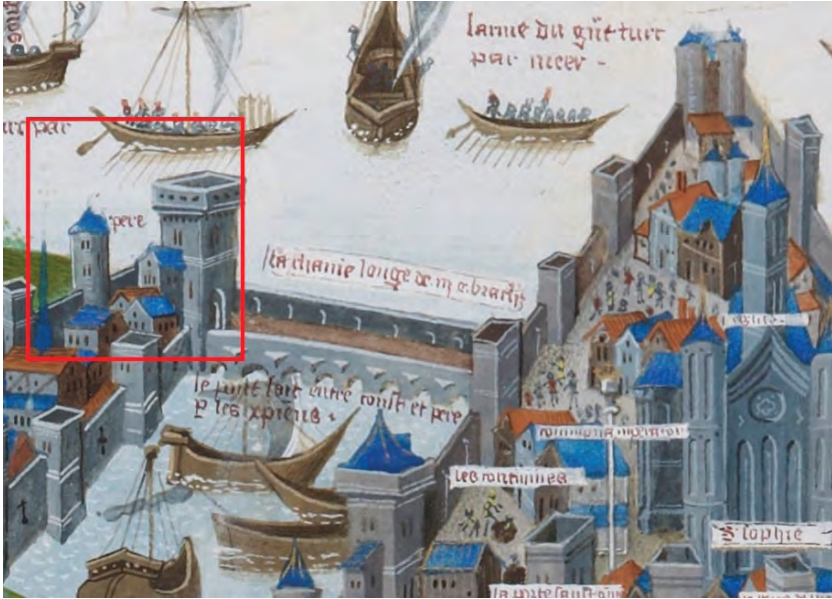
Gerçek Galata Kulesi, Avrupalı ressam Jean Mielot'nun çiziminde, Haliç kıyısında kendini göstermektedir. 1455 tarihli bu çizim, gerçek Galata Kulesi'nin ilk ve belki de tek çizimidir. Bu çizimde Galata Kulesi sahilde konumlandırılmıştır. Çizimden de anlaşılacağı üzere asıl Galata Kulesi, Haliç zincirini temsil eden bir köprü'nün bağlantı noktasındadır. Avrupalı ressamın kendi gözüyle görmediği, tarif ile bu tasviri çizdiği, bu bakış açısıyla ileri sürülebilir. Her ne olursa olsun, şematik de olsa Haliç'in ağzını kapatan bir engelin bağlı bulunduğu kule olarak burada resmedilmiş olması önemlidir. Bugünkü Galata Kulesi ise kendi bulunduğu konuma uygun bir şekilde tasvir edilmiştir. Aynı zamanda formunun, asıl Galata Kulesi gibi köşegenli bir şekilde değil, aslına uygun olarak yuvarlak olduğu da dikkat çekmektedir.

Bir not olarak da bugün "Galata Kulesi" adıyla anılan askerî rasat binasının Bizans devrindeki adının "İsa Kulesi" olduğunu belirtmekte fayda vardır. 1453'ün akabinde tarihe karışan Galata Kulesi'nin ismi, İsa Kulesi'ne geçerek günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. Asıl Galata Kulesi'nin ise günümüze ulaşan kısmı, zeminin altında kalan altyapısıdır. Osmanlı devrinde üze-

ri", çev. İsmail Hami Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1956, s. 225-231; Andreas N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century*, c. 4, çev. Harry T. Hionides, Hakkert, Amsterdam, 1975, s. 29; Theophanes, *The Cronicle of Theophanes*, çev. Herry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1982, s. 52, 82-85; Nikephoros, *Short History*, çev. ve yay. Cyril Mango, Dumbarton Oaks, Washington 1990, s. 194, Şahin Uçar, *Arapların Anadolu Seferleri*, Domino Yayınları, İstanbul 2007, s. 162-174; Casim Avcı, "Müslüman Arap Kaynaklarında Bizans Başşehri İstanbul (Konstantinopolis)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı 47-48, (2010-2011), s. 88-89; Nadia Maria El-Cheikh, *Arapların Gözüyle Bizans*, çev. Mehmet Morali, İstanbul 2012, s. 76-77.

24 Semavi Eyice, "Galata Kulesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1994, s. 359.

rine kurşun kaplanarak kullanılan bir mahzen haline dönüştürülmüş, adına da “Kurşunlu Mahzen” denmiştir. Bu isim, “cami” adıyla birlikte “Kurşunlu Mahzen Camii” şeklinde kullanılmıştır. Kurşunlu Mahzen’in yanısıra buraya Yeraltı Camii de denmiştir ve günümüzde bu isim yaygındır. Yani bir zamanlar yerden yukarı doğru göğe uzanmasıyla meşhur olan gerçek Galata Kulesi, günümüzde artık yerin altında olmasından kaynaklanan isimle kalmıştır: Yeraltı Camii.

Resim 1: Jean Mielot tarafından çizilen 1455 tarihli İstanbul kuşatmasını konu edinen 1453 tarihli gravürde Galata Kulesi detayı görülüyor. Sol üstteki çerçevenin içinde sağ tarafta görünen köşeli mimariye sahip kule gerçek Galata Kulesi iken, sol tarafta yuvarlak formulu olan kule ise bugünkü Galata Kulesi'dir. Buradaki boyutları yansıtan proporsiyonlar, birebir ölçekte değildir.

Bütün bu bilgilerden hareketle Esad Efendi'nin *Târih-i Vâsıfâ* dayanarak 718-19'da yapıldığını söylediği İstanbul kuşatması sonucunda, Meslem'e'nin Kurşunlu Mahzen Camii'ni inşa ettirdiğini aktarması da sahih bir bilgi değildir. Bu bilginin hatalı olması yeni bir durum olmayıp, eski zamanlardan beri tekrar edegelen bir yanlışın sonucudur. Kurşunlu Mahzen Camii yahud Yeraltı Camii olarak bilinen yapı, yukarıda da arz ettiğimiz üzere Haliç'in zincirinin bağlandığı kulenin altyapısıdır²⁵.

25 Semavi Eyice, "Yeraltı Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul 1994, s. 502.

Esad Efendi, Kurşunlu Mahzen Camii'nin, 1752'de inşa edildiğini belirtir. İstanbul'a babası olan Şeyh Murad Efendi'yi ziyarete gelen Şeyh Mehmed Efendi'nin saltanat makamına teveccühen bu binanın önemine dikkat çektiğini belirtir. Binanın Araplar tarafından inşa edildiği doğru olmasa bile, 1752 olan camiye çevrilme tarihi doğrudur ve bu işe Sadrazam Mustafa Bahir Paşa nezaret etmiştir²⁶.

Esad Efendi'nin kaynaklardan aktardığı diğer hatalı bilgi, Arap Camii'nin, İstanbul'daki ilk İslâm mabedi zannedilmesidir. Oysa Arap Camii'nin²⁷ "Arap" adını alması, 1492 yılında Endülüslere karşı girilen kanlı teşebbüsler sonucu İspanya topraklarında bulunan Arap Müslümanların bu bölgeye gelip yerleşmesinden ve bu binayı de kiliseden camiye çevirmesinden sonraya tekabül eder. Bu bina eski bir Katolik kilisesi olup, adı Saint Dominique Kilisesi'dir. İçinden çıkan bazı freskler ve diğer sanat eserleri de binanın eski bir Katolik kilisesi olduğunu doğrular²⁸.

Arap Camii'nin, İstanbul'daki ilk İslâm ibadetgâhı olmadığını asıl ispatı ise bugünkü Arap Camii'nin İstanbul'da değil, başka bir şehirde, Galata şehrinde bulunmasıdır. Kaynakların o devirdeki isimlendirmesiyle Konstantinopolis veya Kostantîniyye'de bulunduğunu söylemeleri çok önemli bir göstergedir. Zira Galata şehrinde; ne Bizans döneminde, ne de Osmanlı döneminde İstanbul olarak bahsedilmemiştir. Şehrin adı; antik dönemde Sykai, daha sonra ise Galata ve Pera'dır. Yani burası Konstantinopolis/Kostantîniyye veya İstanbul değildir. Dolayısıyla İstanbul'da olan ilk Müslüman mescidinin de Galatâda olması söz konusu değildir. O halde karşımıza önemli bir soru çıkmaktadır: İlk İstanbul camii neredeydi? İleride başka bir çalışmada bahsetmeyi düşündüğümüz ilk İstanbul camii için burada girizgâh niteliğinde bir bahis açalım. Fakat bu hususu daha sonra müstakilen ele almayı düşündüğümüz için burada çok kısaca ele alacağız.

Mesleme bin Abdülmelik komutasındaki İslâm ordusu, Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun başkenti "Kostantîniyye"yi 717 yılında kuşatmışlardır. Bu kuşatma ilk İslâm kuşatması olmadığı gibi son da olmayacaktır. Kuşatmacılar şehri düşürememiş, fakat çok zor bir durumda bırakarak anlaşmaya zorlamışlardır. Bu anlaşmayla kuşatmanın kaldırılması karşılığında şehir surlarının içinde bir İslâm ibadetgâhı inşa edilmiş veya düzenlenmiştir. Bu ibadetgâh, sadece bir mescitten ibaret olmayıp, bir misafirhane veya zaman zaman da tec-

26 Semavi Eyice, "Yeraltı Camii", s. 502.

27 1930'larda Saint Pierre Kilisesi'nde rahip olarak çalışan Benedetto Palazzo, 1946'da yapıyla ilgili oldukça kapsamlı bir eser kaleme almıştır. Bkz. P. Benedetto Palazzo, *L'arap Djami ou église Saint-Paul à Galata*, İstanbul 1946.

28 "Rönesans İstanbul'da Başladı", *NTV Tarih*, sayı 39 (Nisan 2012), s. 34-46.

rithane olarak kullanılmıştır. Şehre gelen pek çok Müslüman görevli ve bazı Selçuklu sultanları, İstanbul ziyaretleri esnasında burada kalmışlardır. Konumu, bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla bugünkü Sultanahmet Meydanı'nda, meydan havuzu ile Sultan Ahmet Türbesi'nin arasında bir yerdedir. Şehre gelen veya gelenlerden elde ettikleri bilgileri derleyen bazı yazarlar, bu müesseseden bahsetmişlerdir. Bu müessesenin adı Bizans metinlerinde "Praitonion", İslâm metinlerinde ise "Daru'l-Balat" veya "Mahruta/Mukhrutas" şeklinde geçer. Son ifadenin "Mahruse", yani "korunan yer" ifadesinden dönüşmüş olma ihtimali de olabilir. Biz buradaki ibadetgâh için, bundan sonraki çalışmalarda veya çalışmalarımızda bir isilendirme yapabilmek için "İstanbul Camii" isminin kullanılmasını öneriyoruz.

Resim 2: Sultanahmet Meydanı'na tekabül eden Praitonion'un muhtemel konumu (soldaki kırmızı çerçeve) ve Bizans devrindeki Büyük Saray'ın kapı girişi olan Khalka'nın yaklaşık konumu (sağdaki kırmızı çerçeve) (Kaynak: <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>'den elde edilen uydu görüntüsü üzerinde işaretlenmiştir).

İstanbul'daki bilinen ilk İslâm ibadetgâhı olan "İstanbul Camii" bahsine bir not daha ilave edelim. İstanbul'da, Suriçi'nde, şimdilik "İstanbul Camii" adını önerdiğimiz eserin dışında, Bizans devrinde tesis edilen bir başka ibadetgâh ve "mahal" daha vardır ki bu Sultanahmet Meydanı'nda değil, bugünkü Eminönü civarındadır. Janin, Madden ve Demirkent'e göre bu mekân, Venedik Mahallesi'nin batısında, Hagia Eirene Kilisesi yakınlarındadır²⁹. Bu mevkide bulunan ve bugün Topkapı Sarayı'nın içinde kalan Aya İrini (Hagia Eirene) ile

29 Janin Raymond, *Constantinople Byzantine: Developpement urbain et repertoire topographique*, Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris 1950, s. 25; Thomas Frederick Madden, "The Fires of the Four Crusade in Constantinople", *Byzantinische Zeitschrift*, sayı 84-85 (1991-1992), s. 75; Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, İstanbul 2004, s. 89, dn. 167.

karıştırılmaması gereken Hagia Eirene'nin konumunu dikkate alırsak buranın Balıkpazarı-Odunkapısı mevkiinde olduğu söylenebilir.

Burası, içinde bir mescit bulunan bir Müslüman mahallesidir ve İmparator II. Isaakios Angelos (1185-1195 ve 1203-1204) tarafından Selahaddin Eyyubi'ye jest yapmak amacıyla 1195 tarihinden bir müddet önce inşa ettirilmiş-tir³⁰. Sultanahmet'te bulunan mekân ile burayı birbirine karıştırmamak gerekmektedir. Nitekim Bizans metinlerinde de Sultanahmet mevkiinde bulunan mekânın adı Praitorion; Balıkpazarı-Odunkapısı mevkiinde bulunan mekân ve mahallenin adı ise Mitaton şeklinde geçmektedir.

Sonuç itibariyle “İstanbul Camii” olarak adlandırdığımız ilk İstanbul mes-cidi ile Bizans İstanbulundaki, içinde “sivil” halkın oturduğu ilk Müslüman mahallesi farklı konumlarda olup iki farklı mekân ve müessesedir.

Esad Efendi, İbn Asakir'e yaptığı atıfla, Emevilerin yapmış olduğu kuşat-mayı komuta eden Mesleme'nin müthiş bir baş ağrısına yakalandığını, Bunun üzerine Rum imparatorunun Mesleme'ye bir başlık gönderdiğini, Mesleme'nin ise bunun bir harp hilesi olabileceğini düşünerek başlığı önce hayvanlara, ar-dından gayrimüslimlere taktırdığını, herhangi bir olumsuzluk göremeyince de başlığı takarak baş ağrısından kurtulduğunu aktarır. Eserde yine İbn Asakir'e atıfla Mesleme'nin bu başlığı parçalattığı ve içinden Fatır Suresi'nin 41. ayeti-nin yazılı olduğunun ortaya çıktığı beyan edilmiştir.

Emevi Devleti'nin 750 yılında sona erdiğini ve hilafetin Abbasilere geçtiğini belirten Esad Efendi, Abbasi Hanedanı'nın da Rum seferlerine devam ettiğini yazar. Hatta Halife Harun Reşid'in babası olan Mehdi'nin askerlerinin “Kadıkö-yü”ne kadar geldiğini ekler. Abbasi döneminde de çeşitli defalar İstanbul'un kuşatıldığını belirtir ve bu devletin 1252'de tarihe karıştığını bildirir. Bu bilgilerde de bir tashihe ihtiyaç vardır. Zira modern devir araştırmaları, Abbasi Devleti'nin tahakkümünün 1258'de, hilafet anlamındaki temsilî devamının da 1517'de sona erdiğini ortaya koymuştur³¹. Esad Efendi yaklaşık bir sayı vererek 30 Abbasi ha-lifesi olduğunu söylese de, gerçekte 37 Abbasi halifesi hüküm sürmüştür.

Esad Efendi, eserine “Mukaddimât-ı Feth-i Kostantiniyye” adlı bir başlık açarak devam eder. Kur'an'dan alıntılar yaparak gaza ve fethin öneminden bah-seder. Ardından İstanbul'la ilgili bilgiler vermeye başlar. Kâtip Çelebi'ye atıf yaparak Anadoluhisarı'nın 1395'te inşa edildiğini söyler³². Ardından Yıldırım

30 Işın Demirkent, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, s. 89, dn. 167.

31 Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsiler”, *DİA*, c. 1, İstanbul 1988, s. 37, 38.

32 Çeşitli kaynaklarda hisarın inşasına dair verilen tarihler 1395 veya buna yakın tarihlere tesadüf et-mektedir. Bkz. Semavi Eyice, “Anadoluhisarı”, *DİA*, c. 3, İstanbul 1991, s. 147.

Bayezid'in Bizanslıları şehri kuşatmakla tehdit ettiğini, bunun üzerine de Bizanslıların İstanbul'da bir mescit inşa etmeyi kabul ettiklerini söyler. Bahsedilen bu mekân, biraz yukarıda arz ettiğimiz Müslüman mahallesi olan Mitaton olmalıdır³³.

Fatih Sultan Mehmed dönemine geldiğinde eserine Hoca Saadeddin Efendi'den yaptığı alıntı ile devam eden Esad Efendi, fetih öncesi hazırlıklarından ve Rumelihisarı'nın inşaatından bahseder. İnşaatın dört ayda bitirildiğini, fakat Mevlana İdris'in bu süreyi 40 gün olarak verdiğini aktarır. Esad Efendi'nin vermiş olduğu dört aylık süre doğrudur ve İdris'in verdiği süreye karşı ihtiyatlı yaklaşımı, onun modern anlamda *edisyon kritik* olarak adlandırılan yöneme benzer bir metod kullandığını gösterir.

Eserinde "Tekfur" ismiyle zikrettiği İmparatorun Fatih Sultan Mehmed'le olan ilişkilerini hep iyi tutarak onun tehdidini bertaraf etme yöntemi götüğünü, fakat Fatih Sultan Mehmed'in bu siyaseti çözerek gerekli siyasî atılımları yaptığını belirtir. Esad Efendinin bu kritiği de yerli yerindedir. Nitekim Fatih, İmparator'u çeşitli sebeplerle "köşeye sıkıştırarak" siyasî manevralar takip etmiş, hatta kimi zaman üstü örtülü bir şekilde tehditlerde bulunmuştur³⁴. "Mukaddimât-ı Feth-i Kostantîniyye" kısmını Fatih'in fetih hazırlıkları yapmak üzere Edirne'ye doğru yola çıkışını anlatarak tamamlar.

Eserin "Feth-i Kostantîniyye" başlıklı kısmına geçen Esad Efendi, Sultan'ın hisarların karşısına gelerek kuşatmayı başlatmasıyla bu bahsi açar. Ardından Sultan Mehmed'in kalenin sulh yoluyla teslimini istediğini, fakat Rûm tarafının buza razı gelmediğini anlatır. Sözü daha sonra Bizanslılara getirerek savunma amacıyla surların üzerine çok büyük toprak çıkardıklarını kaydeder. Vermiş olduğu bu bilgi kısmen doğru değildir. Zira büyük toprakların geri tepme esnasında surlara zarar vermesi söz konusu olduğu için Bizanslılar surların üzerine ancak küçük toprakları konuşlandırabilmiştir³⁵.

Esad Efendi, kuşatmayı yapacak olan askerlere fethin anlam ve önemini çok iyi bir şekilde anlatıldığını bildirir. Bu durum dahilî *psikolojik harekâtın* yönetimiyle doğrudan ilgilidir ve bütün harp tarihi boyunca da savaşılan askerlerin o savaşın sonuna inanmış olması, savaşın sonucunun belirlenmesi hususunda güçlü bir etken olmuştur.

33 Mitaton ve konumu ile ilgili olarak bkz. Aygül Ağır, *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, İstanbul 2009, s. 81, 106.

34 Feridun Emecen, *Fatih ve Kıyamet 1453*, İstanbul 2012, s. 163.

35 Agostino Pertusi, *İstanbul'un Fethi*, c.1, çev. ve haz. Mahmut Şakiroğlu, İstanbul 2004, s. 163.

Kuşatmanın uzamasının bir sonucu olarak Çandarlı Halil Paşa'nın karşılıklı müzakerelere başlanması ve kuşatmanın kaldırılmasıyla ilgili teşebbüste bulunması, fakat Sultan'ın buna tenezzül etmemesi, Esad Efendi'nin eserinde kendine yer bulur. Bu yolda Çandarlı Halil Paşa'ya karşı Sultan'ın yanında yer alan Molla Gürani, Akşemsetdin ve Zağanos Paşa'nın desteklerini belirtir. Sultan Mehmed'i, Filozof Eflatun'un sahip olduğu zekâyâ sahip olduğunu belirtmesi, iki bakımdan önemlidir. İlki Osmanlı ulehasının antik Yunan filozoflarını tanıması, ikincisi ise Osmanlı ulehasının Osmanlı padişahlarının çeşitli dönemlerde Aristo ve Eflatun gibi antik devir "feylesof"larına benzetmesidir.

İmamzâde Esad Efendi'nin *Tarih-i Feth-i Kostantiniyye*'de dikkat çektiği önemli bir husus da askerî yaklaşım çerçevesidir. Esad Efendi sadece genel felsefi değil, özel olarak askerî felsefe zaviyesinden de yorumlar yapar. Şehrin kara tarafında bulunan surların önündeki su hendeğinden bahseden Esad Efendi, Fatih'in buradan yapılacak bir taarruzda ateş gücü ve kuşatmayı diğer taraflara yayamazsa burada çok ağır zayıyat verileceğini bildiğini söyler. Ashında burada Esad Efendi'ni kastettiği, Sultan Mehmed'in ise yapmak istediği şey askerî strateji anlamında Bizans tarafının bir *sıklet merkezi* oluşturmasının önüne geçmek, daha da doğru bir ifade ile kara surlarında oluşturduğu *sıklet merkezini* dağıtmak ve yoğunluğunu azaltmaktır. Nitekim bu uygulama başarılı olmuş ve Bizans savunmasının sıklet merkezi zayıflatılmıştır. Bunun etkisi ise ilerleyen günlerde daha da net bir şekilde hissedilmiştir.

Savunma tarafının, surları kimin tamir edeceği hususunda anlaşmazlığa düştüklerini belirten Esad Efendi, bu durumu şehrin düşeceğinin ilk alametlerinden biri olarak gösterir. Ardından "Frenk askerler" olarak tabir ettikleri Latinlerin komutanı olan kişinin surların üzerine çıkarak savaşıma başladığını belirtir. Bahsettiği bu kişi Latin komutan Gustiniani'dir ve gerçekten de şehrin savunulmasında başrolü oynamış, fakat ilerleyen günlerde yaralanarak savaş meydanını terk etmiş, bunu üzerine Bizans savunması da zaafa uğramıştır³⁶. Esad Efendi, bunun üzerine Osmanlı'nın kuşatmacılarının taarruza devam ettiklerini ve sonunda sancağın surlara dikildiğini yazar. Buradaki vurgusu, şehrin bir İslam beldesi olarak hidayet merkezine dönüştüğü, daha önce ise küfrün merkezi olduğudur. Bu motivasyon, II. Mahmud'un kafasındaki "dinî kodlar" ile alakalı bir yansımadır ve Esad Efendi'nin eserinde "ilâ-yı kelime-tullah" ifadesiyle kendine yer bulur. Bundaki gaye, fennî Batılılaşmanın karşısında, Sultan II. Mahmud'un manevî değerlerin erozyona uğratılması gibi bir

düşüncesinin olmadığını göstermek istemekte ve böylelikle kendisi hakkında oluşan veya oluşturulan “gâvur padişah” imajını yıkmaya çalışmaktadır. Nitekim Esad Efendi de eserinde kuşatma öncesinde fethin anlam ve öneminin, dinî bakımdan değerinin askere anlatıldığını beyan ederek eserin bakış açısını yansıtır.

Esad Efendi, İstanbul’un fethinin akabinde fethe düşürülen tarihlerle ilgili kısa bir bahis açar ve ardından Sultan Mehmed’in “Ebü’l-feth” künyesini alarak ilk Cuma namazını Ayasofya’da eda ettiğini belirtir. Ardından Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi tarafından kaleme alınan *Mecelle-tü’n-Nisâb*’a atfen Sultan’ın 1432’de doğduğunu ve şiirlerini “Avnî” mahlasıyla yazdığını belirtir.

Esad Efendi, “İltimâs-ı Hazret-i Şehriyârî Be-Merkad-ı Ebî Eyyûb el-Ensârî” adıyla yeni bir başlık açar. Fatih’in Eyüp Sultan’ın kabrinin bulunmasını arzuladığını anlatacağı bu kısımda Eyüp Sultan’ın İstanbul’u fethetmek için Emevi halifesi Muaviye tarafından İstanbul’a düzenlenen seferle geldiğini belirtir. Bu seferin tarihini 673 veya 675 olarak verir. Esad Efendi’nin kendi kullandığı kaynaklara göre vermiş olduğu bu yaklaşık tarih, gerçek kuşatma tarihi olan 669’a yakın bir tarihtir. Zira kritize edilen verilere göre bu ilk İslâm kuşatmasının tarihi 669 olmalıdır³⁷. İbn Asakir’i kaynak göstererek Eyüp Sultan’ın şehit düştüğü takdirde, kendisinin surlara yakın bir konuma defnedilmek istediğini, böylelikle kabrinin şehri fethetmek isteyen İslâm gazilerinin ayaklarının altında olmasını arzuladığını aktarır. Bu kabrin kuşatma sonrasında Bizans İmparatoru tarafından tahrip edilme tehdidi karşısında Müslümanların da yeryüzündeki bütün kiliselere saldırma tehdidiyle Bizans’a karşılık verdiği, bunun üzerine de kabre dokunulmadığı çeşitli kaynaklarda zikredilir³⁸. Esad Efendi, İbn Asakir’den iktibas ederek Ebu Said’in ifadesiyle, Eyüp Sultan’ın kabrinin üzerine beyaz bir türbe inşa edildiğini söyler. Aktarıma göre Ebu Said bu türbeyi ziyaret etmiş ve kubbeden sarkan bir kandili gözleriyle görmüştür ve yine ifadelerine göre daha sonra bu türbe hiçbir izi kalmayacak şekilde yok olmuştur. Kimi araştırmacılar böyle bir türbenin veya kabrin burada hiç bulunmadığını söyleseler de aslında sarf etmiş oldukları bu ifadelerden pek çok İsmâ seyyahı haberdar değildir.

Zira X-XIII. yüzyıl kaynakları, Eyüp Sultan’ın kabrinin hiç inşa edilmediğini ifade eden XIX ve XX. yüzyıl ulemasından habersiz gözükmektedir. 956-957’de Eyüp Sultan’ın kabrinin hem Müslümanlar, hem de Bizanslılar için kut-

37 Şahin Uçar, *Araplar’ın Anadolu Seferleri (M.S. 640-750)*, s. 125.

38 Hüseyin Algül, “Ebü Eyyûb el-Ensârî”, *DİA*, c. 10, s. 124.

sal sayılarak ziyaret edildiğini söyleyen Arap yazar Mesûdî; 1143-1180 yılları arasında yine bu kabri ziyaret eden Hassan Ali el-Herevî; 1327'den önce yazdığı *Nuhbetü'd-dehr fi 'aca'ibil'l-berri ve'l-bahr, el-Makâmâtü'l-Felsefiyye ve't-Tercematü's-Sûfiyye ve el-Cevâb 'Âlâ Ehl-i Cezîreti'l-Kıbrıs* adlı eserinde Ebu Eyyüp el-Ensari'nin kabrinin surların dışında olduğunu söyleyen kozmografya ve coğrafya âlimi Şeyhürabve ed-Dımaşkı³⁹ gibi pek çok görgü şahidi, XIX ve XX. yüzyılda böyle bir mezarın hiç bulunmadığını iddia eden yazarlarla çelişki (!) arz eden ifadeler sarf ederler.

Tarih-i Feth-i Kostantiniyye'ye dönecek olursak, Esad Efendi, Fatih'in, hocası? Akşemseddin'den Eyüp Sultan'ın kabrinin bulunmasını istediği kısma geçer. Akşemseddin'in "keşif" yoluyla bir konumu göstermesi üzerine oranın kazılıp, yazıya aşına olanların bu kazıdan çıkan taşı okuyarak Eyüp Sultan'ın mezar taşı olduğuna hükmedilir. Buranın derdine derman arayan insanların ettikleri duaların makbul olduğunu belirterek Sultan II. Mahmud'un da buraya çok büyük bir önem verdiğini vurgular.

Esad Efendi "Tetimme" kısmına geçer ve Mustafa Cenâbî Efendi'ye atıf yaparak Eyüp Sultan'ın da katıldığı İstanbul seferinde Eyüp Sultan'la birlikte 63 sahabenin de burada bulunduğunu, bunlardan birinin de Ebu Şeybe olduğunu aktarır. İsmi zikrettiği diğer sahabeler; Hamdullah el-Ensari, Muhammed el-Ensari, Hz. Kâ'b, Eğrikapı'nın dışında Sadık bin Usame bin Amir, Eğrikapı'nın içinde Hafir Abdullah el-Hudari, Hz. Şu'be, Ebu Said el-Hudri, Cafer b. Abdullah el-Ensari, Ebu Zer el-Gıfari, Mustafa Paşa Camii'nin içinde Cabir b. Abdullah el-Ensari, Kasımpaşa Camii'nin yanında Ebû Derdâdır. Esad Efendi'nin bahsetmiş olduğu bu ziyaretgâhların hiç değilse bir kısmı gerçek kabir değil makamdır. Mesela Atik Mustafa Paşa Camii'ni kastederek "Mustafa Paşa Camii"nde olduğunu söylediği Cabir bin Abdullah'ın gerçek kabri Medine'dedir⁴⁰.

39 Şeyhürabve ed-Dımaşkı'nın 9 ana ve 75 alt bölümden müteşekkil eseri için bkz. Şeyhürabve ed-Dımaşkı, *Nuhbetü'd-dehr fi 'aca'ibil'l-berri ve'l-bahr*, yay. M. A. F. Mehren, Saint Petersburg 1866. Aynı eser August Fernand Mehren tarafından 1866'da Saint Petersburg'da basılmıştır. Mehren'in yaptığı Fransızca tercüme de *Manuel de la Cosmographie du Moyen Âge* ismiyle Kopenhag'da 1874'te basılmıştır. Şeyhürabve ed-Dımaşkı'nın hakkındaki diğer bazı yayınlar için ayrıca bkz. Sadettin Ökten, "Dımaşkı, Şeyhürabve", *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 273-274; Casim Avcı, "Arap-İslâm Kaynaklarında İstanbul", *İstanbul Üniversitesi 550. Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl)*, ed. Sümer Atasoy, İstanbul 2004, s. 99-111, Casim Avcı, "Müslüman Arap Kaynaklarında Bizans Başşehri İstanbul (Konstantinopolis)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı 47-48 (2010-2011), s. 73-98.

40 Abdurrahman Ece, "Câbir b. Abdullah'ın Hayatı ve Hadis Rivayeti", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı 9 (Bahar 2017), s. 185.

Esad Efendi, İstanbul'daki sahabe kabir veya makamlarını ziyaret ederken bazı kabirlerin duvarlarının üzerine yeni duvarlar örülerek inşaat yapıldığını belirtir. Bazı kabirlerin kime ait olduğunu ise yakın civardaki yaşlı insanlardan öğrendiğini, o yaşlı insanlarınsa kendilerinden daha yaşlılardan duyarak aktardıklarını bildirir. Esad Efendi bu husustaki eksiklikleri yazılı kaynaklardan da gideremediğini belirterek kaynak eksikliğinden dem vurur. Vardığı sonuç, bu kabirlerin bir kısmının gerçek kabir olmadığı ve burayı ziyaret eden insanların ise bundan daha çok bu pak ruhaniyete sahip şahsiyetlerin feziyle beslenmeye odaklanmalarını salık verir. Yani Esad Efendi bu kabirlerin hiç değilse önemli bir kısmının makam olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Diğer taraftan ise bunların çok fazla tartışılması yerine, manevî amacına dönük olarak ele alınması ve bu yönüyle istifade edilmesi gerektiğine dikkat çeker.

Bu bahisten sonra Osmanlı hanedanının devlete yapmış olduğu hizmetlerden bahseder. Aslında vermiş olduğu bilgiler, sultanlara sunulan eserlerde yer alan genel övgü ifadeleridir. Bu ifadelerden sonra Kuran'a atıf yapan Esad Efendi, İstanbul'un fethinin sadece Osmanoğullarına nasip olduğunu Maide Suresi'ndeki bir ayet ile açıklar:

*"İşte bu Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir"*⁴¹.

II. Mahmud'dan bahsederken de halka yaptığı pek çok bağışı kastederek, ortadan kalkan eski şeylerin yerini daha iyilerini aldığını söyler. Burada Esad Efendi'nin kastettiği "eski" olan şey, Yeniçeri Ocağı olabilir. Onun yerine kurulan yeni ordunun ise ondan daha iyi olduğunu kastediyor olmalıdır. Sultan Mahmud'un icat ettiğini söylediği harp araç gereçleri hakkında isim ve bilgi vermeyen Esad Efendi'nin bu ifadelerini, Sultan'ın yeni bir silah icad etmekten ziyade yeni bir askerî teşkilat kurduğu şeklinde tevil edilebilir. Hemen akabinde Sultan'ın yaptırmış olduğu; Tophane'deki Nusretiye Camii, Eminönü'ndeki Hidayet Camii, Boğaziçi/Akıntıburnu'ndaki Tefikiye Camii, Yıldız'daki Asariye Camii vs. eserlerden bahseder. Ardından Haliç'in üzerine kurulmuş olan köprüyü de ekler. Bahsetmiş olduğu bu köprü, "Hayratiye Köprüsü" ismiyle de bilinen bir köprü olup, 1836'da tamamlanmıştır ve akabinde başka köprüler de inşa edildiği için ilerleyen yıllarda "eski köprü" anlamına gelen "Cisri Atik" ismiyle maruf olmuştur⁴². Sultan'ın kutsal topraklar için de harcamalar yaptığını söyleyen Esad Efendi, böylelikle onun "iyi özellikler"ini göz önüne çıkarmış olur.

41 *Kuran-ı Kerim*, Maide Suresi (5), 54. âyet.

42 Semavi Eyice, "Haliç", *DİA*, c. 15, İstanbul 1997, s. 277

Eserin sonlarına doğru “Lâhika” başlığı altında dua ve niyazda bulunan Esad Efendi, Sultan II. Mahmud’un kurmuş olduğu Rüşdiye Mekteplerinden çok kısaca bahseder. Ardından Sultan’ın halifelik özelliğine değinirken, dinî ve dünyevi işlerde gösterdiği ihtimamı aksettirir. Burada da Sultan’ın manevî değerlerle bir sorunu olmak bir tarafa, onun Müslümanların halifesi olma özelliğini vurgulayarak Allah’ın onun işlerine yardımcı olması için duacı olur. Son olarak “İmza-yı Müellif” kısmına geçerek eserini sonlandırır.

Sonuç

Bilhassa top teknolojisinin hafif ve ağır toplarını müştereken kullanan, küçük ve daha delici toplarla surlarda yuvarlak çizerek ve bu yuvarlağın ortasını büyük toplarla döverek duvarı yıkacak şekilde farklı bir taktikle dünya harp tarihinde askerî mimariyi yeni arayışlara iten, fakat bu dâhiyane askerî taktisyenliğinin hâlâ farkına varılamama bahtsızlığına maruz kalan Fatih Sultan Mehmed ve onun başardığı fetih, kendi soyundan gelen II. Mahmud’un reform politikalarının “rol model” olarak aldığı bir tarihî vak’a olmuştur. Askerî alanda önemli reformlar yapan II. Mahmud, bu reformları Batı’dan referans alarak yapmıştır. Daha çok askerî anlamda yapılan bu reformlar, Sultan’ın Batılılaşmayla suçlanmasına sebep olmuştur. Bu suçlama, Batılılaşan Osmanlı İmparatorluğu’nun dinî değerlerinin de erezyona uğrayacağı düşünülmüşdür. II. Mahmud da böyle bir gayesi olmadığını ifade edebilmek için bu eserin kaleme alınmasını istemiştir.

Tarih-i Feth-i Kostantîniyye’nin tek yazılış sebebi bu değildir. Bir diğer önemli sebep, yeni kurmuş olduğu modern ordunun hangi motivasyonla hareket edeceğini tayin etmektir. Sultan’ın istediği bu motivasyon, Hz. Muhammed’e tâbî olan sahabenin, fetih hadisi müjdesine nail olmak için binlerce km uzaktan İstanbul’u fethetmek için sefere çıkmasıyla aynıdır. Bu yaklaşımın sonucu olarak *Tarih-i Feth-i Kostantîniyye* adlı eser ortaya çıkmıştır.

Tarih-i Feth-i Kostantîniyye’nin kaleme alınış sebeplerinden biri de, İstanbul’daki sahabe kabirlerinin hangisinin gerçek kabir, hangisinin makam olduğunun tespit edilmesidir. Esad Efendi’nin elde ettiği sonuca göre bu mezarların gerçek veya makam olduklarına dair kesinlik arz eden bilgiye ulaşmak pek de mümkün olmamıştır.

Tarih-i Feth-i Kostantîniyye, 19. Yüzyılın “ağdalı” şeklinde tabir edilen edebî üslubunu yansıtan bir eser olup, Esad Efendi’nin kaynak taraması sonucu elde ettiği az sayıdaki kaynakla derlenmiş bir çalışmadır. Muhtemelen Sultan

II. Mahmud'un hastalığı sebebiyle hızlıca yetiştirilmeye çalışılmış olduğundan, daha geniş kapsamlı bir araştırma yapılamamıştır.

Tarih-i Feth-i Kostantîniyye'nin verilerine bakıldığı zaman Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan eserlerin kullanıldığı görülür. Yine içeriğine dair önemli olan bir diğer husus da, İstanbul tarihine dair sıhhatli olmayan bazı verilerin kullanılmasıdır. Mesela surların üzerine Bizanslıların büyük toprak yerleştirmede bunlardan biridir. Surların büyük top sarsıntısıyla zarar görmesi sözkonusu olacağından bu mümkün değildir ve muasır kaynaklar da bunu tasdik eder. Tarihî binalara dair verilerde de benzer bilgi yanlışlıkları göze çarpar. Galata Kulesi'nin inşa tarihiyle ilgili kulaktan dolma bilgilerin bu dönemde literatürde kendine yer bulabildiği görülür.

Esad Efendi'nin *Tarih-i Feth-i Kostantîniyye*'si ilginç bir şekilde bazı konularda "sessiz" kalmayı tercih etmiştir. Mesela surlara ilk tırmanan kişinin kim olduğu tartışması hususunda eski bilgilerin tekrarı veya yenilik getirecek nitelikte bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bunun sebebi de Sultan'ın "fütühatçı asker" modelinin manevi kodlarının teşkil edilme arzusu olmalıdır.

Tarih-i Feth-i Kostantîniyye'nin en çok vurguladığı hususların başında belki de fetih hadisi gelmektedir. Feth hadisi, bu çalışmada da arz ettiğimiz üzere çok erken yıllardan beri İslâm ordu ve donanmalarına hedef tayin eden bir "ülkü/idea" olmuştur. Hz. Muhammed'in vefatından kısa bir süre sonra başlayarak 1453'e kadar büyük bir cazibe haline gelen "İstanbul'un fethi rüyası", fetihten çok sonra bile ne kadar güçlü bir etkiye sahip olduğunu bu eserde kendini göstermektedir. Endülüslü Msülüman Arap İbn Cübeyr'in Fatih Sultan Mehmed'den çok daha önce XII. yüzyılda büyük bir tesir altında fetih hadisinin gerçekleşmiş olma ihtimaline matuf bir vak'adan bahsetmesi, "fetih hadisi"nin kimilerinin dediği gibi "İstanbul'un fethini kutsallaştırmış olmak" amacıyla Fatih Sultan Mehmed'den sonra ortaya çıkmış olmadığını göstermektedir.

Kaynakça

Ağır, Aygöl, *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2009.

Ahmed Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniye*, Tahir Bey Matbaası, Kostantiniye 1316.

Ak, Mahmut ve Fahamettin Başar, *İstanbul'un Fetih Günlüğü*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Algül, Hüseyin, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, c. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 123-125.

Avcı, Casim, "Arap-İslâm Kaynaklarında İstanbul", *İstanbul Üniversitesi 550. Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu(XV. Yüzyıl)*, ed. Sümer Atasoy, İstanbul 2004, s. 99-111.

Avcı, Casim, "Müslüman Arap Kaynaklarında Bizans Başşehri İstanbul (Konstantinopolis)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı 47-48 (2010-2011), s. 73-98.

Avunduk, A. Mehmet, "Rumelihisarı", *DİA*, c. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 237-240.

el-Azamî, M. Mustafa, "Buhârî", *DİA*, c. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 368-372.

Beydilli, Kemal, "Mahmud II", *DİA*, c. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 352-357.

Canard, Marius, "Tarih ve Efsaneye Göre Araplar'ın İstanbul Seferleri", çev. İsmail Hami Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1956, s. 225-231.

el-Cheikh, Nadia Maria, *Arapların Gözüyle Bizans*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.

Cici, Recep, "İmamzade Esad Efendi", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 211-212.

Demirkent, Işın, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004.

Ece, Abdurrahman, "Câbir b. Abdullah'ın Hayatı ve Hadis Rivayeti", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sayı 9 (Bahar 2017), s. 145-194.

ed-Dımaşkı, Şeyhürrebve, *Nuhbetü'd-dehr fi 'aca'ibil'l-berri ve'l-bahr*, yay. M. A. F. Mehren, Saint Petersburg 1866.

Emecen, Feridun, *Fetih ve Kıyamet 1453*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, yay. haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

Eyice, Semavi, “Anadoluhisarı”, *DİA*, c. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 147-149.

Eyice, Semavi, “Galata Kulesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 359-362.

Eyice, Semavi, “Haliç”, *DİA*, c. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 264-280.

Eyice, Semavi, “Yeraltı Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, s. 502.

Mardin, Ebül-ulâ, *Huzur Dersleri* c. 2-3, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951.

Görmez, Mehmet, “Taberânî”, *DİA*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 310-311.

İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

Janin, Raymond, *Constantinople Byzantine: Developpement urbain et repertoire topographique*, Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris 1950.

Kandemir, M. Yaşar, “Hâkim en-Nisâbüri”, *DİA*, c. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 190-193.

Kandemir, M. Yaşar, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, c. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 452-460.

Kitâb el-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâr el-Hakâik, haz. Michael Jan de Goeje ve Paul de Jong, E. J. Brill, c. 1, Leiden 1869.

Kur'an-ı Kerim

Levend, Ağâh Sırrı, *Gazavât-nâmeler*, TTK Yayınları, Ankara 1956.

Madden, Thomas Frederick, “The Fires of the Fourt Crusade in Constantinople”, *Byzantinische Zeitschrift*, sayı 84-85 (1991-1992), s. 72-93.

Nikephoros, *Short History*, çev. ve yay. Cyril Mango, Dumbarton Oaks, Washington 1990.

Ökten, Sadettin, “Dımaşkî, Şeyhürabve”, *DİA*, c. 9, İstanbul 1994, s. 273-274.

Özaydın, Abdülkerim, “İbnü'l-Esir”, *DİA*, c. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 26-27.

Özkaya, A. Sefa, “Kültür Tasnifi ve Türk askerî Kültürüne Giriş”, *Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 11-141.

Palazzo, P. Benedetto, *Larap Djami ou église Saint-Paul à Galata*, İstanbul 1946.

Pertusi, Agostino, İstanbul'un Fethi, c.1, çev. ve haz. Mahmut Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004.

“Rönesans İstanbul'da Başladı”, *NTV Tarih*, sayı 39 (Nisan 2012), s. 34-46.

Stratos, Andreas N., *Byzantium in the Seventh Century*, c. 4, çev. Harry T. Hionides, Hakkert, Amsterdam, 1975.

Sunar, Mert, “Yeniçeri Ocağı'nın Kısa Bir Tarihçesi”, *Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 583-597.

Theophanes, *The Cronicle of Theophanes*, çev. Herry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1982.

Uçar, Şahin, *Arapların Anadolu Seferleri*, Domino Yayınları, İstanbul 2007.

Wellhausen, J., “Die Kämpfe der Araber mit den Romäern in der Zeit der Umajjiden”, *Nachrichten Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen philologisch-historische Klasse*, sayı 4 (1901), s. 414-447.

Yılmaz, Hakan, “Kayıp Bir ‘Fetih-nâme’ Metnine Göre; İstanbul'un Muhâsarası ve Fethi-2: ‘Kostantîniyye Fetih-Nâmesi’”, *HAİD*, sayı 226 (Temmuz 2012), s. 44-45.

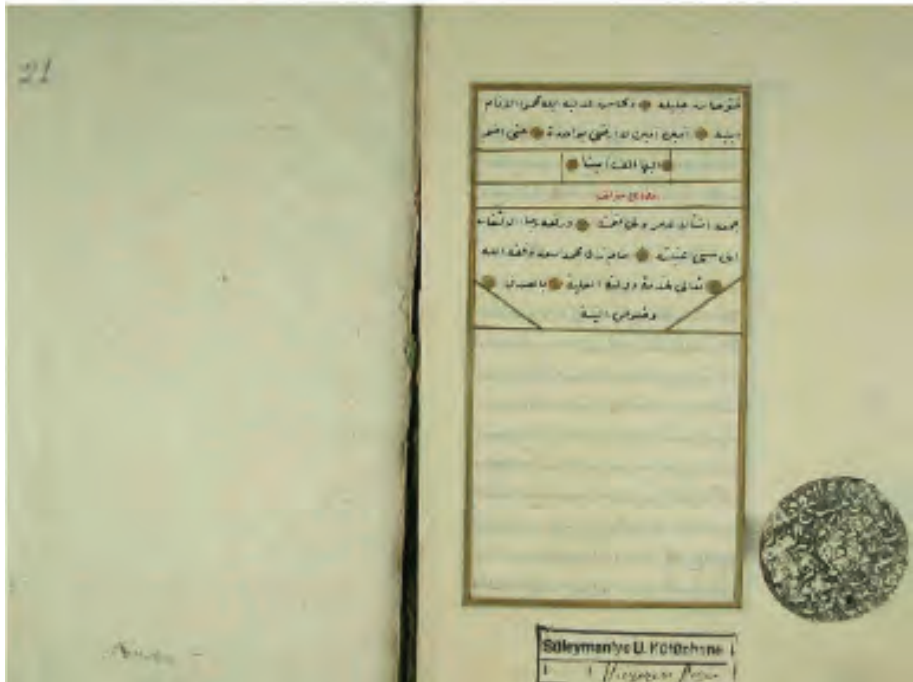
Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsiler”, *DİA*, c. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 31-48.

Yılmaz, Necdet, *Değeri ve Tesiri Açısında Fetih Hadisi ve Feth-i Kostantîniyye*, Darulhadis, İstanbul 2002.

Ek 1: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler nüshasının ilk ve son varakları

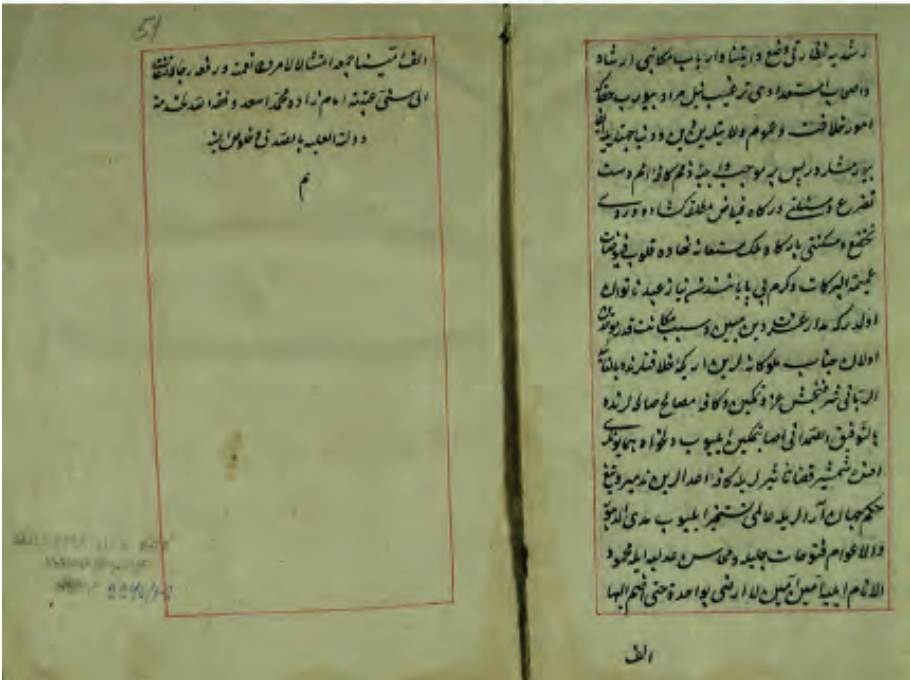
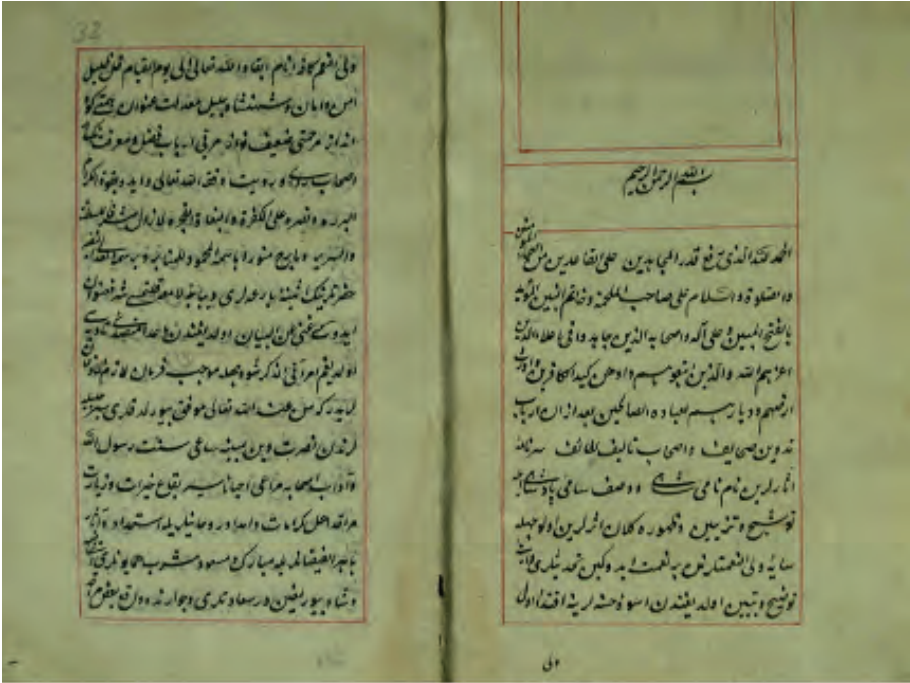

Ek 2: Süleymaniye Kütüphanesi Hüseyin Paşa nüshasının ilk ve son varakları

Süleymaniye U. Kütüphanesi
Hüseyin Paşa

Ek 3: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar nüshasının ilk ve son varakları

Türk ve Batı Sinemasında Fatih ve Osmanlı Temsilleri

Mustafa Furkan Ulusoy*

Giriş

Temsil kelimesi bizim burada kullandığımız anlamıyla sözlükte ‘bir şeyi belirgin özellikleriyle yansıtma, simgeleme’ olarak tanımlanır. Peki sinemada bu yansıtma işlemi, tanımda geçen belirgin özelliklerden hangisi kullanılacaktır? Tabii ki, toplumların zihninde yer alan imgeler, ele alınan konunun veya kişinin simgelenmesini belirleyen temel faktördür. Mesela Hollywood sinemasının Türkiye’de geçen filmlerde daima eski arabalara, siyah çarşafli kadınlara yer vermesi bir temsil biçimidir. Bu temsil biçimini belirleyen şey ise, Batı’nın Türkiye algısının belirli kalıplar içerisinde kalmasından kaynaklanır. Batı toplumu kendisine sinemada sunulan Türkiye portresiyle Türkiye hakkında bazı düşüncelere sahip olur. Ancak Türkiye hakkında bir bilgisi olmayan izleyici için sinemada gördükleri, ister istemez bir gerçeğe dönüşür. Bu, sinemanın temsil gücünü anlamak için verebileceğimiz örneklerden sadece birisidir.

Sinema, ürettiği filmlerle sadece bugünü temsil etmez; hikayesi geçmişin bazı dönemlerinde geçen filmlerle, tarihi de temsil etmeye çalışır. Geçmişte yaşamış olan kişiler, yaşanmış olan hadiseler sinemada yeniden harekete geçirilir, tekrar bir eylem içerisine sokulur. Dolayısıyla tarih sinemada yeniden canlandırılır, bugün üzerinden yeniden inşa edilir. Sinemanın bu inşa sürecinde kullanmış olduğu bazı imgeler vardır. Türkiye’de Fatih denildiği zaman, akla gelen şeyler aşağı yukarı bellidir: İstanbul’un fethi, fethi müjdeleyen bir hadis-i şerif, güçlü, adil bir hükümdar. Türkiye’de çekilen Fatih filmlerinde genel olarak bu

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

imgeler kullanılmıştır. Dolayısıyla toplumun beklentisi, filmlerin içeriğini de belirlemektedir. Ancak Batı'ya baktığımızda değişen bir temsil görülür. Batı, Doğu'yu Batı kamuoyuna tanıtmak için temsil eder. Bu temsilde öne çıkan şey ise, eskiden beri korkulan Doğu'nun daha az korkulur hale getirilmesidir.

Tarihin sinemada temsil edilmesi bazı tartışmaları da beraberinde getirir. Bu tartışmalardan birisi tarihsel filmlerin yazılı tarihle örtüşmesi meselesidir. Daniel J. Walkowiz'e göre, tarihi dramalarda kavramsal yapı korunduğu sürece detaylarda oynama yapılabilir.¹ Ancak bu oynamanın sınırı ne olmalıdır? Walkowiz'in sözünü ettiği kavramsal yapı, örf ve adetler, kılık kıyafetler, kişilerin sahip olduğu şahsi özellikler yani kısaca dönemin ruhunu yansıtan temel özelliklerdir. Sinemacı bu kavramsal yapıya dokunmadığı sürece sinemanın kurgu gücünden yararlanabilir, karakterleri dönemin kavramsal yapısı üzerinden şekillendirebilir.

Tarihçiler, sinemanın sunduğu tarihsel gerçekliğin çoğu zaman yazılı tarihle uyumadığından şikayet eder. Ancak yazılı tarih de hiçbir zaman gerçeğin ta kendisi değildir. Geçmişte yaşanan olayların elde olan belgeler eşliğinde sunulmasıdır. Sunulan bu tarihsel gerçekliğe, tarihçinin öznel yorumu ve hayat görüşüyle birlikte zamanın geçmiş algısını da dahil etmek gerekir. Walter Benjamin'in vurguladığı gibi tarih, "şimdiki zamanın oluşturduğu bir kurgulamanın nesnesidir."²

Sinemadaki tarih ve yazılı tarih arasındaki en temel fark, yazılı tarihin akademik bir çalışmanın ürünü olmasından kaynaklanır. Son dönemde akademik olmayan çalışmaların arttığını da bu noktada söylemek gerekir. Her halükârda yazılı tarihin, daha gerçekçi bir niteliğe sahip olduğu kabul gören bir anlayıştır. Ancak her ikisinin oluşturduğu gerçeklik de, içerisinde kurgu ve hayal gücü barındırır. Abdülhamit Kırmızı'nın bu konudaki yorumu oldukça özeldir: "*Demek istediğim, tarih filmi hakkında tarihçinin ileri geri konuşma hakkı varsa, sinemacı da tarihçinin yazdıklarını eleştirebilmelidir. Filmdeki hikâyeler hem tarihin hem sinemanın bir parçasıdır; her tarih kitabı da ister istemez imajinasyon ve kurgu kullanır. Tarihçinin bir filmi eleştirdiği gibi sinemacının da bir tarihçinin dilini, üslubunu, muhayyilesini, kurgu ustalığını değerlendireceği günler ne zaman gelir acaba?*"³

1 Robert Brent Toplin, "The Filmmaker as Historian", American Historical Review, AHR Forum, Vol 93, No:5, 1224.

2 Walter Benjamin, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 40. aktaran; Ayla Kanbur, "Sinemada Temsil ve Tarihimiz", *Türk Film Araştırmalarına Yeni Yönelimler 5*, yay. haz. Deniz Bayraktar (İstanbul: Bağlam Yayınları, İstanbul 2006), 50.

3 Abdülhamit Kırmızı, "Sinema-Tarih İlişkileri ve Fetih 1453", *Hayal Perdesi* 27 (Mart-Nisan 2012): 25.

Her toplumun kendine özgü tarih algısı nedeniyle Osmanlı Devleti ve Fatih Sultan Mehmed, sinemada farklı şekillerde temsil edilmiştir. Türk sinemasında Fatih, kudretli ve adaletli bir sultan olarak; Osmanlı İmparatorluğu da gittiği her yere barış, huzur ve adalet getiren bir devlet olarak sunulur. Batı sinemasına bakıldığında ortak noktalar bulunmakla birlikte çok temel farklar göze çarpar. Fatih'in ve devletin kudreti ve azameti yerindedir; ancak O, gücünü fethettiği topraklarda yaşayan insalara zulüm ederek kullanır. Batı sinemasında Fatih zorba, baskıcı ve despot bir sultan; askerleri de, kadınların ırzına tecavüz eden, çocukları öldüren, malları yağmalayan ve ele geçirdikleri bütün bölgelere kan ve vahşet getiren barbarlar olarak temsil edilir.

Sinemada Fatih ve Osmanlı'nın temsili üzerine yapılan bu iki farklı yorum, geçmişin nasıl algılandığıyla ilgilidir. Batı'nın Türk algısının olumsuz yönde olduğu ve korkunç Türk imgesi herkesin mâlumudur.⁴ Bu korkunç Türk imgesi Batı sinemasına da yansımış, Türkler tarihsel yapımlarda hiç iyi tarafı olmayan bir millet olarak sunulmuştur. Aynı algı, Türk sineması için de geçerlidir. Türk sinemasında oluşturulan tarihsel filmlerde, Türkler kusursuz; düşman konumunda olan Avrupa ise, genel itibariyle zalim, acımasız ve adaletten yoksundur. Türk sinemasının takındığı bu tavır, Türkiye'de 'Kahpe Bizans' figürünün doğmasına da sebep olmuştur.

Bu çalışmada Türk ve Batı sinemasında çekilen tarihsel filmlerde, Fatih Sultan Mehmed'in ve Fatih dönemi Osmanlı Devleti'nin nasıl temsil edildiği anlaşılmasına çalışılmıştır. Sinemadaki Fatih ve Osmanlı algısının her iki tarafta da farklı olmasının sebepleri üzerinde durulmuş, özellikle Türkiye'de çekilen filmlerin sunduğu tarihsel gerçeklikte çekildikleri dönemden izler olduğu görülmüştür. Ancak filmleri daha iyi okuyabilmek için, ilk olarak tarihin sinemada temsilinden ve tarihsel filmlerden söz etmek gerekir.

Sinemada Tarihin Temsili: Tarihsel Film

Belleğimizdeki geçmişe ait birçok görüntü, imge sinema yoluyla oluşmuştur. Roma dönemi, Fransız Devrimi, dünya savaşları veya İstanbul'un Fethi gibi tarihi hadiseler sinemada tarihsel filmler vasıtasıyla bize sunulmaktadır. İlk olarak belirtmek gerekir ki, tarihin sinemada günün gerçekleri ve tarih algısıyla birlikte sunulması, geçmişin belli bir bakış açısıyla temsil edilmesinden başka birşey değildir. Bir temsil biçimi olan sinema, geçmişte yaşamış bir kişiyi veya yaşanan bir hadiseyi, elde olan bazı belgeler eşliğinde kurguyla harmanla-

4 Batı sinemasındaki filmleri değerlendirirken korkunç Türk imgesinden detaylı olarak bahsedilecektir.

arak bir tarih yorumu ortaya koyar. Konusunu geçmişten alan sinema filmleri de, genel olarak tarihsel filmler başlığı altında değerlendirilir. Televizyonunun hayatımıza girmesiyle tarihsel hikayeler, sinemayla birlikte televizyonda da yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla tarihi referans alan dizileri, tarihsel film türü içerisinde değerlendirmek doğru olacaktır. Şimdi farklı kişilerin tarihsel film üzerine yaptığı tanımlara bir bakalım.

Tarihçi Sezai Öztaş tarihsel filmleri, “konusunu ve kişilerinin geçmiş zaman- dan alan, gerçek ve kurmaca karakterlerle dönemin olaylarını/durumlarını o günün şartları içerisinde vermeye çalışan, dönemin insanların yaşam anlayış- larıyla birlikte(konu aldığı geçmiş dönemin dilinden tutunda halkın kıyafetlerine kadar) doğru bir şekilde yansıtmaya çalışan film türü”⁵ olarak tanımlamıştır.

Sinema tarihçisi Nijat Özön tarihsel film türünü, çağ filmleri ve giysili filmler olarak ikiye ayırmaktadır. Çağ filmi, belli bir dönemi, toplumsal, siya- sal, kültürel yönleriyle canlandıran, ele alınan dönemi olduğu gibi yansıtmaya çalışan filmlerdir. Giysili filmler ise, geçmişte yaşamış bir toplumun yaşayışını, daha çok dış görünüşe, özellikle kıyafetlere önem vererek yansıtan filmlerdir.⁶

Robert Burgoyne *The Hollywood Historical Film* adlı kitabında tarihsel filmleri; Savaş filmi, epik film, biyografik film, meta tarihsel film ve güncel tarihsel film olarak beş alt kategoriye ayırarak değerlendirmiştir.⁷ Burgoyne, burada geçmiş referans alan her filmi anlattığı konuya göre sınıflandırarak tarihsel filmlerin türsel karmaşıklığını gidermeye çalışmıştır.

Robert Rosenstone’a göre tarihi bir film, geçmişe bir pencere açmaz, geç- mişi inşa eder; film, bir tarih kitabı gibi, olasılıkların belirli bir çerçevesinde ve pratik geleneğinde geçmişin kanıtlarını ele almaktadır.⁸

Yunan Yönetmen Costav Gavras’ın tarihsel filmlerin işlevi hakkındaki şu sözleri de dikkate değerdir: “Bir film tabii ki bütün tarihi anlatamaz, bir film iki saat sürer en fazla. Film bir tarih kitabı da değil, ayrıca bir üniversitesi ya da tarih okulu da değil. Ama bir İtalyan tarihçinin söylediği gibi bir film izleyiciyi elbette tarihçinin çalışma odasının içine sokabilir. O andan itibaren izleyici daha fazla öğrenmek istiyorsa araştırıp öğrenebilir.”⁹

5 Sezai Öztaş, *Tarih Öğretimi ve Filmler: Tarih Öğretiminde Film Kullanılmasının Öğrenci Üzerine Etkisi*, Ya- yımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007, 41.

6 15 Nijat Özön, *Sinema Sanatına Giriş*, (İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2008), 208.

7 Robert Burgoyne, *The Hollywood Historical Film*, (Malden: Blackwell Publishing Ltd, 2008).

8 Robert A. Rosenstone, “JFK: Historical Fact/Historical Film”, *The American Historical Review*, Vol. 97, No. 2 (April 1992): 509.

9 Oğuz Makal, *Sinemada Tarihin Görüntüsü*, (İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi, 2010), 11.

Tarihsel Filmler Nasıl Okunmalı?

Tarihi filmler söz konusu olduğunda geçmiş, bir yansımanın aksine; bir inşa, bir yeniden oluşum olarak ele alınırken, iktidar ve ideoloji kavramları da öne çıkmaktadır. Toplum belleğinde ortak bir tarih algısı meydan getirmekte etkili olan sinema, ortaya çıktığı günden itibaren iktidarın ve farklı ideolojilerin güdümü altında kalmıştır. Bu yüzden tarihsel yapımlar, günlük siyasetin bir parçası olabileceğinden diğer sinema türlerine göre daha fazla eleştiriye açık bir alandır. Marc Ferro'nun tarihsel filmlerin gündemin bir parçası olduğu gerçeğini şu sözlerle ortaya koyar:

“Bununla birlikte, bir bakıma Kovalevski ve Kljusevski'nin “Tarihleri”nin birer nesne-kitap olması gibi, ondan fazlası da değildir: yeniden canlandırdıkları geçmiş, yalnızca medyalaştırılmış bir geçmiştir, yöneticilerin istedikleri haliyle 1938'in SSCB'si, muhaliflerin gördükleri haliyle 1970'in SSCB'si. Tema seçimlerinin, dönemin beğenilerinin, yapımın getirdiği zorunlulukların, kayıt yeğliliklerinin, yaratıcının sürçmelerinin arasından... Bu filmlerin asıl tarihsel gerçeği burada konumlanır, yoksa geçmişi canlandırmalarında değil. Bu apaçıktır.”¹⁰

Geçmişi yeniden şekillendirmek gibi bir özelliğe sahip olan tarihsel filmler, doğası gereği ideolojik bir hüviyete sahiptir. Dolayısıyla her bir film, yapımcının, yönetmenin ve senaristin ideolojik duruşuna göre şekillenir. Belirli duygusal kalıpları ve yargıları taşıması olası bu üretim karşısında, filmi değerlendiren kişinin tutumu da tarafsız olmalıdır. Bu tarafsızlık, ancak filmin inceleme alanının geniş tutulmasıyla sağlanabilir.

Sinema araştırmacıları Michael Ryan ve Douglas Kellner, tarihsel filmlerde temsil edilen tarihin biçimlendirilebilir bir olgu olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹ Tarihin sinemada yeniden oluşturulmasında, farklı duygu ve düşünceye sahip sinemacılardan çıkan her bir film, geçmişi öznel bakış açılarıyla ele alacak ve ortaya farklı tarih inşaları çıkacaktır.

Tarihsel bir filme yönelik eleştiri, filmin çekildiği dönemin düşünüş ve anlayış yapısına uygun olarak ortaya konmalıdır. Filmin öyküsüne yönelik açıklama, filmin dönemselsel olarak ülkede yaşanan gelişmelerle ilişkilendirilmesi sonucu yapılmalıdır. Değerlendirme yapılırken, filmlerin çekildiği döneme ait sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapı araştırılmalıdır. Bu usul ile filmler ve döneme ait diğer gelişmeler arasında bir bağ varsa ortaya çıkarılabilir.

10 Marc Ferro, *Sinema ve Tarih*, çev. Turhan Ilgaz, Hülya Tufan, (İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995), 61.

11 Lale Kabadayı, *Film Eleştirisi: Kuramsal Çerçeve ve Sinemamızdan Örnek Çözümler*, (İstanbul: Ayrintı Yayınları, 2014), 64.

Türk Sinemasında Tarihsel Film Olgusu

Türk Sinemasında çevrilen tarihsel yapımların içeriğini, Türkiye’de tarihe olan yaklaşımlar belirlemiştir. Erken cumhuriyet döneminde tarihsel filmler, daha çok millî mücadele yıllarını ele alan konulardan oluşmuştur. Yeni kurulan cumhuriyetin, millî mücadeleyi unutturmamak ve daima hatırlatmak adına desteklediği bu yapımlar dışında, Osmanlı tarihini konu alan yapımlar az da olsa vardır. Yeni rejimin ideolojisine uygun olan bu filmler, ciddiyyetten uzak bir senaryo ile bazı devlet adamlarının yaşamlarına odaklanmış tarihsel komedilerdir.¹²

Tek Parti döneminde Türkiye’de Osmanlı tarihine dair nitelikli bir filmin yapılmasını mümkün görmek anlamsız olur. Bu yıllarda sadece Batı’da oluşturulan Osmanlı filmleri Türkiye’de gösterime girmiş, Türk medyası bu filmlerin tanıtımlarını gazetelerde olumsuz anlamda yapmıştır. *“Altı asır müddetçe vatanı bir çiftlik gibi kullanan Osmanlı Padişahlarının en zalimi en müstebidi, Kızıl Sultan Abdülhamit”*¹³ başlığıyla verilen haber dönemin Osmanlı algısını anlamak adına önemlidir. Türk medyasının filmi bu şekilde servis etmesi, Osmanlı ve monarşi rejiminin II.Abdülhamid üzerinden yerilmesi anlamına gelir. II.Abdülhamid, hem Batı’nın hem de Türkiye’nin gördüğü son gerçek hükümdar ve monarşiyi uygulamaya çalışan etkili bir monark olarak, eski rejimin eleştirilmesinde her zaman kullanılan bir figür olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan demokratikleşme sürecinde, Osmanlı Devleti’ne olan algıda yumuşama süreci başlamıştır. İlk olarak Türk Modernleşmesinde Tanzimat döneminin önemini vurgulayan çalışmalar ortaya çıkmış, sonrasında Osmanlı Tarihinin Türk tarih geleneğinin bir parçası olduğu gerçeği kabul gören bir tez halini almıştır.

Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle kültür politikalarında ciddi değişimler yaşanmıştır. DP’in kültür programının genel amacı, halkın manevî değerlerine önem vererek tek parti döneminde oluşmuş devlet ve toplum arasındaki yarığı kapatmaktır.¹⁴ Din derslerinin ilkokullarla okutulması, İmam

12 Muhsin Ertuğrul’un çektiği *Aynaroz Kadısı (1938)* ve *Bir Kavuk Devrildi (1939)*, olumsuz din adamı tiplmeleri ile Osmanlı dönemini yeren bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Tek Parti döneminde, devletin doğrudan destek vermediği bir alan olan Türk sineması, Ertuğrul’un kişisel gayretleriyle Cumhuriyet ideolojisine uygun şekilde filmler üretmiş, halkın Cumhuriyet rejimine olan bağlılığını arttırmak için çalışmıştır.

13 Giovanni Scognamiglio, *Batı Sinemasında Türkiye ve Türkler*, (İstanbul: +1 Kitapları, 2006), 37.

14 “DP’nin ilk hükümetinin programındaki eğitimle ilgili görüşlerinde bunu görmek mümkündür: Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, millî, ahlâkî sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevî kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir. Eğitim-öğretim talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde

Hatip okullarının tekrar faaliyete geçmesi, Köy Enstitülerinin işlevinin değiştirilmesi ve Halkevlerinin kapatılması, kültür politikasında devletin değişen yorumunu göstermektedir. Eğitimde İnönü döneminde etkin olan hümanist anlayıştan uzaklaşmış, tarih alanında da Osmanlı ve İslam tarihine daha fazla önem verilmiştir.

Kültür politikalarında yaşanan bu değişim, Türkiye’de yeni bir tarih algısının oluşmasına sebep olmuştur. Osmanlı tarihini ve İslam tarihini öne çıkaran bu yeni yaklaşım, daha sonra Türk-İslam Sentezi olarak adlandırılmıştır. Türk sinemasında DP döneminde, Osmanlı Tarihini konu edinen filmlerin artmasını ve Osmanlı tarihine olan yaklaşımın değişmesini de, kültür politikalarının bir sonucu olarak değişen tarih algısında aramak mümkündür.

Sinemada Fatih ve Dönemi

Türk Sinemasında Osmanlı tarihinin büyük adamları ve kudretli dönemleri üzerine filmlerin üretilmesi Demokrat Parti döneminde gerçekleşir. Bu filmler, Türklük vurgusunun sıkça yapıldığı, çok derin bir anlatıma sahip olmayan, Osmanlı tarihinin gerçek olaylarından esinlenerek oluşturulmuş yapımlardır. Fatih dönemini ele alan yapımlar da, bu yıllarda ortaya çıkmıştır. 1951 yılında gösterime giren *İstanbul’un Fethi*, Türk sinemasında fethin ve Fatih’in ilk kez temsil edildiği film olma özelliği taşımaktadır.

Osmanlı filmleri Demokrat Parti’yle birlikte ortaya çıkar ve bir daha da Türk sinemasından ayrılmaz. O tarihlerden bugüne dek Osmanlı tarihini konu edinen birçok film çevrilmeye devam etmiştir.¹⁵ Ancak bu filmlerde, dönemin gerçekleri ve tarih algısıyla birlikte bazı değişiklikler görülmektedir. İlki 1966 yılında çekilen Malkoçoğlu serisi ve 1972’de sinemaya giriş yapıp uzun bir süre ayrılmayan Kara Murat hikayeleri, Fatih dönemi hakkında bazı çıkarımlar yapmamız için önemli referanslar içermektedir. Diğer örneklerle göre çevrim zamanı çok daha yakın olan Fetih 1453 (2012) filmi de, ele alacağımız yapımlar arasındadır.

bulundurmayan, gençliğin milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılmaz.”

Selçuk Kantarcıoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 49.

15 1950’li yıllarda İstanbul’un Fethi dışında, Barbaros Hayrettin Paşa (1951), Yavuz Sultan Selim Ağlıyor (1952), Yıldırım Beyazıt ve Timurlenk (1952) gibi Osmanlı tarihinin önemli isimlerinin filmleri çekilmiştir.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında *İstanbul'un Fethi* (1951), *Mal-koçoğlu* (1966), *Kara Murat Fatih'in Fedaisi* (1972) ve *Fatih 1453* (2012) filmle-
rinde, İstanbul'un Fethi'nin nasıl işlendiği ve Fatih Sultan Mehmed'e ve döneme
yaklaşımın nasıl olduğu anlaşılmalı çalışılacaktır.

İstanbul'un Fethi (1951)

1950'li yıllarda tarihsel filmlerin artış göstermesindeki en büyük neden-
lerden birisi, dönemin tarihsel film türündeki ilk örneklerinden 1951 tarihli
Aydın Arakon'un yönettiği *İstanbul'un Fethi* filmidir. Bin kişilik bir figüran
kadrosu eşliğinde çekilen film, Türk sinemasının ilk üstün yapımlı filmleri
arasında kabul edilmiştir.¹⁶ Film henüz yapım aşamasındayken büyük ses ge-
tirerek tarihsel filmlerin ticari açıdan başarılı olacağı izlenimini doğurmuştur.
Döneme göre oldukça yüksek bir maliyete sahip olan film, toplum tarafın-
dan büyük rağbet görmüştür. Bunun sonucu olarak da yapım şirketleri tarih-
sel film çevirmenin büyük kazanç getireceğini düşünerek birçok tarihi film
oluşturmuş, Türk sinemasında tarihsel filmler döneminin başlamasına sebep
olmuşlardır. Bu nedenle *İstanbul'un Fethi*, bir milat niteliğindedir.

Küçük bir aşk hikayesi ekseninde, merkezine büyük fethi olarak kurgulan-
mış olan İstanbul'un Fethi, bu büyük hadiseyi tarihsel metinlere uygun şekilde
aktarmak niyetindedir. Jenerikte yer alan şu metin, filmin bu doğrultuda ha-
zırlanmış olduğunu ortaya koymaktadır:

"Bu filmde; mevzunun gerçeğe uygun olabilmesi için Harp sahnelerini
hayatlarını tehlikeye atarak meydana getiren Şanlı Ordumuzun Değerli Ko-
mutan ve Erlerimizle, büyük yardımlarını esirgemeyen ilim adamlarımız ve
idarecilerimize teşekkürü borç biliriz."¹⁷

Bu metinden filmin çevrilmesi sırasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nden ve
o dönem iktidarda bulunan Demokrat Parti yöneticilerinden yardım alındığı
anlaşılmaktadır. Zaten Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle tarih algısının
değişmesi ve Osmanlı tarihine yaklaşımın önceki döneme göre yumuşaması,
bu filmin ve devamında gelecek olan Osmanlı filmlerinin çevrilmesine olanak
sağlamıştır.

İstanbul'un Fethi, her ne kadar tarihsel gerçeklere uygun çevrildiği iddi-
asında olsa da, filmde tarihsel kaynaklarla uyuşmayan durumlar mevcuttur.
Filmde, Sultan Mehmed'in Veziriâzâm'ı Çandarlı Halil Paşa, bir hain olarak

16 Ahmet Aydın, "Tarihi Filmlerin Yeşilçam'ı Fethetmesi Dönemi: İstanbul'un Fethi (1951)". *Film Arası* 22 (2012): 19.

17 Aydın Arakon, *İstanbul'un Fethi*, Atlas Film, 1951.

yansıtılmıştır. Bizans'la arasında anlaşma vardır ve seferle ilgili gelişmeleri bir casus vasıtasıyla İmparator'a iletir. Tarihi metinlere göre Çandarlı, başından beri İstanbul üzerine yapılacak bir sefere karşı çıkmıştır. Ancak bu muhalifliğin sebebi hainliğinden değil, Batı dünyasının Osmanlı'ya karşı bir ittifak yapma olasılığından gelmektedir.¹⁸

Sultan Mehmed'in Bizans'ı almaktaki kararlı duruşunu film boyunca görmek mümkündür. Seferin sonlandırılması için kendisine gönderilen Bizans Elçisi'ne verdiği tarihsel kaynaklarda da geçen meşhur cevabı, Mehmed'in fetih gerçekleştirme arzusunu ve isteğini göstermektedir: “*Ya Bizans beni alır, ya ben Bizans'ı.*”

Film boyunca fethetme karşı muhalifliğinden ödün vermeyen Çandarlı, sefer sırasında Sultan Mehmed'e; “*Siz Devletlim, bizim tabiatla savaşmamızı istiyorsunuz. Güçlükler yenilebilir, ancak tabiat yenilemez*” demesi üzerine Mehmed, Türklerin büyük bir güce sahip olduğuna vurgu yaparak şu cevabı verir: “*Dikkat et Lala biz Türkünüz. Gerekirse imkânsızlıklarla da savaşmamızı biliriz.*” Sultan Mehmed bu sözleri, sanki Çandarlı'ya karşı değil de, kendisini izleyen sinemadaki seyircilere hitaben söylemektedir. Zira Sultan Mehmed'in milliyetçiliğinin esamesinin okunmadığı yıllarda, Türklük vurgusu yapacak konuşmalar yapması pek mümkün gözükmemektedir.

70'li yıllarda çekilmiş *Kara Murat Fatih'in Fedaisi*(1972) ve yakın zamanda izleme imkanı bulduğumuz *Fatih 1453* (2012) filmlerinin aksine, filmde fethin dini söylemlerine değinilmemiştir. Geleneksel tarih anlayışında fethin manevi fatihi olarak kabul edilen Akşemsettin'e filmde yer verilmemiş, Hz.Peygamber'in İstanbul'un fethini müjdelediği hadis, Sultan Mehmed'in fethin gerçekleştirme isteğinin sebeplerinden birisi olarak yer almamıştır. Bu durum, tek parti rejiminden yeni çıkılan bir dönemde, Türk sinemasında dini söylemlerin henüz gelişmediğinin bir göstergesidir.

İstanbul'un Fethi, Türk Sinemasında Osmanlı dönemini konu alan ilk yapımlardan birisidir. Çekildiği dönemin kısıtlı olanaklarına rağmen büyük fetih hadisesini filme almaya cesaret etmek bile Türk sineması için büyük bir teşebbüsdür. Bu nedenle dönemine göre değerlendirilmesi gereken emek harcanmış bir projedir. Karadan yürütülen gemiler, Bizans surlarını döven toplar, bu emeğin sadece birkaçını göstermektedir. Bu film, Türkiye'de Osmanlı Devleti'ne olan bakışın değiştiğini göstermesi ve Fatih Sultan Mehmed'i büyük Türk Hükümdarı olarak sunan ilk film olması sebebiyle de sinemamızda özel bir yere sahiptir.

18 Feridun Emecen, “*İstanbul'un Fethi*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:23(2001): 213.

Malkoçoğlu (1966)

Akıncılar sürekli ordu birliklerine mensup olmayan, çoğu zaman yaz aylarında düşman topraklarına akınlar yapan, geçimini de bu akınlardan elde ettiği ganimetlerle sağlayan hafif süvari birlikleridir.¹⁹ Temeli Osman Bey'e kadar gittiği düşünülen Akıncılar, ilk olarak Evrenos Bey döneminde bir ocak haline gelmiş, ancak Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasıyla sadece sınır boylarında görev yapmaya başlamışlardır.

Osmanlı kuruluş döneminde büyük hizmetleri olan akıncı ailelerinden birisi de Malkoçoğullarıdır. Bilinen ilk Malkoçoğlu ailesi üyesi, Yıldırım Bayezid döneminde Sivas kale muhafızı olan Malkoç Mustafa Bey'dir. Mustafa Bey'in oğulları Bâli Bey ve Yahya Paşa da, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde Osmanlı Devleti'ne hizmet eden önemli akıncılardandır.²⁰

Türk Sinemasında 60'lı yıllara damgasını vuran Malkoçoğlu serisi bir çizgi romandan uyarlamadır. Çizgi roman serisi, Osmanlı Devleti'nin önden gelen akıncı ailelerinden birisi olan Malkoçoğullarından ilham alınarak oluşturulmuştur. Filmlerde yer alan birçok karakter yazılı tarihle örtüştüğü gibi kurgusal karakterlere de çokça yer verilmiştir. Toplamda altı Malkoçoğlu filmi çevrilmiştir. Bu çalışmada, diğer filmlerin çekilmesine de olanak sağlayan serinin ilk filmi *Malkoçoğlu (1966)* değerlendirilecektir.

Film, Sırp Kralı Brankoviç'in ölümüyle başlar. Kralın tahta sahip olmak isteyen iki oğlu vardır. Büyük Prens Greguvar, tahtın varisi konumundadır ve Türklere olan verginin ödenmeye devam edilmesini gerektiğini belirterek Sultan Mehmed'e tâbi bir kral olacağını bildirmektedir. Ölen kralın diğer oğlu Lazar ise, Türklere boyun eğmenin yanlış bir karar olduğunu Macarları da arkalarına alarak Türklerden kurtulabileceklerini düşünmektedir. Lazar, Kral'ın merasimi sırasında sarayı ve askerleri arkasına alarak ülkede tam yetki elde eder. Bunu haber alan Prens Greguvar, yanına annesi Kraliçe İren'i ve kız kardeşi Prenses İlon'a'yı da alarak ülkeden kaçmak zorunda kalır.

Sırbistan'da yaşanan gelişmeleri haber alan Sultan Mehmed, Bali Bey'in oğlu Malkoçoğlu Ali'ye bir ferman göndererek Sırbistan'a gitmesini ve Lazar'ın başını kendisine getirmesini emreder. Bu fermanı haberdar olan Sadrazam Mehmed Paşa, durumu Sırbistan'a bildirerek önlem alınması gerektiğini iletir. Kendisi içerden önemli bilgileri düşmanlara ileten bir haindir. Mehmed Paşa

19 Abdülkadir Özcan, "Akıncı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/akinci> (10.03.2019).

20 Fahamettin Başar, "Malkoçoğulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/malkocogullari> (10.03.2019).

dışında Osmanlı bünyesinde kendisine çalışan birisi daha vardır: Malkoçoğlu'nun yükselmesinden rahatsızlık duyan Sivricehisar Kalesi Komutanı İshak Paşa. Mehmed Paşa'nın talimatıyla İshak Paşa, Sırplarla iş birliği yaparak Malkoçoğlu'nu tuzağa çekmeye çalışır. Sultan Mehmed'e de, O'nun bir prenses için devlete ihanet ettiğini bildirir. Ancak Malkoçoğlu, tüm badireleri atlatarak Prens Lazar'ın başını Sultan Mehmed'e getirince, ihanet haberinin doğru olmadığı anlaşılır. Malkoçoğlu, Sultan Mehmed'in buyruğunu yerine getirmenin ve devletine hizmet etmenin mutluluğu içerisindeydi.

Malkoçoğlu filminde, düşman konumunda olan Sırp Krallığı'nda iki farklı algı bulunmaktadır. Prens Lazar, Batı dünyasının Türk ve Osmanlı algısına sahip gözükürken (*"Bizans'ı yok eden Türk Sultanının gayesi, Avrupa'yı da istila edip ihtişamlı eski Roma İmparatorluğu'nun temelleri üzerinde at oynatıp, ezan okutup, haracını almaktır."*), Prens Greguvar, Türk tarih yazımının da sıkça vurguladığı adalet ve huzur kavramlarını tekrarlamaktadır: *"Türk Sultanı Bizans'ı alarak Doğu Roma İmparatorluğu'nu çökertti. Babam bükemediğin bileği öp derdi... Türkler gittikleri yere adalet ve barış getirdiler. Şu günlerden ise Avrupa'da yokluğu duyulan iki şey budur."* Filmde, Türk dostu olan Prens Greguvar, Sırpların 'iyi' tarafını; Macarlarla birleşip Türklerden kurtumak isteyen Lazar ise, 'kötü' tarafını temsil etmektedir.

Sultan Mehmed'in Sadrazamı Mehmed Paşa da, saray içerisindeki hainlerin en büyüğü konumundadır. Buradaki Mehmed Paşa'nın, Fatih'in 1466-1469 yılları arasında Sadrazamlık yapmış olan Rum Mehmed Paşadan başka birisi olma ihtimali yoktur. Ancak Rum Mehmed Paşa'nın sadrazam olarak görev yaptığı yıllar, Kral III. Brankoviç'in öldüğü ve oğullarının taht için mücadele ettiği zaman dilimine denk gelmemektedir.

Mehmed Paşa'nın devlete ihaneti ise, O'nun devşirme bir paşa olduğu gerçeğiyle açıklanabilir. 60'lı yıllar, *"Türkün Türkten başka dostu yoktur."* ilkesinin kabul gördüğü ve sinemada Türklerin cesaretinin, kuvvetinin ve adaletinin ön plana çıkarıldığı bir dönemdir. İşte Mehmed Paşa da, filmde bu algıya kurban gitmektedir. Paşa'nın işbirlikçisine söylediği şu cümleler O'nun hainliğinin Rum kökeninden geldiğini açıkça göstermektedir: *"Bizde sözümüzde durup Türklerin Avrupa'ya sızmasını geciktireceğiz. İşte o zaman ecdadımın Haçlı orduları yeniden kurulacak."*

Filmde düşman saflarında bile Fatih, güçlü, kudretli ve yenilmez bir şahsiyet olarak algılanmaktadır. Fatih'in Sırplar üzerindeki hakimiyetine karşı olan Beluşî'nin Sultan Mehmed ve Malkoçoğlu hakkında söylediği sözler, düşmanların kafasındaki Fatih için, yorum getirmemizi sağlamaktadır: *"Emri veren*

*kudretli bir hükümdar, emri uygulayacak olan Malkoçoğlu... Avrupa'yı titreten bir akıncı... Onlar fırtına, onlar kasırga..."*²¹

"Tanrı Türkü ilbay yarattı. Öteki ulusları yönetip onlara adalet götürün, haklıyı ve zayıfı sevin, haksızı ve kuvvetliyi ezin diye buyurdu. Dünya senin yurdun, cenk bayramın, şehitlik son rütben dedi. Asya senin, Avrupa da senin dedi. Ve Tanrı Türkü üstün kıldı."

Yukarıda yazan filmin final repliği, içerisinde Türkiye'de 60'lı yıllarda Osmanlı Devleti ve Fatih'e bakışı gösteren değerli cümleler barındırmaktadır. Burada kastedilen Türk, Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Devleti'dir. Ayrıca Türklerin diğer devletlerden üstün olduğu görüşü, yönetici vasfı ve her daim adaletin tecellisi için gayret göstermesi, filmin vermeye çalıştığı mesajların başında gelmektedir. Film boyunca Osmanlı Devleti ifadesi neredeyse hiç yoktur. Osmanlı için, Türk Devleti tabiri kullanılmaktadır. Bu durum, milliyetçiliğin ön plana çıkarıldığı bir dönemin sinemaya tecelli etmiş halidir. 1950'li yıllarda birlikte başlayan Osmanlı filmleri, 60'lı yıllarda da daha çok Türk kimliği üzerinden gitmiş, 70'li yıllarla beraber etkisini arttıran Türk-İslam Sentezi fikriyle de Osmanlı filmlerinde Türk ibaresinin yanında İslami öğeler de yerini almaya başlamıştır. *Kara Murat Fatih'in Fedaisi* filminden bahsederken bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

Kara Murat Fatih'in Fedaisi (1972)

Türkiye'de 60'lı yılların ikinci yarısıyla başlayan kahramanlık temalı tarihsel filmler, 70'li yıllarda da artarak sinemanın malzemesi olmaya devam etmiştir. Bu yıllara Malkoçoğlu filmlerinin yanında yine çizgi roman serisinden ilham alınarak oluşturulan Kara Murat filmleri damga vurmuştur. 1972 yılında çevrilen *Kara Murat Fatih'in Fedaisi* ile başlayan bu seri, 1977'de çevrilen *Kara Murat Denizler Hakimi*'yle sona ermektedir. Şüphesiz ilk filmin ticari olarak iyi iş yapması, diğer filmlerinin çevrilmesinin en büyük sebebidir. Bu sebeple bu çalışmada değerlendirilmek üzere serinin ilk filmi seçilmiştir.

Fatih'in Fedaisi'nde, Kazıklı Voyvoda olarak bilinen Vlad Tepeş'un Osmanlı Devleti'yle yaşadığı sorunlar anlatılmaktadır. Osmanlı Devleti'ne ödemekle yükümlü olduğu vergiyi ödemeyen Vlad, Hristiyanlığı seçmeyen Türk müslü-

21 "Malkoçoğlu ve Kara Murat filmleriyle "Avrupa karşısında yetersizlik, Rumlar ve Yunanlarla olan Kıbrıs Sorunu, ABD ambargosu gibi endişeleri sembolize eden bir baba figürü üretilir: 'Kahep Bizans' ve kastre edici bu canavar babaya karşı onu kastre edebilecek güçte bir kahraman üretilir." (Yıldırım, 2011, 69)."

manları çeşitli şekillerde acımasızca öldürmektedir. Durumdan haberdar olan Sultan Mehmed, Vlad'a elçi göndererek vergisini ödemesini ve yaptığı zalimliklerden vazgeçmesini bildirir. Vlad, gönderilen elçileri öldürtür. Elçiler arasında Kara Murat'ın ağabeyi de vardır. Murat, elçilerin başına gelenleri Sultan Mehmed'e anlatır. Eflak'a ordusunu gönderen Mehmed, Radul'un Eflak Kralı olmasını sağlar. Vlad ise, Macarlara sığınmıştır. Kara Murat, bir gün Vlad'dan alacağı intikam duygusuyla büyümektedir. Radul öldükten sonra Vlad tekrar Eflak'a hakim olur. Türklere olan vergiyi yine ödememeye başlar. Macarlarla da çeşitli anlaşmalar yapmaktadır. Fatih, Eflak'taki gelişmeleri öğrenmek için Kara Murat'ı bölgeye gönderir. Murat, başından geçen bir dizi maceradan sonra Vlad'ı ortadan kaldırmış, intikamını almıştır.

Filmin ilk 5-6 dakikası adeta belgesel bir film niteliğindedir. Fatih'in İstanbul fethetmesi ve diğer fetihleri, bir dış ses tarafından anlatılmaktadır. Filmin Fatih'e ve fetih hadisesine olan algısı, daha filmin başında kendisini gösterir. Sözlerine Hz. Peygamber'in İstanbul'un fethi üzerine rivayet edilen hadisini söyleyerek başlayan dış ses, Fatih güzellemesi yaparak devam eder: *"Rüzgara zincir vurulmaz. Fatih Sultan Mehmed Han, bir fırtına, bir bora, bir kasırgaydı. Ufuklardan ufuklara esiyor, zaferlerden zaferlere koşuyordu. Yüce başbuğ, Türk ordularının başında yürürken, sular ona yol veriyor, ovalar önünde siliniyor, dağlar eğilip atının nallarını öpüyordu."* Bu cümlelerden anlaşılacağı gibi Fatih, insanüstü bir kişilik olarak anlatılmakta; O'nun icraatları, efsane ve mitos şeklinde sunulmaktadır.

Film, ilk dakikalarda bir tarih dersi gibidir. Burada Fatih'in devleti için yaptığı fetihlerden bahsedilir. Bu şekilde seyirciye O'nun fetihleri, bilmeyenler için öğretilmekte, bilenler için ise, hatırlatılmaktadır: *"Bizans İmparatorluğu'ndan sonra, Henez Ceneviz Dukalığı, Sırbistan Krallığı, Atina, İtalyan Dukalığı, Mora Despotluğu, Trabzon Rum İmparatorluğu, Çandaroğulları Beyliği..."* şeklinde Fatih'in Osmanlı Devleti'ne kattığı bütün topraklar veya devletler tek tek sayılmaktadır.

Bu film, daha önce bir Osmanlı filminde görmediğimiz kadar, İslami öğeler barındırmaktadır. Fetih hadisesi, tamamıyla Hz. Peygamber'in müjdesine bağlanmış, fethin gerçekleşmesinde din faktörü üstünde durularak zikredilmiştir. Bununla birlikte Türk vurgusu da filmin birçok yerinde karşımıza çıkmaktadır: *"Fatih'in kudreti karşısında devletler çöküyor, imparatorluklar dağılıp parçalanıyordu. Bütün dünya Türk kılıcına boyun eğiyordu."*

70'li yıllara damgasını vuran Kara Murat filmlerinin genel özelliği, topluma milliyetçi duyguları, İslami motiflerle birlikte aşılmasıdır. Türklük ve

müslümanlığı ayrılmaz bir bütün olarak sunan bu filmlerde, gayrimüslim olan iyi bir karakter filmin sonunda muhakkak kelime-i şahadeti getirerek İslamiyeti seçer.²² Aslında İslam dini, bu filmlerde oldukça yüzeysel şekilde işlenmiştir. Kelime-i şahadet getiren kişinin müslüman olmasıyla beraber belli bir zaman geçmeden ve İslamiyet'in diğer kaidelerini öğrenmeden, diğer müslüman karakterler gibi davranması bu durumun en göze çarpan tarafıdır. Türklerin adaleti, mertliği ve savaşçılığı da, önceki örneklerde olduğu gibi, filmlerde sıkça karşılaştığımız Türk portrelerindedir. Osmanlı Devleti ise, yine bu dönemde Türk devleti olarak ifade edilmektedir.

Fetih 1453 (2012)

Fetih 1453, yakın dönemde çekilmiş bir fetih uyarlaması olduğundan hafızamızda diğer örneklerle göre daha kalıcı bir şekilde durmaktadır. Fetih hadisesini merkezine alan bir filmin çevrileceği haberinden vizyona girene dek konuşulan bu proje, toplumun beğenisine sunulduktan sonra da oldukça uzun bir süre gündemde kalmıştır.

2000'li yıllarla birlikte Osmanlı tarihine olan ilginin yükselmesiyle Osmanlı dönemini ele alan filmler veya diziler görsel medyanın konusu olmaya başlamıştır. Böyle bir ortamda Türk ve Osmanlı tarihinin en önemli olaylarından birisi olarak kabul edilen İstanbul'un fethi de, sinemanın malzemesi olmaktan kurtulamamıştır. Burada kullandığım 'kurtulamama' ifadesi, fetih hadisesinin veya Fatih'in sinemada temsil etmenin, olaylar veya kişiler üzerinde birçok tartışmayı da beraberinde getirdiğinden kaynaklanmaktadır.

Bu filmi diğerlerinden ayırır en temel özelliği, filmin ana karakteri konumuna tam anlamıyla Fatih'in yerleştirilmesidir. Film, bu anlamda Sultan Mehmed'i anlama ve O'nun yaşadığı hâletiruhiyeyi izleyiciye aktarma arzusu içerisindedir.

Geleneksel anlatıyla örtüşen Sultan Mehmed portresi filmde kendini göstermektedir. Ancak burada, Fatih'in insani özelliklerine vurgu yapılarak bu klişeler tekrarlanmıştır. Mehmed, fetihle ilgili rüyalar görmekte, gördüğü rüyalar, aniden kabusa dönüşebilmektedir. Mehmed, "Ya ben Konstantinopolis'i alacağım, ya Konstantinopolis beni." sözünü de, bir kabustan uyandıktan sonra söyler. Fetihle yatıp fetihle kalkan bir Sultan'ın, yaşamış olduğu psikolojik derinlik bu sahnelerle verilmek istenmiştir.

22 *Kara Murat Kara Şövalye'ye Karşı* filmde, Kara Murat'ın ikiz kardeşi Bizanslılar tarafından kaçırılmış ve bir Hristiyan olarak yetiştirilmiştir. Filmin sonunda Türk olduğunu anlayınca ölmeden önce kelime-i şahadet getirerek müslüman olur.

Fatih'in insani özelliklerinin yanında bazı sahnelerde O'nun normal bir kişiden üstün olduğunu anlatma ihtiyacı da duyulmuştur. Mehmed'in doğduğu sene yaşanan hadiseler, fethi O'nun gerçekleştireceğinin bir göstergesi olarak sunulmaktadır: "*Mehmed'in doğduğu sene mucizelerle dolu pek çok şey olmuştu. Atlar çok sayıda ikiz doğurmuş, toprak bereketinden dört kez ürün vermiş, ağaçlar meyvelerinden yerlere kadar eğilmişti.*" Bu anlatı, Hz. Peygamber'in doğduğu sene yaşanan olayları hatırlatır ve Mehmed'e insan üstü bir vasıf kazandırmaktadır. Bu noktada film, Sultan Mehmed'i hem normal hem de üstün bir kişi olarak sunarken, büyük bir çelişkiye düşer.

Hz. Peygamber'in İstanbul'un fethiyle ilgili rivayet edilen hadisinde bahsedilen kişinin Sultan Mehmed olduğu ilk sahnede belirtilmiş; birçok sahnede de hâdis-i şerif, fethin referansı olarak sunulmuştur. Hâdis-i şerifin veya genel anlamda İslam'ın filmde çokca yer almasının iki sebebi olabilir. Bu nedenlerden birincisi, 'İstanbul'u fethetmenin arzu edilmesinde, dinin rolü yüksektir' görüşünün altını çizmektir. İkincisi ise, toplum faktörüdür. Toplum içerisinde fetih denildiği zaman akla hemen Hz. Peygamber'in hâdis-i şerifi gelmektedir. Yani hadisin filmde sıkça tekrarlanması, izleyiciyi manevi anlamda tatmin etme veya bu konuda gelebilecek eleştiriler oluşmasına izin vermeme isteğinden kaynaklanmış olabilir.

Din faktöründen bahsederken Akşemseddin için de, ayrı bir parantez açmak gerekir. Mehmed'in fetih için umutsuzluğa düştüğü bir anda Akşemseddin'in devreye girmesi, geleneksel anlatıyla uyusmaktadır.²³ Filmde bu olay, Akşemseddin'in karargaha gelmesi ve umutsuzluk içerisindeki Mehmed'le konuşup O'nu cesaretlendirmesi şeklinde anlatılmaktadır. Bu noktada, Fatih'in umuduğu kaybettiği ve düşüncelere daldığı anlarda, Fatih'i canlandıran Devrim Akın'ın iyi bir performans sergilediğini de belirtmek gerekir.

Fetih 1453'de, İstanbul'un fethi dünyanın gündeminde olan bir olaydır. Bizans'ın yanında Vatikan ve Cenova Dükalığı'nda Mehmed ve fetih hakkında toplantılar yapılmaktadır. Sultan Mehmed'in fetih üzerine çok düşündüğü ve birçok hesap yaptığı da açıktır. Avrupadan kendi problemlerinden dolayı yardım gelemeyeceğini düşünen Mehmed, kendisine sorun çıkarabilecek devletlerle de barış anlaşmaları imzalamıştır. Bununla beraber, Bizans'ın içinde de çatışma söz konusudur. İmparator Konstantin, Vatikan'dan destek görmek

23 Sultan Mehmed'in umutsuzluğa düştüğü bir anda Akşemseddin, Sultan'a bir mektup yazmış, O'na cesaret vererek ümitsizlikten çıkmasına yardımcı olmuştur. Geniş bilgi için bakınız;

Mehmed Yavuz, *İstanbul'un Fethi ve Akşemseddin*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:26 (Ocak 2017): 185-200.

adına kiliselerin birleşmesi kararını onaylamış, bu karar Ortodoks halkı için bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Grandük Notaras'ın bu konuda söylediği meşhur söz filmde kullanılmıştır: “*Şehrimizde Latin külahı görmektense, Türk sarığı görmeyi tercih ederim.*”

Filmin yanlışa düştüğü noktalardan birisi Bizans için ‘Kahpe Bizans’ söylemini tekrarlamasıdır. Bizans İmparatorluğu ve yöneticileri, ciddiyetten uzak, alaycı ve lakayt bir şekilde sunulmaktadır. Yok olmanın eşiğinde olan bir devleti yönetenlerin, karşı karşıya kaldıkları durumdan ötürü rahat ve sakin olmalarını beklemek anlamsızdır. Fethi Bizans'ın gözünden bakmamak ve onların psikolojisini anlamaya çalışmamak, Türkiye’de oluşturulan tarihsel filmlerin en büyük eksikliğidir. Dolayısıyla Türkiye’nin tarihsel filmlerinde, hamaset hala ön plandadır.

Film, oldukça epik bir sahneyle son bulmaktadır. Konstantinopolis’e atı üzerinde giren Sultan Mehmed, soluğu Ayasofya Kilisesi’nde alır. Bizans halkı Ayasofya’da korku ve endişe içerisinde beklemektedir. Mehmed’in orada söylediği sözler, halka umut verir: “*Bundan böyle canımız bir, malımız bir, kaderimiz birdir.*” Sahne son derece etkileyici ve umut vericidir. Böyle bir gerçekliğin sinemada sunulması kabul edilebilir mi bilinmez ama bu, oldukça iyimser bir final sahnesidir. Fetih’ten sonra Fatih’in hiç istememesine rağmen, şehri yağmalama faaliyeti gerçekleşmiş ve üçüncü günün sonunda sona ermiştir. Ancak Fatih’in “*inancınızı dilediğiniz gibi yaşamakta serbestsiniz.*” sözü bir hakikate dayanır. Bilindiği gibi Ortodoks Kilesesi, Fatih’e bağlılığın altında özgürce faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁴

Fatih 1453’ün, tüm eksikliğine, tek taraflı anlatımına ve yetersiz savaş sahnelerine rağmen özellikle Fatih üzerine daha fazla eğilmesiyle iyi bir film olduğu söylenebilir. Sonuçta bir film, 150 dakika gibi sınırlı bir süre içerisinde herkesi memnun ederek, her noktaya temas ederek bir anlatı gerçekleştirmez. Bu sebeple tarihin büyük olaylarını anlatan filmleri değerlendirirken, gerçekçi ve yapıcı yorumlar yapmak gerekir. Fetih 1453, tarihsel filmler için atılan adımlardan sadece birisidir. Filmi, sinema ve tarihin bir araya geleceği yeni projelere iyi veya kötü anlamda örnek olması ve ‘daha iyi’ işlerin üretimine sebep olması için bana kalırsa yeni bir başlangıç olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

24 Halil İnalçık, “*Mehmed II*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-ii> (10.03.2019).

Batı'da Türk ve Osmanlı Algısı

Batı sinemasında Türklere ve Osmanlı Devleti'ne olan bakışın, Batı dünyasının geçmişten günümüze kadar gelen Türk algısıyla paralel olduğu görülmektedir. Avrupa, II.Viyana Kuşatması'na kadar Osmanlı Devleti'nin yayılmacı politikalarıyla baş etmek zorunda kalmış, bu durum yüzyıllar boyunca Batı'ya doğru ilerleyen Osmanlı'ya karşı olumsuz bir algı oluşmasına neden olmuştur.

Fatih'in Otranto Seferi'yle İtalya'ya kadar uzayan bu yayılma, Batı toplumunda korkunç Türk imgesinin oluşup kemikleşmesinde büyük rol oynamıştır. Türk İmgesi, çeşitli değişikliklere uğrayarak, hikayelere, masallara konu olmuş, 15. ve 16. yüzyılda Avrupa'da Giovanni Ricci'nin Türk Saplantısı olarak ifade ettiği bir çeşit hastalık zuhur etmiştir.

Özlem Kumrular, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında sahip olduğu en büyük gücün, askeri üstünlüğün aksine, Avrupa toplumunda yer alan bu korkunç Türk imgesinde olduğunu belirtir. Bir İspanyol kroniğinden verdiği örnekle de düşüncesini desteklemektedir: “*Yüce Tanrımızın yüceltildiği onca tapınak vahşice saldırıya uğradı, bu korkunç ve iğrenç insanlar tarafından onca bakire kirletildi, evli ve dul kadınlar zorlandı, onca asilin, onca delikanlının ve ihtiyarın kafası uçuruldu ve bir o kadan da sefil esaret hayatına sürüklendi. Bu Hristiyan halkına onca zulüm ve eziyet ettiler.*”²⁵

Fatih'in icraatları ve hedefleri göz önüne alındığında, Avrupa'da O'na karşı olan algının olumsuz olması anlaşılabilir bir olgudur. Osmanlı Devleti'ne imparatorluk karakteri kazandıran bir hükümdar olarak Fatih, sürekli Batı'ya doğru devletini genişletmiş, Avrupa'nın korkulu rüyası haline gelmiştir. Dolayısıyla Fatih Batı için, tam anlamıyla bir düşman konumundadır.

Batı Sinemasından Fatih ve Osmanlı Yansımaları

Fatih ve döneminin Batı sinemasında temsilini korkunç Türk imgesi belirlemektedir. Yukarı bahsettiğimiz İspanyol kroniğinde yer alan tabirler, filmlere de benzer şekilde yansımıştır: “*Osmanlılar, Türk ordusu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun durum ve siyaseti ile, istilacı ve yenilmesi gereken bir özgürlük düşmanıdır. Genelde insan öldüren, köy basan, çocuk ve kadınları kaçıran, tecavüzcü, kıyıcı, talancı ve acımasız düşman Türk imgelerinin ürettiği olumsuz Türk imajı belirgindir.*”²⁶

25 Özlem Kumrular, *Dünyada Türk İmgesi*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 8.

26 Fatoş Adiloğlu, “20.Yüzyıl Sinemasında Türk İmajı”, (ed. Özlem Kumrular), *Dünyada Türk İmgesi*, 209.

Batı sinemasında Fatih ve fethedilecek ilk film çok erken tarihlerde karşımıza çıkar. 1913 yılında Fransız yönetmen Louis Feuillade *Bizans'ın Izdırabı* isimli bir fetih filmi çeker. Film, sessiz sinema döneminin bir ürünüdür. Filmde çok ilginç ibadet sahneleri vardır. Bu sahnelerde Fatih tebaasıyla birlikte namaz kılmaktadır. Ancak sahneler, bildiğimizden çok uzakta bir ibadet temsiliyle put tapınmasını andırır. Şehre giren Osmanlı askerleri ise kadınlara saldırır, bir kısmını da esir olarak kaçıtır. Son sahnede ise, Fatih'in emriyle Konstantin'in cesedi bulunur ve kafası koparılarak Sultan'ın huzuruna getirilir. Cevdet Reşit, 1921 tarihli *Yarın* dergisindeki yazısında Balkan Harbi'nin ardından Avrupa'da gösterime giren ve 300 bin franka mâlolan "L'agonie de Byzance"nin (1913) Türk tarihini lekelemek ve Türkleri gülünç düşürmek için yapılmış bir propaganda çalışması olduğunu söylemektedir.²⁷

Bizans'ın Izdırabı dışında 20.yüzyıl boyunca Batıda Fatih dönemine dair çok film göremiyoruz. Batı Sineması 20.yüzyıl'ın başından itibaren daha çok Osmanlı son dönemiyle ilgilenmiştir. Figür olarak da daha çok II. Abdülhamid kullanılır. Abdülhamid, adeta Osmanlı eleştirisinde kullanılan bir favori konumundadır. II. Abdülhamid'in baskıcı ve korku estiren bir Despot Sultan portresi birçok filmde görülür. Fransa'da 1928'de çekilen *İkiz Jalma* (Jaima Le Double), 1935 yapımı *Kızıl Sultan* (*Le Sultan Ruoge*) ve İngiliz-Alman ortak yapımı *Lanetli Abdul* (*Abdul the Damned*), buna örnek verebileceğimiz filmlerdendir. Ayrıca 1962 yapımı David Lean filmi *Arabistanlı Lawrence* (*Lawrence of Arabia*) ve 1989'de çevrilen *Gözde* (*Imitate Power*), Osmanlı'nın son dönem filmleri olarak öne çıkan yapımlardandır.

***Dracula Untold* Örneği**

Fatih dönemi üzerine çıkarım yapabileceğimiz yapımlar, Bizans'ın Izdırabı'ndan uzun zaman sonra 21.yüzyıl'da tekrar ortaya çıkar: 2014 yılında gösterime giren *Dracula Untold* filmi. *Dracula*, aslında fantastik bir film olma özelliğindedir fakat; Fatih dönemi Osmanlı'sında geçtiği için içerisinde geçmişe ait birçok yorum barındırmaktadır.

Filmin başlangıcında Vlad'un oğlu olduğunu söyleyen bir dış ses, Avrupa kroniklerinde gördüğümüz benzer Türk portresini tekrarlamaktadır: "Lordumuzun yılı 1442'de Türk padişahı ordusundaki eksikleri doldurmak için 1000 Transilvanyalı çocuğu esir etti. Esir edilen çocuk köleleri acımasızca dövüldü. Türklere karşı savaşan herkesin kanını akıtmak için merhametsizce can almaya eğitildiler." Osmanlı Devleti'nin devşirme sisteminin Batıda nasıl algılandığı bu

27 Reşid, Cevdet. "Sinema Hakkında Notlar 1." *Yarın* 8 (1921): 12.

cümlelerde saklıdır. Daha sonraki bir sahnede Prens'in karşısına çıkan bir Osmanlı paşası, aralarında Vlad'ın oğlunun da olduğu bin Bulgar çocuğu eğitmek üzere götürmek ister: *"Bir çeri çocukluk yaşlarında koparılıp alınır başka bir yaşam tarzından habersiz yetiştirilirse, sorgulamadan can alır, feryat etmeden can verir."* Paşa'nın devşirme sistemini kendi ağzından açık olarak bu şekilde ifade etmesi, oldukça ilginçtir. Aslında bu tanım, Batı'nın devşirme sistemini nasıl gördüğünü anlatmaktadır. Bu sahnede Osmanlı askerlerinin, saraydaki insanlara davranışı, lakayt, hoşgörüsüz ve saygısızcadır. Durum aslında çok açık; Türk sinemasındaki tarihsel filmlerde, bu hareketleri yapanlar Avrupalı, Batı sinemasında ise, Türklerdir. Bu, tarihe nereden ve nasıl bakıldığıyla ilgilidir.

Filmde, Osmanlı askerleri acımasız ve kötü niyetlidir ama; güçlü, kuvvetli ve yenilmezdir. Bir Bulgar askerinin Osmanlı ordusunu görünce verdiği tepki, ordunun kuvvetini ve azametini anlatmak için yeterlidir: *"Böylesini hiç gördün mü? Yakında tüm dünya Türk olacak."*

Filmde iyi ve kötü, çok berrak bir şekilde ortadadır. Efkak Prens'i Vlad iyi-yi, Türk Sultanı Mehmed ise, kötüyü temsil etmektedir. Filmde Vlad'ın Kazıklı Voyvoda lakabı zikredilmiş, masum insanları kazıklara geçirerek öldürdüğü gösterilmiştir. Fakat bu olay, Vlad'ı kötü yapmaya yetmez. Dracul'un şu sözleri, yaptığı eylemlere bir meşruiyet kazandırır: *"Erkekler kılıçtan korkmaz. Canavarlardan korkar. Bir köyü kazığa oturtarak on köyü kurtardım. Bazen dünya bir kahraman değil bir canavara ihtiyaç duyar."*

Yukarıda belirttiğimiz gibi Fatih, filmin 'kötü' karakteridir. Bulgar halkın çocuklarını alıp birer savaşı haline getirmek isteyen hiç iyi tarafı olmayan bir Türk sultanıdır. Çok yüzeysel bir Fatih portresi sunan film, tarihe bugünden bakarken günümüzde yaşanan bir kişi olarak geçmiş algılamaya çalışır. Devşirme sistemine bugünden bakıldığında Fatih'in yaptıkları yanlış gözükabilir. Ama 15. yüzyılın gerçekleriyle değerlendirildiğinde, bu sistemin o toplumda algılanışı bugünkü gibi olmayabilir. Ayrıca çocukların ailelerinden alınış usulünün, filmde görüldüğü gibi zorbaca ve anlayışsızca olmadığı açıktır.²⁸

28 "Devletin güçlü olduğu dönemlerde devşirme asıllı olanlar devlete son derece sadık idiler. Çünkü padişah fakir Hristiyanların zeki çocuklarını alıyor ve onları dünyanın en güçlü devletinin yöneticileri, askerleri haline getiriyordu. Ayrıca çocuğunu devşirme olarak veren aileler belli başlı vergilerden muaf tutuluyorlardı. Bu sebeple gayrimüslim Osmanlı vatandaşları çocuklarını devşirme yazdırabilmek için can atıyorlardı. Bunun için devşirme memuruna rüşvet vererek çocuğunu yazdırmak isteyenler bulunuyordu."

Fatih'in Vlad ile dövüştüğü sahnede, Vlad'ın ağzından dökülen sözler film, Fatih'le bir sorunu olduğunu düşünmemizi sağlar: Mehmed'in "Burada daha ne kadar dayanabilirsin söylesene?" sorusuna Vlad şu cevabı verir: "Adını tarih kitaplarından silene kadar!" Film adeta, Fatih'in tarihte hiç var olmamasını dilemektedir. Zaten bu sözlerden sonra Vlad, Fatih'i öldürür ve tarih sahnesinden siler. Zannediyorum, bu filmi izleyip de Fatih'in gerçekten bu şekilde öldüğünü düşünen kişiler vardır.

Dracula ile ilgili son olarak söylemek isterim ki film, tam anlamıyla Batı'daki Türk ve Fatih algısını yansıtmaktadır: Acımasız Türk askerleri, güçlü, kudretli ama zalim bir sultan ve sadece barışı arzu eden bir Eflak yönetimi. Batı'nın Osmanlı'yı her zaman Türk olarak anması da filmde kendisini göstermektedir. Filmde hiç doğmaması temenni edilen Fatih, dönemin Avrupası için belki de bir gerçeği ifade etmektedir.

Bununla birlikte filmin yapım aşamasında özenli bir çalışma olduğunu söylememiz gerekir. Filmin kostüm tasarımcısı Ngila Dickson; hazırlık sürecinde Osmanlı İmparatorluğu ve Eflak Prenslığı ile ilgili araştırmalar yapmıştır. Dickson, kahramanların kıyafetlerini 15. yüzyılda kullanılan materyallerle çalışarak ortaya çıkarmıştır. Prens Vlad'ın zırhını, 1452 yılında prensin bulunduğu gerçek zırhtaki kırmızı ve siyah renklerden yola çıkarak tasarlamıştır. Dickson Fatih'e ise İstanbul'un fethini anımsatan bir zırh giydirmiştir. Zırhın göğsünde Sultan Mehmed'i at üzerinde, etrafı savaşla çevrili gösteren bir çizim bulunur. Arkasında ise İstanbul surları vardır.²⁹ Bu zırh ile film zannediyorum, Fatih'in savaşçı karakterini öne çıkarmak istemektedir.

Bir Televizyon Dramasından Fatih Dönemi Çıkarımları: *Da Vinci's Demons*

201-2015 yılları arasında yayınlanan tarihsel drama türündeki *Da Vinci's Demons*, Leonardo Da Vinci'nin gençlik yıllarına odaklanan bir televizyon dizisidir. Bazı bölümlerde Da Vinci'nin de olayların içinde olduğu Osmanlı'ya dair hikayeler aktarılır. Ayrıca Fatih'in Otranto Seferi de, birkaç bölümün konusu olmuştur.³⁰

29 <https://www.sabah.com.tr/magazin/2014/10/08/filmdeki-fatih-cekici-hos-ama-guvenilmez-biri>. Erişim Tarihi 24.03.2019.

30 *Da Vinci's Demons*, yayınlandığı ilk bölümden itibaren Türk medyasının ilgi odağı haline geldi. Dizi hakkında Türkler'i kötü gösteriyorlar başlığıyla birçok haber yayınlandı.

"<https://t24.com.tr/haber/da-vincis-demons-dizisinde-turk-ve-osmanli-dusmanligi,230312>"

Dizide İstanbul'un fethinden bahsedilirken, '*Konstantinopol düştü*' ifadesi kullanılır. Türklerin fetih olarak adlandırdığı hadise, Avrupada bir şehrin yok olması anlamına gelmektedir: "55 günlük bir kuşatma sonrasında öyle bir yıkım verdiler ki, şehir eskiye hiç dönemeyecekti." Bu sahnede Fatih'in şahî toplarından da bahsedilir. Osmanlı Devleti'nin top yapımını Bizans'tan öğrendiği ve Bizans'ın sahip olduğu toplardan daha büyüklerini üreterek İstanbul'u ele geçirdiklerinden bahsedilir.

Otranto Seferi sırasında sunulan Fatih'in şehri teslim şartları arasında oldukça ilginç bir madde vardır: "İtalyadai tüm devlet başkanları *Hristiyanlığı terk edip Allah'ın çağrısına kulak vererek İslam'ı benimseyecek.*" Bu madde Fatih'in yönetim anlayışıyla hiçbir şekilde bağdaşmamaktır. İstanbul'u fethettikten sonra Fatih, Ortodoks halkın özgürce dinlerini yaşamaları için bizzat ferman vermiş, Kilise'yi de kendi altına alarak himaye etmiştir. Dolayısıyla burada, korkunç Türk imgesinin ön planda olduğunu söylemek gerekir. 'Eğer Osmanlı Avrupayı ele geçirmiş olsa idi, bütün halkın dini elden gidecekti' gibi bir söylem ortaya atan dizi, Osmanlı Devleti'nin inanç özgürlüğü konusundaki uygulamalarını görmezden gelmektedir.

Osmanlı'nın savaş gücüne dair sahnelerde devletin sahip olduğu muazzam ordu kuvvetinin yanında çok sık ateşlenebilen Osmanlı toplarına vurgu yapılır. Büyük top gücüyle şehre giren Osmanlı askerlerinden benzer sesler yükselir: "*Yaşlı ve sakatları öldürün. Geri kalanları köle yapın.*" Kan ve vahşetten başka birşey getirmeyen Türk algısı, bu dizinin de arkasında durduğu bir gerçektir.

Bu diziyi diğer örneklerden ayıran en belirgin özelliği, Osmanlı Devleti'ni kendi ismiyle adlandırmasıdır. Osmanlı Devleti, gerek dönem kroniklerinde gerekse Batıda oluşturulan tarihsel filmlerde genellikle Türkler olarak ifade edilir. Bu bakımdan dizinin çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu ibaresini kullanması dikkat çeken bir ayrıntıdır.

Batı'nın tarihsel yapımları, geleneksel tarih anlayışına uygun yapımlar olarak görünmektedir. Korkunç Türk imgesinin belirgin bir şekilde ortada olduğu bu yapımlarda Türkler; zalim, adaletten yoksun, mala ve ırza tecavüz eden kişiler olarak sunulmaktadır. Tabi ki bu durum, bir temsilden ibarettir. Tarihsel yapımlar Türkiye'de veya Batıda nerede olursa olsun, geçmişî bugünün bakışıyla yeniden inşa eder. Bu inşa sürecinde filmler, çeşitli kaynaklar kullanarak sinema diline uygun bir tarih yazımı ortaya koyar. Bu filmler, sinemacıların yaşamış oldukları dünyanın ürettiği tarihi kaynakları kullandığından, tarihsel filmlerin sunmuş olduğu gerçeklik, genel olarak sahip olunan kültür ve gelenekle benzer özelliklere sahip olmaktadır.

Sonuç

Sinema ve tarihin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan tarihsel film türü, kimi zaman tarihe mal olmuş bir kişiyi, kimi zaman da büyük tarihsel bir hadiseyi veya önemli bir savaşı, farklı temsil şekilleriyle izleyiciye sunar. Bu sunumun farklı anlatımlarla yapılması, her sinemacının kendi kültür ve geleneğinden beslenmesinden kaynaklanır.

Fatih ve Osmanlı Devleti üzerine, Türk ve Batı sinemasında farklı tarih inşaları yapılmıştır. Türkiye'deki Fatih ve Osmanlı algısı genel itibariyle olumludur ve bu algı, Türk sinemasına da aynı şekilde geçmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Türkiye'den bakıldığında elde etmiş olduğu başarılar, Batı ve Avrupa için hezimet anlamına gelir. Bu nedenle Batı sineması Fatih ve dönemi için kendi perspektifinden bakarak tarih inşaları yapmaktadır. Özellikle Fatih döneminde Balkan topraklarının tamamen fethedilmesi ve Otranto hakimiyeti, Avrupadaki Fatih'e olan olumsuz algının sebebini açıklar. Batı dünyası, Osmanlı'nın Avrupa'ya doğru topraklarını genişletmesini bir yok oluş olarak görmüş, bu genişleme durana kadar da Türklere karşı endişe ve korkunun belirlediği bir algı, Avrupa'da kendisini göstermiştir. Batı'nın bugün bile devam eden Türkiye'ye olan gerginliğini geçmişteki iyi veya kötü tecrübelerde aramak mümkündür.

Peki sinemada oluşturulan tarihin, daha az tartışılması nasıl sağlanabilir? Öncelikle daha geniş bir tarih yorumu gereklidir. Tarihsel bir yapım, ister Türkiye'de ister Batı'da oluşturulsun, farklı tarih yorumlarına sahip kişilerin bir araya gelmesiyle meydana getirilmelidir. Tarihe yön vermiş kişileri doğrudan ana karaktere yerleştirmek oldukça riskli bir iştir. Bunun yerine anlatılan dönemde yaşayan bir çiftçiyi veya zanaat erbabını, filmin baş kahramanı yapmak, sinemacı için de kalemını daha rahat oynatabilmesi anlamına gelir. Tarihsel bir film, dönemin atmosferini izleyiciye yaşatmak için çekilir. Sinemanın büyüğü zaten buradadır; tarihsel bir drama ile kişi, kendisini tarihin tozlu raflarının içerisinde hisseder. Adeta geçmiş hakkında bir deneyim kazanır. Kendisini perdede seyrettiği kişinin yerine koyar ve tarihsel şahsiyetleri dönem atmosferi ile anlamlandırmaya çalışır.

Bunların yanında tarih ve sinemanın bir araya gelmesinden söz ediyorsak, ortaya daha iyi bir işin çıkması, bu iki disiplinin birlikte çalışmasıyla mümkündür. Bu, iki farklı yol ile yapılabilir: Birincisi sinemacıya tarih dersleri vererek tarih hakkında geniş bir bakış açısı kazandırmak, diğeri ise bir tarih öğrencisinin sinema, kurgu ve senaryo derslerine katılımını sağlayarak tarihsel film projelerine dahil olmasına yardımcı olmaktır. Her halükarda iki disiplinin

bir araya gelmesi şarttır. Bu şekilde, gelecekte sinemada daha çeşitli ve daha nitelikli tarihsel filmler izleme şansına sahip olabiliriz.

Sonuç olarak, Fatih'in ve Osmanlı'nın temsiline tekrar gelecek olursak şunları söyleyebiliriz: Sinemada ele alınan kişi veya dönem, ne kadar yüceyse, O kişiyi veya dönemi sinemada yansıtmak o kadar zordur. Fatih, Türk ve dünya tarihinin kült isimlerinden birisidir. İstanbul fatihi olması, Osmanlı Devleti'ne bir imparatorluk niteliği kazandırması ve hadis-i şerife mazhar olduğuna inanılması Fatih'e hem dini olarak hem de başarılı bir önder olarak üstün bir vasıf kazandırır. Sinema Fatih'i; her daim yanında Doğu'dan ve Batı'dan alimlerin olduğu çok kültürlü bir imparatorluğun, çok dil bilen entellektüel bir sultanı olarak mı, yoksa İstanbul'un fethine mazhar olmuş, dindar bir sultan olarak mı sunacak? Veya Batı'da gördüğümüz gibi daha farklı bir temsil mi göreceğiz? Bir filmin iki saatlik süre içerisinde herkesi memnun eden bir anlatı gerçekleştirmesi oldukça güçtür. Dolayısıyla Fatih sinemada hangi özellikleriyle temsil edilirse edilsin, O'nu anlatmaya cesaret eden her film, eleştiriye uğramaktan da kurtulamayacaktır.

Fatih Sultan Mehmed Devri Kuşatma Savaşlarında Osmanlı Topçuluğunun Önemine Dair Bazı Mülâhazalar

Serdal Soyluer*

Osmanlıların top türü ateşli silahları ilk kez ne zaman kullandığı kesin olarak bilinmemekle beraber, bu silahla tanışmasının on dördüncü yüzyılın son çeyreğinde Venedik, Dubrovnik, Bosna, Sırbistan, Ceneviz ve Bizans gibi devletler ve onların tebaaları aracılığıyla gerçekleşmiş olması muhtemeldir.¹ Her ne kadar ateşli silah teknolojilerinin iletilmesinde Orta Asya ve Arap etkisi göz ardı edilmemeliyse de,² Osmanlılara bu teknolojinin aktarılmasında en önemli rolü daha sık temas halinde buldukları Balkan toplulukları ve İtalyan şehir devletlerinin üstlendiği daha doğru bir yaklaşım gibi gözükmektedir.³ 1389'da Sırpların Osmanlılara karşı I. Kosova Savaşı'nda top kullandıkları,⁴ bu savaş-

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

- 1 Gábor Ágoston, "Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları* içinde, yay. haz. Kahraman Şakul, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 147-48; Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 37-38.
- 2 Ágoston, "15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu ve Avrupa Askeri Teknolojisi", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları* içinde, 122.
- 3 Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 37-38. Özellikle Sırpların ateşli silahların Osmanlılara intikali konusunda mühim bir yer tuttıkları konusunda bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", *Belleten*, no. XXI/83, (Temmuz 1957): 508-9; Vernon J. Parry, "Barud", in *Encyclopedia of Islam*, I, (Londra-Leiden: 1960), 1061-66; Djurdica Petrović, "Fire-arms in the Balkans on the Eve and After the Ottoman Conquest of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", in *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. Vernon J. Parry, M. E. Yapp, (Londra: 1975), 168-78; Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 38-39; Ágoston, "15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu...", 121-22; Alfred W. Crosby, *Ateş Etmek: Tarihte Fırlatma Teknolojileri*, Çev. Aybek Görey, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 104; Salim Ayduz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 20.
- 4 Kenneth Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, çev. Füsün-Tunç Tayanç, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 107; Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 39; Feridun M. Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı: As-

tan kısa bir müddet sonra I. Bayezid'in 1392'de başlattığı ve 1402 yılına kadar süren başarısız Constantinopolis kuşatmasında ve kuşatma sürerken Haçlı kuvvetleriyle Niğbolu'da meydana gelen savaşta Osmanlıların top kullandıkları hakkında bir takım karineler mevcuttur.⁵ 1422 Constantinopolis, 1422 ve 1430 Selanik, 1427 ve 1441 Novo Brdo, 1428 Alacahisar (Kruševac), 1439 Semendire, 1440 Belgrad ve 1446 Germehisar (Hexamilion) kuşatmalarında topların Osmanlı ordusunun en önemli silahlarından biri olduğu artık kesindir.⁶ 1444 Ekim'i ortalarında, başlarında tecrübeli topçu Saruca'nın bulunduğu Osmanlı topçuları, II. Murad'ın Anadolu askeriyle Rumeli yakasına geçmesine izin vermeyen Burgundiya ve Bizans gemilerine boğazın iki yakasına konuşlandırdıkları top bataryalarıyla eş güdümlü ateş açarak zor anlar yaşatmış, top mermileri isabet ettiği gemilerde büyük tahribata yol açmıştır.⁷ Belki de tarihte bir ilk olan bu olay Osmanlı topçuluğunun şehir ve kale surları gibi sabit ve geniş yüzeyli hedefler dışında hareketli hedefleri de başarıyla vurabilecek derecede ileri seviyeye geldiğini göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır.

Ancak Osmanlı ateşli silahları konusunda uzman tarihçiler on beşinci yüzyılın ortalarına kadar topların ciddi bir fizikî hasar yaratamayacak kadar küçük ve yetersiz olduklarından özellikle kuşatma savaşlarının başarıyla sonuçlandırılmasında ciddi bir katkıda bulunamadıkları, müstahkem kalelerin top ve mancınık atışlarının meydana getirdiği tahribattan ziyade, uzun süren ablukalar neticesinde Osmanlıların eline geçtiği görüşündedirler.⁸ Bu kanaat

keri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş* içinde, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 31.

- 5 Petrović, "Fire-arms in the Balkans..." 175; Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, 107-8; Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 39; Ágoston, "15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu...", 123; Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı...", 31.
- 6 Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 39; Ágoston, "Top, Tüfek ve Tabur", 148; Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı...", 31.
- 7 *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavât-nâme*, haz. Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 47-48; Parry, "Barud", 1061; Colin Imber, *Varna Savaşı*, çev. Ayda Arel, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 54, 174-75; Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 39; Ágoston, "Top, Tüfek ve Tabur", 148; Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı...", 31-32.
- 8 Ágoston, "15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu...", 123; Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 37; Ágoston, "Savaş Kazandıran Silahlar: Konstantiniye Kuşatmasından (1453) Moğaç Muharebesi'ne (1526) Osmanlı Ateşli Silahlarının Belirleyiciliği", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları* içinde, 86; Feridun Emecen, "İstanbul'un Fethine Giden Yol (1451-1453)", *Toplumsal Tarih*, no. 17 (1995): 27; Aydüz, *Tophâne-i Âmire*, 24 v.d. Mezkur tarihçiler herhalde devrin görgü tanıkları Dukas, Chalkokondyles Kananos ve Jehan de Wavrin'in kroniklerinde topun yıkıcı etkisi olmadığı; 1422 İstanbul kuşatmasında surlar arasındaki harap bir kuleye yetmiş top güllesi isabet ettiği halde kulenin herhangi bir hasara uğramadığı; Semendire'nin ancak üç ay süren uzun kuşatma neticesinde Osmanlıların eline geçtiği gibi anlatılardan hareketle bu savı desteklemektedirler. Bkz. Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, *Laonikos Chalkokondyles'in Kroniği ve Değerlendirmesi (V.-VII. Bölümler)*, (Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. basılmamış doktora tezi, 2005), 64-65; Em. Askaradis, "İstanbul'un Fethinde Top-

on beşinci yüzyıl başlarına kadarki kuşatmalar için doğru olarak nitelendirilebilir. Fakat Orta Çağ'ın birkaç kat kalın ve yüksek surlardan müteşekkil ve aynı zamanda derin hendeklerle çevrili önemli kale şehirlerini söz konusu ateşli silahların desteğini almaksızın ele geçirmek çok daha zordur. Top mermilerinin surlarda ve sur içinde isabet ettiği noktalarda meydana getirdiği tahribatın yanı sıra bu dehşetengiz sahneyi gören ve özellikle işiten kale müdafii ve halkının dimağında yarattığı manevî çöküşün kuşatmaların süresini önemli ölçüde kısalttığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Osmanlı ordusunca bu denli yoğun kullanıma sahip bir silahın nasıl temin edildiği de büyük önem taşımaktadır. Osmanlılar topu ilk zamanlar genellikle Sırp ve Venediklilerle mücadeleleri sırasında ganimet, müşterek harekâtlarında müttefik tedariki ve başta Cenevizler ve Venedikliler olmak üzere Avrupalı tüccarlardan satın alma gibi yollarla elde etmişlerdir. Ancak Balkanlar yönünde yayılcı bir politika izleyen Osmanlıların topun temini konusunda kendisine karşı her an oluşturulabilecek bir haçlı ittifakında yer alma potansiyeli barındıran topluluklara sürekli bağımlılığı meşruiyeti için çok tehlikeli bir durum arz etmektedir. Bu nedenle Osmanlılar top döküm tekniklerini öğrenmenin gayreti içerisine girmişler ve bunda da büyük başarı sağlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde ilk top dökümhanesinin nerede ve ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, on beşinci yüzyılın sonlarında kaleme alınmış önemli Osmanlı kronikleri, Osmanlı ordusunda çok sayıda topun varlığının ancak II. Murad'ın saltanatı zamanında (1421-1451) mümkün olduğunu bildirmektedirler.⁹ Bu anlatılardan hareketle on beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde Balkanlar'daki mühim kalelerin kuşatmalarına girilmezden evvel payitaht Edirne'de bir top dökümhanesi kurulduğundan söz edilebilir.¹⁰ Bu tophanede II. Murad devrinin Selanik, Novo Brdo, Alacahisar (Kruševac), Germehisar, Semendire ve Belgrad gibi önemli kuşatma savaşları için toplar dökülmüştür.

Ancak payitaht Edirne'de dökülen topların kuşatma mahallerine vaktinde ulaştırılmasında Balkan coğrafyasının dağlık ve sarp yapısı göz önüne alındığında büyük zorluklar yaşandığı muhakkaktır. Seferlere çok sayıda top götür-

çunun Dahli", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, no. 124 (1952): 9-10; Dukas, *İstanbul'un Fethi-Dukas Kroniği 1341-1462*, çev. V. Mirmiroğlu, (İstanbul: Kabaılcı Yayınevi, 2013), 145.

9 *Âşıkpaşazâde Tarihi Osmanlı Tarihi (1285-1502)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayın, 2013), 91; Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008), 148.

10 Edirne Tophanesi'nin ne zaman tesis edildiğine dair Osmanlı kaynaklarındaki verilerden hareketle yürütülen tahminler hakkında bkz. Ayduz, *Tophâne-i Âmiri*, 51-52; A. Hamdi Binark, "Fatih Sultan Mehmed'in Topları", *Motor Mecmuası*, no. 17 (1953): 14.

mekte yetkinleşen Osmanlılar buna akılcı ama gerçekleştirilmesi bol miktarda ham maddeye, nakliye araç-gereçlerine, insan gücüne, disipline ve zamana muhtaç olan ve hepsinden önemlisi bütün bu unsurların kusursuz koordinasyonu ile ancak mümkün olabilecek bir çözüm getirmişlerdir. Ágoston'a göre ilk defa 1430 Selanik kuşatmasında, Petrović'e göre ise ilk defa 1439 Semendire kuşatması sırasında, top dökümüne mahsus alet-edevat ve ham madde yük hayvanlarıyla bölgeye nakledilerek Osmanlı ordugâhının bulunduğu yerde bir seyyar top dökümhanesi tesis edilmiş ve surları dövecek topların bir kısmı burada dökülmüştür.¹¹ Yöntemden olumlu netice alınması üzerine Semendire kuşatmasından kısa bir süre sonra 1440'da bu sefer çok daha zor arazi koşullarına sahip Mora Yarımadası'nın kilidi Germehisar¹² ve Arnavutluk'un bir başka mühim kalesi 1449/50 Akçahisar (Krujë) kuşatmalarında topların bir kısmı hemen orada kurulan seyyar top dökümhanelerinde dökülmüştür.¹³ Osmanlıların o devirde Avrupâda rastlanmayan, belki de denendiği halde olumlu sonuç vermeyen böylesine zor bir uygulamayı bahsettiğimiz kuşatma savaşlarının dışında birkaç kez daha kolaylıkla becerebildikleri anlaşılıyor.¹⁴ Bu, Osmanlıların top döküm ve kullanım sanatında ne kadar maharet kazandıklarının bir göstergesidir.

Osmanlı topçuluğunda yaklaşık otuz yıllık tecrübenin ürünü olan bu gelişmelerin o zamana dek görülmemiş boyutta tezahürü II. Murad'ın vârisi II. Mehmed zamanında gerçekleşecektir. O, babasından miras kalan tecrübeli top döküm üstadları ve topçu neferlerinin yanı sıra, özellikle ikinci şehzadeliği döneminde (1446-1451) kendisinde hâsıl olan askerî teknoloji ve askerlik sanatına dair aşırı merakın da getirdiği bilgi birikimiyle¹⁵ Orta çağın cesim surlarını yıkacak ebatlara ve güce sahip bombartlarını döktürtecek, bunları

11 Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 98. Petrović, "Fire-arms in the Balkans..." 185, 192; Aydüz, *Tophâne-i Âmire*, 22, 24, 45.

12 Aşıkpaşazâde Tarihi, 169; Neşri, *Cihânnümâ*, 289; *Hadîdi Tarihi (1285-1523)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayın, 2015), 187; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 58.

13 Giovan Maria Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, çev. Pınar Gökpar, (İstanbul: Profil Yayın, 2011), 26; İnalçık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", 509; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 63; Aydüz, *Tophâne-i Âmire*, 24, 45.

14 1444 Ekim'i ortalarında II. Murad'ın Anadolu yakasından Rumeli yakasına geçmesine izin vermeyen Haçlı donanmalarına boğazın iki yakasından eş güdümlü ateş açan Osmanlı topçularının kullandığı toplardan Anadolu yakasındakilerin, bakır ve kalayın devellerle Anadolu Hisarı yakınlarına getirilerek hemen oracıkta döküldüğü, olaya bizzat şahitlik eden Wavrin'in kroniğinde anlatılmaktadır. Imber, *Varna Savaşı*, 54, 174-75.

15 Bu konuda bkz. Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe (İstanbul: Oğlak Yayın, 2002), 428-31; Feridun M. Emecen, *Fatih ve Kıyamet 1453: İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 128-30.

savaş mahalline kusursuza yakın mükemmeliyette taşıyabilecek gereçleri inşa ettirecektir. O, dönem itibariyle hayli meşakkatli ve son derece pahalı olan bu projeleri gerçekleştirmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak kendisinin ve devletin her türlü imkânlarını seferber edecektir.

1453 İstanbul Kuşatmasından 1480 Otranto ve Rodos Kuşatmalarına Osmanlı Topçuluğu

Şehzade Mehmed 1451 yılında ikinci kez Osmanlı tahtına çıktığında son yıllarda zihnini en çok meşgul eden Konstantinopolis'i alma fikrini gerçeğe dönüştürmek için bir an evvel harekete geçmiş ve hazırlıklara başlanmasını emretmişti. Bu kapsamda yapılan hazırlıklardan konumuzu ilgilendiren husus, yeni inşa edilen Rumelihisarı'na ve karşısında daha evvelden inşa olunan Anadoluhisarı'na konuşlandırılan toplardır. Fetih hazırlıkları konusunda en kapsamlı bilgi veren kaynaklardan biri olan Kritovulos büyük topların surların hemen altına, deniz kenarına çapraz atış sistemine uygun bir şekilde sağ ve sol yöne bakar vaziyette yerleştirildiğini, daha yukarıda konuşlandırılanların güllerinin denizin ortasına kadar yettiğini; hatta sektirme tarzında ateşlendikleri takdirde karşı kıyıyı bile bulabildiklerini kaydeder.¹⁶ Fethin görgü tanıklarından Tursun Bey de Rumelihisarı'nın sahile nâzır bedenlerinde yirmi kapı açıldığını ve bunların her birine birer büyük top yerleştirildiğini; Anadoluhisarı'nın burçları ve kıyı şeridinde de büyük toplar kurularak Boğaz'dan adeta kuş uçurtulmadığını zikreder.¹⁷ İdris-i Bitlisî de eserinde Tursun Bey'in hisarlara yerleştirilen toplarla ilgili verdiği malumatı ve sayıyı tasdikler.¹⁸ Bu anlatılanlardan her iki hisara yerleştirilen topların miktar, mevki ve atış yönlerinin tesadüf eseri belirlenmediği, her bir topun yapılacak olan atış sistemlerine göre II. Mehmed ve kurmayları tarafından en ince ayrıntısına kadar hesaplanarak konuşlandırıldıkları sonucu çıkarılabilir.¹⁹ Nitekim 1452 Kasım'ında Karadeniz'den gelen Antonio Rizzo kumandasındaki Venedik gemisi İstanbul Boğazı'ndan geçerken Osmanlıların geçiş kurallarına riayet etmeyince Osmanlı topçuları tarafından eş güdümlü top atışına tutularak batırılmıştır.²⁰ Bu

16 Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*, çev. Karolidi, (İstanbul: 1328), s. 23.

17 Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1977), 45.

18 İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, haz. Muhammed İbrahim Yıldırım, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 102. Angioiello da Rumeli Hisarı'na 18 büyük top yerleştirildiğini söyleyerek Osmanlı tarihçilerinin verdiği malumatı doğrular. Angioiello, *Fatih Sultan Mehmet*, 28.

19 Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, 176-77.

20 Nicolo Barbaro, *Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi*, terc. Şemseddin Talip Diler, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976), 16; krş. Agostini Pertusi, *İstanbul'un Fethi, I, Çağdaşların Tanıklığı*, çev.

olay, 1444 Ekim’inde yaşanan batırma hadisesinin ve topların Boğaz’ın her iki yakasına konuşlandırılma pozisyonlarının tesadüften ibaret olmadığını göstermesi bakımından çok büyük ehemmiyet taşımaktadır.

Fetih hazırlıklarında Osmanlı topçuluğuyla ilgili bir başka önemli gelişme Edirne’de daha önce emsali görülmemiş cesamette toplar dökülmesi keyfiyetidir. Babası döneminde kurulmuş olması kuvvetle muhtemel tophaneyi yetersiz bulan Sultan Mehmed, mevcut tesise yeni bölümler ilave ettirerek Edirne Tophane’sini büyük bir dökümhaneye dönüştürmüştü.²¹ Kuşatmanın hazırlık evresinde Osmanlı Devleti’nin o devirdeki en büyük silah imalathanesi konumundaki Edirne Tophanesi’nde başta Saruca olmak üzere çok sayıda tecrübeli Müslüman ve Hıristiyan top döküm ustası 240, 300 ve 360 kg gülle atabilecek çaplarda 60 top dökümüşlerdi. Topçuların en tecrübelisi ve belki de en yeteneklisi Topçubaşı Saruca, boyu 4,5 metreye yakın, namı çapı 70 cm civarında, 350 kg’ın üzerinde gülle fırlatabilen ve 16.2 ton (300 kantar) ağırlığında büyük bir top dökmeğe muvaffak olmuştu. Ancak Ágoston’a göre dökülen bu büyük topların hiçbiri sultanın yeni topçusu Macar Urban’ın dökümüş olduğu topları yarışabilecek cesamette ve ağırlıkta değildi.²² Kuşatma hazırlıkları hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren kaynaklardan Dukas’a göre Bizans imparatorunun hizmetinde çalışmak üzere Konstantinopolis’e gelmiş bu yetenekli Macar asıllı teknisyen talep ettiği ücret ve ihtiyaç duyduğu ham madde sağlanmayınca, kendisine imparatorun teklif ettiği rakamın dört mislini vadeden ve rahat bir çalışma imkânı sunan Sultan Mehmed’e sığınmıştı.²³ Sultan Mehmed’in istediği özelliklere sahip topun dökülebileceğini bildiren Urban, dökümhanede Topçubaşı Saruca önderliğindeki diğer top dökümcülerle birlikte işe koyularak boyu sahih görgü tanıklarının aşağı yukarı ittifak ettikleri üzere 8 m civarında, namı çapı 80 cm üzerinde, ağırlıkları 400 ila 600 kg arasında değişen taş gülleleri 1 mil öteye fırlatabilecek güçte ve 17 ton ağırlığa sahip bir tunç topu

Mahmut H. Şakiroğlu, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004), 99-100; Emecen, *Fetih ve Kiyamet*, 193.

21 Binark, “Sultan Mehmed’in Topları”, 16.

22 Ágoston, “Savaş Kazandıran Silahlar”, 87.

23 Dukas, *İstanbul’un Fethi*, 171. Devrin Osmanlı kaynaklarında adı geçmeyen Urban hakkında Türkçe kaynaklarda ilk bilgiyi eserini XVI. Yüzyılın sonlarında kaleme almış Gelibolulu Âli verir. Kendisinden Dunan diye bahseden Âli, bu keferenin tıpkı Saruca gibi 300 kantar çeken bir top döküttüğünden bahseder. Gelibolulu Âli, *Kühül Ahbâr Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, II, haz. M. Hüdaî Şentürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 9. Fatih devri Osmanlı top döküm teknolojisinde Urban’a biçilen rol hakkında bkz. Carlo M. Cipolla, *Yelken ve Top*, çev. Aslı Kayabal, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 49-50; Ágoston, “15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu”, 126, 128; Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 70-71; Crosby, *Ateş Etmek*, 105; Emecen, *Fetih ve Kiyamet*, 195-97.

üç ay gibi kısa bir süre zarfında imal etme başarısını göstermişlerdi.²⁴ Fatih devri top döküm sanatındaki başarının mimarları arasında gösterilen top dökümcülerinden biri hakkında Emecen'in yapmış olduğu yerinde ve dikkatli bir tespitle yıllardır doğru bilinen bir yanlışla temas edilerek konu aydınlığa kavuşturulmuştur. Emecen, Osmanlı'nın son devri ve Cumhuriyet döneminde kaleme alınmış bazı eserlerde Fatih devri topçuluğuna katkı sağlayanlar arasında adı Urban ve Saruca ile birlikte anılan top döküm ustası Mimar Muslihiddin'e dair dönemin yerli ve yabancı kroniklerinde hiçbir atıfta bulunulmadığından bahseder. Söz konusu yazarların hangi kaynak ya da kaynaklara istinaden bu ismi top döküm ustalarının arasına dâhil ettiklerini belirtmediklerini; üstelik bu yanlış bilginin hiç sorgulanmaksızın yakın zamanlarda kaleme alınan çalışmalarda da ısrarla kullanılmaya devam ettiğini sözlerine eklemektedir.²⁵

Kuşatma için dökülen büyük çaplı top, atış sınavından da başarıyla geçtikten sonra sıra en sıkıntılı noktalardan biri olan nakliye işine gelmişti. Planlaması çok önceden yapılan nakliye işinin hazırlıkları şubat ayı başlarında tamamlanmıştı. Nakliye araçları ve personelin sayısı hakkında mantığa en yakın rakamları verdiği düşünülen Dukas'a göre büyük çaplı top 60 öküzün çektiği 30 arabanın birleştirilmesiyle meydana getirilen dev bir taşıma platformunun üzerine yerleştirilmişti. Bu büyük platformun iki yanında katarı yolda tutmak ve topun devrilmesini engellemek üzere 200 kişi dizilmişti. Ayrıca yolları düzeltmek için gruptan az evvel hareket etmiş 200 amele ile gerektiğinde geçitler ve köprüler yapmak için 50 inşaat ustası/marangoz da kafilede yer almaktaydı.

24 Dukas, *İstanbul'un Fethi*, 172; Ağoston, "Savaş Kazandıran Silahlar", 87; Emecen, *Fatih ve Kıyamet*, 198, 227. Çağdaş kroniklerden Kritovulos da topun boyunu diğer görgü tanıklarıyla hemen hemen aynı vermekteyse de (40 karış=8 m), namı çapının, topun boyunun dörtte biri kadar olduğu (12 karış=2,4 m) betimlemesi biraz fazla mübalağalıdır. Bir başka çağdaş kroniğin yazarı Sakızlı Leonardo da Kritovulos'u tasdik edercesine büyük topun 11 karış (2,2 m) çapında gülle atabildiğinden söz etmektedir. Sakızlı Leonardo, *Yedi Çağdaş Rivayet 1453 İstanbul Kuşatması*, (Melville Jones terc.) içinde, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008), 18. Büyük topun çapını abartan Kritovulos, bu topun kuşatma esnasında İstanbul'da döküldüğü konusunda da büyük bir yanlışla düşmüştür. Bkz. Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Hân*, 50-51. İstanbul kuşatmasında kullanılan küçük ve orta çaplı topların kuşatmadan evvel ve kuşatma esnasında kurulan seyyar top dökümhanelerinde döküldükleri doğrudur. Ancak en büyük topla, önceden dökülen diğer büyük çaplı topların Edirne Tophanesi'nde dökülerek İstanbul'a getirildikleri tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde kesindir. Bu hususa açıkça değinen Osmanlı kronikleri için bkz. Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, 47; Kivâmi, *Fatihnâme*, haz. Ceyhun Vedat Uygur, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 136-37; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayın, 1991), 43; Enverî, *Düstürnâme-i Enverî (19-22. Kitaplar)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Çamlıca Yayın, 2012), 43; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri, haz. Nihat Azamat, (İstanbul: 1992), 77-78; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge-Kültür Sanat Yayın, 2015), 80; *Anonim Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Vehbi Günay, (İzmir: Ege Üniv. Yayın., 2011), 73.

25 Emecen, *Fatih ve Kıyamet*, 196.

Büyük top iki ay gibi bir sürede İstanbul'a getirilebilmişti.²⁶ En zor işlerden biri başarıyla tamamlanmıştı. Sur ve kapıları tahrip ederek askerlerin şehre girişini kolaylaştıracak her türlü savaş araç-gerecinin yapımı da sonuçlandırıldı.²⁷

6-12 Nisan tarihleri arasında topların ve askerlerin konuşlandırılacakları yerlerin tespiti yapılarak metrisler kazılmış, siperler hazırlanmıştır. Aynı zamanda ordugâhta seyyar dökümhaneler kurularak orta ve küçük çaplı toplar dökülmüştür. 11 Nisan günü toplar kara surlarının uzandığı hat boyunca dört batarya halinde yerleştirilmiştir. Bu bataryaların her birinde en az 2 en çok 4 tane büyük çaplı, sayıları 8 ila 12 arasında değişen orta ve küçük çaplı top bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamlardan hareketle kara surları hatındaki toplam top sayısının 40 ila 50 arasında olduğu ileri sürülebilir.²⁸ Toplar metrislere yerleştirildikten sonra 12 Nisan'da küçük toplar orta ve büyük çaplı topların atış menzilin belirlenmeye başlanınca Constantinopolis kuşatması başlamıştır. 12-18 Nisan arasında yoğun top atışlarıyla surların tahribine odaklanılmış, bunun dışında pek fazla askerî hareketlilik yaşanmamıştır. Kuşatmada toplarla surlara yapılan atış yöntemi de büyük önem taşımaktadır. Osmanlı topçuları öncelikle küçük ve orta çaplı toplarla surlarda asıl vurulmak istenen noktanın alt sağına ve aynı hizanın beş altı kulaç soluna atışlar yaparak sur duvarını zayıflatıyor, üçüncü ve son atış ise büyük top-la üçgeni tamamlayacak şekilde iki noktanın biraz daha üstüne yapılarak sur büyük oranda tahrip ediliyordu. Dukas, Osmanlıların bu tekniği bilmediğini, onlara bu yöntemi kuşatma esnasında Macar Yanoş Hünyadi'nin elçisinin öğrettiğini bildirir.²⁹ Emecen'e göre Dukas, Bizans'a yardıma gelmeyen Katolik Macarları töhmet altında bırakmak amacıyla böyle bir ifadede bulunmuştur.³⁰ Bize göre Dukas, böyle bir bilgi ve tekniğe sahip oluşu Constantinopolis'i ele geçirmiş barbar ve Müslüman bir topluluğa yakıştıramamakta, daha doğrusu durumu kabullenememektedir. İstanbul kuşatması Osmanlıların topu ilk kez kullandıkları bir savaş değildir. Menba'ı ve menşe'i ne olursa olsun 30 yılı

26 Dukas, *İstanbul'un Fethi*, 178. Chalcocondylas, topun 70 çift öküz ve 2000 adamla İstanbul'a taşındığını rivayet eder. Laonicus Chalcocondylas, *Yedi Çağdaş Rivayet 1453 İstanbul Kuşatması*, (Melville Jones terc.) içinde, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008), 53. Bir başka çağdaş Sakızlı Leonardo ise bu iş için 150 çift öküz koşulduğunu belirterek rakamı iki katına çıkarır. Sakızlı Leonardo, *Yedi Çağdaş Rivayet*, 18. Bazı Osmanlı kroniklerinde de her bir büyük top için 100 çiftin üzerinde öküz koşulduğu ve 1000'er adam görevlendirildiği rivayet olunur. Bkz. *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (F. Giese neşri)*, 78; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, 80.

27 Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, 197.

28 Bütün bu aşamalar Emecen'in devrin yerli ve yabancı kroniklerinden yararlanarak hazırlanmış olduğu çalışmasında mufassalan ve mükemmelen anlatılmaktadır. Bkz. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, 242-44.

29 Dukas, *İstanbul'un Fethi*, 187-88.

30 Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, 246-47.

aşkıdır kuşatma savaşlarında topu etkili bir silah olarak kullanan Osmanlı topçuları böyle bir kuşatma savaşına girişilmeden evvel sur duvarlarının hangi atış yöntemleriyle nasıl tahrip edileceğini gayet iyi biliyor olmalıydılar. Üstelik başlarında son altı yedi yılını sürekli savaş stratejileri ve teknik kitaplar okuyarak veya dinleyerek geçirmiş, o zaman pek az hükümdarda bulunan askerî zekâyâ sahip bir lider-yönetici bulunmaktadır. Sultan Mehmed de neredeyse tükenmeyecek kadar çok ham madde ve insan kaynağına sahiptir. Bütün bu unsurları etkili bir şekilde sevk ve idare edebilecek ekiple birlikte başarılı neticeler elde etmek pek mümkündür.

Aynı tarihlerde kuşatma sürdürülürken Constantinopolis'e iki farklı istikametten yardım sağlama ihtimali bulunan yakın civardaki önemli Bizans askerî üsleri Tarabya Hisarı ve Burgaz (Studio) Kalesi kuşatılarak yoğun top atışları neticesinde; Büyükada (Prinkipo) ise top atışları ve müsademelere rağmen teslim olmayınca kale içi ateşe verilerek ele geçirilmiştir.³¹ 18 Nisan'da yoğun top atışları sonrası ilk genel hücum gerçekleştirilmiştir. Bizans savunma planını kavramak ve müdafilerin gücünü sınamak için gerçekleştirilen bu ilk hücum sonrası Sultan Mehmed top bataryalarını müdafaa hattının daha zayıf bulunduğunu tespit ettiği Edirnekapı-Topkapı arasına çekerek kuşatmaya bundan sonra böyle devam etmiştir.

Sultan Mehmed'in kuşatmada gözettiği en önemli hedeflerden birisi şehir surlarının en zayıf olduğu Haliç yönünde tazyikte bulunarak Osmanlı askerlerinin şehre girişini ve dolayısıyla şehrin ele geçirilişini kolaylaştırmaktı. Ancak Bizanslılar Haliç'i kalın zincirlerle kapatmış ve zincirin önünde de Latin-Bizans gemilerinden bir savunma hattı meydana getirilmişti. Bu hattı yarmak ve zincirleri kırarak Haliç'e girebilmek için Baltaoğlu Süleyman Bey komutasındaki Osmanlı donanmasına ait bir birlik ilk genel hücumun hemen ardından bir girişimde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Kritovulos bu başarısız girişim üzerine Sultan Mehmed'in kurmayları ve top döküm ustalarıyla Osmanlı gemilerinden atılacak toplarla düşman gemilerini bordarından vurmanın mümkün olup olmadığını müzakere ettiğini, olumsuz yanıt alınca top döküm ustalarına çizimlerini bizzat kendisinin yaptığı³² bir topun dökümünü emrettiğini, ustaların da bu plana eksiksiz uyarak liman ağzındaki haçlı gemilerini havai/dikey atış tekniğiyle güvertelerinden vurarak batırabilecek türde

31 Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân*, 55-56; Emecen, *Fatih ve Kıyamet*, 248.

32 Zorzo Dolfin bu topun geliştirilmesinde Urban'ın katkısının büyük olduğunu ifade etmektedir. Z. Dolfin, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zaptı", trc. Samim-Suat Sinanoğlu, *Fatih ve İstanbul*, 1/1 (1953) içinde, 33-34.

havan topu imal ettiklerini kaydetmektedir.³³ Yapılan bu top Galata sirtlarına yerleştirilerek birkaç defa ateşlenmiş ve nihayetinde bir geminin güvertesine isabet ederek onu batırmıştır. Bu olay hem müttefik donanmasında hem de şehir yaşayanlarında büyük bir tedirginlik ve korku meydana getirmiştir. Bizans gemileri topun menzili dışında kalabilmek için mevcut savunma hattında yerlerini sürekli değiştirmek zorunda kalmışlar ancak top atışları nedeniyle pek çok gemide hasar, mal ve insan zıyatı meydana gelmiştir.³⁴ İbn Kemal ve Barbaro'nun anlatılarından bu toptan birden fazla döküldüğü ve kuşatmanın bundan sonraki safhalarında müdafileri zor duruma düşürmek ve teslim sürecini hızlandırmak için sıklıkla kullanıldığı anlamı çıkarılabilmektedir.³⁵ Kritovulos topun dikey şekilde ateşlenişini daha önce hiç duyulmamış ve meydana gelmemiş bir şey olarak gösterse de,³⁶ Ağoston dikey atış yapan bu tür silahların Avrupa'da 1420'lerde ve hatta daha önceki zamanlarda bilindiğini ve kullanıldığını, ancak bazı teknoloji ve askerî tarihçilerin havan topu adı verilen bu silahın geliştirilmesini Osmanlılara mâl ettiklerini ifade eder.³⁷ Sultan Mehmed'in geliştirdiği iddia edilen kısa namlulu bu top türü bundan sonra 1456 Belgrad³⁸, 1464 Yayçe (Jajce), 1470 Eğriboz³⁹, 1474 ve 1478 İşkodra (Shkodra/Shkodër)⁴⁰, 1480 Rodos⁴¹ gibi zorlu kuşatmalarda ve dönemi anlatan bazı kroniklerde kullanımına dair vazıh bir malumata rastlanmadığından tam doğrulama imkânımızın bulunmadığı diğer kale kuşatmalarında da kuvvetle muhtemel Osmanlı topçuları tarafından etkili bir şekilde kullanılmış olmalıdır.

33 Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân*, 60; Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, 253.

34 Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân*, 61; Barbaro, *Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi*, 49. Kuşatmada havai toplar kullanıldığından Tacizâde Cafer Çelebi ve Behiştî Ahmed Çelebi de bahsetmektedirler. Tacizâde Cafer Çelebi *Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi*, TOEM İlavesi, (İstanbul 1331), 13; Behiştî Ahmed Çelebi, *Târih-i Behiştî Vâridât-ı Sübhâni ve Fütûhât-ı Osmanî (1389-1502)*, II, haz. Fatma Kaytaz, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayın, 2016), 265.

35 Bkz. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 54. Barbaro, *Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi*, 49-50.

36 Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân*, gös. yer.

37 Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 100; Ağoston, "Savaş Kazandıran Silahlar", 88.

38 Hicran Akın, "XV. Yüzyıl Latince Macar Kroniği Chronica Hungarorum'un Türk Tarihi Bakımından Değeri", *Belleter*, no. LI/200, (Ağustos 1987): 707; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, çev. Nilüfer Epceli, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 57; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî Faaliyetleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 120; Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 100.

39 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 289; Tansel, *Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî*, 204.

40 Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, 177; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 448; İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt*, 242, 248; Behiştî, *Târih-i Behiştî*, 322; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Çamlıca Yayın, 2008), 130; Tansel, *Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî*, 144; Ağoston, "Savaş Kazandıran Silahlar", 88; Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 101.

41 Ağoston, "Savaş Kazandıran Silahlar", 88; Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 101.

Constantinopolis kuşatmasının son gününe kadar gerek karadan gerek gemilerden yapılan tesirli ve sürekli top atışlarıyla surlar dövülmeye devam ederek hücum için elverişli tahribat sağlanmıştı. 29 Mayıs 1453 Salı günü genel hücum emriyle taarruza geçildiğinde topçu sınıfı sürekli top atışlarıyla şehre girmeye çalışan askerlere destek sağlamaya devam etti ve sıkı çarpışmaların neticesinde aynı gün şehir Osmanlılar tarafından fethedildi.⁴² İstanbul'un fethi Sultan Mehmed'in gelecekte gerçekleştirmeyi planladığı kuşatma savaşları için büyük bir ilham ve tecrübe kaynağı olmuştu. Çünkü İstanbul kuşatmasında uyguladığı pek çok taktik ve yöntemin başarıyla sonuçlanması kendisini bunları sonraki zorlu kuşatmalarda kullanması konusunda cesaretlendirmişti. Nitekim Belgrad ve Eğriboz kuşatmalarında gemilerin karadan yürütülmesi, Belgrad, Girdos (Korinthos), Yayçe, Taşili, İnebahtı (Lepanto) ve İşkodra (Shkodra/Shkodër) kuşatmalarında seyyar dökümhaneler kurulup toplar dökülmesi, Belgrad, Yayçe, Eğriboz, İşkodra ve Rodos kuşatmaları başta olmak üzere birçok savaşta havan topları kullanılması, Eğriboz kuşatmasında ada ile ana kara arasında; Rodos kuşatmasında ise St. Nicholas Kulesi duvarlarına gemileri birbirine bağlayarak köprü ve aynı zamanda düşman gemilerine karşı set oluşturulması, aynı seferlerde askerlerin adaya geçişini sağlamak ve üzerlerine havanlar konuşlandırarak surları deniz veya nehre bakan yönlerinden bombardımana tutmak için boş fiçiler üzerine ahşap köprüler kurulması, kale sur ve kapılarını tahrip etmeye yönelik farklı hayvan figürlerinden esinlenerek tasarlanmış (boğa, koç, kedi, köpek, kaplumbağa vb.) çok sayıda koçbaşları ve delici-yıkıcı gereçler, dört-beş saat gibi çok kısa bir sürede inşa edilebilen yürüyen kuleler, türlü model ve ebatlarda merdiven ve çeşitli tırmanma araçları Fatih'in bundan sonraki kuşatma savaşlarının vazgeçilmez enstrümanları olacaklardı. Constantinopolis gibi üç kademeli kalın ve sağlam sur duvarlarından oluşan savunma hattına sahip bir kentin Osmanlıların eline geçişi Avrupa ve Asya'da geniş yankılar uyandırmıştı. Bundan sonra Fatih ve kurmayları tarafından kuşatılan bazı kalelerin dışarıdan yardım gelemeyeceğini anlayan bey, senyör ve kumandanları akıbetlerinin Constantinopolis gibi olabileceği endişesiyle en azından hayatta kalma şanslarını arttırmak adına kalelerini çok fazla zorluk çıkarmadan Osmanlı birliklerine teslim ettikleri görülmektedir. Bunda yıkılmaz denilen surların artık toplarla yıkılabileceği algısının büyük payı olduğu aşikârdır.

42 24 Mayıs'ta son hücum kararının alınmasından sonra bunun bir işareti olarak son beş gün top atışlarının daha da yoğunlaştığı bilinmektedir. Bu süreç hakkında tafsilat hakkında bkz. Emecen, *Fatih ve Kıyamet*, 294, 302, 322.

Fethi takiben İstanbul Osmanlı Devleti'nin yeni başkenti, aynı zamanda savunma sanayiinin de yeni merkezi olma yolunda hızlı bir imar faaliyetine sahne olacaktır. İstanbul'da muhtemelen bugünkü yerine yakın bir konumda bulunan Bizans döneminden veya Cenevizlilerden kalma ihtimali bulunan eski top dökümhanesi genişletilerek seferler için gerekli topların çoğu burada dökülmeye başlandı.⁴³ Edirne şehri ve buradaki top dökümhanesi ise Fatih Sultan Mehmed devri Balkan seferlerinde bir üs merkezi ve bu savaşlarda kullanılacak topların bir kısmının döküldüğü tesis olarak faaliyetlerini sürdürdü.⁴⁴ Nitekim İdris-i Bitlisi'ye göre Fatih'in 1454 kışında İnöz ve Taşoz kuşatmasında kullandığı toplar Edirne'de dökülerek Gelibolu'ya nakledilmiş, buradan top gemileriyle kuşatma mahalline sevk edilmişti.⁴⁵ Fatih'in İstanbul'un fethinden sonraki ilk zorlu kuşatması 1456 Belgrad muhasarasında kullanılan topların bir miktarı⁴⁶ ve daha sonra Balkanlar'daki önemli kale şehirlerin kuşatmalarında kullanılan topların bir kısmı muhtemelen Edirne Tophanesi'nde dökülmüş olmalıdır.⁴⁷

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethini müteakip saltanatının sonuna kadar Anadolu, Karadeniz kuzey yayı ve özellikle Balkanlar'a bizzat veya kumandanları komutasında 30'u aşkın büyük sefer tertip etmişti. Bunların birkaçı istisna hemen hemen hepsi kuşatma savaşıydı. Dolayısıyla kuşatma toplarının dökümü, bunların kuşatma mahalline sorunsuz bir şekilde ve vaktinde nakledilmesi, kuşatma öncesi topların kurulacağı yerlerin tespiti ve top metrislerinin hazırlanması kısacası muhasara topçuluğu çok büyük bir önem arz ediyordu. Bu maksatla top dökümü için fetih güzergâhının stratejik ve muhkem noktalarına sabit top dökümhaneleri tesis edildi veya II. Murad zamanında inşa edilmiş olanları yeniden düzenlenerek buralara top ham madesi bakır, kalay ve eski tunç top parçaları stoklandı. Sabit dökümhanelerin en önemlileri 1440'ta II. Murad zamanında tesis edilen Semendire Tophanesi, 1455'te fethedilen Novo Brdo'daki Balkanlar'ın en eski dökümhanelerinden

43 Osmanlılara İstanbul'daki ilk tophanenin Cenevizlilerden mi intikal ettiği, yoksa Bizanslılara ait âtil durumdaki dökümhanenin fethitten sonra düzenlenerek bir tophaneye mi dönüştürüldüğü hakkında tartışmalar için bkz. Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 232; Ağoston, "15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu...", 124-25; Aydıöz, *Tophâne-i Âmiri*, 78-85.

44 Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, gös. yer.; Aydıöz, *Tophâne-i Âmiri*, 52-53.

45 İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt*, 132.

46 Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, 79; Kritovulos, *Târîh-i Sultan Mehmed Hân*, 107; Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, gös. yer.; Aydıöz, *Tophâne-i Âmiri*, 52.

47 Kritovulos, Fatih'in 1463 Bosna seferinden bahsederken "...Fâtih hazretleri kış içinde hazırlık görerek mevsim-i Bahâr'ın hulûlünde piyade ve süvari askerinden mürekkebe ve makine (top) ve sa'ir âlât-ı harbiyye ile mücehhez olan ordu-yı hümâyûn ile Edirne'den hareket etti" cümlesiyle sefer için gerekli topların Edirne'de döküldüğünü rivayet etmektedir. Kritovulos, *Târîh-i Sultan Mehmed Hân*, 167.

biri olan Novo Brdo Tophanesi ve 1479'da Fatih Sultan Mehmed'in fethettiği İşkodra'da kurulan İşkodra Tophanesi'dir.⁴⁸

Başta İstanbul ve Edirne tophaneleri olmak üzere yukarıda zikrettiğimiz sabit tophanelerden kuşatma mahallerine top sevkiyatı yapılmakla birlikte, topların taşınmasının çok müşkül olduğu yerlerde seyyar dökümhaneler kurarak kuşatma topları dökme geleneği Fatih Sultan Mehmed devrinde de sürdürüldü.⁴⁹ Fatih ilkin İstanbul kuşatması sırasında ordugahta kurdurduğu seyyar dökümhanelerde büyük toplar döktürmüştü. 1456 yılında İstanbul kuşatmasından sonraki ilk ciddi sınavı olan Belgrad kuşatması için hazırlıklara başladı. Kuşatma için çok sayıda top dökülmesine ihtiyaç vardı. Âşıkpaşazade ve Neşrî, topların dökümü için gerekli bakır ve tuncun İstanbul'un fethinden sonra şehirde ne kadar dini ve sivil mimariye ait yapıda bakır ve tuncun mamul madde varsa bunların yerlerinden sökülüp parçalanmasıyla elde edildiğini rivayet ederler.⁵⁰ Sırbistan'ın son derece engebeli dağ ve dar geçitlerden müteşekkil arazi yapısı topların kara yoluyla sevkini güçleştirdiğinden topların bir kısmı İstanbul ve Edirne'de dökülerek⁵¹ Tuna üzerinden gemilerle kuşatma mahalline gönderilmişti.⁵² Osmanlı kroniklerinin çoğu kuşatmada kullanılacak topların kalan kısmının Üsküp'te dökülerek buradan kuşatma mahalline muazzam cerr-i eskâl (ağır yük kaldırma/taşıma gereçleri) ile yayalara çektirilindikleri hususunda ittifak hâlinindedir.⁵³ Bazılarında topların nerede döküldüğü bilgisi verilmemekte, sadece dökülen topların cesametinden ve kuşatma mahalline çektirilerek getirildiğinden bahsedilmektedir.⁵⁴ Franz Babinger, Fatih'in Morava Irmağı kenarında yer alan Alacahisar'da (Kruševac) bir tophane kurdurduğunu ve burada Nürnbergli Jörg gibi yabancı ustaların nezâretinde toplar döktürdüğünü ileri sürmektedir.⁵⁵ Yine çağdaş bir Macar kroniği büyük bombartların Alacahisar'da kurulan bir seyyar

48 Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 235; Aydüz, *Tophâne-i Âmire*, 55-57.

49 Parry, "Barud", 1061; Aydüz, *Tophâne-i Âmire*, 45.

50 *Âşıkpaşazâde Tarihi*, 199; Neşrî, *Cihânnümâ*, 320.

51 Mehaz için bkz. 46. dipnot.

52 Macar sınırındaki kale kuşatmalarında kullanılacak toplar ve top dökümüne mahsus ham madde ile diğer harp mühimmatı, Tuna üzerinde bu iş için hususî olarak bulundurulmuş küçük bir filo vasıtasıyla taşınmaktaydı. Parry, "Barud", 1062; Aydüz, *Tophâne-i Âmire*, 46. Eğer kuşatılacak kale deniz kıyısındaysa veya geçitler vasıtasıyla kıyı ile irtibatı sağlanabilen bir noktadaysa top ve diğer harp mühimmatının sevkiyatı top gemileriyle yapılmaktaydı.

53 Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, 79; Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, 46; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 120, 128; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, 135; Behiştî, *Târîh-i Behiştî*, 275.

54 Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, 113; Kıvâmî, *Fetihnâme*, 203, 207; Hadîdî, *Hadîdî Tarihi*, 221.

55 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, ed. W. C. Hickman, (Princeton: 1978), 138; Aydüz, *Tophâne-i Âmire*, 46. Ancak Ağoston'a göre Nürnbergli Jörg'ün Osmanlı hizmetine girişi bu kuşatmadan dört yıl sonra 1460 yılında gerçekleşmiştir. Ağoston, "15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu...", 127.

dökümhanede şaşırtıcı bir beceriyle döküldüğünü anlatmaktadır.⁵⁶ Zinkeisen de Fatih Sultan Mehmed'in Morava Nehri kıyısındaki Alacahisar'da kuşatmada kullanılacak ağır topları dökmek üzere içinde gece gündüz birçok zanaatkârın çalıştırıldığı bir dökümhane kurdurduğunu belirtir.⁵⁷ Ancak Osmanlı kaynaklarının hiçbirinde Belgrad kuşatması için Alacahisar'da top döküldüğü bilgisi yer almamaktadır. Yine de bu, iki farklı bakış açısına sahip kaynak grubundan bir tarafın yalan söylüyor olduğu anlamına gelmez. Yerli ve yabancı kroniklerin anlatılarından hareketle topların üç etapta döküldüğü çıkarımında bulunulabilir. Yukarıda zikredildiği gibi ilk etapta bazı kaynaklarda sayıları 300 adet civarında gösterilen küçük ve orta çaplı topla, 7 adet büyük çaplı havan topu⁵⁸ Edirne ve İstanbul'da dökülerek Tuna üzerinden kuşatma mahalline sevk edilmiş, boyları 6 ila 8 metre arasında değişen, namlu çaplarının 60 cm civarında olduğu rivayet olunan 22 büyük kuşatma topunun⁵⁹ çoğu Üsküp'te dökülerek Belgrad'a kadar taşınmış olmalıdır. Kuşatma öncesinde mevcut bataryaların yetersiz kalacağı düşüncesiyle yeni batarya oluşturma girişimlerinin ürünü olarak, ya da Macar kuvvetlerinin gelişile birlikte Osmanlı topçularının bombardımanın şiddetini daha da arttırmasından kaynaklı yoğun kullanımla çatlayan topların yerine yenilerine ihtiyaç duyulması gibi sebepler ihtimali doğrultusunda kuşatma mahalline en yakın nokta Alacahisar'da bir seyyar dökümhane tesis edilerek bazı topların burada döküldüğü düşünülebilir. Devasa Osmanlı toplarıyla Belgrad surları iki hafta boyunca aralıksız dövülmüş ve büyük oranda tahrip edilmişti. Osmanlı kuvvetleri top atışlarından sonra hisardan çok bir ovayı andıran şehre hücum etmiş, hatta zafer elde etmeye çok yaklaşmıştı. Ancak Macar János Hunyadi kumandasındaki taze destek birliği kale savunmacılarının imdadına yetişince kuşatmanın seyri bir anda değişmişti. Taraflar arasında meydana gelen çetin mücadeleler sonucunda yorgun ve takviyeden mahrum Osmanlı kuvvetleri püskürtülmüş ve Osmanlılar tüm ağır silah ve teçhizatlarını kuşatma mahallinde bırakarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı.⁶⁰

56 Akın, "Chronica Hungarorum", 707. Ancak Akın, Alacahisar'da top dökümü meselesinin ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtmektedir. Akın, "Chronica Hungarorum", 742.

57 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 57.

58 Babinger başarısızlıkla sonuçlanan Belgrad kuşatmasında Osmanlıların 300 top kaybettiğini belirtmektedir. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 139. Zinkeisen ise kuşatmada Osmanlı ordusunda toplam 300 kuşatma topu bulunduğunu belirtmekte ve bunların yanında 7 devasa havan topunun varlığından da bahsetmektedir. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, gös. yer. Ağoston Osmanlıların Belgrad kuşatmasında 140 ila 200 civarında küçük ve orta büyüklükte top, 22 bombart ve 7 havan topu kullandıklarını ifade etmektedir. Ağoston, "Savaş Kazandıran Silahlar", 90.

59 Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 99.

60 Neşri, *Cihânnümâ*, 321; Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 33; Akın, "Chronica Hungarorum", 711; Dukas, *İstanbul'un Fethi*, 227; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 66; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, 139; Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 99-100; Ağoston, "Savaş Kazandıran Silahlar", 91.

Başarısız Belgrad kuşatmasının ardından 1458 yılı Baharında gerçekleştirilen Mora seferinde yarımadanın anahtarı Gördüs-Gördos (Korinthos) Kalesi kuşatıldığı sırada seygar bir top dökümhanesi kurularak büyük çaplı kuşatma topları hemen oracıkta dökülmüştü. Topların fırlatacağı güller Gördüs'teki antik mermer kalıntılardan kesilerek temin edilmişti. Üç kat surla çevrili ve tek girişi bulunan kale 1458 Temmuz'unda kuşatılmış, dış surlar top atışlarıyla birkaç gün içinde yerle bir edilmişti. Daha güçlü ikinci savunma hattı da yoğun bombardımana tutulmuş ancak geçilememişti. Kalenin etrafındaki diğer savunma üsleri ele geçirilince erzak sıkıntısına düşen ve yardım ihtimalinden ümidini kesen kale müdafileri bu önemli kaleyi 6 Ağustos 1458 tarihinde Osmanlılara teslim etmek zorunda kalmışlardı.⁶¹ Bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini tesis etmede büyük önemi haiz Gördüs (Korinthos) Kalesi 1463 yazında aynı yıl içinde gerçekleştirilen Macar-Arnavutluk-Venedik ittifağından cesaretlenerek Mora Yarımadası'na saldıran Venedikliler tarafından kuşatılmıştı. Ancak Venedik kuşatması, Mora Sancakbeyi kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerinin başarılı müdafaası neticesinde geri püskürtüldü.⁶² Osmanlılar tarafından alındıktan sonra tamamen yıktırılan Korinth Körfezi'nden Ege Denizi'ne kadar 6 mil uzunluğunda ve 12 ayak yüksekliğindeki Germehisar (Hexamilion) surları ise binlerce duvar ustası çalıştırılarak Venedikliler tarafından modern askerî mimariye uygun biçimde iki hafta içinde yeniden inşa ettirildi. Üstelik bu kez surlara belirli aralıklarla 136 kule ilave edilmiş, sur diplerine çift sıra derin hendekler kazdırılmış, surların yüzeyi top darbelerine dayanabilmesi için hendeklerden çıkan hafriyatla kaplanmıştı.⁶³ Mora Sancakbeyinin önünden kaçan Venedikliler hemen bu surların arkasına çekilmişler, ancak Mora üzerine yürüyen Mahmud Paşa kuvvetleri Germehisar'ı ele geçirerek birçok Venedik askerini öldürmüş, kurtulabilenler de gemilere binerek Mora'dan ayrılmışlardı. Germehisar'ı ele geçiren Mahmud Paşa surlarını tekrar yıktırılmıştı. Bundan sonra birkaç önemli üssü daha ele geçiren Mahmud Paşa Mora'daki Osmanlı hakimiyetini yeniden tesis etmişti.⁶⁴

61 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 137-38. Mora Yarımadası'ndaki kuşatmalarla ilgili en ayrıntılı anlatıya sahip eserlerden biri Kritovulos'a göre Korinthos kuşatması yukarıda anlatıldığı kadar çok kısa sürede ve basit bir şekilde neticelenmemiştir. 4 ayı aşkın sürede geçit-kalenin etrafındaki birçok kale alınarak buraya gelen yardım kesilmiş, şehirde erzak sıkıntısı baş gösterdikten sonra kale müdafileri teslim olmaya mecbur kalmıştı. Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân*, 116-25.

62 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 246-47; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 215-16.

63 Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân*, s. 171; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 244.

64 Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân*, s. 173; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 247-48; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 215-16.

1461 yılında düzenlenen Trabzon kuşatması için gerekli büyük kuşatma topları İstanbul'da döküldükten sonra top gemilerine yüklenerek Trabzon'a yollanmıştı. Fatih'in bizzat kumanda ettiği kara ordusu Uzun Hasan'ın elinde bulunan Koyulhisar Kalesi'ni aldıktan sonra Erzincan üzerinden oldukça kayalık ve sarp, aynı zamanda çok sık ormanlarla kaplı dağ yolundan Trabzon'a doğru harekete geçmişti. Bu zorlu yolculukta büyük topların taşınması mümkün olmadığından toplardan feragat edilmişti. Trabzon'un kara surları tarafından kuşatılmasında kullanılacak topların burada seyyar dökümhane kurularak dökülebilmesi için gereken bakır ve diğer harp mühimmatı gemilerle Trabzon'a getirilmişti.⁶⁵ Kara ordusundan bir ay kadar önce Trabzon'a gelen Osmanlı deniz kuvvetleri hemen karaya asker çıkarmışlardı. Önce çoğu kale kuşatmasında yaptıkları gibi kalenin varoşlarını ve kentin ekili dikili alanlarını ateşe vermişler, daha sonra kuşatmayı başlatmışlardı. Mahmud Paşa da Fatih Sultan Mehmed gelmezden önce şehre ulaşarak kaleyi karadan muhasara etmişti. Şehir surları kara ve deniz cihetinden toplarla bir ay boyunca dövülmüştü.⁶⁶ Neticede şehir ablukadan bunalarak Mahmud Paşa'nın sulhen teslim teklifini kabul etti. Kuşatma sırasında seyyar dökümhane kurularak yeni toplar dökülüp dökülmediği bilinmiyor, ancak Trabzon'un alınışıyla Karadeniz'in Anadolu kıyısındaki Osmanlı hâkimiyeti tamamlanmış oldu.

1463 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından Bosna'ya düzenlenen seferde Bosna'nın önemli garnizonlardan Bobofça (Bobovac), Visoka, Yayçe (Jajce)⁶⁷ ve Kuluc/Kuvac (Kliutch) kaleleri alınınca Bosna Krallığı'na son verilmiş ve bölge Osmanlı idaresine dâhil edilmişti. Bosna'nın Osmanlıların eline geçişi özellikle Bosna topraklarına sınırdaş olan Macarlar için büyük bir tehdit unsuru oluşturmaktaydı. Bu nedenle Macar Kralı Matthias Hunyadi, kumandanı Ladislas Marcus'u Bosna topraklarını Osmanlıların elinden kurtarmak üzere görevlendirdi. Bosna'nın en önemli savunma üssü Yayçe Kalesi kısa sürede Macarlar tarafından geri alınmış, ancak kaledeki Osmanlı askerleriyle mücadele şehirdekinden daha çetin cereyan etmişti. Yayçe Kalesi'ndeki Macar kuşatması 3 ay kadar sürdükten sonra bölgeye kış dolayısıyla Osmanlı yardımı gelemeyince kale kumandanı kaleyi Macarlara teslim etmek zorun-

65 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 196.

66 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 197; Kritovulos, kuşatmanın 28 gün sürdüğünü belirtir. Kritovulos, *Târîh-i Sultan Mehmed Hân*, 154; Zinkeisen ise kuşatmanın 32 gün sürdüğünü ve kuşatma sırasında top atışlarının surların tahribinde çok etkisiz kaldığını söyler. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 244.

67 Kivâmî 1463'te gerçekleştirilen ilk Yayçe kuşatması sırasında topların surlar önünde seyyar dökümhaneler kurularak döküldüğünden bahseder. İncelemiş olduğumuz yerli ve yabancı hiçbir kaynaktan yer almayan bu anekdot için bkz. Kivâmî, *Fetihnâme*, 351.

da kalmıştı.⁶⁸ Macarlar, Yayçe Kalesi'ni Venediklilerin Papa II. Pius'un talimatı doğrultusunda verdiği 60.000 duka altınla üç dört ay içerisinde klasik Orta çağ kale savunma sistemlerinden farklı olarak top darbelerine dayanıklı top- rak tabyalar inşa etmek sûretiyle tahkim ettiler.⁶⁹ Fatih Sultan Mehmed, Yay- çe ve bazı Bosna garnizonlarının Macarların eline geçtiğini öğrenince 1464 yılında ikinci kez Bosna seferine çıktı. Doğru Yayçe Kalesi üzerine yürüyen Osmanlı birlikleri son derece sarp ve muhkem yerde bulunan kaleye ulaşarak ihata ettiler ve savaş hazırlıklarına giriştiler. Arazi yapısı nedeniyle büyük topların kalenin bulunduğu mevkie nakli neredeyse imkânsız olduğundan topların burada dökülmesi önceden kararlaştırılmıştı. Bu nedenle lazım olan bakır, kalay ve tunç parçaları deve ve diğer yük hayvanlarıyla getirildi. Hemen orada seyyar top dökümhanesi kuruldu ve büyük kuşatma toplarıyla havan topları döküldü.⁷⁰ Topların konulacağı yerler tespit edilerek buralara metrisler kazıldı ve toplara siper olmak üzere büyük top sepetleri hazırlandı, sur duvarlarını yıkmak için lağımlar kazıldı.⁷¹ Hazırlıklar tamamlandıktan sonra top atışlarıyla kale surları dövülmeye başlandı. Yayçe muhasarasının 39. gününde Macar Kralı Matthias Hunyadi'nin 15.000 kişilik bir imdat ordusuyla yola çıktığını haber alan Osmanlılar kuşatmayı kaldırarak, çadır ve ordu mühimmatı gibi ağır teçhizatın hepsini kuşatma mahallinde bırakıp geri çekilmişlerdi.⁷² Hatta bazı anonim Osmanlı kroniklerinde rivayet edildiği üzere Osmanlı birlikleri kuşatmada kullanılan topları Macarların eline geçmemesi için Tuna Nehri'ne atmışlardı.⁷³ Kuşatma savaşlarında imdat ordusunun ne kadar önemli olduğu Yayçe kuşatmasında bir kez daha görülmüştü.

Seyyar top dökümüne müracaat edilen bir diğer Osmanlı kuşatması ikinci Yayçe kuşatmasından tam 10 yıl sonra 1474 yılında Rumeli Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa tarafından gerçekleştirilen zorlu Arnavud İskenderiye'si

68 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 245; Behiştî, *Târih-i Behiştî*, 290; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, 120; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri, 115. Tursun Bey, Neşri ve Oruç ise voyvoda ve dizdârın Osmanlı Devleti'ne ihanet ederek Ungurus keferesiyle savaşmaksızın kaleyi verdiklerini rivayet ederler. Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, 133; Neşri, *Cihânnümâ*, 338; Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, 118.

69 Angioello, *Fatih Sultan Mehmet*, 45; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 116. Neşri, Macarların kaleyi 2 ayda tamir ve tahkim ettiklerinden bahseder. Neşri, *Cihânnümâ*, 338. Yayçe'nin tahkimden sonraki hâlinin betimlemeleri için bkz. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 253-54; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, 179.

70 Ágoston, kale önünde 6 top döküldüğünden bahsetmekte, bu kuşatmadaki Osmanlı topçu katarrının zayıflığına dikkat çekmektedir. Ágoston, "Savaş Kazandıran Silahlar", 92.

71 Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, 134; Kıvâmî, *Fetihnâme*, 363; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 253; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 117.

72 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, gös. yer. Ágoston, "Savaş Kazandıran Silahlar", gös. yer.

73 *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, 120; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri, 115.

(İşkodra) kuşatmasıydı.⁷⁴ Süleyman Paşa önderliğindeki Osmanlı ordusu Makedonya ve Sırbistan üzerinden Arnavutluk'a indi. Bu üç bölgenin son derece engebeli dağlar ve yer yer genişliği bir insanın bile geçmekte zorlandığı geçitlerden müteşekkil arazi yapısı toprakların kara yoluyla naklini imkânsız kıldığından toprakların geçmişte birçok kez yapıldığı gibi kuşatma mahallinde dökülmesine karar verildi. Bu maksatla bakır, kalay ve tunç parçaları 500'ün üzerinde deve ve yük hayvanıyla ordu nezâretinde bölgeye getirilmişti. Son derece sarp ve muhkem bir mevkiye bulunan İşkodra Kalesi aynı zamanda kayalık bir zeminde oturduğundan lağım kazmaya da elverişli değildi. Bu yüzden sadece toprakların yıkıcı gücüyle surlar tahrip edilebilirdi. Hemen top dökme hazırlıklarına girişilmiş ve birkaç gün içinde 4 büyük ve 12 orta çaplı top dökülerek kuşatma mahallerindeki yerlerine konuşlandırılmıştı.⁷⁵ Dökülen toprakların sayısı kuşatma için kaç top bataryası hazırlandığı konusunda fikir yürütmemize imkân tanımaktadır. Buna göre kuşatma toprakları İşkodra Kalesi'nin etrafına her biri 1 büyük, 3 orta çaplı toptan oluşan toplam 4 batarya şeklinde yerleştirilmiş olmalıdır. Kuşatmada havan topu kullanıldığına dair vazih bir malumat veren kaynağa rastlamadık. Ancak Bitlisi bu kuşatmada top ve ra'âdhânın korkunç sesler çıkardığını bildiriyordu. Eski Farsça'da ra'âdhâ havan toprakları için de kullanılan bir tabir olduğu için kanaatimizce bu kuşatmada havan toprakları kullanılmıştı.⁷⁶ Kuşatma başlayınca İşkodra Kalesi Osmanlı toprakları tarafından yoğun top ateşine tutulmuş, surların büyük bir kısmı top darbeleriyle yerle bir edilmişti. Yalnızca büyük bombardımanların surları yerle bir etmesini engellemek maksadıyla yakın zamanlarda hazırlanan güçlü ve yüksek toprak tabyalar top darbelerinin şiddetine dayanabilmişti. Kuşatma İbn Kemal'e göre bir aydan fazla; Navagero'ya göre üç aydan fazla sürmüştü.⁷⁷ Dışarı ile bağlantısı kesilen kalenin halkı son derece müşkül durumda kalmış, şehirde içecek ve yiyecek sıkıntısı baş göstermişti. Şehrin muhafızı Antonio Loredano müdafilerin moral ve direniş gücünü ayakta tutmaya çalışıyordu. Osmanlı ordusunun ablukasının şiddeti iyiden arttığı sırada Leonardo Boldù komutasında Venedik ve Arnavut askerlerinden mürekkep güçlü bir birliğin ablukayı kırmak üzere yaklaştığı haber alınınca Süleyman Paşa atik davranarak kuşatmayı kaldırmış, toprakları kırdırarak parçalara ayırtmış, deve ve diğer yük hayvanlarına yüklete-

74 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 377; İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt*, 239; Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, 126; Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), 122; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri, 117.

75 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 297.

76 İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt*, 242.

77 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 378. Navagero'dan naklen Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 297-98.

rek orduyla birlikte geri dönüş yolunu tutmuştu.⁷⁸ Osmanlı ordusunun birinci İşkodra kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak Fatih bizzat kendisinin kumanda edeceği ikinci bir kuşatma için uygun zamanı kollamaya başladı.

Karaman ilinin tamamen Osmanlı idaresine katıldığı 1474 yılında Osmanlı topçularının seyyar top dökümü uygulamasına bir kez daha başvurdukları görülmektedir. Karaman ilinin sarp arazi yapısına sahip Taşili (Taşeli) bölgesinde savunması kolay ama ele geçirilmesi çok zor olan üç kalesi Ermenek, Menyân-Minân ve Silifke'nin fethi için Larendé'de seyyar top dökümhanesi kurularak toplar döktürülmüş⁷⁹ ve zor da olsa cerr-i eskâl ile kalelerin bulunduğu bölgeye çektirilmişti.⁸⁰ Ermenek Kalesi çok fazla direniş göstermeden Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerine teslim olmuş, ancak daha önce Osmanlıların eline hiç geçmeyen Menyân ile bir kez Osmanlılar tarafından fethedilmiş, ancak Karamanoğlu Kasım Bey'in hile ile geri aldığı Silifke kaleleri Osmanlı ordusunu epey zorlamışlardı. Osmanlı topçuları özellikle çok sarp bir arazi üzerine kurulmuş Menyân Kalesi'nin etrafına topları konuşlandırmada büyük sıkıntı yaşamışlar, birkaç noktaya güç bela kurulan top bataryalarıyla isabet yüzdesi düşük atışlar yaparak kaleyi teshir etme gayretine düşmüşlerdi. Bitlisî, top darbeleriyle iki kaleyi de yıkmak mümkün olmadığından Gedik Ahmed Paşa'nın hem Menyân hem de Silifke kalesini harp hilelerine başvurarak aldığını rivayet eder.⁸¹ Birine Pir Ahmed Bey diğerine Kasım Bey'in sığındığı son Karaman garnizonları da düşünce Karamanoğulları Beyliği tamamen ortadan kaldırılarak Anadolu'da Osmanlı birliğinin sağlanması yolundaki en büyük engellerden biri daha aşılmış oldu.

Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetinin sağlanmasıyla rahat bir nefes alan Fatih Sultan Mehmed, İtalya'ya geçiş için önemli bir üs olan Arnavutluk'ta Osmanlı egemenliğini tesis etmek üzere harekete geçti. Bu kapsamda ilkin Venediklilerin Morâdaki en önemli üslerinden biri olan Korinthos Körfezi'nin Adriyatik Denizi'ne açılan kapısı İnebahtı (Lepanto/Naupaktos) üzerine sefer kararlaştırıldı. 1474'teki başarısız İşkodra kuşatmasının kumandanı Süleyman Paşa 1477 yılında 40.000 kişilik bir ordunun başında İnebahtı seferine çıktı. Osmanlı askerlerinin zorlu arazi koşulları nedeniyle bir iki ayda ancak gelebil-

78 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 298-99.

79 İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, 227. Taşili kalelerinin muhasarası için Larendé'de seyyar dökümhane kurulduğu bilgisi Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'inden başka incelediğimiz hiçbir yerli ve yabancı kronikte yer almamaktadır.

80 İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, gös. yer.; Tansel, *Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî*, 297.

81 İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, 227-29. İbn Kemal Karaman ilinin fethi bahsine bir sayfa ayırmış, Bitlisî gibi ayrıntıya girmemiştir. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 382-83.

dikleri bölgeye taşınmaları çok zor olduğundan kuşatma topları hazır vaziyette getirilmemişti. Bu nedenle kuşatma toplarının İnebahtı hisarının karşısında kurulan Osmanlı ordugâhında dökülmesi kararlaştırılmıştı. Bakırı develerle bölgeye taşınan topların, döküm için gerekli diğer malzemeleri civar dağlardan tedarik edildikten sonra hazırlanan seyyar dökümhanede İstanbul'dan gelen top döküm üstadlarının nezâretinde döküm işi gerçekleştirildi.⁸² Kuşatma hazırlıkları tamamlanıp toplarla surlar dövülmeye başlandığı sırada Süleyman Paşa'nın korkulu rüyası Antonio Loredano 32 kadırgayla kalenin imdadına yetişti. Bunun üzerine Süleyman Paşa hemen kuşatmayı kaldırarak topları parçalatıp, develere yükletti ve ordusuyla birlikte bölgeden ayrılmak zorunda kaldı.⁸³

İnebahtı kuşatmasının neticesiz kalması, Macarların Tuna Suyu'nu geçerek Osmanlılara ait önemli kaleleri ele geçirmesi ve buna Osmanlı kuvvetlerince sınırlı bir karşılık verilmesi Fatih Sultan Mehmed'de derin tesir yaratmıştı. Bu etkiyi kırmak maksadıyla 1478 yılında Fatih Sultan Mehmed İşkodra'ya bizzat sefer tertibine karar verdi. Kendisinin son gazası olan bu büyük seferde İstanbul, Edirne, Filibe, Sofya, Üsküb güzergâhını takip eden sultan ilk olarak Akçahisar'a (Krujë) yöneldi. Babası Sultan II. Murad zamanında 1449-50 yılında kuşatılan fakat alınamayan bu stratejik üs Evrenoszâde Ahmed Bey tarafından bir seneyi aşkın müddettir kuşatma altında tutuluyordu.⁸⁴ Venedikliler şehre yardım göndermişler ancak Ahmed Bey bu yardım birliğini püskürtmüştü. Yardımdan ümidini kesen kale müdafî ve yaşayanları uzun müddettir açlıktan at, eşek, kedi, köpek, fare kısacası canlı ne varsa yiyip tüketmişlerdi. Bu zor duruma daha fazla katlanamayarak kaleyi 1478 Haziran'ında Osmanlılara teslim etmişlerdi.⁸⁵

Fatih Sultan Mehmed, Akçahisar'ın alınışından sonra kalenin 85 km kuzeyinde yer alan ana hedef İşkodra'ya doğru yürüyüşe geçti. Sultan daha Akçahisar kuşatmasındayken 1478 Mayıs'ında bir miktar Osmanlı öncü birliği İşkodra kalesi civarındaki tüm yerleşim birimlerini ve ekili dikili alanları yakıp, tahrip ederek şehre sevkiyat yollarını kesmişti. Ancak İşkodra'da 1474 yılındaki ilk kuşatmadan sonra yeni bir kuşatma ihtimaline karşı birtakım ted-

82 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 420-21.

83 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 422; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 302.

84 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 305; Tansel, *Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî*, 143. İbn Kemal'e göre kale iki yıldan beri Osmanlı ablukası altındaydı. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 441.

85 Navagero'dan naklen Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, gös. yer.; Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 107; Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, 179; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 443-44; İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt*, 247; Behiştî, *Târih-i Behiştî*, 321-22.

birler alınmış bu kapsamda yeni su sarnıçları yaptırılmış, kalenin son muhafızı Antonio Da Lezze de yeterince buğday ve erzak stoklamıştı.⁸⁶ 18 Mayıs'ta Rumeli Beylerbeyi Davud Paşa da kuvvetleriyle kale önlerine gelince hazırlıklar daha da hızlandı. Toplar daha önce birçok zorlu arazi şartlarında gerçekleştirilen kale kuşatmalarındaki gibi kuşatma mahallinde dökülecekti. Gereken malzeme deve ve askerlerle bölgeye sevk olunmuştu.⁸⁷ Santa Veneranda Dağı yakınlarında kurulan ordugâhta seyyar dökümhane tesis edilerek top dökümüne başlandı.⁸⁸ Burada her biri 150 ila 650 kg ağırlığında taşlar fırlatabilen 10 taneden fazla büyük kuşatma topu döküldü.⁸⁹ Osmanlı topçuları bu kuşatmada farklı bir mermi türü imal edip, kullanmışlardı. Yağ, bal mumu, kükürt, nef ve sair yanıcı maddeye bulanmış yün ve paçavralardan mürekkep bir nevi humbara tanesi şeklindeki bu mermi çok tiz bir ses çıkarıyor, işaret fişeği gibi arkasında iz bırakarak havada süratle ilerleyip dokunduğu yeri yakıyordu.⁹⁰ Daha gelişmiş türevi 1480 yılındaki Rodos kuşatmasında kullanılacak olan bu merminin meydana getirdiği yangın suyla değil ancak sirke, idrar, kum veya tutkalla söndürülebiliyordu.⁹¹ 22 Haziran 1478 tarihinde şehrin kapısına doğru kurulan toplarla güçlü top atışlarına başlanmış, dağ etekleri ve civardaki tepelere bin bir güçlkle çekilen büyüklü küçüklü toplar, havan topları ve mancınıklardan müteşekkil bataryalarla İşkodra surları yoğun bombardımana tutulmuştu.⁹² 1 Temmuz'da padişahın gelişiyle toplarla surların dövülmesine daha da ağırlık verildi. 27 Temmuz'a kadar süren top atışları ve bu tarihte gerçekleştirilen büyük taarruza rağmen kale teshir edilemedi.⁹³ İşkodra'nın

86 Navagero'dan naklen Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 306; Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 108.

87 Angiolello toplar için gerekli demirin tahtalar üzerinde taşındığından bahsetmekte, ancak yükü taşıyan varlığın ne olduğu hakkında bir şey söylememektedir. Dökülen toplar demirden değil tunçtan olduğu için taşınan maden bakır veya tunç parçalarıdır. Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 109. Bitlisî ise ilginç bir şekilde top ham maddesi olan bakırın bölgeye develerle değil, askerler tarafından taşındığından bahsetmektedir. "...Dağlık Arnavut'un yolları top çekmeye elverişli olmadığından, binlerce men bakır askerlere dağıtılmış ki, kale dibinde herkes kendi hissesine düşeni teslim etti..." İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, 248.

88 Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, gös. yer.; Navagero'dan naklen Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, gös. yer.; Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 177; Kıvâmî, *Fetihnâme*, 487; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 445; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, gös. yer.; Behiştî, *Târih-i Behiştî*, 322.

89 Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 109-12. Zinkeisen, büyük çaplı topların sayısını 11 olarak vermektedir. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, gös. yer.

90 Hammer'den naklen Tansel, *Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî*, 144; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, gös. yer. Ancak Ağoston, on beşinci yüzyılın sonunda bu tür mermiler atan top veya havanların varlığına ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini savunur. Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 101.

91 Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, gös. yer.

92 Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 177; Kıvâmî, *Fetihnâme*, 487; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 446-49; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, 248; Behiştî, *Târih-i Behiştî*, 322; Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, 130.

93 Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 109-11; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 306-7.

kuşatılmasını Fatih bizzat üzerine alıp kaleye stratejik destek sağlayan önemli civar kaleleri ele geçirmek için Rumeli Beylerbeyi Davud Paşa'yı İşkodra'ya 18 km uzaklıktaki Gölbaşı Kalesi'ni (Xabiacco), Anadolu Beylerbeyi Süleyman Paşa'yı da İşkodra'ya 10 km uzaklıktaki Dergos Kalesi'ni (Drivasto) zapt etmekle görevlendirdi. Gölbaşı Kalesi direniş göstermeden teslim oldu. Anadolu kuvvetlerine destek vermek amacıyla Rumeli kuvvetleri de Dergos'a geldi ve kale şiddetli direniş göstermesine rağmen ele geçirildi. Bu iki kalenin alındığını duyan İşkodra'ya 48 km mesafedeki üçüncü önemli kale Leş'in (Alessio) halkı ve muhafızları Osmanlı kuvvetleri gelmeden deniz yoluyla bölgeyi terk etmişlerdi. Leş ele geçirildikten sonra yıktırıldı.⁹⁴ Bu üç kale de alındıktan sonra İşkodra'ya yardım sağlayabilecek hiçbir üs bölgesi kalmamış oldu. İşkodra surları aralıksız top atışlarıyla dövülüyor ancak bir türlü alınamıyordu. Fatih Sultan Mehmed Eylül ayında, diğer kumandanlar ise Ekim ayında bölgeden ayrılarak İstanbul'a döndüler. Ancak Evrenoszâde Ahmed Bey kuşatmayı sürdürmek üzere İşkodra'da kaldı. Ekonomik açıdan sıkıntı içinde oluşu, veba salgını ile meşguliyeti, Napoli Krallığı ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşma ve papa önderliğindeki Hıristiyan dünyasından yardım ümidini kesmesi gibi nedenlerle Venedik İşkodra'yı kaderine terk etmiş ve 1479 Mart'ında Osmanlı Devleti ile imzaladığı anlaşmayla Osmanlılara teslim etmek zorunda kalmıştı. Ahmed Bey anlaşma imzalanana kadar kuşatmayı kararlılıkla sürdürmüştü. Toplam on bir ay süren kuşatma neticesinde alınamayan İşkodra sulh yoluyla Osmanlıların eline geçmiş oldu.⁹⁵ Fethin akabinde İşkodra'da kalıcı bir top dökümhanesi tesis edilerek⁹⁶ şehir, İtalya ve Adriyatik kıyılarına yönelik Osmanlı akınları için önemli bir silah üretim ve depolama merkezi hâline getirildi. Hatta ele geçirilişinin birinci yıl dönümüne rastlayan 1480 yılında Gedik Ahmed Paşa kumandasında düzenlenen Otranto seferinde kullanılacak topları dökmek üzere 20 yılı aşkın süredir Fatih Sultan Mehmed'in hizmetinde Topthane-i Âmire'de çalışan Nürnbergli Jörg, sefere çıkan donanma ile İşkodra'ya gönderilmişti. Seferin başarıyla sonuçlanmasının ardından İşkodra'da görevini sürdüren Jörg, muhtemelen Fatih'in ölümüyle meydana gelen otorite boşlu-

94 Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, 178; Kıvâmî, *Fetihnâme*, 501-7; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 450-57; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, 249-50; Behiştî, *Târih-i Behiştî*, 322-23; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 308.

95 Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 113; Zinkeisen Navagero'dan naklen anlaşma tarihini 26 Ocak 1479 olarak veriyor. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 310. Osmanlı kronikleri Evrenoszâde Ahmed Bey'in diğer Osmanlı kuvvetleri bölgeden ayrıldıktan sonra kuşatmayı altı ay daha sürdürdüğünü bildirmektedir. Bu da aşağı yukarı anlaşmanın Mart 1479 tarihinde imzalandığını teyit eder gözükmektedir. Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, 179; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, 251; Behiştî, *Târih-i Behiştî*, 323. Kalenin fethinin tebşiri hususunda bkz. Âşıkpaşazâde Tarihi, 272-73; Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, 130; Neşrî, *Cihânnümâ*, 365; Hadîdî, *Hadîdî Tarihi*, 281.

96 Ayduz, *Tophâne-i Âmire*, 57-58.

ğundan faydalanarak 1481 yılında buradan Venedik'e kaçmayı başarmış ve ilerleyen yıllarda Roma'da Papalık hizmetinde bir müddet top döküm ustası (büchsenmeister) olarak görev yapmıştır.⁹⁷

1479 yılında Osmanlı Devleti ile Venedik arasında barış yapılıncı Fatih Sultan Mehmed tahta çıktığından beri almak için fırsat kolladığı Rodos Adası'nın fethi için hazırlıklara başlanmasını emretmişti. Aslında taraflar arasındaki husumet daha Sultan Mehmed'in tahta çıktığı zamanlarda başlamıştı. İstanbul'un fethinden sonra tebrikte bulunmayan, Anadolu'da başta Karamanoğlu ve Akkoyunlu olmak üzere diğer Türkmen beylikleriyle Osmanlı aleyhine ittifaklara giren, öte yandan Hıristiyan dünyasında Osmanlı aleyhine geliştirilen her türlü oluşuma doğrudan veya dolaylı yoldan destek veren Batı Hıristiyanlığının Doğu'daki önemli üssünün hâkimi Rodos Şövalyeleri Osmanlı Devleti için büyük tehlike arz ediyordu. Batı Anadolu sahillerine çok yakın olan, Osmanlı hâkimiyetine giren Adalar Denizi'nin kilidi konumundaki bu stratejik ada bir an önce alınmalıydı. Nitekim Fatih Sultan Mehmed 1480 yılına kadar adaya kumandanları vasıtasıyla iki kez (1455 ve 1467 yıllarında) sefer düzenletmiş, ancak çok ciddi bir hazırlık evresinin mahsulü olmayan bu seferlerde şövalyelerin idaresindeki birkaç adanın tahribi dışında önemli bir netice alınamamıştı. Bu tehlikeli akınların gelecekte bizzat Fatih'in kumanda edeceği büyük bir saldırının habercisi olduğunun bilincinde olan Rodos Şövalyeleri 1467'deki Osmanlı saldırısından sonra ciddi savunma tedbirleri almaya özen gösterdiler. Şehri çevreleyen surlar yeniden elden geçirilmiş, modern askerî mimarî tarzında alçak toprak tabya ve istihkâmlarla güçlendirilmişti. Hendekler daha da derinleştirilmiş, şehir surlarının denize bakan tarafına 200 m uzunluğunda ikinci bir set inşa edilmişti. Şövalyelerin son reisi Pierre d'Aubusson düşman eline geçmeleri tehlikesine karşı ana surların dışında kalan bütün binaları yıktırmıştı. Limanda Osmanlı gemilerini yakmak için ateş gemileri (brulot) hazırlanmış, kuşatmanın uzun sürmesi ihtimaline karşı üç senelik erzak ve savaş mühimmatı stoklanmıştı.⁹⁸ 1480 Baharında Fatih Sultan Mehmed aynı anda 100'er gemiyi aşkın iki büyük donanmaya sefer emri verdi. Avlonya paşası Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki filo Avlonya'nın hemen karşısında, İtalya Yarımadası'nın güneybatısında yer alan Pulya'yı (Puglia), Mesih Paşa kumandasındaki filo ise Rodos'u kuşatacaktı.⁹⁹

97 Ağoston, "15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu...", 127; Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 70-71.

98 Tansel, *Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî*, 241-42; Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 118. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 332-33.

99 Donanmalardaki gemilerin sayıları yerli ve yabancı kaynaklarda birbirinden farklı olarak zikredilmektedir. Kesin olan her iki donanmada da 100'ün üzerinde geminin bulunduğu dur. Gemi sayıları için bkz. Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 116; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 508; İdris-i Bitlisî, *Heşt*

Mesih Paşa kumandasındaki donanma 23 Mayıs 1480 tarihinde Rodos'a ulaştı.¹⁰⁰ Hemen kuşatma hazırlıklarına başlandı. Zinkeisen'e göre adada uzun müddet yaşamış topçuluk ve istihkâm konularında tecrübeli Alman asıllı devşirmenin hazırladığı plan doğrultusunda topların kurulacağı yer ve siperler tespit edilerek metrisler kazılıyor, gemiden kuşatma topları ve savaş mühimmatı indiriliyordu.¹⁰¹ Cipolla, 1480 yılındaki Rodos kuşatmasında kullanılan boyları 18 ayak (5,4 m), çapları 60 ila 75 cm arasında değişen 16 büyük kuşatma topunun savaş alanında kurulan seyyar dökümhanede döküldüğünü ifade etmektedir.¹⁰² Savaşın anlatıldığı diğer kaynaklarda rastlamadığımız bu bilginin kesinliğinden emin olmamakla birlikte, son otuz yıldaki kuşatma tecrübelerinden hareketle bunun gerçekleşmesi gayet mümkün bir eylem olduğu izâhtan vârestedir. Yine bu kuşatmada Osmanlılar İşkodra kuşatmasında kullanılan humbara türü merminin bir başka türevini kullanmışlardı. *Karkas* adı verilen ve içi zift, çam odunu, odun kömürü ve kıtıkla doldurulmuş kilden yumurtaları mancınıklarla fırlatıyorlardı. Bu bombaların neden olduğu söndürülmesi güç yangın suyla değil ancak sirke, idrar, kum veya tutkalla söndürülebiliyordu.¹⁰³ Kuşatma yoğun bombardımanla başladı. Öncelikle kale-şehrin denize doğru inşa edilmiş müstakil burçlarından St. Nicholas Kulesi'nin karaya bakan tarafı yoğun top atışlarıyla epey tahrip edilmişti. Yine bu kuleye 19 Haziran'da liman dalgakıranından gemiler ve boş fiçilerin bir araya getirilmesiyle kurulan ahşap köprüden hücumla kalkışma girişimi köprü'nün top ve askerlerin ağırlığı altında çökmesi nedeniyle Osmanlıların epey kaybına neden olmuştu.¹⁰⁴ 35 gün süren yatay ve dikey yollu yoğun top atışları sayesinde şehir surlarında yeterli tahribat meydana getirilmişti. 28 Temmuz'da genel taarruz gerçekleştirildi. İlk etapta başarılı geçen hücumun ardından surlara yer yer Osmanlı sancakları dikilmiş, Osmanlı askerleri surlardan şehre doğru ilerledikleri sırada İbn Kemal'in anlatısına göre daha önceden surların iç cephelerine yerleştirilmiş içi neftle dolu fiçiler kale müdafileri tarafından ateşe verilerek pek çok Osmanlı askerinin yanmasına ve kalanların geri çekilmesine

Behişt, 259; Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, 131; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 326, 332; Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 77.

100 Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 118; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 501; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 333.

101 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 333-34. Tansel, Fatih Sultan Mehmed için şehrin planını hazırlayan devşirmelerin Rodoslu, Eğribozlu ve Alman uyruklu üç kişiden müteşekkil olduğunu belirtiyor. Tansel, *Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî*, 244.

102 Cipolla, *Yelken ve Top*, 105, dipnot 18.

103 Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 101.

104 Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, 118; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 334; İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt*, s. 259; savaşın seyrini hatalı vermekle birlikte Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, 131.

sebeplendi. ¹⁰⁵ Savaşı dair diğer kroniklerde Mesih Paşı'nın tam zafer elde edileceği sırada yağmayı yasaklamasının askerinin cesaretini kırdığı ve bu yüzden askerlerin savaşımak istemeyip geri çekildiklerinden savaşı kaybedildiği anlatısı kabul görür. ¹⁰⁶ Rodos'un alınamamasının ardından Osmanlı kuvvetleri adadan ayrıldılar. Kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı ancak topçu askerlerinin başarısızlıkta payı neredeyse yok gibiydi. Onlar kuşatmanın ilk gününden itibaren surları aralıksız bombardımana tutarak şehre girebilmek için istenen düzeyde tahribatı meydana getirmişlerdi. Bu aşamadan sonra zafer veya mağlubiyet taarruz stratejisine, hücum edecek askerinin mevcuduna, savaşı disiplinine ve müdafilere karşı göstereceği performansla bağlıydı.

Rodos'ta başarısızlıkla sonuçlanan kuşatmaya nazaran hazırlıklarına aynı tarihlerde başlanılan Pulya seferinde ise işler daha uygun gidiyordu. Avlonya paşası Gedik Ahmed Paşa İstanbul ve Gelibolu'da hazırlanan gemilerle Avlonya'ya geldikten sonra arada bir günlük mesafenin bulunduğu Pulya'ya hareket etti. 1480 Temmuz'unun son günlerinde karaya çıkan Osmanlı birlikleri deniz kenarındaki yerleşimleri zapt etmeye başladı. ¹⁰⁷ Pulya'nın önemli savunma üslerinden Otranto şehrinin surları 7 adet büyük çaplı topun kullanıldığı Osmanlı kuşatmasına ancak 11 gün dayanabilmiş ve 11 Ağustos 1480 tarihinde şehir Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun eline geçmişti. ¹⁰⁸ Otranto'nun civarına akınlar düzenlenirken bir yandan Otranto surları tahkim edilip güçlendirildi. Öyle ki 1481 yılında Kalabriya Dükü Alphonso, Otranto'yu geri almak için Avrupa'nın en önemli kuşatma savaşı uzmanlarından Scirro Scirri kumandasında bir kuvvetle Otranto önlerine gelerek şehri kuşatmış ve dört buçuk aylık zorlu kuşatma savaşı sonunda Otranto Osmanlılardan ancak geri alınabilmişti. ¹⁰⁹ Bu Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun kuşatmayı ne kadar çabuk sonuçlandırdığının ve Osmanlı istihkâmcılarının kaleyi ele geçirdikten sonra kuşatmalara karşı ne denli güçlendirdiklerinin apaçık bir deliliydi.

105 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 505-6.

106 İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt*, 260; Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, 131; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 335.

107 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 327; Tursun Bey, *Târih-i Ebül-Feth*, 180; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 508-9; İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt*, 253; Behiştî, *Târih-i Behiştî*, 323-24; Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, 132; Neşri, *Cihânnümâ*, 366.

108 Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, 99; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 509; İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt*, gös. yer.; Zinkeisen Marina Sanuto'dan naklen Otranto'nun Osmanlıların eline geçişini 26 Temmuz olarak veriyor. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, gös. yer.

109 Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, gös. yer.; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, 330-31. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 517-20; Neşri, *Cihânnümâ*, 366.

Fatih'in saltanatı boyunca gerçekleştirilen kuşatma savaşlarında bölgelerinin kilidi konumundaki 50'yi aşkın kale ile bu mühim noktalara sürekli gıda, harp mühimmatı ve asker tedariki sağlayan 100'ü aşkın orta ve küçük ölçekli kale/palanka ele geçirildi. O devirde savaşlarda çok sayıda büyük ateşli silah kullanmadaki yetkinlikleriyle tanınan Osmanlılar özellikle kuşatma savaşlarında kale surlarını ve sur içi yerleşkelerini top, mancınık ve diğer fırlatma gereçleriyle isabetli bir şekilde attıkları gülle ve yanıcı mermiler sayesinde büyük oranda tahrip ediyorlardı. Kuşkusuz başta toplar olmak üzere ağır silahların Fatih devri kuşatma savaşlarının başarılı bir şekilde sonuçlanmasında katkıları büyüktü. Ancak kalelerin Osmanlıların eline geçişinde sadece ağır silahlara pay biçmek doğru değildir. Kuşatma savaşlarında elde edilecek zafer kuşatanın ihtimamlı kuşatma stratejisine, yetkin liderliğine, askerinin sayısal ve niteliksel üstünlüğüne, ikmal ve iaişe olanaklarıyla, askeri teknoloji seviyesinin mükemmelliğine ve kuşatma sırasında sergilediği becerisine bağlıdır. Ayrıca coğrafi koşullar sebebiyle kuşatma ordusunun takviye kuvvetlerle beslenmesinin güç olduğu uzun süreli kuşatmalarda, kuşatılanın yardımına gelen imdat birliklerinin savaşın seyrini değiştirmede ne kadar etkili oldukları Fatih Sultan Mehmed devrinde başarısızlıkla sonuçlanan kuşatmalarda açıkça görülmüştür. Nitekim 1456 Belgrad, 1464 Yayçe, 1474 İşkodra ve 1477 İnebahtı kuşatmaları esnasında imdat birliklerinin kale müdafilerine yardımcı gelişi ve hatta geleceğinin haber alınması Osmanlı askerlerinin kuşatmayı kaldırmasına ve dolayısıyla Osmanlı ordusunun başarısızlıkla ve bazen büyük kayıplarla geri dönmesine neden olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in otuz yıllık saltanatı boyunca kuşatılıp alınamayan veya alınıp da elde tutulamayan kaleler Belgrad, Sokol, İnebahtı, Rodos, Bodrum, Yayçe, Böğürdelen (Sabacz) ve Bar kaleleridir.

Fatih Sultan Mehmed'in Türbesindeki Mücevherli Eşyalar

Nurten Sevinç*

İstanbul'un fethinden yaklaşık on yıl sonra şehrin ortasında bulunan Havâriyyun Kilisesi yerine mimar Atık Sinan tarafından Fatih Sultan Mehmet adına inşa edilen Fatih Camii ve Külliyesi İstanbul'un en önemli dinî ve kültürel yapısını oluşturmuştur¹. Cami etrafında Sahn-ı Semân olarak bilinen kârgîr sekiz medrese, tabhâne, imâret, karşısında yer alan dârüşşifâ, daha sonra yapılan mekteb-i kebîr yer almıştır. 1481 tarihinde Fatih Sultan Mehmed vefat ettikten sonra mihrap önüne defnedilerek üzerine bir kubbeli türbe yapılmış ve sandukasına ulema kavuğu konulmuştur². Fatih Türbesi farklı tarihlerde meydana gelen deprem ve yangınlardan zarar görmüşse de yeri hiç değişmeden onarılarak günümüze ulaşmıştır³.

Bu bildirimizde Fatih Türbesi'nin arka planı; türbeye Hazîne-i Hümâyûndan farklı tarihlerde çıkartılarak konulan silah ve kılıçların müfredat kaydı ve mücevherli atik eşyalara yer verilecektir. Bunun yanı sıra Hazîne'de bulunan elmas, yakut, zümrüt ve firuze ile süslü eşyalarla Fatih Türbesi'ndeki zırh ta-

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı.

1 867 Cemâziyelâhır (Mart 1463)'te başlayan külliyeinin inşaatı 875 Receb (Aralık 1470) tarihine kadar devam etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Fâtih Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1995, XII, 244.

2 Cami içerisinde bulunan mahfil-i hümâyûn Sultan Bâyezid tarafından, şadırvan ise cami ile birlikte yapılmıştır. Ayrıca tabhânenin ve dârüşşifânın dört kapısı bulunmaktadır. Bkz. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi Ali Sâtî Efendi/Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmî', İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil ve Mi'mârî Yapılar*, (haz. Ahmet Nezih Galitekin), İstanbul 2001, s. 48-49.

3 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimârisinde Fâtih Devri 885-886 (1451-1481)*, İstanbul 1989, III, 405.

kımları ve bazı evaniden eşyanın Viyana Sergisi'ne gönderilmesi ve türbenin Osmanlı ziyaret kültüründeki yerine temas edilecektir.

I. Fatih Türbesi'nin Tarihsel Arka planı

Fatih Sultan Mehmed 886/1481 tarihinde Gebze'de vefat edince cenazesi İstanbul'a getirilmiş oğlu ve halefi Sultan Bâyezid tarafından tertip edilen sade bir merasimle; namazı asrın kutbu Şeyh Muslihuddin İbn-i Vefâ tarafından kılındıktan sonra bânisi olduğu caminin hazîresine defn edilmiştir⁴. Fatih'in vefatından önce mi sonra mı yapıldığı tam olarak bilinmeyen türbe⁵ 12 Zilhicce 1179/22 Mayıs 1766 tarihinde meydana gelen depremde cami⁶ ile birlikte tamir kabul edemeyecek derecede hasar görmüştür. Fatih Türbesi'nin yapı işleminin bitirilmesi 1180/1766 tarihinde Sârım İbrahim Efendi'nin eminliği zamanında gerçekleşmiştir⁷.

1782 tarihinde meydana gelen Cibali yangınında halk eşyasını Fatih Camii avlusu ve etrafına taşımış, alevlerin eşyalara sirayet etmesiyle ateş Fatih Türbesi'ne sıçramıştır. Türbe içinde bulunan bütün eşyalar, sanduka da dâhil olmak üzere yanarak kül olmuştur⁸. I. Abdülhamid tarafından Fatih Türbesi'nin tamir işlemleri tamamlandıktan sonra örtü için Kâbe-i Mükerrreme kisvesi ve şalının Enderûn-ı hümâyûn tarafından türbeye konulması istenilmiştir⁹. Kapının iç yüzeyine de 1199/1784-1785 tarihinde mermer üzerine bir levha konulmuştur¹⁰. Ayrıca Sultan I. Abdülhamid sadrazama gönderdiği hatt-ı hümâyûnda, büyük yangında Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbesinde korunmuş olan Lihye-i Nebevî kaybolduğu için Hazîne-i Hümâyûn'da saklı olan Lihye-i şerî-

4 *Künhü'l-Ahbâr, Fâtih Sultân Mehmed Devri (1451-1481)* (haz. M. Hüdai Şentürk), Ankara 2003, II, 178-180.

5 Eski türbenin şekline ilişkin bilgimiz sadece mermerden yapıldığı yönündedir. Bkz. Ayverdi, a.g.e., s. 405.

6 Zelzeleden sonra Fatih Camii'nin tamiri için Rumeli Valisi Mehmed Paşa ve İlbasan sancağı mutasarrıfına ve buralarda bulunan kaza kadılarına gönderilen hükümlerde caminin inşasında kullanılmak üzere, kesilerek nakledilmesi gereken taşların ve taşçı ustalarının İstanbul'a gönderilmesi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Dahiliye (=C.DH), 228/1138, 22 Muharrem 1181 (20 Haziran 1767).

7 Yıkılan Fatih Camii'nin yerine aynı isimle yeni bir cami yapılmış, inşaat için caminin vakıflarının geliri yeterli gelmeyince Hazîne-i Hümâyûn'dan para tahsis edilmiştir. Bu iş için ise Haşim Ali Bey Fatih Camii bina eminliğiyle görevlendirilmiştir. Cami inşaatına 4 Rebiülevvel 1181/31 Temmuz 1767 tarihinde başlanmış İzzet Mehmed Bey zamanında 46 ay 10 gün sonra tamamlanarak 10 Muharrem 1185/25 Nisan 1771'de açılmıştır. Bkz. Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Enstitüsü Yayınları:1*, İstanbul 1963, s. 389-390.

8 Eyice, a.g.mad. s. 246; Cezar, a.e., s. 365.

9 BOA, Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakı (=TSMA.E), 806/46, 10 Receb 1203 (6 Nisan 1789).

10 Bu levha üzerinde "Her nefis ölümü tadıcıdır..." (Ankebut, 29/57) ayeti yazılıdır.

felerinden birinin seçilerek her kandil gecesinde ziyaret edilmesine binaen türbeye konulması istenilmiştir¹¹. Türbe Sultan Abdülaziz zamanında tamir edilmiş, açılışı, döşenmesi ve süslenmesine dair bir takım çalışmalar icra edilmiştir¹². 1952-1953 tarihinde Mehmed Reşad zamanında da türbede bir takım onarımlar yapılmıştır¹³. Türbe son olarak 2015-2018 tarihleri arasında restore edilmiştir.

Türbe çalışanlarının ücretlerinin vakfiyede bulunmadığını belirten Ekrem Hakkı Ayverdi muhasebe defterinde 1 türbedar, 36 hafız ve 1 ibrikdâr olduğunu, sonra yapılan tevzînâmelerde ise diğer kısımların görevlerine nazaran türbe vazifelerinin artırıldığını belirtmiştir. Buna göre günlük olarak; iki türbedara beşer akçe; 90 cüzhâna ikişer akçe; bir nefer ser mahfile üç akçe; muarriif ve müferrik olan bir nefer kimseye bir akçe; türbe-i şerîfi koruyan dört bekçi için üçer akçe; bir nefer buharcuya iki akçe; bir saka için iki akçe; Çerağdâr ve ferraş olan bir kişiye iki akçe ve bir noktacıya ise günlük üç akçe vazîfe verildiği ifade edilmiştir¹⁴.

II. Sultanların Geleneksel Türbe Ziyaretleri

Fatih türbesi erken dönemlerden itibaren halkın yanı sıra Osmanlı sultanlarının en çok ziyaret ettikleri yerlerden biri olmuştur. Ancak türbe ziyaretlerinin ekserisi Eyüp Sultan Türbesi'nde¹⁵ kılıç kuşanma merasimi yapıldıktan sonra gerçekleşmiştir. Nitekim Eyüp Sultan Türbesi'ne gidiş ve dönüş için deniz ve kara yolu tercih edilmiş, türbede kılıç kuşandıktan sonra Edirnekapı'dan şehre girilerek Topkapı Sarayı'na kadar başta Fatih Sultan Mehmed olmak üzere bazı padişah türbeleri ziyaret edilmiştir¹⁶.

Elimizde mevcut olan 9 Şevval 926/22 Eylül 1520 tarihli belgede Çavuş Hacı Halil, Kanûnî Sultan Süleyman'a Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret ettikten sonra Fatih'in türbesini de ziyaret etmesini tavsiye etmektedir. "Âstâne-i âsumân-rif'a-

11 BOA, TSMA.E, 807/89, 10 Receb 1203 (6 Nisan 1789).

12 23 Temmuz 1865 tarihinde Maarif Nezâret-i Celîlesi'ne gönderilen yazıda: "Ebü'l-feth ve'l-Megâzi Sultân Muhammed Hân Gâzi hazretlerinin ta'mir ve termim olunan türbe-i şerîfelerininin vukû'ı küşâdına ve tesviye olunan mefrûşât ve tezyinâtına dâir kaleme alınan fıkra leffen taraf-ı vâlâlarına gönderilmekle bunun bu hafta takdimine derc itdirilmesi husûsuna himmet....". Bkz. BOA, Mektubî Mühimme Kalemi (=A.MKT.MHM), 338/46, 28 Safer 1282/11 Temmuz 1281 (23 Temmuz 1865).

13 Eyice, a.g.mad. s. 246.

14 BOA, Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri (=TS.MA.D), nr. 3882, s. 3, 9 Receb 1111 (31 Aralık 1699); Ayverdi, a.g.e., s. 405.

15 Feray Coşkun, "Osmanlı İstanbulu'nda Müstesnâ bir Ziyâretgâh: Eyüp Sultân Türbesi", *III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri* (25-26 Mayıs 2015), İstanbul 2015, s. 547-565.

16 Abdülkadir Özcan, "Kılıç Alayı", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 408-410.

tin ve bârgâh-ı keyvân-rütbetin hâk-i mukaddesine yüz sür deyü ...arz eylediği budur kim saâdetlü Hudâvendigâr hizmetlerinin 'ilm-i şerifleri muhitdir ki, hazreti Resûl 'aleyhisselâm Ka'be'den şerrefeha'llâhu Sıddîk-ı Ekber için radiya'llâhu 'anhu olup Medine şehrine nüzûl buyurduklarında Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin radiya'llâhu 'anhu meskeninde ârâm ve karâr kılmışlardır.... ve gazâ yolunda şehîd ve sa'îd olmuş 'azimü'ş-şân 'azizdir... Feth-i şehir-i İslâmbol'da yatur...Ervâh-ı mukaddese bî-nihâyedir. Lâkin cümlesinin ulusu bunlardır. Mübârek mezârlarının ziyâreti mûcib-i devlet-i dü cihânîdir. Devletlü pâdişâhımız saâdetle İslâmbol'u mâmûr ve pür-nûr idecekleri kutlu günde bu ... mübârek merkadi ziyâret edüp ve rûh-ı pâklarından himmet istidâ idüp bâdehû dedenüz Gâzî Pâdişâh Sultân Mehemmed hazretlerinin meşhed-i hümâyûnlarını dahi ziyâret-i hayr duâ kılalar. Hak teâlâ hazretlerinden ve sultân-ı rüsulün cemî'-i enbiyâ vü evliyâ huzûrlarında be-gâyet hûb u müstahsen vâki' olup babanız halîfetu'llâh hazretlerine dahi hoş gelürdü...'¹⁷.

Olumsuz hava şartlarından dolayı bazen padişahlar türbe ziyaretlerini ertelemek zorunda kalmışlardır. Nitekim Sultan III. Mehmed, Fatih Sultan Mehmed'in türbesini ziyaret etmek ve Cuma namazını kılmak için niyetlenmişse de hava muhalefetinden dolayı vaz geçmiştir¹⁸. 1594 senesi cemâziyelâhırın sonlarında Sultan III. Mehmed türbe ziyaretlerine çıkıp ayak divanı yapmıştır. Önce kayıkla Eyüp Türbesi'ni ziyaret edip kurbanlar kesmiş daha sonra Edirnekapı'dan şehre giriş sağlayarak önce Sultan Selim Han türbesini sonra sırayla Fatih Sultan Mehmed, Şehzade Sultan Mehmed, Sultan Cihangir, Sultan Süleyman, Sultan Bayezid ve son olarak Sultan Murad Han türbelerini ziyaret ederek Saraya ulaşmıştır¹⁹.

Sultan II. Abdülhamid ise kılıç kuşanma merasimini yaptıktan sonra Arap atına binerek Edirnekapı'dan şehre girmiştir. Sultan, yabancı elçilerin çadırlarının önünden geçerken en kıdemli İngiliz sefirine iltifatlarını dile getirdikten sonra yoluna devamla Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve babası Sultan Abdülmecid'in türbelerini ziyaret etmiştir. Son olarak Sultan Reşad da Eyüp Sultan Türbesi'nde kılıç kuşandıktan sonra Edirnekapı'dan şehre girmiş Fatih'in de türbesini ziyaret ettikten sonra Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür²⁰.

17 BOA, TSMA.E, 967/26, 9 L 926 (22 Eylül 1520).

18 "Ve selh-i cumâdelülâ cum'a gün hazret-i Pâdişâh-ı dîn-penâh eyyede'llâhu ta'âlâ ve kavvâhu Câmî'-i şerif-i Sultân Mehemmed Han tâbe serâhu türbesi ziyâretine ve namaza çıkmak niyyet ü azîmet buyurulmuşken ve cümle erkân-ı sa'âdet mütenebbih olup, Südde-i sa'âdete müteveccih olmuşken ferâgat olundu...". Bkz. *Selânikî Mustafa Efendi Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, (hazırlayan, Mehmet İpşirli), Ankara 1999, s. 445.

19 *Târîh-i Selânikî*, s. 455.

20 Abdülkadir Özcan, a.g.mad., s. 410.

Fatih'in türbesi saray kadınları tarafından da ziyaret edilmiştir. 2 Kasım 1892 tarihinde Adile Sultan araba ile Eyyüb'e giderek Hz. Hâlid ve eşi merhum Mehmed Ali Paşa'nın türbesini ziyaret ettikten sonra Fatih taraflarına gelerek önce Sırakasaplar'da medfun Nakşidil Vâlide Sultân, daha sonra Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbesini ziyaret etmiştir. Geldiği istikametten dönerken Eyyüp Polisi Komiseri'ne iki yüz yirmi, efradına üç yüz kuruş; Fatih Polisi, jandarma, zâbitân ve efradına da altı yüz sekiz kuruş atıyye vermiştir²¹.

III. Fatih Türbesi'ne Farklı Tarihlerde Hazîne-i Hümâyûn'dan Çıkartılarak Konulan Mücevherli Atik Eşyalar

Osmanlı hanedanı için farklı yüzyıllarda yaptırılan türbeler Osmanlı türbe mimarisinin dönem özelliklerini göstermenin yanı sıra süslemeleri ile de dikkat çekmektedir²². Ayrıca farklı tarihlerde bu türbelere bir takım değerli eşyaların konulduğu elde ettiğimiz belgelerden anlaşılmaktadır. Türbelere konulan kıymetli eşyaların müfredat kayıtlarının çoğu Devlet arşivlerinde bulunmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar ise tespit edebildiğimiz kadarıyla sınırlı sayıdadır²³. Aşağıda farklı tarihlerde (23 Ekim 1786-27 Mayıs 1873) Fatih Sultan Mehmed türbesine konulan kıymetli/mücevherli eşyaların müfredat kaydı kronolojik olarak ele alınacaktır²⁴.

21 BOA, Yıldız Perakende Zabtiye (=Y.PRK.ZB), 10/76, 11 R 1310/21 Teşrinievvel 1308 (2 Kasım 1892).

22 İsmail Orman, "Türbe", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 466.

23 Şehabeddin Tekindağ, "Fatih Türbesindeki eski silâhların 1870 tarihli müfredat defteri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ankara 1969, cilt 3, sayı: 21, s. 9-19; Ayşe Üstün, "Sultan III. Mustafa ve III. Selim Türbesi'ndeki Eşyalar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1998, sayı: X, s. 45-50; Cevdet Türkay, "Sultanahmet ve Ayasofya Türbelerindeki Değerli Eşyalar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ankara 1973, cilt XI, sayı: 66, s. 39-41; Ali Ziyrek, "Şeyh Yahya Efendi ve Aziz Mahmut Hüdâi Türbeleri ile Bu Türbelerdeki Bazı Eşyalar Hakkında", *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013=İnternational Istanbul Historical Peninsula Symposium 2013*, İstanbul 2014, s. 783-798; Erman Güven, *Eyyüb Sultan Türbesindeki Eserlerin İncelenerek Sultan Reşad Türbesinde Sergilenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.

24 Konumuz gereği müfredat kayıtlarında yer alan Fatih Türbesi'ne konulan eski eşyalara yer verilmiş, türbenin döşenmesinde kullanılan mefruşat ve tamirat masrafları tarafımızdan başka bir etüt konusu olarak ele alınacaktır. "Bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhi mânend-i behişt-i Rahman Ebül-feth Sultân Mehmed Hân hazretlerinin türbe-i şerifelerinin mefruşâtıyla devletlü necâbetlü Mehmed Selîm Efendi ve Emîne Sultân hazerâti velâdet-i hümâyûna mahsûs masârifâti ve müceddeden tanzîm olunup harem-i hümâyûn-ı mülûkâneye teslim olunan inci ve sırma işlemeli düz şâl kahve püşideleri masârifâtiyla...". Sultan Abdülaziz'e takdim edilen defter incelendikten sonra mefruşatla ilgili masrafların Hazîne-i hâssadan karşılanması emredilmiştir. Bkz. BOA, TSMA.E, 573/95, 9 Zilkade 1283/3 Mart 1283 (15 Mart 1867).

Tablo 1: 23 Ekim 1786 Tarihinde Sultan I. Abdülhamid'in Buyruğu ile Fatih Sultan Mehmed'in Türbesi'ne Konulan Eski Eşyalar²⁵

Eşya	Eşyanın Cinsi	Sayısı (adet)
Vasf-ı mezkûrda Serpenâh ²⁶	Altın paftalı ve çapraz üzeri cabe elması ile müzeyyen inci sarkıtmalı ve altın döğmeli bir adet elması taban donanmalı zırh	2
Selâtin-i 'Îzâm Hazretlerinden Birinin Seyf-i 'Âlileri Kabza	Kabza ve kın üzeri kebir cabe elması ve ufak yakut ile müzeyyen	1
Fildişi Kabzalı Seyf Kabza	Gögez kadife kaplı taban üzerine yakut ve firuze donanmalı gögez boyalı	1
Yeşil Minâli Kara Horasan Seyf Kabza	Kabza ve kın üzeri cabe elması ile müzeyyen	1
Mısır-ı 'Atık Muharrer Fâtih Seyfi ²⁷ Kabza	Gögez kadife kaplı firuze ve yakut ile müzeyyen	1
Yaldızlı Sîm Meşin Kaplı Barutluk	Yeşil kadife kaplı cabe elması ve yakut ile müzeyyen	2
Bir Adet Yakutlu Kapsüllü Tabanca	Felemenk elması ile müzeyyen	1
Zümrüt ve Yakutlu Tabanca	Felemenk elması ile müzeyyen	1
Seyf Bendi	Cabe elması	1
Zümrütlü Tüfeng	Kundak üzeri altın işlemeli Felemenk elması ile müzeyyen	1
Altın Kakmalı Tüfenk	Pırlanta elması ile müzeyyen	1

25 BOA, TSMA.E, 635/51, 29 Zilhicce 1200 (23 Ekim 1786).

26 "Başlık, miğfer; miğferin enseyi koruyan saçaklı kısmı; tolga". Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2010, s. 1101.

27 Cülûstan birkaç gün sonra belirlenen kişiler tarafından özenle yapılan "takallüd-i seyf" işlemi için Fâtih Sultan Mehmed, Osman Gazi, Yavuz Sultan Selim gibi padişahlara atfedilen kılıçlardan biri yada ikisi kuşatılırdı. Bkz. Özcan, "Kılıç Alayı", *DİA*, XXV, 409. Ayrıca II. Mehmed zamanında 859/1455 tarihlerinde Sungur adında bir usta tarafından yapılan Balta-oğlu Süleyman Bey'e atfedilen kılıç için bkz. Semavi Eyice, "Balta-oğlu Süleyman Bey'in Kılıcı", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s: 25, İstanbul 1971, s. 163-178.

Taban Tır	Taban üzerine altın işlemli	1çift
Seyf Bendi	Altın şeritli elmas ile müzeyyen	1
Seyf Bendi	Ejderha resimli siyah şeritli	1
Gürz	Firuze ve yakut ile müzeyyen	2
Taban Serpenâh	Firuze ve yakut ile müzeyyen	1
Şeşhaneli Yeşim Gürz		2
* Vâsf-1 mezkûrda Eldiven (2) * Vâsf-1 mezkûrda Paçalık, (2)	Altın işlemli cabe elması ile müzeyyen yakutlu taban kolçak (2)	6
Hançer Kabza	Dört adet kebir zümrütlü rûze elması ile müzeyyen	1
Taban Tır	Ejderha resimli yaldızlı	1

Tablo 2: Sultan Abdülaziz'in İradesi ile Hazineden Çıkarılarak Fatih Türbesindeki Dolap İçine Konulan Mücevherli Muhtelif Eşyalar²⁸

Eşya	Eşyanın Cinsi	Sayısı (adet)
Selâtin-i 'İzâm Hazretlerinin Seyf-i Âlileri	Kabza ve kın üzre cabe elması ve ufak yakut ile müzeyyen	1
Mısır-ı Atık Muharrer Seyf	Gögez kadife kaplı yakut ve firuze ile müzeyyen	1
Yeşil Minâli Kara Horasan Seyf (Cabe elması ile müzeyyen seyf bendi)	Kadife ve kın üzeri cabe elması ile müzeyyen	2
Filinta Tüfenk	Abanoz kundak üzerine temürü üzeri altın kaplamalı ve dipçik iki yanı Felemenk elması ile müzeyyen altı karış tulünde	1
Filinta Tüfenk	Çınar ağacı kundaklı üç bilezikli ve altın bilezik üzerlerine ve çakmak çivisi ve karşılığı tahtasıyla ve dipçığı altın üzre minâkârî pırlanta ile müzeyyen temürü İstanbul kralı Franko'dur diye tahrir olunmuş 1792 tarihli dört karış tulünde	1

28 BOA, TS.MA.D, nr. 9014, s. 5, 29 Zilhicce 1283/22 Nisan 1283 (4 Mayıs 1867).

Fatih türbesine konulan ve çıkartılan değerli eşyalar, ilgili birimlerce genellikle kayıt altına alındıktan sonra işlem yapılırdı. Nitekim 8 Ekim 1867 tarihinde Evkaf Muhasebesi'nden Hazîne-i Hümâyûn Kethüdâlığı'na gönderilen ilmühabere göre, Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbesinden alınmış olan üç adet kılıç ile bir adet bendin kayıtlarının silindiği, yerine konulan iki adet müzeyyen kılıç ve bir adet bend ile yirmi dört adet büyük ok ve yirmi yedi parça mükemmel silahın özellik ve şekillerini açıklayan defter ilgili yerlere padişahın emri ile gönderilmiştir²⁹.

16 Eylül 1868 tarihinde Sultan Abdülaziz'in isteğiyle Fatih Türbesi'ne konulması için Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Hamdi Bey tarafına ve Enderûn-ı Hümâyûn Hazinesi'ne konulduktan sonra Defter-i mahsûsaya kaydedilmesi için resmî yazı gönderilmiştir. Türbeye konulacak eşyalar için de türbe içerisinde bulunan dolap kullanılmıştır. Başmâbeynci Cemil Paşa zamanında Mâbeyn-i Hümâyûn'a teslim olunan mücevherli kılıçlardan biri Esvapçıbaşı Ahmed Bey'den alınarak Fatih Sultan Mehmed türbesinde bulunan dolabın içine, diğeri ise Hazîne-i Hümâyûn'a konularak İrâde-i hümâyûn'a kaydedilmiştir³⁰.

Tablo 3: Sultan Abdülaziz'in Emri ile Fatih'in Türbesi'ne Konulmak Üzre Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Hamdi Bey Tarafına Gönderilen Eşya³¹

Eşya	Eşyanın Cinsi	Sayısı (adet)
Şam Temürlü Selâtin-i İzâm Hazretlerinin Seyfi Kabza	Kabza ve kın üzeri som altın kaplı ve cabe elması ve mahlût yakut donanmalı ve kabza tepesiyle balçak uçları birer sıra ufak zümrüt donanmalı siyah sağıarı kaplı	1
Sıra Şeritli Seyf-i Mezkûrun Bendi	Dört altın pafta ile bir adet kebîr altın toka üzerlerinde kebir otuz iki adet incili ve mahlût som yakut ve cabe elması ile müzeyyen	1

29 BOA, TSMA.E, 599/114, 9 Cemâziyelâhır 1284/26 Eylül 1283 (8 Ekim 1867).

30 BOA, TSMA.E, 633/54, 28 Cemâziyelevvel 1285/4 Eylül 1284 (16 Eylül 1868).

31 BOA, TSMA.E, 633/54, 28 Cemâziyelevvel 1285/4 Eylül 1284 (16 Eylül 1868).

Tablo 4: Sultan Abdülaziz'in Emri ile Enderûn-ı Hümâyûn Hazinesi'ne Konularak Defter-i Mahsûsa'ya Kaydedilen Eşya³²

Eşya	Eşyanın Cinsi	Sayısı (adet)
Mînâkârî Taban Seyf Kabza	Beyaz fildişi kabza üzeriyle siyah sağıarı kaplı kın üzeri altın kaplı ve cabe elması ve hurde yakut ve zümrüt donanmalı ve bazı mahalleri	1
Seyf-i Mezkûrun Bendi	Altın pafta üzeri cabe elması ve hurde yakut ve zümrüt donanmalı ve kebîr tokasının üzerinde birer adet Şeşhâneli kebîr zümrüt ile müzeyyen	1

13 Nisan 1869 tarihinde Fatih Sultan Mehmed türbesinde bulunan dolap içine asılan eski silahların özellikleri ve üç adet kılıcın bendinin yanı sıra türbeye konulan bir kabza kılıcın ne tür olduğuna ilişkin belge verilmiştir. Söz konusu üç adet kılıç ve bir adet bend Hazîne-i Hümâyûndan çıkartıldığı için terkin kılınması gerekli görülmüştür³³.

Tablo 5: Padişahın Buyruğu Gereğince Hazîne-i Hümâyûndan Çıkartılan Kılıç ve Bendin Şekil, Vasıf ve Miktarları³⁴

Eşya	Eşyanın Cinsi	Sayısı (adet)
Seyf Vâsf-ı mezkûrda Bend	Kabza ve kın üzeri kebîr cabe elması ve arkası yakut ile müzeyyen	2
Mısr-ı Atık Muharrer Seyf	Gögez kadife kaplı yakut ve firuze ile müzeyyen	1
Kara Horasan Seyf	Kabza ve kın üzeri cabe elması ile donanmalı minâlı	1

Alınan üç adet kılıç ve bir adet bendin yerine konulmasının yanı sıra, aşağıda yazılı iki adet kılıç bir adet bendle ilgili açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. Taban Seyf'in bendinde yalnız bir adet zümrüt eksik iken; Kabzalı Taban Seyf'te büyük ve küçük dokuz taşın eksik olduğu belirtilmektedir³⁵.

32 BOA, TSMA.E, 633/54, 28 Cemâziyelevvel 1285/4 Eylül 1284 (16 Eylül 1868).

33 BOA, TSMA.E, 637/6, 01 Muharrem 1286/1 Nisan 1285 (13 Nisan 1869).

34 BOA, TSMA.E, 637/6, 01 Muharrem 1286/1 Nisan 1285 (13 Nisan 1869).

35 BOA, TSMA.E, 637/6, 01 Muharrem 1286/1 Nisan 1285 (13 Nisan 1869).

Tablo 6: İki Adet Kılıç ve Bir Adet Bendin Vasıf ve Şekilleri³⁶

Eşya	Eşyanın Cinsi	Sayısı (adet)
Taban Seyf Kabza ve Vasf-1 mezkûrda Bend	Kabza ve kın üzeri yıldızlı sim kaplı ve kebir kebirce yakut ve zümrüt ve lacivert taş ile müzeyyen	2
Beyaz Kabzalı Taban Seyf	Kabza ve kın üzeri minâkârî altın üzerine kebir ve sagîr yakut ve zümrüt ile müzeyyen göğez kadife kaplı	1

Tablo 7: Fatih Türbesi'ne Daha Önce Sürekli Kalmak Üzre Konulan Silahların Miktar ve Vasıfları³⁷

Eşya	Eşyanın Cinsi	Sayısı (adet)
Barutluk	Yeşil kadife kaplı ve yıldızlı sim meşin üzerine yakut ve cabe elması ile müzeyyen	2
Elmaslı Taban Zırh (1) * Vasf-1 mezkûrda Sorgucu Yakutlu Serpemâh (1) * Vasf-1 mezkûrda Paçalık (2) * Vasf-1 mezkûrda bazı mahalleri Yakutlu Kolçak (2) * Vasf-1 mezkûrda Eldiven (2)	Altın yakut ve çaprasası üzerine cabe elması ile müzeyyen ve inci sarkıtmalı ve altın döğme üzerine birer adet	8
Hançer	Dört adet kebir ve bir adet sagîr zümrüt rûze elması ile müzeyyen	1
-	Taban üzerine altın kakmalı	2
Altın Kabzalı Seyf	Göğez kadife kaplı ve taban üzerine yakut ve fruze ile müzeyyen	3

36 BOA, TSMA.E, 637/6, 01 Muharrem 1286/1 Nisan 1285 (13 Nisan 1869).

37 BOA, TSMA.E, 637/6, 01 Muharrem 1286/1 Nisan 1285 (13 Nisan 1869).

Taban Sağır Göğez	Yakut ve firuze ile müzeyyen	2
Çakmaklı Tabanca	Felemenk elması ve yakut ve zümrüt ile müzeyyen	2
Yakutlu ve Kapsüllü Tabanca	Felemenk elması ile müzeyyen birer adet	2
Altın Donanmalı Tüfenk	Pırlanta ile müzeyyen	1
Tüfenk	Kundak üzeri altın donanmalı Felemenk elması ve zümrüt ile müzeyyen	1
Şam Temürlü Selâtin-i 'İzâm Hazretlerinin Seyf-i 'Âlileri Kabza	Kabza ve kın üzerleri som altın kaplama ve cabe elması ve kebirce ve mahlût yakut donanmalı ve kabza tepesiyle balçak uçları birer sıra ufak zümrüt ile müzeyyen siyah sağarlı kaplı	1
Sıra Şeritli Bend Kıta	Seyf-i mezkûrun bendinde dört adet altın yakut ile bir adet kebir tokası üzerlerinde kebir otuz iki adet inci donanmalı ve kebirce mahlût som yakut ve cabe elması ile müzeyyen	1
Toplam 26 Kıta'ât		

Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin daha önce türbesinde bulunan silahlar ve diğer mücevherli eşyalara ilaveten Hazîne-i Hümâyûndan çıkartılarak gönderilen ve ilişitirilen pusulada, bir kabza kılıcın padişahın emri ile gönderildiği; bunun deftere kaydedilerek iadesi hususu için Hazîne-i Hümâyûn kethüdasına tezkire yazılmıştır. Söz konusu bir kabza kılıç ve bendin türbeye konulduğu, pusulanın ekinde yazıldığı üzere; “kabza ve kın üzerleri som altın kaplama ve cabe kebirce elmas ve mahlût yakut donanmalı ve kabzasıyla balçak uçları birer sıra ufak zümrüt ile müzeyyen siyah sağarlı kaplı Şam temürlü Selâtin-i 'izâm hazretlerinin seyf-i 'âlileri ve seyf-i mezkûrun bendinde dört adet altın pafta ile bir adet kebir altın tokası üzerlerinde kebir altın iki adet inci döşemeli ve kebirce mahlût som yakut ve cabe elması ile müzeyyen sıra şeritli” olmak üzere vasıflandırılmıştır. Vasıfları belirtilen eşyanın yazılarak öncelikle Hazîne'ye, daha sonra eklenilen ilmühaber yazılı defterin Evkaf Muhasebesine kaydedilerek Hazîne-i Hümâyûn, türbedar ve ruznâmçeye verilmesi, ruznâmçeden incelendikten sonra görevliye verilerek muhasebeye kaydedilmesi gerektiği belirtilmiştir³⁸.

38 BOA, TSMA.E, 637/6, 01 Muharrem 1286/1 Nisan 1285 (13 Nisan 1869).

Fatih Türbesi'ne konulan eşyalar zaman zaman şartlar gereğince kontrol edilmiş; eşyaların müfredat miktarı ve değerlerine ilişkin defter düzenlenerek ilgili yazışmalar yapılmıştır. Nitekim 17 Mayıs 1870 tarihinde Evkaf Nezâretine ve Hazine Kethüdalığı'na gönderilen ilmühaberde Fatih türbesinin pencerelerindeki perdelerin saçaklarında bulunan sırmaların aklında hafiflik bulunan Topuzluoğluzâde Necip Bey tarafından çalınması üzerine türbedeki eski silahlar üzerinde bulunan mücevherlerin hazine tarafından tespit edilmediği belirtilip bir müfredat defterinin hazırlanması elzem görülmüştür. Eşyaların tahmini değerinin belirtilmesi için kuyumcu bile çağırılmıştır³⁹. Devamla, Hazîne-i Hümâyün Kethüdalığına 25 Safer 1287/15 Mayıs 1286 (27 Mayıs 1870) tarihlerinde gönderilen ilmühaberde, Fatih Sultan Mehmed türbesinin pencerelerinde perde saçaklarıyla iç tarafta bulunan eşyaların tamamı daha önce nezaret makamıyla yazışma gereğince muayene edilmiş, müfredatın ve kıymetlerinin miktarı hakkında detaylı olarak düzenlenen ve gönderilen defter aynen Evkaf Muhasebesine, kayd edilmesi gereken yerlere, türbe bekçilerine verildiği gibi Hazîne-i Hümâyün'a da gönderildiği belirtilmiştir⁴⁰.

IV. Fatih Türbesindeki Zırh Takımları ve Bazı Evaniden Eşyanın Viyana Sergisi'ne Gönderilmesi

Tarihsel başlangıcı oldukça eskiye dayanan sergiler 19. yüzyıl ortalarından itibaren uluslararası bir nitelik kazanmıştır. 1851 tarihinde İngiltere'nin girişimiyle, Londra'da açılan ilk uluslararası sergiye birçok devlet gibi Osmanlı Devleti de eşya göndermiştir. Devletin sergiye katılma amacı Osmanlı tebaasının tarım, sanayi ve sanat alanlarındaki yeterliliğini ortaya koymak ve padişahın ülkenin gelişmesi yolunda sarf ettiği çabayı göstermek şeklinde olduğu, 1 Ekim 1850 tarihinde yayımlanan Ceride-i Havadis gazetesinde yer alan bir hükümet bildirisinden anlaşılmaktadır⁴¹. Osmanlı Devleti daha sonra farklı tarihlerde çeşitli ülkelerde açılan sergilere katılmıştır. Bunlardan biri de mahiyet itibarıyla diğerlerinden farklılık arz eden Viyana Sergisi'dir. Söz konusu

39 Tekindağ, a.g.m., s. 9. Söz konusu makalede geçen müfredat defterindeki mücevherli eski silahlar ve kıymetli madenlerle kaplı eşyaların isimleri, sayıları ve kıymetlerine ilişkin bilgiler merhum hocamız Şehabeddin Tekindağ tarafından mükemmel bir şekilde ele alındığı için tekrar iktibas edilmeyecektir. BOA'de aynı muhtevayı içeren farklı numara ile kayıtlı bir defter daha tespit edilmiştir. Bkz. BOA, TSMA.E, 579/5, 20 Zilkade 1286/9 Şubat 1285 (21 Şubat 1870).

40 BOA, TSMA.E, 600/124, 25 Safer 1287/15 Mayıs 1286 (27 Mayıs 1870). 17 Mayıs 1870 tarihinde Hazîne-i Hümâyün'dan çıkartılarak Fatih Sultan Mehmed'in türbesine konulan müfredat ile ilgili defter arşiv kayıtlarında restorasyonluk olarak gözükmektedir. Bkz. BOA, TSMA.E, 637/7, 15 Safer 1287/5 Mayıs 1286 (17 Mayıs 1870).

41 Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umûmî-i Osmanî (1863 İstanbul Sergisi)", *Belleken*, XLVII/185, Ocak 1983, s. 195.

Osmanlı Devleti'nin katıldığı Viyana Sergisi'ne ilişkin Osmanlı arşivlerinde muhteva itibariyle çok fazla belge mevcuttur. Ancak Fatih Türbesi bağlamından kopmamak için bunlara yer verilmemiştir.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi 993 numaralı ve 7 Zilkade 1290/27 Aralık 1873 tarihli defterden anlaşıldığı üzere Padişahın iradesi ile Hazîne-i Hümayun'da bulunan eski silahlar, elmas ile süslenmiş, yakut, zümrüt ve firuze destmal ve altın işlemeli kıymetli eşyalar ile Fatih Sultan Mehmed türbesinden gelen zırh takımları, eski maden, taban, leğen, ibrik gibi buna benzer eşyaları Viyana Sergisi'ne göndermek üzere Nâfia Nazırı Edhem Paşa ve Viyana Sergisi komisyonu azalarından bazı kimseler görevlendirilmiştir. Söz konusu bu kıymetli eşyalar, mevcut eşyalar arasından seçilerek kayıt altına alınmıştır⁴². Gönderilen eşyaların miktarını beyan eden deftere ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 8: Viyana Sergisine Gönderilecek Eşyaların Miktarını Beyan Eden Defter⁴³

Eşya	Eşyanın Cinsi	Sayısı (adet)
Kebir Nefef Maşrapa	Kapağı üzeri yakut ve zümrüt ile müzeyyen yaldızlı sim ayaklı kulplu	1
Nefef Çekmece	Altın cabecalı yakut ve zümrüt ile müzeyyen kubbeli	1
Kulplu ma'a Kapak Nefef Maşrapa	Nefef üzerine altın işleme yakut ve zümrüt ile müzeyyen	1
Çifte emzikli bir kapaklı Maşrapa	Nefef üzerine altın işlemeli ve tepesi som altın kaplama yakut ve zümrüt ile müzeyyen	1
Yazı Çekmecesı	Nefef üzerine altın işlemeli ve derunu altın kaplama yakut ve zümrüt ile müzeyyen	1
Çifte altın emzikli ve zincirli kapaklı İbrık	Nefef üzerine altın işleme yakut ve firuze ile müzeyyen	1
Üçlü Nefef Kebirce Matara	Kapakları altın ve örme altın zincirli ve dibi sim çizili beş adet ve yakutlu	1

42 BOA, TS.MA.D, nr. 993, s. 1, 7 Zilkade 1290/15 Kânûnuevvel 1289 (27 Aralık 1873).

43 BOA, TS.MA.D, nr. 993, s. 1-2, 7 Zilkade 1290/15 Kânûnuevvel 1289 (27 Aralık 1873).

Kulplu Necef Maşrapa	Ufak altın paftalı ve pafta üzerine yakut müzeyyen ve kapak tepesi ve bir adet zümrütlü	1
Beyaz Yazı Çekmecesi	Necef üzerine altın kakma ve derunu altın kaplamalı üçer adet hokkalı zümrüt ve yakut ile müzeyyen	1
Tarzlı Necef Çekmece	İç ve dış tarafları altın çemberli iki adet hokkalı yakut ve zümrüt ile müzeyyen	1
Kapaklı Matara	Kabartma altın ve orta paftaları yeşim ve külliyyen yakut ve zümrüt ile müzeyyen ön tarafı altın emzikli ve bir incili örme zincirli	1
Kapaklı Kase ma'a-Tabak	Tutya üzerine altın kakma ve altın beyt muharrer zümrüt ve yakut ile müzeyyen	1
Buhurdan	Meşin sim kaplamalı Manastırkârî ma'den ayaklı	1
Gergedan Boynuzu Matara ma'a-Tas	Seylan taşı ile müzeyyen altın kamçılı	1
Altın Zincirli Devat	Altın üzerine arûsek firuze ve yakut işleme iki kalemlikli	1
Şah İsmâil Safevî'nin Maşrapası	Siyah taştan masnû' altın ile çiçek işleme	1
Altın Maşrapa	Ağaç üzerine altın sürme zümrüt ve yakut ile müzeyyen tahtadan ma'mûl	1
Yeşim Su Tası	Kulpları ve ağzının çenberi altın kakmalı yakut ile müzeyyen beyaz	1
Boğazı Kafesli Kulplu Maşrapa	Tutya üzerine altın kakma inci ve yakut ve firuze ile müzeyyen	1
Fârsî Ebyât Muharrer Kapaklı Zincirli Matara	Tutya üzerine altın kakma inci ve yakut ve firuze ile müzeyyen	1
Osmanlı Üzengisi	Yaldızlı sim üzerine Seylan Taşı ve elmas ile müzeyyen minâlı kazgan	1 çift
Kıbrıs Taşlı Maşrapa	Yaldızlı sim üzerine üçer zincirli kulplu	1
Firuze ve Yakutlu Su Tası	Sim üzerine altın işleme ve Fârsî beyt muharrer yakut ve firuze ve inci ile müzeyyen derûnu paftalı ve pafta üzre	1

Kulplu Maşrapa	Yeşim taştan ma'mûl altın kakmalı ve altın çizili ve derûnu altın ile ve sekahum ayeti muharrer yakut ile müzeyyen	1
Altın Zincirli Zümrütlü Hançer	Kabza som zümrüt altın üzerine minekârî kabza ve kın üzeri cabe elması ile müzeyyen	1
Pırlanta ve Cabe Elması ile müzeyyen Hançer	Üç adet kebîr zümrütlü ve kabza tepesinde bir adet saati kapağı dahi zümrüt ve etrafı pırlanta ve Felemenk elmas ile müzeyyen ve diğer tarafı minâlı ve kın üzeri	1
Hançer	Kabza ve kın som mercan donanmalı paravzana altın üzerine yeşil minâlı taban temürü	1
Renkli Elmas Taşlı Hançer	Kabza ve kın som altın ve altın üzerine elvan minâlı ve kabza tepesinde bir adet	1
Hançer	Kabza ve kın üzeri minâlı kabza tepesi cabe elması ile müzeyyen	1
Taban Temürü Hançer	Kabza ve kın üzeri Nefes ve altın işlemeli araları yakut ve iki adet zümrütlü	1
Kapaklı Kulplu Maşrapa	Yeşim taştan ma'mul derunu altın kaplamalı ve dış tarafı altın yakut ve zümrüt ile müzeyyen kapaklı kulplu maşrapa	1
Kapaklı ve Kulplu Maşrapa	Tabanı üzerine kabartmalı sîm saçaklı boğazı ebyât muharrer	1
Sîm ve Dışı Musavver Su Tası	Dış tarafı altın meşin kaplamalı derunu altın pafta üzerine firuze ve yakut müzeyyen	1
Nühas Kebir Tepsi	Kabartmalı sîm çiçekli ve ebyât muharrer	1
Pirinç Kulplu ma'a-Kapak Güğüm	Tutya üzerine altın işlemeli yakut ve firuze ile müzeyyen	1
Su Sürahisi	Sîm üzerine uzunca mercan donanmalı	1
Kapaklı Altın Zincirli Sağır Maşrapa	Tutya üzerine altın işleme zümrüt ve yakut ve pırlanta cabe elması müzeyyen	1
Altın Kakmalı Kulplu Tutya Maşrapa	Altın üzerine firuze ve yakut müzeyyen ve	1

Sîm Zincirli Kulplu Kapaklı Maşrapa	Tutya üzerine altın kakma ve boğazı altın kafesli yakut ve firuze ve cabe elması müzeyyen	1
Kapaksız Maşrapa	Derunu sîm kaplama yeşim taştan ma'mûl altın kakmalı yakut ve zümrüt ile müzeyyen	1
Sûrahi	Tutya üzerine altın işlemeli ufak yakut ve firuze müzeyyen	1
Kapaksız Su Sûrahisi	Sîm üzerine meşin altın kaplamalı yakut ve zümrüt ile müzeyyen	1
Yazı Çekmecesî	Necf üzerine altın kakma dörtlü altın paftalı çifte hokkalı zümrüt ve yakut ile müzeyyen	1
Cabe Elması Kulplu ve Kapaksız Maşrapa	Tutya üzerine altın paftalı ve altın yakut ve firuze ile müzeyyen	1
Altın Kakmalı Kulplu Kapaksız Maşrapa	Derunu altın kaplı boğazı kafesli ve baş tarafı yakut ve firuze ve cabe elması ile müzeyyen	1
Kulplu Kapaklı Maşrapa	Tutya üzerine altın işlemeli yakut ve firuze ve cabe elması ile müzeyyen	1
Mâden Sûrahi	Kapak çemberi ve boğazı altın çifte emzikli sırma gaytanlı	1
Emzikli ve Kapaklı İbrîk	Som altın kaplama ve iki ciheti ve boğazı yeşim taştan ma'mul altın kakmalı yakut ve zümrüt ile müzeyyen	1
Kapaklı ve Kulplu Maşrapa	Som altın üzerine Necf paftalı ve Necf ve altın üzerine yakut ve firuze ile müzeyyen	1
Tırtıllı Sûrahi	Sîm üzerine altın paftalı ve altınla musavver firuze ve yakut ile müzeyyen	1
Som Keser	Erime som üzerine altın saçak işlemeli firuze ve yakut ile müzeyyen	1
Altın Oturtma Saat	Cabe elması ile müzeyyen tepesi ay yıldızlı	1
Teşrih Saat	Kılâr mahfazalı yıldızlı sîm zincirli	1
İngilizkârî Koyun Saat	Altın mahfazalı bağ kaplı altın zincirli	1
Oymalı Altın Anber Mahfazası	Altından mamul yakut ve firuze ile müzeyyen	1

Altın Kakmalı Yeşim Saplı İbrik	Altın üzerine yeşim taş kakmalı yakut ve zümrüt ile müzeyyen	1
Altın Saat	Lacivert minâlı France gül resminde derunu küre resimli	1
Kebir Yastık Saati	SİM mahfazalı kala kaplı	1
Büyük Yastık Saati	Kilâr mahfazalı yıldızlı ufak sİM müncelemeli	
Dımişki temür zırh (1) *Sorgucu Yakutlu Serpenâh (1) *Vasf-1 mezkûrda Paçalık (2) *Bazı Mahalleri Yakutlu Kolçak (2) *Vasf-1 mezkûrda Eldiven (2)	Altın paftalı ve çapraz üzeri cabe elması ile müzeyyen inci sarkıtmalı ve altın yaka uçları birer adet elması	8
Dımişki Temürü Serpenâh	Füruze ve yakut ile müzeyyen altın kakmalı	1
Taban Temürü Balta	Sapı altın kaplama ve temürü üzerine altın işlemeli	1
Yıldızlı Yay	Altın çiçek işlemeli ve çiçek araları	4
Cabe Elması Paftalı Kalkan	Kıl derisi üzerine	1
Zıhgir (1) * Yeşim (2) * Zümrüt ile müzeyyen (1)	Yeşim taş üzerine yakut ile müzeyyen	4
İnci İşleme ve İki Adet Zincirli Tirkeş	Altın paftalı ve altı adet kebir zümrütlü yakut ve füruze ile müzeyyen	2 çift
Yakut İşleme Etrafı Zümrütlü Tirkeş	Altın sapı üzerine meşin altın işlemeli yirmi yedi adet kebir zümrütlü cabe elması ile müzeyyen	2
SİM Zincirli Kapaklı İbrik	Nühası üzerine altın yıldızlı	2
Eski Maden İbrik	Lacivert boyalı arslan resimli	1

Kapaklı İbrik	Lacivert boyalı resim zincirli ve iki tarafı ejderha resimli	1
Firuze ve Yakut Donanmalı Kın ma'a	Tahta kın üzerine altın şerit sırmalı çamurluğu ve tepesi altın üzerine	1
Fil Derili Kalkan	Altı adet Dımışkî temürü paftalı	1
Sîm Kaytanlı Barutluk	Meşin altın kaplamalı inci ve yakut ve cabe elması ile müzeyyen	2
Sîm Başlık ma'a Göğüslük ve Palan	Mercan ve lacivert taşlar ile müzeyyen püsküllü	3
Kebir Şabrak	Vasf-ı mezkûr üzre üstûfe üzerine sîm paftalı	1
Osmanlı Eyeri	Göğez kadife üzerine sarı sırma işlemeli ve sırma saçaklı	1
Kebir Keşkül	Pirinç üzerine ebyât muharrer ve iki başı ejderha resminde	1
Kelîme-i Tevhîd Muharrer Rahle	Yaldızlı sîm üzerine lacivert minali ve necef paftalarıyla müzeyyen	1
Mercanlı Frengî Temürü Seyf	Kabza ve kın çamurluğu ve tepeleri sîm donanmalı altı adet	1
Seyf-i Atik ma'a Bend	Kebir zümrüt ve yakut ile müzeyyen siyah sağarlı yaldızlı sîm kapaklı	1
Atik Seyf Bendi	Som kabzalı siyah sağarlı kabza ve çamurluğu balçığı cabe elması ve yakut ile müzeyyen	2
Atik Seyf	Çamurluğu ve balçığı ve benderleri altın kakmalı	1
Seyf-i Atik	Siyah sağarlı çamurluğu ve benderleri balçığı meşin temür üzerine altın kakmalı	1
Atik Seyf	Çamurluğu ve bendi fûruze ve yakut ile müzeyyen altın kakmalı	1
Atik Seyf	Siyah sağarlı sîm meşin donanmalı kabzası pelesenk ve sîm işleme ve temürü "Yâ Fettâh" muharrer	1
Atik Seyf	Temürü kabzalı kabzası altı adet cabe elması siyah sağarlı çamurluğu ve bendi altın işlemeli	1

Atık Seyf	Som kabzalı on sekiz adet yakutlu çamurluğu ve bendleri temür üzerine altın işleme	1
Pelesenk Kabzalı Seyf Bendi	Çamurluğu ve balçağı ve bendleri yıldızlı sım üzerine yeşim işlemeli	2
Ejderha Resimli Atık Seyf	Kabza ve bir adet bendi firuze ve yakut ile müzeyyen bazı mahalleri sedef ve altın işlemeli	1
Atık Seyf	Som kabzalı çamurluğu ve bendi ve balçağı yıldızlı sım firuze ve yakut ile müzeyyen	1
Atık Seyf	Kadife kılafı ve çatal temürlü ve temürü üzeri musavver	1
Farsî Ebyât Muharrer Atık Seyf	Meşin gılaflı çamurluğu yıldızlı temür ve temür kabzalı	1
Pırlantalı Seyf	Kebir sağralı çamurluğu ve ağızlığı taban üzerine altın yıldızlı tepesi pırlanta ile müzeyyen ve kabza korkuluğu	1
Taban Bıçak	Lacivert taş kabzalı ve kabzası altı adet yakutlu çamurluğu ve ağızlığı yıldızlı sım altın işleme	1
Frengî Temürü Gaddâre	Sım üzerine altın ve mina işlemeli kabza sağralı	2
Şeşber	Şeşberi yakut ve firuze ile müzeyyen altın kaplama ve sapı altın işlemeli	1
Gürz	Sapının aşağısı ve yukarısı altın kaplama firuze ve yakut ile müzeyyen	1
Temür Şeşber	Sapı yıldızlı sım ve şeşberi altın yıldızlı derunu	1
Şeşber	Sapı ve şeşberi yıldızlı	1
Topuz	Sapı ve topuzu altın kaplamalı derunu temür	1
Çiçek İşlemeli Topuz	Topuz tepesi cabe elması ile müzeyyen bir adet kebir zümrütlü temürü yıldız ile	1
Fasetalı Destmallik	Topuzu Necef ve Necef üzerine firuze ve yakut müzeyyen yedi adet zincirli	1
Temür Külünk	Sapının yukarı ve aşağı tarafı temür ve temürü yıldızlı sım saplı	1

Âyetü'l-Kürsî Muharrer Serpenah	Dımişkî temür üzerine altın kakmalı	1
Sûre-i Feth-i Şerîf Muharrer Kebir Serpenah	Dımişkî temür üzerine altın kakmalı	1
Çini Sırma Serpenah	Dımişkî temür üzerine altın kaplamalı	1
Çini Maşallâh Muharrer Serpenah	Dımişkî temür üzerine altın yıldızlı Nasr min âye muharrer	1
Sagîr Serpenah	Dımişkî temür üzerine yıldızlı ve çifte tuğluklu	1
Tabanca Serpenah	Dımişkî temür üzerine yıldızlı Kelîme-i Tevhîd muharrer	1
Zırh Gömlek	Sîm çapraz üzerine Seylan taş müzeyyen Dımişkî temürü	1
Seylan Taşlı Zırh Gömlek	Sîm üzerine yıldızlı ve yıldız paftalı ve çaprazı	1
Dımişkî Temürü Zırh Gömlek	Yıldızlı sîm yıldız paftalı	1
Zırhlı Göğüslük	Dımişkî temür üzerine âyet-i kerîme muharrer ve etrafı	1
Kebir Şeşhâneli Tüfenk	Kundağı altın ve sîm ile çiçek işlemeli temürü ve çakmağı som altın kakmalı	1
Ebyât Muharrer Şeşhâne Tüfenk	Kundağı sîm işlemeli ve temürü som altın işleme ve	1
Tüfenk	Kundağı mercan ve inci ile müzeyyen altın kakmalı çakmağı yakut ve zümrütlü	1
Sîm Meşin Kundaklı Tüfenk	Çakmağı ve kundağı mercan ile müzeyyen	2
Şeşhaneli Mercan Donanmalı Tüfenk	Yıldızlı sîm kaplama kundaklı ve kundağın her tarafı	2
Kral Tüfenk	Temürü ve kundağı yıldızlı som sîm kaplamalı	1

Kapaklı Tüfenk	Acemkârî kundaklı ve dokuz adet altın minâ bilezikli	1
Kundağı Altın Paftalı Tüfenk	Kundak dili som ve temürü altın işlemeli ve üçer altın bilezikli ve	1
Kundağı ucu Hararkârî? Tüfenk	Kundağı yıldızlı nühas ve sîm ile musavver işlemeli ve sekiz adet Harar? bilezikli ve	1
Kebir Şeşhane Tüfenk	Kundağı meşin sîm kaplı ve temürü altın işlemeli ve ebyât muharrer	1
Tabanca	Kundağı som mercan donanmalı ve temürü ve kundağı sîm ile müzeyyen	1 çift
Çakmaklı Tabanca	Yıldızlı sîm taşlı ve üç def'a atılır	1 çift
İşleme Temürlü Tabanca	Som kundaklı hurde yakut ve zümrüt ile müzeyyen	1 çift
Harbili Tabanca	Pirinç kundaklı temürleri altın işlemeli	2
Bir Çakmaklı Tabanca	Zeytin ağacı kundaklı üç temürlü	1 çift
Kral Tüfenk	Sırf kundaklı dipçik ucu som	1
Mercan Şeşhane Tüfenk	Abanoz kundaklı ve kundağın bazı mahalleri	1
Altın İşleme Şeşhane Tüfenk	Sırf kundaklı cabe elması zümrüt ve yakut ile müzeyyen temürünün bazı mahalleri	1
Avize	Firuze ve zeberced ile müzeyyen	2
Eski Ma'den Çiçeklik	Elvan çiçekli bazıları musavver	2
İbrik	Mâî boyalı mütenevvi'a ma'den	9
Leğen ma'a-İbrik	Mâî boyalı eski ma'den	2
Leğen ma'a-İbrik	Elvan çiçekli Saksonyakârî	2
Eski Ma'den Tabak	Firuze ve yakut ile müzeyyen	12
Şeşhânî Ma'den Kase	Elvan boyalı yıldızlı	1

Ma'den Kebir Kase ve Kapak ma'a-Tabak	Lacivert boyalı derunu altın ile ebyât muharrer	2
İbrik	Kırmızı boyalı eski ma'den yıldızlı musavver	1
Kebir ve Sagir Tabak	Leh Kral'i canibinden hâk-i pâ-y-ı şâhâneye takdim olunan elvan çiçekli	11
İbrik	Mâi boyalı eski ma'den boğazı gırgır	1
İbrik	Murabba'ânî vasat kıt'a	1

Viyana sergisine gönderilen çeşitli eşyaların tamamıyla gidip geldiği belirtilip değerli eşyaların Hazîne-i Hümâyun'a konulması hakkında defter takdim edilmiş, duruma ilişkin mâbeyn-i hümâyûndan da cevap geldiği belirtilmiştir⁴⁴.

IV. Fatih Türbesine Usulsüz Girme Teşebbüsleri

Zabtiyye Müşîriyyet-i Celilesi'ne 9 Aralık 1869 tarihinde gönderilen tezkirede, Fatih Sultan Mehmed Türbesi'nin pencerelerinde asılı perdelerin saçaklarında bulunan sırmaların kesilerek çalındığı, Ser türbedar Abdullah Efendi tarafından hırsızın yakalandığı ve sırmaların tekrar gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir⁴⁵.

Fatih Kaymakamlığı'ndan gelen jurnal suretinde, Fatih Türbesi türbedarlar tarafından korunmasına rağmen Topuzluoğluzâde Necib Bey çarşamba sabahı türbeye girerek pencere perdelerinin üzerindeki sim saçaklardan iki adet koparmıştır. Zabıtaya haber verilmesi üzerine Müfettiş-i sâni Rasim Efendi gönderilmiş ve saçaklar Necib Bey'in ceketinin arka cebinde bulunmuştur. Zanlı kopardığını itiraf etmişse de bazı yerlerden akli dengesinin bozuk olduğu haberi alınmıştır⁴⁶. Zabtiye doktoru tarafından verilen raporun suretinde, Necib Bey'in hastanede kırk sekiz saat bekletilmesi uygun görülmüştür⁴⁷. Doktorun ikinci kez verdiği raporun suretinde usul üzere muayene olan Topuzluoğluzâde'nin aklında "hiffet" bulunduğu ve tedavi için dârü'-şifâya gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir⁴⁸.

44 BOA, TS.MA.D, nr. 993, s. 3, 7 Zilkade 1290/15 Kânûnuevvel 1289 (27 Aralık 1873).

45 BOA, TSMA.E, 579/5, s. 2, 5 Ramazan 1286/ 27 Teşrinisâni 1285 (9 Aralık 1869); TS.MA.D, nr. 498.0001.00, s. 30.

46 BOA, TSMA.E, 579/5, s. 3, 20 Şaban 1286/13 Teşrinisâni 1285 (25 Kasım 1869); TS.MA.D, nr. 498.0001.00, s. 30.

47 BOA, TSMA.E, 579/5, s. 3, 21 Şaban 1286/14 Teşrinisâni 1285 (26 Kasım 1869); TS.MA.D, nr. 498.0001.00, s. 30.

48 BOA, TSMA.E, 579/5, s. 3, 22 Şaban 1286/15 Teşrinisâni 1285 (27 Kasım 1869); TS.MA.D, nr. 498.0001.00, s. 30.

Fatih Kaymakamlığı'ndan gönderilen mazbatada, duruma ilişkin kaymakamlıktaki jurnale tıp raporunun suretinin iştirilmesi, koparılan saçakların mühürlenerek gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁴⁹. Ancak türbe içerisinde bulunup hazine tarafından konulan sanduka örtüsü, sim şebeke, pencere perdeleri ve dolaptaki mücevherli silahların korunması için saraydan iki bekçi görevlendirilerek türbe anahtarlarının türbedarlara değil de bu bekçilerde bulunması; eşyaların eksikliği söz konusu olduğunda bekçilerin sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. Bekçi ve türbedarlar uzun süredir zaman zaman hırsızlık olaylarının gerçekleştiğini ifade etmiş, malum hırsızlıklar ise görevlilerin dikkatsizliğine bağlanmıştır. Bu süreçten sonra türbedeki eşyaları korumak için çare olarak silahların üzerinde olan mücevherlerin fiyat ve adetleri hazinede kayıtlı olmadığından görevliler tarafından sayım işleminin yapılarak ilgili defterin hazırlanması kararlaştırılmıştır⁵⁰.

21 Şubat 1870 tarihinde Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne cevaben gönderilen tezkirede, Fatih türbesinin pencerelerinde asılı perdelerin saçaklarında bir noksanlık olmayıp ancak saçak aralarındaki sarkıtmalarda kısmî bir eksiklik bulunduğu, bu durumun ise ziyaretçilerin izdihamından kaynaklandığı; bundan sonra bu hususa dikkat edileceği ve perdelerin yetiştirilmeyecek derecede yukarı kaldırılması emredilmiştir. Türbedeki dolap içerisinde bulunan eşyalar incelenmiş, herhangi bir eksiklik bulunmadığı, memurlar tarafından korunduğu, güzel bakıldığı ve temiz tutulduğu anlaşılmıştır. Söz konusu eşyanın müfredatı ile tahmini değerini açıklayan defterin hazırlanıp ruznâmeyle kaydedilerek müfredatlı ilmühaberine Hazine-i Hümâyûn'a verilmesi emredilmiştir⁵¹.

Fatih türbesine usulsüz girme teşebbüsünün bir diğeri Yenişehirli Hüseyin Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Hüseyin Efendi, bin üç yüz dört senesi martının yedinci perşembe günü 19 Mayıs 1888 tarihinde saat bir sıralarında elinde yalın kılıçla Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbesine girmek isteyen nöbetçi jandarma Süleyman ve Mehmet Ağalar tarafından yakalanmıştır. Yönlendirildiği etibbâ dairesince yapılan muayene sonucunda şuurunun

49 BOA, TSMA.E, 579/5, s. 2, 6 Şevval 1286/ 28 Kânûnuevvel 1285 (9 Ocak 1870).

50 BOA, TSMA.E, 579/5, s. 4, 6 Zilkade 1286/26 Kânûnusânî 1285 (7 Şubat 1870); Tekindağ, a.g.m., s. 10.

51 BOA, TSMA.E, 579/5, s. 1, 20 Zilkade 1286/9 Şubat 1285 (21 Şubat 1870); "Bir kıt'a ilmühaberini yazılıp Hazine'ye gönderilmesi hususunda lâzım gelenlere tenbihi hususu kayd edilmiş olmakla o vechile eklenerek gönderilen defter ibâreleriyle Evkaf Muhasebesine kayıd ile keyfiyet malûm olmak üzere tafsilatıyla Ruznâme'ye ve bekçilerine ve bir kıt'asının da Saray Kethüdâlığı tarafına eklenerek gönderilmesi hususunda hususî tezkire yazılması için Mektubî Odası'na ilmühaberlerinin verilmesi iktizâ eylediği, Evkaf Ruznamçesinden tanzim kılınan mühürlü müzekkireye yazıla diye vezirlik fermânı mücebince kayd ile diğer ilmühaberlerini vermekle keyfiyet malûm olmak için Hazine Kethüdâlığı tarafına da bu ilmühaber verildi". Bkz. Tekindağ, a.g.m., s. 10.

bozuk olduğu anlaşılmış ve tedavi için akıl hastanesine gönderilmesi uygun görülmüştür. Hüseyin Efendi'nin üzerinde bulunan bir kama, iki lira para, beş kalem eşya ve kılıcının emanete teslim edilmesi; sağlığına kavuştuktan sonra yukarıda da ifade edildiği gibi İzmir'de bulunan hemşehrileri nezdinde ikamet ettirmek üzere oraya gönderilmesi; kılıç ve kama dışındaki para ve eşyalarının ise kendisine teslim edildiği belirtilmiştir. Bütün bunların yanı sıra Yenişehirli, Çobanlar tarafından soyulduğunu iddia etmiştir. Zabita tarafından verilen malumat bundan ibaret olup söz konusu durum ilgili makama jurnalle takdim edilmiştir⁵².

23 Şubat 1889 tarihinde bimarhanede bulunan Yenişehirli Hüseyin Efendi'ye ilişkin Zaptiye nezâretine gönderilen evraktan anlaşıldığı üzere, Hüseyin Efendi'nin davranışlarına binaen İstanbul'da gerçekleştirilen soruşturma neticesinde, ikametinde mahzur görülmesi üzerine bugünden itibaren İstanbul'da alikonularak İzmir'de bulunan hemşehrilerinin yanına gönderilmesi gerekli görülmüştür. Olumsuzluk giderilmiş ise kendisinin iskân ettirilerek ilgili evraka durumun ek olarak acilen yazılıp gönderilmesi istenmiştir⁵³.

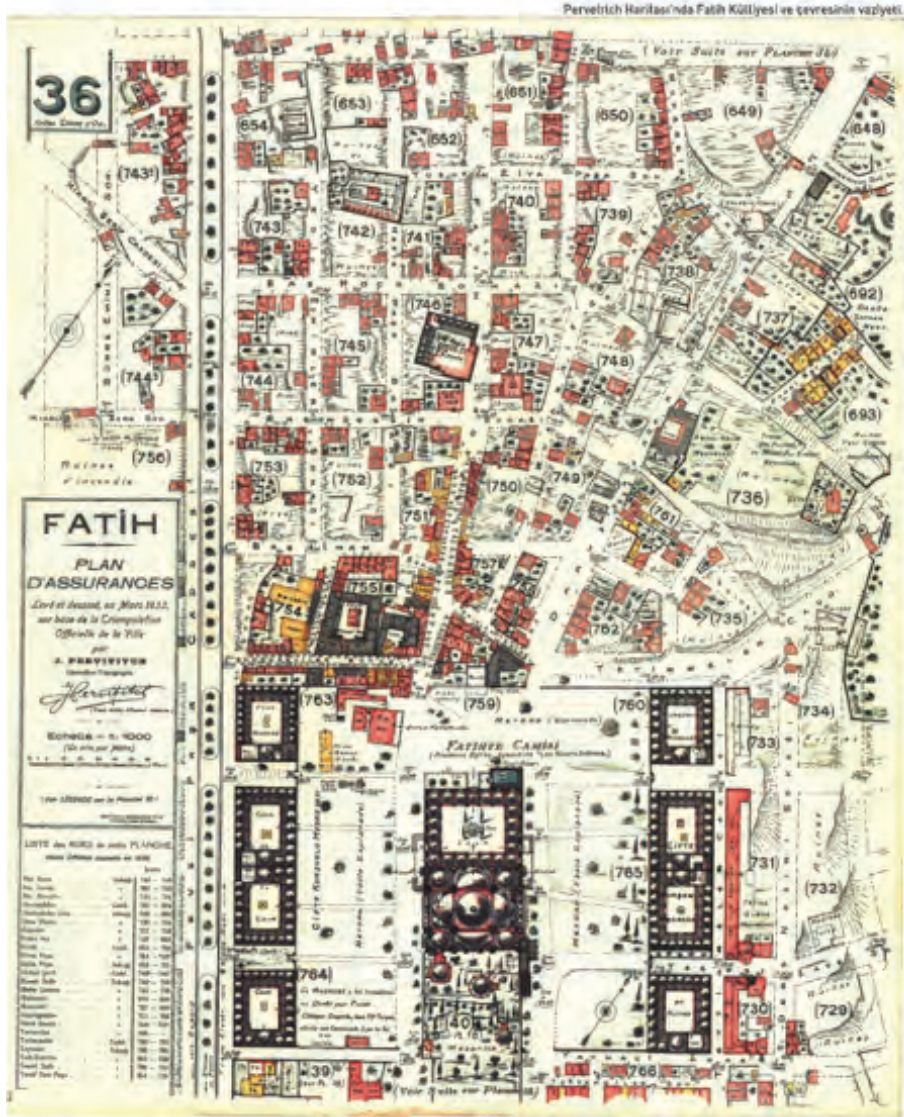
Sonuç olarak, deprem yangın gibi çeşitli nedenlerle tadilatın geçen Fatih Türbesi için gereken her türlü masraf yapılmış; yapı işlemlerinin bitirilmesinin akabinde, Fatih Sultan Mehmed'in türbesine farklı tarihlerde çoğu kez padişahların iradesi ile kayıt altına alındıktan sonra tanzim edilerek kurallar dahilinde mücevherli eşyalar konulmuştur. İlgili müfredat kayıtlarından anlaşıldığı üzere kıymetli eşyalar çeşitlilik gösterip mahiyet itibariyle de ayrı bir önem taşımaktadır. Nitekim, kıymetli taşlarla süslenmiş Dımışki temüründen yapılan başlıklar, Felemenk elması, yakut ve zümrüt ile süslü kapsüllü ve çakmaklı tabancalar, altın kakmalı ve beyitlerle süslenmiş şeşhâne tüfenkler, Eski Mısır yazılı Fâtih'in kılıcının yanı sıra yeşil minâli Kara Horasanî kılıç ve cabe elması kılıç bendleri, şeşhâneli yeşim güzler, Dımışk göğezden eldivenler, ejderha resimli yıldızlı taban oklar, Sim kaytanlı Barutluklar ve daha niceleri özellikleri ile ele alınmış, çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir.

Bugün mevcut olup olmadığı konusunda bir malumata sahip olmadığımız, 27 Aralık 1873 tarihinde Sultan Abdülaziz'in isteği doğrultusunda Viyana Sergisi'ne gönderilmek üzere Hazîne-i Hümayûndan çıkartılan eski silahlar, altın işlemeli kıymetli eşyalar; ile Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin türbesinden gelen zırh takımları, elvan çiçekli Saksonyakârî leğen ve ibrik gibi mücevherli evaniden eşyalar da dönemin sanatı hakkında bizlere bilgi vermektedir.

52 BOA, DH. MKT, 1597/13, s. 2, 22 Cemâziyelâhır 1306/11 Şubat 1304 (23 Şubat 1889).

53 BOA, DH.MKT, 1597/13, s. 1, 22 Cemâziyelâhır 1306/11 Şubat 1304 (23 Şubat 1889).

Türbeye konulan kıymetli eşyaların temiz tutulması; meydana gelecek her türlü hırsızlık olaylarına karşı saraydan bekçiler ve türbedarlar görevlendirilerek türbenin iyi korunması; erken dönemlerden itibaren sultanlar tarafından ziyaret edilmesi türbenin önemli bir konuma sahip olduğunu bizlere bir kez daha göstermektedir.

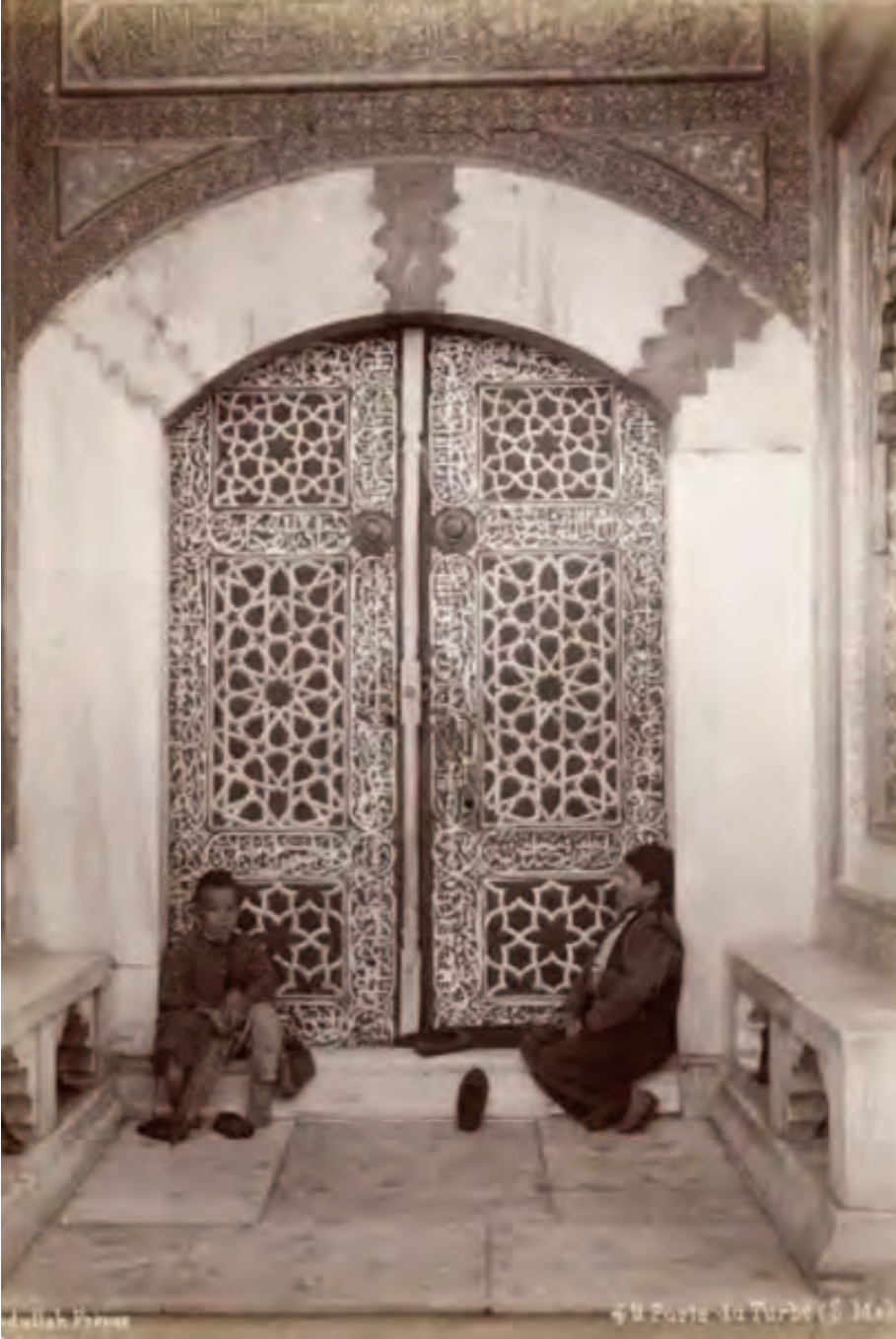
Resim 1: Pervetitch Haritasında Fatih Külliyesi ve Çevresinin Görünümü

Resim 2: Fatih Sultan Mehmed Türbesi, Gulmez Frères

Resim 3: Fatih Sultan Mehmed Türbesi, Cochin

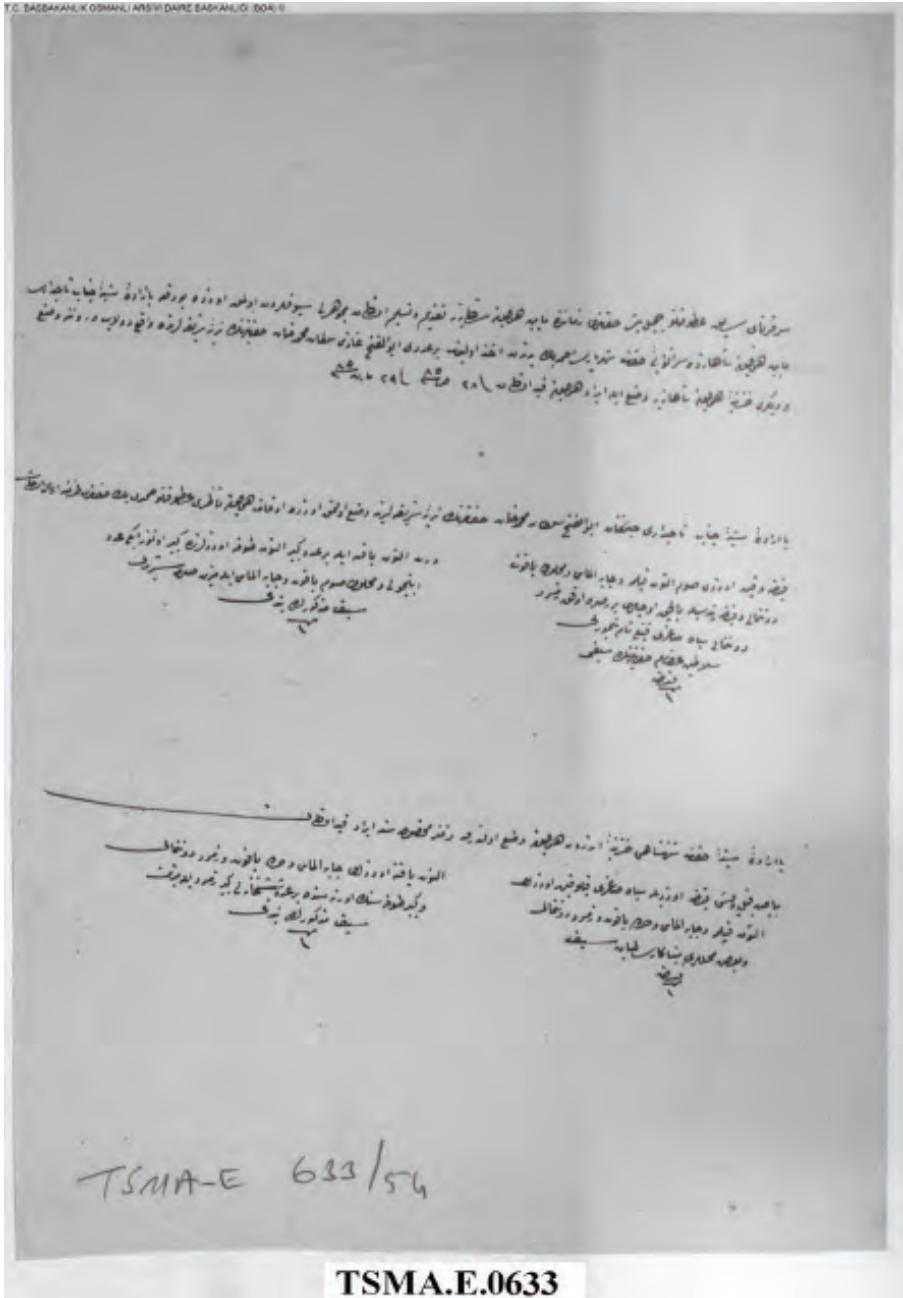
Resim 4: Fatih Sultan Mehmed Türbesi'nin Kapısı, Abdullah Frères

Ek 1: Büyük Yangında Kaybolan Fatih Sultan Mehmed Türbesindeki Lihye-i Nebevî'nin Yerine, Hazîne-i Hümâyûndan Lihye-i Şerîfelerden Birinin Gönderilmesine İlişkin Sultan I. Abdülhamid'in Hatt-ı Hümâyûnu, (BOA, TSMA.E, 807/89, 10 B 1203 (6 Nisan 1789).

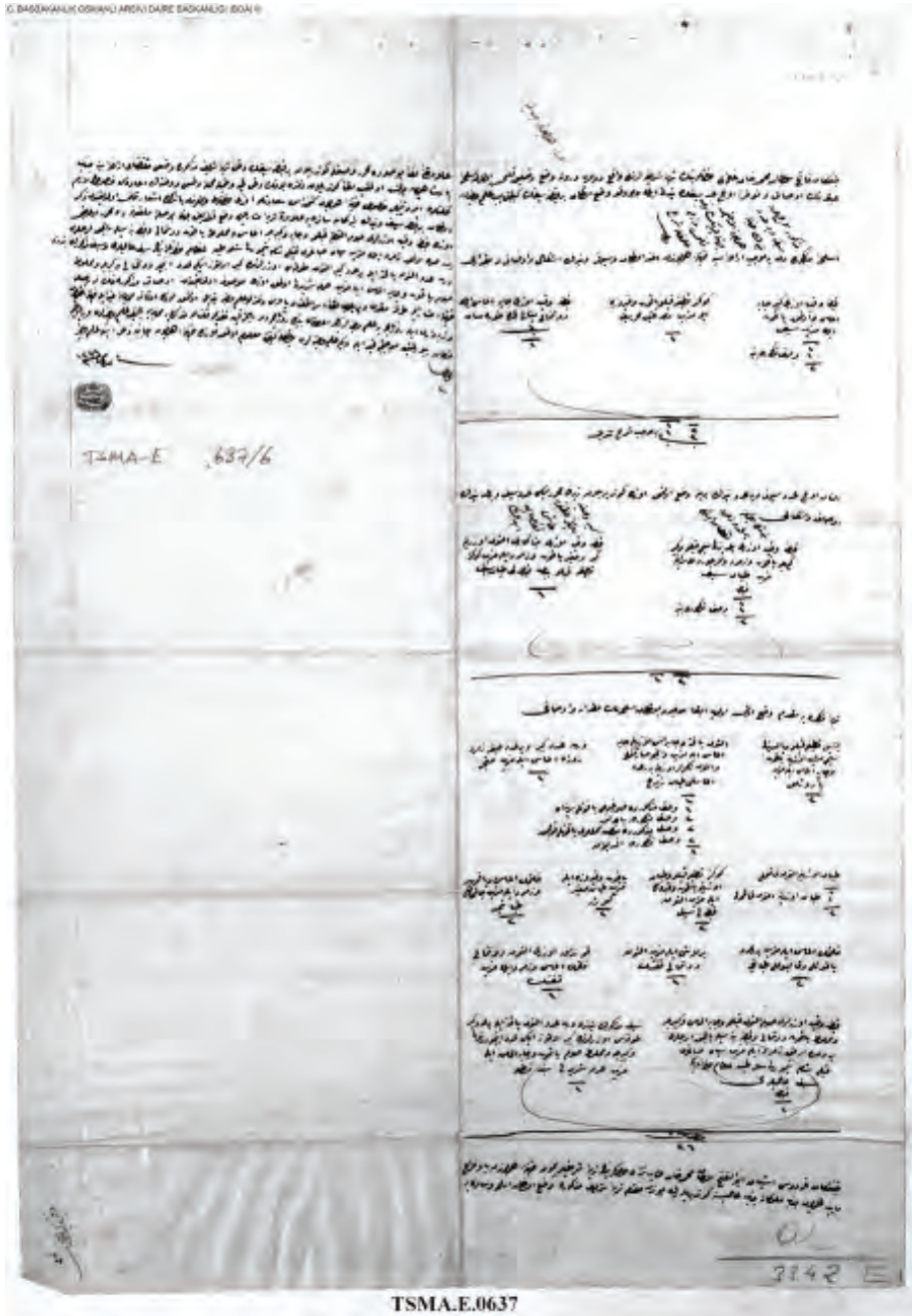
بسم و ذی الخلق
امراق کبریم زبده فایح صنایع حضرت ابوالفتح سلیمان
خاه خاوند محقق اولی الحجة النبوی ضایع
خرنیه هابوزه محقق اولی الحجة شهفازره بری انتخاب
اولحله وضع و فرقتا زحیف ضیاری هابوزه زبده
اوله اوزره بر رباطه و زبوت محل مرفومه وضع اوله
اکبره طرف صداقه رساله غیری تنگی صنایع
لحاله حباب و کفادرتقا عظمتا
ایبه امین

TSMA-E 807/89

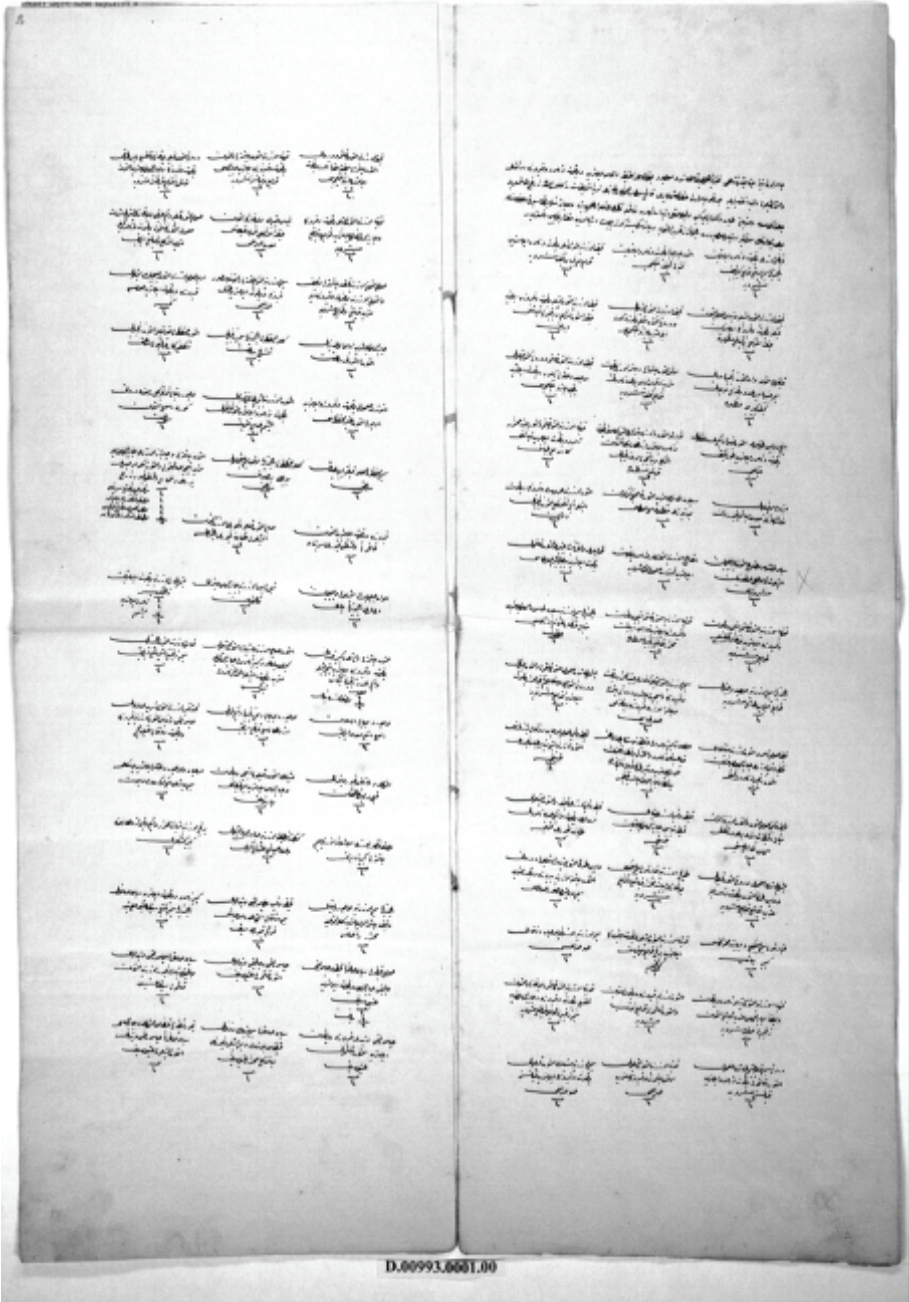
Ek 2: Sultan Abdülaziz'in Emri ile Fatih'in Türbesi'ne ve Enderûn-ı Hümâyûn Hazinesi'ne Konulan Kılıçların Müfredat Kaydı (BOA, TSMA.E, 633/54, 28 Ca 1285/4 Eylül 1284 (16 Eylül 1868).

Ek 3: Hazîne-i Hümayûn'dan Çıkartılarak Fatih Sultan Mehmed Türbesine Konulan Silah ve Kılıçların Müfredat Kaydı (BOA, TSMA.E, 637/6, 01 M 1286/1 Nisan 1285 (13 Nisan 1869)).

Ek 4: Viyana Sergisine Gönderilecek Eşyaların Miktarını Beyan Eden Defter (BOA, TS.MA.D, nr. 993, s. 1, 7 Za 1290/15 Kânûnuvvel 1289 (27 Aralık 1873).

547

